શ્રી જૈન કલા-સાહિત્ય સંશોધક કાર્યાલય સિરિઝ નં. ૫

पवित्रकल्पसूत्र

મૂળ પાઠ, ચૂર્ણિ, નિર્યુક્તિ તથા પૃથ્વીચંદ્રસૂરિ કૃત ટિપ્પણ, પાઠાંતરો,
ગુજરાતી ભાષાંતર તથા ભાષાંતરમાં આવેલા અઘરા શબ્દોનો કોષ
(૩૭૪ રંગીન તથા એકરંગી ચિત્રો સહિત)

સંપાદક :
વિદ્વદ્વર્ય મુનિમહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી

ગુજરાતી ભાષાંતર તથા અઘરા શબ્દોનો કોષ :
પંડિત બહેચરદાસ જીવરાજ દોશી વ્યાકરણશાસ્ત્રી

ચિત્રવિવરણ :
સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

પ્રાપ્તિસ્થાન
સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ · છીપામાવજીની પોળ · અમદાવાદ

વિ. સં. ૨૦૦૮ ઇ. સ. ૧૯૫૨

ગ્રંથસ્વામિત્વના સર્વ હક્ક સ્વાધીન

અઢીસો પ્રતમાં મર્યાદિત આ આવૃત્તિની

આ પ્રત ૧૪૭ મી છે.

મૂલ્ય સાદી નકલ દોઢસો રૂપિયા

મૂલ્ય : કીનખાબનું બાઇન્ડીંગ તથા એલ્યુમિનિયમની પેટી સાથે બસો રૂપિયા

મુદ્રક · જયંતિલાલ દોલતસિંહ રાવત · દીપક પ્રિન્ટરી · ૨૭૭૧/૧ રાયપુર દરવાજા પાસે · અમદાવાદ

પ્રકાશક · સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ · માંડવીની પોળમાં · નાગજીભૂધરની પોળ · અમદાવાદ

સમર્પણ

મારા સ્વર્ગસ્થ માતાપિતાને

—સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

નિવેદન

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

ગુજરાતની જૈનાશ્રિત ગ્રંથસ્થ ચિત્રકળાનો ઇતિહાસ મેં સૌથી પ્રથમ ઈ. સ. ૧૯૩૬માં મારા "જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ" નામના ગ્રંથમાં ૩૦૦ ચિત્રો સાથે ગુજરાતી ભાષામાં રજૂ કરેલો છે. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૯૪૦માં "જૈન ચિત્રકલ્પલતા" માં, ઈ. સ. ૧૯૪૧માં, "શ્રી ચિત્રકલ્પસૂત્ર"માં, ઈ. સ. ૧૯૪૯માં "શ્રી કાલકકથા સંગ્રહ"માં, ઇ. સ. ૧૯૫૦માં, Jain Miniature Paintings from Western India નામના મુંબઇના પ્રિન્સ ઑફ્વેલ્સ મ્યુઝિયમના ક્યુરેટર ડૉ. મોતીચંદ્ર દ્વારા સંપાદિત ગ્રંથમાં ૨૬૨ ચિત્રો સાથે ઇંગ્લીશ ભાષામાં તથા ઈ. સ. ૧૯૫૧માં "જૈન ચિત્રાવલી" અને "જૈસલમેરની ચિત્રસમૃદ્ધિ" નામના વિદ્વદ્વર્ય ગુરુદેવ પુણ્યવિજયજી દ્વારા સંપાદિત ગ્રંથરત્નોમાં મારી જાણમાં આવેલી ગુજરાતની જૈનાશ્રિત ગ્રંથસ્થ ચિત્રકળાની સામગ્રી રજૂ કરેલી છે. આ બધા ગ્રંથોમાં રજૂ કરવામાં આવેલી ચિત્રસામગ્રી ઉપરાંત પણ મને મળી આવેલી ચિત્ર સામગ્રીનો કેટલોક ભાગ પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં પ્રથમ જ વાર મેં પ્રસિદ્ધ કરવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે.

ગુજરાતની જૈનાશ્રિત ગ્રંથસ્થ ચિત્રકળાના નમૂનાઓ મુખ્યત્વે કરીને શ્વેતાંબર જૈનોના કલ્પસૂત્ર અને કાલકકથા નામના બે ધાર્મિક ગ્રંથોની તાડપત્રીય અને કાગળની હસ્તપ્રતોમાં મળી આવે છે. કાલકકથાની હસ્તપ્રતોમાં આવેલા ચિત્રોના ૮૯ નમૂનાઓ તથા જુદાજુદા આચાર્યોએ સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને પ્રાચીન ગુજરાતી ભાષામાં રચેલી છત્રીશ કાલકકથાઓ તેના મૂળ તથા ભાષાંતર સાથે મેં મારા "શ્રી કાલકકથા સંગ્રહ" નામના ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ કરેલી છે. અને કલ્પસૂત્રની સેંકડો હસ્તપ્રતોમાંથી કળાની દૃષ્ટિએ ચૂંટી કાઢેલી ૨૮ હસ્તપ્રતોમાંથી ૩૭૪ ચિત્રો, કલ્પસૂત્રનો મૂળ પાઠ, તેનું શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર અને પારિભાષિક શબ્દોનો કોષ વગેરે આ ગ્રંથમાં મેં પ્રથમ જ વાર પ્રસિદ્ધ કરેલ છે.

"જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ" ગ્રંથમાં મેં આ કળા સામગ્રીનો ઇતિહાસ રજૂ કર્યા પછી મને જે જે મહત્વની નવી કળા સામગ્રી મળી આવી છે, તે આ પ્રમાણે છે:

પ્રાચીન તાડપત્રની કળાનો પ્રથમ વિભાગ

[વિ. સં. ૧૧૧–થી ૧૩૫૬ સુધી]

તાડપત્રની ચિત્ર વગરની જૂનામાં જૂની પ્રત લગભગ દસમાં સૈકામાં લખાએલી વિશેષાવશ્યક ભાષ્યની જૈસલમેરના કિલ્લામાં આવેલા શ્રી જિનભદ્રસૂરી જ્ઞાનભંડારમાં આવેલી છે, અને મળી આવેલા જૂનામાં જૂના ચિત્રોના નમૂનાઓ શ્વેતાંબર સંપ્રદાયની

"શ્રી ભગવતી સૂત્ર"ની પ્રતમાં કે જે પ્રત ડભોઈના વિજયજંબુસૂરીશ્વરજીના ભંડારમાં વિ. સં. ૧૧૧-(ઈ. સં. ૧૦૫૩ થી ૧૦૬૨) ના કારતક સુદિ ૬ રવીવારના દિવસે લખાએલી છે, તેમાં છ ચિત્રાકૃતિઓ મળી આવેલી છે. પછી વિ. સં. ૧૧૫૭માં લખાએલી 'નિશીથ-ચૂર્ણિ'ની પ્રતથી શરૂ કરીને ખંભાતના શાંતીનાથના ભંડારમાં આવેલી "પર્યૂષણા કલ્પ"ની પ્રત મધ્યેના બે ચિત્રોની નોંધ મેં "જૈન ચિત્રકલ્પદ્રુમ" ગ્રંથના પાના ૪૦-૪૧ ઉપર કરેલી છે.

પ્રાચીન તાડપત્રની કળાનો દ્વિતીય વિભાગ

[વિ. સં. ૧૩૫૭ થી ૧૪૫૬]

ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળાના તાડપત્રીય ચિત્રોના દ્વિતીય વિભાગની શરૂઆત વિ. સં. ૧૩૫૭થી થાય છે. પરંતુ જેના ઉપર તારીખ નોંધાએલી છે એવી તાડપત્રની ચિત્રવાળી પ્રત વિ. સં. ૧૪૧૮ પહેલાંની મળી નથી. ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કળાના તાડપત્ર ઉપરના સુંદરમાં સુંદર ચિત્રો આ સમય દરમ્યાનમાં જ મળી આવે છે. વિ. સં. ૧૪૧૮ માં લખાએલી પ્રત ફલોધી (મારવાડ) નિવાસી સ્વર્ગસ્થ શ્રીમાન ફુલચંદજી ઝાબકના સંગ્રહમાં છે, જેમાં પાંચ ચિત્રો ચીતરેલાં છે. વિ. સં. ૧૪૨૭માં લખાએલી બીજી એક પ્રત અમદાવાદના ઉજમફોઈની ધર્મશાળાના ગ્રંથ ભંડારમાં આવેલી છે, જેમાં છ ચિત્રો ચીતરેલાં છે (ચિત્ર નં. ૨૧, ૨૩ થી ૨૬ અને ૪૯) આ પ્રત કલ્પસૂત્ર અને કાલકકથાની છે. ત્રીજી એક પ્રત આ સમયની તારીખ વગરની, ઈડરના શેઠ આણંદજી મંગલજીની પેઢીના તાબાના ગ્રંથ-ભંડારમાં આવેલી છે. જેમાં લગભગ ચિત્ર ૩૪ છે, તેમાંથી ૨૦ ચિત્રો આ ગ્રંથમાં રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે (ચિત્ર નં. ૨૭ થી ૪૪ સુધી તથા ૫૫ અને ૫૬). તારીખ વગરની આ જ સમયની બીજી બે પ્રતોના ચિત્રો મારા પોતાના (સારાભાઈ નવાબના સંગ્રહમાં છે.) (ચિત્ર ૨૨ અને ૪૫, ૪૭ તથા ૫૦ થી ૫૪). તાડપત્રની પ્રત ઉપર સોનાની શાહીથી ચીતરેલાં ચિત્રો ઇડરની પ્રતમાં જ મળી આવ્યાં છે, જ્યારે મારા સંગ્રહની તાડપત્રની બે પ્રતો પૈકીની એક પ્રતમાં રૂપાની શાહીનો ઉપયોગ ચિત્રો ચીતરવામાં કરેલો છે (ચિત્ર નં. ૨૨, ૫૧, ૫૩ અને ૫૪).

ગુજરાતની કાગળ ઉપરની જૈનાશ્રિત કળા

[વિ. સં. ૧૪૦૩ થી ૧૫૫૬ સુધી]

કાગળ ઉપરની ચિત્ર કામવાળી પ્રતોમાં સૌથી જૂનામાં જૂની કલ્પસૂત્રની તારીખ-વાળી પ્રત મુંબાઈના શાહ સોદાગર શેઠશ્રી કીલાચંદ દેવચંદના સંગ્રહમાં છે, જેના ઉપર સંવત ૧૪૦૩માં તે લખાયાની નોંધ છે. આ પ્રતમાં ૩૬ ચિત્રો છે. ત્યાર પછી સંવત ૧૪૨૪માં લખાએલી દસ ચિત્રો વાળી પ્રત મુંબઈના ભારતીય વિદ્યાભવનમાં આવેલી છે. (ચિત્ર નં. ૫૭ તથા ૫૮) વિ. સં. ૧૪૫૫માં લખાએલી શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્રની પ્રત પાટણના શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય

જ્ઞાનમંદિરમાં છે (ચિત્ર નં. ૫૯ થી ૬૧). વિ. સં. ૧૪૬૭માં લખાએલી 'કાલકકથા'ની પ્રત પાટણના હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિરમાં છે (જૂઓ 'શ્રી કાલકકથા સંગ્રહ'માં ચિત્ર નં. ૧૯). સંવત ૧૪૬૮માં લખાએલી સુંદરમાં સુંદર વીસ ચિત્રોવાળી 'કલ્પસૂત્ર અને કાલકકથા'ની હસ્તપ્રત મને તાજેતરમાં જ પ્રાપ્ત થએલી હોવાથી આ ગ્રંથમાં હું તેનાં ચિત્રો પ્રસિદ્ધ કરી શકયો નથી, પરંતુ મારા તરફથી એકાદ વર્ષમાં હવે પછી પ્રસિદ્ધ થનાર Master pieces of Kalpsutra Paintings માં લગભગ બધાંયે ચિત્રો મૂળ રંગમાં પ્રસિદ્ધ થનાર છે, તે તરફ કળાપ્રેમીઓનું લક્ષ ખેંચાવાની રજા લઉં છું. વિ. સં. ૧૪૭૨ માં લખાએલી 'કાલકકથા'ની પ્રત લીંબડીના શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના ભંડારમાં આવેલી છે (જૂઓ "શ્રી કાલકકથા સંગ્રહ"માં ચિત્ર નં. ૨૦) વિ. સં. ૧૪૭૩માં લખાએલી કલ્પસૂત્રની એક પ્રત જીરા (પંજાબ)ના ભંડારમાં આવેલી છે (ચિત્ર નં. ૭૨ થી ૧૦૯ સુધી). વિ. સં. ૧૪૭૩માં જ લખાએલી બીજી એક કાલકકથાની પ્રત ફલોધી નિવાસી સ્વર્ગસ્થ શ્રીમાન ફૂલચંદજી ઝાબકના સંગ્રહમાં છે (જૂઓ 'શ્રી કાલકકથા સંગ્રહ'માં ચિત્ર નં. ૨૩ થી ૨૬ સુધી). ત્રીજી પ્રત વિ. સં. ૧૪૭૩માં લખાએલી અમદાવાદમાં સારાભાઈ નવાબના સંગ્રહમાં છે (જૂઓ "શ્રી કાલકકથા સંગ્રહ"માં (ચિત્ર નં. ૨૧, ૨૨ તથા ૨૭ થી ૪૩ સુધી). ચિત્રકાર દેઈયાકે ચીતરેલાં ચાર ચિત્રોવાળી, સંવત ૧૪૭૩માં જ લખાએલી ચોથી પ્રત સારાભાઈ નવાબના સંગ્રહમાં છે. તારીખ વગરની લગભગ ૧૪૫૦ થી ૧૪૭૫ની મધ્યમાં લખાએલી કલ્પસૂત્રની એક પ્રત પાટણના શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિરમાં છે (ચિત્ર નં. ૬૨ થી ૭૧ તથા ૭૮થી ૮૧ સુધી). વિ. સં. ૧૪૮૯ (ઈ. સ. ૧૪૩૨ માં) લખાએલી વીશ ચિત્રવાળી પ્રત અમદાવાદમાં શ્રીમાન ગૌતમભાઈ સારાભાઈના સંગ્રહમાં છે અને વિ. સં. ૧૪૮૯ માં જ લખાએલી સુંદર ચિત્રોવાળી બીજી એક પ્રત મુંબઈના શાહ સોદાગર શેઠ કીલાચંદ દેવચંદના સંગ્રહમાં આવેલી છે. વિ. સં. ૧૪/૧૦૦ (૧૫૦૦)માં લખાએલી કલ્પસૂત્રની પ્રતના કેટલાંક છૂટાં ચિત્રો જાણીતા પારસી કલાવિવેકચક મારા સ્નેહીશ્રી કાર્લ ખંડાલાવાલાના સંગ્રહમાં છે. તારીખ વગરની સુંદરતમ ચિત્રોવાળી, વિ. સં. ૧૪૫૦ થી વિ. સં. ૧૫૦૦ ની આસપાસમાં લખાએલી પ્રત પાટણના શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિરમાં છે (ચિત્ર નં. ૧૧૪ થી ૧૨૫, ૧૫૦ થી ૧૫૯ તથા ૧૮૬ થી ૧૮૭). વિ. સં. ૧૫૦૩ માં લખાએલી 'કાલકકથા'ની પ્રત વિદ્વદ્વર્ય ગુરૂદેવ શ્રી પુણ્યવિજયજીના સંગ્રહમાં છે (જૂઓ 'શ્રી કાલકકથા સંગ્રહ'માં ચિત્ર નં. ૪૫ થી ૪૯). વિ. સં. ૧૫૧૧ માં લખાએલી 'કાલકકથા'ની અગિયાર ચિત્રોવાળી પ્રત અમદાવાદમાં સારાભાઇ નવાબના સંગ્રહમાં છે(જૂઓ શ્રી કાલકકથા સંગ્રહમાં ચિત્ર નં.૫૬ થી ૬૧, ૬૩ થી ૬૬).

વિ. સં. ૧૫૧૪ના માહ સુદિ ૨ ને સોમવારના રોજ લખાએલી સુવર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની પ્રત લીંબડીના શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના ભંડારમાં છે (ચિત્ર નં. ૧૯૨ તથા ૧૯૩). વિ. સં. ૧૫૧૬ના માહ સુદી ૬ ના દીવસે લખાએલી અને ચિત્રકાર સારંગે ચીતરેલી કલ્પસૂત્રની સુવર્ણાક્ષરી પ્રત અમદાવાદના ડહેલાના ઉપાશ્રયના ભંડારમાં છે (ચિત્ર નં. ૧૯૦ અને ૧૯૧ તથા ૨૧૮ અને ૨૧૯). વિ. સં. ૧૫૧૬ ના ફાગણ સુદિ ૧૦

ના દિવસે લખાએલી સુવર્ણ—રૌપ્યાક્ષરી 'કલ્પસૂત્રની' ની પ્રત અમદાવાદના ડહેલાના ઉપાશ્રયમાં જ આવેલા શ્રી ચંચલબાઈના ભંડારમાં આવેલી છે (ચિત્ર નં. ૧૮૮–૧૮૯ તથા ૨૨૪–૨૨૬ અને ૨૫૦–૨૫૧). વિ. સં. ૧૫૨૨ માં જોનપુરમાં લખાએલી સુવર્ણાક્ષરી પ્રત વડોદરાના શ્રી આત્માનંદ જ્ઞાનમંદિરમાં આવેલા શ્રી હંસવિજયજી શાસ્ત્ર સંગ્રહમાં છે (ચિત્ર નં. ૧૬૦ થી ૧૮૫, ૧૯૪ થી ૨૧૭, ૨૫૮, ૨૫૯, ૨૬૧, ૨૬૪, ૨૬૫, ૨૭૪, ૨૭૫). તારીખ વગરની લગભગ પંદરમા સૈકાના અંત ભાગની સ્વર્ગસ્થ શ્રી કુસુમચંદ્રસૂરીશ્વરજીના સંગ્રહમાં પણ એક સુવર્ણાક્ષરી પ્રત છે. તેમાંથી ચિત્ર નં. ૨૪૧, ૨૬૨, ૨૬૩, ૨૬૬, ૨૬૭ તથા ૨૭૦ થી ૨૭૨) અત્રે રજૂ કરેલાં છે. સારાભાઈ નવાબના સંગ્રહમાં સોળમા સૈકાના શરૂઆતના સમયની, પાને પાને સુંદર સુશોભનોવાળી, કલ્પસૂત્રની એક હસ્તપ્રત જે તાજેતરમાં જ પ્રાપ્ત થએલી છે તેના નમૂનાઓ તથા ચિત્રો Masterpieces of Kalpsutra Paintings માં હવે પછી પ્રસિદ્ધ થશે. અમદાવાદના કાપડના જાણીતા વહેપારી શેઠ હીરાચંદ રતનચંદની પેઢીવાળા મારા મિત્ર શ્રીયુત્ જયંતિલાલ જેશિંગભાઈની પાસે પણ કેટલીક કલ્પસૂત્રની ચિત્રવાળી હસ્તપ્રતો છે. આ ઉપરાંત મારા જોવામાં આવેલી સુવર્ણાક્ષરી તથા કાળી શાહીથી લખાએલી સેંકડો હસ્તપ્રતોની નોંધ માત્ર અત્રે આપવાથી પણ બહુજ વિસ્તાર થઈ જાય તેમ હોવાથી નજદીકના ભવિષ્યમાં સમય અને સગવડ પ્રાપ્ત થએથી 'કલ્પસૂત્રની ચિત્રકળાનો ઇતિહાસ' લગભગ એકસો ચિત્રવાળી હસ્તપ્રતો પરથી તૈયાર કરવાનો મારો વિચાર છે, એટલું જ અત્રે જણાવવાની રજા લઉં છું.

મારા આ પ્રકાશનકાર્યમાં અગાઉથી ગ્રાહક થઈને સહાયક થવા માટે શેઠ માણેકલાલ ચુનીલાલ શાહ જે. પી., શેઠ કાંતીલાલ ઇશ્વરલાલ મોરખીયા જે. પી., શેઠ હેમચંદ મોહનલાલ ઝવેરી તથા તેઓશ્રીના બંધુઓ, શેઠ ધીરજલાલ જીવણલાલ વગેરે મુંબાઈના શ્રીમાનો તથા અમદાવાદના સર ચીનુભાઈ વગેરેનો આ તકે ઉપકાર માનું છું અને ઇચ્છું છું કે મારી ભવિષ્યની સાહિત્ય પ્રકાશનની પ્રવૃત્તિમાં પણ તેઓ સહાયક થશે.

પાટણના સમગ્ર જ્ઞાનભંડારો તથા જેસલમેર વગેરે સ્થળોના જ્ઞાનભંડારોના બારીક નિરીક્ષક અને મારી દરેક સાહિત્ય પ્રવૃત્તિમાં તન અને મનથી પોતાની નાજુક તબીયતની પરવા નહિ કરનાર વિદ્વદ્વર્ય ગુરૂદેવ શ્રી પુણ્યવિજયજીનો તો કયા શબ્દોમાં આભાર માનું તેની સમજણ જ પડતી નથી. તેઓશ્રીએ આ ગ્રંથમાં પ્રકાશિત કરેલ કલ્પસૂત્ર (બારસાસૂત્ર) ના મૂળપાઠો, ચૂર્ણિ, નિર્યુક્તિ તથા પૃથ્વીચંદ્રસૂરિ કૃત ટિપ્પણ, તેના પાઠાંતરો તથા તેનો કોષ તૈયાર કરવામાં જે મહેનત કરી છે અને આ પ્રકાશનને સર્વાંગસુંદર કરવા માટે મને જે વારંઘડીએ સુચનાઓ આપ્યા કરી છે તે માટે હું તેઓશ્રીનો ઋણી છું અને રહીશ.

એ ઉપરાંત આ ગ્રંથમાં પ્રસિદ્ધ થએલ કલ્પસૂત્રનું અક્ષરશઃ ભાષાંતર તથા અઘરા શબ્દોનો કોષ તૈયાર કરી આપવા માટે પંડિત બેચરદાસ જીવરાજ દોશીનો પણ આભાર ન માનું તો હું કૃતઘ્ની ગણાઉં.

ખાસ કરીને મારા આ આખાયે ગ્રંથ પ્રકાશન કાર્યમાં આદિથી અંત સુધી સતત મહેનત કરીને આવું સર્વાંગ સુંદર પ્રકાશન તૈયાર કરી આપવા માટેનો સુયશ દીપક પ્રિન્ટરીના માલિકો ભાઇ શ્રી નટવરલાલ રાવત તથા શ્રી જયંતિલાલ રાવત વગેરેના ઉપકારને હું કોઈપણ રીતે ભૂલી શકું તેમ નથી.

આ ગ્રંથમાં આપવામાં આવેલાં તીર્થંકરો તથા દેવદેવીઓનાં ચિત્રોનો ઉપયોગ લેબલો, પોસ્ટરો અગર સીનેમા સ્ક્રીન ઉપર લાવીને જૈન કોમની ધાર્મિક લાગણી નહિ દુઃખાવવા વાચકોને નમ્ર વિનંતિ છે.

મારા આ ગ્રંથ પ્રકાશનમાં જે જે મુનિમહારાજો તથા વ્યક્તિઓ તરફથી પ્રત્યક્ષ અગર પરોક્ષ રૂપે મને સહાય મળી હોય તેઓનો પણ અત્રે હું આભાર માનું છું.

મારા કેટલાક સ્નેહીઓ તરફથી આ ગ્રંથની કિંમતની વાસ્તવિકતા માટે મને પત્રો આવ્યા છે, તેઓને મારો એક જ ખુલાસો છે કે જે પવિત્ર ગ્રંથના એકવીશ વખતના શ્રવણથી મોક્ષ સુખ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવું આપણા ગુરૂદેવો ફરમાવે છે, તે જ પવિત્ર ગ્રંથની એકધારી સેવા છેલ્લા એકવીસ વર્ષથી હું કરતો આવ્યો છું અને કરીશ તો પછી મારા જેવો નિષ્કંચન કેમ જ રહેવો જોઇએ? તેથી સમાજ વધુમાં વધુ કેટલી કિંમત મને આપી શકશે તે બાબતનો પૂરેપૂરો વિચાર કરીને જ મેં આ ગ્રંથની અઢીસો જ નકલો છાપી હોવાથી દરેક નકલની કિંમત બસો રૂપિયા રાખી છે, જૈન સમાજ જેવા સમજદાર સમાજને આટલો ખુલાસો બસ થશે એમ હું માનું છું.

પ્રાન્તે, આ ગ્રંથ મારા સ્વર્ગસ્થ પિતાશ્રી તથા માતુશ્રીને મારા પિતાશ્રીની **એકતાલીસમી સ્વર્ગારોહણતિથિએ અર્પણ** કરવાનો મારો એક જ ઉદ્દેશ છે કે મારી બાલ્યવયમાં કળાના સંસ્કારો પિતાશ્રીએ તથા માતુશ્રીએ ન પાડ્યા હોત તો ગુજરાતની પ્રાચીન કળાનાં આવાં સુંદર પ્રકાશનો જગતની કલાપ્રેમી પ્રજા સમક્ષ હું રજૂ કરી શક્યો ન હોત. માત્ર પાંચ જ વર્ષની નાની ઉંમરે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી તથા માતુશ્રી સ્વર્ગસ્થ થયા હોવા છતાં તેઓ બંનેના કળા સંસ્કારોનો વારસો મને આજીવન કળાની ઉપાસના તરફ આગેકદમ બઢાવવા પ્રોત્સાહન આપી રહ્યો છે અને તેઓ બંનેના એકના એક સંતાન તરીકે આવા પવિત્ર ગ્રંથનું સમર્પણ જ તેઓશ્રીની યાદગીરી માટે યોગ્ય છે.

માહ સુદી ૪ બુધવાર, સંવત ૨૦૦૮
છીપા માવજીની પોળ, અમદાવાદ
તા. ૩૦-૧-૧૯૫૨

સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ

॥ जयन्तु वीतरागाः ॥

પ્રાસ્તાવિક

આજે વિદ્વાનોના કરકમલમાં કલ્પસૂત્ર અને તે સાથે તેની નિર્યુક્તિ, ચૂર્ણી, તથા પૃથ્વીચન્દ્રાચાર્યવિરચિત ટિપ્પનક અર્પણ કરવામાં આવે છે. આ સૌના સંશોધન અર્થે જે પ્રાચીન-પ્રાચીનતમ તાડપત્રીય અને કાગળ ઉપર લખાયેલી પ્રતિઓને અમે કામમાં લીધી છે તેનો સંપૂર્ણ પરિચય આપવો અત્યારે અશક્ય હોઇ તે માટે યથાશક્ય પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

કલ્પસૂત્રની પ્રતિઓ

क પ્રતિ—અમદાવાદ ઉજમબાઈની ધર્મશાળામાંના શ્રીમુક્તિવિજયજી (મૂળચન્દજી) મહારાજના જ્ઞાનભંડારની તાડપત્રીય પ્રતિ.

ख-ग-घ પ્રતિઓ—આ ત્રણે પ્રતિઓ ખંભાતના શ્રીશાન્તિનાથના પ્રાચીન-તમ તાડપત્રીય જ્ઞાનભંડારની છે. આ પ્રતિઓ તાડપત્ર ઉપર લખાયેલી અને અનુક્રમે તેમની પત્ર સંખ્યા ૧૭૪-૮૭ અને ૧૫૬ છે.

ग પ્રતિ સચિત્ર છે અને તેના અંતમાં નીચે મુજબની ગ્રંથ લખાવનારની પુષ્પિકા છે—

मंगलं महाश्रीः ॥ छ ॥ शुभं भवतु श्रीसमणसंघस्य ॥

श्रीमानूकेशवंशो ध्वज इव विलसत्सद्गुणौघैर्विलक्षः,
श्रेष्ठयासीद् भावडाख्यः प्रथितपृथुयशःकिंकिणीक्वाणरम्यः ।
तत्पुत्राः सच्चरित्रास्त्रय उदयमगुर्धान्धलो माधलश्च
श्रेष्ठी नागेन्द्र इन्द्राचलदृढविलसच्छुद्धसम्यक्त्वभाजः ॥ १ ॥

श्रीमद्देवगुरूज्ज्वलोज्ज्वलगुणोद्गानावदानार्जित-
स्फूर्जत्पुण्ययशस्ततेः प्रियतमाऽभून्माधलश्रेष्ठिनः ।
श्रीमद्दानतपःसुशीलकमलासद्भावनाद्याहृत-
श्रीधर्मोध्वनि जांघिकी सुविनयाद्यालंकृता लक्षिका ॥ २ ॥

साधुर्यशोधवल उज्ज्वलकीर्तिपात्रं
दानेश्वरः स जनकोऽजनि बापु यस्याः ।

श्रीसुन्दरी च जननी जगति प्रतीता
सा **लक्षिका** तदनुरूपगुणेति युक्ताम् ॥ ३ ॥

श्रीमत्सूरि**जिनप्रबोधसुगुरोः** सज्ज्ञानदुग्धाम्बुधे-
र्वाक्यात् स्फूर्जदगण्यपुण्यकमलाविस्फूर्त्तिसत्कार्मणम् ।
ज्ञानालेखनमाकलय्य विलसत्सद्भावना **लक्षिका**
श्राद्धा लेखयति स्म वर्णरुचिरां श्री**कल्प**सत्पुस्तिकाम् ॥ ४ ॥

वर्ण्याऽसौ भुवि **लक्षिका** बहु ययैतत्पुस्तिकाव्याजतो
मोहग्रीष्मकदर्थितांगिरतयेऽमंडि ,प्रपेवामृती । -
यस्यां ज्ञानसुधां निपीय नितरां निर्मोहतापाः सुखात्
पश्चानंतकबंधुरे शिवपुरे यास्यन्ति मोक्षाध्वगाः ॥ ५ ॥

नभःसरोवरे तारकौमुदे क्रीडतीन्दुना ।
यामिनी कामिनी यावत्तावन्नन्दतु पुस्तिका ॥ ६ ॥ छ ॥ छ ॥

ख પ્રતિનાં અંતમાં નીચે પ્રમાણેની પુષ્પિકા છે.

सं. १२४७ वर्षे आसाढ सुद ९ बुधेऽद्येह **श्रीभृगुकच्छे** समस्तराजावलीविराजितमहाराजाधिराजउमापति-वरलब्धप्रसादजंगमजनार्द्दनप्रतापचतुर्भुजश्री**मद्भीमदेव**कल्याणविजयराज्ये एतत्प्रसादावाप्तश्री**लाटदेशे** निरूपितदण्ड-श्री**सोभनदेवे** अस्य निरूपणया मुद्राव्यापारे **रत्नसीह**प्रतिपत्तौ इह श्रीभृगु**कच्छे** श्रीमदाचार्य**विजयसिंह**सूरि-पट्टोद्धरणश्रीमज्जिनशासनसमुच्चयआदेशनामृतपयप्रपापालकअबोधजनपथिकज्ञानश्रमपीलितकर्ण्णपुटपेयपरममोक्षास्पदविश्राम-श्रीमदाचार्यश्री**पद्मदेव**सूरिशिष्याणां हेतोः परमार्थमण्डप**पर्यूषणाकल्पं** पं० **साजणेन** लिखितेति ॥ छ ॥

मङ्गलं महाश्री ॥ छ ॥ ग्रं. २२०० ॥ छ ॥

यादृशं पुस्तके दृष्टं तादृशं लिखितं मया ।
यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥ १ ॥

घ પ્રતિ–આ પ્રતિ મારા પોતાના સંગ્રહની છે અને તાડપત્ર ઉપર લખાયેલી છે.

छ પ્રતિ–આ પ્રતિ ભાઈ સારાભાઈ મણિલાલ નવાબના સંગ્રહની છે અને તે કાગળ ઉપર લખાયેલી છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની છ પ્રતિઓનો મેં મારા કલ્પસૂત્રના સંશોધનમાં અક્ષરશઃ ઉપયોગ કર્યો છે. અને આ ઉપરાંત જ્યાં જ્યાં પાઠભેદોને વધારે ઝીણવટથી તપાસવાની આવશ્યકતા જણાઇ ત્યાં ત્યાં મેં ખંભાત, અમદાવાદ, જેસલમેર વગેરેના સંગ્રહોમાંની પ્રાચીન તાડપત્રીય પ્રતિઓનો ઉપયોગ પણ કર્યો છે. મારા જોવામાં આવેલા પ્રાચીન જ્ઞાનભંડારોમાં આજે જે કલ્પસૂત્રની પ્રાચીન પ્રતિઓ છે તે સૌમાં પ્રાચીનતમ પ્રતિ ખંભાતના જ્ઞાનભંડારની છે, જે સંવત ૧૨૪૭માં લખાયેલી છે.

આ પ્રતિનો મેં **च**–સંકેતથી સંપૂર્ણ ઉપયોગ કર્યો છે. આ પ્રતિ પ્રાચીનતમ

(જુનામાં જુની) હેવા છતાં ખંડિત અને અસ્તવ્યસ્ત પાઠોવાળી હોવા ઉપરાંત ઘણી જ અશુદ્ધ હેવાથી તેને મેં મૌલિક તરીકે સ્વીકારવી પસંદ કરી નથી. મૌલિક આદર્શ તરીકે તો મેં ઉજમબાઈની ધર્મશાલાના શ્રીમૂલચંદજી મહારાજના જ્ઞાનભંડારની પ્રતિને જ સ્વીકારી છે. એ પ્રતિ ઉપરથી સ્વતંત્ર નવી પ્રેસકોપી કરાવીને નવેસર અક્ષરશઃ ઉપરોક્ત પ્રતિઓ સાથે સરખાવીને તૂટતા પાઠોની પૂર્તિ, અશુદ્ધિઓનું પરિમાર્જન અને પાઠભેદોની નોંધ કરવામાં આવી છે. આ ઉપરથી વિદ્વાનો એ સમજી જશે કે તેમના હાથમાં વિદ્યમાન પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્ર, એક પ્રાચીન પ્રતિનું સંપૂર્ણ એકધારું સ્વરૂપ છે.

કલ્પસૂત્રની પ્રતિઓનું સ્વરૂપ

ભાષા અને મૌલિક પાઠો–આજે આપણા સામે કલ્પસૂત્રની જે પ્રાચીન તાડપત્રીય કે કાગળની પ્રતિઓ વિદ્યમાન છે, તેમાં વિક્રમના તેરમા સૈકા પહેલાંની એક પણ પ્રતિ નથી. તેમાં પણ ખંભાતના શ્રીશાંતિનાથજીના પ્રાચીન તાડપત્રીય ભંડારની એક પ્રતિ, કે જે વિક્રમ સંવત ૧૨૪૭માં લખાયેલી છે, તેને બાદ કરતાં બાકીની બધીય પ્રતિઓ વિક્રમના ચૌદમા અને પંદરમા સૈકાની અને મોટા ભાગની પ્રતિઓ તે પછીના સમયમાં લખાયેલી છે. આ બધી પ્રતિઓમાં ભાષાદૃષ્ટિએ અને પાઠોની દૃષ્ટિએ ઘણું ઘણું સમવિષમપણું છે, અને પડી ગયેલા પાઠો, ઓછાવત્તા પાઠો તેમ જ અશુદ્ધ પાઠોની પરંપરા વિષે તો પૂછવાનું જ શું હોય! આજે આપણા માટે અતિદુઃખની વાત જ એ છે કે–જેસલમેરદુર્ગના ખરતરગચ્છીય યુગપ્રધાન-પ્રવર આચાર્યશ્રીજિનભદ્રસૂરિના પ્રાચીનતમ જૈન જ્ઞાનભંડારમાંથી મળી આવેલ અનુમાન દશમા સૈકાની આસપાસમાં લખાયેલી વિશેષાવશ્યક મહાભાષ્યની પ્રતિ જેવા કોઈ રડ્યાખડ્યા અપવાદ સિવાય, કોઈ પણ જૈન આગમની મૌલિક પ્રાચીન કે અર્વાચીન સાદ્યંત સાંગોપાંગ અખંડ શુદ્ધ પ્રતિ એક પણ આપણા સમક્ષ નથી. તેમ જ ચૂર્ણિકાર ટીકાકાર આદિએ કેવા પાઠો કે આદર્શોને અપનાવ્યા હતા એ દર્શાવનાર આદર્શો–પ્રતિઓ પણ આપણા સામે નથી. આ કારણસર કલ્પસૂત્રની મૌલિક ભાષા ને તેના મૌલિક પાઠોના સ્વરૂપનો નિર્ણય કરવો આપણા માટે અતિદુષ્કર વસ્તુ છે. અને એ જ કારણને લીધે આજના દેશી–પરદેશી ભાષાશાસ્ત્રજ્ઞ વિદ્વાનોએ આજની અતિઆર્વાચીન હસ્તપ્રતિઓના આધારે જૈન આગમોની ભાષાવિષે જે કેટલાક નિર્ણયો બાંધેલા છે કે આપેલા છે એ માન્ય કરી શકાય તેવા નથી. જર્મન વિદ્વાન **ડૉ. એલ. આલ્સડોર્ફ** મહાશય ચાલુ વર્ષમાં જેસલમેર આવ્યા ત્યારે તેમની સાથે આ વિષેની ચર્ચા થતાં, તેમણે પણ આ વાતને માન્ય રાખીને જણાવ્યું હતું કે " આ વિષે પુનઃ ગંભીર વિચાર કરવાની જરૂરત છે. "

આ પરિસ્થિતિમાં કલ્પસૂત્રની મૌલિક ભાષા અને તેના મૌલિક પાઠોની ચિન્તાને જતી કરીને, માત્ર એની અત્યારે મળી શકતી પ્રાચીન પ્રતિઓ અને ચૂર્ણી, ટિપ્પનક, ટીકાકાર વગેરેનો આશ્રય લઈ મૌલિક પાઠોની નજીકમાં આવી શકે તેવી આવૃત્તિ તૈયાર કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે અને તે સાથે વિવિધ પાઠભેદો અને પ્રત્યન્તરોની નોંધ પણ તે તે

સ્થળે આપી છે. **શ્રી ચૂર્ણિકાર** ભગવાન સામે જે કેટલાક પાઠો હતા તે આજની અમે તપાસેલી સંખ્યાબંધ પ્રતિઓ પૈકી કોઇ પણ પ્રતિમાંથી મળી શક્યા નથી. ટિપ્પનકકાર **શ્રીપૃથ્વીચન્દ્રસૂરિ** પણ કેટલીક વાર ચૂર્ણિકારને જ અનુસરે છે; પણ તેટલા માત્રથી એમ માની લેવું ન જોઈએ કે તેમણે એ બધા પાઠો પ્રત્યન્તરોમાં નજરે જોયા જ હશે. કલ્પકિરણાવલિકાર મહોપાધ્યાય **શ્રીધર્મસાગરજી** અનેકાનેક પાઠભેદોની નોંધ સાથે ચૂર્ણિકારે સ્વીકારેલા પાઠોની નોંધ આપે છે, પરંતુ તેથી ચૂર્ણિકાર ભગવાને માન્ય કરેલા પાઠો તેમણે કોઇ પ્રતિમાં જોયા હોય તેમ માનવાને કશું જ કારણ નથી. એક વાત ખાસ નોંધપાત્ર છે કે–ખંભાતની સં. ૧૨૪૭ વાળી પ્રતિ, જે મારા પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સામેલ છે તે, કિરણાવલી ટીકાકાર સામે પણ જરૂર હાજર હતી. આ પ્રતિના પાઠભેદોની નોંધ કિરણાવલીકારે ઠેક–ઠેકાણે લીધી છે. ચૂર્ણિકાર મહારાજ સામે જે કેટલાક પાઠો હતા તે આજની ટીકાઓ વાંચનારને નવા જ લાગે તેવા છે. એ પાઠભેદોની નોંધ અમે ચૂર્ણિ અને ટિપ્પનકમાં તે તે સ્થળે પાદટિપ્પણીમાં આપી છે અને આગળ ઉપર આ પ્રાસ્તાવિકમાં પણ આપીશું.

પ્રતિઓમાં શબ્દપ્રયોગોની વિભિન્નતા—(૧) આજે કલ્પસૂત્રની જે સંખ્યાબંધ પ્રતિઓ આપણા સમક્ષ વિદ્યમાન છે તે પૈકી મોટાભાગની પ્રાચીન પ્રતિઓમાં, જ્યાં શબ્દોચ્ચારમાં કઠિનતા ઊભી થતી હોય તેવાં સ્થળોમાં અસ્પષ્ટ 'य' શ્રુતિવાળા જ પાઠો વ્યાપકરીતે જોવામાં આવે છે. જેમકે–**ऊणियाय, तित्थयरे, आययणं, आयाइंसु, सव्वाउय** ઇત્યાદિ. જ્યારે કોઈ કોઇ પ્રાચીન પ્રતિઓમાં અને કેટલીક અર્વાચીન પ્રતિઓમાં 'य' શ્રુતિ વિનાના જ પાઠો વ્યાપકરીતે જોવામાં આવે છે. આ વિષે પ્રાચીનતા કયા પ્રયોગની એ નિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે. તે છતાં એટલી વાત તો ચોક્કસ જ છે કે **आअअणं, आआइंसु, वअणं** વગેરે શબ્દો જે રીતે લખાય છે તે રીતે બોલવા ઘણા મુશ્કેલીભર્યા આપણી જીભને લાગે છે. સંભવ છે અતિપ્રાચીન કાળમાં આ શબ્દો આ રીતે જ લખાતા હોય અને ઉચ્ચારમાં 'य' શ્રુતિ કરાતી હોય. એ 'य' શ્રુતિને જ વૈયાકરણોએ સૂત્ર તરીકે અપનાવી લીધી હોય. આ વિષે ગમે તે હો, પણ આપણી જીભ તો આવા પ્રયોગોના ઉચ્ચારણમાં વિષમતા જરૂર અનુભવે છે અને આવા પ્રયોગો સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણમાટે આપણી ધીરજ પણ માગી લે છે. એ ધીરજ વ્યાપકરીતે દુર્લભ હોવાથી અર્વાચીન પ્રાકૃત ભાષામાં 'य' શ્રુતિએ વ્યાપકપણું લીધું હોવાનો વધારે સંભવ છે.

(૨) પ્રાકૃતભાષામાં જ્યાં અસ્પષ્ટ 'य' શ્રુતિ કરવામાં આવે છે, ત્યાં કલ્પસૂત્રની કેટલીક પ્રતિઓમાં 'इ' કરાયેલો પણ જોવામાં આવે છે, જેમકે **चइ चइत्ता** વગેરે. આવા પ્રયોગો પ્રાચીન પ્રાકૃત ગ્રંથમાં ઘણે સ્થળે જોવામાં આવે છે. આચાર્ય **શ્રીધર્મઘોષસૂરિએ** ચૈત્યવંદનભાષ્ય ઉપરની **સંઘાચારટીકામાં** આપેલી પ્રાકૃત કથાઓમાં આવા પ્રયોગો જ વ્યાપકરીતે આપેલા છે, જેને લીધે ક્યારેક ક્યારેક અર્થ મેળવવામાં ગુંચ-

વધુ પણ ઊભી થાય છે. એ ગમે તેમ હો, પ્રયોગોની પસંદગી એ ગ્રંથકારોની ઇચ્છા ઉપર જ આધાર રાખે છે.

(૩) અર્વાચીન પ્રાકૃત ભાષામાં અને ગ્રંથપ્રતિઓમાં "ह्रस्वः संयोगे" (सिद्धहेम ૮-૧-૮૪) એ વ્યાકરણનિયમને અનુસરીને સંયોગમાં गुत्त थुत्त पुण्णिमा वुक्कंत વગેરેમાં હ્રસ્વ સ્વરનો પ્રયોગ જોવામાં આવે છે પરંતુ પ્રાચીન કાળની પ્રાકૃત ભાષાઓમાં આ નિયમને કશું જ સ્થાન ન હતું. એ જ કારણ છે કે પ્રાકૃત ભાષાના હરેકે હરેક આગમગ્રંથો પ્રકરણગ્રંથો તેમજ કથાસાહિત્ય ગ્રંથોની પ્રાચીન પ્રાચીનતમ લિખિત પ્રતિઓમાં હ્રસ્વસ્વરને બદલે गोत्त, थोत्त, पोण्णिमा, वोक्कंत એ પ્રમાણે ગુરુસ્વરનો પ્રયોગ જ મુખ્યત્વે જોવામાં આવે છે. અને આ જ નિયમ કલ્પસૂત્રને પણ લાગુ પડે છે.

(૪) પ્રાચીન કાળમાં પ્રાકૃત ભાષામાં માત્ર सन्ति कन्ति भन्ति વગેરે પ્રયોગોમાં પરસવર્ણ તરીકે 'न्' વ્યંજનને સ્થાન હતું, તે સિવાય પ્રાકૃતમાં 'न' વ્યંજન સ્વીકારવામાં જ નહોતો આવ્યો. એ જ કારણ છે કે કોઈ પણ પ્રાકૃતભાષાના ગ્રંથની પ્રાચીન હાથપોથીઓમાં 'न' ને બદલે णमो, णरं च णारीं वा, णाणं વગેરેમાં 'ण' નો પ્રયોગ જ જોવામાં આવે છે. નાટ્યશાસ્ત્રના પ્રણેતા મહર્ષિ ભરતે તેમના નાટ્યશાસ્ત્રમાં અધ્યાય ૧૭માં જ્યાં પ્રાકૃત ભાષાના નિયમો આપ્યા છે ત્યાં તેમણે નીચેના પદ્યદ્વારા પ્રાકૃત ભાષામાં 'न' નથી એમ જણાવ્યું છે—

ए-ओकारपराइं, अंकारपरं च पायए णत्थि ।
व-स-णारमडिझमाणि य, क-चवग्ग-तवग्गणिहणाइं ॥

કલ્પ (બૃહત્કલ્પ) સૂત્ર, ચૂર્ણિકારે, તેમજ ટીકાકાર આચાર્ય શ્રીમલયગિરિ સૂરિએ પણ કલ્પભાષ્યની लक्खणपाययवयणाणं० ગા૦ ૨ ના વ્યાખ્યાનમાં પણ પ્રાકૃતલક્ષણનો નિર્દેશ કરતાં ઉપર્યુક્ત ભરતમુનિપ્રણીત લક્ષણગાથાનો જ ઉલ્લેખ કર્યો છે.

(૫) અર્વાચીન પ્રાકૃતમાં "क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक्" (सिद्धहेम ૮-૧-૧૭૭) આ નિયમનું અનુસરણ જેવું જોવામાં આવે છે તેવું અને તેટલું પ્રાચીન કાળમાં ન હતું. તેમજ "ख-घ-थ-भाम्" (सिद्धहेम ૮-૧-૧૮૭) વગેરે નિયમોને પણ એટલું સ્થાન ન હતું. આ કારણસર પ્રાચીન પ્રાકૃત અને અર્વાચીન પ્રાકૃતમાં ઘણીવાર શબ્દપ્રયોગોની બાબતમાં સમ-વિષમતા જોવામાં આવે છે.

(૬) આ ઉપરાંત કલ્પસૂત્રની પ્રતિઓમાં જ્યાં સામાસિકપદો છે ત્યાં હ્રસ્વદીર્ઘ-સ્વર તેમજ વ્યંજનોના દ્વિર્ભાવ-અદ્વિર્ભાવ વગેરેને લક્ષીને શબ્દપ્રયોગોમાં કે પાઠોમાં ઘણો ઘણો વિપર્યાસ જોવામાં આવે છે, જે મોટે ભાગે નકલ કરનાર લેખકોને આભારી છે.

ઉપર મેં સંક્ષેપમાં પ્રાચીન-અર્વાચીન પ્રાકૃત ભાષા અંગેના નિયમો વિષે જે કાંઈ જણાવ્યું છે, તેને લીધે પ્રાચીન-અર્વાચીન ગ્રંથપ્રતિઓમાં શબ્દપ્રયોગોની સમ-વિષ-

મતાને લગતા ઘણા ઘણા પાઠભેદો થઈ ગયા છે. આ પાઠભેદો સ્વભાવિક રીતે જ થઈ ગયા નથી, પરંતુ પાછળના આચાર્યોએ જાણીબુઝીને પણ આ શબ્દપ્રયોગોને સમયે સમયે બદલી નાખ્યા છે; અર્થાત્ પ્રાચીન પ્રાકૃતભાષાના પ્રયોગો સાથેનો સંપર્ક ઓછો થવાને લીધે જ્યારે મુનિવર્ગ સહેલાઈથી તે તે શબ્દપ્રયોગોના મૂળને સમજી શકતો ન હોવાથી શ્રીઅભયદેવાચાર્ય, શ્રીમલયગિરિ આચાર્ય વગેરેને તે તે શબ્દપ્રયોગો બદલી નાખવાની આવશ્યકતા જણાઇ અને તેમણે તે તે શબ્દપ્રયોગોને બદલી પણ નાખ્યા છે. આમ કરવાથી ગ્રંથનો વિષય સમજવામાં સરળતા થઈ, પરંતુ બીજી બાજુ જૈન આગમોની મૌલિક ભાષામાં ઘણું જ પરિવર્તન થઈ ગયું. જેને લીધે આજે 'જૈન આગમોની મૌલિક ભાષા કેવી હતી' તે શોધવાનું કાર્ય દુષ્કર જ થઈ ગયું. આ પરિવર્તન માત્ર અમુક આગમ પુરતું મર્યાદિત નથી, પરંતુ દરેકે દરેક આગમમાં અને એથી આગળ વધીને ભાષ્ય–ચૂર્ણિગ્રંથોમાં સુદ્ધાં આ ભાષાપરિવર્તન દાખલ થઇ ગયું છે. એટલે જૈન આગમોની મૌલિક ભાષાના શોધકે જૈન આગમ–ભાષ્ય આદિની જુદા જુદા કુલની પ્રતિઓ એકત્ર કરીને અતિધીરજથી આ નિર્ણય કરવાની જરૂરત છે.

આ સ્થળે, જરા વિષયાંતર થઇને પણ એટલું જણાવવું અતિ આવશ્યક માનું છું કે—ભાષા દૃષ્ટિએ જૈન આગમોનું અધ્યયન કરનારે જેસલમેરના કિલ્લાના શ્રીજિનભદ્રીય જ્ઞાનભંડારની તેમ જ લોંકાગચ્છના ભંડારની અને તે ઉપરાંત આચાર્યવર શ્રીજમ્બૂસૂરિ મહારાજના જ્ઞાનભંડારની ભગવતીસૂત્રની એમ તાડપત્રીય પ્રાચીન ત્રણે ય પ્રતિઓ જરૂર જોવી જોઈએ. પાટણ શ્રીહેમચંદ્રાચાર્ય જૈન જ્ઞાનમંદિરમાં પધરાવેલા સંઘના જ્ઞાનભંડારની અનુયોગદ્વારસૂત્રની પ્રતિ પણ જોવી જોઇએ. જેસલમેરના કિલ્લાના ઉપર્યુક્ત ભંડારની અનુમાન દશમા સૈકાની આસપાસમાં લખાયેલી વિશેષાવશ્યક ભાષ્યની પ્રતિ પણ ભૂલવી ન જોઈએ. આ ઉપરાંત જૈન આગમ ઉપરના ભાષ્યગ્રંથો અને ચૂર્ણિગ્રંથોનું પણ આ દૃષ્ટિએ અવલોકન કરવું જોઇએ. આ બધા અવલોકનને પરિણામે ય જૈન આગમોની મૌલિક ભાષાનું વાસ્તવિક દિગ્દર્શન કરાવવું અશક્યપ્રાય છે, તે છતાં આ રીતે એ ભાષાના નજીકમાં પહોંચી શકવાની જરૂર શક્યતા છે. અસ્તુ, હવે મૂળ વિષય પર આવીએ.

ઉપર જણાવવમાં આવ્યું તેમ પાછળના આચાર્યોએ આગમસૂત્ર આદિની ભાષામાં સમયે સમયે ઘણું ઘણું પરિવર્તન જરૂર કર્યું છે, તે છતાં ઘણે ય સ્થળે તે તે મૌલિક ભાષાપ્રયોગો રહી જવા પામ્યા છે. એટલે એ રીતે, મેં જે પ્રતિને મારા સંશોધન અને સંપાદનમાં મૂળ તરીકે રાખી છે તેમાં પણ તેવા પ્રયોગો વિદ્વાનોને ઠેકઠેકાણે જોવા મળશે. કેટલાક ખાસ તેવા પ્રયોગોના પાઠભેદો પણ આપવામાં આવેલા છે.

મારા સંશોધનમાં જે ख–छ નામની પ્રતિઓ છે, તેમાં 'त'કાર બહુલ પાઠો છે. ભરતનાટ્યશાસ્ત્રના ૧૭મા અધ્યાયમાં ञकारबहुल, यकारबहुल, तकारबहुल, चकारबहुल,

ઉકારબહુલ, ણકારબહુલ આદિ પ્રાકૃતભાષાપ્રયોગો વિષે જે, તે તે પ્રદેશની પ્રાકૃતભાષામાં કે ભાષાપ્રિયતાને લક્ષીને વહેંચણી કરવામાં આવી છે તે, તે કાળમાં ભલે પ્રચલિત કે ઉચિત હો; પરંતુ પાછળના જમાનામાં તો પ્રાકૃતભાષા દરેકે દરેક પ્રદેશમાં ખીચડું બની ગઈ છે અને તે જ રીતે વિવિધ કારણોને આધીન થઇને જૈન આગમોની મૌલિક ભાષા પણ ખીચડું જ બની ગઈ છે. એટલે જૈન આગમોની મૌલિક ભાષાનું અન્વેષણ કરનારે ઘણી જ ધીરજ રાખવી જરૂરી છે.

સૂત્રાંક—આજે આપણા સામે કલ્પસૂત્રની જે પ્રાચીન પ્રતિઓ તાડપત્રીય કે કાગળની વિદ્યમાન છે, તે પૈકી કોઇમાં પણ સૂત્રોના અંકો નથી. માત્ર સોળમા સત્તરમા સૈકાની, ખાસ કરી સત્તરમા સૈકાની પ્રતિઓમાં સૂત્રાંકની પદ્ધતિ મળે છે. પરંતુ તે સૂત્રાંક સંખ્યા ઘણીવાર તો મેળ વિનાની જોવામાં આવે છે. એટલે મેં જે સૂત્રાંકો આપ્યા છે તે મારી દૃષ્ટિએ આપ્યા છે. ઉપર જણાવેલી પ્રતિઓમાં થેરાવલીમાં સૂત્રાંક છે જ નહિ અને સામાચારીમાં પણ કેટલીકમાં જ મળે છે; પરંતુ આ રીતથી એ પ્રતિઓમાં મોટે ભાગે સૂત્રાંકોનું અખંડપણું જળવાયું નથી. જ્યારે મેં સૂત્રાંકોનું અખંડપણું જાળવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. મેં જે સૂત્ર વિભાગ કર્યો છે તેના ઔચિત્ય-અનૌચિત્યપણાની પરીક્ષાનું કાર્ય વિદ્વાનોને સોંપું છું.

સંક્ષિપ્ત અને એવડા પાઠો—કલ્પસૂત્રની પ્રાચીન અર્વાચીન પ્રતિઓમાં કોઇમાં કોઈ ઠેકાણે તો કોઇમાં કોઇ ઠેકાણે એમ, વારંવાર આવતા શબ્દો કે પાઠોને સંક્ષિપ્ત કરવામાં આવ્યા છે. ઉદાહરણ તરીકે **देवाणुप्पिया** ને બદલે **देवा**, **असणपाणखाइमसाइम** ને બદલે **अ। पा। खा। सा** કે **असण ४** કે **अ ४** એમ કરવામાં આવ્યું છે. ખંભાતની સં. ૧૨૪૭માં લખાયેલી પ્રતિમાં પ્રાચીન લેખન પરમ્પરા જળવાયેલી હોઇ **असण ण्क** અથવા **असण क्क** અને કોઇ ઠેકાણે **असण ह्रु** એમ કરેલ છે, જ્યાં એક શબ્દથી ચાર શબ્દ સમજી લેવાના હોય ત્યાં ચારના અંક તરીકે **ण्क, क्क** કે **ह्रु** અક્ષરનો પ્રયોગ કરવામાં આવતો. આ જ પ્રમાણે જ્યાં છ શબ્દો સમજી લેવાના હોય ત્યાં છ સંખ્યાના સૂચક તરીકે **फ, फ्र** કે **फा, फ्रा** અક્ષર વાપરવામાં આવ્યો છે. તાડપત્રીય પ્રતિઓમાં એક બાજુ આ અક્ષરાંકો દ્વારા જ પત્રાંક સૂચવવામાં આવે છે. જેમને આ અક્ષરાંકોનું જ્ઞાન નથી હોતું તે આવા અક્ષરાંકોને ગ્રંથમાંના ચાલુ પાઠના અક્ષર તરીકે માની લેવા કે અર્થસંગતિ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અથવા એ અક્ષરાંકોને નકામા સમજી કાઢી નાખે છે. આ અક્ષરાંકોનું જ્ઞાન પાછલા જમાનામાં વીસરાઇ જવાને લીધે ગ્રંથોમાં ઘણા ગોટાળા થયા છે અને પ્રતિઓનાં પાનાં અસ્તવ્યસ્ત રીતે લખાઇ ગયાં છે. જેની માઠી અસર આપણે પૂજ્યપાદ આગમોદ્ધારક આચાર્ય ભગવાન શ્રીસાગરાનન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજના **અનુયોગદ્વારચૂર્ણિ** આદિના સંપાદન અને સંશોધનમાં જોઈ શકીએ છીએ. પૂજ્યપાદશ્રી સમક્ષ આદર્શો અસ્તવ્યસ્ત આવ્યા અને તેઓ વધારે પ્રત્યન્તરો મેળવવાની આવશ્યકતા નહોતી ગણતા, એટલે ઉપરોક્ત અસરનું પ્રતિબિમ્બ તેમના સંપાદનમાં આવી જ જાય એમાં શંકાને સ્થાન જ ન હોય. આ તો થઇ સંક્ષિપ્ત પાઠોની વાત. હવે આપણે એવડાએલા પાઠો વિષે જોઇએ—

કલ્પસૂત્રમાં આર્ષ સૂત્રપદ્ધતિ હોવાને લીધે સ્થાને સ્થાને કેટલીકવાર પાઠોનો બેવડો ઉચ્ચાર કરવાનો હોય છે, આવે સ્થળે તેને કેટલીકવાર ટુંકાવવામાં આવે છે. આ ટૂંકાવવાનો ક્રમ કોઈ પણ પ્રતિમાં આદિથી અંત સુધી એકધારો નથી. જેમકે **वामं जाणुं अंचेइ, वामं जाणुं अंचित्ता** આ પાઠને કોઇ પ્રતિમાં **वामं जाणुं अंचेइ, वा२त्ता** આમ લખેલો હોય છે, તો કોઈ પ્રતિમાં **वामं जाणुं अंचेइ, २ त्ता** એમ લખેલો છે, જ્યારે કોઈ પ્રતિમાં **वामं जाणुं अंचेइ, २ अंचित्ता** એમ લખેલું છે. મેં પ્રથમથી જ જણાવી દીધું છે કે મારા સંપાદનમાં એક પ્રતિને મુખ્ય તરીકે સ્વીકારીને હું ચાલ્યો છું, એટલે હું આશા રાખું છું કે મારા સંપાદન દ્વારા આ બધી વિવિધતા સહેજે જ વિદ્વાનોના ખ્યાલમાં આવી જશે. અને એથી આવા વિવિધ અને વિચિત્ર પાઠભેદોને મેં જતા કર્યા છે.

કલ્પસૂત્ર શું છે?

'પ્રસ્તુત **કલ્પસૂત્ર**, એ કોઇ સ્વતંત્ર સૂત્ર છે કે કોઇ સૂત્રનો અવાન્તર વિભાગ છે?' એ વિષે શ્વેતાંબર જૈન શ્રીસંઘમાં,–જેમાં સ્થાનકવાસી અને તેરાપંથી શ્રીસંઘનો પણ સમાવેશ થાય છે,–ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારની માન્યતા ચાલુ છે. શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક શ્રીસંઘ,–જેમાં દરેકે દરેક ગચ્છોનો સમાવેશ થાય છે,–એકી અવાજે એમ કહે છે અને માને છે કે—કલ્પસૂત્ર એ, કોઇ સ્વતંત્ર ગ્રંથ નથી, નવીન ગ્રંથ નથી, પરંતુ **દશાશ્રુતસ્કંધ** નામના છેદ આગમનો આઠમા અધ્યયન તરીકેનો એક મૌલિક અને પ્રાચીનતમ વિભાગ છે, અને તેના પ્રણેતા ચતુર્દશપૂર્વવિદ્ સ્થવિર **આર્ય ભદ્રબાહુ-સ્વામી** છે. જ્યારે સ્થાનકવાસી અને તેરાપંથી શ્રીસંઘો, દશાશ્રુતસ્કંધસૂત્રની કેટલીક પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રતિઓમાં પ્રસ્તુત આઠમા અધ્યયનરૂપ કલ્પસૂત્રની અતિસંક્ષિપ્ત વાચનાને જોઇને એમ માની લે છે કે—ચાલુ અતિવિસ્તૃત કલ્પસૂત્ર એ એક નવું સૂત્ર છે. આ બન્ને ય માન્યતા અંગે પ્રમાણિક અને સ્પષ્ટ સમાધાન અને ઉત્તર મેળવવાના સબળ સાધન તરીકે આપણા સામે **દશાશ્રુતસ્કંધસૂત્રની નિર્યુક્તિ** અને એ સૂત્ર ઉપરની ચૂર્ણિ કે જે નિર્યુક્તિગ્રંથને આવરીને રચાયેલી છે, એ બે છે. આ નિર્યુક્તિ અને ચૂર્ણિ એ બન્ને ય કલ્પસૂત્ર ઉપરના વ્યાખ્યાગ્રંથો છે. નિર્યુક્તિ ગાથારૂપે–પદ્યરૂપે પ્રાકૃત વ્યાખ્યા ગ્રંથ છે. નિર્યુક્તિ કે જે સ્થવિર આર્યભદ્રબાહુસ્વામિ વિરચિત છે અને ચૂર્ણિ કે જેના પ્રણેતા કોણ? એ હજુ સુધી જાણવામાં નથી આવ્યું; તે છતાં આ બન્ને ય વ્યાખ્યા-ગ્રંથો ઓછામાં ઓછું સોળસો વર્ષ પૂર્વેની રચનાઓ છે, એમાં લેશ પણ શંકાને અવ-કાશ નથી. કલ્પસૂત્ર ઉપરના આ બન્ને ય વ્યાખ્યાગ્રંથો કે જે વ્યાખ્યાગ્રંથો મેં પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્ર સાથે સંશોધન કરીને સંપાદિત કર્યા છે, તેનું બારીકાઈથી અધ્યયન અને તુલના કરતાં નિર્યુક્તિચૂર્ણિમાં જે હકીકત અને સૂત્રાંશોનું વ્યાખ્યાન જોવામાં આવે છે, એ ઉપરથી સ્થાનકવાસી અને તેરાપંથી શ્રીસંઘના ગીતાર્થોને પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્રને કલ્પિત માની લેવાને કશું જ કારણ નથી મળતું. તેમ જ દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્રની ચૌદમા સૈકાના

પ્રારંભમાં લખાયેલી અનેક પ્રતિઓ આજે વિદ્યમાન છે, જેમાં પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્ર આઠમા અધ્યયન તરીકે સળંગ અને સંપૂર્ણ લખાએલું છે. આથી કોઈને એમ કહેવાને તો કારણ જ નથી રહેતું કે સ્થાનકવાસી અને તેરાપંથી સંપ્રદાય સામે કોઈ કલ્પિત આરોપો ઊભા કરવા માટે કે કલ્પિત ઉત્તરો આપવા માટેના સાધન તરીકે આ સૂત્ર રચી કાઢવામાં આવ્યું છે. જો આમ હોત તો સ્વતંત્ર કલ્પસૂત્રની કે એ કલ્પસૂત્રગર્ભિત દશાશ્રુતસ્કંધસૂત્રની આજે વિક્રમસંવત ૧૨૪૭થી લઈને જે અનેકાનેક પ્રાચીન તાડપત્રીય અને કાગળ ઉપર લખાયેલી પ્રતિઓ મળે છે તે આજે મળતી જ ન હોત. તેમ જ ઉપર જણાવેલી પ્રતિઓ ઉપરાંત નિર્યુક્તિ અને ચૂર્ણિમાં આ કલ્પસૂત્રનું વ્યાખ્યાન કરવામાં આવ્યું છે તે પણ ન હોત. પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્ર સાથે પ્રસિદ્ધ કરેલી નિર્યુક્તિ અને ચૂર્ણી, એ કોઈ સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાગ્રંથો નથી, પરંતુ દશાશ્રુતસ્કંધસૂત્ર ઉપરની નિર્યુક્તિ અને ચૂર્ણીઓમાંથી કલ્પસૂત્ર પુરતો જુદો પાડી લીધેલો અંશ જ છે, એ ધ્યાનમાં રહે.

કલ્પસૂત્રનું પ્રમાણ

કલ્પસૂત્ર, કેવડું અને કેવા સ્વરૂપમાં હોવું જોઈએ, એ વિષે આજે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો અને તેમના મતને માન્ય કરનાર આપણા દેશના વિદ્વાનો એક જુદી જ માન્યતા ધરાવે છે. તેમનું ધારવું છે કે–કલ્પસૂત્રમાં ચૌદ સ્વપ્ન આદિને લગતાં કેટલાંક આલંકારિક વર્ણનો વગેરે કલ્પસૂત્રમાં પાછળથી ઊમેરાએલાં છે. સ્થવિરાવલી અને સામાચારીનો કેટલોક અંશ પણ પાછળથી ઊમેરાએલો હોવાનો સંભવ છે. આ વિષે મારા અધ્યયનને અંતે મને જે જણાયું છે તે અહીં જણાવવામાં આવે છે—

આજે આપણા સમક્ષ કલ્પસૂત્રની જે પ્રતિઓ છે, તે પૈકી ખંભાતના શ્રીશાંતિનાથના તાડપત્રીય ભંડારની પ્રતિ વિ૰ સં૰ ૧૨૪૭માં લખાએલી હોઈ સૌ કરતાં પ્રાચીન છે; તેમાં ચૌદ સ્વપ્નને લગતો વર્ણક ગ્રંથ બીલકુલ છે જ નહિ. તેમ જ મેં મારા સંશોધનમાટે જે છ પ્રતિઓનો સંપૂર્ણપણે ઉપયોગ કર્યો છે તે પૈકી ग અને छ એ બે પ્રતિઓમાં સ્વપ્નને લગતો વર્ણકગ્રંથ પ્રકારાન્તરે અને અતિ સંક્ષિપ્ત છે. જ્યારે બીજી પ્રતિઓમાં વર્તમાનમાં પ્રચલિત સ્વપ્ન વિષેનો વર્ણકગ્રંથ અક્ષરશઃ મળે છે. આ રીતે ચૌદસ્વપ્ન વિષે ત્રણ વાચનાન્તરો મારા જોવામાં આવ્યાં છે. શ્રીમાન્ ચૂર્ણિકાર અને તેમને પગલે ચાલનાર ટિપ્પનકકાર પણ સ્વપ્નસંબંધી વર્ણકગ્રંથ માટે સર્વથા ચૂપ જ છે, સ્વપ્નસંબંધી વર્ણકગ્રંથના એક પણ શબ્દની તેઓ વ્યાખ્યા નથી કરતા. આ બધું જોતાં સ્વપ્ન સંબંધી પ્રચલિત વર્ણકગ્રંથ અંગેના મૌલિકપણા વિષે જરૂર શંકાને સ્થાન છે. પરંતુ તે સાથે બીજો પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી ચૌદ સ્વપ્નોને જોઈને જાગે છે, એ ચૌદ સ્વપ્નોના નામ પછી તરત જ **तए णं सा तिसला खत्तियाणी इमे एयारूवे ओराले चोद्दस महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा** સૂત્ર આવે છે; અર્થાત્ "ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી આ અને આ પ્રકારનાં ઉદાર ચૌદ મહાસ્વપ્નને જોઈને જાગી" એ સૂત્રમાં "આ અને આ પ્રકારનાં ઉદાર" એ વાક્ય

જોતાં આપણને સહેજે એ પ્રશ્ન થાય છે કે " આ પ્રકારનાં ઉદાર એટલે કેવાં ઉદાર ? " આ જાતનો પ્રશ્ન કે જિજ્ઞાસા, આપણને ચૌદસ્વપ્નને લગતા વર્ણકગ્રંથના અસ્તિત્વની કલ્પના તરફ ખેંચી જાય છે. અને આ કારણસર આ ઠેકાણે ચૌદસ્વપ્નને લગતા કોઈને કોઈ પ્રકારના વર્ણકગ્રંથનું હોવું એ અનિવાર્ય બની જાય છે. પરંતુ જ્યાં સુધી આપણા સામે બીજી પ્રાચીન પ્રતિઓ ન હોય ત્યાં સુધી એ વર્ણકગ્રંથ કેવો હોવો જોઈએ, એનો નિર્ણય કરવાનું કામ ઘણું કઠિન છે. અત્યારના પ્રચલિત વર્ણકગ્રંથના મૌલિકપણા વિષે શંકાને સ્થાન છે; તે છતાં એટલું ધ્યાનમાં રાખવું અતિ આવશ્યક છે કે પ્રચલિત સ્વપ્નવિષયક વર્ણકગ્રંથ અર્વાચીન હોય તો પણ તે **અનુમાન હજાર વર્ષથી અર્વાચીન તો નથી જ.**

આ ઉપરાંત ઇન્દ્ર, ગર્ભાપહાર, અટ્ટણશાલા, જન્મ, પ્રીતિદાન, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન, ચાતુર્માસ, નિર્વાણ, અંતકૃદ્ભૂમિ આદિ વિષયક સૂત્રપાઠ અને વર્ણકગ્રંથના અસ્તિત્વની સાક્ષી તો ચૂર્ણિકાર પોતે પણ આપે છે. એ પછીનાં જિનચરિતો કે જેમાં ત્રેવીસ જિનેશ્વરોનાં ચરિત્ર અને અંતરો વિષેના સૂત્રપાઠનો સમાવેશ થાય છે તેની તથા ગણધરાદિ સ્થવિરોની આવલી અને સામાચારીગ્રંથ હોવાની સાક્ષી નિર્યુક્તિકાર અને ચૂર્ણિકાર એમ બન્ને ય સ્થવિરો **पुरिमचरिमाण कप्पो०** નિ૦ ગા૦ ૬૨ અને તેની ચૂર્ણી દ્વારા આપે છે. ગણધરાદિ સ્થવિરોની આવલી આજે કલ્પસૂત્રમાં જે રૂપે જોવામાં આવે છે તેવી અને તેટલી તો ચતુર્દશપૂર્વધર ભગવાન્ શ્રીઆર્યભદ્રબાહુસ્વામિપ્રણીત કલ્પસૂત્રમાં હોઇ જ ન શકે. એટલે જ્યારે પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્રને અથવા આગમોને પુસ્તકારૂઢ કરવામાં આવ્યાં તે જમાનાના સ્થવિરોએ એ ઉમેરેલી છે, એમ કહેવું એ જ સવિશેષ ઉચિત છે. આમ છતાં એક પ્રશ્ન તો આપણા સામે આવી ઊભો જ રહે છે કે–આજની અતિઅર્વાચીન અર્થાત્ સોળમા સત્તરમા સૈકામાં લખાએલી પ્રતિઓમાં જે સ્થવિરાવલી જોવામાં આવે છે, એ ક્યાંથી આવી ? કારણ કે ખંભાત, અમદાવાદ, પાટણ, જેસલમેર વગેરેની સંખ્યાબંધ તાડપત્રીય પ્રતિઓ તપાસી, તેમાંથી મને પાછળના સ્થવિરોને લગતી સ્થવિરાવલી કોઇ પણ પ્રતિમાંથી મળી નથી. આમ છતાં એમ માનવાને તો આપણું મન જરા યે કબૂલ નથી થતું કે એ અંશ નિરાધાર હોય !. એટલે આ વિષે ચોક્કસાઇભર્યું અન્વેષણ કરવાની આપણી ફરજ ઊભી જ રહે છે.

આટલું વિચાર્યા બાદ સામાચારી આવે છે. તેમાં શરૂઆતનાં પર્યુષણાવિષયક જે સૂત્રો છે તે પૈકી સૂત્રાંક ૨૩૧માં **अंतरा वि य से कप्पइ, नो से कप्पइ तं रयणिं उवायणावित्तए** આ પ્રમાણે જે સૂત્રાંશ છે તે પંચમીની ચતુર્થી કરાઈ તે પછીનો છે, એમ આપણને સ્વાભાવિક જ લાગે છે. આ સૂત્રાંશનો આપણે કેવો અર્થ કરવો જોઈએ અને ઉત્સર્ગ–અપવાદની મર્યાદાને લક્ષમાં રાખીને એની સંગતિ કેવી રીતે સાધવી જોઈએ ?, એ વિચારવા જેવી બાબત છે. મને લાગે છે, અને ઉત્સર્ગ–અપવાદની મર્યાદાને મારી અલ્પ બુદ્ધિએ હું સમજ્યો છું ત્યાંસુધી " સંવત્સરીપર્વની આરાધના કારણસર

ભાદ્રપદ શુદિ પંચમી પહેલાં થઈ શકે, પરંતુ તે પછી નહિ" આ વચન સ્થવિર ભગવંતે તે સમયની મર્યાદાને લક્ષીને જ જણાવ્યું છે; પરંતુ તેટલા માત્રથી ઉત્સર્ગ–અપવાદની મર્યાદા જાણનાર ગીતાર્થોએ આ સૂત્રને સદા માટે એકસરખું વ્યાપક કરવું ન જોઈએ. અર્થાત્ ભગવાન શ્રીકાલકાર્ય સમક્ષ જે પ્રકારનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થયો તે જ પ્રકારનો તેથી ઉલટો પ્રસંગ કોઇ સમર્થ ગીતાર્થ સમક્ષ આવી પડે તો તે, પંચમી પછી પણ સંવત્સરીની આરાધના કરીને આરાધક થઈ શકે અને બીજાઓને પણ આરાધક બનાવી શકે. અને તેમ કરવામાં તે ગીતાર્થ સૂત્રાજ્ઞાને અને ઉત્સર્ગ–અપવાદની મર્યાદાને સંપૂર્ણરીતે આરાધે છે, એમ આપણે સમજવું જોઈએ.

આ ઉપરાંત સામાચારીનું વ્યાખ્યાન સંક્ષેપમાં નિર્યુક્તિકારે અને સમગ્રભાવે ચૂર્ણિકારે કરેલ હોવાથી તેના અસ્તિત્વની પ્રાચીનતા સ્વયંસિદ્ધ છે, એટલે એ વિષે મારે ખાસ વધારે કહેવા જેવું કશું જ રહેતું નથી.

કલ્પસૂત્રમાં પાઠભેદો અને સૂત્રોનું ઓછાવત્તાપણું

કલ્પસૂત્રની પ્રાચીન પ્રતિઓમાં પાઠભેદો અને સૂત્રોનું ઓછાવત્તાપણું ઘણે સ્થળે છે અને વિવિધ રીતે આવે છે. આ બધું ય અમે કલ્પસૂત્રની પાદટિપ્પણીમાં વિસ્તૃત રીતે આપેલું છે. આમ છતાં ચૂર્ણિકાર અને તેમને પગલે ચાલનાર ટિપ્પનકકારે તેમના યુગની પ્રાચીન પ્રતિઓને આધારે જે પાઠો સ્વીકારીને વ્યાખ્યાન કર્યું છે તે પાઠભેદોનો સમાવેશ ઉપર જણાવેલ પાદટિપ્પણીમાં મોટે ભાગે થતો નથી. એટલે તે પાઠભેદોને તારવીને આ નીચે આપવામાં આવે છે.

ચૂર્ણીકારે સ્વીકારેલા પાઠભેદો

सूत्रांक	मुद्रित सूत्रपाठ	चूर्णीपाठ
३	पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि	पुव्वरत्तावरत्तंसि
१४	–मुइंग–	–मुरव–
६१	पट्ठेहिं कुसलेहिं मेहावीहिं जिय०	पट्ठेहिं णिउणेहिं जिय०
६२	उण्होबएहि य	(નથી)
,,	अणेगगणनायग० આદિ સામાસિક વાક્ય	અસ્તવ્યસ્ત
१०७	पित्तिज्जे	पेत्तेज्जए
१२२	अंतरावास	अंतरवास
१२३	अंतगडे	(નથી)
१२६–२७ सूत्र		પૂર્વાપર છે.
२३२	पज्जोसवियाणं	पज्जोसविए
२८१	अणट्ठाबंधिस्स	अट्ठाणबंधिस्स

ટિપ્પનકકારે સ્વીકારેલા પાઠભેદ

सूत्रांक	मुद्रित सूत्रपाठ	टिप्पनकपाठभेद
३	पुव्वरत्तावरत्त	अड्ढरत्तावरत्त
६	–माणंदिया	–माणंदिया णंदिया
७	अत्थोग्गहं	अत्थोग्गहणं
९	विन्नाय–	विन्नय–
,,	धारए	वारए
,,	परिनिट्ठिए	सुपरिनिट्ठिए
१४	महयाहयनट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघण-मुइंगपडुप्पवाइयरवेणं	महयाहयनट्टगीयवाइयसंखसंखियखरमुहीपोयापिरिपिरिया-पणवपडहभंभाहोरंभभेरीझल्लरीदुंदुहिततविततघणझुसिरतं-तीतलतालतुडियमुइंगपडुनाइयरवेणं
२६	रयणाणं ઇત્યાદિ अहाबायरे	रयणाणं जाव अहाबायरे
३३	पुव्वरत्तावरत्त—	अड्ढरत्तावरत्त–
४९	अतुरियं अचवलमसंभंताए	अतुरियमसंभंताए
५१	फलवित्तिविसेसे	फलविसेसे
५२	–चुंचुमालइयरोमकूवे	चुंचुमालइए ऊसवियरोमकूवे
५३	–संपुन्न–	–पुन्न–
५४	विन्नाय–	विन्नय–
५४	सूरे वीरे	सूरे धीरे वीरे
६०	–गुंजद्धरागसरिसे कमलायरसंडविबोहए उट्ठियम्मि सूरे सहस्सरस्सिम्मि दिणयरे तेयसा जलंते य सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ	–गुंजद्धबंधुजीव[पारावतचलणनयणपरहुयसुरत्तलोयण आसुयणकुसुमरासि]हिंगुलयणियरातिरेयरेहंतसरिसे कमलायरसंडबोहए उट्ठियम्मि सूरे सहस्सरस्सिम्मि तस्स य करपहारपरद्धम्मि [अंधकारे बालायवकुंकुमेणं खचिय व्व जीवलोए सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ ॥]
६१	पीणणिज्जेहिं जिघणिज्जेहिं दप्पणिज्जेहिं मयणिज्जेहिं विंहणिज्जेहिं सव्वि–	पीणणिज्जेहिं दीवणिज्जेहिं दप्पणिज्जेहिं तिप्पणिज्जेहिं सव्वि–
,,	पट्ठेहिं कुसलेहिं मेहावीहिं जिय–	पत्तट्ठेहिं णिउणेहिं जिय–
६२	अहयसुमहग्घदूसरयणसुसंवुए	नासानीसासवायवोज्झचक्खुहरवन्नफरिसजुत्तहयलालापेलवातिरेगधवलकणगखचियंतकम्मदूसरयणसंवुए
६३	अंगसुहफरिसयं	अंगसुहफासयं
६५	सिग्घ० आदिपदरहित	सिग्घ०आदिपदसहित
६८	रन्ना वंदिय	रन्ना अच्चियवंदिय–
७८	विउलेणं पुप्फ–	विउलेणं असणेणं जाव पुप्फ–
८४	⊢ ⊣ આ ચિહ્ન વચ્ચેનો પાઠ	महापहेसु वा પછી છે
,,	सन्निक्खित्ताइं	सन्निक्खित्ताइं सन्निहियाइं
९२	उहुभयमाण	सव्वसुभयमाण

९२	–गंधमल्लेहिं ववगयरोगसोगमोहमयपरित्तासा जं तस्स गब्भस्स हियं मियं पत्थं गब्भपोसणं तं देसे य काले य आहारमाहारेमाणी विवित्तमउएहिं सयणासणेहिं पइरिक्कसुहाए मणाणुकूलाए विहारभूमीए पसत्थदोहला संपुन्नदोहला सम्माणियदोहला अविमाणियदोहला वुच्छिन्नदोहला विणीयदोहला सुहं सुहेणं	गंधमल्लेहिं जं तस्स गब्भस्स हियं मियं पत्थं गब्भपोसणं तं देसे य काले य आहारमाहारेमाणी विवित्तमउएहिं सयणासणेहिं पइरिक्कसुहाए मणाणुकूलाए विहारभूमीए पसत्थदोहला सम्माणियदोहला अविमाणियदोहला वुच्छिन्नदोहला संपुन्नदोहला विणीयदोहला ववगयरोगसोगमोहभयपरित्तासा सुहं सुहेणं
९७ અને ९९ સૂત્ર		ટિપ્પનક પત્ર ૧૨–૧૩ની ૩ અંકની પાદ-ટિપ્પણી જુઓ. ૯૯ સૂત્રમાંનો उस्सुक्कं થી अणेगतालायराणुचरियं સુધીનો સૂત્રપાઠ ટિપ્પનકમાં ૯૭ મા સૂત્રમાં આવી જાય છે.
९७	–आइंखग–	–आरक्खग
१०१	तेणं मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिजणेणं नायएहि य सद्धिं तं	तस्स नियगसयणसंबंधिपरिजणस्स नायाण य तं
१०२	–भुसोत्तरागया	भुसोत्तराए
१११	चेच्चा धणं चेच्चा रज्जं	चेच्चा रज्जं चेच्चा धणं
११३	मीसिएणं मंजुमंजुणा	मीसिएणं अभिभविय गामकंटए मंजुमंजुणा
२४०	⊢ ⊣ આ ચિહ્ન વચ્ચમાંનો પાઠ	२४१ સૂત્રમાં भत्तट्ठेणं पज्जोसविसए પછી છે.

ચૂર્ણિકાર ટિપ્પનકકારે સ્વીકારેલા પાઠભેદ

સૂત્રાંક	મુદ્રિત સૂત્રપાઠ	ચૂર્ણી ટિપ્પનક પાઠભેદ
११३	घोसेण य पडिबुज्झमाणे प. २ सव्वि–	घोसेण अपडिबुज्झमाणे सव्वि–
१२३	सुव्वयग्गी नामं	अग्गिवेसे नामं
१२३	अच्चे लवे मुहुत्ते पाणू	अच्ची लवे मुत्ते पाणु
१२७	अमावसाए	अवामंसाए
२२५	मट्ठाइं संपधूमियाइं	मट्ठाइं सम्मट्ठाइं संपधूमियाइं
२४९	उसिणोदए वियडे	सुद्धवियडे
२९१	नगरे થી चेव एवमाइक्खइ સુધી	नगरे सदेवमणुयासुराए परिसाए मज्झट्ठिउ चेव एवमाइक्खइ

આ ઉપરાંત પ્રત્યંતરોમાં ઓછાંવત્તાં સૂત્રો, ઓછાવત્તા પાઠો, પાઠભેદો અને સૂત્રોના પૂર્વાપરને લગતા જે વિવિધ પાઠાંતરો છે તે અમે તે તે સ્થળે પાદટિપ્પણીમાં આપેલા છે તેનું અવલોકન કરવા વિદ્વાનોને ભલામણ છે.

કલ્પસૂત્રનિર્યુક્તિ આદિની પ્રતિઓ

પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્રની આવૃત્તિ સાથે કલ્પનિર્યુક્તિ, કલ્પચૂર્ણી અને પૃથ્વીચંદ્રાચાર્ય-વિરચિત કલ્પટિપ્પનક આ ત્રણ વસ્તુ પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે એ, ઉપર કહેવાઇ ગયું છે. આ ત્રણે ગ્રંથોની પાંચ પાંચ પ્રતિઓનો મેં આદિથી અંતસુધી સળંગ ઉપયોગ કર્યો છે. એ પ્રતિઓ ખંભાત અને જેસલમેરના જ્ઞાનભંડારની હતી. આ પ્રતિઓનો મેં ખાસ કોઇ સંકેત કે તેની સંજ્ઞા રાખી નથી. પણ જે પાઠ એક પ્રતિમાં હોય તેને **प्रत्य०** કે **प्रत्यन्तरे** થી જણાવેલ છે અને જે પાઠ ઘણી પ્રતોમાં હોય ત્યાં **प्रत्यन्तरेषु** એમ પાઠભેદ સાથે જણાવ્યું છે. ઉપરોક્ત બધી જ પ્રતિઓ તાડપત્રીય પ્રતિઓ છે અને તે તેરમા અને ચૌદમા સૈકામાં લખાએલી છે. અર્થાત્ મેં મારા સંશોધન માટે પ્રાચીન પ્રતિઓ કામમાં લીધી છે.

નિર્યુક્તિ અને ચૂર્ણીની ભાષા

ઉપર જેમ કલ્પસૂત્ર માટે કહેવામાં આવ્યું છે તેમ નિર્યુક્તિ–ચૂર્ણીની જે પ્રાચીન પ્રતિઓ મારા સામે છે તેમાં ભાષાપ્રયોગોનું વૈવિધ્ય ઘણું છે. આ ભાષાવૈવિધ્ય અને તેના મૌલિક સ્વરૂપને વિસરી જવાને કારણે આજની જેમ પ્રાચીન કાળના સંશોધકોએ પણ ગ્રંથોમાં ઘણા ઘણા ગોટાળા કરી નાખ્યા છે. આ ગોટાળાઓનો અનુભવ પ્રાચીન પ્રતિઓ ઉપરથી ગ્રંથોનું સંશોધન કરનારને બહુ સારી રીતે હોય છે. આવા પાઠોનાં ઢગલાબંધ ઉદાહરણો આપી શકાય તેમ છે. તે છતાં હું અહીં માત્ર પ્રસ્તુત કલ્પચૂર્ણીમાંથી એક જ ઉદાહરણ આપું છું, જે ઉપરથી વિદ્વાનોને ખ્યાલ આવશે કે–આવા પાઠોના સંશોધકોને શાબ્દિકશુદ્ધિ સિવાય અર્થસંગતિ વિષે કશું ય ધ્યાન નથી હોતું. પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્રની ચૂર્ણીમાં (પૃ. ૯૪માં) **मा पणतिज्जिस्सं ति** આ શુદ્ધ પાઠ લેખકોના લિપિદોષથી **मा षणतिज्जिस्सं ति** પાઠ બની ગયો અને ઘણી પ્રતિઓમાં આ પાઠ મળે પણ છે. આ પાઠ કોઇ ભાગ્યવાને સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો અને તેને બદલે તેમણે **मोपण तिज्जिस्सं ति** પાઠ કર્યો, જેની અર્થદૃષ્ટિએ સંગતિ કશી જ નથી. ખરી રીતે **मा पणतिज्जिस्सं ति (सं. मा पनकयिष्यन् इति)** એનો અર્થ "નિગોદ અથવા ફૂગ ન વળે" એ છે. આવા અને આથીએ લિપિદોષ આદિના મોટા ગોટાળાઓ ચૂર્ણીગ્રંથોમાં ઘણા જ થયા છે. અને આ બધા ગોટાળાઓ આજના મુદ્રિત ચૂર્ણીગ્રંથોમાં આપણને જેમના તેમ જોવા મળે છે.

અહીં પ્રસંગોપાત જૈન મુનિવરોની સેવામાં સવિનય પ્રાર્થના છે કે–જૈન આગમો અને તે ઉપરના નિર્યુક્તિ–ભાષ્ય–ચૂર્ણી આદિ વ્યાખ્યાગ્રંથોનું વાસ્તવિક અધ્યયન અને સંશોધન કરવા ઇચ્છનારે પ્રાકૃતાદિ ભાષાના ગંભીર જ્ઞાન માટે શ્રમ લેવો જોઇએ. આ જ્ઞાન માટે માત્ર ભગવાન્ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યકૃત પ્રાકૃત વ્યાકરણ જ બસ નથી. પ્રાકૃત-ભાષાના અગાધ સ્વરૂપને જોતાં આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રકૃત પ્રાકૃત વ્યાકરણ એ તો પ્રાકૃત-ભાષાની બાળપોથી જ બની જાય છે. એટલે આ માટે નિર્યુક્તિ–ભાષ્ય–ચૂર્ણી આદિ ગ્રંથોનું

ભાષાજ્ઞાનના વિવેક અને પૃથક્કરણ પૂર્વક અધ્યયન કરવું અતિઆવશ્યક છે. આ અધ્યયનને પરિણામે ભગવાન્ શ્રીહેમચંદ્રસૂરિના ઉપર બાળપોથીરૂપે ઓળખાવેલા પ્રાકૃત વ્યાકરણમાં કેટલાં અગાધતા અને ગાંભીર્ય ભર્યાં છે અને એ વ્યાકરણનું સર્વાંગી સ્વરૂપ ઘડવામાટે તેમણે કેટલું અવગાહન અને શ્રમ કર્યો છે તેનો આપણને ખ્યાલ આવી શકે છે. પ્રાચીન પ્રાકૃત વ્યાકરણોમાં જે પ્રયોગો અને સૂત્રો નહોતાં એ આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રના વ્યાકરણમાં ક્યાંથી આવ્યાં? તેમજ એ ભાષા ઉપર લેખકોના લિપિદોષ, ભાષાઓના વિમિશ્રણ વગેરેની શી શી અસર થઈ છે અને તેનો વિવેક કેટલી ધીરજથી શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યે કર્યો છે, તેનો સાચો જવાબ જૈન આગમો અને તે ઉપરના વ્યાખ્યાગ્રંથો આદિના અધ્યયનથી જ આપી શકાય તેમ છે. આચાર્ય શ્રીહેમચંદ્રના પ્રાકૃત વ્યાકરણની રચના બાદ વિશ્વનાં બધાં જ પ્રાચીન પ્રાકૃત વ્યાકરણો ગૌણ બની ગયાં છે તેનું કારણ એમના વ્યાકરણની સર્વદેશીયતા અને સર્વાંગપૂર્ણતા છે.

આ ઉપરાંત, જૈન આગમોના અધ્યયન અને સંશોધન માટે જેટલી ભાષાજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે તેટલી જ જરૂરીઆત ઉત્તરોત્તર લેખકદોષાદિને કારણે અશુદ્ધિના ભંડારરૂપ બની ગએલ જૈન આગમો અને તે ઉપરના નિર્યુક્તિ-ભાષ્ય આદિ વ્યાખ્યાગ્રંથોના અધ્યયન આદિ માટે પ્રાચીન ગ્રંથસ્થ લિપિ અને તેમાંથી લેખકોએ ઉપજાવી કાઢેલા ભ્રામક પાઠો કે વિવિધપ્રકારના લિપિદોષોના જ્ઞાનની પણ છે. આ લિપિની મૌલિકતા અને લેખકોએ કરેલી વિકૃતિઓનું ભાન જેટલું વિશેષ એટલી જ ગ્રંથસંશોધનમાં સરળતા રહે છે. આ સાથે પ્રાચીન ગ્રંથોમાં જ્યાં સંખ્યાનો નિર્દેશ કરવામાં આવતો કે ભાંગાઓ અથવા ભંગજાળ વગેરેની સંખ્યા આદિ દેખાડવામાં આવતાં ત્યાં તેમને અક્ષરાંકોમાં દેખાડતા. એટલે એ અક્ષરાંકોનું જ્ઞાન પણ એટલું જ આવશ્યક છે.

વિષયાંતર થઈને આટલું જણાવ્યા પછી હું મૂળવિષય તરફ આવું છું–ઉપર જણાવેલા ભ્રામક પાઠો કે લિપિભેદજનિત વિકૃત અશુદ્ધ પાઠોના પાઠાભેદોને મોટે ભાગે મેં જતા કર્યા છે. તેમ છતાં કેટલેક ઠેકાણે તેવા વિવિધ પાઠો કે જેની અર્થસંગતિ કોઈ રીતે થઈ શકતી હોય તેવા પાઠો આપ્યા પણ છે. જુઓ ચૂર્ણી પત્ર ૯૦ ટિ. ૨. આ ઠેકાણે **पक्कमट्टियं सं. पक्कमृत्तिकम् पक्कमट्टियं सं. पक्वमृत्तिकम् पक्कमिज्जयं सं. प्रकान्तव्यम्** આ ત્રણ પાઠભેદો અપાયા છે. એ જ રીતે યોગ્ય લાગ્યું છે ત્યાં તેવા પાઠભેદોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. કેટલીકવાર પ્રાકૃત ભાષાભેદજનિત હજારો પ્રકારના પાઠો પૈકી કોઈ કોઈ પાઠભેદો નોંધ્યા છે. બાકી મોટે ભાગે જતા કરવામાં આવ્યા છે. ઉ. તરીકે–**णउई णतुई णउतिं णतुतिं, उउबद्धिता उडुबद्धिता, ओबद्धिता, पुण्णिमाते पुण्णिमाए पोण्णिमाते, लोक लोअ लोय लीग लोत, मोक मोग मोअ मोय मोत** ઈત્યાદિ. આવા સ્વરવિકાર, વ્યંજનવિકાર પ્રત્યય-વિકાર વગેરેને લગતા અનેકવિધ પાઠો પૈકી ક્વચિત્ ક્વચિત્ પાઠભેદો આપ્યા છે. બાકી મોટે ભાગે એવા પાઠોને જતા કરવામાં આવ્યા છે.

ટિપ્પનકકાર આચાર્ય શ્રીપૃથ્વીચંદ્રસૂરિ મહારાજ છે. તેમના સમયાદિ વિષે હાલ તુરતમાં કશું કહેવાની મારી તૈયારી નથી. એટલે માત્ર તેમને વિષે એટલું કહું છું કે તેઓ ચૌદમા સૈકામાં વિદ્યમાન હોવાનો સંભવ છે. ટિપ્પનકકારે ટિપ્પનકની રચના કરવામાં ચૂર્ણીકારનું અનુગામિપણું સાધ્યું છે. ચૂર્ણીકાર અને ટિપ્પનકકારે આખા કલ્પસૂત્ર ઉપર શબ્દશઃ વ્યાખ્યા નથી કરી એટલે તેમના સામે કલ્પસૂત્રની વાચના કેવી હશે એ સ્પષ્ટપણે કહેવું મુશ્કેલ છે. તેમ છતાં તેમની વ્યાખ્યાઓમાં જે કેટલાંક બીજો છે તે ઉપરથી જે પૃથક્કરણ થઈ શકે તે મેં આ પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યું છે.

અંતમાં પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્રનું જે રૂપ ઘડાવું જોઈએ તેમાં મારી નજરે કેટલીક ઊણપ રહી છે, પણ તેમાં મારી જેસલમેરના જ્ઞાનભંડાર વગેરેની પ્રવૃત્તિ કારણ છે. તે છતાં પ્રસ્તુત કલ્પસૂત્રનું સંખ્યાબંધ પ્રાચીન પ્રતિઓને આધારે જે પ્રામાણિક રૂપ ઘડાયું છે તે એકંદર ઠીક જ ઘડાયું છે. આ કાર્યમાં છદ્મસ્થભાવજનિત અનેકાનેક સ્ખલનાઓ થવાનો સંભવ સહજ છે, તેને વિદ્વાનો ક્ષમાની નજરે જુએ અને યોગ્ય સંશોધન કરે એ અભ્યર્થના છે.

લિ. પ્રવર્તકજી મહારાજ શ્રી ૧૦૦૮ શ્રીકાંતિવિજયજી મ૦
શિષ્ય મુનિવર શ્રીચતુરવિજયજી મહારાજ
અંતેવાસી મુનિ પુણ્યવિજય

પ્રતિઓનો ઉપયોગ

પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં મેં તાડપત્રની આઠ અને કાગળની વીસ મલીને, કુલ ૨૮, હસ્ત-પ્રતિઓમાંથી ચિત્રો રજુ કરેલાં છે; આ પ્રતિઓનો પરિચય નીચે પ્રમાણે છે:

તાડપત્રની પ્રતો

૧ પાટણ, સંઘવીના પાડાનો ભંડાર. સંવત ૧૩૩૫ની સાલની કલ્પસૂત્ર તથા કાલક કથાની તાડપત્રીય પ્રત. ચિત્ર, ૨, ૩.

૨ પાટણ, સંઘના ભંડારની. સંવત ૧૩૩૬ ના જેઠ સુદી ૫ ને રવીવારના રોજ લખાએલી "કલ્પસૂત્ર અને કાલકકથા"ની પત્ર ૧૫૨ ની તાડપત્રીય પ્રત. ચિત્ર ૪, ૭, ૮, ૯, ૧૦, ૧૧.

૩ પાટણ, સંઘના ભંડારની. સંવત ૧૩૪૪ ના માગશર સુદી ૨ ને રવીવારના રોજ લખાએલી "કલ્પસૂત્ર અને કાલકકથા"ની તાડપત્રીય પ્રત. ચિત્ર, ૫, ૬.

૪ અમદાવાદ, ઉજમફોઈની ધર્મશાળાની સંવત ૧૪૨૭ના અષાઢ સુદી ૧૧ ને બુધવારના રોજ લખાએલી "કલ્પસૂત્ર અને કાલકકથા"ની તાડપત્રીય પ્રત. ચિત્ર ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬, ૨૧, ૨૩, ૨૪, ૨૫, ૨૬, ૪૬, ૪૯.

૫ ઈડર, શેઠ આણંદજી મંગલજીની પેઢીના ભંડારની. લગભગ ચૌદમા સૈકાની "કલ્પસૂત્ર"ની પત્ર ૧૦૯ ની ચિત્ર ૩૩ વાળી તાડપત્રીય પ્રત. ચિત્ર ૧૭, ૧૮, ૨૭ થી ૪૪, ૫૫, ૫૬.

૬ અમદાવાદ. સારાભાઈ મણિલાલ નવાબના સંગ્રહના લગભગ તેરમા સૈકાના બે તાડપત્રીય ચિત્રોવાળાં છૂટા પાનાં ચિત્ર ૧૯ અને ૨૦.

૭ નવાબ ૧. અમદાવાદ. સારાભાઇ નવાબના સંગ્રહમાંની સિંધમાંથી પ્રાપ્ત થએલ "કલ્પસૂત્ર અને કાલકકથા"ની લગભગ ચૌદમા સૈકાની તાડપત્રીય પ્રતના ૧૦ ચિત્રોમાંથી ચિત્ર ૨૨, ૫૧, ૪૫, ૪૭, ૫૩ અને ૫૪.

૮ નવાબ ૨. અમદાવાદ સારાભાઇ નવાબના સંગ્રહમાંની મારવાડમાંથી પ્રાપ્ત થએલ "કલ્પસૂત્ર અને કાલકકથા"ની લગભગ ચૌદમા સૈકાની તાડપત્રીય પ્રતના ૩ ચિત્રોમાંથી ચિત્ર ૫૦ અને ૫૨.

કાગળની પ્રતો

૯ ભારતીય વિદ્યા ભવન મુંબાઈની. સંવત ૧૪૨૭ની "કલ્પસૂત્ર"ની કાગળની હસ્તપ્રતોમાં સંવતની નોંધવાળી સૌથી પ્રાચીન પ્રતમાંના ૧૦ ચિત્રો પૈકી ચિત્ર ૫૭, ૫૮.

૧૦ પાટણ ૧. શ્રી સંઘનો ભંડાર. પાટણ. શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્રની પ્રતના બંને ચિત્રો તથા સંવત ૧૪૫૫ ની પ્રશસ્તિ. ચિત્ર ૫૯, ૬૦ અને ૬૧.

૧૧ પાટણ ૨. શ્રી સંઘનો ભંડાર. પાટણ. શ્રી કલ્પસૂત્રની તારીખ વગરની ચૌદમા સૈકાના અંત ભાગની. કાગળની હસ્તપ્રતમાંથી ચિત્ર ૬૨ થી ૭૧ તથા ૭૮ થી ૮૧.

૧૨ જીરા (પંજાબ) ના શ્રી આત્મારામ જૈન જ્ઞાનમંદિરની સંવત ૧૪૭૩ ની કાગળની "કલ્પસૂત્ર"ની હસ્તપ્રતના ચિત્રો પૈકી ચિત્ર ૭૨ થી ૭૭, ૮૨ થી ૧૦૯, ૧૧૨, ૧૧૩.

૧૩ સ્વર્ગસ્થ શ્રી. જયસિંહસૂરીશ્વરજીની સંવત ૧૪૮૯ ની પ્રતમાંથી બે ચિત્રો. ચિત્ર ૧૧૦, ૧૧૧.

૧૪ પાટણ ૩ શ્રી સંઘના ભંડારની. પાટણ. તારીખ વગરની ચૌદમા સૈકાની અત્યુત્તમ ચિત્રો વાળી પ્રતના ચિત્રો ૩૩ પૈકી ચિત્રો ૨૪. ચિત્ર ૧૧૪ થી ૧૨૫, ૧૫૦ થી ૧૫૯, ૧૮૬, ૧૮૭.

૧૫ હંસવિ૦ ૧ વડોદરાના શ્રી આત્માનંદ જ્ઞાનમંદિરમાં આવેલા શ્રી હંસવિજયજી શાસ્ત્ર સંગ્રહની લગભગ પંદરમા સૈકાના શરૂઆતના સમયની સુવર્ણાક્ષરી પ્રતમાંથી ચિત્ર ૨૩૧, ૨૮૫, ૨૮૬, ૨૯૦, ૩૨૧, ૩૨૨ થી ૩૫૩.

૧૬ હંસવિ૦ ૨ વડોદરાના શ્રી આત્માનંદ જ્ઞાનમંદિરમાં આવેલા શ્રી હંસવિજયજી શાસ્ત્રસંગ્રહની સંવત ૧૫૨૨ ની કલ્પસૂત્રની સુંદર સુશોભનો વાળી પ્રતમાંથી ૭૪ સુશોભનો પ્રસ્તુત સંગ્રહમાં રજુ કરવામાં આવેલાં છે. ચિત્ર ૧૨૬ થી ૧૪૯, ૧૬૦ થી ૧૮૫, ૧૯૪ થી ૨૦૫ અને ૨૦૬ થી ૨૧૭, ૨૫૮, ૨૫૯, ૨૬૧, ૨૬૪, ૨૬૫, ૨૭૪, ૨૭૫, ૨૭૯ થી ૨૮૪.

૧૭ લીંબડીની શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના ભંડારની સુવર્ણાક્ષરી સંવત ૧૫૧૪ ના મહા સુદી ૨ ને સોમવારના રોજ લખાએલી કલ્પસૂત્રની હસ્તપ્રતમાંથી ચિત્ર ૧૯૨, ૧૯૩.

૧૮ ડહેલા ૧. અમદાવાદના ડહેલાના ઉપાશ્રયની સંવત ૧૫૧૬ ના મહા સુદી ૬ ના રોજ લખાએલી સુવર્ણાક્ષરી પ્રત ઉપરથી ચિત્ર ૧૮૮, ૧૮૯, ૧૯૦, ૧૯૧, ૨૧૮, ૨૧૯.

૧૯ અમદાવાદ. શ્રીદયાવિમલજી શાસ્ત્રસંગ્રહની સુંદર ચિત્રાકૃતિઓવાળી કલ્પસૂત્રની સુવર્ણાક્ષરી પ્રત પરથી ચિત્ર ૧, ૨૮૯, ૩૫૮ થી ૩૬૨, ૩૬૩ થી ૩૬૬, ૩૭૧.

૨૦ નવાબ ૨. સારાભાઈ નવાબના અમદાવાદ સંગ્રહમાંના સુંદર સુશોભનો વાળી લગભગ પંદરમા સૈકાની કાગળની હસ્તપ્રતના સુંદર સુશોભનો વાળા ૧૨ પાનાંઓ પૈકીનાં સુંદર સુશોભનો. ચિત્ર ૨૨૦ થી ૨૨૩, ૨૭૮, ૩૫૪ થી ૩૫૭, ૩૬૭ થી ૩૭૦.

૨૧ ડહેલા ૨. ડહેલાના ઉપશ્રયના અમદાવાદ જ્ઞાન ભંડારમાં આવેલી કલ્પસૂત્રની રૌપ્યાક્ષરી તથા સુવર્ણાક્ષરી હસ્તપ્રતનાં ચિત્રો પૈકી ચિત્ર ૨૨૪, ૨૨૫, ૨૨૬, ૨૫૦, ૨૫૧.

૨૨ ઉપાધ્યાયજી શ્રી સોહનવિજયજીના શાસ્ત્ર સંગ્રહમાંની સુંદર ચિત્રોવાળી લગભગ પંદરમા સૈકાની હસ્તપ્રતમાંના ચિત્રો પૈકી ચિત્ર ૨૨૭, ૨૨૮, ૨૨૯, ૨૩૦, ૨૩૩ થી ૨૪૦, ૨૪૨, ૨૪૩.

૨૩ પુરાતત્વવિદ્ શ્રીજિનવિજયજીના સંગ્રહની સંવત ૧૫૧૧ની શ્રી મહાવીર ચરિત્રની સુવર્ણાક્ષરી હસ્તપ્રતમાંથી ચિત્ર ૨૩૨.

૨૪ કુસુમ. સ્વર્ગસ્થ વિજયકુસુમસૂરીશ્વરજીના સંગ્રહમાંની લગભગ પંદરમા સૈકાના અંતભાગની સુવર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની હસ્તપ્રતમાંથી ચિત્ર ૨૪૧, ૨૬૨, ૨૬૩, ૨૬૬, ૨૬૭, ૨૭૦ થી ૨૭૨.

૨૫ કાંતિવિ૦ ૧. વડોદરા. શ્રી આત્માનંદ જ્ઞાનમંદિરમાં આવેલ સ્વર્ગસ્થ પ્રવર્ત્તકજી શ્રી કાંતિવિજયજીના સંગ્રહની લગભગ પંદરમા સૈકાની સુવર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની હસ્તપ્રતમાંથી ચિત્ર ૨૪૪, ૨૪૫, ૨૪૬ થી ૨૪૯, ૨૫૨ થી ૨૫૭, ૨૬૦, ૨૬૮, ૨૭૬, ૨૭૭.

૨૬ સોળમા સૈકાની તારીખ વગરની કલ્પસૂત્રની હસ્તપ્રતમાંથી ચિત્ર ૨૬૯.

૨૭ કાંતિવિ૦ ૨. વડોદરાના શ્રીઆત્માનંદ જૈનજ્ઞાન મંદિરમાંના પ્રવર્ત્તકજી શ્રી કાંતિવિજયજી શાસ્ત્ર સંગ્રહની લગભગ પંદરમા સૈકાના અંતભાગની સુવર્ણાક્ષરી કલ્પસૂત્રની બીજી હસ્તપ્રતમાંથી ચિત્ર ૨૭૩, ૨૮૭, ૨૮૮.

૨૮ પ્રવર્ત્તકજી કાંતિવિજયજીના સંગ્રહની રૌપ્યાક્ષરી કલ્પસૂત્રની સુબોધિકા ટીકાની હસ્તપ્રતમાંથી ચિત્ર ૩૭૨ થી ૩૭૪.

સંક્ષેપોની સમજ

દયાવિ૦=શ્રીદયાવિમલજી શાસ્ત્ર સંગ્રહ, દેવસાનો પાડો, અમદાવાદ.

સં૦ પા.=સંઘવીના પાડાનો ભંડાર. પાટણ.

ઉ૦ ફે૦ ધ૦=ઉજમફેઇની ધર્મશાળા, અમદાવાદ.

નવાબ ૧ } સારાભાઈ મણિલાલ નવાબનો સંગ્રહ.
નવાબ ૨ } છીપા માવજીની પોળ; અમદાવાદ.

ઇડરની પ્રત=શેઠ આણંદજી મંગલજીની પેઢી. ઇડર.

ભારતી=ભારતીય વિદ્યા ભવન, મુંબઇ

પાટણ, ૧
પાટણ, ૨ } સંઘનો ભંડાર, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જ્ઞાનમંદિર, પાટણ.
પાટણ, ૩

ડહેલા, ૧
ડહેલા, ૨ } ડહેલાના જૈન ઉપાશ્રયનો ભંડાર. દોસીવાડાની પોળ. અમદાવાદ.

હંસ વિ. ૧ } શ્રી આત્માનંદ જૈન જ્ઞાનમંદિરમાં આવેલો
હંસ વિ. ૨ } હંસવિજયજી શાસ્ત્ર સંગ્રહ. વડોદરા

કાંતિ વિ. ૧ } શ્રી આત્મારામ જૈન જ્ઞાનમંદિરમાં આવેલો
કાંતિ વિ, ૨ } પ્રવર્તકજી શ્રી કાંતિવિજયજીનો સંગ્રહ. વડોદરા

કુસુમ૦ ૧=સ્વર્ગસ્થ શ્રી વિજયકુસુમસૂરીશ્વરજીનો સંગ્રહ. અમદાવાદ

ચિત્રાનુક્રમ

Plate I

ચિત્ર ૧ પ્રભુ મહાવીર

Plate II

,, ૨ જૈન સાધ્વીઓ
,, ૩ જૈન શ્રાવિકાઓ
,, ૪ લક્ષ્મીદેવી
,, ૫ બે શ્રાવકો
,, ૬ બે શ્રાવિકાઓ

Plate III

,, ૭ ભગવાન પાર્શ્વનાથ
,, ૮ ગૌતમસ્વામી
,, ૯ જૈન સાધુ અને શ્રાવક
,, ૧૦ જૈન સાધુ
,, ૧૧ બ્રહ્મશાંતિ યક્ષ

Plate IV

,, ૧૨ પ્રભુ મહાવીરનું ચ્યવન
,, ૧૩ પ્રભુ શ્રી મહાવીર સાધુ અવસ્થામાં
,, ૧૪ પ્રભુ મહાવીરનો જન્મ
,, ૧૫ પ્રભુ મહાવીરનું નિર્વાણ
,, ૧૬ પ્રભુ મહાવીરનું સમવસરણ

Plate V

,, ૧૭ દેવાનંદા અને ચૌદ સ્વપ્ન
,, ૧૮ પ્રભુ શ્રી મહાવીરનું સમવસરણ
,, ૧૯ પ્રભુ શ્રી પાર્શ્વનાથ
,, ૨૦ પ્રભુ શ્રી મહાવીર

Plate VI

,, ૨૧ પ્રભુ મહાવીરનું ચ્યવન

ચિત્ર ૨૨ ઇન્દ્રસભા
,, ૨૩ પ્રભુ મહાવીરનું જન્મકલ્યાણક
,, ૨૪ મેરુ ઉપર જન્માભિષેક
,, ૨૫ પ્રભુ મહાવીરનું દીક્ષા કલ્યાણક
,, ૨૬ પ્રભુ મહાવીરનું કૈવલ્ય કલ્યાણક

Plate VII

,, ૨૭ ઇન્દ્રસભા
,, ૨૮ શક્રસ્તવ
,, ૨૯ શક્રાજ્ઞા
,, ૩૦ પ્રભુ મહાવીરનો જન્મ
,, ૩૧ મેરુપર્વત ઉપર સ્નાત્ર મહોત્સવ
,, ૩૨ જન્મ મહોત્સવની ઉજવણી

Plaet VIII

,, ૩૩ સ્વજનો અને રાજા સિદ્ધાર્થ
,, ૩૪ વર્ષીદાન
,, ૩૫ દીક્ષા મહોત્સવ
,, ૩૬ પંચમુષ્ટિ લોચ અને અર્ધવસ્ત્રદાન
,, ૩૭ શ્રી મહાવીર નિર્વાણ
,, ૩૮ શ્રી પાર્શ્વનાથનો જન્મ

Plate IX

,, ૩૯ પ્રભુ પાર્શ્વનાથનો પંચમુષ્ટિલોચ
,, ૪૦ શ્રી નેમિનાથનો જન્મ અને મેરુ ઉપર સ્નાત્રમહોત્સવ
,, ૪૧ શ્રી ઋષભદેવનું નિર્વાણ
,, ૪૨ પ્રભુ મહાવીરના અગિયાર ગણધરો
,, ૪૩ ગુરુ મહારાજ અને ધ્રુવસેન રાજા
,, ૪૪ ગણધર સુધર્માસ્વામી

Plate X

ચિત્ર ૪૫ પાર્શ્વનાથનો લોચ
,, ૪૬ મેરુ ઉપર જન્માભિષેક
,, ૪૭ શ્રમણસંઘ
,, ૪૮ જૈન સાધુ અને શ્રાવક

Plate XI

,, ૪૯ મહાવીર–નિર્વાણ
,, ૫૦ પાર્શ્વનાથનો લોચ
,, ૫૧ શ્રી નેમિનાથનો જન્મ
,, ૫૨ ઋષભદેવનું સમવસરણ
,, ૫૩ ત્રણ સાધુ અને બે શ્રાવિકાઓ
,, ૫૪ ચતુર્વિધ સંઘ

Plate XII

,, ૫૫ શ્રી પાર્શ્વનાથનો પંચમુષ્ટિ લોચ
,, ૫૬ પ્રભુ મહાવીરનો જન્મ

Plate XIII

,, ૫૭ પ્રભુ મહાવીર
,, ૫૮ પ્રશસ્તિનું પાનું

Plate XIV

,, ૫૯ પ્રશસ્તિનું પાનું

Plate XV

,, ૬૦ શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ
,, ૬૧ શ્રી પદ્માવતી દેવી

Plate XVI

,, ૬૨ લક્ષ્મીદેવી
,, ૬૩ ફૂલની માળા
,, ૬૪ પૂર્ણચન્દ્ર
,, ૬૫ ઊગતો સૂર્ય

Plate XVII

,, ૬૬ જલપૂર્ણ કુંભ
ચિત્ર ૬૭ સૌધર્મેન્દ્ર
,, ૬૮ મહાવીરનો પંચમુષ્ટિલોચ
,, ૬૯ પ્રભુ પાર્શ્વનાથનો પંચમુષ્ટિલોચ

Plate XVIII

,, ૭૦ પ્રભુ નેમિનાથનો પંચમુષ્ટિલોચ
,, ૭૧ ઋષભદેવનો પંચમુષ્ટિલોચ
,, ૭૨ પ્રભુ મહાવીર
,, ૭૩ અષ્ટમાંગલિક

Plate XIX

,, ૭૪ ઇન્દ્રસભા
,, ૭૫ શક્રસ્તવ
,, ૭૬ શક્રાજ્ઞા
,, ૭૭ ગર્ભાપહાર

Plate XX

,, ૭૮ લક્ષ્મીદેવી
,, ૭૯ પૂર્ણચંદ્ર
,, ૮૦ જલપૂર્ણકુંભ
,, ૮૧ સૌધર્મેન્દ્ર

Plate XXI

,, ૮૨ ગર્ભસંક્રમણ
,, ૮૩ ત્રિશલાનાં ચૌદ સ્વપ્ન
,, ૮૪ ત્રિશલાનો શોક
,, ૮૫ મહાવીર જન્મ

Plate XXII

,, ૮૬ મેરુ ઉપર જન્માભિષેક
,, ૮૭ પ્રભુ જન્મની વધામણી
,, ૮૮ લોકાંતિક દેવોની પ્રાર્થના અને વર્ષીદાન
,, ૮૯ મહાવીરનો દીક્ષા મહોત્સવ

Plate XXIII

,, ૯૦ પ્રભુ મહાવીરનું સમવસરણ

ચિત્ર ૯૧ પ્રભુ મહાવીરનું નિર્વાણ
,, ૯૨ ગૌતમસ્વામી
,, ૯૩ પ્રભુ પાર્શ્વનાથનો જન્મ

Ptate XXIV

,, ૯૪ શ્રી પાર્શ્વનાથ દીક્ષા
,, ૯૫ શ્રી પાર્શ્વનાથ નિર્વાણ
,, ૯૬ શ્રી નેમિનાથજીનો જન્મ
,, ૯૭ શ્રી નેમિનાથ નિર્વાણ

Plate XXV

,, ૯૮ દેવાનંદાનાં ચૌદ સ્વપ્ન
,, ૯૯ દેવી સરસ્વતી

Plate XXVI

,, ૧૦૦ શ્રી ઋષભદેવનો જન્મ
,, ૧૦૧ શ્રી ઋષભદેવનું સમવસરણ
,, ૧૦૨ શ્રી ઋષભદેવનું નિર્વાણ
,, ૧૦૩ બે ગણધરો

Plate XXVII

,, ૧૦૪ નવ ગણધરો
,, ૧૦૫ ભગવાન મહાવીરનું સમવસરણ
,, ૧૦૬ શ્રી ચતુર્વિધસંઘ
,, ૧૦૭ મહાવીરનું સમવસરણ

Plate XXVIII

,, ૧૦૮ સુધર્માસ્વામી
,, ૧૦૯ ચતુર્વિધસંઘ
,, ૧૧૦ શક્રસ્તવ
,, ૧૧૧ વર્ષીદાન

Plate XXIX

,, ૧૧૨ મહાવીરનું સમવસરણ
,, ૧૧૩ ચતુર્વિધ સંઘ

Plate XXX

,, ૧૧૪ શક્રાજ્ઞા

ચિત્ર ૧૧૫ સ્વપ્ન પાઠકો

Plate XXXI

,, ૧૧૬ શક્રેન્દ્ર
,, ૧૧૭ શયનમંદિરમાં દેવાનંદા

Plate XXXII

,, ૧૧૮ ગર્ભસંક્રમણ
,, ૧૧૯ શયનગૃહમાં ત્રિશલા

·Plate XXXIII

,, ૧૨૦ ત્રિશલાનો શોક અને હર્ષ
,, ૧૨૧ જન્મ મહોત્સવ

Plate XXXIV

,, ૧૨૨ ચૌદ સ્વપ્ન
,, ૧૨૩ સિદ્ધાર્થ અને ત્રિશલા

Plate XXXV

,, ૧૨૪ સિદ્ધાર્થનો દરબાર
,, ૧૨૫ પુત્ર જન્મની વધામણી

Plate XXXVI

,, ૧૨૬ થી ૧૩૭ કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સુશોભનો
,, ૧૩૮ થી ૧૪૯ ,,

Plate XXXVII

,, ૧૫૦ મહાવીર જન્મ
,, ૧૫૧ સંવત્સરી દાન

Plate XXXVIII

,, ૧૫૨ પંચમુષ્ટિ લોચ
,, ૧૫૩ મહાવીર નિર્વાણ

Plate XXXIX

,, ૧૫૪ ચંદ્રલેખા પાલખી
,, ૧૫૫ શ્રી પાર્શ્વનાથનું સમવસરણ

Plate XL

ચિત્ર ૧૫૬ શ્રી નેમિનાથજી
,, ૧૫૭ શ્રી નેમિનાથજીનું સમવસરણ

Plate XLI

,, ૧૫૮ છ ગણધરો
,, ૧૫૯ આઠ તીર્થંકરો

Plate XLII

,, ૧૬૦ થી ૧૭૨ કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સુશોભનો
,, ૧૭૩ થી ૧૮૫ ,,

Plate XLIII

,, ૧૮૬ પ્રભુ શ્રી ઋષભદેવ
,, ૧૮૭ ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ

Plate XLIV

,, ૧૮૮ ચાર ગુરુભાઈઓ
,, ૧૮૯ આર્ય વજ્રસ્વામી

Plate XLV

,, ૧૯૦ મહાવીર જન્મ
,, ૧૯૧ જન્માભિષેક

Plate XLVI

,, ૧૯૨ ચતુર્વિધ સંઘ

Plate XLVII

,, ૧૯૩ શ્રી પાર્શ્વનાથ પંચમુષ્ટિલોચ

Plate XLVIII

,, ૧૯૪ થી ૨૦૫ કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સુશોભનો
,, ૨૦૬ થી ૨૧૭ ,,

Plate IL

,, ૨૧૮ પ્રશસ્તિ

Plate L

,, ૨૧૯ પ્રશસ્તિ

Plate LI

ચિત્ર ૨૨૦ થી ૨૨૩ સુંદર સુશોભનો

Plate LII

,, ૨૨૪ નિશાલ ગણું
,, ૨૨૫ મહાવીર દીક્ષા
,, ૨૨૬ શ્રી જંબુકુમાર અને આઠ સ્ત્રીઓ

Plate LIII

,, ૨૨૭ હરિણૈગમેષિન્
,, ૨૨૮ સિદ્ધાર્થ અને ત્રિશલા
,, ૨૨૯ ત્રિશલાનો હર્ષ
,, ૨૩૦ આમલકી ક્રીડા

Plate LIV

,, ૨૩૧ પ્રભુ મહાવીરની દીક્ષા
,, ૨૩૨ ,,

Plate LV

,, ૨૩૩ વર્ષીદાન તથા દીક્ષા મહોત્સવ
,, ૨૩૪ પંચમુષ્ટિ લોચ
,, ૨૩૫ ગૌતમસ્વામી
,, ૨૩૬ શ્રી પાર્શ્વનાથનું સમવસરણ

Plate LVI

,, ૨૩૭ શ્રી પાર્શ્વનાથનું નિર્વાણ
,, ૨૩૮ શ્રી ઋષભદેવ
,, ૨૩૯ તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજય
,, ૨૪૦ મહાતીર્થ શ્રી ગીરનાર

Plate LVII

,, ૨૪૧ સ્થૂલિભદ્ર, કોશા અને સાત બહેનો

Plate LVIII

,, ૨૪૨ શ્રી ઋષભદેવનું નિર્વાણ
,, ૨૪૩ દેવી સરસ્વતી
,, ૨૪૪ શ્રી ઋષભદેવનું પાણિગ્રહણ
,, ૨૪૫ શ્રી ઋષભદેવનો રાજ્યાભિષેક

Plate LIX

ચિત્ર ૨૪૬ શ્રી મારૂદેવાની મુક્તિ
,, ૨૪૭ શ્રી બાહુબલિની તપસ્યા
,, ૨૪૮ શ્રી શય્યંભવ ભટ્ટ અને જૈન સાધુઓ
,, ૨૪૯ આર્યવજ્રનો પુણ્યપ્રભાવ

Plate LX

,, ૨૫૦ શક્રેસ્તવ
,, ૨૫૧ કમઠ પંચાગ્નિતપ

Plate LXI

,, ૨૫૨ કોશાનૃત્ય
,, ૨૫૩ આર્યસ્થૂલિભદ્ર અને સાત સાધ્વી બહેનો
,, ૨૫૪ શ્રી જંબુકુમાર અને આઠ સ્ત્રીઓ

Plate LXII

,, ૨૫૫ શ્રી વજ્રસ્વામીની દેશના
,, ૨૫૬ બારવર્ષીદુષ્કાળ સમયે સાધુઓનાં અનશન
,, ૨૫૭ સાધુ સામાચારીનો એક પ્રસંગ

Plate LXIII

,, ૨૫૮ બ્રાહ્મણી દેવાનંદા અને ચૌદસ્વપ્ન

Plate LXIV

,, ૨૫૯ આર્ય ધર્મ ઉપર દેવે ધરેલું છત્ર
,, ૨૬૦ પુસ્તકાલેખન
,, ૨૬૧ ચતુર્વિધ સંઘ

Plate LXV

,, ૨૬૨ નવનિધાન
,, ૨૬૩ શ્રી પાર્શ્વનાથની દીક્ષા

Plate LXVI

,, ૨૬૪ શ્રી ઋષભદેવનો રાજ્યાભિષેક
,, ૨૬૫ ભરત અને બાહુબલિ વચ્ચે દ્વંદ્વયુદ્ધ

Plate LXVII

ચિત્ર ૨૬૬ ઇન્દ્રસભા

Plate LXVIII

,, ૨૬૭ બત્રીશબદ્ધ નાટક

Plate LXIX

,, ૨૬૮ ચૌદસ્વપ્ન
,, ૨૬૯ શ્રી મહાવીર પ્રભુને સંગમદેવનો ઉપસર્ગ

Plate LXX

,, ૨૭૦ વીશ તીર્થંકરો

Plate LXXI

,, ૨૭૧ ચક્રરત્નની ઉત્પત્તિ
,, ૨૭૨ જંગલનો દેખાવ

Plate LXXII

,, ૨૭૩ શ્રી નેમિનાથનો વરઘોડો

Plate LXXIII

,, ૨૭૪ શ્રી મહાવીર
,, ૨૭૫ પ્રશસ્તિ

Plate LXXIV

,, ૨૭૬ શ્રી મહાવીર
,, ૨૭૭ પ્રશસ્તિ

Plate LXXV

,, ૨૭૮ ઇન્દ્રસભા

Plate LXXVI

,, ૨૭૯ થી ૨૮૪ નૃત્યનાં જુદાં જુદાં સ્વરૂપો

Plate LXXVII

,, ૨૮૫–૨૮૬ કલ્પસૂત્રનાં બે સુંદર આલેખનો

ચિત્ર ૨૮૭ લક્ષ્મીદેવી
,, ૨૮૮ શક્રસ્તવ

Plate LXXVIII

,, ૨૮૯ ચંડકોશિકને પ્રતિબોધ

Plate LXXIX

,, ૨૯૦ થી ૩૨૧ કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સુશોભનો

Plate LXXX

,, ૩૨૨ થી ૩૫૩ કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સુશોભનો

Plate LXXXI

,, ૩૫૪ થી ૩૫૭ કલ્પસૂત્રનાં સુંદરતમ સુશોભનો

Plate LXXXII

ચિત્ર ૩૫૮ થી ૩૬૨ સંયોજના ચિત્રો

Plate LXXXIII

,, ૩૬૩ થી ૩૬૬ નૃત્યનાં જુદા જુદા સ્વરૂપો

Plate LXXXIV

,, ૩૬૭ થી ૩૭૦ કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સુશોભનો

Plate LXXXV

,, ૩૭૧ કલ્પસૂત્રની પ્રશસ્તિ

Plate LXXXVI

,, ૩૭૨ થી ૩૭૪ રૌપ્યાક્ષરી પાનાં ૩

Plate I

चित्र १

Fig. 1

ચિત્રવિવરણ

મુખચિત્રઃ દયાવિ. પત્ર. ૧ આ ચિત્ર પ્રભુ મહાવીરના ચ્યવન કલ્યાણકનો પ્રસંગ રજૂ કરે છે.

પુષ્પોત્તર વિમાનમાંથી વીસ સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ચ્યવ્યા. ચ્યવીને પ્રભુ મહાવીર બ્રાહ્મણ કુંડગ્રામ નામના નગરમાં, કોડાલગોત્રી ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણની સ્ત્રી દેવાનંદા જે જાલંધર ગોત્રી છે, તેની કુક્ષિમાં ગર્ભરૂપે ઉત્પન્ન થયા. આષાઢ સુદિ ૬ ના દિવસની મધ્યરાત્રિના સમયે અને ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રને ચંદ્રનો યોગ પ્રાપ્ત થયો હતો તે વખતે પ્રભુ દિવ્ય આહાર, દિવ્ય ભવ અને દિવ્ય શરીરનો ત્યાગ કરીને ગર્ભમાં આવ્યા.

ચિત્રમાં પબાસન ઉપર પ્રભુ મહાવીરની મૂર્તિ બિરાજમાન કરેલી છે. હાલમાં જેવી રીતે જિન મંદિરમાં મૂર્તિને આભૂષણોથી શણગારવામાં આવે છે તેવી જ રીતે ચિત્રમાં પણ મસ્તકે મુગટ, બંને કાનમાં કુંડલ, ગરદનમાં કંઠો, હૃદય પર રત્નજડિત હાર, બંને હાથની કોણીના ઉપરના ભાગમાં બાજુબંધ, બંને કાંડા પર બે કડાં વગેરે ચીતરવામાં આવ્યાં છે. મૂર્તિ પદ્માસનની બેઠકે બેઠેલી છે, અને મૂર્તિની બંને બાજુ પરિકર છે. પરિકરની બંને બાજુએ એકેક પુરુષ સ્તુતિ કરતો ઊભેલો છે. વળી પબાસનની નીચે મધ્યમાં ધર્મચક્ર, ધર્મચક્રની બંને બાજુએ એકેક હાથી અને એકેક સિંહ તથા બંને છેડે એકેક વ્યક્તિ પ્રભુસ્તુતિ કરતી બેઠેલી છે.

ચિત્રમાંની પ્રભુમૂર્તિની જમણી બાજુએ અને પાનાની બરાબર મધ્યમાં ગ્રંથિસ્થાને હસ્તિ-સ્કંધ ઉપર બંને હાથે કલશ પકડીને પ્રભુ સન્મુખ આવતો સૌધર્મેન્દ્ર રજૂ કરેલો છે. પાનાની ઉપર અને નીચે પ્રભુનો જન્મકલ્યાણક મહોત્સવ ઊજવવા આવતાં દેવદેવીઓ જુદીજુદી પૂજન સામગ્રીઓ લઇને ગીતો ગાતાંગાતાં અને નૃત્ય કરતાંકરતાં આવતાં દેખાય છે.

ચિત્રમાં પાનાની જમણી બાજુના હાંસિયામાં અનુક્રમે ત્રણ પ્રસંગો રજૂ કરેલા છે. પ્રથમ લાલ વર્ણ વાળી ચાર હાથવાળી પદ્માવતી દેવીનું ચિત્ર રજૂ કરેલું છે. દેવીના ચાર હાથો પૈકી ઉપરના જમણા હાથમાં અંકુશ તથા ડાબા હાથમાં પાશછે;અને નીચેનો જમણો હાથ વરદ મુદ્રાએ તથા ડાબા હાથમાં ફૂલ છે. દેવીની નીચે પ્રસંગ બીજામાં ને હાંસિયાની મધ્યમાં બે સ્ત્રીઓ નૃત્ય કરતી પ્રભુની સન્મુખ જોતી રજૂ કરેલી છે. આ બે સ્ત્રીઓ પૈકી એકનો જમણો હાથ મસ્તક ઉપર છે તથા ડાબા હાથમાં ફૂલની માળા પકડેલી છે; અને બીજી સ્ત્રીના હાથમાં ફલ જેવી માંગલિક વસ્તુ પકડેલી છે. ત્રીજા પ્રસંગમાં ચાર હાથવાળી અને પીળા વર્ણવાળી લક્ષ્મીદેવીનું ચિત્ર છે. દેવીના ઉપરના બંને હાથમાં દાંડી સહિતનું વિકસિત કમલનું એકેક ફૂલ છે, અને નીચેના બંને હાથ વરદ મુદ્રાએ છે.

પાનાની ડાબી બાજુના હાંસિયામાં પણ ત્રણ પ્રસંગો રજૂ કરેલા છે. પ્રથમ ધોળા વર્ણ વાળી સરસ્વતી દેવીનું ચાર હાથ સહિતનું ચિત્ર છે. દેવીના ઉપરના જમણા હાથમાં પુસ્તક, અને ડાબા

હાથમાં કમલનું ફૂલ છે, તથા નીચેના બંને હાથ વરદમુદ્રાએ છે. દેવીની નીચે પ્રસંગ બીજામાં ને હાંસિયાની મધ્યમાં સૌધર્મેન્દ્ર હસ્તિસ્કંધ પર બેસીને હાથમાં કલશ પકડીને પ્રભુ સન્મુખ જતો હોય એમ દેખાય છે. ત્રીજા પ્રસંગમાં તપાવેલા સુવર્ણ જેવા વર્ણવાળી ચાર હાથવાળી દેવીનું ચિત્ર છે. દેવીના ઉપરના જમણા હાથમાં ચક્ર અને ડાબા હાથમાં વજ્ર છે, તથા નીચેના બંને હાથ વરદ મુદ્રાએ છે.

પાનાની ઉપર અને નીચે તથા બંને બાજુના હાંસિયાના પ્રસંગો ચિત્રપ્રસંગને અનુલક્ષીને રજૂ કરવામાં નથી આવ્યા, પરંતુ આ પ્રતના દરેકે દરેક પાનામાં આવી જ રીતે જુદાંજુદાં સુશોભનો ચીતરીને આ સંપૂર્ણ પ્રતને શણગારવામાં આવી છે. આવાં સુંદર સુશોભનોવાળી બીજી હસ્તપ્રતો ભારતભરના જૈનભંડારોમાં બહુ જ પરિમિત સંખ્યામાં છે. આ આખી યે પ્રત સોનાની શાહીથી લખેલી છે.

Plate II

ચિત્ર ૨: જૈન સાધ્વીઓ. પાટણના સં. પા. ભંડારની તાડપત્રની ૨૩૪ પાનાંની કલ્પસૂત્ર અને કાલકકથાની વિ.સં. ૧૩૩૫ (ઈ.સ. ૧૨૭૮)ની પ્રતમાંથી બે ચિત્રો અત્રે ચિત્ર ૨–૩ તરીકે રજૂ કરવામાં આવ્યાં છે. હવે પછીનાં ચિત્રો ૪–૧૧ની માફક આ ચિત્રો પણ પ્રથમ 'કાલકકથા' નામના ઈંગ્લિશ પુસ્તકમાં પ્રસિદ્ધ થએલાં છે.[૧]

મિ. બ્રાઉન આ ચિત્રને બે સાધુઓના ચિત્ર તરીકે ઓળખાવતાં જણાવે છે કે[૨] 'ચંદરવાની નીચે બે શ્વેતાંબર સાધુઓ ઉપદેશ આપતા બેઠેલા છે. દરેકના ડાબા હાથમાં મુખવસ્ત્રિકા–મુહપત્તિ (થૂંક ન ઊડે તે માટે મુખની આગળ રાખવામાં આવતું વસ્ત્ર) અને જમણા હાથમાં ફૂલ છે. જેમ જમણો ખભો હમેશાં (ચિત્ર ૫ ની માફક) ખુલ્લો-ઉઘાડો રાખવામાં આવે છે તેને બદલે સારૂં યે શરીર વસ્ત્રથી આચ્છાદિત થએલું છે.'

વાસ્તવિકરીતે મિ. બ્રાઉન જણાવે છે તેમ આ ચિત્ર બે સાધુઓનું નહિ પણ સાધ્વીઓનું છે અને તેથી જ બંનેનું આખું શરીર વસ્ત્રથી આચ્છાદિત થએલું ચિત્રકારે બતાવ્યું છે. તેઓ જે ચિત્ર નં. ૫ નો પુરાવો આપે છે તે ચિત્ર તો સાધુઓનું છે. પ્રાચીન ગુજરાતી ચિત્રકારોએ હમેશાં જૈન સાધુઓનાં ચિત્રોમાં એક ખભો ખુલ્લો અને સાધ્વીઓનાં ચિત્રોમાં સારૂં યે શરીર વસ્ત્રથી આચ્છાદિત રાખવાનો નિયમ પરંપરાએ સાચવ્યો છે. બીજું મિ. બ્રાઉન જણાવે છે કે 'બંનેના જમણા હાથમાં ફૂલ છે' એ તેઓની માન્યતા તો જૈન સાધુ-સાધ્વીઓના રીતરિવાજોની અજ્ઞાનતાને આભારી છે, કારણકે ત્યાગી એવાં જૈન સાધુ-સાધ્વીઓને સચિત દ્રવ્યને ભૂલથી–અજાણ્યે પણ અડકી જવાય તો તેને માટે 'निशीथचूर्णि' 'साधुसमाचारी' વગેરે પ્રાયશ્ચિત્તગ્રન્થોમાં પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવેલાં છે. જ્યારે ભૂલથી પણ સચિત દ્રવ્ય-વસ્તુને અડકી જવાય તો પ્રાયશ્ચિત્ત આવે તો પછી વ્યાખ્યાન–ઉપદેશ દેવાના સમયે હાથમાં ફૂલ રાખવાનું સંભવી જ કેમ શકે? બીજું ખરી રીતે

---

૧ જુઓ-'The story of Kalak' pp. 120 and opp. Fig. 7, 8 on plate no. 3.

૨ જુઓ–Beneath a canopy sit two Svetambar monks preaching. Each has in his left hand the mouth cloth and in his right hand a flower. The robes cover the body fully, instead of leaving the right shoulder bare as usually done (cf. fig. 5.).' —'The story of Kalak.' pp. 120

Fig. 2 चित्र २

Fig. 3 चित्र ३

Fig. 4 चित्र ४

Fig. 5 चित्र ५

Fig. 6 चित्र ६

Plate III

Fig. 7 चित्र ७

Fig. 8 चित्र ८

Fig. 9 चित्र ९

Fig. 10 चित्र १०

Fig. 11 चित्र ११

બંનેના હાથ તદ્દન ખાલી જ છે, ફક્ત જમણા હાથનો અંગૂઠો અને તર્જની–અંગૂઠા પાસેની આંગળી—ભેગી કરીને 'પ્રવચનમુદ્રા'એ બંને હાથ રાખેલા છે.[3]

ચિત્ર ૩ : જૈન શ્રમણોપાસિકા-શ્રાવિકાઓ. ચિત્ર ૨ વાળી પ્રતમાંના તે જ પાના ઉપર આ બંને શ્રમણોપાસિકાઓ છે. ચિત્ર ૨ વાળી પ્રતમાં ચીતરેલી સાધ્વીઓના ઉપદેશથી આ પ્રત લખાવનાર જ હશે તેમ મારું માનવું છે. આજે પણ શ્રાવિકાઓ સાધ્વીઓના ઉપદેશથી કેટલાંયે ધાર્મિક કાર્યો કરે છે. બંને શ્રાવિકાઓ કિંમતી-બહુમૂલ્ય વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત થઈને બંને હાથની અંજલિ જોડીને ઉપદેશ શ્રવણ કરતી સ્વસ્થ ચિત્તે બેઠેલી છે.

ચિત્ર ૨ના સાધ્વીઓના ચિત્રમાં નવા પ્રકારનું ચિત્રવિધાન દૃષ્ટિએ પડે છે. બે પાત્રોને ગોઠવવાની તદ્દન નવીન રીત દેખાય છે. અઘરું કામ પણ ઘણી ખૂબીથી પાર પાડ્યું છે. ચિત્ર ૩ નાં સ્ત્રી-પાત્રોની બેસવાની રીત, અલંકારો, વસ્ત્રો અને ખાસ કરીને માથાની સુશોભના સંસ્કાર અને ખાનદાની દર્શાવે છે.

ચિત્ર ૪ : લક્ષ્મીદેવી. પાટણના સંઘના ભંડારની 'કલ્પસૂત્ર અને કાલકકથા'ની તાડપત્રની વિ. સં. ૧૩૩૬ (ઇ. સ. ૧૨૭૯)ના જેઠ સુદી પાંચમને રવિવારના રોજ લખાએલી તાડપત્રની હસ્તલિખિત પત્ર ૧૫૨ની પ્રતમાંનાં સાતે ચિત્રો ૪ અને ૭થી ૧૧ અને ૪૮ તરીકે અત્રે રજૂ કરેલાં છે. આ પ્રતના પાના ૧૫૨ ઉપરથી. ચિત્રનું કદ ૨×૨ ઇંચ છે. મિ. બ્રાઉન આ ચિત્ર અંબિકાનું છે કે લક્ષ્મીનું તે બાબત માટે શંકાશીલ છે.[4] આ ચિત્ર લક્ષ્મીદેવીનું જ છે અને તે બાબતમાં શંકા રાખવાનું કાંઇ જ કારણ નથી. દેવીના ઉપરના બંને હાથમાં વિકસિત કમળ છે.[5] નીચેનો જમણો હાથ વરદ મુદ્રાએ[6] છે અને ડાબા હાથમાં બીજોરાનું ફૂલ છે. દેવીના શરીરનો વર્ણ પીળો, કંચુકી લીલી, ઉત્તરાસંગનો રંગ સફેદ, વચ્ચે લાલ રંગની ડિઝાઈન, વસ્ત્રના છેડા લાલ રંગના, ઉત્તરીય વસ્ત્ર-સાડીનો રંગ સફેદ, વચ્ચે કીરમજી-કથ્થાઈ રંગની ડિઝાઇન, અને કમળના આસન ઉપર ભદ્રાસને બેઠક.

પાટણના સંઘના ભંડારની તાડપત્રની હસ્તલિખિત સંવત ૧૩૪૪ના માગશર સુદી ૨ને રવિવારના રોજ લખાએલી પ્રતનાં બંને ચિત્રો ૫-૬ તરીકે અત્રે રજૂ કરેલાં છે.

ચિત્ર ૫ : બે શ્રાવકો. ચિત્રમાં બે ઊભાં રહેલા શ્રાવકો પોતાની સામે કોઈ વ્યક્તિની સાથે વાતચિત કરતા હોય તેવી રીતે એકેક હાથ ઊંચો રાખીને ચિત્રકારે અત્રે રજૂ કરેલા છે. ચિત્રનો કેટલોક ભાગ ઘસાઈ ગએલો હોવા છતાં પણ બંનેની દાઢી તથા બંનેના ખભા ઉપરનું ઉત્તરાસન અને કમ્મર નીચેનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર સ્પષ્ટ દેખાય છે. તેરમા સૈકામાં ગુજરાતના ગૃહસ્થો કઈ જાતનાં

---

૩ જુઓ ફુટનોટ ૧૬.

૪ 'Fig. 20. A goddess (Ambikā ?). from folio 152 recto of the same MS. as Figure 9. A four-armed goddess, dressed in bodice, dhoti and scarf sits on a cushion. In her two upper hands she holds lotuses; her lower right possibly holds a rosary; in the lower left an object which I cannot identify.' —'The story of Kalak.' pp. 120.

૫ 'कमलपज मलंतकरगहिअमुक्कतोयं ।' —'श्रीकल्पसूत्रम् (बारसासूत्रम्)' पत्र १४.

६ दक्षिणहस्तमुत्तानं विधायाधः करशाखां प्रसारयेदिति वरदमुद्रा ॥ ४ ॥' —'निर्वाणकलिका' पत्र ६२.

કપડાં પહેરતા હતા તેનો આબેહૂબ ખ્યાલ આ ચિત્ર આપે છે.

ચિત્ર ૬: બે શ્રાવિકાઓ. આ ચિત્રમાં ચિત્ર ૫ની માફક બંને શ્રાવિકાઓ ઊભેલી છે અને પોતાની સામેની કોઈ વ્યક્તિની સાથે વાતચીત કરતી હોય તેવી રીતે એકેક હાથ ઊંચો રાખીને ચિત્રકારે અત્રે રજૂ કરેલી છે. બંનેના શરીર ઉપરની કંચુકી, ખભા ઉપરના વસ્ત્રના ઊડતા છેડા અને કમ્મર નીચેનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર સ્પષ્ટ દેખાય છે. આ ચિત્ર તથા ચિત્ર ૩ તેરમા સૈકાની ગુજરાતની સ્ત્રીઓ કઈ જાતનાં કપડાં પહેરતી હતી તેનો આબેહૂબ ખ્યાલ આપણને આપે છે.

Plate III

ચિત્ર ૭: ભગવાન પાર્શ્વનાથ. ચિત્ર ૪ વાળી પ્રત ઉપરથી ચિત્રમાં પદ્માસનની બેઠકે પ્રભુ પાર્શ્વનાથ બેઠેલા છે. મસ્તક ઉપરની ત્રણ ફણા આ ચિત્ર પાર્શ્વનાથજીનું હોવાની સાબિતી આપે છે.

ચિત્ર ૮: ગૌતમસ્વામી. ચિત્ર ૪ વાળી પ્રત ઉપરથી. આ ચિત્રની મધ્યમાં પ્રવચનમુદ્રાએ ભગવાન મહાવીરના પ્રથમ શિષ્ય ગણધરદેવ શ્રી ગૌતમસ્વામી સિંહાસન ઉપર બેઠેલા છે. ગૌતમસ્વામીની ગરદનની પાછળ જૈન સાધુનો ઓઘો તથા પ્રવચનમુદ્રા રજૂ કરીને આ ચિત્ર તીર્થંકરનું નહિ પણ સાધુનું છે, તેમ બતાવવા પ્રયત્ન કરેલો છે. સિંહાસનની બંને બાજુએ એકેક સિંહ રજૂ કરીને ચિત્રકારે તેરમા સૈકાના સિંહાસનના શિલ્પનો એક પૂરાવો પૂરો પાડ્યો છે. આ ચિત્રના જેવું જ એક બીજું ચિત્ર દક્ષિણમાં આવેલા દિગંબર જૈન તીર્થ મુડબદ્રીના એક દિગંબર મંદિરમાં આવેલા તાડપત્રીય હસ્તલિખિત ગ્રંથભંડારમાં આવેલી 'ષટ્ખંડાગમ'ની પ્રતમાં છે. અત્યાર સુધીમાં મારા અખિલ ભારતવર્ષના પ્રવાસમાં આવાં માત્ર બે જ ચિત્રો જોવામાં આવેલાં છે.

ચિત્ર ૯: જૈનસાધુ અને શ્રાવક. ઉપર્યુક્ત પ્રતમાંથી જ. આ ચિત્રમાં તથા ચિત્ર ૧૦માં સિંહાસન ઉપર બેઠેલા જૈન સાધુના ડાબા હાથમાં ચિત્રકારે એકેક ફૂલ રજૂ કરેલું છે, તે ચિત્રકારની જૈન સાધુના રીતરિવાજોની અજ્ઞાનતાને આભારી છે. હું અગાઉ ચિત્ર ૨માં આ બાબતની ચર્ચા કરી ગયો છું. આ ચિત્ર તથા ચિત્ર ૧૦ માંના બંને સાધુનો ડાબો હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ રાખેલો છે. આ ચિત્રમાં સાધુની સામે બે હાથ જોડીને બેઠેલો એક ભક્ત-શ્રાવક છે.

ચિત્ર ૧૦: જૈન સાધુ. ઉપર્યુક્ત પ્રતમાંથી જ. આ ચિત્ર બરાબર ચિત્ર ૯ના સાધુને બધી બાબતમાં મળતું જ છે.

ચિત્ર ૧૧: બ્રહ્મશાંતિ યક્ષ. પ્રતના પાના ૧૫૧ ઉપરથી. મિ. બ્રાઉન આ ચિત્રને શક્રેંદ્રના ચિત્ર તરીકે ઓળખાવે છે:[૭]

'મનુષ્યના રાજાની માફક શક્રેંદ્રને દાઢીવાળો અને ગાદી ઉપર બેઠેલો ચીતરેલો છે. તેના ઉપરના જમણા હાથમાં અંકુશ અને ડાબા હાથમાં એક છત્ર પકડેલાં છે; નીચેના બંને હાથમાં કાંઈપણ નથી. તેણે ધોતી અને દુપટ્ટો પહેરેલાં છે. તેના જમણા પગ નીચે તેનો હાથી છે. ખાલી જગ્યાને ફૂલોથી ભરી દીધી છે.'

---

૭ 'The god Sakra, bearded like a human king, is seated on a cushion. In his upper right hand, he holds the elephant-goad; in the upper left an umbrella; the lower hands are without attributes. He is dressed in dhoti and scarf. Below his right leg is his elephant. Flowers fill in the composition.' —'The story of Kalak' pp. 120.

Fig. 12 to 16

चित्र १२ थी १६

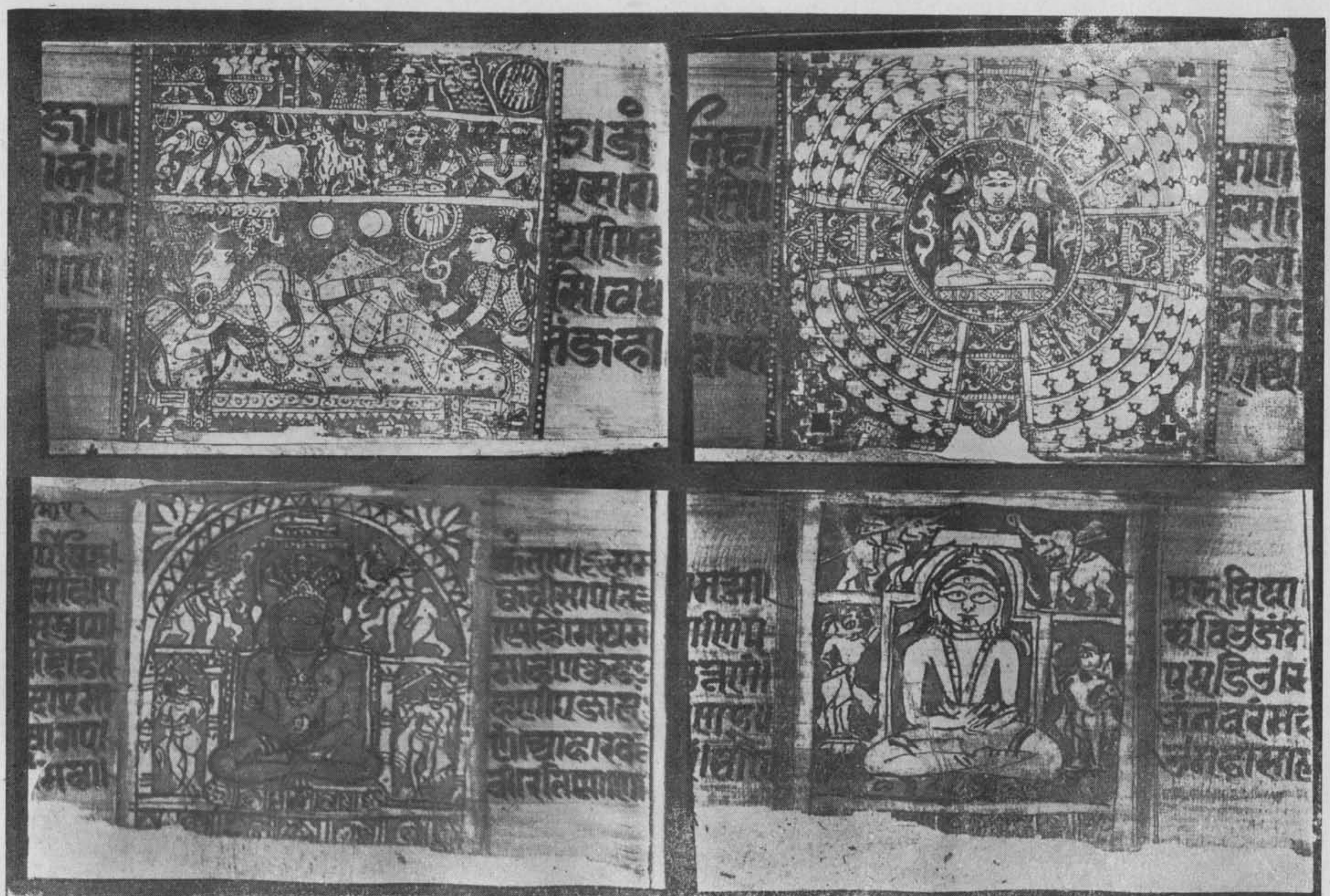

Fig. 17 to 20

चित्र १७ थी २०

મિ. બ્રાઉન જણાવે છે તેમ આ ચિત્ર શક્રેંદ્રનું નહિ પણ બ્રહ્મશાંતિ યક્ષનું છે.

આ ચિત્રમાં બ્રહ્મશાંતિ યક્ષને મુકુટ અને જટા સહિત ચીતરેલો છે. વળી તે દેખાવ માત્રથી ભયંકર લાગે છે. તેના ઉપરના જમણા હાથમાં કમંડલુ છે અને તેનો ડાબો હાથ પ્રવચન-મુદ્રાએ રાખેલો છે. તેના શરીરનો વર્ણ પીળો છે; ગળામાં જનોઈ નાખેલી છે અને ખભે ગુલાબી રંગનું લીલા રંગના ઉપર જમણા પગમાં છેડાવાળું ઉત્તરાસંગ નાખેલું છે. જમણા પગ નીચે વાહન તરીકે હાથી મૂકેલ છે અને ભદ્રાસન પર પાદુકા સહિત બેઠેલો છે.[૮] 'નિર્વાણકલિકા'ના વર્ણનમાં અને આ ચિત્રમાં ફેરફાર માત્ર એ છે કે તેના ડાબા હાથમાં કમંડલુ જોઇએ તેના બદલે ડાબો હાથ પ્રવચન મુદ્રાએ છે અને જમણા હાથમાં અક્ષસૂત્ર જોઇએ તેને બદલે કમંડલુ છે. તેનો ડાબો હાથ પ્રવચનમુદ્રાએ રાખવાનું કારણ અત્રે ચિત્રકારે તેની રજૂઆત પ્રવચનના અધિષ્ઠાયક તરીકે કરી હશે એમ લાગે છે. વળી વાહન તરીકે હાથીની રજૂઆત તેણે વધારામાં કરી છે, જે ઉપરથી જ મિ. બ્રાઉને આ ચિત્રને શક્રેન્દ્રના ચિત્ર તરીકે ઓળખાવવામાં ભૂલ કરી હોય એમ લાગે છે.

કલ્પનાને ગમે તેટલી આગળ વધારીએ તો પણ તેનાં આયુધોની રચના, તેનો દેખાવ-માત્રથી જ જણાતો જટા, મુકુટ તથા દાઢી સહિતનો ભયાનક ચહેરો આપણને આ ચિત્રને શક્રેન્દ્રના ચિત્ર તરીકે માનવા કોઈ રીતે પ્રેરણા કરતો નથી; કારણ કે શક્રેન્દ્રને હમેશાં દેખાવમાત્રથી સૌમ્ય, આનંદી, અને દાઢી, જટા તથા યજ્ઞોપવીત-જનોઇ વગરનો ગુજરાતના પ્રાચીન ચિત્રકારોએ ચીતરેલો છે.

અમદાવાદની ઉજમફોઇની ધર્મશાળાના જ્ઞાનભંડારમાંની તાડપત્રની 'કલ્પસૂત્ર અને કાલક-કથા'ની હસ્તલિખિત પ્રત ઉપરથી ચિત્ર ૧૨ થી ૧૬, ૨૧, ૨૩થી ૨૬ અને ૪૬ લેવામાં આવ્યાં છે. આ પ્રત વિ. સં. ๔૨૭ના અષાઢ સુદિ ૧૧ને બુધવારના દિવસે લખાએલી પ્રાચીન પ્રત ઉપરથી વિ. સં. ૧૪૨૭માં નકલ કરાએલી છે.

Plate IV

ચિત્ર ૧૨: ઉપર્યુક્ત પ્રતમાંથી જ. 'પ્રભુ શ્રીમહાવીરનું ચ્યવન'. પુષ્પોત્તર વિમાનમાંથીવીસ સાગરોપમનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ચ્યવ્યા—ચ્યવીને શ્રીમહાવીર ભગવાન બ્રાહ્મણકુંડગ્રામ નામના નગરમાં કોડાલગોત્રી ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણની સ્ત્રી દેવાનંદા જે જાલંધરગોત્રી, છે તેની કુક્ષિમાં ગર્ભરૂપે ઉત્પન્ન થયા. આષાઢ સુદિ ૬ના દિવસની મધ્યરાત્રીના સમયે અને ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રને ચંદ્રનો યોગ પ્રાપ્ત થયો હતો તે વખતે પ્રભુ દિવ્ય આહાર, દિવ્ય ભવ અને દિવ્ય શરીરનો ત્યાગ કરી ગર્ભમાં આવ્યા.

ચિત્રમાં પબાસન ઉપર પ્રભુ મહાવીરની મૂર્તિ બિરાજમાન કરેલી છે. આજે જેવી રીતે જિનમંદિરમાં મૂર્તિને આભૂષણોથી શણગારવામાં આવે છે તેવી જ રીતે ચિત્રમાં પણ મૂર્તિના માથે મુકુટ, બે કાનમાં કુંડલ, ગરદનમાં કંઠો, હૃદય ઉપર મોતીનો હાર, બંને હાથની કોણીના ઉપરના ભાગમાં બાજુબંધ, બંને કાંડાં ઉપર બે કડાં, હાથની હથેલીઓ પલાંઠી ઉપર મૂકીને ભેગી

---

૮ तथा ब्रह्मशान्ति पिङ्गवर्णं दंष्ट्राकरालं जटामुकुटमण्डितं पादुकारूढं भद्रासनस्थितमुपवीतालंकृतस्कन्धं चतुर्भुजं अक्षसूत्र-दण्डकान्वितदक्षिणपाणिं कुण्डिकाछत्रालंकृतवामपाणिं चेति । —'निर्वाणकलिका' पत्र ३८.

કરેલી છે, તથા તેના ઉપર સોનાનું શ્રીફળ વગેરે ચીતરવામાં આવ્યાં છે, મૂર્તિ પદ્માસને બિરાજમાન છે. મૂર્તિની આજુબાજુ પરિકર છે.

અહીં એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થઇ શકે છે કે જ્યારે તીર્થંકરનું ચ્યવન થાય છે ત્યારે શરીરની કોઇપણ જાતની આકૃતિ તો હોતી નથી અને તીર્થંકર નામ કર્મનો ઉદય તો તેઓને શ્રમણપણું અંગીકાર કર્યા પછી કૈવલ્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી સત્તામાં આવે છે. તો તેઓના ચ્યવનનો પ્રસંગ દર્શાવવા તેઓની મૂર્તિ મૂકવાનું કારણ શું?

જૈન સંપ્રદાયના અનુયાયીઓ દરેક તીર્થંકરનાં પાંચે કલ્યાણકો એક સરખાં જ મહત્ત્વનાં માને છે. પછી તે ચ્યવન, જન્મ, દીક્ષા, કૈવલ્ય કે નિર્વાણ હોય. અને તે સઘળાં જ પવિત્ર હોવાથી ગુજરાતના પ્રાચીન ચિત્રકારોએ કલ્યાણકો દર્શાવવા માટે જુદીજુદી કલ્પનાઓ કરી અમુક પ્રકારની આકૃતિઓ નક્કી કરેલી હોય એમ લાગે છે. કારણકે જેવી રીતે આપણને અહીં ચ્યવન-કલ્યાણકના ચિત્રપ્રસંગમાં પ્રશ્ન ઉદ્‌ભવે છે તેવી જ રીતે નિર્વાણ-કલ્યાણકના ચિત્રપ્રસંગમાં પશ્ન ઉદ્‌ભવવાનો જ; કારણકે પ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા પછી તેઓનું શરીર કે આકૃતિ વગેરે કાંઈ હોતું નથી. હવે આપણે પાંચે કલ્યાણકોમાં પ્રાચીન ચિત્રકારોએ કઈકઈ કલ્પનાકૃતિઓ નક્કી કરેલી છે તે સંબંધી વિચાર કરી લઇએ એટલે આગળના આ પાંચે પ્રસંગોને લગતાં ચિત્રોમાં શંકા ઉદ્‌ભવવાનું કારણ ઉપસ્થિત થાય જ નહિ.

૧ ચ્યવન-કલ્યાણક—ચ્યવન કલ્યાણકનો પ્રસંગ દર્શાવવા માટે પ્રાચીન ચિત્રકારો હમેશાં જે જે તીર્થંકરના ચ્યવન-કલ્યાણકનો પ્રસંગ હોય તેમનાં લંછન સહિત અને કેટલાંક ચિત્રોમાં તેઓનાં શરીરના વર્ણ સહિત તે તે તીર્થંકરની મૂર્તિની પરિકર સહિત રજૂઆત કરે છે.

૨ જન્મ-કલ્યાણક—જન્મ કલ્યાણકનો પ્રસંગ દર્શાવવા માટે હમેશાં જે જે તીર્થંકરના જન્મ કલ્યાણકનો પ્રસંગ દર્શાવવાનો હોય તે તે તીર્થંકરની માતા અને એક નાના બાળકની રજૂઆત તેઓ કરે છે.

૩ દીક્ષા-કલ્યાણક—જે જે તીર્થંકરના દીક્ષા-કલ્યાણકનો પ્રસંગ દર્શાવવાનો હોય તે તે તીર્થંકરની ઝાડ નીચે પંચમુષ્ટિ લોચ કરતી આકૃતિ એક હાથથી ચોટલીનો લોચ કરતાં બેઠેલી અને પાસે બે હાથ પહોળા કરીને કેશને ગ્રહણ કરતા ઇન્દ્રની રજૂઆત ચિત્રમાં તેઓ કરે છે.

૪ કૈવલ્ય-કલ્યાણક—જે જે તીર્થંકરના કૈવલ્ય-કલ્યાણકનો પ્રસંગ દર્શાવવાનો તેનો આશય હોય, તે તે તીર્થંકરના સમવસરણની રજૂઆત તેઓ કરે છે.

૫ નિર્વાણ-કલ્યાણક—જે જે તીર્થંકરના નિર્વાણ કલ્યાણકનો પ્રસંગ દર્શાવવાનો હોય તે તે તીર્થંકરના શરીરના વર્ણ તથા લંછન સાથે તેઓની પદ્માસનની બેઠકે વાળેલી પલાંઠી નીચે સિદ્ધશીલાની (બીજના ચંદ્રમાના આકાર જેવી) આકૃતિની તથા બંને બાજુમાં એકેક ઝાડની રજૂઆત પ્રાચીન ચિત્રકારો કરતા દેખાય છે.

ચિત્ર ૧૩: મહાવીર-સાધુ અવસ્થામાં. ઉ.કો.ધ. ભંડારની પ્રતમાંથી જ. આ પ્રતમાં ચિત્રકારનો આશય મહાવીરના પાંચે કલ્યાણક દર્શાવવાનો છે. તેમાં બાકીના ચ્યવન, જન્મ, કૈવલ્ય અને નિર્વાણ કલ્યાણકના પ્રસંગો તો તેણે પ્રાચીન ચિત્રકારોની રીતિને અનુસરતાં જ દોરેલાં છે.

Fig. 21 चित्र २१

Fig. 22 चित्र २२

Fig. 23 चित्र २३

Fig. 24 चित्र २४

Fig. 25 चित्र २५

Fig. 26 चित्र २६

પરંતુ દીક્ષા-કલ્યાણકના પ્રસંગમાં પંચમુષ્ટિ લોચના પ્રસંગને બદલે આ ચિત્રમાં જૈન સાધુઓનું દીક્ષિત અવસ્થાનું ચિત્ર દોરેલું છે.

ચિત્રની અંદર મધ્યમાં છતમાં બાંધેલા ચંદરવાની નીચે ભદ્રાસન ઉપર બેઠેલી આકૃતિ આચાર્ય મહારાજની છે. ઘણું કરીને તે આ પ્રત લખાવવાનો ઉપદેશ આપનાર આચાર્ય મહારાજની હશે. તેઓનો જમણી બાજુનો એક ખભો ઉઘાડો છે. જમણા હાથમાં મુહપત્તિ રાખીને તથા ડાબો હાથ વરદ મુદ્રાએ રાખીને સામે હાથમાં તાડપત્રનું પાનું પકડીને બેઠેલા શિષ્ય–સાધુને કાંઇ સમજાવતા હોય એમ લાગે છે. ગુરુ અને શિષ્ય બંનેની વચમાં સહેજ ઉપરના ભાગમાં સ્થાપનાચાર્યની રજૂઆત ચિત્રકારે કરેલી છે. ભદ્રાસનની પાછળ એક શિષ્ય કપડાના ટુકડાથી ગુરુની શુશ્રૂષા કરતો દેખાય છે.

ચિત્ર ૧૪ઃ પ્રભુ શ્રીમહાવીરનો જન્મ. ઉપર્યુક્ત પ્રતમાંથી.

જે વખતે ગ્રહો ઉચ્ચ સ્થાનમાં વર્તતા હતા, ચંદ્રનો ઉત્તમ યોગ પ્રાપ્ત થયો હતો, સર્વત્ર સૌમ્યભાવ, શાંતિ અને પ્રકાશ ખીલી રહ્યાં હતાં, દિશાઓમાં અંધકારનું નામનિશાન પણ ન હતું, ઉલ્કાપાત, રજોવૃષ્ટિ, ધરતીકંપ કે દિગ્દાહ જેવા ઉપદ્રવોનો છેક અભાવ વર્તતો હતો, દિશાઓના અંત પર્યંત વિશુદ્ધિ અને નિર્મળતા પથરાએલી હતી, જે વખતે સર્વ પક્ષીઓ પોતાના કલરવ વડે જયજય શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી રહ્યાં હતાં, દક્ષિણ દિશાનો સુગંધી શીતળ પવન પૃથ્વીને મંદમંદપણે સ્પર્શ કરતો વિશ્વનાં પ્રાણીઓને સુખ–શાંતિ ઉપજાવી રહ્યો હતો, પૃથ્વી પણ સર્વ પ્રકારનાં ધાન્યાદિથી ઉભરાઈ રહી હતી અને જે વખતે સુકાળ, આરોગ્ય વગેરે અનુકૂળ સંયોગોથી દેશવાસી લોકોનાં હૈયાં હર્ષના હિંડોળે ઝૂલી રહ્યાં હતાં, તેમજ વસંતોત્સવાદિની ક્રીડા દેશભરમાં ચાલી રહી હતી, તેવે વખતે, મધ્યરાત્રિને વિષે, ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર સાથે ચન્દ્રનો યોગ પ્રાપ્ત થતાં, આરોગ્યવાળી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ બાધારહિતપણે આરોગ્યવાન પુત્રને જન્મ આપ્યો.

ચિત્રમાં સુવર્ણના પલંગ ઉપર બિછાવેલી વિવિધ જાતિનાં ફૂલોથી આચ્છાદિત કરેલી સુગંધીદાર શય્યા ઉપર ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી સૂતાં છે. જમણા હાથે પ્રભુ મહાવીરને બાળક રૂપે પકડીને તેમના તરફ–સન્મુખ જોઈ રહેલાં છે. તેમના જમણા હાથ નીચે તકીઓ છે. તેમનું સારૂંયે શરીર વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત છે. તેમના ઉત્તરીય વસ્ત્ર–સાડીમાં હંસપક્ષીની સુંદર ભાત ચીતરેલી છે. તેમનો પોશાક ચૌદમા સૈકાના શ્રીમંત વૈભવશાળી કુટુંબોની સ્ત્રીઓના પહેરવેશનો સુંદરમાં સુંદર ખ્યાલ આપે છે. પલંગની નીચે પાણીની ઝારી તથા પલંગમાંથી ઊતરતી વખતે પગ મૂકવા માટે પાદપીઠ–પગ મૂકવાનો બાજોઠ–પણ ચીતરેલાં છે. ઉપરના ભાગની છતમાં ચંદરવો પણ બાંધેલો છે.

ચિત્ર ૧૫ઃ પ્રભુ મહાવીરનું નિર્વાણ. ઉપર્યુક્ત પ્રતમાંથી જ.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે જે વર્ષાકાળમાં મધ્યમ અપાપાપુરીને વિષે હસ્તિપાલ રાજાના કારકુનોની સભામાં છેલ્લું ચોમાસું વર્ષાઋતુમાં રહેવા માટે કર્યું, તે ચોમાસાનો ચોથો મહિનો, વર્ષાકાળનું સાતમું પખવાડિયું એટલે, કે કાર્તિક માસનું (ગુજરાતી આસો માસનું) કૃષ્ણ પખવાડિયું, તે કાર્તિક માસના કૃષ્ણ પખવાડિયાના પંદરમે દિવસે (ગુજરાતી આસો માસની અમાસે

પાછલી રાત્રિએ કાળધર્મ પામ્યા, તેઓ સિદ્ધ થયા, બુદ્ધ થયા.

પ્રભુ મહાવીરની મૂર્તિ જે પ્રમાણે ચિત્ર નં. ૧૨માં વર્ણવી ગયા તે પ્રમાણેનાં આભૂષણો સહિત ચીતરેલી છે. નિર્વાણ-કલ્યાણકનો પ્રસંગ દર્શાવવા ખાતર સિદ્ધશિલાની આકૃતિ અને બંને બાજુએ એકેક ઝાડ વધારામાં ચીતરેલાં છે. આ ચિત્રની પૃષ્ઠભૂમિ સીંદુરિયા રાતા રંગની છે. સિદ્ધશિલાનો રંગ સફેદ છે. આજુબાજુનાં બંને ઝાડનાં પાંદડાં લીલા રંગનાં છે. આ ઝાડનાં પાંદડાં ચિત્રકારે એટલાં બધાં બારીક અને સુકોમળ ચીતરેલાં છે કે જેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ આ હાફટોન ચિત્રથી કોઈપણ રીતે આવી શકે નહિ. અમદાવાદમાં લાલ દરવાજે આવેલી સીદીસૈયદની મસ્જિદ-ની દીવાલોમાં કોતરેલી સુંદર સ્થાપત્ય-જાળીઓની સુરચના મૂળ આવા કોઈ પ્રાચીન ચિત્રના અનુકરણમાંથી સરજાએલી હોય એમ મારૂં માનવું છે. સ્થાપત્યકામની એ દીર્ઘકાય જાળી કરતાં બે અગર અઢી ઇંચની ટૂંકી જગ્યામાંથી ફક્ત અરધા ઇંચ જેટલી જગ્યામાં ઝાડની પાંદડીએ પાંદડી ગણી શકાય એવી બારીક ઝાડની કલાનું સર્જન કરનાર ગુજરાતના પ્રાચીન ચિત્રકારો આજે પણ આપણને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ કરી મૂકે છે. .

ચિત્ર ૧૬: પ્રભુ મહાવીરનું સમવસરણ. ઉપર્યુક્ત પ્રતમાંથી જ.

તીર્થંકરને કૈવલ્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયા પછી દેવો સમવસરણની રચના કરે છે. આ સમ-વસરણની બે જાતની રચનાઓ આપણને પ્રાચીન ચિત્રોમાં મળી આવે છે. એક જાતની રચના ગોળાકૃતિમાં હોય છે અને બીજી જાતની ચતુષ્કોણ-ચાર ખૂણાવાળી-ચોખંડી હોય છે.

આ ચિત્ર ગોળાકૃતિ વાળા સમવસરણનું છે. સમવસરણની મધ્યમાં મહાવીરની મૂર્તિ તથા આજુબાજુ ફરતા ત્રણ ગઢ છે. મસ્તકની પાછળના ભાગમાં અશોકવૃક્ષને બદલે બે બાજુ લટકતાં કમલ જેવી આકૃતિ ચીતરેલી છે. ગઢની ચારે દિશાએ એકેક દરવાજો તથા ગઢની બહાર ચારે ખૂણામાં એકેક વાપિકા-વાવ-ચીતરેલી છે. પ્રસંગોપાત સમવસરણનું ટૂંક વર્ણન અત્રે આપવું મને યોગ્ય લાગે છે.

પ્રથમ[૯] વાયુકુમાર દેવો યોજન પ્રમાણ પૃથ્વી ઉપરથી કચરો, ઘાસ વગેરે દૂર કરીને તે શુદ્ધ કરે છે. પછીથી મેઘકુમાર દેવો સુગંધી જળની વૃષ્ટિ કરી એ પૃથ્વીનું સિંચન કરે છે. તીર્થંકરનાં ચરણોને પોતાના મસ્તકે ચડાવનાર આ પૃથ્વીની જાણે પૂજા કરતા હોય તેમ વ્યંતરો છએ ઋતુના પચરંગી, સુગંધી, અધોમુખ ડીંટવાળાં પુષ્પોની જાનુ પર્યંત વૃષ્ટિ કરે છે. ત્યાર બાદ વાણવ્યંતર દેવો સુવર્ણ, મણિ અને માણેક વડે પૃથ્વીતલ બાંધે છે; અર્થાત્ એક યોજન પર્યંતની આ પૃથ્વી ઉપર પીઠબંધ કરે છે. ચારે દિશાઓમાં તેઓ મનોહર તોરણો બાંધે છે. વિશેષમાં ભવ્ય જનોને દેશના સાંભળવા માટે બોલાવતો હોય તેમ તોરણોની ઉપર રહેલો ધ્વજાનો સમૂહ રચીને તેઓ સમવસરણને શોભાવે-સુશોભિત કરે છે. તોરણોની નીચે પૃથ્વીની પીઠ ઉપર આલેખાએલાં આઠ મંગળો મંગળતામાં ઉમેરો કરે છે.

---

૯ વિસ્તૃત વર્ણન માટે જુઓ— ૧ આવશ્યક નિર્યુક્તિ. ૨ ત્રિષષ્ઠી-શલાકાપુરુષ ચરિત્ર. ૩ સમવસરણ પ્રકરણ અને ૪ લોકપ્રકાશ સર્ગ ૩૦ આદિ ગ્રંથો, ૫ 'Jain Iconography (II Samavasarana)' by D. R. Bhandarkar, M. A.–in Indian Antiquary, Vol XL pp. 125 to 130 & 153 to 161. 1811.

Fig. 27 चित्र २७

Fig. 28 चित्र २८

Fig. 29 चित्र २९

Fig. 30 चित्र ३०

Fig. 31 चित्र ३१

Fig. 32 चित्र ३२

Fig. 33 चित्र ३३

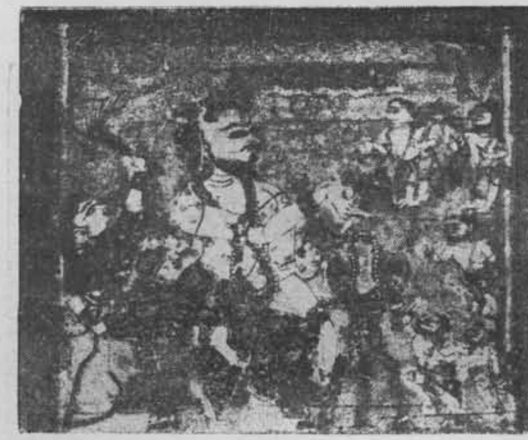

Fig. 34 चित्र ३४

Fig. 35 चित्र ३५

Fig. 36 चित्र ३६

Fig. 37 चित्र ३७

Fig. 38 चित्र ३८

Fig. 39 चित्र ३९

Fig. 40 चित्र ४०

Fig. 41 चित्र ४१

Fig. 42 चित्र ४२

Fig. 43 चित्र ४३

Fig. 44 चित्र ४४

Fig. 45 चित्र ४५

Fig. 46 चित्र ४६

Fig. 47 चित्र ४७

Fig. 48 चित्र ४८

વૈમાનિક દેવો અંદરનો, જ્યોતિષ્કો મધ્યેનો અને ભવનપતિ બહારનો ગઢ બનાવે છે. મણિના કાંગરાવાળો અને રત્નનો બનાવેલો અંદરનો ગઢ જાણે સાક્ષાત્ 'રોહણગિરિ' હોય તેમ શોભે છે. રત્નના કાંગરાવાળો અને સોનાનો બનાવેલો મધ્ય ગઢ અનેક દ્વીપોમાંથી આવેલા સૂર્યની શ્રેણિ જેવો ઝળકી રહે છે. સૌથી બહારનો ગઢ સોનાના કાંગરાવાળો અને રૂપાનો બનેલો હોવાથી તીર્થંકરને વંદન કરવા માટે જાણે સાક્ષાત્ વૈતાઢ્ય પર્વત આવ્યો હોય એમ ભાસે છે.

આ પ્રતમાંના ચિત્રપ્રસંગો જૂદીજૂદી પ્રતોમાં આલેખાએલા હોવા છતાં આ ચિત્રો આલેખનમાં વધુ સુકોમળતાવાળા તેમજ કાંઈક વધારે રસિકતાથી આલેખાએલા હોય એમ લાગે છે.

Plate V

ચિત્ર ૧૯: દેવાનંદા અને ચૌદ સ્વપ્ન. ઈડરના સંઘના ભંડારની શેઠ આણંદજી મંગળજીની પેઢીની તાડપત્રની કલ્પસૂત્રની તારીખ વગરની પત્ર ૧૦૯ની કુલ ચિત્ર ૩૩ વાળી પ્રતના પાના ૨ ઉપરથી આ ચિત્ર અત્રે રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. પત્રનું કદ ૧૩¾×૨¾ ઈંચ છે. તાડપત્રની પ્રતોમાં સુવર્ણની શાહીનો ઉપયોગ પહેલવહેલો આ પ્રતનાં ચિત્રોમાં કર્યો હોય એમ લાગે છે, કારણકે આ પ્રત સિવાય 'ગુજરાતની પ્રાચીન જૈનાશ્રિતકળા'નાં ચિત્રો પૈકીની એક પણ પ્રતમાં સુવર્ણની શાહીથી દોરેલાં ચિત્રો હજુ સુધી મળી આવ્યાં નથી.

આપણે ઉપર ચિત્ર ૧૨ના 'મહાવીર-ચ્યવન'ને લગતા પ્રસંગના વર્ણનમાં જણાવી ગયા છીએ કે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર દેવલોકમાંથી ચ્યવીને દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુક્ષિમાં ગર્ભ તરીકે આવ્યા.

તે રાત્રીએ દેવાનંદા બ્રાહ્મણી ભર ઊંઘમાં ન હતી, તેમ પૂરી જાગૃત પણ ન હતી. એટલે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા એટલે તેણીએ અતિઉદાર, કલ્યાણમય, ઉપદ્રવ હરનાર, મંગળમય અને સુંદર ચૌદ મહાસ્વપ્ન જોયાં. તે આ પ્રમાણે:

'૧ ગજ, ૨ વૃષભ, ૩ સિંહ, ૪ લક્ષ્મી (અભિષેક), ૫ પુષ્પમાળા, ૬ ચંદ્ર, ૭ સૂર્ય, ૮ ધ્વજ, ૯ પૂર્ણકુંભ–કલશ, ૧૦ પદ્મસરોવર, ૧૧ ક્ષીરસમુદ્ર ૧૨ દેવવિમાન, ૧૩ રત્નનો ઢગલો, અને ૧૪ નિર્ધૂમ અગ્નિ.'[૧૦]

ચિત્રમાં દેવાનંદાએ ચોળી, ઉત્તરીય વસ્ત્ર–સાડી, ઉત્તરાસંગ વગેરે વસ્ત્રો પરિધાન કરેલાં છે. શય્યામાં સુગંધીદાર ફૂલો બિછાવેલાં છે. તેણી તકીઆને અઢેલીને–ટેકો દઈને અર્ધ જાગૃત અને અર્ધ નિદ્રાવસ્થામાં સૂતેલી દેખાય છે. તેણીએ ડાબો પગ જમણા પગના ઢીંચણ ઉપર રાખેલો છે. તેણીના માથે મુગટ, કાનમાં કુંડલ, માથામાં આભૂષણ તથા તેણીના માથાની વેણી છૂટી છે અને તેનો છેડો ઠેઠ પલંગની નીચે લટકતો દેખાય છે. તેણીના પગ આગળ એક સ્ત્રી–નોકર સાદા પહેરવેશમાં તેણીના પગ દબાવતી હોય તેવી રીતે રજૂ કરેલી છે, પલંગની નીચે નજીકમાં પાણીની ઝારી તથા પાદપીઠ મૂકેલાં છે. તેણીનો પલંગ સુવર્ણનો છે. ચિત્રનું મૂળ કદ ૨¾×૨¾

---

૧૦ गय[१]–वसह[२]–सीह[३]–अभिसेह[४]–दाम[५]–ससि[६]–दिणयर[७]–झयं[८]–कुंभ[९] ।
पउमसर[१०]–सागर[११]–विमाणभवण[१२]–रयणुच्चय[१३]–सिहिं[१४] च ॥ —कल्पसूत्र पृष्ठ १

ઇંચ છે. તેમાં અરધા અગર પોણા ઇંચની જગ્યામાં વેગવાળાં ચૌદ પ્રાણીઓ વગેરેની રજૂઆત કરતાં ચૌદ મહાસ્વપ્નો ચીતરનાર ગુજરાતના પ્રાચીન ચિત્રકારોની કલાગીરી ઉપર જગતના કોઇપણ કલાપ્રેમીને માન ઉપજ્યા વિના રહે તેમ નથી.

ચિત્ર ૧૮: પ્રભુ શ્રીમહાવીરનું સમવસરણ. ઇડરની પ્રતના પાના ૫૧ ઉપરથી.

આ ચિત્ર અગાઉના ચિત્ર ૧૬ને આબેહૂબ મળતું છે. વિશિષ્ટતા ફક્ત ત્રણ ગઢ પૈકીના પ્રથમ ગઢમાં મનુષ્ય આકૃતિઓની રજૂઆત કરી, તે રજૂઆત ચિત્રકાર કરવામાં સંપૂર્ણ સફળતા મેળવી શક્યો છે તે છે. સિવાય ગુજરાતના પ્રાચીન ચિત્રમાં કોઈપણ ઠેકાણે ગઢની અંદર મનુષ્ય આકૃતિઓ દોરેલી મળી આવી નથી. આખું ચિત્ર મોટે ભાગે સોનાની શાહીથી જ ચીતરેલું છે. ચિત્રનું મૂળ કદ ૨૩⁄૪×૨૩⁄૪ ઇંચ છે. મૂળ ચિત્ર પરથી થોડું મોટું કરાવીને અત્રે રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

ચિત્ર ૧૯: પ્રભુ શ્રીપાર્શ્વનાથ. સારાભાઈ નવાબના સંગ્રહમાંથી. પાટણ બિરાજતા વિદ્વદ્વર્ય મુનિમહારાજ શ્રીપુણ્યવિજયજી દ્વારા આ ચિત્ર તથા ચિત્ર ૨૦મું મને પ્રાપ્ત થએલાં છે. તે ચિત્રો મૂળ કરતાં સહેજ મોટાં કરાવીને અત્રે આપવામાં આવ્યાં છે.

કલ્પસૂત્રની પ્રતમાંનું આ ચિત્ર લગભગ તેરમી અગર ચૌદમી સદીનાં ચિત્રોને બરાબર મળતું આવે છે. શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુના શરીરનો વર્ણ ઘેરો લીલો છે. મસ્તક ઉપરની ધરણેંદ્રની સાત ફણાઓ કાળા રંગથી ચીતરવામાં આવી છે. આજુબાજુના પબાસનમાં બે ચામરધારી પુરુષાકૃતિઓ તથા મસ્તક ઉપરના ભાગમાં બંને બાજુ એકેક હાથી અભિષેક કરતા હોય તેવી રીતે સૂંઢો ઊંચી રાખીને ઊભેલા ચીતરેલા છે. ઉપરની છતમાં ઉપરાઉપરી ત્રણ છત્રનું ઝુમખું લટકતું છે. આ ચિત્ર તે સમયમાં જિન મંદિરમાં પધરાવવામાં આવતી સ્થાપત્યમૂર્તિઓ અને હાલની ચાલુ સમયમાં પધરાવવામાં આવતી મૂળનાયકની પબાસન સહિતની સ્થાપત્યમૂર્તિઓ વચ્ચે કાંઈ પણ ફેરફાર થવા પામ્યો નથી તેની સાબિતી આપે છે. આ ચિત્રમાં રેખાઓનું જોર બહુ કમી દેખાય છે.

ચિત્ર ૨૦: પ્રભુ શ્રીમહાવીર. સારાભાઈ નવાબના સંગ્રહમાંથી. આ ચિત્ર કોઈ શિખાઉ ચિત્રકારે તાડપત્ર ઉપર દોરેલી આકૃતિ માત્ર જ છે. આ ચિત્રકાર શિખાઉ જેવો હોવા છતાં પણ પ્રાચીન ચિત્રકારોની માફક આખી આકૃતિ એક જ ઝટકે દોરી કાઢેલી છે.

Plate VI

ચિત્ર ૨૧: પ્રભુ મહાવીરનું ચ્યવન-કલ્યાણક. ચિત્ર ૧૨ વાળું જ. ચિત્ર વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૨નું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૨૨: ઇન્દ્રસભા. નવાબ ૧ પરથી આ ચિત્ર અત્રે રજૂ કરેલું છે.

સૌધર્મેન્દ્ર ઇન્દ્રસભામાં બેઠો છે તે સૌધર્મેન્દ્ર કેવો છે? જે બત્રીસ લાખ વિમાનોનો અધિપતિ છે, જે રજરહિત આકાશ જેવાં સ્વચ્છ વસ્ત્રો ધારણ કરે છે, જેણે માળા અને મુકુટ યથાસ્થાને પહેરેલાં છે, નવીન સુવર્ણનાં મનોહર આશ્ચર્યને કરનારાં આજુબાજુ કંપાયમાન થતાં એવાં બે કુંડળો જેણે ધારણ કર્યાં છે, છત્રાદિ રાજચિહ્નો જેની મહાઋદ્ધિને સૂચવી રહ્યાં છે, શરીર અને આભૂષણોથી અત્યંત દીપતો, મહાબળવાળો, મોટા યશ તથા માહાત્મ્યવાળો, દેદીપ્ય-

Fig. 49 चित्र

Fig. 50 चित्र ५०

Fig. 51 चित्र ५१

Fig. 52 चित्र ५२

Fig. 53 चित्र ५३

Fig. 54 चित्र ५४

માન શરીરવાળો, પંચવર્ણી પુષ્પોની બનાવેલી અને છેક પગ સુધી લાંબી માલાને ધારણ કરનારો, સૌધર્મ નામે દેવલોકને વિષે સૌધર્માવતંસક નામના વિમાનમાં, સુધર્મા નામની સભામાં શક્ર નામના સિંહાસન ઉપર બિરાજેલો છે.

આ ચિત્રમાં ઇન્દ્ર સભામાં સિંહાસન ઉપર બેઠેલો છે. ઉપરના જમણા હાથમાં વજ્ર અને ડાબા હાથમાં અંકુશ છે નીચેનો જમણો હાથ સામે બેઠેલી ઇંદ્રાણી તથા દેવોની સાથે કાંઇ વાતચીત કરતાં ઊંચો કરેલો છે અને ડાબો હાથ ડાબા ઢીંચણ ઉપર રાખેલો છે. સામે એક ઇંદ્રાણી તથા બે દેવો અને નીચે પણ ચાર દેવો ઇંદ્રની આજ્ઞા સાંભળતાં હોય તેવી રીતે બેઠેલાં છે. આ ચિત્રમાં રૂપેરી શાહીનો સૌથી પહેલવહેલો ઉપયોગ કરેલો દેખાય છે. ચિત્રકારની પીંછી પણ ભાવવાહી છે અને તેની ચિત્રમંજૂષામાં રંગો પણ વિવિધ જાતના હશે તેનો પુરાવો તેણે આ ચિત્રમાં ઉપયોગમાં લીધેલા વિવિધ રંગો આપે છે.

ચિત્ર ૨૩: પ્રભુ મહાવીરનું જન્મ-કલ્યાણક. ચિત્ર ૧૪ વાળું જ ચિત્ર. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૪નું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૨૪: મેરુ ઉપર જન્માભિષેક. અમદાવાદની ઉ.ફે.ધ.ના જ્ઞાનભંડારની તાડપત્રની હસ્તલિખિત પ્રત ઉપરથી.

પ્રભુ મહાવીરનો મેરુ પર્વત ઉપર સ્નાત્રમહોત્સવ. સૌધર્મેન્દ્રનું પર્વત સમાન નિશ્ચલ, શક્ર નામનું સિંહાસન કંપાયમાન થયું, એટલે ઇન્દ્રે અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકી જોયું તો ચરમ જિનેશ્વરનો જન્મ થએલો જણાયો. તરત જ ઇન્દ્રે હરિણૈગમેષી દેવ પાસે એક યોજન જેટલા પરિમંડળવાળો સુઘોષા નામનો ઘંટ વગડાવ્યો.[૧૧] એ ઘંટ વગાડતાંની સાથે જ સર્વ વિમાનોમાં ઘંટ વાગવા લાગ્યા. પોતપોતાના વિમાનમાં થતા ઘંટનાદથી દેવો સમજી ગયા કે ઇન્દ્રને કાંઈક કર્તવ્ય આવી પડયું છે. તેઓ સર્વે એકઠા થયા એટલે હરિણૈગમેષીએ ઇન્દ્રનો હુકમ કહી સંભળાવ્યો. તીર્થંકરનો જન્મમહોત્સવ કરવા જવાનું છે એમ જાણીને દેવોને બહુ જ આનંદ થયો.

દેવોથી પરિવરેલો ઇન્દ્ર નન્દીશ્વરદ્વીપ પાસે આવી વિમાનને સંક્ષેપી ભગવાનના જન્મસ્થાનકે આવ્યો. જિનેશ્વરને તથા માતાને ત્રણ પ્રદક્ષિણા દઈ, વંદન–નમસ્કાર વગેરે કરી બોલ્યો કે 'કુક્ષિમાં રત્ન ઉપજાવનારી, જગતમાં દીપિકા સમી હે માતા! હું તમને નમસ્કાર કરું છું. હું દેવોનો સ્વામી શક્રેન્દ્ર આજે તમારા પુત્ર છેલ્લા તીર્થંકરનો જન્મમહોત્સવ ઊજવવા દેવલોકથી ચાલ્યો આવું છું. માતા! તમે કોઈ રીતે ચિંતા કે વ્યગ્રતા ન ધરતાં.' તે પછી ત્રિશલા માતાને ઇન્દ્રે અવસ્વાપિની નિદ્રા આપી અને જિનેશ્વરપ્રભુને કરસંપુટમાં લીધા.

ધીમેધીમે વિવિધ ભાવના ભાવતો, દેવોથી પરિવરેલો, સૌધર્મેન્દ્ર, મેરુપર્વતના શિખર ઉપર રહેલા પાંડુક વનમાં આવી પહોંચ્યો અને ત્યાં મેરુની ચૂલાથી દક્ષિણ ભાગમાં રહેલી અતિપાંડુકબલા નામની શિલા પર જઈ પ્રભુને ખોળામાં લઇ પૂર્વ દિશા ભણી મુખ કરી સ્થિત થયો.

પહેલાં અચ્યુતેન્દ્રે પ્રભુને સ્નાન કરાવ્યું. તે પછી અનુક્રમે બીજા ઇન્દ્રો અને છેક ચંદ્ર-સૂર્ય

---

૧૧ આ ઉલ્લેખ ઉપરથી એમ માનવાને કારણ રહે છે કે પ્રાચીન ભારતવાસીઓ આધુનિક 'wireless'ની કહેવાતી શોધથી અજાણ નહોતા, કારણકે એક ઘંટનાદથી સર્વ વિમાનોમાં ઘંટ વાગવા લાગ્યા તે વર્ણન જ તેનો પુરાવો આપે છે.

વગેરેએ પણ પ્રભુના સ્નાનનો લહાવો લીધો. શક્રેન્દ્રે પોતે ચાર વૃષભનું રૂપ કરીને આઠ શીંગડાંઓમાંથી ઝરતા જળ વડે પ્રભુનો અભિષેક કર્યો.

ચિત્રમાં સૌધર્મેન્દ્રના ખોળામાં પ્રભુ બિરાજમાન થએલા છે. ઉપરના ભાગમાં બે વૃષભનાં રૂપો ચીતરેલાં છે અને આજુબાજુમાં બે દેવો હાથમાં કલશ લઈને ઊભેલા છે. ઈન્દ્રની પલાંઠીની નીચે મેરુપર્વતની ચૂલાઓ ચીતરેલી છે.

ચિત્ર ૨૫: પ્રભુ મહાવીરનું દીક્ષા કલ્યાણક. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૩નું આ ચિત્રનું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૨૬: પ્રભુ મહાવીરનું કૈવલ્ય કલ્યાણક. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૬નું આ ચિત્રનું જ વર્ણન.

Plate VII

ચિત્ર ૨૭: ઈન્દ્રસભા. ઈડરની પ્રતના પાના ૭ ઉપરથી. ચિત્રના મૂળ કદ ૨¾×૨ ઈંચ ઉપરથી સહેજ નાનું અત્રે રજૂ કરેલું છે. ચિત્રમાં ઈન્દ્ર સભામાં સિંહાસન ઉપર બિરાજમાન થએલો છે. ઉપરના જમણા હાથમાં વજ્ર અને ડાબા હાથમાં અંકુશ છે. નીચેનો જમણો હાથ સામે ઊભા રહેલા દેવને કાંઈ આજ્ઞા ફરમાવતો હોય તેવી રીતે રાખેલો છે. ડાબા હાથમાં કાંઈ વસ્તુ છે જે સ્પષ્ટ દેખાતી નથી. ઈન્દ્રના કપડામાં ચોકડીની ડિઝાઈન વચ્ચે લાલ રંગની ટીપકીઓ છે. સામે એક સેવક દેવ બે હાથની અંજલિ જોડીને ઇન્દ્રની આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરતો નમ્રભાવે ઊભેલો છે. તે પણ વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત છે. તેના મસ્તક ઉપર પણ છત્ર છે. બંનેના કપાળમાં U આવી જાતનું તિલક છે જે તે સમયના સામાજિક રિવાજનું અનુકરણ માત્ર છે.

ચિત્ર ૨૮: શક્રસ્તવ. ઇડરની પ્રતના પાના ૯ ઉપરથી. ચિત્રનું કદ ૨¾×૨¾ ઇંચ છે. સૌધર્મેન્દ્રે શક્ર નામના સિંહાસન ઉપર બેઠાંબેઠાં પોતાના અવધિજ્ઞાન વડે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને, ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણની ભાર્યા દેવાનન્દા બ્રાહ્મણીની કુક્ષિમાં ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થએલા જોયા. જોતાં જ તે હર્ષિત થયો. હર્ષના અતિરેકથી, વરસાદની ધારાથી પુષ્પ વિકાસ પામે તેમ તેના રોમરાજિ વિકસ્વર થયા. તેનાં મુખ અને નેત્ર ઉપર પ્રસન્નતા છવાઈ રહી. તરત જ શક્રેન્દ્ર આદર સહિત ઉત્સુકતાથી પોતાના સિંહાસન ઉપરથી ઊઠ્યો, ઊઠીને પાદપીઠથી નીચે ઊતર્યો, ઊતરીને રત્નોથી જડેલી બંને પાદુકાઓને પગમાંથી ઊતારી નાખી. પછી એક વસ્ત્રવાળું ઉત્તરાસંગ ધારણ કરીને અંજલિ વડે બે હાથ જોડી તીર્થંકરની સન્મુખ સાત-આઠ પગલાં ગયો.

પછી પોતાનો ડાબો ઢીંચણ ઊભો રાખી, જમણા ઢીંચણને પૃથ્વીતળ ઉપર લગાડીને પોતાનું મસ્તક ત્રણ વાર પૃથ્વીતળને લગાડ્યું, અને તે સાથે પોતાના શરીરને પણ નમાવ્યું. કંકણ અને બેરખાથી સ્તંભિત થએલી પોતાની ભુજાઓને જરા વાળીને ઊંચી કરી, બે હાથ જોડી, દસે નખ ભેગા કરી, આવર્ત્ત કરી, મસ્તકે અંજલિ જોડીને શક્રસ્તવ વડે પ્રભુ શ્રીમહાવીરની સ્તુતિ કરી.

ચિત્રમાં જમણી બાજુએ ઇન્દ્ર પોતાના બંને ઢીંચણ પૃથ્વીતળ ઉપર લગાડી બે હાથની અંજલિ જોડેલો, મસ્તક તથા શરીરને નમાવવાની તૈયારી કરતો અને એક હાથમાં વજ્ર ધારણ

Fig. 55 चित्र ५५

Fig. 56 चित्र ५६

Fig. 57 चित्र ५७

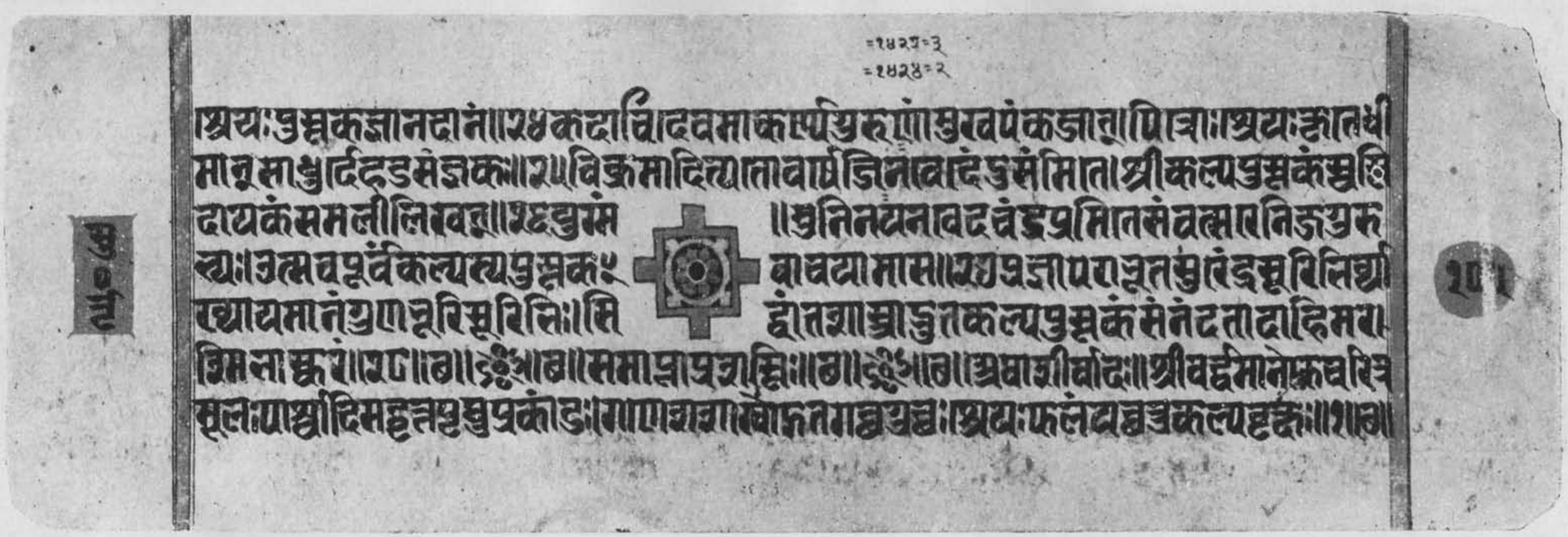

Fig. 58 चित्र ५८

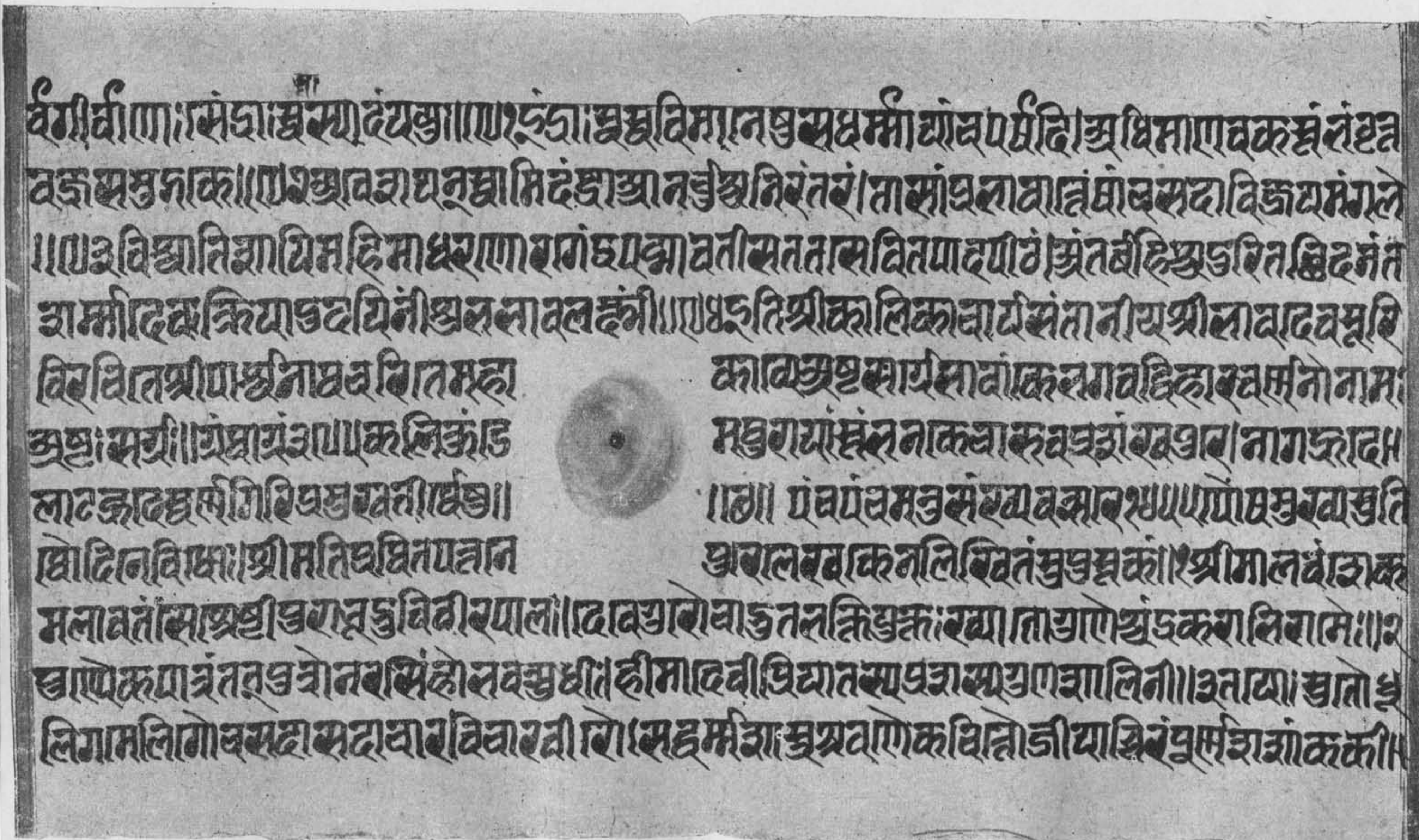

Fig. 59 चित्र ५९

કરેલો દેખાય છે, તેના મસ્તક ઉપર એક સેવકે પાછળ ઊભા રહીને બે હાથે છત્ર પકડીને ધરેલું છે. છત્ર ધરનારની પાછળ બીજી એક પુરુષ વ્યક્તિ બે હાથની અંજલિ જોડીને તથા ચિત્રની ડાબી બાજુએ ઉપરના ભાગમાં બે પુરુષ વ્યક્તિઓ પોતાના બંને ઢીંચણુ પૃથ્વીતળને ઇન્દ્રની માફક જ અડાડીને ભક્તિ કરવા માટે તત્પરતા બતાવતી ચિત્રકારે ચીતરેલી છે. આ ચિત્રમાં દરેક આકૃતિના કપડામાં મૂળ ચિત્રમાં જુદીજુદી જાતની ડિઝાઇનો ચીતરવા માટે જુદીજુદી જાતના રંગો જેવા કે ગુલાબી, પીરોજી, આસમાની વગેરે રંગોનો તાડપત્રની પ્રતો ઉપર પહેલવહેલી વાર જ ઉપયોગ કરેલો છે. અગાઉનાં ચિત્રોમાં જુદીજુદી જાતના સ્ત્રીઓના પહેરવેશની રજૂઆત આપણે કરી ગયા છીએ, પરંતુ પુરુષ વ્યક્તિઓના પહેરવેશમાં જુદીજુદી જાતની ડિઝાઇનોની રજૂઆત આ પ્રતનાં ચિત્રો સિવાય બીજી કોઇપણ પ્રતમાં રજૂ કરવામાં આવેલી દેખાતી નથી. આ ચિત્રો ઉપરથી પ્રાચીન સમયનાં ગુજરાતનાં પુરુષપાત્રો કેવી વિવિધ જાતનાં અને રંગબેરંગી વસ્ત્રો પરિધાન કરતાં હતાં તેનો ખ્યાલ આવે છે.

ચિત્ર ૨૯: શક્રાજ્ઞા. ઈડરની પ્રતના પાના ૧૨ ઉપરથી. ચિત્રનું મૂળ કદ ૨$\frac{3}{4}$×૨$\frac{3}{4}$ ઇંચ છે.

શક્રસ્તવ કહીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદન અને નમસ્કાર કરીને, ઇન્દ્ર પોતાના સિંહાસન ઉપર પૂર્વ દિશા તરફ મુખ રાખીને બેઠો. ત્યાર પછી દેવોના રાજા શક્રેન્દ્રને વિચાર થયો કે તીર્થંકરો, ચક્રવર્તીઓ, બલદેવો અને વાસુદેવો માત્ર શુદ્ધ અને ઉચ્ચ ક્ષત્રિયકુળમાં જ જન્મ લઇ શકે. તેથી તુચ્છ, ભિક્ષુ અને નીચ એવા બ્રાહ્મણ કુળમાં મહાવીરના જીવનું અવતરવું યોગ્ય નથી, એમ વિચારી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના ગર્ભને ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની કુક્ષિને વિષે મૂકવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેમજ ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીનો પુત્રીરૂપે જે ગર્ભ હતો તેને દેવાનન્દા બ્રાહ્મણીની કુક્ષિમાં મૂકવાનો વિચાર કર્યો. નિશ્ચય કરીને પદાતિ સૈન્યના અધિપતિ હરિણૈગમેષી નામના દેવને બોલાવી પોતાની આખી યોજનાની સમજૂતી આપતાં કહ્યું કે: 'હે દેવાનુપ્રિય! દેવોના ઇન્દ્ર અને દેવોના રાજા તરીકે મારો એવો આચાર છે કે ભગવાન અરિહંતોને શુદ્ર કુળોમાંથી વિશુદ્ધ કુળોમાં સંક્રમાવવા. માટે હે દેવાનુપ્રિય! તું જા અને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને દેવાનન્દા બ્રાહ્મણીની કુક્ષિમાંથી સંહરી, ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની કુક્ષિને વિષે ગર્ભપણે સંક્રમાવ અને ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીનો જે ગર્ભ છે તેને દેવાનન્દા બ્રાહ્મણીની કુક્ષિમાં ગર્ભપણે સંક્રમાવ. આટલું કામ પતાવીને જલદી પાછો આવ અને મને નિવેદન કર.'

આ ઘટનાને લગતી જ ઘટના કૃષ્ણના સંબંધમાં બન્યાનો ઉલ્લેખ ભાગવત, દશમસ્કન્ધ, અ. ૨, શ્લો. ૧ થી ૧૩, તથા અ. ૩, શ્લો. ૪૬ થી ૫૦માં જોવામાં આવે છે, જેનો ટૂંક સાર આ પ્રમાણે છે: 'અસુરોનો ઉપદ્રવ મટાડવા દેવોની પ્રાર્થનાથી અવતાર લેવાનું નક્કી કરી વિષ્ણુએ યોગમાયા નામની પોતાની શક્તિને બોલાવી. પછી તેને સંબોધી વિષ્ણુએ કહ્યું કે તું જા અને દેવકીના ગર્ભમાં મારો શેષ અંશ આવેલો છે તેને ત્યાંથી (સંકર્ષણ) હરણ કરી વસુદેવની જ બીજી સ્ત્રી રોહિણીના ગર્ભમાં દાખલ કર. જે પછી બળભદ્ર—રામરૂપે અવતાર લેશે અને તું નંદપત્ની યશોદાને ત્યાં પુત્રીરૂપે અવતાર પામીશ. જ્યારે હું દેવકીના આઠમા ગર્ભરૂપે અવતાર લઈ જન્મીશ ત્યારે તારો પણ યશોદાને ત્યાં જન્મ થશે. સમકાળે જન્મેલા આપણા બંનેનું એકબીજાને ત્યાં પરિવર્તન થશે.'

ચિત્રના મધ્ય ભાગમાં વિમાનની વચ્ચે સિંહાસન ઉપર ઇન્દ્ર બિરાજમાન છે. તેના ચાર હાથ પૈકી ઉપરના જમણા હાથમાં વજ્ર છે, નીચેના જમણા હાથથી ચામરધારિણી સ્ત્રીના હાથમાંથી ચપટી ભરીને કાંઇ લેતો દેખાય છે અને તેના બંને ડાબા હાથ ખાલી છે. સામે હરિણૈગમેષી બે હાથની અંજલિ જોડીને ઇન્દ્રની આજ્ઞાનું શ્રવણ કરતો ઊભો છે. ઇન્દ્ર વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત છે ત્રણે આકૃતિઓનાં વસ્ત્રો જુદીજુદી ડિઝાઇનવાળાં છે. ગુજરાતના પ્રાચીન તાડપત્રનાં ચિત્રોમાં મોરની રજૂઆત આ ચિત્રમાં પહેલવહેલી જોવામાં આવે છે. આ સમય પહેલાંનાં પ્રાચીન ચિત્રોમાં મોર કેમ દેખાતો નથી તે શોધી કાઢવું મુશ્કેલ છે, પરંતુ અનુભવી ઇતિહાસકારો અને કલાવિવેચકો આ બાબતમાં વધુ પ્રકાશ પાડી શકે.

ચિત્ર ૩૦: પ્રભુ શ્રીમહાવીરના જન્મ સમયે દેવોનું આગમન. ઈડરની પ્રતના પાના ૩૫ ઉપરથી આ ચિત્ર લેવામાં આવ્યું છે.

પ્રભુનો જન્મ થતાં જ છપ્પન દિક્કુમારીઓનાં આસન કંપ્યાં અને અવધિજ્ઞાને કરીને શ્રીઅરિહંત પ્રભુનો જન્મ થએલો જાણી, હર્ષપૂર્વક સૂતિકાઘરને વિષે આવી. સૂતિકાકર્મ કરી પોતપોતાને સ્થાનકે ગઇ.

ચિત્રની જમણી બાજુએ ત્રિશલા માતા જમણા હાથમાં મહાવીરને લઇને તેમની સન્મુખ જોતાં દેખાય છે. ઉપરના છતના ભાગમાં ચંદરવો બાંધેલો છે. બીજી બે સ્ત્રીઓ ડાબી બાજુએ ઉપરના ભાગમાંથી આવતી દેખાય છે, જેમાંની એક ચામર વીંઝે છે અને બીજીના હાથમાં સુવર્ણ-થાળમાં મૂકેલો ત્રિશલાને સ્નાન કરાવવા માટેનો ક્ષીરોદકથી ભરેલો કળશ છે. આ બંને સ્ત્રીઓ દિક્કુમારીઓ પૈકીની છે. પલંગની પાસે સ્ત્રી નોકર ઊભી છે.

ચિત્ર ૩૧: મેરુ પર્વત ઉપર સ્નાત્રમહોત્સવ. ઈડરની પ્રતના પાના ૩૮ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૨૪નું આ પ્રસંગને લગતું વર્ણન.

મહાવીરના મેરુ પર્વત ઉપરના જન્માભિષેક સમયની એક ઘટના ખાસ ઉલ્લેખનીય હોવાથી અહીંઆં તેનો પ્રસંગોપાત ઉલ્લેખ કરી લઇએ:

જ્યારે દેવદેવીઓ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને જન્માભિષેક માટે મેરુ પર્વત ઉપર લઇ ગયાં ત્યારે ઇન્દ્રને મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થઇ કે લઘુ શરીરવાળા પ્રભુ આટલો બધો જળનો ભાર શી રીતે સહન કરી શકશે? ઇન્દ્રનો આ સંશય દૂર કરવા પ્રભુએ પોતાના ડાબા પગના અંગુઠાના અગ્ર ભાગથી મેરુ પર્વતને સહેજ દબાવ્યો, એટલામાં તો પ્રભુના અતુલ બળથી મેરુ પર્વત કંપી ઊઠચો.

આ વર્ણનની સાથે સરખાવો ભાગવત, દશમસ્કન્ધ, અ. ૪૩, શ્લો. ૨૬-૨૭માં આપેલું કૃષ્ણની લીલાનું વર્ણન:

ઇન્દ્રે કરેલા ઉપદ્રવોથી વ્રજવાસીઓને રક્ષણ આપવા તરુણ કૃષ્ણે યોજનપ્રમાણ ગોવર્ધન પર્વતને સાત દિવસ સુધી ઊંચકી તોળ્યો.

ચિત્ર ૩૨: પ્રભુ મહાવીરના જન્મમહોત્સવની ઊજવણી. ઈડરની પ્રતના પાના ૩૯ ઉપરથી. ચિત્રના મૂળ કદ ૨¾×૨¾ ઇંચ ઉપરથી સહેજ નાનું કરીને આ ચિત્ર રજૂ કરવામાં આવ્યું છે.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનો જન્મમહોત્સવ મેરુ પર્વત ઉપર દેવોએ કર્યો તે આપણે

Fig. 61 चित्र ६१

Fig. 60 चित्र ६०

Fig. 62 चित्र ६२

Fig. 63 चित्र ६३

Fig. 64 चित्र ६४

Fig. 65 चित्र ६५

Fig. 66 चित्र ६६

Fig. 67 चित्र ६७

Fig. 68 चित्र ६८

Fig. 69 चित्र ६९

જણાવી ગયા. પછી સિદ્ધાર્થ રાજાએ આ જન્મમહોત્સવના દિવસોમાં કોઈ પોતાની ગાડી ન જોડે, હળ ન ખેડે અને ખાંડવા–દળવાનું બંધ રાખે એવો બંદોબસ્ત કરવા અને કેદીઓને છોડી મૂકવા માટે કૌટુંબિક પુરુષોને આજ્ઞા કરી. અને કૌટુંબિક પુરુષોએ ખૂબ હર્ષ, સંતોષ અને આનંદપૂર્વક નમન કર્યું અને આજ્ઞાનાં વચન વિનયપૂર્વક અંગીકાર કરી, ક્ષત્રિયકુંડ નગરમાં જઈ કેદીઓને છોડી મૂક્યા, ઘોંસરાં અને સાંબેલાં ઊંચાં મુકાવી દીધાં અને દરેક કાર્ય સંપૂર્ણ કરી, સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય પાસે આવી, નમન કરી, 'આપની આજ્ઞા મુજબ બધાં કાર્યો થઈ ગયાં છે' એ પ્રમાણે નિવેદન કર્યું.

ચિત્રના મધ્ય ભાગમાં સિંહાસન ઉપર જમણા હાથમાં ઉઘાડી તલવાર રાખી ડાબા હાથે સિદ્ધાર્થ રાજા કૌટુંબિક પુરુષોને હુકમ ફરમાવતા હોય એમ લાગે છે. તેમની સામે ચિત્રની ડાબી બાજુએ બે હાથની અંજલિ જોડીને બે કૌટુંબિક પુરુષો આજ્ઞાનો સ્વીકાર કરતા દેખાય છે. સિદ્ધાર્થ રાજાના મસ્તક ઉપર રાજ્યચિહ્ન તરીકે છત્ર ચીતરેલું છે. સિંહાસનની પાછળના ભાગમાં સ્ત્રી-પરિચારિકા ડાબા હાથથી ચામર વીંઝતી અને જમણા હાથે સિંહાસનને અઢેલીને ઊભી છે. છતના ઉપરના ભાગમાં ચંદરવો બાંધેલો છે.

Plate VIII

ચિત્ર ૩૩: સ્વજનો અને રાજા સિદ્ધાર્થ. ઈડરની પ્રતમાંના પાના ૪૦ ઉપરથી. ચિત્રનું મૂળ કદ ૩×૨ ૧/૪ ઇંચ છે. મહાવીરના જન્મમહોત્સવના બારમા દિવસે અશન-પાન-ખાદિમ-સ્વાદિમ એમ ચાર પ્રકારના આહારની પુષ્કળ સામગ્રી તૈયાર કરાવી, મિત્રો, જ્ઞાતિજનો, પિતરાઈઓ વગેરે સ્વજનો, દાસ-દાસી, નોકર-ચાકર વગેરે પરિજનો અને સાત કુળના ક્ષત્રિયોને ભોજનને માટે નિમંત્રણો આપ્યાં.

ચિત્રની મધ્યમાં સિદ્ધાર્થ રાજા બેઠા છે. તેમની પાછળ ઉપરના ભાગમાં જમણી બાજુએ એક સ્ત્રી–ઘણું કરીને ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી બેઠાં છે. ચિત્રની ડાબી બાજુએ બબ્બે પુરુષો ચાર લાઈનમાં, કુલ મળીને આઠ પુરુષો સિદ્ધાર્થની સામે બેઠેલા છે. તે બધાને સંબોધીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું વર્ધમાન એવું ગુણનિષ્પન્ન નામ પાડવા માટેના પોતાના મનોરથો દર્શાવે છે.

ચિત્ર ૩૪: વર્ષીદાન. ઇડરની પ્રતના પત્ર ૪૪ ઉપરથી. ચિત્રનું મૂળ કદ ૨ ૩/૪×૨ ૧/૫ ઇંચ છે.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને દીક્ષા લેવામાં એક વર્ષ બાકી હતું ત્યારથી જ તેમણે વાર્ષિક દાન આપવાનું શરૂ કર્યું. તેઓ હમેશાં સૂર્યોદયથી આરંભી પ્રાતઃકાળના ભોજન પહેલાં એક કરોડ ને આઠ લાખ સોનૈયાનું દાન આપવા લાગ્યા. એવી રીતે એક વર્ષમાં પ્રભુએ ત્રણ અબજ, અઠયાસી કરોડ અને એંશી લાખ સોનૈયા દાનમાં ખર્ચી દીધાં.

ચિત્રમાં મહાવીર સિંહાસન ઉપર બેઠેલા છે અને જમણા હાથે સોનૈયાનું દાન આપે છે. હાથમાં એક સોનૈયો અંગુઠો અને તર્જની આંગળીથી પકડેલો દેખાય છે. મહાવીરનો જમણો પગ સિંહાસન પર છે અને ડાબો પગ પાદપીઠ ઉપર છે, જે બતાવે છે કે દાનની સમાપ્તિનો સમય થવા આવ્યો છે. આ ચિત્રમાં મહાવીરને દાઢી તથા મૂછો સહિત ચિત્રકારે ચીતરેલા છે. મહાવીરની નજીકમાં ત્રણ પાયા વાળી ટીપોઈ ઉપર સુવર્ણનો થાળ મૂકેલો સ્પષ્ટ દેખાય છે. મહાવીરની પાછળ ચિત્રની જમણી બાજુએ ચામરધારિણી સ્ત્રી મહાવીરને ડાબા હાથથી ચામર વીંઝતી દેખાય

છે. ઉપરની છતના ભાગમાં ચંદરવો બાંધેલો છે. ચિત્રની ડાબી બાજુએ એક યુવાન તથા ચાર ઉમ્મરલાયક માણુસો, એમ કુલ મળીને પાંચ વ્યક્તિઓ દાન લેવા આવેલી દેખાય છે.

ચિત્ર ૩૫: દીક્ષામહોત્સવ. ઇડરની પ્રતના પાના ૪૬ ઉપરથી. ચિત્રનું કદ ૨$\frac{3}{4}$×૨$\frac{1}{2}$ ઇંચ છે.

વાર્ષિક દાનની ક્રિયા સમાપ્ત થતાં, પોતાના વડિલ બંધુ નંદિવર્ધનની અનુમતિ લઈ દેવોએ આણેલા ક્ષીર સમુદ્રના જળથી, સર્વ તીર્થોની માટીથી અને સકલ ઔષધિઓથી નંદિવર્ધન રાજાએ પ્રભુને પૂર્વ દિશા સન્મુખ બેસાડી તેમનો અભિષેક કર્યો. પ્રભુને એ રીતે સ્નાન કરાવી, ગંધકાષાયી વસ્ત્રવડે શરીરને લૂછી નાખી આખે શરીરે ચંદનનું વિલેપન કર્યું. પ્રભુના આખા શરીર ઉપર સુવર્ણ-જડિત છેડાવાળું, સ્વચ્છ, ઉજ્જ્વળ અને લક્ષમૂલ્યવાળું શ્વેતવસ્ત્ર શોભવા લાગ્યું. વક્ષઃસ્થળ ઉપર કિંમતી હાર ઝૂલવા લાગ્યો. બાજુબંધ અને કડાંઓથી તેમની ભુજાઓ અલંકૃત બની અને કુંડલના પ્રકાશથી તેમના મુખમંડળમાં દીપ્તિ આવવા લાગી. આવી રીતે આભૂષણો અને વસ્ત્રોથી અલંકૃત થઇ પ્રભુ પાલખીમાં બિરાજમાન થયા. આ સમયે આખા ક્ષત્રિયકુંડ નગરને ધ્વજા–પતાકા તથા તોરણોથી શણગારવામાં આવ્યું હતું.

પચાસ ધનુષ્ય લાંબી, પચ્ચીસ ધનુષ્ય પહોળી, છત્રીસ ધનુષ્ય ઊંચી, સુવર્ણમય સેંકડો સ્તંભોથી શોભી રહેલી અને મણિઓ તથા સુવર્ણથી જડિત એવી 'ચંદ્રપ્રભા' નામની પાલખીમાં પ્રભુ (મહાવીર) દીક્ષા લેવા નિસર્યા.

તે સમયે હેમંત ઋતુનો પહેલો મહિનો–માગશર માસ, પહેલું પખવાડિયું કૃષ્ણપક્ષ અને દશમની તિથિ હતી. તે વેળા તેમણે છઠનો તપ કર્યો હતો અને વિશુદ્ધ લેશ્યાઓ વર્તતી હતી. પ્રભુના જમણે પડખે કુલની મહત્તરા સ્ત્રી હંસલક્ષણ ઉત્તમ સાડી લઈને ભદ્રાસન ઉપર બેઠી હતી. સર્વ પ્રકારની તૈયારી થઈ રહ્યા પછી નંદિવર્ધનની આજ્ઞાથી તેના સેવકોએ પાલખી ઉપાડી.

ચિત્રની મધ્યમાં પાલખીમાં પ્રભુ વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત થઇને બેઠેલા છે. બંને બાજુ એકેક સ્ત્રી ચામર વીંઝતી બેઠેલી છે. ચાર સેવકોએ પાલખી ઉપાડી છે. પાલખીની આગળ બે માણુસો ભૂંગળ વગાડતા અને એક માણુસ જોરથી નગારું વગાડતો તથા પાલખીની પાછળના ભાગમાં બે માણુસો નગારું વગાડતા દેખાય છે.

ચિત્ર ૩૬: પંચમુષ્ટિલોચ અને અર્ધવસ્ત્રદાન. ઈડરની પ્રતના પાના ૫૦ ઉપરથી. ચિત્રનું મૂળ કદ ૩×૨$\frac{1}{2}$ ઈંચનું છે.

ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત નીચેના પંચમુષ્ટિ લોચના ચિત્રથી થાય છે. અશોકવૃક્ષ (આસોપાલવ નહિ)ની હેઠળ આવી પ્રભુ નીચે ઉતર્યા અને પોતાની મેળે જ એક મુષ્ટિવડે દાઢીમૂછનો અને ચાર મુષ્ટિવડે મસ્તકના કેશનો એવી રીતે પંચમુષ્ટિ લોચ કર્યો. એ વેળા નિર્જળ છટ્ઠનો તપનો હતો જ. ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ થયો ત્યારે ઈન્દ્રે ડાબા ખભા ઉપર સ્થાપન કરેલું દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર ગ્રહણ કરીને, એકલા એટલે રાગદ્વેષ-રહિતપણે કેશનો લોચ કરવા રૂપ દ્રવ્યથી અને ક્રોધાદિને દૂર કરવારૂપ ભાવથી મુંડ થઈને, ગૃહવાસથી નીકળીને અનગારપણા–સાધુપણા–ને પામ્યા.

ચિત્રમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના ડાબા ખભા ઉપર દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર તથા અશોકવૃક્ષની

Fig. 70 चित्र ७०

Fig. 71 चित्र ७१

Fig. 72 चित्र ७२

Fig. 73 चित्र ७३

Plate XIX

Fig. 74 चित्र ७४

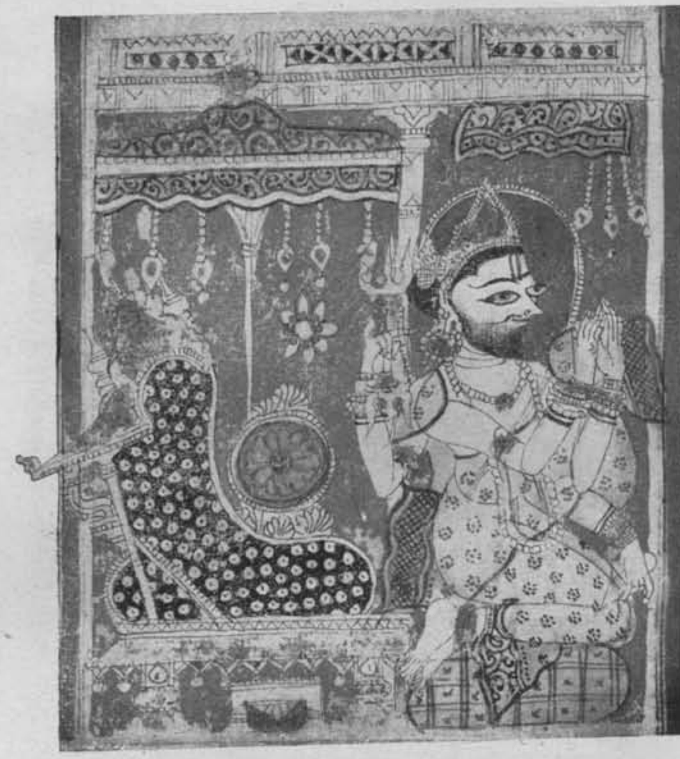

Fig. 75 चित्र ७५

Fig. 76 चित्र ७६

Fig. 77 चित्र ७७

Fig. 78 चित्र ७८

Fig. 79 चित्र ७९

Fig. 80 चित्र ८०

Fig. 81 चित्र ८१

રજૂઆત ચિત્રકારે કરી જણાતી નથી. ચિત્રમાં એક હાથે મસ્તકના વાળનો લોચ કરવાનો ભાવ દર્શાવતા, ઈન્દ્રની સન્મુખ જોતા મહાવીર પ્રભુ, અને બે હાથ પ્રસારીને પ્રભુએ લોચ કરેલા વાળને ગ્રહણ કરવાની ઉત્સુકતા બતાવતો ઈન્દ્ર દેખાય છે. ઈન્દ્રના પાછળના એક હાથમાં વજ્ર છે જે ઈન્દ્રને ઓળખાવે છે. ખરી રીતે તો જ્યારેજ્યારે ઇન્દ્ર પ્રભુની પાસે આવે ત્યારેત્યારે આયુધોનો ત્યાગ કરીને જ આવે એવો રિવાજ છે, પરંતુ ઈન્દ્રની ઓળખાણ આપવા ખાતર ચિત્રકારે વજ્ર કાયમ રાખેલું હોય એમ લાગે છે.

આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, ઉપરના ચિત્રમાં વર્ણવેલો અર્ધવસ્ત્રદાનનો પ્રસંગ જોવાનો છે. જે વખતે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ગૃહસ્થપણામાં વાર્ષિક દાન આપી, જગતનું દારિદ્રય ફેડી રહ્યા હતા, તે વખતે એક દરિદ્ર સોમ નામા બ્રાહ્મણ ધન કમાવા માટે પરદેશ ગયો હતો. પોતે કમનસીબ હોવાથી પરદેશમાંથી પણ ખાલી હાથે જ પાછો ફર્યો. ગરીબીથી અકળાઈ ગએલી બ્રાહ્મણપત્ની તેને લડવા લાગી કે : 'અરે નિર્ભાગ્યશિરોમણિ ! શ્રીવર્ધમાનકુમારે જ્યારે સુવર્ણનો વરસાદ વરસાવ્યો ત્યારે તમે ક્યાં ઉંઘી ગયા હતા ? પરદેશમાં ભટકીને પણ હતા તેવા ને તેવા જ નિર્ધન પાછા ઘેર આવ્યા ! જાઓ, હજી પણ મારૂં કહ્યું માની, જંગમ કલ્પવૃક્ષસમાન શ્રીવર્ધમાન પાસે જશો તો તે દયાળુ અને દાનવીર તમારૂં દારિદ્રય દૂર કર્યા વિના નહિ રહે.' પોતાની સ્ત્રીનાં વચનો સાંભળી પેલો બ્રાહ્મણ પ્રભુની પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે : 'હે પ્રભુ ! આપ તો જગતના ઉપકારી છો. આપે તો વાર્ષિક દાન આપી જગતનું દારિદ્રય દૂર કર્યું. હે સ્વામી ! સુવર્ણની ધારાઓથી આપ સર્વત્ર વરસ્યા તો ખરા, પણ હું અભાગ્યરૂપી છત્રથી એવો ઢંકાઈ ગયો હતો કે મારી ઉપર સુવર્ણધારાનાં બે ટીપાં પણ ન પડ્યાં ! માટે હે કૃપાનિધિ ! મને કાંઇક આપો. મારા જેવા ગરીબ બ્રાહ્મણને નિરાશ નહિ કરો !' કરુણાળુ પ્રભુએ તે વખતે પોતાની પાસે બીજી કોઇ વસ્તુ ન હોવાથી, દેવદૂષ્ય વસ્ત્રનો અરધો ભાગ આપ્યો, અને બાકીનો પાછો પોતાના ખભા ઉપર મૂક્યો ! (જુઓ ચિત્રની જમણી બાજુ).

હવે પેલો બ્રાહ્મણ, કિંમતી વસ્ત્રનો અરધો ભાગ મળવાથી ખૂબ ખુશી થતોથતો સત્વર પોતાના ગામ આવ્યો. તેણે તે અર્ધ દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર, તેના છેડા બંધાવવા એક તૂણનારને બતાવ્યું, અને તે કોની પાસેથી કેવી રીતે મેળવ્યું તે વૃતાંત અથથી ઈતિ પર્યંત કહી સંભળાવ્યો. તૂણનારે આખરે કહ્યું કે 'હે સોમ ! જો તું આ વસ્ત્રનો બીજો અરધો ટુકડો લઇ આવે તો બંને ટુકડા એવી રીતે મેળવી આપું કે તેમાં જરાપણ સાંધો ન દેખાય અને તું વેચવા જાય તો તે અખંડ જેવા વસ્ત્રના એક લાખ સોનૈયા તો જરૂર ઉપજે. એમાં આપણા બંનેનો ભાગ.' આ સાંભળીને બ્રાહ્મણ ફરીથી પ્રભુ પાસે આવ્યો તો ખરો, પણ શરમને લીધે તેના મુખમાંથી વાચા ન નીકળી શકી. તે આશામાં ને આશામાં પ્રભુની પાછળ પાછળ ભટકતો રહ્યો.

પ્રભુને દીક્ષા લીધા પછી એક વર્ષ અને એક મહિનાથી કંઇક અધિક સમય વીતી ગયો. એકદા તેઓ દક્ષિણવાચાલ નામના સન્નિવેશની નજીકમાં સુવર્ણવાલુકા નામની નદીને કાંઠે આવ્યા. ત્યાં ચાલતાં ચાલતાં દેવદૂષ્યનો અરધો ભાગ કાંટામાં ભરાઇ જવાથી પડી ગયો. પ્રભુ નિર્લોભ હોવાથી, પડી ગએલો વસ્ત્રભાગ તેમણે પાછો ન લીધો. પણ પેલો સોમ નામનો બ્રાહ્મણ, જે એક

વર્ષથી તે વસ્ત્ર માટે જ તેમની પાછળ પાછળ ભમતો હતો, તેણે તે ઉપાડી લીધું અને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો (જુઓ ચિત્રની ડાબી બાજુ).

ચિત્ર ૩૭: શ્રીમહાવીર નિર્વાણ. ઈડરની પ્રતના પાના પર ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૫નું આ પ્રસંગને લગતું વર્ણન.

ચિત્ર ૩૮: શ્રીપાર્શ્વનાથનો જન્મ. ઈડરની પ્રતના પાના ૫૮ ઉપરથી અત્રે રજૂ કરેલું છે. સારૂં યે ચિત્ર સોનાની શાહીથી ચીતરેલું છે.

તે કાળે અને તે સમયે હેમંત ઋતુનો બીજો માસ, ત્રીજું પખવાડિયું–પોષ માસનું કૃષ્ણ પખવાડિયું વર્તતું હતું. તે પોષ માસના કૃષ્ણ પખવાડિયાની દશમ (ગુજરાતી માગશર વદી દશમ) ની તિથિને વિષે નવ માસ બરાબર પૂર્ણ થતાં અને ઉપર સાડાસાત દિવસ વ્યતીત થતાં, મધ્યરાત્રિને વિષે વિશાખા નક્ષત્રમાં ચન્દ્રનો યોગ પ્રાપ્ત થતાં, આરોગ્યવાળી તે વામાદેવીએ રોગરહિત પુત્રને જન્મ આપ્યો.

ચિત્રમાં સુવર્ણના પલંગ ઉપર બિછાવેલી ફૂલની ચાદરવાળી સુગંધીદાર સુકોમળ શય્યા ઉપર વામાદેવી સૂતાં છે. જમણા હાથમાં પાર્શ્વકુમારને બાળકરૂપે પકડેલા છે અને તેમની સન્મુખ જોઈ રહેલા છે. તેમના જમણા હાથ નીચે તકીઓ છે. આખું શરીર વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત છે. દરેક વસ્ત્રોમાં જુદીજુદી જાતની ડિઝાઈનો ચીતરેલી છે. પલંગ ઉપર ચંદરવો બાંધેલો છે. પલંગની નીચે પાણીની ઝારી, ધુપધાણું, સગડી તથા થૂંકદાની પણ ચીતરેલાં છે. તેમના પગ આગળ એક સ્ત્રી-નોકર જમણા હાથમાં ચામર ઝાલીને પવન નાખતી ચીતરેલી છે.

Plate IX

ચિત્ર ૩૯: પ્રભુ પાર્શ્વનાથનો પંચમુષ્ટિ લોચ. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૫૫નું આ ચિત્રને લગતું વર્ણન.

ચિત્ર ૪૦: શ્રીનેમિનાથનો જન્મ અને મેરુ ઉપર સ્નાત્ર મહોત્સવ. ઈડરની પ્રતના પાના ૬૪ ઉપરથી ચિત્રનું મૂળ કદ ૩×૨$\frac{3}{4}$ ઈંચ ઉપરથી સહેજ નાનું.

આ ચિત્રમાં પણ ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત નીચેના નેમિનાથના જન્મ પ્રસંગને લગતાં ચિત્રથી થાય છે. વર્ષાકાળના પહેલા મહિનામાં, બીજા પક્ષમાં, શ્રાવણ શુકલ પંચમીની રાત્રિને વિષે, નવ માસ બરાબર સંપૂર્ણ થતાં, ચિત્રા નક્ષત્રમાં ચંદ્રનો યોગ થતાં, આરોગ્ય દેહવાળી શિવાદેવીએ આરોગ્યવાળા પુત્રને જન્મ આપ્યો. જન્મમહોત્સવને લગતાં વર્ણન માટે તથા ચિત્રના અનુસંધાને, ઉપરના ચિત્રમાં વર્ણવેલો મેરુપર્વત ઉપર નેમિનાથનો ઇંદ્રે કરેલો સ્નાત્રમહોત્સવ વગેરે સર્વ શ્રીમહાવીરસ્વામીની પેઠે ચિત્ર ૧૪ અને ૨૪ના વર્ણન પ્રમાણે સમજી લેવું.

ચિત્ર ૪૧: શ્રીઋષભદેવનું નિર્વાણ. ઈડરની પ્રતના પાના ૭૮ ઉપરથી. ચિત્રનું મૂળ કદ ૨$\frac{1}{4}$×૨$\frac{1}{4}$ ઈંચ ઉપરથી મોટું કરીને અત્રે રજૂ કર્યું છે.

શ્રીઋષભદેવ પ્રભુ શિયાળાના ત્રીજા માસમાં, પાંચમા પખવાડિયામાં, માઘમાસની વદિ તેરશને દિવસે (ગુજરાતી પોષ વદિ ૧૩) અષ્ટાપદ પર્વતના શિખર ઉપર, જળ રહિત ચૌદભક્ત

Fig. 82 चित्र ८२

Fig. 83 चित्र ८३

Fig. 84 चित्र ८४

Fig. 85 चित्र ८५

Plate XXII

Fig. 86 चित्र ८६

Fig. 87 चित्र ८७

Fig. 88 चित्र ८८

Fig. 89 चित्र ८९

Fig. 90 चित्र ९०

Fig. 91 चित्र ९१

Fig. 92 चित्र ९२

Fig. 93 चित्र ९३

Fig. 94 चित्र ९४

Fig. 95 चित्र ९५

Fig. 96 चित्र ९६

Fig. 97 चित्र ९७

છ ઉપવાસનો તપ કરીને અભિજિત્ નામના નક્ષત્રને વિષે ચંદ્રનો યોગ પ્રાપ્ત થતાં, સવારના સમયે પલ્યંકાસને બેસીને નિર્વાણ પામ્યા.

ચિત્રમાં ઋષભદેવ પ્રભુ સર્વ આભૂષણો સહિત સિદ્ધશીલા ઉપર બેઠેલા અને આજુબાજુ બે ઝાડની રજૂઆત કરીને ચિત્રકારે શ્રીઋષભદેવના નિર્વાણ–કલ્યાણકનો પ્રસંગ ચીતરેલો છે.

ઇડરની આ પ્રતમાંના દરેક ચિત્રોની પૃષ્ઠભૂમિ સીંદુરિયા લાલ રંગની છે. આ બધાંયે ચિત્રો અસલ માપે ચીતરાએલાં છે. તેમાં રંગભરણીની સરસ વહેંચણી તથા વાતાવરણ અને પદાર્થોની ઝીણવટમાં પરંપરાગત આકૃતિઓ ચીતરી છે. પણ મૂળ આકારોનો પ્રત્યક્ષ પરિચય નહિ હોવાથી ચિત્રકારોએ નક્કી કરેલાં આકારોનાં કૃત્રિમરૂપો ચિત્રકાર ચીતરે ગયો છે, છતાં સુશોભનોમાં જરાએ પાછો પડતો નથી. આ પ્રતમાં સોનાની શાહીનો ખૂબ છૂટથી ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, ચિત્રના પાત્રો ચીતરવામાં તાડપત્ર ઉપર સુવર્ણની શાહીનો ઉપયોગ આ એક જ પ્રતમાં કરવામાં આવ્યો છે. ઉપરાંત, સીંદુરિયો લાલ, ગુલાબી, કીરમજી, પીળો, વાદળી, રૂપેરી, જાંબુડીઓ, સફેદ, કાળો, આસમાની તથા નારંગી રંગનો પણ ઉપયોગ આ પ્રતના ચિત્રોમાં કરવામાં આવ્યો છે.

ચિત્ર ૪૨: પ્રભુ મહાવીરના અગિયાર ગણધરો. ઇડરની પ્રતના પત્ર ૮૦ ઉપરથી આ ચિત્ર અત્રે રજૂ કરેલું છે. આખુંએ ચિત્ર સોનાની શાહીથી ચીતરેલું છે. તેઓના નામો નીચે પ્રમાણે છે:

૧ ઇંદ્રભૂતિ (ગૌતમસ્વામી) ૨ અગ્નિભૂતિ ૩ વાયુભૂતિ ૪ વ્યક્ત ૫ સુધર્માસ્વામી ૬ મંડિત-પુત્ર ૭ મૌર્યપુત્ર ૮ અકમ્પિત ૯ અચલભ્રાતા ૧૦ મેતાર્ય અને ૧૧ પ્રભાસ. આ અગિયારે ગણધરો જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ હતા.

ચિત્ર ૪૩: ગુરુમહારાજ અને ધ્રુવસેનરાજા. ઇડરની પ્રતના પત્ર ૧૦૮ ઉપરનું આ ચિત્ર અતિહાસિક દૃષ્ટિએ ઘણું જ મહત્ત્વનું છે.

શ્રીમહાવીરપ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા બાદ ૯૮૦ વર્ષે અને મતાંતરે ૯૯૩ વર્ષે આનંદપુર (હાલનું વડનગર) નગરમાં આ કલ્પસૂત્ર સૌ પહેલુંવહેલું સભા સમક્ષ વંચાયું. એ વિષે એવી હકીકત પ્રચલિત છે કે આનંદપુરમાં ધ્રુવસેન નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને સેનાંગજ નામનો એકનો એક અત્યંત પ્રિય પુત્ર હતો. પુત્રનું એકાએક મૃત્યુ નીપજવાથી ધ્રવસેનરાજાને બેહદ સંતાપ ઉત્પન્ન થયો. તે સંતાપને લીધે તેણે બહાર જવા–આવવાનું માંડી વાળ્યું, તે એટલે સુધી કે ધર્મશાળામાં કોઇ ગુરુ કે મુનિમહારાજ સમિપે જવાનો પણ તેને ઉત્સાહ ન થાય. એટલામાં પર્યુષણ પર્વ આવ્યું. રાજાને અત્યંત શોક સંતપ્ત થએલો સાંભળી ગુરુમહારાજ રાજા પાસે ગયા અને ત્યાં સંસારની અસારતા તથા શોકની વ્યર્થતા અસરકારક રીતે સમજાવી. તે પછી વિશેષમાં ગુરુ-મહારાજે કહ્યું કે: 'તમે ખેદને પરિહરી આ પર્યુષણા પર્વમાં ધર્મશાળામાં–ઉપાશ્રયમાં આવો તો શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ ઉદ્ધરેલું કલ્પસૂત્ર તમને સંભળાવું. તે કલ્પસૂત્ર શ્રવણના પ્રતાપે તમારા આત્મા અને મનની દશામાં જરૂર ઘણો સુધારો થશે.' રાજા ગુરુજીની આજ્ઞાને માન આપી સભા સહિત ઉપાશ્રયમાં આવ્યો અને ગુરુજીએ પણ વિધિપૂર્વક સભા સમક્ષ કલ્પસૂત્ર વાંચી સંભળાવ્યું. તે દિવસથી સભા સમક્ષ કલ્પસૂત્ર વાંચવાની પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ.

ચિત્રમાં સિંહાસન ઉપર ગુરુમહારાજ બેઠા છે પાછળ એક શિષ્ય એક હાથે કપડું ઊંચું

રાખીને ગુરુની શુશ્રૂષા કરતો ઊભો છે. ઉપરના ભાગમાં સ્થાપનાચાર્યજી છે. ગુરુની સામે બે હાથની અંજલિ જોડીને હાથમાં ઉત્તરાસંગનો છેડો લઈ ધ્રુવસેન રાજા ઉપદેશ શ્રવણ કરતો બેઠો છે. ગુરુ-મહારાજ રાજાને શોક નિવારણ કરવાનો ઉપદેશ આપતા લાગે છે. તેઓશ્રીના જમણા હાથમાં મુહપત્તિ છે અને ડાબો હાથ વરદમુદ્રાએ છે.

ચિત્ર ૪૪: ગણધર સુધર્માસ્વામી. ઈડરની પ્રતના છેલ્લા ૧૦૯મા પત્ર ઉપરથી. ચિત્રનું કદ ૨×૧$\frac{3}{4}$ ઈંચ છે. આખું એ ચિત્ર સોનાની શાહીથી ચીતરેલું છે. ચિત્રની મધ્યમાં ગણધરદેવ શ્રીસુધર્માસ્વામી બેઠેલા છે. ગણધરદેવ શ્રીગૌતમસ્વામીનું ચિત્ર પણ આવી જ રીતનું મળી આવે છે. તો પછી આ ચિત્રને સુધર્માસ્વામીનું કલ્પવાનું શું કારણ? એ પ્રશ્ન અત્રે ઉપસ્થિત થઈ શકે તેમ છે. આ કલ્પના કરવાનું કારણ એ છે કે ભગવાન મહાવીરની પાટે ગણધરદેવ શ્રીગૌતમસ્વામી નહીં પણ શ્રીસુધર્માસ્વામી આવ્યા હતા. વળી દરેક અંગસૂત્રોમાં તેઓના શિષ્ય શ્રી જંબુસ્વામી પ્રશ્ન પૂછતા અને તેનો યોગ્ય ઉત્તર તેઓ આપતા તેવી રીતના વર્ણનો મળી આવે છે. તે પ્રસંગને અનુલક્ષીને આ ચિત્રમાં પણ તેઓશ્રીની જમણી બાજુએ બે હાથની અંજલિ જોડીને વિનયપૂર્વક ઊભેલા જંબુસ્વામીને ચિત્રકારે ચીતરેલા છે. તે ઉપરથી આ ચિત્ર શ્રીગૌતમસ્વામીનું નહીં પણ શ્રીસુ-ધર્માસ્વામીનું જ છે એમ મેં કલ્પના કરી છે. વળી તેઓની આગળ આઠ પાંખડીવાળું સુવર્ણ કમલ ચીતરીને ચિત્રકારે સ્પષ્ટ કર્યું છે કે આ ચિત્ર તીર્થંકરનું નથી પણ ગણધરદેવનું છે. શ્રીસુધર્મા-સ્વામીના મસ્તક ઉપર ચંદરવો બાંધેલો ચીતરેલો છે. તીર્થંકરની અને ગણધરદેવોની સ્થાપત્ય મૂર્તિમાં અગર પ્રાચીન ચિત્રમાં તફાવત માત્ર એટલો જ રાખ્યો છે કે તીર્થંકરની મૂર્તિઓ તથા ચિત્રો પદ્માસનસ્થ આભૂષણ સહિત અને બંને હાથ પલાંઠી ઉપર અને ગણધરદેવની મૂર્તિઓ તથા ચિત્રો પદ્માસનસ્થ, આભૂષણ વગર સાધુવેશમાં અને જમણો હાથ હૃદય સન્મુખ કેટલીક વખત માળા સહિત તથા ડાબો હાથ ખોળા ઉપર રાખતા. આ પ્રમાણેની આકૃતિઓ બંનેને જુદા પાડવા માટે નક્કી કરેલી હોય તેમ લાગે છે.

આ ચિત્રમાં ડાબી બાજુએ બે હસ્તની અંજલિજોડીને હાથમાં ઉત્તરાસંગનો છેડો રાખીને વિનયપૂર્વક ઊભેલી પુરુષાકૃતિઓ ચીતરીને સુવર્ણકમલ ઉપર ઈંદ્રની રજૂઆત કરી હોય એમ લાગે છે. ઈંદ્રની તથા જંબુસ્વામીની આકૃતિના ચિત્રોનું રેખાંકન કોઈ અલૌકિક પ્રકારનું વિશિષ્ટ કલામય છે.

ચિત્ર ૪૫: પાર્શ્વનાથનો લોચ. નવાબ ૧. પરથી આ ચિત્ર અત્રે રજૂ કરેલું છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૫૫નું વર્ણન. આ ચિત્રમાં પાર્શ્વનાથ પ્રભુના શરીરનો વર્ણ લીલો અને ઈંદ્ર બે હાથ-વાળો ઊભેલો છે.

ચિત્ર ૪૬: મેરુ ઉપર જન્માભિષેક. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૨૪નું આ ચિત્રનું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૪૭: શ્રમણસંઘ. આ ચિત્ર પણ નવાબ ૧. પરથી અત્રે રજૂ કરેલું છે. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એકેક સાધુ (ગુરુ) પાટ ઉપર બેસીને સામે બેઠેલા બબ્બે શિષ્યોને ઉપદેશ આપતા દેખાય છે.

ચિત્ર ૪૮: જૈન સાધુ અને શ્રાવક. ઉપરોક્ત પ્રતમાંના કલ્પસૂત્રનું છેલ્લું ચિત્ર. આ પત્ર ઉપર સંવત, મિતિ સાથે 'श्रीपत्तने महाराजाधिराजस्य श्रीसारंगदेवस्य विजयिनिराज्ये' લખેલું છે. આ

Fig. 98 चित्र ९८

Fig. 99 चित्र ९९

Fig. 100 चित्र १००

Fig. 101 चित्र १०१

Fig. 102 चित्र १०२

Fig. 103 चित्र १०३

Fig. 104 चित्र १०४

Fig. 105 चित्र १०५

Fig. 106 चित्र १०६

Fig. 107 चित्र १०७

પુષ્પિકા ગુજરાતના ઇતિહાસ માટે ઉપયોગી હોવાથી ચિત્ર ૪ માં આખું પાનું રજૂ કરેલું છે.

Plate XI

ચિત્ર ૪૯: મહાવીર-નિર્વાણ. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૫નું આ ચિત્રનું વર્ણન.

ચિત્ર ૫૦: પાર્શ્વનાથનો લોચ. નવાબ ૨ પરથી આ ચિત્ર અત્રે રજૂ કરેલું છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૫૫નું વર્ણન. આ ચિત્રમાં પ્રભુના શરીરનો વર્ણ લીલો છે અને તે ઘણી ખરી બાબતોમાં ચિત્ર ૪૫ને મળતું જ છે.

ચિત્ર ૫૧: **શ્રીનેમિનાથનો જન્મ.** નવાબ ૧ પરથી આ ચિત્ર અત્રે રજૂ કરેલું છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૪૦ના નીચેના પ્રસંગનું વર્ણન. આ પ્રતમાં પણ ચિત્ર ૨૨ની માફક રૂપાની શાહીનો ઉપયોગ કરેલો છે. ભગવાનની માતા તથા પરિચર્યામાં ઊભી રહેલી બે પરિચારિકાઓના અંગોપાંગનું રેખાંકન તથા આટલા નાના કદના ચિત્રની રંગભરણી વગેરે, આ ચિત્ર ચિત્રકારની ચિત્રકળાની સિદ્ધહસ્તતાની સાબિતી આપે છે.

ચિત્ર ૫૨: ઋષભદેવનું સમવસરણ. આ ચિત્ર પણ નવાબ ૨ પરથી અત્રે રજૂ કરેલું છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૬નું વર્ણન. આ ચિત્રમાંનું સમવસરણ પ્રથમ તીર્થંકર શ્રીઋષભદેવનું છે અને ચિત્ર ૧૬ ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રીમહાવીર સ્વામીના સમવસરણનું છે, તે ફેરફાર સિવાય પ્રભુના શરીરનો વર્ણ, ત્રણ ગઢ બધું સરખું છે. આ ચિત્રના નીચેના ભાગના બંને ખૂણામાં એક શ્રાવક (ગૃહસ્થ) તથા એક શ્રાવિકા (સ્ત્રી) ચિત્રકારે રજૂ કરીને આ પ્રત ચીતરાવનાર ગૃહસ્થ યુગલની ૨ ઐતિહાસિક પ્રતિકૃતિ વધારામાં આપવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે, તે આ ચિત્રની ખાસ વિશિષ્ટતા છે.

ચિત્ર ૫૩: ત્રણ સાધુ અને બે શ્રાવિકાઓ. આ ચિત્ર તથા ચિત્ર ૫૪ નવાબ ૧ પ્રત ઉપરથી જ અત્રે રજૂ કરેલાં છે. આ ચિત્રના ઉપરના ભાગમાં ગુરુ, શિષ્યને ઉપદેશ આપતા તથા એની નીચેના ભાગમાં ગુરુ (સાધુ), સામે બેઠેલી બે શ્રાવિકાઓને ઉપદેશ આપતા બતાવીને તે સમયના એટલે કે ચૌદમા સૈકાના જૈન સાધુઓના તથા શ્રાવિકાઓના ધર્મશ્રવણના રીતરિવાજોનું ચિત્રકારે આપણને દિગ્દર્શન કરાવેલું છે.

ચિત્ર ૫૪: ચતુર્વિધ સંઘ. આ ચિત્રના ઉપરના ભાગમાં ગુરુ મહારાજના સિંહાસનની પાછળ ગુરુની સેવામાં ઊભા રહેલા સાધુ (શિષ્ય) સહિત ત્રણ સાધુઓ તથા બે ગૃહસ્થ-શ્રાવકો તથા નીચેના ભાગમાં બે સાધ્વીઓ તથા સામે બેઠેલી ચાર શ્રાવિકાઓ બતાવીને ચિત્રકારે ચૌદમા સૈકાના સાધુ-સાધ્વી અને શ્રાવક-શ્રાવિકારૂપ જૈન ચતુર્વિધ સંઘના પહેરવેશ તથા રીતરિવાજોનો સુંદર ખ્યાલ આપવા પ્રયત્ન કરેલો છે, બંને ચિત્રોમાં રૂપાની શાહીનો ઉપયોગ કરેલો સ્પષ્ટ દેખાય છે.

Plate XII

ચિત્ર ૫૫: શ્રીપાર્શ્વનાથનો પંચમુષ્ટિ લોચ. ઈડરની પ્રતના પાના ૬૦ ઉપરથી મૂળ ચિત્રનું કદ ૨$\frac{3}{8}$×૨$\frac{7}{8}$ ઇંચ ઉપરથી મોટું કરીને અત્રે રજૂ કર્યું છે.

શ્રીપાર્શ્વનાથ પ્રભુએ શ્રમણપણું અંગિકાર કર્યું ત્યારે હેમંતઋતુનું ત્રીજું પખવાડિયું-પોષ

માસનો કૃષ્ણપક્ષ વર્તતો હતો. તે પખવાડિયાની અગિયારશના દિવસે (ગુજરાતી માગશર વદી અગિયારશ) પહેલા પ્રહરને વિષે, વિશાલા નામની પાલખીમાં બેસીને આશ્રમપદ ઉદ્યાનમાં, અશોક નામના ઉત્તમવૃક્ષની પાસે તે આવ્યા, પાલખીમાંથી નીચે ઊતર્યા, પોતાની મેળેજ પોતાનાં આભૂષણ વગેરે ઊતાર્યાં, અને પોતાની મેળે જ પંચમુષ્ટિ લોચ કર્યો. આખીએ ચિત્રમાલામાં આ ચિત્ર બહુ જ ધ્યાન ખેંચે તેવી રીતે ચિત્રકારે તાદૃશ્ય ચીતર્યું છે. આજુબાજુના ઝાડની ગોઠવણી બહુ જ સુંદર પ્રકારની છે. આખુંએ ચિત્ર મૂળ સોનાની શાહીથી ચીતરેલું છે.

ચિત્ર ૫૬: પ્રભુ મહાવીરનો જન્મ. ઇડરની પ્રતના પાના ૩૫ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૪નું આ પ્રસંગને લગતું વર્ણન. તે ચિત્રમાં ત્રિશલા માતા મહાવીરના સન્મુખ જોઇ રહેલાં છે. અને તે એકલાં જ છે, જ્યારે આ ચિત્રમાં માતા ત્રિશલાનાં હાથમાં મહાવીર પ્રભુ બાળકરૂપે છે પરંતુ તેણીની નજર સ્ત્રી-નોકર જે પગ આગળ ઊભી છે તેની સન્મુખ છે. ડાબા હાથે ત્રિશલા તે સ્ત્રી-નોકરને પુત્ર જન્મની ખુશાલીમાં કાંઇક ઈનામ આપતાં હોય એમ લાગે છે. છતનાં ભાગમાં સુંદર સુશોભિત ચંદરવો બાંધેલો છે. પલંગની નીચે ચિત્રની જમણી બાજુથી અનુક્રમે શેક કરવા માટે સગડી, પગ મૂકીને ઉતરવા માટે પાદપીઠ, પાદપીઠ ઉપર કાંઈક વસ્તુ છે જે સ્પષ્ટ સમજી શકાતી નથી અને થૂંકવા માટે પિકદાની છે. આ ચિત્ર પણ ચિત્ર ૫૫ની માફક મૂળ ચિત્ર કરતાં મોટું કરીને અત્રે રજૂ કરેલું છે.

આ રીતે ૧૧ ચિત્રફલકોમાં ૫૬ તાડપત્રીય કલ્પસૂત્રનાં ચિત્રો આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવેલાં છે.

Plate XIII

ચિત્ર ૫૭: પ્રભુ મહાવીર. ભારતી. ની કાગળની કલ્પસૂત્રની પ્રતના પાના ૧ ઉપરથી. કલ્પ-સૂત્રની કાગળપરની સચિત્ર હસ્તપ્રતોમાં તારીખની નોંધવાળી આજસુધી મળી આવેલી પ્રતોમાં આ પ્રત સૌથી પ્રાચીન હોવાથી પ્રતના ૧૦ ચિત્રમાંથી એક અત્રે રજૂ કરેલું છે. લાલ સિંદૂરિયા રંગની પૃષ્ઠભૂમિપર પીળા રંગની શ્રી મહાવીર પ્રભુની પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ બિરાજમાન છે. વિશેષ વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૨નું વર્ણન.

ચિત્ર ૫૮: પ્રશસ્તિનું પાનું. ચિત્ર ૫૭ વાળી હસ્તપ્રતનું છેલ્લું પાનું. લખાણની સાત લીટી-ઓ પકી બીજી લીટીમાં પ્રશસ્તિના ૨૬ માં શ્લોકમાં આ પ્રત ૧૪૨૪માં લખાવ્યાનો ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે અક્ષરોમાં કરેલો છે:

२४ ४१
विक्रमादित्यतो वर्षे जिनवेदेंदु संमिते ।
श्रीकल्पपुस्तकं स्वस्तिदायकं समलीलिखत् ॥ २६ ॥

વિક્રમ સંવત ૧૪૨૪માં સ્વસ્તિને આપવાવાળું [આ] કલ્પસૂત્ર લખવામા આવ્યું છે.

ત્રીજી લીટીના ૨૭મા શ્લોકમાં સંવત ૧૪૨૭માં પોતાના ગુરુને વાંચવા માટે આપ્યાનો ૨૫૦૮ ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છે:

७ २ ४ १
मुनिनयनवेदचंद्र प्रमिते संवत्सरे निजगुरुभ्यः ।
उत्सवपूर्वं कल्पस्य पुस्तक वाचयामास ॥ २७ ॥

Fig. 108 चित्र १०८

Fig. 109 चित्र १०९

Fig. 110 चित्र ११०

Fig. 111 चित्र १११

Fig. 112 चित्र ११२

Fig. 113 चित्र ११३

Plate XIV

ચિત્ર ૫૯: પ્રશસ્તિનું પાનું. પાટણ ૧. શ્રી પાર્શ્વનાથ તથા શ્રી પદ્માવતીદેવીનાં બે ચિત્રો મૂળ રંગમાં આ પુસ્તકમાં ચિત્ર ૬૦-૬૧ રજૂ કરેલાં છે, તે શ્રી ભાવદેવસૂરિ વિરચિત શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્રની સંવત ૧૪૫૫માં અણહિલપુર પાટણમાં લખાએલી પ્રતની પ્રશસ્તિનું છેલ્લું પાનું વાંચકોની જાણ સારૂ રજૂ કરેલું છે. લખાણની ૧૧ લીટીઓ પૈકીની સાતમી લીટીના ઉત્તરાર્ધમાં અને આઠમી લીટીના મોટા ભાગમાં આપેલા પહેલા શ્લોકમાં આ પ્રત પ્રખ્યાત પાટણ (અણહિલપુર પાટણ) શહેરમાં લખાવ્યાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ આ પ્રમાણે છેઃ

५ ५ १४
पंचपंचमनुसंख्यवत्सरे १४५५ पौषमुख्यसुतिथौ दिनेविधो :।
श्रीमतिप्रथितपत्तनेपुरे लेखकेन लिखितं सुपुस्तकम् ॥ १ ॥

(સંવત) ૧૪૫૫ના પોષ [મહિના]માં સારા દિવસે પ્રખ્યાત પાટણ શહેરમાં લેખકે [આ] સારૂં પુસ્તક લખ્યું છે. પછીના શ્લોકોમાં આ ચરિત્ર લખાવનારની પ્રશસ્તિ છે.

Plate XV

ચિત્ર ૬૦: શ્રી પાર્શ્વનાથ. પાટણ ૧ ના પહેલા પાના ઉપરથી. પુરુષપ્રધાન અર્હન્ શ્રી પાર્શ્વનાથ ગ્રીષ્મકાળના પહેલા માસમાં, પહેલા પખવાડિયામાં, ચૈત્ર માસના કૃષ્ણ પક્ષમાં (ગુજરાતી ફાગણ વદમાં) ચોથની રાત્રિને વિષે, વીસ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા પ્રાણત નામના દશમા દેવલોકથી ચ્યવીને વારાણસી નગરીના અશ્વસેન નામે રાજાની વામાદેવી પટરાણીની કુક્ષિને વિષે મધ્યરાત્રિએ વિશાખા નક્ષત્રમાં ચન્દ્રનો યોગ પ્રાપ્ત થતાં દેવ સંબંધી આહાર, ભવ અને શરીરનો ત્યાગ કરી ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થયા. ચિત્રની મધ્યમાં નીલવર્ણની શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ તેઓશ્રીનું ચ્યવન કલ્યાણક દર્શાવવા ચિત્રકારે રજૂ કરી છે. પ્રભુના મસ્તક ઉપર નાગરાજધરણેન્દ્રની સાત ફણા છે. આજે જેવી રીતે જિનમંદિરમાં જિનમૂર્તિઓને આભૂષણોથી શણગારવામાં આવે છે, તેવી જ રીતે આ ચિત્રમાં પણ મૂર્તિના મસ્તકે મુકુટ, બંને કાનમાં કુંડલ, ગરદનમાં કંઠો (હંસ કહેવાય છે તે આભૂષણ), હૃદય ઉપર રત્નજડિત હાર, બંને હાથના કાંડા ઉપર કડાં, બંને કોણીના ઉપરના ભાગમાં બાજુબંધ, બંને હાથની હથેળીઓ પલાંઠી ઉપર ભેગી કરી છે તેના ઉપર સોનાનું શ્રીફળ (બીજોરાના નામથી ઓળખવામાં આવે છે તે), કપાળમાં રત્નજડિત ગોળ તિલક (ટીકાના નામથી ઓળખવામાં આવે છે તે), છાતીની મધ્યમાં શ્રીવત્સ વગેરે આભૂષણો ચિત્રકારે સુસંગત રીતે ગોઠવેલાં છે. મૂર્તિની આજુબાજુ ચારે તરફ ફરતો પરિકર છે. મૂર્તિની પલાંઠી નીચેની બેઠકની મધ્યમાં ત્રેવીશમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથનું લંછન સર્પ પણ રજૂ કરેલું છે.

ચિત્ર ૬૧: દેવી પદ્માવતી. પાટણ ૧ ના પાના ૨ ઉપરથી. દેવીના શરીરનો વર્ણ કમલનાં ફૂલ જેવો ગુલાબી છે. દેવીને ઓળખવા માટે તેણીના ચારે હાથમાં જુદાં જુદાં આયુધો આપીને, દેવી આકાશમાં ઉડતાં હોય તેવું દશ્ય રજૂ કરવા માટે દેવીના શરીરના પાછળની બંને બાજુએ કમ્મર ઉપર પહેરેલા વસ્ત્રના બંને છેડાઓ પવનમાં ઉડતાં બતાવીને ચિત્રકારે પોતાનું ચિત્રકલા ઉપરનું પ્રભુત્વ સાબિત કરી આપ્યું છે. દેવીના ચાર હાથો પૈકી ઉપરના જમણા

હાથમાં અંકુશ તથા ડાબા હાથમાં પાશ, અને નીચેનો જમણો હાથ વરદમુદ્રાએ તથા ડાબા હાથમાં ફળ છે. આ આખું સ્વરૂપ દેવીનું તાંત્રિક સ્વરૂપ છે અને આવી જ રીતના આયુધોવાળી પદ્માવતી દેવીના સ્વરૂપનું વર્ણન મારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થએલ 'શ્રી ભૈરવ પદ્માવતીકલ્પ' નામના ગ્રંથમાં આપેલું છે, જે આ પ્રમાણે છેઃ—

पाशफलवरदगजवशकरणकरा पद्मविष्टरापद्मा ।
सा मां पातु देवी त्रिलोचनारक्तपुष्पाभा ॥

દેવીના મસ્તકના મુગટની પાછળના ભાગમાં સર્પની ત્રણ ફણાઓ તથા દેવીનું વાહન કુર્કુટ સર્પ પણ દેવીના જમણા ઢીંચણની નીચે બેઠકમાં રજૂ કરેલ છે. દેવી સોનાના સિંહાસન ઉપર બિછાવેલી ગુલાબી રંગની ડિઝાઇનવાળી રેશમી ગાદી ઉપર ભદ્રાસનની બેઠકે બેઠેલાં છે. દેવીની લીલી કેરી જેવા રંગની કંચુકી, કમ્મર ઉપરનું ગુલાબી રંગનું ડિઝાઈનવાળું ઉડતું વસ્ત્ર, તથા કમ્મર નીચેનું ડિઝાઈનવાળુ આછા વાદળી રંગનું વસ્ત્ર, ગુજરાતની પ્રાચીન રાજધાની પાટણમાં ચૌદમા સૈકાના અંતભાગમાં ગુજરાતી કારીગરોના હાથે તૈયાર થતાં રેશમી પટોળાના જીવતા જાગતા પૂરાવાઓ છે. ચિત્ર ૬૦ તથા ૬૧નું રેખાંકન સજીવ અને અદ્‌ભુત છે.

Plate XVI

ચિત્ર ૬૨: લક્ષ્મીદેવી. પાટણ ૨ ના પાના ૨૧ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૭૮નું આ ચિત્રનું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૬૩: ફૂલની માળા. પાટણ ૨ના પાના ૨૨ ઉપરથી. પાંચમા સ્વપ્નમાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ કલ્પવૃક્ષનાં તાજાં અને સરસ ફૂલોવાળી ચોમેર સુગંધ પ્રસરાવતી રમણીય માળા આકાશમાંથી ઊતરતી જોઈ. માળા શૃંગારની દ્યોતક છે.

ચિત્રમાં લાલ સિંદૂરિયા રંગની પૃષ્ઠ ભૂમિ ઉપર વિવિધ જાતના રંગબેરંગી સુગંધીદાર ફૂલોની માળા સુંદર રીતે ગૂંથેલી દેખાય છે. માળાની બંને બાજુએ ઉપરના ભાગમાં કલ્પવૃક્ષની પાંદડાં સહિતની નાની નાની ડાળીઓ લટકતી દેખાય છે.

ચિત્ર ૬૪: પૂર્ણચન્દ્ર. પાટણ ૨ના પાના ૨૩ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૭૯નું આ ચિત્રનું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૬૫: ઊગતો સૂર્ય. પાટણ ૨ના પાના ૨૪ ઉપરથી. સાતમા સ્વપ્નમાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ અંધકારના સમૂહનો નાશ કરનાર અને પ્રકાશથી ઝળહળતા સૂર્યના દર્શન કર્યા. સૂર્ય અતુલ પરાક્રમનો દ્યોતક છે.

ચિત્રમાં સૂર્યનારાયણ બે પૈડાવાળાં બંને બાજુ એકેક ઘોડો જોડેલા અને તે બંને ઘોડાને હાંકતાં એકેક અરુણ સારથિ સહિતના રથ પર બિરાજમાન થએલા છે. સૂર્યનારાયણે બંને હાથે પ્રકાશનાં કિરણો પકડેલાં છે. ચિત્રની પૃષ્ઠભૂમિ સિંદૂરિયા લાલરંગની છે. સૂર્યનું આ જાતનું ચિત્ર આજસુધી મળી આવેલી બીજી કોઈપણ કલ્પસૂત્રની હસ્તપ્રતમાં મારા જોવામાં આવ્યું નથી, તે આ ચિત્રની ખાસ વિશિષ્ટતા છે. વળી આ ચિત્ર પંદરમા સૈકાની શરૂઆતના સમયની સૂર્યનારાયણની મૂર્તિની આકૃતિનો એક નમૂનો છે. સારથીઓની ઘોડા હાંકવાની રીત અને ઘોડાઓનો દોડવાનો વેગ પણ ચિત્રકારની પોતાના વિષય ઉપરની રજૂઆત કરવાની પૂર્ણ શક્તિ સાબિત કરે છે.

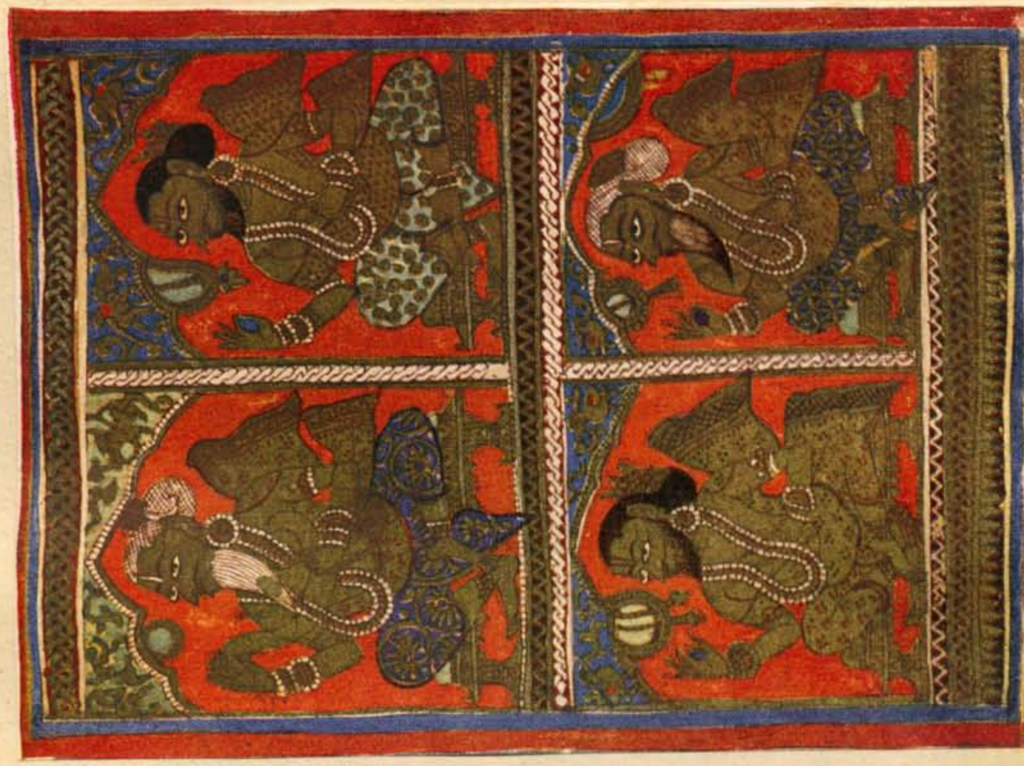

Fig. 115 चित्र ११५

Fig. 114 चित्र ११४

Plate XXX

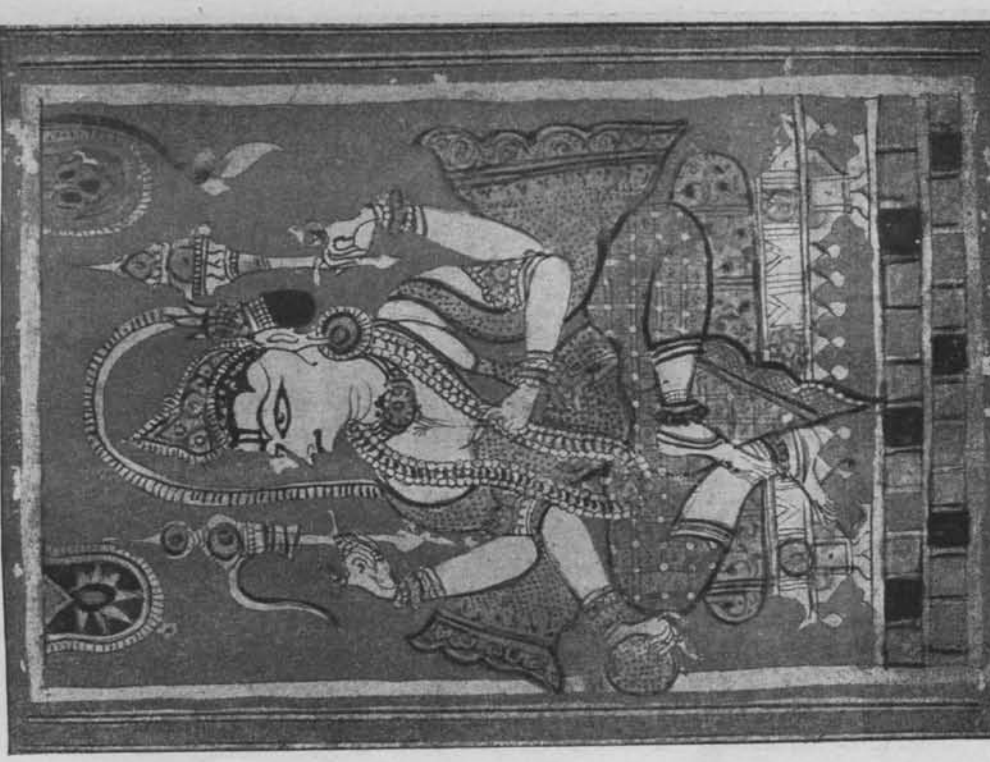

Fig. 116 चित्र ११६

Fig. 117 चित्र ११७

late XXXII

Fig. 118 चित्र ११८

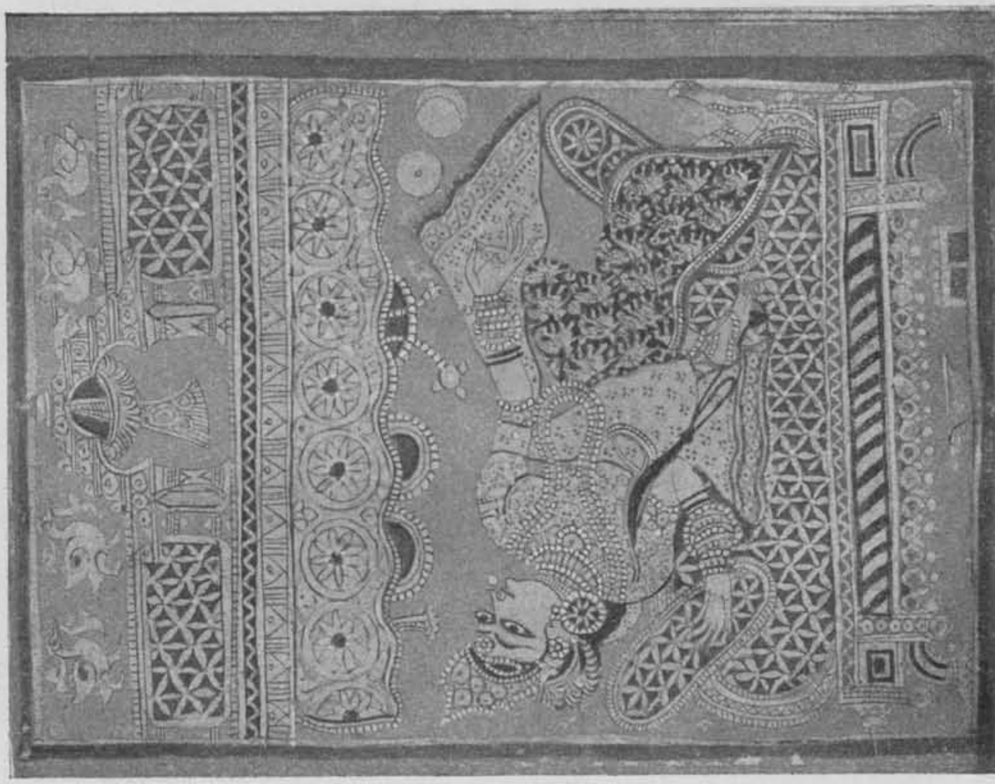

Fig. 119 चित्र ११९

Plate XVII

ચિત્ર ૬૬: જલપૂર્ણકુંભ. પાટણ ૨ના પાના ૨૫ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૮૦નું આ ચિત્રનું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૬૭: સૌધર્મેન્દ્ર. પાટણ ૨ના પાના ૭ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૮૧નું આ ચિત્રનું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૬૮: મહાવીરનો પંચમુષ્ટિ લોચ. પાટણ ૨ના પાના ૫૮ ઉપરથી. અશોકવૃક્ષની હેઠળ આવી પ્રભુ નીચે ઊતર્યા અને પોતાની મેળે જ એક મુષ્ટિ વડે દાઢીમૂછનો અને ચાર મુષ્ટિ વડે મસ્તકના કેશનો એવી રીતે પંચમુષ્ટિ લોચ કર્યો. એ વખતે પ્રભુને નિર્જળ છઠ્ઠનો તપ હતો જ. ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ થયો ત્યારે ઇન્દ્રે ડાબા ખભા ઉપર સ્થાપન કરેલું દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર ગ્રહણ કરીને, એકલા એટલે રાગદ્વેષ રહિતપણે કેશનો લોચ કરવારૂપ દ્રવ્યથી અને ક્રોધાદિકને દૂર કરવારૂપ ભાવથી મુંડ થઈને, ગૃહવાસનો ત્યાગ કરીને સાધુપણાને પામ્યા.

ચિત્રમાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના ડાબા ખભા ઉપર દેવદૂષ્ય વસ્ત્ર નથી; પરંતુ અશોકવૃક્ષની નીચે પોતાના ડાબા હાથે મસ્તકના વાળનો લોચ કરવાનો ભાવ દર્શાવતા, ઇન્દ્રની સન્મુખ જોતા ભગવાન મહાવીર અને બે હાથ પ્રસારીને પ્રભુએ લોચ કરેલા વાળને ગ્રહણ કરવાની ઉત્સુકતા બતાવતો ઇન્દ્ર દેખાય છે.

ચિત્ર ૬૯: પ્રભુ પાર્શ્વનાથનો પંચમુષ્ટિ લોચ. પાટણ ૨ના પાના ૭૨ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૫૫નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. આ ચિત્રનો ભાવ આબેહૂબ ચિત્ર ૬૮ને મળતો છે. માત્ર ચિત્ર ૬૮માં પ્રભુના શરીરનો વર્ણ પીળો છે અને આ ચિત્રમાં પ્રભુના શરીરનો વર્ણ લીલો છે.

Plate XVIII

ચિત્ર ૭૦: પ્રભુ નેમિનાથનો પંચમુષ્ટિ લોચ. પાટણ ૨ના પાના ૭૯ ઉપરથી. આ ચિત્રમાં પણ પ્રભુના શરીરનો વર્ણ શ્યામ છે, તે સિવાયનો બધો ભાવ ચિત્ર ૬૮ને આબેહૂબ મળતો છે.

વર્ષાકાળના પહેલા મહિનામાં, બીજા પખવાડિયામાં, શ્રાવણ મહિનાના અજવાળિયા પખવાડિયાની છઠ્ઠની તિથિને વિષે, પૂર્વાહ્ણકાલ સમયે, ઉત્તરકુરા નામની પાલખીમાંથી ઊતરી રૈવતક નામના ઉદ્યાનમાં, અશોક વૃક્ષની નીચે, શ્રીનેમિનાથ પ્રભુએ પોતાના હાથે જ અલંકારો ઉતારી નાખ્યા અને પોતાની મેળે જ પંચમુષ્ટિ લોચ કર્યો.

ચિત્ર ૭૧: ઋષભદેવનો પંચમુષ્ટિ લોચ. પાટણ ૨ના પાના ૯૦ ઉપરથી. આ ચિત્રનો ભાવ પણ ચિત્ર ૬૮ને સંપૂર્ણ રીતે મળતો છે.

ચૈત્ર માસના અંધારા પખવાડિયામાં, આઠમના દિવસે, દિવસના પાછલા પહોરે, સિદ્ધાર્થ નામના ઉદ્યાનમાં, અશોક વૃક્ષની નીચે, શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુએ પોતાના હાથે જ અલંકારો ઉતારી નાખ્યા અને ચાર મુષ્ટિ વડે પોતાના કેશનો લોચ કર્યો. એક મુષ્ટિ કેશ બાકી રહ્યા ત્યારે તે એક મુષ્ટિ કેશલતા, સુવર્ણના કલશ ઉપર નીલ કમલની માળા જેવી રીતે શોભી ઊઠે તેવી રીતે પ્રભુના સુવર્ણ વર્ણવાળા દેદીપ્યમાન ખભા ઉપર, દીપી નીકળેલી જોઈને ઇન્દ્રને

બહુ જ આનંદ થયો; તેથી ઇન્દ્રે પ્રભુને વિનંતી કરી કે, 'હે સ્વામિન્! કૃપા કરી હવે એટલા કેશ રહેવા દો તો સારું.' ઇન્દ્રના આગ્રહથી પ્રભુએ બાકીના કેશ રહેવા દીધા. આ રીતે ચાર મુષ્ટિ લોચ કરીને, દ્રવ્ય અને ભાવથી મુંડ થઇને અનગારપણાને પામ્યા. તે વખતે પ્રભુએ નિર્જળ છઠ્ઠનો તપ કરેલો હતો અને ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં ચન્દ્રનો યોગ પ્રાપ્ત થએલો હતો.

ચિત્ર ૭૨: પ્રભુ મહાવીર. જીરા(પંજાબ)ની પ્રતના પાના ૧ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૨નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૭૩: અષ્ટમાંગલિક. જીરાની પ્રતના પાના ૨ ઉપરથી.

અષ્ટમાંગલિકની માન્યતા જૈનોમાં બહુ પ્રાચીન સમયથી પ્રચલિત છે. જે વાતને મથુરાના કંકાલી ટીલામાંથી નીકળેલા પાષાણના પ્રાચીન આયાગપટો પુષ્ટિ આપે છે.[૧૨] પ્રાચીન સમયમાં પ્રભુની સન્મુખ જૈન ગૃહસ્થો અષ્ટમાંગલિકને અક્ષતથી આલેખતા હતા. હાલમાં તે રિવાજ લગભગ નાશ પામ્યો છે, તોપણ પ્રતિષ્ઠા, શાંતિસ્નાત્ર, અષ્ટોત્તરી સ્નાત્ર વગેરે મોટા મહોત્સવ સમયે લાકડામાં કોતરેલા અષ્ટમાંગલિકનો આજે પણ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને દરેકે દરેક જિનમંદિરમાં અષ્ટમાંગલિકની ધાતુની પાટલીઓ હજારોની સંખ્યામાં વિદ્યમાન છે, જેની પૂજા ચંદન-કેસર વગેરેથી કરવામાં આવે છે. તેની માન્યતા આ રીતે આજે પણ પ્રચલિત હોવા છતાં પણ અષ્ટમાંગલિકનાં પૂરેપૂરાં નામ જાણનાર વર્ગ પણ સેંકડે એક ટકો ભાગ્યે જ હશે, તો પછી તે આલેખવાના હેતુઓ-ઉદ્દેશોને ધ્યાનમાં રાખીને તેનો ઉપયોગ કરનારની તો વાત જ શી? કોઈ વિરલ વ્યક્તિઓ હશે પણ ખરી, છતાં પણ આ અષ્ટમાંગલિકને આલેખવાના ઉદ્દેશોને લગતી કલ્પના 'શ્રી આચાર દિનકર' નામના ગ્રંથમાં શ્રીવર્ધમાનસૂરિએ કરેલી છે, તે અતિ મહત્ત્વની હોઈ તેના ભાવાર્થ સાથે ટૂંકમાં અત્રે આપવી યોગ્ય ધારી છે.[૧૩]

आत्मालोकविधौ जनोऽपि सकलस्तीव्रं तपो दुश्चरं
दानं ब्रह्मपरोपकारकरणं कुर्वन्परिस्फूर्जति ।
सोऽयं यत्र सुखेन राजति स वै तीर्थाधिपस्याग्रतो
निर्मेयः परमार्थवृत्तिविदुरैः सज्ज्ञानिभिर्दर्पणम् ॥ १ ॥

ભાવાર્થ: આત્માનું જ્ઞાન મેળવવાને-ઓળખવાને માટે દરેક મનુષ્ય તીવ્ર અને દુશ્ચર એવું તપ, દાન, બ્રહ્મચર્ય, પરોપકાર એ બધાંને કરતો શોભે છે; તે મનુષ્ય જ્યાં સુખપૂર્વક શોભે-પોતાનું દર્શન કરી શકે-એવું દર્પણ પરમાર્થને સમજનાર સદ્જ્ઞાનીઓએ તીર્થંકર દેવના આગળ આલેખવું.

जिनेन्द्रपादैः परिपूज्यपृष्ठैरतिप्रभावैरपि संनिकृष्टम् ।
भद्रासनं भद्रकरं जिनेन्द्र पुरो लिखेन्मङ्गलसत्प्रयोगम् ॥ २ ॥

ભાવાર્થ: અત્યંત પ્રભાવશાળી, પૂજનીય છે તળિયાં જેમનાં, એવા જિનેશ્વરનાં ચરણો વડે સન્નિકૃષ્ટ-યુક્ત અને કલ્યાણકારી તેમ જ મંગળના શ્રેષ્ઠ પ્રયોગરૂપ એવું ભદ્રાસન જિનેશ્વર ભગવાનના આગળ આલેખવું.

---

૧૨ જુઓ 'The Jain Stupa and other Antiquities of Mathura' Plate No. VII & IX by V. A. Smith.

૧૩ 'आचारदिनकर' पत्रांक १९७-१९८.

Fig. 121 चित्र १२१

Fig. 120 चित्र १२०

पुण्यं यशः समुदयः प्रभुता महत्त्वं सौभाग्यधीविनयशर्ममनोरथाश्च ।
वर्धन्त एव जिननायक ते प्रसादात् तद्वर्धमानयुगसंपुटमादधानः ॥ ३ ॥

ભાવાર્થઃ હે જિનેશ્વર દેવ! આપની કૃપાથી પુણ્ય, યશ, ઉદય, પ્રભુતા અને મહત્ત્વ તથા સૌભાગ્ય, બુદ્ધિ, વિનય અને કલ્યાણની કામનાઓ વધે છે; માટે વર્ધમાન સંપુટકને આલેખું છું.

विश्वत्रये च स्वकुले जिनेशो व्याख्यायते श्रीकलशायमानः ।
अतोऽत्र पूर्णं कलशं लिखित्वा जिनार्चनाकर्म कृतार्थयामः ॥ ४ ॥

ભાવાર્થઃ ત્રણ જગતમાં તેમ જ પોતાના વંશમાં ભગવાન્ કલશસમાન છે, માટે પૂર્ણ-કલશને આલેખીને જિનેશ્વરની પૂજાને સફળ કરીએ છીએ.

अन्तः परमज्ञानं यद्भाति जिनाधिनाथहृदयस्य ।
तच्छ्रीवत्सव्याजात्प्रकटीभूतं बहिर्वन्दे ॥ ५ ॥

ભાવાર્થઃ શ્રીવત્સના બહાનાથી પ્રગટ થએલ, જિનેશ્વર દેવના હૃદયમાં જે પરમજ્ઞાન શોભે છે તેને વંદન કરું છું.

त्वद्बन्ध्यपञ्चशरकेतनभावक्लृप्तं कर्तुं मुधा भुवननाथ निजापराधम् ।
सेवां तनोति पुरतस्तव मीनयुग्मं श्राद्धैः पुरो विलिखितोरुनिजाङ्गयुक्त्या ॥ ६ ॥

ભાવાર્થઃ હે જગત્પ્રભુ! શ્રાવકોએ પોતાના અંગની–અંગુલિની યુક્તિથી આલેખેલ મીન-યુગલ, આપનાથી નિષ્ફળ થએલ કામદેવના ધ્વજરૂપે કલ્પાએલ હોઈ પોતાના અપરાધને ફોકટ કરવા માટે આપની સેવા કરે છે.

स्वस्ति भूगगननागविष्टपेषूदितं जिनवरोदये क्षणात् ।
स्वस्तिकं तदनुमानतो जिनस्याग्रतो बुधजनैर्विलिख्यते ॥ ७ ॥

ભાવાર્થઃ જિનેશ્વર દેવના જન્મ સમયે એક ક્ષણવારમાં મર્ત્યલોક, સ્વર્ગલોક અને પાતાલલોકમાં સ્વસ્તિ શાંતિ–સુખ ઉત્પન્ન થયું હતું. એ માટે જ્ઞાની મનુષ્યો જિનેશ્વર ભગવાનની આગળ સ્વસ્તિકને આલેખે છે.

त्वत्सेवकानां जिननाथ दिक्षु सर्वासु सर्वे निधयः स्फुरन्ति ।
अतश्चतुर्धा नवकोणनन्द्यावर्तः सतां वर्तयतां सुखानि ॥ ८ ॥

ભાવાર્થઃ હે જિનેશ્વર! તારા સેવકોને સવ દિશાઓમાં નિધિઓ સ્ફુરાયમાન થાય છે–પ્રાપ્ત થાય છે; તેથી કરીને ચારે બાજુ નવ ખૂણાવાળો નન્દ્યાવર્ત સજ્જનોને સુખ કરો.

ઉપર પ્રમાણેના વર્ણનવાળા અષ્ટમાંગલિક, મહા માંગલિક અને કલ્યાણની પરંપરાના હેતુ-ભૂત હોવાથી જિનમંદિરોમાં પાષાણ ઉપર કોરેલા, લાકડાના પાટલાઓમાં કોતરેલા, સુખડની પેટીઓ ઉપર કોતરેલા, શ્રાવિકાઓ જિનમંદિરે લઈ જવા માટે અક્ષત અને બદામ જેમાં મૂકે છે તે ચાંદીની દાબડીઓ ઉપર, સાધુઓને પુસ્તકોની નીચે રાખવાની પાટલીઓ ઉપર ચીતરેલા તથા રેશમથી અને કોઈ કોઈ દાખલાઓમાં વળી સાચા મોતીથી પણ ભરેલા મળી આવે છે.

આ પ્રતનાં ચિત્રોમાં રેખાઓ વધુ બારીક થાય છે. પરંપરાની જાડી વેગવાન લીટીઓનું સામર્થ્ય તેમાં નથી, પણ ચિત્રકાર ઝીણવટનો લાભ લેવા ઉત્સુક હોવાથી વિગતો વધારે ચીતરવા

મંડ્યો હોય એમ લાગે છે. રંગ પણ જામતો આવે છે. આ ચિત્રોનું રંગવિધાન સમગ્ર ચિત્રમાળામાં નવીન ભાત પાડે છે. વિવિધતા સાચવતાં એ ચિત્રકાર પાત્રોમાં નવા અભિનયો બહુ ચતુરાઇથી ઉતારી શકયો છે અને પ્રસંગની જમાવટ કરવામાં વાતાવરણ, પ્રાણીઓનો ઉપયોગ વગેરે આધુનિક ચિત્રકાર જેટલું શકય માને તે બધું કૌશલ તેમાં લાવી શકયો છે. સંવિધાનનું રેખામંડળ ઘણું રસમય છે.

આ પ્રતમાં સફેદ, લાલ, પીળો, કાળો, વાદળી, ગુલાબી, લીલો વગેરે રંગોનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલો છે.

આ ચિત્રની મધ્યમાં ચિત્રકારે નવમી કમલફૂલની આકૃતિ વધારાની શોભા માટે મૂકેલી છે.

Plate XIX

ચિત્ર ૭૪: ઇન્દ્રસભા. જીરા (પંજાબ)ની પ્રતના પાના ૭ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૨૨નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૭૫: શક્રસ્તવ. જીરાની પ્રતના પાના ૯ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૨૮નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

આ ચિત્રમાં ઇન્દ્ર પોતાના બંને ઢીંચણ પૃથ્વીતળ ઉપર લગાડી બંને હાથની અંજલિ જોડેલો અને પાછળના જમણા હાથમાં વજ્ર ધારણ કરેલો દેખાય છે. તેના મસ્તક ઉપર ચંદરવો લટકતો દેખાય છે. ઇન્દ્રની પાછળ કાળા રંગમાં સુંદર સફેદ ડિઝાઇનવાળું ખાલી સિંહાસન તથા સિંહાસન ઉપરથી ઊતરવા માટે પાદપીઠ અને સિંહાસન ઉપર ઉઘાડું છત્ર દેખાય છે. ઈડરની તાડપત્રીય પ્રતના રંગોને મોટે ભાગે મળતા વિવિધ જાતના રંગો આ કાગળની પ્રતનાં ચિત્રોમાં ચિત્રકારે વાપરેલા છે.

ચિત્ર ૭૬: શક્રાજ્ઞા. જીરાની પ્રતના પાના ૧૩ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૨૯નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

આ ચિત્રમાં સૌધર્મ સભામાં સિંહાસન ઉપર ચાર હાથવાળો ઇન્દ્ર બિરાજમાન છે. તેના ચાર હાથ પૈકી પાછળના ઉપરના જમણા હાથમાં વજ્ર છે અને ડાબા હાથમાં અંકુશ છે. નીચેનો જમણો હાથ સામે ઊભેલા હરિણૈગમેષિન્ દેવને ગર્ભ બદલવાની આજ્ઞા આપતો અને ડાબો હાથ વરદ મુદ્રાએ છે. સામે ઊભેલો હરિણૈગમેષિન્ દેવ બે હાથની અંજલિ જોડીને ઇન્દ્રની આજ્ઞાનું અક્ષરશઃ શ્રવણ કરતો દેખાય છે. ઇન્દ્ર તથા હરિણૈગમેષિનનાં વસ્ત્રો સુંદર ડિઝાઇનવાળાં છે.

ચિત્ર ૭૭: ગર્ભાપહાર. જીરાની પ્રતના પાના ૧૬ ઉપરથી. શક્રની આજ્ઞા લઇને દેવોને વિષે પ્રતીત એવી, બીજી ગતિઓ કરતાં મનોહર, ચિત્તની ઉત્સુકતાવાળી, કાયાની ચપળતાવાળી, તીવ્ર, બાકીની ગતિઓને જીતનારી, પ્રચંડ પવનથી ઉછળતા ધુમાડાની ગતિ જેવી, શરીરના સમગ્ર અવયવોને કંપાવનારી, ઉતાવળી અને દેવોને યોગ્ય એવી દેવગતિ વડે ઉતાવળથી દોડતો દોડતો તે હરિણૈગમેષિન્ દેવ, તીરછા અસંખ્યાતા દ્વીપસમુદ્રોની મધ્ય ભાગમાં થઇને જંબુદ્વીપના ભરતક્ષેત્રને વિષે બ્રાહ્મણકુંડગ્રામ નગરમાં ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણને ઘેર, જ્યાં દેવાનંદા બ્રાહ્મણી શયનગૃહમાં સુખપૂર્વક સૂઈ રહી છે ત્યાં પહોંચ્યો. પહોંચીને ભગવંતના ગર્ભનાં દર્શન થતાં જ ભગવાન મહા-

Plate XXXIV

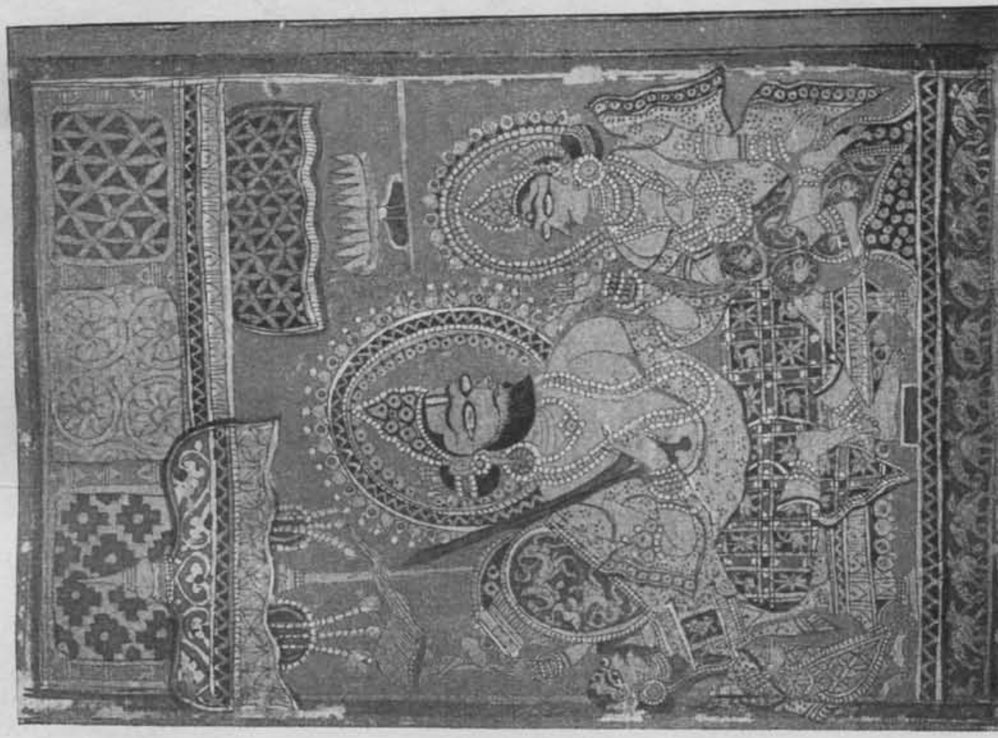

Fig. 123

चित्र १२३

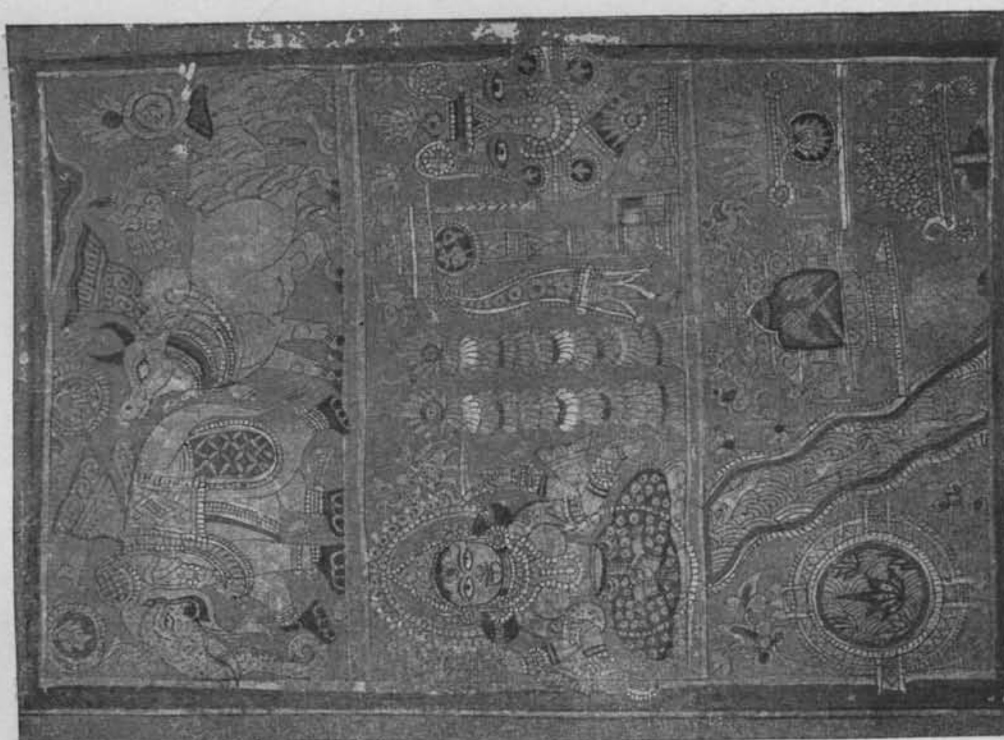

Fig. 122

चित्र १२२

Plate XXXV

Fig. 124 चित्र १२४

Fig. 125 चित्र १२५

Fig. 126 to 137 चित्र १२६ थी १३७

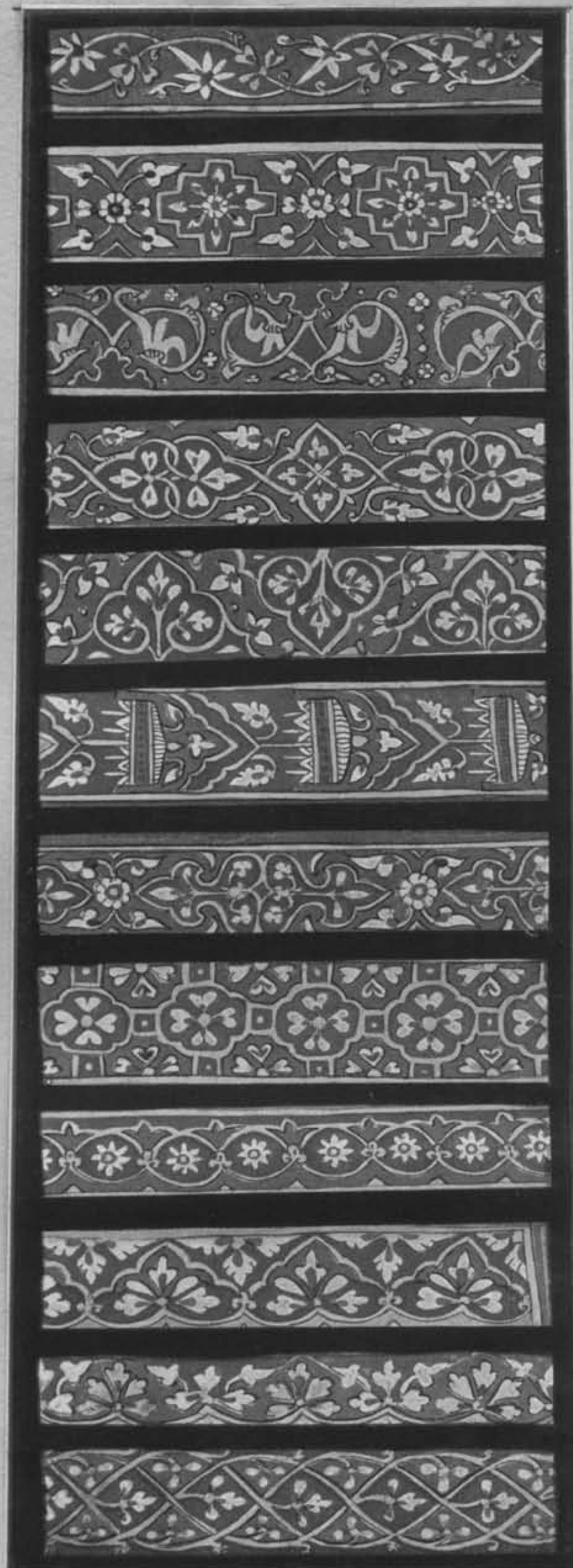

Fig. 138 to 149 चित्र १३८ थी १४९

વીરને નમસ્કાર કર્યો. દેવાનંદાને તથા તેના પરિવારને અવસ્વાપિની નિદ્રા આપી. દેવાનંદાના શરીરમાંથી અશુચિ પુદ્ગલો દૂર કર્યા અને શુભ પુદ્ગલો સ્થાપન કર્યા. પછી 'હે ભગવન્! આપ મને અનુજ્ઞા આપો.' એમ ઉચ્ચારણ કરી પ્રભુ મહાવીરને બિલકુલ હરકત ન આવે તેમ સુખ-પૂર્વક પોતાની દિવ્યશક્તિ વડે બંને હાથની અંજલિમાં લીધા.

ચિત્રમાં શયનગૃહમાં દેવાનંદા બ્રાહ્મણી સુંદર પલંગ પર સૂતેલાં છે અને પલંગની બાજુમાં જ હરિણૈગમેષિન્ બંને હાથની અંજલિમાં પ્રભુ મહાવીરના ગર્ભનું અપહરણ કરીને જવાની તૈયારી કરતો હોય તેમ ચીતરેલો છે.

Plate XX

ચિત્ર ૭૮: લક્ષ્મીદેવી. પાટણ ૨ના પાના ૨૧ ઉપરથી. ચિત્ર ૬૨વાળું જ ચિત્ર. અખંડ ચંદ્રમા જેવી કાંતિવાળી લક્ષ્મીદેવીનાં ચોથા સ્વપ્નમાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ દર્શન કર્યાં. તે લક્ષ્મી-દેવી ઊંચા હિમવાન પર્વતને વિષે ઉત્પન્ન થએલા કમલરૂપી મનોહર સ્થાને બેઠેલાં હતાં.

ચિત્રની મધ્યમાં ચાર હાથવાળાં લક્ષ્મીદેવી બેઠેલાં છે. તેમના ચાર હાથ પૈકી ઉપરના જમણા તથા ડાબા હાથમાં કમલના ફૂલ ઉપર એકેક હાથી ઊભેલો છે. નીચેના જમણા હાથમાં વરદ મુદ્રાએ માળા પકડેલી છે અને ડાબા હાથમાં વરદ મુદ્રાએ ફલ પકડેલું છે. તેઓ સુવર્ણના બાજોઠ ઉપર બેઠેલાં છે. માથે મુગટ, કાને કુંડલ, હાથે રત્નજડિત ચૂડીઓ, કપાળમાં સુંદર તિલક તથા પાછળ અંબોડાના વાળ પણ બંને બાજુ બાંધેલા દેખાય છે. મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં તથા વિમાનને ફરતી સુંદર કમલ ફૂલોની ડિઝાઈનવાળી કમાન છે અને કમાનની ઉપરના ભાગમાં બંને બાજુએ એકેક મોર મુખમાં રત્નની માળા લઈને બેઠેલા છે.

ચિત્ર ૭૯: પૂર્ણચંદ્ર. પાટણ ૨ના પાના ૨૩ ઉપરથી. ચિત્ર ૬૪વાળું જ ચિત્ર. છઠ્ઠા સ્વપ્નને વિષે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ ચન્દ્રનાં દર્શન કર્યાં. શુકલપક્ષના પખવાડિયાની પૂર્ણિમાને પોતાની કળાઓ વડે શોભાવનાર સંપૂર્ણ ચન્દ્ર જોયો. ચન્દ્ર નિર્મળતાનો દ્યોતક છે અને બીજી રીતે અંધ-કારનો નાશક છે.

ચિત્રમાં ચંદ્રદેવ પોતાના જમણા હાથમાં અમૃતનો કલશ અને ડાબા હાથમાં સાત પાંખડીવાળા ડાંડી સહિતના કમલફૂલને પકડીને બેઠેલાં છે. ચંદ્રદેવના શરીરનો વર્ણ સફેદ છે. મસ્તકે મુગટ, કાનમાં કુંડલ, વાળના અંબોડામાં આભૂષણ, હાથે કડાં તથા બાજુબંધ વગેરે આભૂષણ અને કમ્મરની ઉપરના ખુલ્લા બદન પર બંને છેડેથી ઉડતા ઉત્તરાસંગ તથા કમ્મર નીચે ઉત્તરીય વસ્ત્ર સહિત ભદ્રાસનની બેઠકે લીલા રંગથી તૈયાર કરેલી ડિઝાઈનવાળા કિંમતી ગાલીચા ઉપર ચન્દ્રદેવ બેસીને ઉડતા દેખાય છે. ચિત્રની ઉપરના બંને ખૂણામાં એકેક સિંહની આકૃતિ ચીતરેલી છે, જે ચીતરવાનો ચિત્રકારનો આશય ચન્દ્રદેવનું વિમાન બતાવવાનો હોય એમ લાગે છે. કલ્પસૂત્રની કોઈપણ હસ્ત પ્રતમાં છઠ્ઠા સ્વપ્ન તરીકે પૂર્ણચન્દ્રનું આ જાતનું સ્વરૂપ ચીતરેલું મારા જોવામાં આવ્યું નથી. આ ચિત્ર આપણને ચૌદમા સૈકાના અંતભાગની ચન્દ્રદેવની મૂર્તિના મૂર્તિવિધાનનો નમૂનો પૂરો પાડે છે.

ચિત્ર ૮૦: જલપૂર્ણકુંભ. પાટણ ૨ના પાના ૨૫ ઉપરથી. ચિત્ર ૬૬વાળું જ ચિત્ર.

નવમા સ્વપ્નને વિષે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ પાણીથી ભરેલો કુંભ જોયો. તે કુંભ (કલશ) અતિ ઉત્તમ પ્રકારના સુવર્ણસમ અતિ નિર્મળ અને દીપ્તિમાન હતો. એમાં સંપૂર્ણ જલ ભરેલું હોવાથી તે કલ્યાણને સૂચવતો હતો. પૂર્ણકુંભ મંગલનો દ્યોતક છે.

ચિત્રમાં સુવર્ણકલશને ગળામાં રત્નજડિત કંઠો તથા હાર પહેરાવેલો છે. બંને બાજુના છેડા ઉપર ઉડતું રંગીન રેશમી કપડું પણ ચિત્રની શોભામાં વૃદ્ધિ કરી રહ્યું છે. ઉપરના ભાગમાં જ્ઞાન અને દર્શનની દ્યોતક બે આંખો ચીતરેલી છે અને ઠેઠ ઉપરના ભાગમાં કલ્પવૃક્ષના પાંદડાંઓની ડાળીઓ સુંદર રીતે ફલ સહિત ગોઠવેલી છે અને તે પાંદડાંઓવાળી ડાળીઓની બંને બાજુ ઉપરના ભાગમાં એકેક પોપટ પણ ચીતરેલો છે. ચિત્રકારની ચિત્રનિરૂપણ શલિ કલાત્મક છે.

ચિત્ર ૮૧: સૌધર્મેન્દ્ર. પાટણ ૨ના પાના ૭ ઉપરથી. ચિત્ર ૬૭વાળું જ ચિત્ર. ચિત્રમાં પોતાના રત્નજડિત વિમાનમાં સૌધર્મેન્દ્ર આકાશમાં ઊડતો કોઈ જગ્યાએ જઈ રહ્યો હોય એમ દેખાય છે. ચિત્ર ૭૯ની માફક આ ચિત્રમાં પણ ઇન્દ્રને બે હાથવાળો જ ચીતરેલો છે. ઇન્દ્રના ઊંચા કરેલા જમણા હાથમાં ફલ જેવું કાંઈક અને ડાબા હાથમાં સાત પાંખડીવાળું ડાંડી સહિતનું કમલનું ફૂલ છે. સાત પાંખડીવાળું કમલનું ફૂલ કામદેવનું પણ દ્યોતક છે. સૌધર્મેન્દ્રના શરીરનો વર્ણ તપાવેલા સુવર્ણ જેવો પીળો છે. વસ્ત્રાભૂષણ ચિત્ર ૭૯ને આબેહૂબ મળતા છે. વિમાનની ઉપર ઊડતી બે ધજાઓ પણ બાંધેલી છે. વિમાનની બહારના ભાગમાં બંને બાજુએ એકેક ચામર ધરનારી સ્ત્રી પરિચારિકા પણ છે. સૌધર્મેન્દ્રનું વિમાન સહિતનું આ પ્રમાણેના સ્વરૂપવાળું ચિત્ર આ પ્રત સિવાયની બીજી કોઈપણ કલ્પસૂત્રની સચિત્ર પ્રતમાં મારા જોવામાં આવ્યું નથી.

આ ચારે ચિત્રો, તાડપત્ર ઉપરની હસ્તપ્રતોની કાગળની પ્રતો ઉપર નકલો થવી શરૂ થઈ તેની શરૂઆતના સમયના હોય એમ ચિત્રોમાં વપરાએલા તાડપત્રીય પ્રતોના ચિત્રોના રંગો તથા તાડપત્રને મલતી જ સાઈઝના પ્રતના પાના વગેરે જોતાં લાગે છે.

Plate XXI

ચિત્ર ૮૨: ગર્ભસંક્રમણ. જીરાની પ્રતના પાના ૧૭ ઉપરથી. પછી ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ નગરમાં, સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયને ઘેર જ્યાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી સૂતાં છે ત્યાં આવી, તેમના આખા પરિવારને અવસ્વાપિની નિદ્રા આપી, ત્રિશલા માતાના શરીરમાંથી અપવિત્ર પુદ્ગલો દૂર કરી, પવિત્ર પુદ્ગલો સ્થાપી, પ્રભુને બિલકુલ હરકત ન આવે તેવી રીતે સુખપૂર્વક, પોતાના દિવ્ય પ્રભાવ વડે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીના કુક્ષિમાં સંક્રમાવ્યા.

ચિત્રમાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી રત્નજડિત પલંગ ઉપર જાગૃત અવસ્થામાં સૂતેલાં છે અને તેમના પગ આગાડી બે હાથમાં ભગવાન મહાવીરના ગર્ભને પકડી રાખીને હરિણૈગમેષિન્ ઊભો છે. આ ચિત્રમાં શયનગૃહની સજાવટ ખાસ જોવા લાયક છે.

ચિત્ર ૮૩: ત્રિશલાનાં ચૌદ સ્વપ્ન. જીરાની પ્રતના પાના ૧૯ ઉપરથી. જે સમયે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની કુક્ષિમાં પ્રભુ મહાવીરના ગર્ભનું સંક્રમણ થયું તે સમયે–મધ્યરાત્રિએ તે પોતાની અવર્ણનીય શય્યામાં અલ્પનિદ્રા કરતી હતી, એટલામાં તે મહાપુરુષનાં અવતરણને સુચવનારાં ચૌદ મહાસ્વપ્નો જોઈ જાગી ઉઠી. એ ચૌદ મહાસ્વપ્નો આ પ્રમાણે છે:—(૧) હાથી, (૨) વૃષભ,

Fig. 151 चित्र १५१

Fig. 150 चित्र १५०

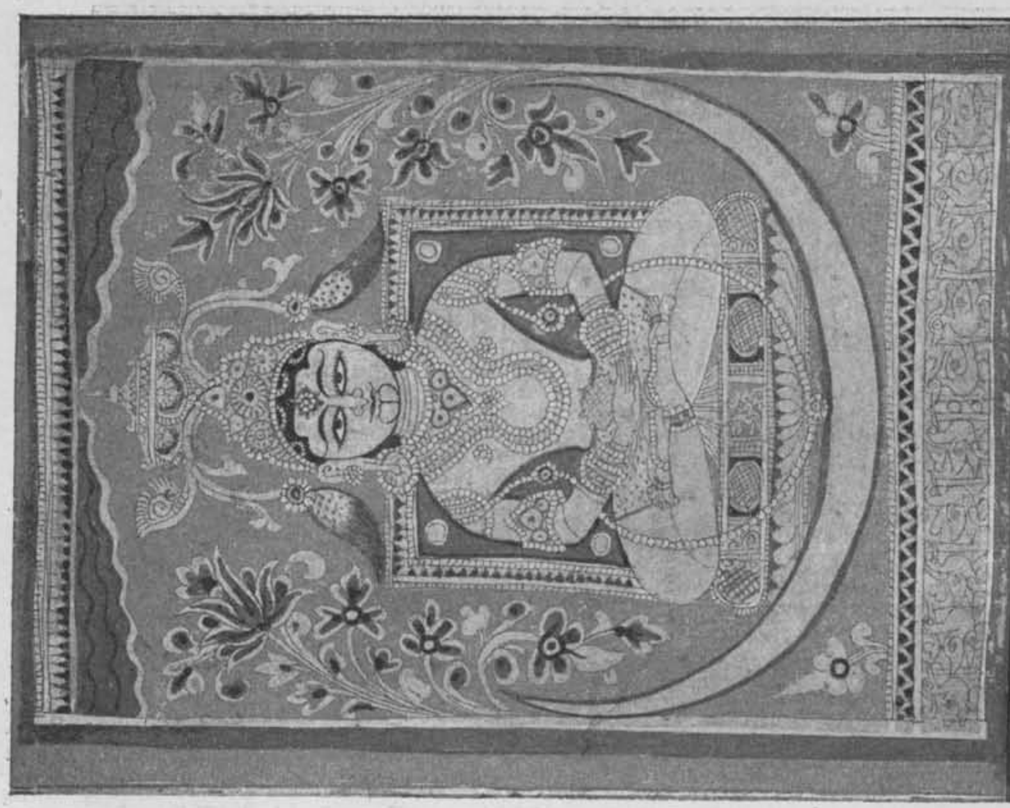

Fig. 153 चित्र १५३

Fig. 152 चित्र १५२

(૩) સિંહ, (૪) લક્ષ્મી, (૫) ફૂલની માળા, (૬) પૂર્ણ ચન્દ્ર, (૭) ઊગતો સૂર્ય, (૮) ધ્વજા, (૯) પૂર્ણ કુંભ, (૧૦) પદ્મસરોવર, (૧૧) ક્ષીરસમુદ્ર, (૧૨) દેવવિમાન, (૧૩) રત્નનો ઢગલો, (૧૪) ધુમાડા વગરનો અગ્નિ.

ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. ઉપરના ભાગમાં ચૌદ સ્વપ્ન પૈકી બાર સ્વપ્નનાં ચિત્રો છે. પછી ચિત્રના અનુસંધાને, નીચેના ચિત્રમાં બાકી રહેલાં બે સ્વપ્નો અને ત્રિશલા માતા સુખશય્યામાં સૂતેલાં છે અને તેમના પગ અગાડી સ્ત્રી-પરિચારિકા તેમની આજ્ઞાની રાહ જોતી તેમની શુશ્રૂષા કરતી દેખાય છે.

ચિત્ર ૮૪: ગર્ભ નહિ ફરકવાથી ત્રિશલાનો શોક. જીરાની પ્રતના પાના ૩૭ ઉપરથી. ભગવાન મહાવીરે માતા પ્રત્યેની ભક્તિને લીધે વિચાર્યું, કે મારા હલનચલનથી માતાને જરૂર કષ્ટ થતું હશે; તેથી તેઓ નિશ્ચલ થયા, જરા પણ ચલાયમાન ન થતાં નિસ્પંદ અને નિષ્કંપ થયા. પોતાનાં અંગોપાંગને એવી રીતે ગોપવ્યાં કે માતાને જરાપણ કષ્ટ ન થાય.

માતાનું હૃદય—અનહદ ચિંતા.

પ્રભુ નિશ્ચલ થયા એટલે એકદમ માતાને ફાળ પડી. માતાને લાગ્યું, કે ખરેખર મારો ગર્ભ કોઇ દુષ્ટ દેવે હરી લીધો, અથવા તો અકસ્માત મૃત્યુ પામ્યો; કાં તો ચવી ગયો અને કાં તો ગળી ગયો. એવી એવી અનેક શંકાઓ માતાના હૃદયમાં ઉદ્ભવી. મારો ગર્ભ પહેલાં જે કંપતો હતો તે હવે બિલકુલ નિષ્કંપ થઈ ગયો, એવા પ્રકારના વિચારોથી તેઓ ચિંતા અને શોકરૂપી સમુદ્રમાં તણાવા લાગ્યાં. હથેળી ઉપર મુખને ટેકવી, આર્તધ્યાનમાં ઊતરી પડ્યાં.

ચિત્રમાં માતાના મુખ ઉપર શોકની અનહદ છાયા ઉતારવામાં ચિત્રકારે પૂરેપૂરી સફળતા મેળવી છે. ડાબા હાથની હથેળી ઉપર મુખને ટેકવવાની તૈયારી કરી છે અને જમણો હાથ આ શું થઈ ગયું, એવી વિસ્મયતા સૂચવવા પોતાના વિરામાસન પર ટેકવેલો છે. સામે એક સ્ત્રી-પરિચારિકા આશ્વાસનના શબ્દો કહેતી દેખાય છે. તેના ચહેરા ઉપર પણ શોકની છાયા સ્પષ્ટ દેખાય છે. મસ્તક ઉપરની છતમાં કિંમતી ચંદરવો બાંધેલો છે.

ચિત્ર ૮૫: મહાવીર-જન્મ. જીરાની પ્રતના પાના ૩૯ ઉપરથી. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે; તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના ચિત્રથી થાય છે. વર્ણન માટે જુઓ આ જ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૧૪નું વર્ણન. આ ચિત્રમાં માતાના પગ અગાડી ઊભેલી દાસી વધારે છે. આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, નીચેના ચિત્રમાં ચીતરેલો છપ્પન દિગ્કુમારીકાના જન્મ-મહોત્સવનો પ્રસંગ જોવાનો છે. પુત્રજન્મ થતાં જ છપ્પન દિગ્કુમારીકાઓએ તે જ રાત્રિએ જન્મ-મહોત્સવ કર્યો. ચિત્રમાં ચાર દિગ્કુમારીકાઓ બેઠેલી છે, જેમાંની વચ્ચે બેઠેલી બે કુમારીકાઓ પૈકી એકના હાથમાં દર્પણ છે અને બીજીના હાથમાં નાનું સિંહાસન છે, જ્યારે બંને બાજુના છેડે બે દિગ્કુમારીકાઓ પોતાના હાથમાં જન્મ-મહોત્સવની સામગ્રી લઇને બેઠેલી દેખાય છે.

Plate XXII

ચિત્ર ૮૬: મેરુ ઉપર જન્માભિષેક. જીરાની પ્રતના પાના ૪૦ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ આ જ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૨૪નું વર્ણન.

ચિત્ર ૮૭: પ્રભુ-જન્મની વધામણી. જીરાની પ્રતના પાના ૪૧ ઉપરથી. પ્રભુ મહાવીરનો જન્મ થયાનું જાણતાં જ પ્રિયંવદા નામની દાસી દોડતી દોડતી સિદ્ધાર્થ રાજા પાસે આવી પહોંચી અને પુત્રજન્મ થયાની વધામણી આપી. આ વધામણી સાંભળીને રાજાને અનહદ આનંદ ઉત્પન્ન થાય એમાં તો પૂછવાનું જ શું? હર્ષના અતિરેકથી તેની વાણી ગદ્‌ગદ શબ્દોવાળી થઈ ગઈ અને તેના શરીરના રોમાંચ વિકસ્વર થઈ ગયાં. આ વધામણી આપનાર દાસી પર રાજા ઘણો પ્રસન્ન થયો; પોતાનાં મુગટ સિવાયનાં સઘળાં આભૂષણો તેને બક્ષીસ આપી દીધાં અને દાસીપણાથી તેને મુક્ત કરી દીધી.

સવાર થતાં જ, સિદ્ધાર્થ રાજાએ નગરના કોટવાળોને બોલાવીને કહ્યું કે:—'હે દેવાનુપ્રિયો! તમે જલદી ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ નગરના કેદખાનામાંથી તમામ કેદીઓને છોડી મૂકો અને આખા નગરને શણગારો.

ઉપરાંત નાચ કરનારા, મલ્લયુદ્ધ કરનારા, હાસ્ય-કુતૂહલ કરનારા વિદૂષકો, ભાંડ-ભવૈયા, હાથી, ઊંટ કે ઊંચા રાખેલા વાંસને કુદી જનારા, રસિક કથાઓ કહેનારા, રાસ રમનારા, વાંસ ઉપર ચઢી તેના અગ્રભાગ ઉપર ખેલ કરનારા, ચામડાની મશકમાં વાયુ ભરી શરણાઈ બજાવનારા, વીણા વગાડનારા, તાળી વગાડી નાચ કરનારા, આવી આવી જાતના કુતૂહલ—ખેલ—રમતગમત કરનારા અનેક લોકોને લોકોના મનોરંજન માટે ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ નગરને વિષે બોલાવો.

આ મહોત્સવના દિવસોમાં કોઈ આરંભ-સમારંભ ન કરે અને દળવા—ખાંડવાનું બંધ રાખે, એવો બંદોબસ્ત તમે પોતે કરો અને બીજા પાસે કરાવો, તથા મારી આજ્ઞા મુજબ દરેક કાર્ય કરીને મને નિવેદન કરો.'

ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે; તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના ચિત્રથી થાય છે. સિંહાસન ઉપર જમણા હાથથી તલવાર પકડીને વસ્ત્રાભૂષણોથી સજ્જ થઈને સિદ્ધાર્થ બેઠેલા છે અને પોતાના ડાબા હાથમાંનો કિંમતી હાર સામે ઊભેલી પુત્રજન્મની વધામણી લાવનાર પ્રિયંવદા દાસીને આપતા દેખાય છે, અને તે હાર ગ્રહણ કરવા માટે બે હાથ ધરીને દાસી ઊભેલી છે. દાસીના માથાના ઉપરના ભાગમાં એક હાથમાં ઢાલ અને બીજા હાથમાં તલવાર પકડીને બેઠેલો ગામનો કોટવાળ સિદ્ધાર્થની આજ્ઞા સાંભળતો હોય તેવી રીતે બેઠેલો છે. સિદ્ધાર્થની પાછળ ચામર ઉડાડતી એક સ્ત્રી-પરિચારિકા ઊભેલી છે.

આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, નીચેના ચિત્રમાં ચીતરેલો મહાવીર પ્રભુનો જન્મ થયાના આનંદમાં જુદીજુદી જાતનાં વાદ્યો લઈને નાચ-ગાન કરતાં સ્ત્રી-પુરુષોનો પ્રસંગ જોવાનો છે. ચિત્રની મધ્યમાં એક સ્ત્રી નાચતી દેખાય છે. નાચતી સ્ત્રીની જમણી બાજુ એક પુરુષ શરણાઈ વગાડે છે અને બીજો પુરુષ નગારું વગાડતો ઊભેલો છે. ડાબી બાજુ ઊભેલા બે પુરુષો પૈકી એકના બંને હાથમાં મંજીરા છે અને બીજો પુરુષ બંને હાથથી પકડેલી વાંસળી વગાડે છે. આ પ્રમાણે કુલ પાંચ સ્ત્રી—પુરુષો નાચગાન કરતાં દેખાય છે.

ચિત્ર ૮૮: લોકાંતિક દેવોની પ્રાર્થના અને વર્ષીદાન. જીરાની પ્રતના પાના ૪૬ ઉપરથી. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના ચિત્રથી

Fig. 155 चित्र १५५

Fig. 154 चित्र १५४

Fig. 156 चित्र १५६

Fig. 157 चित्र १५७

Fig 158 चित्र १५८

Fig. 159 चित्र १५९

થાય છે. એક તરફ પ્રભુ પોતે જ દીક્ષા લેવાને તૈયાર હતા અને બીજી તરફ બ્રહ્મદેવલોક નિવાસી લોકાંતિક દેવોએ, દીક્ષા લેવાને એક વરસ બાકી રહ્યું, એટલે કે પ્રભુની ઓગણત્રીશ વર્ષની ઉંમર થઈ ત્યારે, પોતાના શાશ્વત આચાર પ્રમાણે દીક્ષાનો અવસર આવ્યાનું સૂચવી દીધું. નવ પ્રકારના લોકાંતિક દેવોએ પોતાની મધુર, પ્રિય અને હૃદયમાં ઊતરી જાય એવી વાણીમાં પ્રથમ તો પ્રભુને વારંવાર અભિનંદી ખૂબ સ્તુતિ કરી પછી તેમણે કહ્યું કેઃ– "હે સમૃદ્ધિશાલી! આપનો જય હો! હે કલ્યાણવંત! આપનો વિજય થાઓ. હે પ્રભુ! આપનું કલ્યાણ હો. જગતનો ઉદ્ધાર કરવાની ધૂંસરી ધારણ કરવામાં સમર્થ હોવાથી હે ક્ષત્રિયોમાં શ્રેષ્ઠ વૃષભ સમાન! આપનો જય હો. હે ભગવન્! આપ બોધ પામો, દીક્ષા સ્વીકારો. હે લોકનાથ! સકલ જગતના જીવોને હિતકર, એવું ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવો; કારણ કે આ ધર્મતીર્થ સકલ લોકને વિષે સર્વ જીવોને હિત કરનારું થશે, સુખકારક તથા મોક્ષદાયક થશે."

ચિત્રમાં સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર જમણા હાથથી તલવાર પકડીને અને ડાબો હાથ, સામે અંજલિ જોડીને ઊભેલા લોકાંતિક દેવોને પ્રત્યુત્તર આપવા ઊંચો કરીને બેઠેલા ભગવાન મહાવીર કુમાર અવસ્થામાં વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત છે. સામે બે હાથ જોડીને ઊભેલા ત્રણ લોકાંતિક દેવો પ્રભુને દીક્ષા લેવાની વિનંતી કરે છે.

આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, નીચેના ચિત્રમાં ચીતરેલો મહાવીર પ્રભુના વર્ષીદાનનો પ્રસંગ જોવાનો છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૩૪નું આ પ્રસંગનું જ વર્ણન.

આ ચિત્રમાં સિંહાસનની પાછળ સ્ત્રી–પરિચારિકાને બદલે બોલસરીનું ઝાડ છે અને દાન લેનાર વ્યક્તિઓની સંખ્યા પાંચને બદલે ત્રણની છે. બાકી ચિત્ર ૩૪ને બરાબર મળતો પ્રસંગ છે.

ચિત્ર ૮૯: મહાવીરનો દીક્ષામહોત્સવ. જીરાની પ્રતના પાના ૪૮ ઉપરથી. આ ચિત્રમાં પણ ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના ચિત્રથી થાય છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૩૫ નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. આ ચિત્રમાં પાલખીમાં પ્રભુ વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત થઈને બેઠેલા છે અને પાલખીને ચાર માણસોએ ઉપાડી છે.

આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને નીચેના ચિત્રમાં ચીતરેલો મહાવીર પ્રભુના પંચમુષ્ટિ લોચનો પ્રસંગ જોવાનો છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૬૮નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

Plate XXIII

ચિત્ર ૯૦: પ્રભુ મહાવીરનું સમવસરણ. જીરાની પ્રતના પાના ૫૨ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૬નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૯૧: પ્રભુ મહાવીરનું નિર્વાણ. જીરાની પ્રતના પાના ૫૪ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૫નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. પ્રભુ મહાવીરની મૂર્તિ જે પ્રમાણે ચિત્ર ૧૨માં વર્ણવી ગયા તે પ્રમાણેનાં આભૂષણો સહિત ચીતરેલી છે. આ ચિત્રમાં મસ્તક ઉપરનાં ત્રણ છત્રો ચિત્ર ૧૫ કરતાં વધારે છે.

ચિત્ર ૯૨: ગૌતમસ્વામી. જીરાની પ્રતના પાના ૫૫ ઉપરથી. મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવર્તેલા સાધકોને, સ્નેહ એ વજ્રની સાંકળ સમાન છે. જ્યાંસુધી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જીવતા રહ્યા,

ત્યાંસુધી તેમની પર સ્નેહ ધરાવનાર શ્રી ગૌતમસ્વામીને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થયું; પરંતુ ભગવાન મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા જાણીને, તેમનો રાગ ગુરૂભક્તિમાં પરિણમ્યો અને પ્રભુના વિરહમાંથી ઉદ્દ્ભવેલો ખેદ, કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવામાં સાધનભૂત થયો.

ચિત્રની મધ્યમાં સાત પાંખડીવાળા વિકસિત સુવર્ણ કમલ ઉપર પદ્માસનની બેઠકે ગૌતમસ્વામી બંને હાથ અભય મુદ્રાએ રાખીને બંને બાજુએ બંને હસ્તની અંજલિ જોડીને ધર્મોપદેશ આપતાં દેખાય છે. ગૌતમસ્વામીના મસ્તકની પાછળ ભામંડલ છે અને મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં સુંદર ચંદરવો બાંધેલો છે. તેઓશ્રીની જમણી બાજુએ ઉપરથી અનુક્રમે બે સાધુ અને એક સાધ્વી, તથા ડાબી બાજુએ ઉપરથી અનુક્રમે બે શ્રાવક અને એક શ્રાવિકારૂપ ચતુર્વિધ સંઘ ધર્મોપદેશ સાંભળતો બેઠેલો છે.

ચિત્ર ૯૩: પ્રભુ પાર્શ્વનાથનો જન્મ. જીરાની પ્રતના પાના ૫૯ ઉપરથી. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના ચિત્રથી થાય છે. ચિત્રમાં સિંહાસન ઉપર જમણા હાથે તલવાર પકડી રાખીને ઊંચા કરેલા ડાબા હાથમાં રેશમી રૂમાલ પકડી રાખીને અશ્વસેન રાજા સામે બેઠેલી વામાદેવીની સાથે વાતચીત કરતા હોય એમ દેખાય છે. સામે બેઠેલી વામાદેવી પોતાના જમણા હાથમાં કમલનું ફૂલ પકડી રાખીને અશ્વસેન રાજાને પોતાને આવેલા સ્વપ્નનો વૃતાંત કહેતી હોય એમ લાગે છે. વામાદેવીના માથા ઉપર તથા અશ્વસેન તથા તેમની બંનેની વચ્ચે ઉપરની છતમાં ચંદરવા બાંધેલા છે.

આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, નીચેના ચિત્રમાં ચીતરેલો પ્રભુ શ્રી પાર્શ્વનાથનો જન્મ-પ્રસંગ જોવાનો છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૩૮નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. આ ચિત્રમાં વામાદેવીના પગ પાસે સ્ત્રી-પરિચારિકા નથી. બાકીનો બધો પ્રસંગ ચિત્ર ૩૮ને મળતો છે.

Plate XXIV

ચિત્ર ૯૪: પાર્શ્વનાથ–દીક્ષા. જીરાની પ્રતના પાના ૬૨ ઉપરથી. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત નીચેના ચિત્રથી થાય છે.

પાર્શ્વનાથ પ્રભુ વિશાલા નામની પાલખીમાં રત્નજડિત સુવર્ણના સિંહાસન પર પૂર્વદિશા સન્મુખ મુખ રાખીને દીક્ષા લેવા નિકળ્યા. ચિત્રમાં પાલખીની મધ્યમાં પ્રભુ બેઠેલા છે. પાલખીની આગળ એક નગારું વગાડનારો અને શરણાઈ વગાડનારો ચાલ્યો જાય છે. તેવી જ રીતે પાછળ પણ બે જણા વાદ્ય વગાડનારા છે અને નીચેથી ચાર જણાઓએ પાલખી ઊંચકેલી છે.

આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, ઉપરના ચિત્રમાં ચીતરેલો પ્રભુ પાર્શ્વનાથનો પંચમુષ્ટિ લોચનો પ્રસંગ જોવાનો છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૫૫નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૯૫: પાર્શ્વનાથ નિર્વાણ. જીરાની પ્રતના પાના ૬૫ ઉપરથી. વર્ષાકાળના પહેલા મહિનાના બીજા પખવાડિયામાં, શ્રાવણ શુકલ અષ્ટમીના દિવસે, સમ્મેતશિખર પર્વત ઉપર, જલરહિત માસક્ષમણ(એક મહિનાના ઉપવાસ)નું તપ કરી પાર્શ્વનાથ પ્રભુ નિર્વાણ પામ્યા–મોક્ષે ગયા. ચિત્રની મધ્યમાં સિદ્ધશિલાની આકૃતિ ઉપર વસ્ત્રાભૂષણો સહિત પદ્માસનની બેઠકે નીલ વર્ણવાળા પ્રભુ પાર્શ્વનાથ બેઠેલા છે. પ્રભુના મસ્તક ઉપર નાગરાજની સાત ફણાઓ છે અને સાત

Fig. 160 to 172 चित्र १६० थी १७२

Fig. 173 to 185 चित्र १७३ थी १८५

ફણાઓ ઉપર છત્ર છે. સિદ્ધશિલાની નીચે પર્વતની આકૃતિ ચીતરેલી છે. પ્રભુની બંને બાજુએ કમલના બીડેલાં બબ્બે ફૂલ છે અને ફણાની બંને બાજુએ એકેક બોલસરીના ઝાડની આકૃતિ ઉપર એકેક પોપટ બેઠેલો છે.

ચિત્ર ૯૬: શ્રી નેમિનાથજીનો જન્મ. જીરાની પ્રતના પાના ૬૬ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ આ પ્રસંગને લગતું જ ચિત્ર ૪૦નું વર્ણન. ચિત્રમાં સુંદર પલંગ ઉપર શિવાદેવી માતા શ્યામ વર્ણના નેમિનાથ પ્રભુને બાળકરૂપે લઈને સૂતેલાં છે. તેમની પાસે ચિત્રના ઉપરની એક બાજુએ ચામર વીંઝતી સ્ત્રી–પરિચારિકા બેઠેલી છે. ઉપરની છતના ભાગમાં લટકતો સુંદર ચંદરવો દેખાય છે.

ચિત્ર ૯૭: શ્રી નેમિનાથ-નિર્વાણ. જીરાની પ્રતના પાના ૬૯ ઉપરથી. તે કાળ અને તે સમયને વિષે ભગવાન શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ એક હજાર વર્ષનું સર્વ આયુ પાળીને, સર્વ કર્મનો ક્ષય કરીને, ગ્રીષ્મ કાળના ચોથા માસમાં, આઠમા પખવાડિયામાં, અષાઢ મહિનાની સુદિ આઠમે, ગીરનાર પર્વતની ઉપર પાંચસો છત્રીશ સાધુઓ સાથે એક મહિનાનું નિર્જલ અનશન કરીને, ચિત્રા નક્ષત્રમાં ચન્દ્રમાનો યોગ પ્રાપ્ત થતાં, મધ્યરાત્રિને વિષે પદ્માસને બેઠા બેઠા નિર્વાણ પામ્યા–સર્વ દુ:ખથી મુક્ત થયા. ચિત્રની મધ્યમાં સિદ્ધશિલાની આકૃતિ ઉપર શ્યામ વર્ણવાળા નેમિનાથ પ્રભુ પદ્માસનની બેઠકે વસ્ત્રાભૂષણો તથા મસ્તક ઉપર છત્ર સહિત બેઠેલા છે. છત્રની ઉપરના ભાગમાં આકાશનાં વાદળો અને સિદ્ધશિલાની નીચે ગીરનાર પર્વતની ટેકરી ચીતરેલી છે. પ્રભુની બંને બાજુએ ચિત્ર ૯૫ની માફક ઝાડના બદલે ઉપર બેઠેલાં પક્ષીઓ સહિત બીડાયેલાં કમલનાં સાત સાત ફૂલ છે.

Plate XXV

ચિત્ર ૯૮: દેવાનંદાનાં ચૌદ સ્વપ્ન. જીરાની પ્રતના પાના ૩ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૮નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. ચિત્રમાં ઠેઠ ઉપરના ભાગમાં ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણ અને દેવાનંદા બ્રાહ્મણી બેઠેલાં છે અને નીચેના ભાગમાં સુવર્ણના પલંગ ઉપર બિછાવેલી સુંદર રેશમી તળાઈ ઉપર અર્ધ જાગ્રતાવસ્થામાં દેવાનંદા સૂતેલાં છે. ચિત્રના બાકીના ભાગમાં ચૌદ મહાસ્વપ્નો ચીતરેલાં છે.

ચિત્ર ૯૯: દેવી સરસ્વતી. જીરાની પ્રતના પાના ૫૮ ઉપરથી. ચિત્રમાં ઊડતાં વિમાનની મધ્યમાં ચાર હાથવાળી સરસ્વતી દેવીની સુંદર પ્રતિકૃતિ છે. દેવી સરસ્વતીના શરીરનો વર્ણ સફેદ છે. દેવીના ઉપરના જમણા હાથમાં પુસ્તક તથા ડાબા હાથમાં કમલનું ફૂલ છે અને નીચેના જમણા હાથમાં વરદ મુદ્રાએ માળા તથા ડાબા હાથે વીણા પકડેલી છે. વિમાનની નીચે હંસ પક્ષી વાહન તરીકે છે. દેવીના વિમાનની આકૃતિ સુસ્પષ્ટ અને સુંદર છે. વિમાનની ટોચ ઉપર બંને બાજુ એકેક પોપટ છે અને ચિત્રના ઉપરના ભાગમાં બંને બાજુ એકેક મોર છે. દેવીએ મસ્તકે મુગટ, કાનમાં હંસ પક્ષીની આકૃતિવાળું કુંડલ, અંબોડામાં આભૂષણ, ચારે હાથ પર રત્નજડિત ચૂડીઓ, ગળામાં હંસ તથા મોતીઓનો હાર, નીલા રંગની કંચુકી, ગુલાબી રંગનું ડિઝાઈનવાળું અને બંને છેડા જેના પવનથી ઊડી રહ્યા છે તેવું વસ્ત્ર અને હંસની ડિઝાઈનવાળું

કમ્મર નીચેનું ઉત્તરીય વસ્ત્ર પહેરેલાં છે. વળી દેવી રાતા ઘેરા રંગના રેશમી તકિયા ઉપર ભદ્રાસનની બેઠકે બેઠેલાં છે. આખા ચિત્રના દરેકે દરેક પ્રસંગની રંગભરણી તથા સુરેખ રેખાંકનો ચિતરનાર આ ચિત્રકાર ખરેખર તેના કૌશલ માટે જગતના કલાપ્રેમીઓને પ્રશંસા કરવા લાયક છે. દેવી સરસ્વતીનાં આટલાં સુંદર ગુજરાતી ચિત્રો જવલ્લે જ મળી આવે છે.

Plate XXVI

ચિત્ર ૧૦૦: શ્રી ઋષભદેવનો જન્મ. જીરાની પ્રતના પાના ૭૫ ઉપરથી. તે કાળ અને તે સમયને વિષે શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુ ગ્રીષ્મ કાળના પહેલા માસમાં, પહેલા પખવાડિયામાં–ચૈત્ર માસના અંધારીઆ પખવાડિયામાં–આઠમને દિવસે (ગુજરાતી ફાગણ વદિ આઠમે), મધ્યરાત્રિએ, ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં ચન્દ્રનો યોગ પ્રાપ્ત થતાં, આરોગ્યવાળી મરુદેવી માતાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો. આ ચિત્રમાં ઋષભદેવ ભગવાનના શરીરનો વર્ણ સુવર્ણ જેવો છે, તે સિવાય ચિત્ર ૯૬ના ચિત્રને બરાબર મળતું છે.

ચિત્ર ૧૦૧: શ્રી ઋષભદેવનું સમવસરણ. જીરાની પ્રતના પાના ૭૭ ઉપરથી. ચિત્રના વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૬નું શ્રી મહાવીર પ્રભુના સમવસરણનું વર્ણન.

ચિત્ર ૧૦૨: શ્રી ઋષભદેવનું નિર્વાણ. જીરાની પ્રતના પાના ૭૯ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૪૧નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. આ ચિત્રમાં ભગવાનના શરીરનો વર્ણ પીળો છે, તે નજીવા ફેરફાર સિવાય ચિત્ર ૯૫, ૯૭ને લગભગ મળતું છે.

Plate XXVII

ચિત્ર ૧૦૩-૧૦૪: અગિયાર ગણધરો. જીરાની પ્રતના પાના ૮૦-૮૧ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૪૨નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. ચિત્ર ૪૨માં એક જ ચિત્રમાં અગિયારે ગણધરો છે, જ્યારે ચિત્ર ૧૦૩માં બે ગણધરો અને ચિત્ર પ્લેટ ૨૭માના ચિત્ર ૧૦૪માં નવ ગણધરો મળીને કુલ ૧૧ ગણધરો થાય છે.

ચિત્ર ૧૦૫: ભગવાન મહાવીરનું સમવસરણ. જીરાની પ્રતના પાના ૯૨ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૬નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૧૦૬: શ્રી ચતુર્વિધ સંઘ. જીરાની પ્રતના પાના ૯૩ ઉપરથી. ચિત્રમાં ઉપરના ભાગમાં ગુરુ મહારાજ સામે બેઠેલા શિષ્યને વાચના આપતા હોય એમ લાગે છે. સામે બેઠેલા શિષ્યના બંને હાથમાં તાડપત્રનું પાનું પકડેલું છે. ગુરુ મહારાજની પાછળ એક શિષ્ય ઊંચા કરેલા ડાબા હાથમાં પકડેલા કપડાથી ગુરુની શુશ્રૂષા-સેવા કરતો દેખાય છે. નીચેના ભાગમાં એક શ્રાવિકા, બે સાધ્વીઓ અને બે શ્રાવકોરૂપી ચતુર્વિધ સંઘ ગુરુ મહારાજનો ઉપદેશ સાંભળતાં બેઠેલાં છે.

ચિત્ર ૧૦૭: મહાવીરનું સમવસરણ. જીરાની પ્રતના પાના ૧૦૯ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૬નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

Plate XXVIII

ચિત્ર ૧૦૮: સુધર્માસ્વામી. જીરાની પ્રતના પાના ૧૧૦ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૪૪નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

Fig. 186 चित्र १८६

Fig. 187 चित्र १८७

Fig. 188 चित्र १८८

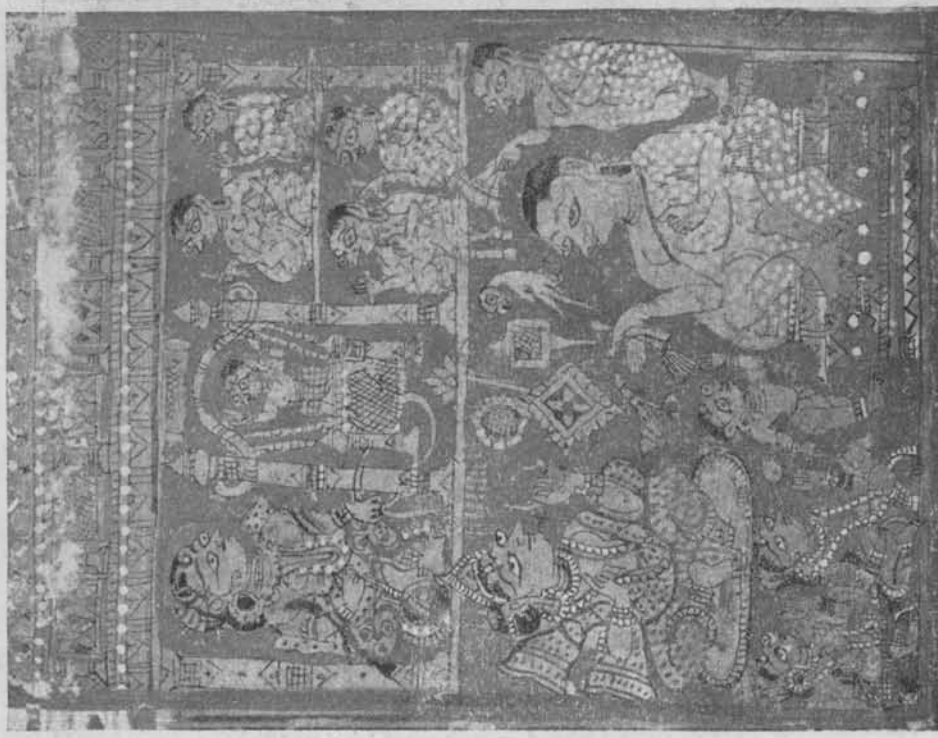

Fig. 189 चित्र १८९

Plate XLV

Fig. 190 चित्र १९०

Fig. 191 चित्र १९१

ચિત્ર ૧૦૯: ચતુર્વિધ સંઘ. જીરાની પ્રતના પાના ૧૧૦ની બીજી બાજુ પરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૦૬નું આ પ્રસંગને લગભગ મળતા ચિત્રનું વર્ણન.

ચિત્ર ૧૧૦: શક્રસ્તવ. જયસૂ૦ ની વિ. સં. ૧૪૮૯ની પ્રતના પાના ૬૯ની ૨૧ ચિત્રોવાળી પ્રતમાંથી. આ ચિત્રના વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૨૮નું વર્ણન. આ ચિત્ર મધ્યેનું સિંહાસન બહુ જ સુંદર રીતે લાકડામાં કોરી કાઢેલું હોય એમ લાગે છે. પંદરમા સૈકામાં જૈનાચાર્યો સુંદર કોતરકામ-વાળા સિંહાસન ઉપર બેસીને ઉપદેશ આપતા હતા, તેના પુરાવા રૂપે જ આવી જાતના સિંહાસનની ચિત્રમાં રજૂઆત કરવામાં આવેલી છે; કારણ કે પ્રાચીન પ્રતોમાં જ્યાંજ્યાં ગુરુ મહારાજનાં ચિત્રો જોવામાં આવે છે, ત્યાંત્યાં દરેક પ્રસંગમાં સિંહાસન ઉપર જ તેઓ બેઠેલા હોય છે. ઇંદ્રના મસ્તક ઉપરનું છત્ર સુંદર કોતરકામવાળું છે; તેના પગ નીચે તેના વાહન હાથીનું ચિત્ર પણ ચીતરેલું છે.

ચિત્ર ૧૧૧: વર્ષીદાન. જયસૂ૦ની ઉપરોક્ત પ્રત ઉપરથી જ આ ચિત્ર પણ રજૂ કરવામાં આવેલું છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૩૪નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

Plate XXIX

ચિત્ર ૧૧૨: મહાવીરનું સમવસરણ. જીરાની પ્રતના અંતિમ પત્ર ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૬નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૧૧૩: ચતુર્વિધ સંઘ. ચિત્રમાં ઉપરના પ્રસંગમાં સિંહાસન ઉપર બેઠેલા ગુરુ મહા-રાજ, સામે બેઠેલા શિષ્યરૂપી સાધુ, મધ્ય પ્રસંગમાં બે હાથ જોડીને બેઠેલા ચાર ગૃહસ્થ શ્રાવકો તથા નીચેના પ્રસંગમાં બે સાધ્વીઓ અને બે શ્રાવિકાઓરૂપી ચતુર્વિધ સંઘને ધર્મો-પદેશ આપી રહ્યા છે.

લખાણની ત્રીજી લીટીમાં આ પ્રત સંવત ૧૪૭૩ના, ચોથી લીટી અને પાંચમી લીટીમાં પોષ સુદિ પૂર્ણિમા ને રવિવારના દિવસે શ્રી ખરતર ગચ્છ સંઘને માટે અણહિલપુર પત્તનમાં, છઠ્ઠી લીટીમાં શ્રી કલ્પ પુસ્તક (લખ્યું), એમ લખેલું છે. અર્થાત્ આ કલ્પસૂત્ર (ગુજરાતની પ્રાચીન રાજધાની) શ્રી અણહિલપુર પાટણમાં શ્રી ખરતર ગચ્છ સંઘના માટે સંવત ૧૪૭૩ના પોષ સુદિ પૂર્ણિમા ને રવિવારના દિવસે લખ્યું.

Plate XXX

ચિત્ર ૧૧૪: શક્રાજ્ઞા. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૮ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૨૯નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. ચિત્રમાં સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર ચાર હાથવાળો શક્રેન્દ્ર બેઠેલો છે. શક્રેન્દ્રના ચાર હાથો પૈકી ઉપરના જમણા હાથમાં અંકુશ અને ડાબા હાથમાં પાશ છે તથા નીચેના જમણા હાથમાં તલવાર અને ડાબા હાથમાં ફલ છે. ઇન્દ્રના મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં સુંદર છત્ર લટકે છે. વળી ઇન્દ્રના મસ્તકના પાછળના ભાગમાં રત્નજડિત સુવર્ણનું સુંદર ડિઝાઇનોવાળું ભામંડલ છે. ઇન્દ્ર આખા શરીરે વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત થઈને બેઠેલો છે. ઇન્દ્રના ઉત્તરાસંગના બે છેડા પવનમાં ઊડતા દેખાય છે અને કમ્મર નીચેના વાદળી રંગના રેશમી ઉત્તરીય વસ્ત્રમાં હંસપક્ષીની સુંદર ડિઝાઈન ચીતરેલી છે. વળી સિંહાસનના ચારે પાયાની નીચે એકેક સિંહની આકૃતિ ચીતરેલી છે. ઇન્દ્રની સામે બે હાથ જોડીને ઇન્દ્રની આજ્ઞાનું શ્રવણ

કરતો વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત થઈને હરિણૈગમેષિન્ દેવ, મસ્તક ઉપર સુંદર છત્ર સહિત ઊભેલો છે. આ ચિત્રનું એકેએક અંગ પ્રમાણોપેત છે અને પંદરમા સૈકાના ગુજરાતી ચિત્રકારોના ચિત્રનો સુંદર નમૂનો છે. ઇન્દ્રના પગની નીચેના ભાગમાં તેના વાહન હાથીની સુંદર હાર ચીતરેલી છે.

ચિત્ર ૧૧૫: સ્વપ્નપાઠકો. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૨૩ ઉપરથી. સિદ્ધાર્થ રાજાએ સ્વપ્ન-લક્ષણ-પાઠકોને વંદી, સારા શબ્દોમાં ગુણસ્તુતિ કરી, પુષ્પ વડે પૂજી, ફળ અને વસ્ત્રાદિના દાન વડે સત્કાર કરી, વિવેકપૂર્વક ઊભા થઈ તેમનું આદર-સન્માન કર્યું અને પ્રત્યેક સ્વપ્નપાઠકે પ્રથમથી જ સ્થાપેલા સિંહાસન ઉપર પોતપોતાની બેઠક લીધી. તે પછી સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયે હાથમાં ફળ-ફૂલ લઈ અતિ વિનયપૂર્વક સ્વપ્નપાઠકોને સ્વપ્નનું ફળ પૂછ્યું.

સ્વપ્નપાઠકોને આ વાત સાંભળી ઘણો જ સંતોષ અને આનંદ થયો. તેમણે તે સ્વપ્નના અર્થ વિચાર્યા અને પોતપોતાની અંદર મસલત ચલાવી. પોતાની બુદ્ધિ વડે બરાબર અર્થ અવધારી પરસ્પર એકબીજાના અભિપ્રાય મેળવી, સંશયોના ખુલાસા કરી, એકમત થઈ, સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય આગળ ચૌદ મહાસ્વપ્નોનું ફળ કહેવા લાગ્યા.

ચિત્રમાં ચારે સ્વપ્નપાઠકો સુવર્ણના અલગઅલગ સિંહાસનો ઉપર બેઠેલા છે અને દરેકે કિંમતી વસ્ત્રાભૂષણો અંગ ઉપર ધારણ કરેલાં છે. ખાસ કરીને દરેકના શરીર પરનાં રેશમી કપડાંની જુદી જુદી જાતની ડિઝાઇનો આપણને પંદરમા સૈકાના ગુજરાતી કાપડના નમૂનાઓ પૂરા પાડે છે. આ ચિત્ર પણ સર્વાંગ સુંદર છે.

Plate XXXI

ચિત્ર ૧૧૬: શક્રેન્દ્ર. પાટણ ૩ના પાના ૪ ઉપરથી. તે કાળ અને તે સમયે સૌધર્મેન્દ્ર પોતાની સુધર્મા સભામાં બેઠેલો છે. તે સૌધર્મેન્દ્ર કેવો છે? શક્ર નામના સિંહાસન ઉપર બેસનારો, દેવોનો સ્વામી, શરીર પરની કાંતિ વગેરેથી દેવોમાં અધિક શોભતો, હાથમાં વજ્રને ધારણ કરનારો, દૈત્યોના નગરોને તોડનારો, શ્રાવકની પાંચમી પડિમા સો વખત વહન કરનારો અને જેણે પોતાના કાર્તિક શેઠના ભવમાં સો વખત શ્રાવકની પડિમા વહન કરી હતી.

ચિત્રમાં સુવર્ણના સાદા સિંહાસન પર ચાર હાથવાળો શક્રેન્દ્ર વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત થઇને બેઠેલો છે. તેના ચાર હાથ પૈકી ઉપરના જમણા હાથમાં અંકુશ તથા ડાબા હાથમાં વજ્ર છે અને નીચેના જમણા હાથમાં ફૂલ છે તથા ડાબા હાથથી કોઇને આજ્ઞા ફરમાવતો હોય તેવી રીતે બેઠેલો છે.

ચિત્ર ૧૧૭: શયનમંદિરમાં દેવાનંદા. પાટણ ૩ના પાના ૧૦ ઉપરથી. શ્રી મહાવીર ભગવાન બ્રાહ્મણકુંડગ્રામ નગરમાં, કોડાલગોત્રી ઋષભદત્ત બ્રાહ્મણની પત્ની જાલંધર ગોત્રી દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુક્ષિમાં ગર્ભરૂપે ઉત્પન્ન થયા. તે સમયે મધ્યરાત્રિ હતી અને ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર ને ચન્દ્રનો યોગ પ્રાપ્ત થયો હતો.

ચિત્રમાં શયનગૃહમાં બિછાવેલા સુંદર ડિઝાઈનવાળા પલંગમાં બિછાવેલી સુંદર શય્યામાં દેવાનંદા બ્રાહ્મણી વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત સૂતેલાં દેખાય છે. આ ચિત્ર પંદરમા સૈકાના ગૃહસ્થોના શયનગૃહો કેવી સુંદર રીતે શણગારેલા રહેતા હતા તેનો સરસ ખ્યાલ આપે છે.

Fig. 192

चित्र १९२

Fig. 193

चित्र १९३

Plate XXXII

ચિત્ર ૧૧૮: ત્રિશલાની કુક્ષિમાં ગર્ભનું સંક્રમણ. પાટણ ૩ના પાના ૧૧ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૮૨નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૧૧૯: શયનગૃહમાં ત્રિશલા. પાટણ ૩ના પાના ૧૨ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૮૩નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. ચિત્રમાં શયનમંદિરમાં ત્રિશલા માતા અર્ધજાગ્રત અવસ્થામાં સૂતેલાં છે. પગના ઉપરના ભાગમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર બે મહાસ્વપ્નો ચીતરેલાં છે.

Plate XXXIII

ચિત્ર ૧૨૦: ત્રિશલાનો શોક અને હર્ષ. પાટણ ૩ના પાના ૨૭ ઉપરથી. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના ચિત્રથી થાય છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૮૪નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

ચિત્રમાં માતા હથેલી ઉપર મુખ ટેકવીને શોકસાગરમાં ડૂબેલાં દેખાય છે. માતાના મસ્તક પાછળ ફરતું આભામંડલ રત્નજડિત છે. માતાની પાછળ એક સ્ત્રી-પરિચારિકા ચામર વીંઝતી ઊભેલી છે અને સામે બીજી બે સ્ત્રીઓ, અનુક્રમે હાથમાં ફૂલની છાબ તથા પોપટ અને વીણા હાથમાં પકડી રાખીને ત્રિશલા માતાને આશ્વાસન આપતી ઊભેલી છે. સામે ઊભેલી બંને સખીઓના મસ્તક ઉપર સુંદર ડિઝાઈનવાળો ચંદરવો બાંધેલો છે. આ ચિત્રમાંની ચારે સ્ત્રીઓના ચહેરા શોકમગ્ન છે. આ ચિત્રનાં ચારે સ્ત્રીપાત્રોએ પહેરેલાં કિંમતી રેશમી વસ્ત્રોની જુદીજુદી ડિઝાઈનો, આપણને તે સમયના ગુજરાતના કારીગરો કેવા સુંદર કાપડનું વણાટકામ તથા છાપકામ કરતા હશે તેના નમૂનાઓ પૂરા પાડે છે.

આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, ગર્ભના ફરકવાથી ત્રિશલા માતાના હર્ષનો પ્રસંગ જોવાનો છે. ભગવાન મહાવીરે ગર્ભમાં રહ્યા છતાં અવધિજ્ઞાનના બળથી, માતાનો મનોગત સંકલ્પ જાણી લીધો. પછી તેમણે પોતાના શરીરનો એક ભાગ સ્હેજ કંપાવ્યો. ગર્ભ સહિસલામત છે એમ જણાતાં ત્રિશલા માતાના આનંદનો પાર ન રહ્યો. તેમના બન્ને નેત્રોમાંથી ઉલ્લાસભાવ ઝરવા લાગ્યો. મુખરૂપી કમલ સહસા પ્રફુલ્લિત થયું અને રોમેરોમમાં આનંદનો પ્રવાહ ઝરવા લાગ્યો. તેમણે પોતાની સખીઓ વગેરેને કહ્યું, કે ખરેખર, મારો ગર્ભ સહિસલામત છે.

ચિત્રમાં ત્રિશલા માતા આનંદમાં આવી જઈને, ડાબા હાથમાં દર્પણ પકડીને તેમાં પોતાનો ચહેરો જોતાં જોતાં, સામે ઊભી રહેલી બંને સખીઓને જમણો હાથ ઊંચો રાખીને પોતાનો ગર્ભ સહિસલામત છે, તેમ કહેતાં જણાય છે. આ ચિત્રમાંની ત્રણે સ્ત્રીઓનાં કપડાંની તથા માથા ઉપરના ચંદરવાના કાપડની ડિઝાઇનો પણ ખાસ પ્રેક્ષણીય છે.

ચિત્ર ૧૨૧: જન્મ-મહોત્સવ. પાટણ ૩ના પાના ૨૯ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૨૪નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. આ ચિત્રમાં ઇન્દ્રના મસ્તકની પાછળનું રત્નજડિત આભા-મંડલ તથા મસ્તકના ઠેઠ ઉપરના ભાગમાંનું રત્નજડિત છત્ર, અને પલાંઠી નીચેની મેરુ પર્વતની આકૃતિ તથા મેરુ પર્વતની જમણી બાજુએ બે હાથમાં ફૂલની માળા લઈને ડુંગર પર ચઢતો એક પુરુષ અને ડાબી બાજુએ બે હાથમાં ફૂલની છાબ લઈને ચઢતો બીજો એક પુરુષ દેખાય છે. આટલા પ્રસંગો ચિત્ર ૨૪થી આ ચિત્રમાં વધારે છે.

Plate XXXIV

ચિત્ર ૧૨૨: ચૌદ સ્વપ્ન. પાટણ ૩ના પાના ૧૩ ઉપરથી. વાચકોની જાણ ખાતર અત્રે તેનું ટૂંક વિવેચન કરવામાં આવે છે.

(૧) હાથી. ચાર મહાન દંતૂશળવાળો, ઊંચો, વરસી રહેલા વિશાળ મેઘ જેવો અને વૈતાઢ્ય પર્વતના જેવો સફેદ, તેના શરીરનું પ્રમાણ શક્રેન્દ્રના ઐરાવત હાથીના જેવડું, સર્વ પ્રકારનાં શુભ લક્ષણવાળો, હાથીઓમાં સર્વોત્તમ અને વિશાળ એવા પ્રકારનો હાથી ત્રિશલા દેવીએ પ્રથમ સ્વપ્નમાં જોયો. હાથી એ પરમ મંગલકારી તથા રાજ્યચિહ્નદ્યોતક છે.

(૨) વૃષભ. શ્વેત કમલનાં પાંદડાંઓની રૂપકાંતિને પરાજિત કરતો, મજબૂત, ભરાવદાર, માંસપેશીવાળો, પુષ્ટ, યથાસ્થિત અવયવવાળો અને સુંદર શરીરવાળો વૃષભ બીજા સ્વપ્નમાં જોયો. તેનાં અતિશય ઉત્તમ અને તીક્ષ્ણ શિંગડાંઓના આગલા ભાગમાં તેલ લગાવેલું હતું. તેના દાંત સુશોભિત અને શ્વેત હતા. વૃષભ (બળદ) એ કૃષિનો દ્યોતક છે.

(૩) સિંહ. ત્રીજા સ્વપ્નમાં ત્રિશલાએ સિંહ જોયો. તે પણ મોતીના હાર, ચંદ્રનાં કિરણ ને રૂપાના પર્વત જેવો શ્વેત, રમણીય અને મનોહર હતો. તેના પંજા મજબૂત અને સુંદર હતા. પુષ્ટ અને તીક્ષ્ણ દાઢો વડે તેનું મુખ શોભી રહ્યું હતું. તેની મનોહર જીભ લપલપાયમાન થતી હતી, સાથળો વિશાળ અને પુષ્ટ હતી, સ્કંધ પરિપૂર્ણ અને નિર્મળ હતા, બારીક અને ઉત્તમ કેશવાળી વડે તે અનહદ શોભી રહ્યો હતો. તેનું પુચ્છ કુંડલાકાર અને શોભાયમાન હતું, તે વારંવાર જમીન સાથે અફળાતું અને પાછું કુંડલાકાર બની જતું. તેની આકૃતિમાં સૌમ્યભાવ દેખાઇ આવતો હતો. આવો લક્ષણવંતો સિંહ આકાશમાંથી ઊતરતો અને પોતાના મુખમાં પ્રવેશ કરતો ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ જોયો. સિંહ પરાક્રમનો દ્યોતક છે.

(૪) લક્ષ્મીદેવી. અખંડ ચંદ્રમા જેવી કાંતિવાળાં લક્ષ્મીદેવીનાં ચોથા સ્વપ્નમાં દર્શન થયાં. તે લક્ષ્મીદેવી ઊંચા હિમવાન પર્વતને વિષે ઉત્પન્ન થએલા કમલરૂપી મનોહર સ્થાને બેઠેલાં હતાં. ચિત્રની મધ્યમાં મોટી આકૃતિ લક્ષ્મીદેવીની છે. તેના કમલરૂપી સ્થાનના વિશેષ વર્ણન માટે જુઓ કલ્પસૂત્ર સુબોધિકા વ્યાખ્યાન બીજું.

(૫) ફૂલની માળા. પાંચમા સ્વપ્નમાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ કલ્પવૃક્ષનાં તાજાં ને સરસ ફૂલોવાળી ચોમેર સુગંધ પ્રસરાવતી રમણીય માળા આકાશમાંથી ઊતરતી જોઈ. માળા શૃંગારની દ્યોતક છે.

(૬) પૂર્ણચન્દ્ર. છઠ્ઠા સ્વપ્નને વિષે ત્રિશલાએ ચન્દ્રનાં દર્શન કર્યાં. શુક્લપક્ષના પખવાડિયાની પૂર્ણિમાને પોતાની કળાઓ વડે શોભાવનાર સંપૂર્ણ ચન્દ્ર જોયો. ચન્દ્ર નિર્મળતાનો દ્યોતક છે અને બીજા પક્ષે અંધકારનો નાશક છે.

(૭) ઊગતો સૂર્ય. સાતમા સ્વપ્નમાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ અંધકારના સમૂહનો નાશ કરનાર અને પ્રકાશથી ઝળહળતા સૂર્યનાં દર્શન કર્યાં. સૂર્ય અતુલ પરાક્રમનો દ્યોતક છે.

(૮) સુવર્ણમય ધ્વજદંડ. આઠમા સ્વપ્નમાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ ઉત્તમ જાતિના સુવર્ણમય દંડ ઉપર ફરકતી ધ્વજા જોઈ. તેના ઉપલા ભાગમાં શ્વેત વર્ણનો એક સિંહ ચીતરેલો હતો. ધ્વજ એ વિજયનું ચિહ્ન છે.

Fig. 194 to 205 चित्र १९४ थी २०५

Fig. 206 to 217 चित्र २०६ थी २१७

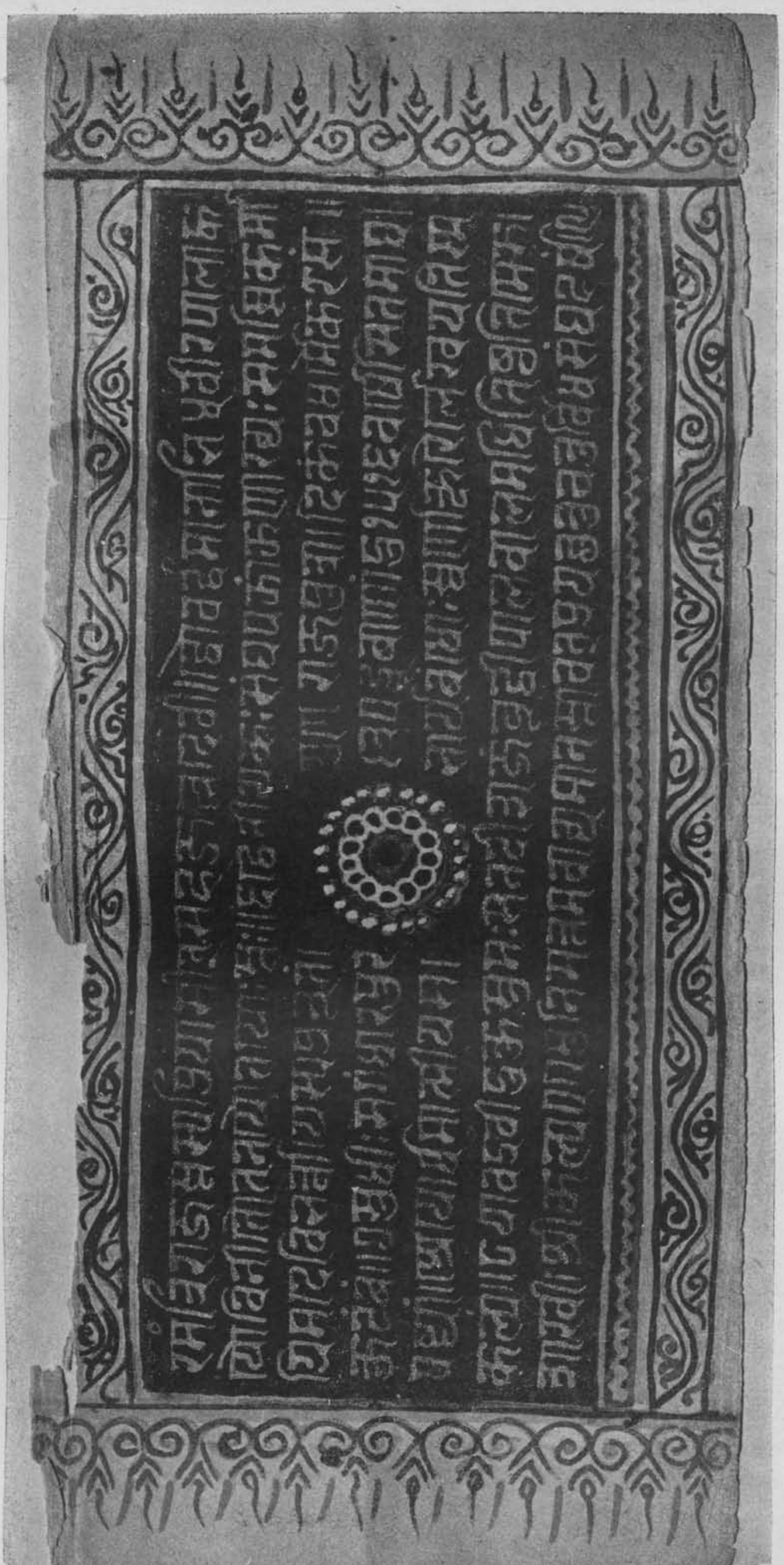

चित्र २१८

Fig. 218

L

Fig. 219

चित्र २१९

(૯) જલપૂર્ણ કુંભ. નવમા સ્વપ્નને વિષે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ પાણીથી ભરેલો કુંભ જોયો. તે કુંભ (કલશ) અતિ ઉત્તમ પ્રકારના સુવર્ણ સમ અતિ નિર્મળ અને દીપ્તિમાન હતો. એમાં સંપૂર્ણ જલ ભરેલું હોવાથી તે કલ્યાણને સૂચવતો હતો. પૂર્ણ કુંભ મંગલનો દ્યોતક છે.

(૧૦) પદ્મસરોવર. દશમા સ્વપ્નને વિષે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ પદ્મસરોવર જોયું. આખું સરોવર જુદીજુદી જાતનાં વિવિધરંગી કમલોથી તથા જલચર પ્રાણીઓથી સંપૂર્ણ ભરેલું હતું. આવું રમણીય પદ્મસરોવર દશમા સ્વપ્નમાં જોયું. સરોવર નિર્મળતાનું દ્યોતક છે.

(૧૧) ક્ષીરસમુદ્ર. અગિયારમા સ્વપ્નને વિષે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ ક્ષીરસમુદ્ર જોયો. એ સમુદ્રના મધ્ય ભાગની ઉજ્જ્વલતા ચન્દ્રનાં કિરણ સાથે સરખાવી શકાય. ચારે દિશામાં તેનો અગાધ જલપ્રવાહ વિસ્તરી રહ્યો હતો.

(૧૨) દેવવિમાન. બારમા સ્વપ્નમાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ દેવવિમાન જોયું, જેને ૧૦૦૮ થાંભલા હતા. તેમાં દિવ્ય પુષ્પની માળાઓ લટકતી હતી. તેની ઉપર વરુ, વૃષભ, ઘોડા, મનુષ્ય, પંખી, હાથી, અશોકલતા, પદ્મલતા વગેરેનાં મનોહર ચિત્રો આલેખેલાં હતાં. તેની અંદરથી મધુર સ્વરે ગવાતાં ગાયનો અને વાજિંત્રોના નાદથી વાતાવરણમાં સર્વત્ર સંપૂર્ણતા પથરાઈ જતી હતી. વળી તે વિમાનમાંથી કાલાગુરુ, ઊંચી જાતના કિંદ્રુ દશાંગાદિ ઉત્તમ સુગંધી દ્રવ્યોની ઉત્તમ મહેક નીકળતી હતી. આવું ઉત્તમ વિમાન તેમણે જોયું.

(૧૩) રત્નરાશિ. તેરમા સ્વપ્નમાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ રત્નનો ઢગલો જોયો. તેમાં પુલકરત્ન, વજ્રરત્ન, ઇન્દ્રનીલરત્ન, સ્ફટિક વગેરે રત્નનો ઢગલો જોયો. તે ઢગલો પૃથ્વીતળ પર હોવા છતાં કાંતિ વડે ગગનમંડલ સુધી દીપી રહ્યો હતો.

(૧૪) નિર્ધૂમ અગ્નિ. ચૌદમા સ્વપ્નમાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ ધુમાડા વગરનો અગ્નિ જોયો. એ અગ્નિમાં સ્વચ્છ ઘી અને પીળું મધ સીંચાતું હોવાથી તે ધુમાડા વગરનો હતો. તેની જ્વાળાઓ પૃથ્વી ઉપર રહીરહી જાણે કે આકાશના કોઈએક પ્રદેશને પકડવા પ્રયત્ન કરી રહી હોય તેવી ચંચલ લાગતી હતી.

ચિત્ર ૧૨૩: સિદ્ધાર્થ અને ત્રિશલા. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૧૮ ઉપરથી. સ્વપ્નદર્શનથી વિસ્મય પામેલી, સંતુષ્ટ થએલી, હર્ષોલ્લાસવાળી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી સ્વપ્નોનું સ્મરણ કરવા લાગી. ત્યારપછી તે ઊઠી અને પાદપીઠથી નીચે ઉતરી. કોઈપણ જાતની માનસિક વ્યગ્રતા વિના, રાજહંસની ગતિથી તે સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયની શય્યા પાસે આવી. આવીને પોતાની વિશિષ્ટ ગુણવાળી વાણી વડે સિદ્ધાર્થને જગાડ્યા.

ત્યારપછી સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયની આજ્ઞાથી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી રત્નમણિથી શોભતા સિંહાસન ઉપર બેઠાં. પોતાના શ્રમ અને ક્ષોભને દૂર કરી, પોતાની સ્વાભાવિક મધુર, કોમળ, લલિત અને ભાવભરી વાણી વડે કહ્યું કે, 'હે સ્વામી ! હું આજે મહાપુણ્યશાળી અને ભાગ્યશાળીને યોગ્ય શય્યામાં કંઈક જાગતી અને કંઈક ઊંઘતી હતી, તેવી સ્થિતિમાં ચૌદ મહાસ્વપ્ન દેખી જાગી ઊઠી.'

ચિત્રમાં સિદ્ધાર્થ સિંહાસન ઉપર બેઠેલા છે અને તેમની સામે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી બેસીને પોતાને આવેલાં સ્વપ્નોનું વૃત્તાંત કહેતાં દેખાય છે. સિદ્ધાર્થની પાછળ એક સ્ત્રી–પરિચારિકા પણ

આ વૃત્તાંત વિસ્મય ચિત્તે સાંભળતી ઊભેલી છે.

Plate XXXV

ચિત્ર ૧૨૪: સિદ્ધાર્થ અને ત્રિશલા દરબારમાં. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૨૨ ઉપરથી. આ ચિત્ર–પ્રસંગ બરાબર ઉપરોક્ત ચિત્ર ૧૨૩ને મળતો છે.

ચિત્ર ૧૨૫: પુત્રજન્મની વધામણી. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૨૫ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૬૩નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. ચિત્રમાં સિંહાસન ઉપર બેઠેલા સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય, પોતાને ત્યાં પુત્રજન્મની ખુશાલીમાં જમવાનું આમંત્રણ આપીને બોલાવેલા સ્વજનો સાથે પુત્રનું નામ પાડવા વગેરેની ચર્ચા કરતા દેખાય છે. સિદ્ધાર્થની સામે ઉપરના પ્રસંગમાં બે પુરુષો અને નીચેના પ્રસંગમાં બીજા બે પુરુષો, કુલ ચાર પુરુષો ઊભેલા છે.

Plate XXXVI

ચિત્ર ૧૨૬થી ૧૩૭: કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સુશોભનો. હંસ વિ. ૨ ની પ્રત ઉપરથી.

ચિત્ર ૧૩૮થી ૧૪૯: કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સુશોભનો. ઉપરની જ પ્રતમાંથી.

Plate XXXVII

ચિત્ર ૧૫૦: મહાવીરજન્મ. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૨૮ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૪નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. આ ચિત્રના પાનાનું માપ મોટું હોવાથી ચિત્રકારે શયનમંદિરના સુશોભનોમાં સારી વૃદ્ધિ કરી છે.

ચિત્ર ૧૫૧: સંવત્સરી-દાન. પાટણની પ્રતના પાના ૩૩ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૩૪નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. આ ચિત્રમાં પણ ચિત્ર માટે મોટી જગ્યા મળવાથી ચિત્રકારે વધારે સુશોભનોનો ઉપયોગ ઠીકઠીક પ્રમાણમાં કરેલો છે.

Plate XXXVIII

ચિત્ર ૧૫૨: પંચમુષ્ટિ લોચ. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૩૫ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૬૮નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. આ ચિત્રમાં ઈન્દ્રના મસ્તક ઉપર છત્ર છે, એ અવાસ્તવિક છે, કારણકે ઈન્દ્ર પ્રભુની પાસે આવે ત્યારે છત્ર વગેરેનો ત્યાગ કરીને જ આવે; અને ઇન્દ્રને ચાર હાથ છે. વળી ચિત્ર ૬૮માં મહાવીર ઊભેલા છે, જ્યારે આ ચિત્રમાં બેઠેલા છે. ઉપરના ભાગમાં આકાશમાં વાદળાં દેખાય છે.

ચિત્ર ૧૫૩: મહાવીર-નિર્વાણ. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૩૮ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૫નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

Plate XXXIX

ચિત્ર ૧૫૪: ચંદ્રલેખા પાલખી. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૩૪ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૩૫નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. આ ચિત્રમાં ચિત્રકારને વધારે મોટી જગ્યા મળવાથી ઊંચકનારા છ જણા તથા પાલખીનું સુંદર કલાવિધાન અને પાલખી ઉપરના બે મયૂરોની રજૂઆત ચિત્ર ૩૫થી વધારે છે.

ચિત્ર ૧૫૫: પાર્શ્વનાથજીનું સમવસરણ. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૪૪ ઉપરથી. અનુપમ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ અસાધારણ ગુણો વડે પોતાના આત્માને ભાવતા, પાર્શ્વનાથ

चित्र २२० थी २२३

Fig. 220 to 223

પ્રભુને ત્ર્યાશી દિવસ વીતી ગયા. ચોરાશીમા દિવસે, ગ્રીષ્મ કાળના પહેલા મહિનાના પહેલા પખવાડિયામાં, ચૈત્ર માસના અંધારિયા પખવાડિયામાં, ચોથના દિવસે, પ્રભાત સમયે, પહેલા પહોરે, ઘાતકી વૃક્ષની નીચે, નિર્જળ છઠ્ઠ તપ વડે યુક્ત, વિશાખા નક્ષત્રમાં ચન્દ્રનો યોગ પ્રાપ્ત થતાં, શુકલ ધ્યાનના ચાર ભેદોમાંથી પ્રથમના બે ભેદોમાં વર્તતા, શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને, અનુપમ એવું પ્રધાન કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન ઉત્પન્ન થયું. સમવસરણના વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૯નું વર્ણન. આ ચિત્રની મધ્યમાં મસ્તક ઉપર નાગરાજની સાત ફણાઓ સહિત પદ્માસનસ્થની બેઠકે સર્પલંછનવાળાં આભૂષણો સહિત પ્રભુ શ્રી પાર્શ્વનાથ બેઠેલા છે. પ્રભુની બંને બાજુ એકેક ચામર ધરનાર ઊભેલો છે. ગઢની ચારે બાજુ દરવાજાઓની જગ્યાએ એકેક પૂર્ણ કલશની આકૃતિ ચીતરેલી છે. ચિત્રના ચારે ખૂણામાં એકેક વાવ અને પરસ્પર વૈરવૃત્તિવાળાં પશુઓની રજૂઆત ચિત્રકારે કરેલી છે. ઠેઠ ઉપર હંસની સુંદર લાઇન છે. ચિત્રનું સંયોજનવિધાન પ્રમાણોપેત છે.

Plate XL

ચિત્ર ૧૫૬ઃ શ્રી નેમિનાથજી. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૪૫ ઉપરથી. શ્રી નેમિનાથ પ્રભુ વર્ષાકાલના ચોથા માસમાં, વર્ષાકાલના સાતમા પખવાડિયામાં–કાર્તિક માસના અંધારિયા પખવાડિયાની બારશના દિવસે (ગુજરાતી આસો વદિ બારશ), મધ્યરાત્રિએ, ચિત્રા નક્ષત્રમાં ચન્દ્રમાનો યોગ પ્રાપ્ત થતાં, બત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા, અપરાજિત નામના મહા-વિમાનથી ચ્યવીને, આ જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપને વિષે ભરતક્ષેત્રમાં શૌર્યપુર નામના નગરમાં, સમુદ્રવિજય નામના રાજાની શિવાદેવી નામની રાણીની કુક્ષિમાં ઉત્પન્ન થયા. ચિત્રના વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૨નું આને મળતા જ પ્રસંગનું વર્ણન.

ચિત્ર ૧૫૭ઃ શ્રી નેમિનાથજીનું સમવસરણ. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૪૬ ઉપરથી. સમવસરણના વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૯નું વર્ણન. ચિત્રની મધ્યમાં શંખના લંછનવાળા શ્રી નેમિનાથજી પ્રભુ પદ્માસનની બેઠકે બેઠેલા છે. બાકીનું વર્ણન ચિત્ર ૧૫૫ને મળતું જ છે.

Plate XLI

ચિત્ર ૧૫૮ઃ છ ગણધરો. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૪૮ ઉપરથી. આ ચિત્રમાં અગિયાર ગણધરોના બદલે છ ગણધરો છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૪૨નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૧૫૯ઃ આઠ તીર્થંકરો. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૪૯ ઉપરથી. ચિત્રમાં બેબેની ચાર હારોમાં કુલ આઠ તીર્થંકરોની પદ્માસનસ્થ આભૂષણો સહિતની પ્રતિમાઓ છે. દરેક તીર્થં-કરની બંને બાજુએ એકેક ચામર ધરનાર ઊભેલો છે.

Plate XLII

ચિત્ર ૧૬૦થી ૧૭૨ અને ૧૭૩ થી ૧૮૫ઃ કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સુશોભનો. હંસ વિ. ૨ની પ્રત ઉપરથી. આ સુશોભનોમાં જુદાંજુદાં ફૂલો, ભૌમિતિક ડિઝાઇનો, હંસ, મોર વગેરે પક્ષીઓ, હરણ, માછલી, ઘોડો, હાથી, સિંહ વગેરે પ્રાણીઓનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવેલો છે.

Plate XLIII

ચિત્ર ૧૮૬ઃ શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુ. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૫૧ ઉપરથી. તે કાળે અને તે સમયે અર્હન્ કૌશલિક શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુ, ઉનાળાના ચોથા મહિનામાં, સાતમા પખવાડિયામાં–

આષાઢ માસની અંધારી ચોથ(ગુજરાતી જેઠ વદિ ૪)ને દિવસે, તેત્રીશ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ નામના મહાવિમાનમાંથી ચ્યવીને, આ જંબૂદ્વીપને વિષે, ભરતક્ષેત્રમાં, ઇક્ષ્વાકુ ભૂમિમાં, નાભિ નામના કુલકરની મરુદેવા નામની સ્ત્રીની કુક્ષિને વિષે, મધ્યરાત્રિએ, દિવ્ય આહારનો ત્યાગ કરીને ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થયા. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૨નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

ચિત્ર ૧૮૭: શ્રી સંઘ. પાટણ ૩ની પ્રતના પાના ૭૨ ઉપરથી. આ ચિત્રમાં ત્રણ હાર છે. સૌથી ઉપરની હારમાં ચાર પુરુષો–શ્રાવકો, બીજી હારમાં ચાર સાધ્વીઓ અને ત્રીજી હારમાં ચાર સ્ત્રીઓ–શ્રાવિકાઓ બંને હાથની અંજલિ જોડીને પ્રભુસ્તુતિ કરતાં દેખાય છે. આ ચિત્રનાં સ્ત્રી–પુરુષના પહેરવેશ આપણને પંદરમા સૈકાની શરૂઆતનાં વસ્ત્રપરિધાનના રિવાજનો આબેહૂબ ખ્યાલ આપે છે.

Plate XLIV

ચિત્ર ૧૮૮: ચાર ગુરુભાઇઓ. ડહેલા ૧ની પ્રતના પાના ૯૩ ઉપરથી. આ ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં ચિત્રના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના આર્યસ્થૂલિભદ્ર અને કોશાના પ્રસંગથી થાય છે. ચિત્રમાં આર્યસ્થૂલિભદ્ર, કોશાની ચિત્રશાળામાં ગુરુની આજ્ઞા લઇને ચાતુર્માસાર્થે રહ્યા છે, તે વિષયની રજૂઆત માટે ચિત્રકારે આર્યસ્થૂલિભદ્રને લાકડાના સિંહાસન ઉપર બેસાડીને, સામે બેઠેલી સ્ત્રી–કોશાને પોતાનો ડાબો હાથ ઊંચો કરીને જમણા હાથથી ધાર્મિક ઉપદેશ સમજાવતા બતાવ્યા છે.

ચિત્રના અનુસંધાને, નીચેના ત્રણ ગુરુભાઇઓની તપસ્યાનો પ્રસંગ જોવાનો છે. આર્યસ્થૂલિભદ્ર જ્યારે ચાતુર્માસ કોશાને ત્યાં કરવા ગયા, ત્યારે તેમની સાથે તેઓના ત્રણ ગુરુભાઇઓ પણ અનુક્રમે કુવાના ભારવટ ઉપર, સિંહની ગુફાના દ્વાર ઉપર અને સર્પના રાફડા ઉપર ચાતુર્માસ કરવા ગયા હતા, તે પ્રસંગ ચિત્રકારે અત્રે અનુક્રમે કુવો, સિંહની આકૃતિ તથા સર્પનું મુખ કાયોત્સર્ગ મુદ્રાએ ઊભેલા એકએક સાધુ પાસે ચીતરીને, અત્રે રજૂ કરેલ છે.

ચિત્ર ૧૮૯: આર્યવજ્રસ્વામી. ડહેલા ૧ની પ્રતના પાના ૯૯ ઉપરથી. આર્યધનગિરિ પોતાની પૂર્વાવસ્થામાં–સંસારીપણામાં તેમની સ્ત્રી સુનંદા સાથે તુંબવન નામના ગામમાં રહેતા હતા. સુનંદાને ગર્ભવતી અવસ્થામાં ત્યજી દઇને ધનગિરિએ દીક્ષા લીધી હતી. પછીથી સુનંદાએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. તે પુત્રે જન્મતાંની સાથે જ એવું સાંભળ્યું, કે પોતાના પિતાએ જૈન સાધુની દીક્ષા લીધેલી છે. આ સાંભળતાં જ તેને જાતિસ્મરણ–જ્ઞાન થયું. માતાને પોતાની ઉપર જરા ય મોહ ન થાય એટલા માટે તે હમેશાં રડીરડીને માતાને કંટાળો આપવા લાગ્યો; તેથી તેની માતાએ તે છ માસનો થયો, ત્યારે જ તેના પિતા–આર્યધનગિરિને વહોરાવી દીધો. તેમણે ગુરુના હાથમાં સોંપ્યો. ગુરુએ બાળકમાં બહુ ભાર હોવાને લીધે તેનું વજ્ર નામ પાડ્યું. તે પારણામાં રહ્યોરહ્યો અગિયાર અંગ ભણ્યો.

પછી તે બાળક વજ્ર ત્રણ વરસનો થયો, ત્યારે તેનો કબજો લેવા માટે સુનંદાએ રાજાની પાસે ફરિયાદ કરી. રાજાએ બાળકને રાજસભામાં બોલાવીને, આર્યધનગિરિ તથા સુનંદાને કહ્યું, કે તમે બંને જણા બાળકને સમજાવો અને બાળક પોતાની રાજીખુશીથી જેની પાસે જાય તેને

Fig. 224 चित्र २२४

Fig 225 चित्र २

Fig. 227 चित्र २२७

Fig. 228 चित्र २२८

Fig. 229 चित्र २२९

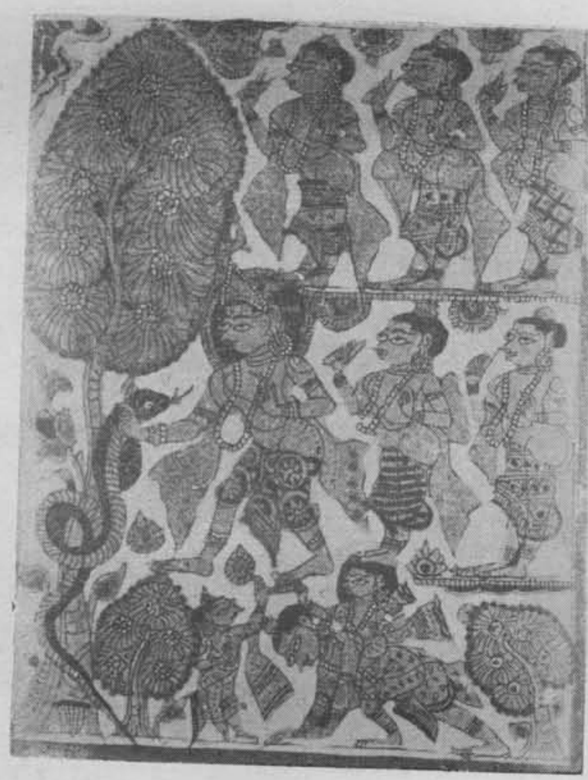

Fig. 230 चित्र २३०

Fig. 231 चित्र २३१

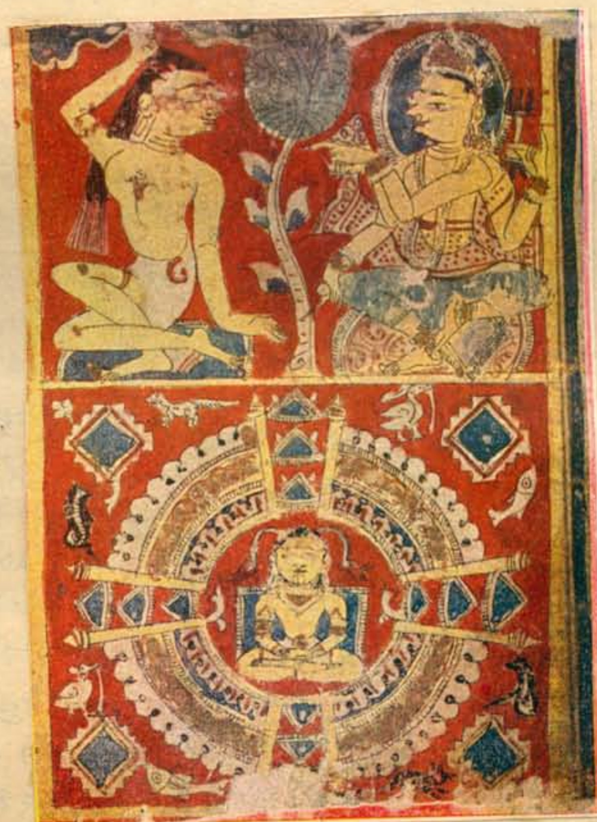

Fig. 232 चित्र २३२

બાળક સોંપવામાં આવશે.

ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના બાળક–વજ્રના પારણામાં ભણુવાના પ્રસંગથી થાય છે. ચિત્રની મધ્યમાં પારણામાં બાળક વજ્ર ઊભેલો છે. તેની એક બાજુએ એક સ્ત્રી, ઘણું કરીને, તેની માતા સુનંદા તથા બીજી બાજુએ ચાર સાધ્વીઓ બેઠેલી છે.

ચિત્રના અનુસંધાને, રાજદરબારમાં બાળક–વજ્ર આર્યધનગિરિ પાસેથી ઓઘો ગ્રહણ કરે છે, તે નીચેનો પ્રસંગ જોવાનો છે. ચિત્રમાં એક બાજુ રાજદરબારમાં રાજા પોતાની સામે બેઠેલા આર્યધનગિરિને અને પોતાની બાજુમાં બેઠેલી માતા–સુનંદાને પોતે કરવા ધારેલો ન્યાય સંભળાવતા દેખાય છે. રાજાની ગાદીની બાજુમાં સુનંદા વજ્રને ફોસલાવવા માટે રમકડાં–મીઠાઈ વગેરેનાં પ્રલોભનો આપતી અને સામે સિંહાસન ઉપર બેઠેલા આર્યધનગિરિ ઓઘો બતાવતાં અને તે ઓઘો લેવાની ઉત્સુકતા બતાવતો બાળક–વજ્ર ચિત્રની મધ્યમાં ઊભેલો છે. આર્યધનગિરિની પાછળ તેમનો એક શિષ્ય–સાધુ તેમની શુશ્રૂષા કરતો બતાવેલો છે.

Plate XLV

ચિત્ર ૧૯૦: મહાવીરજન્મ અને છપ્પન દિગ્કુમારીઓ તરફથી કરવામાં આવતો મહોત્સવ. ડહેલા ૧ની પ્રતના પાના ૪૬ ઉપરથી. આ ચિત્રમાં પણ ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના મહાવીરજન્મના પ્રસંગથી થાય છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૪નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

ચિત્રના અનુસંધાને, છપ્પન દિગ્કુમારીઓના મહોત્સવનો નીચેનો પ્રસંગ જોવાનો છે. પ્રભુનો જન્મ થતાં જ છપ્પન દિગ્કુમારીઓનાં આસન કંપ્યાં અને અવધિજ્ઞાનથી પ્રભુનો જન્મ થએલો જાણી, હર્ષપૂર્વક સૂતિકાઘરને વિષે આવી. તેઓમાં (૧) ભોગંકરા (૨) ભોગવતી (૩) સુભોગા (૪) ભોગમાલિની (૫) સુવત્સા (૬) વત્સમિત્રા (૭) પુષ્પમાળા અને (૮) અનંદિતા નામની આઠ દિગ્કુમારીઓએ અધોલોકથી આવી પ્રભુને તથા પ્રભુની માતાને નમસ્કાર કરી ઈશાન દિશામાં સૂતિકાઘર રચ્યું; અને એ ઘરથી એક યોજન પર્યંત જમીનને સંવર્તવાયુ વડે શુદ્ધ કરી.

(૯) મેઘંકરા (૧૦) મેઘવતી (૧૧) સુમેઘા (૧૨) મેઘમાલિની (૧૩) તોયધારા (૧૪) વિચિત્રા (૧૫) વારિષેણા અને (૧૬) બલાહિકા નામની આઠ દિગ્કુમારીઓએ ઊર્ધ્વલોકથી આવી પ્રભુને તથા પ્રભુની માતાને નમન કરી સુગંધી જળ તથા પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી.

(૧૭) નંદા (૧૮) ઉત્તરાનંદા (૧૯) આનંદા (૨૦) નંદિવર્ધના (૨૧) વિજયા (૨૨) વિજયંતી (૨૩) જયંતી અને (૨૪) અપરાજિતા નામની આઠ દિગ્કુમારીઓએ પૂર્વ દિશા તરફના રૂચક પર્વતથી આવીને મુખ જોવા માટે આગળ દર્પણ ધર્યું.

(૨૫) સમાહારા (૨૬) સુપ્રદત્તા (૨૭) સુપ્રબુદ્ધા (૨૮) યશોધરા (૨૯) લક્ષ્મીવતી (૩૦) શેષવતી (૩૧) ચિત્રગુપ્તા અને (૩૨) વસુંધરા નામની આઠ દિગ્કુમારીઓ દક્ષિણ દિશાના રૂચક પર્વતથી આવી સ્નાન માટે જળથી ભરેલા કળશો લઈ ગીતગાન કરવા લાગી.

(૩૩) ઈલાદેવી (૩૪) સુરાદેવી (૩૫) પૃથિવી (૩૬) પદ્મવતી (૩૭) એકનાસા (૩૮)

નવમિકા (૩૯) ભદ્રા અને (૪૦) શીતા નામની આઠ દિગ્કુમારીઓ પશ્ચિમ દિશાના રૂચક પર્વતથી આવી, પ્રભુને તથા પ્રભુની માતાને પવન નાખવા માટે હાથમાં વીંજણા લઈને ઊભી રહી.

(૪૧) અલંબુસા (૪૨) મિનકેશી (૪૩) પુંડરીકા (૪૪) વારુણી (૪૫) હાસા (૪૬) સર્વપ્રભા (૪૭) શ્રી અને (૪૮) હ્રી નામની આઠ દિગ્કુમારીઓ ઉત્તર દિશાના રૂચક પર્વતથી આવી, ચામર વીંઝવા લાગી.

(૪૯) ચિત્રા (૫૦) ચિત્રકનકા (૫૧) શતેરા અને (૫૨) વસુદામિની નામની ચાર દિગ્કુમારીકાઓ રૂચક પર્વતની વિદિશાઓમાંથી આવી, હાથમાં દીપક લઈ ઈશાન વગેરે વિદિશાઓમાં ઊભી રહી.

(૫૩) રૂપા (૫૪) રૂપાસિકા (૫૫) સુરૂપા અને (૫૬) રૂપકાવતી નામની ચાર દિગ્કુમારીઓએ રૂચક દ્વીપથી આવીને ભગવંતના નાળને ચાર અંગૂલથી છેટે છેદી, ખોદેલા ખાડામાં નાખી, ખાડો વૈડૂર્યરત્નોથી પૂરી તેની ઉપર પીઠ બનાવ્યું, તથા તેને દૂર્વાથી બાંધીને તે જન્મઘરની પૂર્વ દિશા, દક્ષિણ દિશા અને ઉત્તર દિશામાં કેળનાં ત્રણ ઘર બનાવ્યાં. દક્ષિણ દિશાવાળા ઘરમાં પ્રભુને તથા માતાને સિંહાસન ઉપર બેસારી, બંનેને સુગંધી તેલનું મર્દન કર્યું.

ચિત્રમાં જુદીજુદી દિશા, વિદિશાઓની એકેક દિગ્કુમારી રજુ કરી છે; કારણ કે આટલી જગ્યામાં ૫૬ દિગ્કુમારીઓ ચીતરી શકાય નહિ. ચિત્રમાં કેળના ત્રણ ઘર તથા બે સિંહાસન પણ ચીતરેલાં છે. કલ્પસૂત્રની બીજી હસ્તપ્રતોમાં આવી રીતનો ચિત્રપ્રસંગ ચીતરેલો જોવામાં આવતો નથી.

ચિત્ર ૧૯૧: જન્માભિષેક અને ઇંદ્રનું પંચરૂપે પ્રભુને લઇને મેરુ ઉપર જવું. ચિત્ર ૧૯૦ ના જ પાના ઉપરથી. આ ચિત્રમાં પણ ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત નીચેના ઈંદ્ર પંચરૂપે પ્રભુને મેરુ ઉપર લઈ જાય છે, તે પ્રસંગથી થાય છે. ઇંદ્રે પ્રભુને કરસંપુટમાં લીધા અને પ્રભુની સેવાનો તમામ લાભ લેવા માટે પોતાનાં પાંચ રૂપ બનાવ્યાં. એક રૂપે પ્રભુને ગ્રહણ કર્યા, બે રૂપે બંને બાજુએ રહીને ચામર વીંઝવા લાગ્યો, એક રૂપે પ્રભુના માથે છત્ર ધારણ કર્યું અને એક રૂપે વજ્ર ધારણ કરીને આગળ ચાલવા લાગ્યો. પછી ચિત્રના અનુસંધાને, જન્માભિષેકનો ઉપરનો પ્રસંગ જોવાનો છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૨૪નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

ચિત્રની મધ્યમાં બે હાથમાં પ્રભુને પકડીને એક રૂપે ઇન્દ્ર વેગથી જતો દેખાય છે, બીજા રૂપે સૌથી આગળ વજ્ર ધારણ કર્યું છે, તેની પાછળ ત્રીજા રૂપે ચામર વીંઝતો અને ચોથા રૂપે પ્રભુના મસ્તકે છત્ર ધારણ કરતો તથા પાંચમા રૂપે ચામર વીંઝતો દેખાય છે. ઇંદ્ર આકાશમાં ઉતાવળથી જતો હોવાથી ચામર ધરતાં બંને રૂપો તથા છત્રવાળું રૂપ આગળપાછળ થઈ ગયાં છે. ચિત્રનાં પાત્રો વેગવાન છે, જે ચિત્રકારનો પીંછી ઉપરનો અદ્‌ભુત કાબૂ દર્શાવે છે. સદ્‌ભાગ્યે આ ચિત્રોના ચિત્રકારનું નામ પણ મલી આવ્યું છે. જુઓ ચિત્ર ૨૧૯નું વર્ણન.

Plate XLVI

ચિત્ર ૧૯૨: ચતુર્વિધ સંઘ. લીંબડીની પ્રતના પાના ૯૬ ઉપરથી. ચિત્રમાં સૌથી ઉપર-

Fig. 233 चित्र २३३

Fig. 234 चित्र २३४

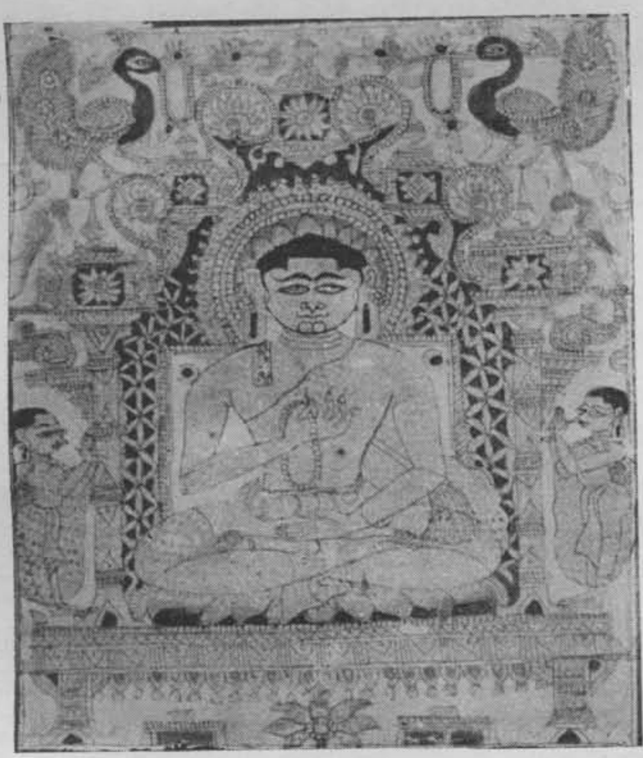

Fig. 235 चित्र २३५

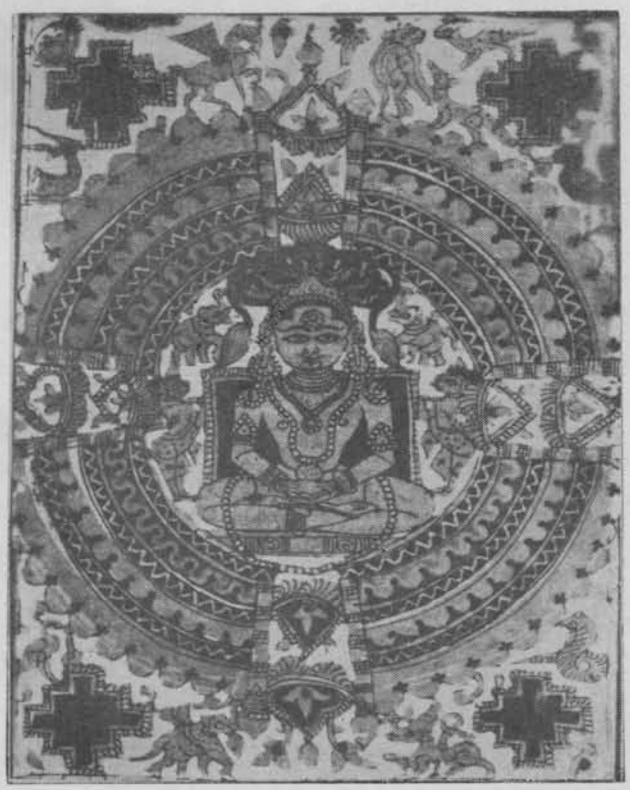

Fig. 236 चित्र २३६

Fig. 237 चित्र २३७

Fig. 238 चित्र २३८

Fig. 239 चित्र २३९

Fig. 240 चित्र २४०

चित्र २४१

Fig 241

ના ભાગમાં ભગવાન મહાવીરની આભૂષણો સહિતની પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાજી શિખરની નીચેના ભાગના દેરામાં ગભારામાં બેઠેલા છે અને તેમની પાસે ગભારાની બહાર, ઘુમટની નીચેના રંગમંડપમાં બે હાથ જોડીને સ્તુતિ કરતા બે સાધુઓ ઊભેલા છે. આ પ્રસંગની નીચે, ચિત્રના મધ્ય ભાગમાં ચાર શ્રાવકો બે હાથની અંજલિ જોડીને સ્તુતિ કરતા બેઠેલા છે અને સૌથી નીચેના ત્રીજા પ્રસંગમાં બે સાધ્વીઓ અને બે શ્રાવિકાઓ બંને હાથની અંજલિ જોડીને સ્તુતિ કરતી બેઠેલી છે. આ ચિત્ર ભગવાન મહાવીર ચતુર્વિધ સંઘ સમક્ષ ગુણશીલ ચૈત્યમાં બેસીને પર્યુષણા કલ્પની પ્રરૂપણા કરે છે તેને લગતું છે.

લખાણની આઠ લીટીઓ પૈકી સાતમી અને આઠમી લીટીમાં આ પ્રતિ લખાયાનો આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે. । संवत् १५१४ वर्षे । माघ सुदि २ सोमे । मंत्रि देवा लिखितं ॥ અર્થાત્–સંવત ૧૫૧૪ના માહ સુદિ ૨ ને સોમવારના દિવસે (આ કલ્પસૂત્રની હસ્તપ્રત) મંત્રિ દેવાએ લખી છે.

Plate XLVII

ચિત્ર ૧૯૩: પાર્શ્વનાથ પંચમુષ્ટિ લોચ અને કમઠોપસર્ગ–નિવારણ. લીંબડીની પ્રતના પાના ૪૪ ઉપરથી. ચિત્રમાં અનુક્રમે બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત પંચમુષ્ટિ લોચના પ્રસંગથી થાય છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૫૫નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, અનુક્રમે કમઠોપસર્ગ–નિવારણનો પ્રસંગ જોવાનો છે. ચિત્રની મધ્યમાં પદ્માસનની બેઠકે આભૂષણો સહિત પ્રભુ પાર્શ્વનાથ બેઠેલા છે. તેઓશ્રીના મસ્તક ઉપર નાગરાજની સાત ફણાઓ છે. જમણી બાજુએ ચાર હાથવાળો ધરણેન્દ્ર બે હાથની અંજલિ જોડીને તથા ડાબી બાજુએ ચાર હાથવાળી તેની પટરાણી બે હાથની અંજલિ જોડીને કમઠોપસર્ગનું નિવારણ કર્યા પછી પ્રભુની સ્તુતિ કરતાં દેખાય છે. ધરણેન્દ્ર અને તેની પટરાણીના બાકીના બે હાથ પૈકી એક હાથમાં અંકુશ છે અને બીજો હાથ વરદ મુદ્રાએ રાખેલો છે. ધરણેન્દ્ર તથા પટરાણીના મસ્તક ઉપર નાગરાજની ફણાઓ છે. વળી ધરણેન્દ્રના મસ્તકની ઉપરના ભાગમાં ચાર હાથવાળી દેવી (વૈરોટયા?) દેખાય છે. તેણીના બે હાથમાં સર્પ છે અને પટરાણીના મસ્તક ઉપર ચાર હાથવાળો દેવ (ક્ષેત્રપાલ?) દેખાય છે; કારણ કે તેની આગળ તેનું વાહન કૂતરો ઊભેલો છે. આ ચિત્રમાં જે ધોળી પટીઓ થીગડાં જેવી દેખાય છે, તેથી આ સુવર્ણાક્ષરી પ્રતના પાછળના અક્ષરો બચાવવા માટે કોઈ કલાથી અનભિજ્ઞ વ્યક્તિએ આ ચિત્રને બેડોળ બનાવી દીધું છે.

Plate XLVIII

ચિત્ર ૧૯૪ થી ૨૦૫ અને **૨૦૬ થી ૨૧૭:** કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સુશોભનો. હંસ વિ૦ ૨ની પ્રત ઉપરથી.

Plate IL–L

ચિત્ર ૨૧૮–૨૧૯: પ્રશસ્તિ. ડહેલા ૧ની પ્રતના પાના ૧૨૧ની બંને બાજુ. આ પ્રતના પાના ૧૨૦ની પાછળની બાજુ અને ૧૨૧ની બંને બાજુ થઈને આ પ્રત લખાવનારની ૯ શ્લોકની પ્રશસ્તિ છે, જે પૈકી ૧૨૦મા પાનામાં ૫ શ્લોક છે અને બાકીના ૪ શ્લોક પાના ૧૨૧ની એક

બાજુ પદ્યમાં છે; અને આ પ્રત લખાવનાર તથા ચીતરનાર ચિત્રકારનું નામ પાના ૧૨૧ની પાછળની બાજુ ચાર લીટીમાં ગદ્યમાં છે, જે આ પ્રમાણે છે:–

"श्री हुँबड ज्ञातीय सं० झांझण सं० वर्द्धमान सं० वीरपाल गुणराज एतैः श्री तपापक्षे श्री विजयतिलकसूरींद्र शिष्य भ. श्री जयसुंदरसूरिवरणामुपदेशेन सुवर्णाक्षरे। श्री कल्पलेखितः॥ प्राग्वाट् ज्ञातीय मंत्रि कूंपा सुत सोमाकेनालेख्य चित्र० सारंगेनचित्रिता ॥श्रीः॥

હુંબડ જ્ઞાતીવાળા સંઘવી ઝાંઝણ, સંઘવી વર્દ્ધમાન, સંઘવી વીરપાલ [તથા] ગુણરાજ વગેરે[શ્રેષ્ઠીઓ]એ તપાગચ્છીય શ્રી વિજયતિલકસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય ભટ્ટારક શ્રી જયસુંદરસૂરીશ્વરજીના ઉપદેશથી સોનાના અક્ષરોથી [આ] કલ્પસૂત્ર લખાવ્યું. [અને તે] પોરવાડ જ્ઞાતીવાળા મંત્રિ કૂંપાના પુત્ર સોમે લખ્યું [અને]સારંગ નામના ચિત્રકારે ચીતર્યું."

Plate LI

ચિત્ર ૨૨૦ થી ૨૨૩: સુંદર સુશોભનો. નવાબ ૨ની પ્રતના હાંસિયાઓ.

Plate LII

ચિત્ર ૨૨૪: નિશાલ ગણુણું. ડહેલા ૨ની પ્રતના પાના ૪૩ ઉપરથી. આ ચિત્રમાં પણ ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના આમલકી ક્રીડાના ચિત્રથી થાય છે.

(૧) એક વખતે સૌધર્મેન્દ્ર પોતાની સભામાં મહાવીરના ધૈર્યગુણની પ્રશંસા કરી અને કહેવા લાગ્યો કે: 'હે દેવો! અત્યારના આ કાળમાં મનુષ્યલોકમાં શ્રીવર્ધમાનકુમાર એક બાળક હોવા છતાં પણ તેમના જેવો બીજો કોઈ પરાક્રમી વીર નથી. ઇન્દ્રાદિ દેવો પણ તેમને બિવરાવવાને અસમર્થ છે.' આ સાંભળીને એક દેવ કે જેનું નામ જણાવવામાં નથી આવ્યું, તે જ્યાં કુમારો ક્રીડા કરતા હતા ત્યાં આવ્યો અને સાંબેલા જેવા જાડા, ચપળ બે જીભવાળા, ચળકતા મણિવાળા, ફૂંફાડા મારતા, કાજળ સમાન કાળા વર્ણવાળા, ક્રૂર આકૃતિવાળા અને વિસ્તૃત ફણાવાળા મોટા સર્પનું રૂપ બનાવીને ક્રીડા કરવાના વૃક્ષને વીંટાળી દીધું. આવો ભયંકર સર્પ જોઈ ભયભીત બનેલા બધા કુમારો રમતગમત પડતી મૂકી નાસી છૂટયા; પરંતુ મહાપરાક્રમી ધૈર્યશાળી શ્રી વર્ધમાનકુમારે જરાપણ ભય પામ્યા વિના પોતે ત્યાં તેની પાસે જઈ, સર્પને હાથથી પકડી દૂર ફેંકી દીધો. સર્પ દૂર પડયો એટલે નિર્ભય બનેલા કુમારો પાછા એકઠા થઈ ગયા અને ક્રીડા શરૂ કરી દીધી.

(૨) હવે કુમારોએ વૃક્ષની રમત પડતી મૂકી દડાની રમત શરૂ કરી. રમતમાં એવી શરત હતી કે જે હારી જાય તે જીતેલાને ખભા ઉપર બેસાડે. કુમારવેષધારી દેવ શ્રી વર્ધમાનકુમાર સાથે રમતાં હારી ગયો. તેણે કહ્યું: 'ભાઈ, હું હાર્યો અને આ વર્ધમાનકુમાર જીત્યા માટે એમને મારા ખભા ઉપર બેસવા દો.' શ્રી વર્ધમાન ખભા ઉપર બેઠા એટલે દેવે તક સાધી તેમને બિવરાવવાનો પ્રપંચ કર્યો. તેણે પોતાની દેવશક્તિથી સાત તાડ જેટલું ઊંચું પોતાનું શરીર બનાવ્યું. પ્રભુ તેનો પ્રપંચ અવધિજ્ઞાનના બળથી જાણી ગયા. તેમણે વજ્ર જેવી કઠોર મુષ્ટિથી તેની પીઠ પર એવો તો પ્રહાર કર્યો કે તે ચીસો પાડવા લાગ્યો અને પીડા પામવાથી મચ્છરની જેમ સંકોચાઇ ગયો. પ્રભુનું પરાક્રમ તથા ધૈર્ય પ્રત્યક્ષ અનુભવી ઇન્દ્રના સત્ય વચનનો તેણે મનમાં સ્વીકાર

Fig. 242 चित्र २४२

Fig. 243 चित्र २४३

Fig. 244 चित्र २४४

Fig. 245

Fig. 246 चित्र २४६

Fig. 247 चित्र २४७

Fig. 248 चित्र २४८

Fig. 249 चित्र २४९

કર્યો અને પોતાનું અસલ સ્વરૂપ પ્રકટ કરી સઘળો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. તે વખતે ઇન્દ્રે ધૈર્ય-શાળી પ્રભુનું 'વીર' એવું ગુણનિષ્પન્ન નામ પાડયું.

ચિત્રમાં વર્ધમાનકુમારે માથે મુકુટ તથા કાનમાં કુંડળ વગેરે આભૂષણો પહેરેલાં છે અને ઝાડને વીંટાઇ વળેલો સર્પ છે. વર્ધમાનકુમારની આગળપાછળ ત્રણ તથા ઉપરના ભાગમાં એક બીજો છોકરો ચીતરેલો છે. વર્દ્ધમાન દેવના ખભા ઉપર બેઠેલા છે. વળી નજીકમાં એક વ્યક્તિ ઊભેલી છે, જે જમણો હાથ ઊંચો કરીને કોઇને બોલાવીને મહાવીરના આ પરાક્રમનો પ્રસંગ બતાવતી હોય એમ લાગે છે.

આ પ્રસંગની સાથે સરખાવો કૃષ્ણની બાળક્રીડાનો એક પ્રસંગ.

(૧) કૃષ્ણ જ્યારે બીજા ગોપ બાળકો સાથે રમતા હતા ત્યારે તેમના શત્રુ કંસે મારવા મોકલેલો અઘ નામનો અસુર એક યોજન જેટલું સર્પરૂપ ધારણ કરી માર્ગ વચ્ચે પડયો અને કૃષ્ણ સુદ્ધાં બધાં બાળકોને ગળી ગયો. આ જોઇ કૃષ્ણે એ સર્પના ગળાને એવી રીતે રૂંધી નાખ્યું કે જેથી તે સર્પ અઘાસુરનું મસ્તક ફાટી શ્વાસ નીકળી ગયો અને તે મરી ગયો. તેના મુખમાંથી બાળકો બધા સકુશળ બહાર આવ્યા. —ભાગવત દશમસ્કન્ધ, અ. ૧૨, શ્લો. ૧૨-૩૫, પૃ. ૮૮.

(૨) એકબીજાને અરસપરસ ઘોડા બનાવી જ્યારે ગોપ બાળકો સાથે કૃષ્ણ અને બળભદ્ર રમતા હતા, તે વખતે કંસે મોકલેલો પ્રલમ્બ નામનો અસુર તે રમતમાં દાખલ થયો. તે કૃષ્ણ અને બળભદ્રને ઊપાડી જવા ઇચ્છતો હતો. એણે બળભદ્રનો ઘોડો બની તેમને દૂર લઇ જઇ, એક પ્રચંડ અને ભયાનક રૂપ પ્રગટ કર્યું. બળભદ્રે છેવટે ન ડરતાં સખત મુષ્ટિપ્રહારથી એ વિકરાળ અસુરને લોહી વમતો કરી ઠાર કર્યો અને અંતે બધા સકુશળ પાછા ફર્યા.

—ભાગવત દશમસ્કન્ધ, અ. ૨૦, શ્લો. ૧૮–૩૦.

આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, અનુક્રમે નિશાલ ગણણાનો નીચેનો પ્રસંગ જોવાનો છે. પ્રભુ જ્યારે આઠ વર્ષથી કંઈક અધિક ઉમ્મરના થયા ત્યારે, પ્રભુ જન્મથી જ ત્રણ જ્ઞાન સહિત જન્મેલા હોવા છતાં, પરમ હર્ષિત થએલાં માતાપિતા, સામાન્ય પુત્રની પેઠે તેઓને નિશાળે ભણવા મોકલવા તૈયાર થયાં. શુભ મુહૂર્ત અને શુભ લગ્ને પ્રભુને નિશાળે બેસાડવાની મહોત્સવ-પૂર્વક મોટી તૈયારી કરી. સગાં–સંબંધીઓનો, હાથી, ઘોડા વગેરે વાહનોથી, હાર, મુગટ, કુંડલ, બાજુબંધ, કંકણ વગેરે આભૂષણોથી અને પંચવર્ણીય રેશમી વસ્ત્રોથી આદરપૂર્વક સત્કાર કર્યો. ભણાવનાર પંડિતને માટે મહામૂલ્યવાળાં ઘરેણાં, વિવિધ પ્રકારનાં રત્નો અને શ્રીફળ વગેરે ઉત્તમ વસ્તુઓ તૈયાર કરવામાં આવી. નિશાળના વિદ્યાર્થીઓને વહેંચવા માટે સોપારી, સાકર, બદામ, દ્રાક્ષ, ચારોળી, મીઠાઇ અને વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો મંગાવ્યાં. સુવર્ણ, રત્ન અને રૂપાથી જડેલાં પાટી–ખડિયો–લેખન વગેરે ઉપકરણો તૈયાર કર્યાં. દેવી સરસ્વતીની મૂર્તિના પૂજન માટે કિંમતી રત્નો અને મોતીઓથી જડેલું સુવર્ણનું મનોહર આભૂષણ તૈયાર કરાવ્યું. કુલની વૃદ્ધ સ્ત્રીઓએ પ્રભુને પવિત્ર જળ વડે સ્નાન કરાવી, ચંદન કપૂર વગેરે સુગંધી દ્રવ્યોથી વિલેપન કર્યું. ત્યાર પછી ઉત્તમ વસ્ત્રો, દિવ્ય આભૂષણો અને પુષ્પમાળા વડે અલંકૃત થએલા પ્રભુને સુવર્ણની સાંકળથી શોભી રહેલા ઉત્તમ હાથી ઉપર બેસાડયા. સેવકોએ પ્રભુના મસ્તક ઉપર રમણીય છત્ર ધારણ કર્યું. ચંદ્રનાં કિરણો જેવાં સફેદ ચામરો વીંઝાવા લાગ્યાં, ગવૈયાઓ ગાન ગાવા લાગ્યા, વાજિંત્રો-

ના મધુર સૂર નીકળવા લાગ્યા, વિવિધ પ્રકારના નાચ થવા લાગ્યા, યાચકોને ઈચ્છિત દાન મળવા લાગ્યાં. એવી રીતે ધામધૂમ સાથે, ચતુરંગી સેનાથી પરવરેલા શ્રી વર્દ્ધમાનકુમાર પંડિતને ઘેર ભણવા ગયા.

ચિત્રમાં હાથી ઉપર વર્દ્ધમાનકુમાર બેઠેલા છે. હાથીની આગળ એક માણસ શરણાઈ વગાડતો દેખાય છે અને હાથીની પાછળ ઉપર બે અને નીચે એક, કુલ ત્રણ સ્ત્રીઓ મંગલ ગીતો ગાતી ઊભી છે. નીચે ચાર પુરુષો બેઠેલા છે.

ચિત્ર ૨૨૫: મહાવીર–દીક્ષા. ડહેલા ૨ની પ્રતના પાના ૪૭ ઉપરથી. ચિત્રમાં અનુક્રમે ત્રણ પ્રસંગો છે. તેમાં કથાપ્રસંગની શરૂઆત ઉપરના સંવત્સરી–દાનના ચિત્રથી થાય છે. વર્ણન માટે જુઓ આ ચિત્રને લગતું જ ચિત્ર ૩૪નું વર્ણન.

આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, અનુક્રમે દીક્ષામહોત્સવનો મધ્યનો પ્રસંગ જોવાનો છે. વર્ણન માટે જુઓ આ ચિત્રને લગતું જ ચિત્ર ૩૫નું વર્ણન.

આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, અનુક્રમે પંચમુષ્ટિ લોચનો નીચેનો પ્રસંગ જોવાનો છે. વર્ણન માટે જુઓ આ ચિત્રને લગતું જ ચિત્ર ૩૬નું વર્ણન.

ચિત્ર ૨૨૬: શ્રી જંબુકુમાર અને આઠ સ્ત્રીઓ. ડહેલા ૨ની પ્રતના પાના ૭૬ ઉપરથી. આર્યસુધર્માને કાશ્યપગોત્રવાળા આર્યજંબુ નામે સ્થવિર શિષ્ય હતા. તેઓશ્રીનો જન્મ રાજગૃહ નામના નગરમાં થયો હતો. તેમના પિતાનું નામ ઋષભ અને માતાનું નામ ધારિણી હતું. જંબુકુમાર એક વખતે રાજગૃહીના ઉદ્યાનમાં આવેલા આર્યસુધર્મા પાસે ધર્મોપદેશ સાંભળવા ગયા હતા. તેઓશ્રીનો ધર્મોપદેશ સાંભળીને સંસાર ઉપર જંબુકુમારને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો હતો, છતાં પણ માતાપિતાના દૃઢ આગ્રહને વશ થઈને તેઓ આઠ કન્યાઓ પરણ્યા. લગ્નની પ્રથમ રાત્રિએ જ, જંબુકુમાર પોતાની આઠ સ્ત્રીઓને પ્રતિબોધ આપી રહ્યા હતા. તે વખતે ચારસો નવાણું ચોરના પરિવારવાળો પ્રભવ નામનો ચોર પણ ચોરી કરવા માટે ત્યાં ઘરમાં આવ્યો હતો. જંબુકુમારનો વૈરાગ્યવાસિત ઉપદેશ સાંભળી ચારસો નવાણું ચોરો સહિત પ્રભવ અને આઠે સ્ત્રીઓ પ્રતિબોધ પામ્યાં અને સવાર પડતાં જ પાંચસો ચોર, આઠ સ્ત્રીઓ, તે સ્ત્રીઓનાં માતાપિતા અને પોતાનાં માતાપિતા, એ રીતે કુલ પાંચસો છવ્વીસની સાથે શ્રી આર્યજંબુએ નવાણું ક્રોડ સોનૈયા ત્યજી દઈને દીક્ષા લીધી.

ચિત્રમાં ડાબી બાજુએ ઉપરના ભાગમાં જંબુકુમાર, જમણી બાજુએ બબ્બેની ચાર લાઈનોમાં બેઠેલી આઠ સ્ત્રીઓને અને જંબુકુમારની નીચેના ભાગમાં ચોરી કરવા પ્રવૃત્ત થએલા પ્રભવ વગેરે ચોરોને ઉપદેશ આપતા દેખાય છે.

Plate LIII

ચિત્ર ૨૨૭: હરિણૈગમેષિન્. સોહન પાના ૧૧ ઉપરથી. ચિત્રમાં હરિણૈગમેષિન્ બે હાથમાં આકાશમાર્ગે ગર્ભ લઈને જતો દેખાય છે. તેના પગની નીચેના ભાગમાં પહાડની આકૃતિ તથા બંને બાજુ સુંદર ઝાડ ચિત્રકારે ચીતરેલાં છે. તેને આકાશમાર્ગે ચાલતો હોવાનો બતાવવા માટે હંસ પક્ષીની ડિઝાઇનવાળા તેના ઉત્તરાસંગના બંને છેડાઓને ચિત્રમાં ઊડતા બતાવેલા છે.

Fig. 251 चित्र २५१

Fig. 250 चित्र २५०

આ ચિત્ર ચિત્રકારની પીંછી ઉપરનો સુંદર કાબૂ દર્શાવે છે.

ચિત્ર ૨૨૮: સિદ્ધાર્થ અને ત્રિશલા. સોહન. પાના ૧૯ ઉપરથી. સિદ્ધાર્થ રાજા સ્નાન-ગૃહમાંથી નીકળી, બહાર જ્યાં સભાનું સ્થાન હતું ત્યાં પહોંચ્યા અને સિંહાસન ઉપર પૂર્વદિશા તરફ મુખ રાખી બિરાજમાન થયા. ત્યારબાદ પોતાની બહુ નજીક નહીં તેમ બહુ દૂર નહીં એવી રીતે સભાના અંદરના ભાગમાં પડદો બંધાવ્યો.

પડદાની મનોહરતા

આ પડદાને વિવિધ પ્રકારનાં મણિ અને રત્નો જડેલાં હોવાથી અતિશય દર્શનીય લાગતો હતો. જ્યાં ઊંચી જાતનાં વસ્ત્રો વણાતાં હતાં, ત્યાં જ તે બનાવરાવવામાં આવેલો હોવાથી ભારે કિંમતી હતો. બારીક રેશમનો બનાવેલો અને સેંકડો ગૂંથણીઓ વડે મનને આશ્ચર્ય પમાડનારો તાણો તેમાં ખીલી નીકળતો હતો. વળી એ પડદા ઉપર અનેક પ્રકારનાં મનોહર અને આશ્ચર્ય-કારક ચિત્રો આલેખેલાં હતાં. વરુ, વૃષભ, મનુષ્યો, મગરમચ્છો, પંખીઓ, સર્પો, કિન્નરદેવો, રૂરૂ જાતિનાં મૃગલાં, અષ્ટાપદ નામનાં જંગલનાં પશુઓ, ચમરી ગાયો, હાથીઓ, તેમ જ અશો-કલતા વગેરે વનલતાઓ અને પદ્મલતાઓનાં કળાભરેલાં ચિત્રો તેમાં મુખ્ય હતાં. આ પડદો–જવનિકા બંધાવવાનો ઉદ્દેશ એ જ હતો કે અંદરના ભાગમાં રાણી વગેરે અંતઃપુરવાસિનીઓ નિરાંતે બેસી શકે.

રાણીનું સિંહાસન

પડદાની અંદર રાણીને બેસવાને માટે એક સિંહાસન ગોઠવવામાં આવ્યું. તેની ઉપર મણિ–રત્નની સુંદર રચના કરવામાં આવી હતી. બેસવાની જગ્યાએ સ્વચ્છ અને કોમળ રેશમી ગાદી બિછાવી તેની ઉપર સફેદ ચાદર પાથરવામાં આવી હતી. એ રીતે તે અતિશય કોમળ અને શરીરને સુખકારી લાગે એવું સિંહાસન ગોઠવવામાં આવ્યું હતું.

ચિત્રમાં સિદ્ધાર્થ રાજા જમણા હાથમાં તલવાર તથા ડાબા હાથમાં ફૂલ રાખીને સિંહાસન ઉપર વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત થઇને બેઠેલા છે. મસ્તક ઉપર ચંદરવો બાંધેલો છે. વચ્ચે પડદો છે. પડદાના આંતરામાં ત્રિશલા જમણા હાથમાં ફૂલ રાખીને વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસ-જ્જિત થઇને બેઠેલાં છે. તેમના મસ્તક ઉપર પણ ચંદરવો બાંધેલો છે. ચિત્રના ઠેઠ ઉપરના ભાગમાં બે મોર ચીતરેલા છે.

ચિત્ર ૨૨૯: ત્રિશલાનો આનંદ. સોહન. પાના ૩૦ ઉપરથી. ગર્ભ સહીસલામત છે એમ જણાતાં ત્રિશલા માતાના આનંદનો પાર ન રહ્યો. ચિત્રમાં ત્રિશલા ખૂબ આનંદમાં આવી જઇને હીંચકા ઉપર હીંચકા ખાતાં બેઠેલાં છે. કલ્પસૂત્રની બીજી કોઇપણ સચિત્ર પ્રતમાં આ પ્રસંગને આ રીતે ચીતરેલો મારા જોવામાં આવ્યો નથી. હીંચકામાં બારીક સુંદર કોતરકામ કરેલું દેખાય છે. ત્રિશલાની જમણી બાજુએ હીંચકા ઉપર ઊભી રહેલી ચામરધારિણી સ્ત્રી–પરિચારિકા ડાબા હાથથી ચામર વીંઝતી દેખાય છે. ડાબી બાજુએ બીજી એક સ્ત્રી–પરિચારિકા વાડકામાં ચંદન–ઘનસાર વગેરે વિલેપન કરવાનાં દ્રવ્યો લઇને હીંચકા ઉપર ઊભેલી છે. હીંચકાની નીચેના ભાગમાં બંને બાજુએ એકેક સ્ત્રી–પરિચારિકા બેઠેલી છે; વળી નીચેના ભાગની મધ્યમાં

બીજી બે સ્ત્રીઓ બંને હાથથી પકડેલાં સુખડના ટુકડાથી અંગ-વિલેપન કરવાનાં દ્રવ્યો ઘસતી હોય એમ સ્પષ્ટ દેખાય છે. ચિત્રકારે પ્રસંગની રજૂઆત બહુ સુંદર રીતે કરેલી છે.

ચિત્ર ૨૩૦: આમલકી ક્રીડા. સોહન. પાના ૩૪ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ આ ચિત્રને લગતું જ ચિત્ર ૨૨૪નું આમલકી ક્રીડાનું વર્ણન.

આ ચિત્રમાં વર્ધમાનકુમારે માથે મુકુટ તથા કાનમાં કુંડળ વગેરે આભૂષણો પહેરેલાં છે અને ડાબા હાથે ઝાડને વીંટાઈ વળેલા સર્પને મોં આગળથી પકડેલો છે. વર્ધમાનકુમારની પાછળ બે તથા ઉપરના ભાગમાં ત્રણ બીજા છોકરાઓ ચીતરેલા છે. ઠેઠ નીચેના ભાગમાં બંને બાજુ એકેક ઝાડ રજૂ કરેલું છે. મધ્યમાં દેવના ઉપર બેઠેલા વર્ધમાન અને તેમના જમણા હાથની મુષ્ટિનો પ્રહાર સહન નહિ થવાથી કમ્મરમાંથી વળી જઈને ઘોડા જેવો બની ગએલો દેવ ચીતરેલા છે. વળી નજીકમાં ઊભો રહેલો એક છોકરો જમણો હાથ ઊંચો કરીને બીજા છોકરાઓને બોલાવીને વર્ધમાનકુમારના આ પરાક્રમનો પ્રસંગ બતાવતો હોય એમ લાગે છે.

Plate LIV

ચિત્ર ૨૩૧: પ્રભુ મહાવીરની દીક્ષા. હંસ વિ. ૧ના પાના ૬૦ ઉપરથી. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે, તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત નીચેના પાલખીના ચિત્રથી થાય છે. વર્ણન માટે જુઓ આ જ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૩૫નું વર્ણન. આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, ઉપરના ચિત્રમાં વર્ણવેલા પ્રભુ મહાવીરે કરેલા અનગારપણા(સાધુપણા)ના સ્વીકારનો પ્રસંગ જોવાનો છે. વર્ણનને માટે જુઓ ચિત્ર ૩૬નું આ જ પ્રસંગને લગતું વર્ણન.

ચિત્ર ૨૩૨: પ્રભુ મહાવીરની દીક્ષા. પુરાતત્ત્વવિદ્ શ્રી જિનવિજયજીની સુવર્ણાક્ષરી સંવત ૧૫૧૧ની શ્રી મહાવીર ચરિત્રની હસ્તપ્રત ઉપરથી. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે; તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના પ્રભુ મહાવીરે કરેલા સાધુપણાના સ્વીકારથી થાય છે. વર્ણન માટે જુઓ આ જ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૩૭નું વર્ણન. આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, નીચેના ચિત્રમાં વર્ણવેલો પ્રભુ મહાવીરના સમવસરણનો પ્રસંગ જોવાનો છે. વર્ણન માટે જુઓ આ જ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૧૬નું વર્ણન.

Plate LV

ચિત્ર ૨૩૩: વર્ષીદાન તથા દીક્ષામહોત્સવ. સોહન. પાના ૩૬ ઉપરથી. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના વર્ષીદાનના ચિત્રથી થાય છે. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૩૪નું વર્ણન. પછી ચિત્રના અનુસંધાને, દીક્ષા મહોત્સવનો પ્રસંગ જોવાનો છે. વર્ણન માટે જુઓ આ જ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૩૫નું વર્ણન.

ચિત્ર ૨૩૪: પંચમુષ્ટિ લોચ. સોહન. પાના ૩૬ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ આ જ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૩૬નું વર્ણન.

ચિત્ર ૨૩૫: ગૌતમસ્વામી. સોહન. પાના ૭૮ ઉપરથી. ચિત્રની મધ્યમાં લાકડાની સુંદર નકશીકામવાળી પાટ ઉપર પદ્માસનની બેઠકે ગૌતમસ્વામી બેઠા છે. તેઓશ્રીની પાછળના ભાગમાં બંને બાજુએ અને મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં લાકડાની નકશીકામવાળું પૂંઠિયું છે.

Fig. 252 चित्र २५२

Fig. 253 चित्र २५३

Fig. 254 चित्र २५४

Fig 255 चित्र २५५

Fig. 256 चित्र २५६

Fig. 257 चित्र २५७

Plate LXIII

चित्र २५८

Fig. 258

ઉપરના ભાગની બંને બાજુએ મોંમાં ફૂલની માળા રાખીને ઊભેલો એકેક મોર ચીતરેલો છે. ગૌતમસ્વામીનો ડાબો ખભો તેમણે પહેરેલાં કપડાંથી ઢંકાએલો છે અને જમણા ખભા ઉપર મુહપત્તિ છે. વળી તેઓશ્રીના જમણા ખોળામાં ઓઘો પણ સ્પષ્ટ દેખાય છે; તેઓશ્રીના બંને હાથ હૃદયની પાસે અભયમુદ્રાએ * રાખેલા છે. આવી રીતની મુદ્રાવાળી ગૌતમસ્વામીની મૂર્તિઓ અગર ચિત્રો જવલ્લે જ મળી આવે છે.

ચિત્ર ૨૩૬: શ્રીપાર્શ્વનાથનું સમવસરણ. સોહન. પાના ૪૭ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૫૫નું આ જ ચિત્રને લગતું વર્ણન.

Plate LVI

ચિત્ર ૨૩૭: પાર્શ્વનાથનું નિર્વાણ. સોહન. પાના ૪૮ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૯૫નું આ જ ચિત્રને લગતું વર્ણન.

ચિત્ર ૨૩૮: શ્રીઋષભદેવ. સોહન. પાના ૫૪ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૨નું આ જ ચિત્રને લગતું વર્ણન.

ચિત્ર ૨૩૯: તીર્થાધિરાજ શત્રુંજય. સોહન. પાના ૬૫ પરથી. શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સમાજનો મોટો ભાગ રોજ સવારે પ્રાભાતિક સ્તુતિમાં ભારતનાં પાંચ મુખ્ય જૈન તીર્થોનો નિમ્નલિખિત સ્તુતિથી, એ પવિત્ર સ્થાનો ઉપર મોક્ષે જનાર પુણ્યાત્માઓને વંદન કરે છે:

૧ ૨ ૩ ૪ ૫
આબુ અષ્ટાપદ ગીરનાર, સમેતશિખર શત્રુંજય સાર;
પંચતીર્થ એ ઉત્તમ ધામ, સિદ્ધિવર્યા તેને કરું પ્રણામ.

તીર્થાધિરાજ શ્રીશત્રુંજય ઉપર મૂળનાયક તરીકે શ્રી આદીશ્વર પ્રભુની મૂર્તિ બિરાજમાન હોવાથી વૃષભના લાંછન-ચિહ્નવાળી શ્રી આદીશ્વર પ્રભુની મૂર્તિ ચિત્રકારે અત્રે રજૂ કરી છે. ચિત્રની અંદર શિખરની ઉપરના ભાગમાં એક મોર અને એક સર્પ ચીતરેલાં છે, જે બંને ચિત્રો આજે પણ મુખ્ય દેરાસરની પાછળના ભાગમાં રાયણવૃક્ષની નીચે ડાબી બાજુએ વિદ્યમાન છે. ચિત્રની ડાબી બાજુએ ઉપરના ભાગમાં એક ઝાડ ચીતરીને રાયણના ઝાડની રજૂઆત પણ ચિત્રકારે આ ચિત્રમાં કરેલી છે. ચિત્રની જમણી બાજુએ ઉપરના ભાગમાં કાઉસગ્ગધ્યાને પાંચ સાધુની આકૃતિઓ ચીતરીને પાંચ પાંડવોની રજૂઆત ચિત્રકારે કરેલી છે (જૈન ધર્મની માન્યતા પ્રમાણે વીસ કોટિ સાધુઓ સાથે પાંચ પાંડવો શત્રુંજય ઉપર મોક્ષે ગયા છે.) પાંચે પાંડવોની સ્થાપત્યમૂર્તિઓ આજે પણ શત્રુંજય પર્વત પર વિદ્યમાન છે. ચિત્રની જમણી બાજુએ બેઠા ઘાટના શિખરવાળું (ઘુમટવાળું) પુંડરીક ગણધરની મૂર્તિવાળું મંદિર ચીતરેલું છે. મૂર્તિની પલાંઠીમાં પુંડરીક કમલનું લંછન (ચિહ્ન) છે. આ મૂર્તિની ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે કે શત્રુંજય ઉપરના જિનમંદિરો સિવાય કોઈપણ જૈનતીર્થના જિનમંદિરની અંદર ગણધરોની મૂર્તિઓ જિનમૂર્તિની માફક પદ્માસને પ્રાચીન શિલ્પીઓએ ઘડી નથી. મૂળનાયકના મંદિરનું શિખર બહુ જ ઊંચું, ઊડતી ધ્વજા સહિત ચીતરીને ચિત્રકારે તે સમયના (પંદરમા સૈકાના)

* 'दक्षिणहस्तनोर्ध्वाङ्गुलिना पताकाकारेणाभयमुद्रा' ॥१५॥–निर्वाणकलिका पृष्ठ ३३.

જિનમંદિરની વિશાલતાનો આબેહૂબ ખ્યાલ આપવા પ્રયત્ન કર્યો છે. બંને મૂર્તિઓની નીચેની પટ્ટીમાં હારબંધ હાથીઓ ચીતરેલા છે. પટ્ટીની નીચેના ભાગમાં પહાડની આકૃતિ છે. બંને મૂર્તિઓની નીચે ગોળાકૃતિમાં ધર્મચક્રની રચના બે હરણીઆંઓના જોડલાં ચીતરીને રજૂ કરી છે.

ચિત્ર ૨૪૦: મહાતીર્થ શ્રી ગીરનાર. સોહન. પાના ૬૧ ઉપરથી. આ ચિત્રમાં શ્વેતાંબર જૈનોના બીજા મુખ્ય તીર્થ ગીરનારજીની રજૂઆત કરવાનો ચિત્રકારનો આશય હોય તેમ લાગે છે. ચિત્રની બરાબર મધ્યમાં શિખરબંધ જિનમંદિરમાં શંખના લંછન(ચિન્હ)વાળી આભૂષણ સહિત ગીરનાર તીર્થના મુખ્ય દેરાસરના મૂળનાયક બાવીસમા તીર્થંકર શ્રીનેમિનાથજીની સુંદર મૂર્તિ ચિત્રકારે ચીતરેલી છેઃ ચિત્ર ૨૩૯ની માફક આ ચિત્રમાં પણ શિખર ઉપર ધ્વજા ફરકી રહી છે. મૂળનાયકની જમણી બાજુએ એક પુરુષ અને એક સ્ત્રી બંને હાથની અંજલિ જોડીને સ્તુતિ કરતાં દેખાય છે. ઘણુંકરીને તેઓ આ પ્રત ચીતરાવનાર પતિ–પત્ની હશે એમ લાગે છે. ડાબી બાજુએ કાઉસગ્ગધ્યાને ઊભેલી એક સ્ત્રીની આકૃતિ છે, જે ઘણુંકરીને 'રાજિમતી'ની હોવી જોઇએ, કારણ કે ગીરનાર પર્વત પરના મુખ્ય મંદિરથી જરા દૂરની ટેકરી ઉપર 'રાજુલની ગુફા' નામની એક ગુફામાં 'રાજિમતી'ની મૂર્તિ આજે પણ ગીરનાર પર્વત પર વિદ્યમાન છે. રાજિમતીના મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં એક ઉપર એક એમ બે પદ્માસનસ્થ જિન મૂર્તિઓ છે, જે ચીતરીને ગીરનાર ઉપરના બીજા જિનમંદિરોની રજૂઆત કરવાનો ચિત્રકારનો આશય હોય એમ લાગે છે. તે મૂર્તિઓના ઉપરના ભાગમાં એક હંસયુગલ ચીતરેલું છે. ચિત્રની ડાબી બાજુના શિખર ઉપર પણ એક પક્ષી ચીતરેલું છે તથા ઉપરના ખૂણામાં પહાડની આકૃતિ રજૂ કરી શ્રીનેમિનાથ ભગવાનના શાસનની અધિષ્ઠાયિકા અંબિકાયક્ષિણી તથા યક્ષરાજની મૂર્તિઓ ચીતરેલી છે. ચિત્રના તળિયાના ભાગમાં બંને બાજુ એકેક ઝાડ અને એકેક પુરુષ–યાત્રાળુ ડુંગર ઉપર ચડતા દેખાય છે. જમણી બાજુથી ચડતા યાત્રાળુના બંને હાથમાં ફૂલની માળા તથા ડાબી બાજુથી ચડતા યાત્રાળુના જમણા હાથમાં કાંઇક વાજિંત્ર જેવું અને ડાબો હાથ ઊંચો કરેલો છે. મધ્યમાં ધર્મચક્રના દ્યોતક બે હરણીઆં ચીતરેલાં છે, પરંતુ અજાયબીની વાત એ છે કે બીજા ચિત્રો તથા શિલ્પકામોની માફક આ ચિત્રનાં બંને હરણને એકબીજાની સન્મુખ રજૂ નહિ કરતાં અત્રે એકબીજાની પાછળ બેઠેલાં ચીતરેલાં છે.

Plate LVII

ચિત્ર ૨૪૧: સ્થૂલિભદ્ર, કોશા અને સાત બહેનો. કુસુમ. પાના ૧૦૧ ઉપરથી. માઢર ગોત્રવાળા સ્થવિર આર્ય સંભૂતિવિજયને ગૌતમ ગોત્રવાળા આર્ય સ્થૂલિભદ્ર શિષ્ય હતા. તેઓ પાટલીપુત્રના મહામંત્રી શકટાલના પુત્ર હતા. પૂર્વાવસ્થામાં તેઓ બાર વર્ષ સુધી કોશા નામની ગણિકાને ત્યાં રહ્યા હતા. વરરુચિ નામના વિદ્વાન બ્રાહ્મણના પ્રપંચથી મહામંત્રી શકટાલ મૃત્યુ પામ્યા. નંદરાજાએ સ્થૂલિભદ્રને બોલાવી મંત્રીપદ સ્વીકારવાનું કહ્યું; પરંતુ પિતાના મૃત્યુને લીધે સંસારપર વૈરાગ્ય આવવાથી આર્ય સંભૂતિવિજયજી પાસે જૈનધર્મની સાધુદીક્ષા અંગિકાર કરી.

દીક્ષા અંગિકાર કરી, ગુરુની આજ્ઞા લઇ પૂર્વ પરિચિત કોશા ગણિકાને ત્યાં ચિત્રશાળામાં

Fig. 259 चित्र २५९

Fig. 260 चित्र २६०

Fig. 261 चित्र २६१

Fig. 263 चित्र २६३

Fig. 262 चित्र २६२

Fig. 265 चित्र २६५

Fig. 264 चित्र २६४

આતુંમાસ રહ્યા. ચાતુર્માસ અંતે કોશાને પ્રતિબોધ પમાડી શ્રાવિકા બનાવી પોતે ગુરુ પાસે આવ્યા.*

એક વખત યક્ષા આદિ પોતાની સાત સાધ્વી બહેનો આર્ય સ્થૂલિભદ્રને વંદન કરવા આવી તે વખતે વિદ્યાના બળથી પોતાનું સિંહરૂપ વિકુર્વીને બહેનોને બીવરાવી. જ્યારે આ બાબત શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીના જાણવામાં આવી ત્યારે તેમને ઘણી દિલગીરી થઈ. સ્થૂલિભદ્ર જ્યારે વાચના લેવા ગયા ત્યારે 'તમે વાચના માટે અયોગ્ય છો' એમ ભદ્રબાહુસ્વામીએ કહ્યું.

ચિત્રમાં એક બાજુ આર્ય સ્થૂલિભદ્ર સાધુ-અવસ્થામાં લાકડાના સિંહાસનની મધ્યમાં પદ્માસનની બેઠકે બેઠેલા છે. બીજી બાજુ ચિત્રના ઉપરના ભાગમાં હંસ પક્ષીની ડિઝાઇનવાળા ચંદરવાની નીચે યક્ષા આદિ સાત સાધ્વી બહેનો વંદન કરતી બંને હાથ જોડીને બેઠેલી છે અને નીચેના ભાગમાં નૃત્ય કરતી બે સ્ત્રીઓ કોશા અને તેની બહેન ઉપકોશા છે; અને તે બંનેની બાજુમાં સ્થૂલિભદ્ર નૃત્ય વગેરેથી ચલાયમાન નહિ થવાથી બંને બહેનો બંને હાથની અંજલિ જોડીને તેઓશ્રીના સાધુપણાની પ્રશંસા કરતી ઊભેલી છે. ચિત્રની અંદરના નૃત્ય સ્વરૂપોનાં રૂપો ચીતરવામાં ચિત્રકારે સજીવતા આણવા માટેનો પ્રયાસ કરેલો છે. કલ્પસૂત્રની બીજી કોઈપણ પ્રતમાં આ પ્રસંગને લગતું આવી જાતનું ચિત્રણ મારા જોવામાં આવ્યું નથી. આખા યે ચિત્રમાં સોનાની શાહીનો પુષ્કળ ઉપયોગ કરેલો દેખાઈ આવે છે.

Plate LVIII.

ચિત્ર ૨૪૨: ઋષભદેવનું નિર્વાણ. સોહન. પાના ૫૮ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૪૧નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન. આ ચિત્રમાં અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર શ્રીઋષભદેવ પ્રભુનું નિર્વાણ થએલું હોવાથી પ્રભુની પલાંઠી નીચે સિદ્ધશિલાની આકૃતિ અને તેની નીચે અષ્ટાપદના આઠ પગથિયાં તથા આજુબાજુ [illegible]

ચિત્ર ૨૪૩: દેવી [illegible] લાકડાના સુંદર કોતરકામવાળા ભદ્રાસનની મધ્યમાં સરસ્વતી દેવીની [illegible] મૂર્તિ બિરાજમાન છે. દેવીના ઉપરના જમણા હાથમાં [illegible] દાંડી સહિત કમલ-પુષ્પ છે, જ્યારે નીચેના જમણા હાથમાં કમંડલુ અને [illegible] વીણા છે. કલ્પસૂત્રની બીજી હસ્તપ્રતોમાં દેવી સરસ્વતીનાં આવાં સુંદર કલારૂપકો [illegible] જોવામાં આવે છે. ચિત્ર ૨૩૫ની માફક આ ચિત્રમાં પણ ઉપરના ભાગની બંને બાજુએ [illegible] માળા સહિત એકેક મોર ચીતરેલો છે. તેણીના વાહન તરીકે ચિત્રની નીચેના ભાગમાં હંસપક્ષી પણ ચીતરેલ છે.

ચિત્ર ૨૪૪: શ્રીઋષભદેવનું પાણિગ્રહણ. કાંતિ વિ. ૧ પાના ૭૭ ઉપરથી. 'પ્રથમ તીર્થંકરનો વિવાહ કરવો એ મારો આચાર છે' એમ વિચારી કરોડો દેવદેવીઓથી પરિવરેલો ઇન્દ્ર પ્રભુ પાસે આવ્યો અને વિવાહ આરંભ્યો; પ્રભુનું વર સંબંધીનું સઘળું કાર્ય ઇન્દ્રે પોતે તથા દેવોએ કર્યું અને બંને કન્યાઓનું વધૂ સંબંધીકાર્ય દેવીઓએ કર્યું.

ચિત્રમાં આજની માફક ચારે દિશામાં ચૉરીના છોડ બાંધેલાં છે. દરેક છોડમાં ચૉરી ઉપર

*સ્થૂલિભદ્રના સંપૂર્ણ જીવનચરિત્ર માટે મારા તરફથી પ્રસિદ્ધ થએલ "કામવિજેતા સ્થૂલિભદ્ર" નામની નવલકથા વાંચી જવા ખાસ ભલામણ કરું છું.

કેળનાં પાંદડા બાંધેલાં છે. ચોરીની ઉપરના ભાગમાં છત્ર તથા તોરણ બાંધેલું છે. પ્રભુ સંસારાવસ્થામાં એક સ્ત્રી સાથે હસ્તમેળાપ કરતા ચિત્રમાં દેખાય છે. બંનેની મધ્યમાં નીચે એક બ્રાહ્મણ બેઠેલો છે અને તે અગ્નિમાં ઘીની આહુતિ આપતો દેખાય છે. સૌથી નીચે બે પુરુષો તથા બે સ્ત્રીઓ ઊભેલાં છે. સૌથી આગળના પ્રથમ પુરુષના જમણા હાથમાં ફૂલ છે અને પાછળના બીજા પુરુષનો જમણો હાથ ઊંચો કરેલો દેખાય છે; પાછળની બંને સ્ત્રીઓ પૈકીની પ્રથમ સ્ત્રીના જમણા હાથમાં સળગતો રામણદીવો અને બીજી સ્ત્રીના ઊંચા કરેલા જમણા હાથમાં શ્રીફળ દેખાય છે. આ સ્ત્રી–પુરુષો આપણે ઉપર જણાવી ગયા તે પ્રમાણે મનુષ્યો નથી પણ દેવો છે, તે દર્શાવવા ચિત્રકારે દરેકના ચહેરાની આજુબાજુ ફરતું દિવ્ય તેજ બતાવવા માટે ગોળ આભામંડળો સફેદ રંગથી ચીતરેલાં છે. આ ચિત્ર પંદરમા સૈકાની લગ્ન–વ્યવસ્થાનો આબેહૂબ ખ્યાલ આપે છે.

ચિત્ર ૨૪૫: શ્રી ઋષભદેવનો રાજ્યાભિષેક. ઉપરના જ પાનાની ડાબી બાજુનો ચિત્રપ્રસંગ. ચિત્રના વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૨૬૪ના નીચેના પ્રસંગનું આ જ ચિત્રને લગતું વર્ણન. આ ચિત્રમાં સિંહાસન ઉપર વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત થઈને પ્રભુ રાજગાદી ઉપર જમણા હાથમાં તલવાર પકડીને બેઠેલા છે, અને પ્રભુની સામે ડાબા હાથમાં પકડેલા કુમકુમનાં રત્નજડિત સુવર્ણપાત્રમાંથી લીધેલા કુમકુમ વડે જમણા હાથના અંગૂઠાથી પ્રભુના ભાલસ્થલમાં રાજ્યાભિષેકનું તિલક કરતો ઈન્દ્ર ઊભેલો છે. ઇન્દ્રના ચાર હાથ પૈકીનો નીચેનો જમણો હાથ વરદ મુદ્રાએ રાખેલો છે અને ઊંચા કરેલા ચોથા–ડાબા હાથમાં અંકુશ પકડેલો છે. બંનેના મસ્તક ઉપર રાજચિહ્ન તરીકે છત્ર છે અને બંનેના ચહેરાને ફરતાં દિવ્ય તેજનાં દ્યોતક આભામંડળો છે.

Plate LIX

ચિત્ર ૨૪૬: શ્રીમારૂદેવાની મુક્તિ. કાંતિ॰ વિ॰ ની પ્રતના [illegible] ઉપરથી. ભરત ચક્રવર્તિએ મારૂદેવા માતાને પણ પોતાની સાથે લીધાં અને તેમને હાથી ઉપર બેસાડ્યાં. સમવસરણની નજીક આવતાં જ ભરતે માતા મારૂદેવાને કહ્યું કે, 'માતાજી! આપના પુત્રની ઋદ્ધિ સામે એકવાર દૃષ્ટિ તો કરો!' ભરતના આનંદોદ્‌ગાર સાંભળી મારૂદેવા માતાના અંગેઅંગ રોમાંચિત થયાં. પાણીના પ્રવાહથી જેવી રીતે કાદવ ધોવાઈ જાય તેવી રીતે આનંદાશ્રુ વડે તેમનાં પડળ પણ ધોવાઇ ગયાં. પ્રભુની છત્રચામર વગેરે ઋદ્ધિ જોઈ તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યાં કે, 'ખરેખર! મોહથી વિહ્વળ બનેલા પ્રાણીઓને ધિક્કાર છે! પોતાનો સ્વાર્થ હોય ત્યાં સુધી જ સહુ સ્નેહ બતાવે છે! આ ઋષભના દુઃખની નકામી ચિંતા કરીકરીને અને રડીરડીને આંધળી થઈ ગઈ, છતાં સુરઅસુરથી સેવાતા અને આવી અનુપમ સમૃદ્ધિ ભોગવતા આ ઋષભે મને સુખ સમાચારનો સંદેશો પણ ન મોકલ્યો! આવા સુખમાં માતા શેની યાદ આવે? એવા સ્વાર્થી સ્નેહને હજારોવાર ધિક્કાર હો!' એવી ભાવના ભાવતાંભાવતાં મારૂદેવા માતાને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને તે જ ક્ષણે આયુષ્યનો ક્ષય થવાથી મુક્તિ પામ્યાં.

ચિત્રમાં હાથી ઉપર આગળ બેઠેલાં શ્રીમારૂદેવા માતા છે, જેમના ડાબા હાથમાં શ્રીફળ છે; પાછળ બેઠેલા ચક્રવર્તિ ભરત છે; તેમના માથા ઉપર છત્ર છે. હાથીની આગળના ભાગમાં જમણા ખભા ઉપર તલવાર તથા ડાબા હાથમાં ઢાલ રાખીને ચાલતો પદાતિ-સૈનિક છે.

चित्र २६६

Fig. 266

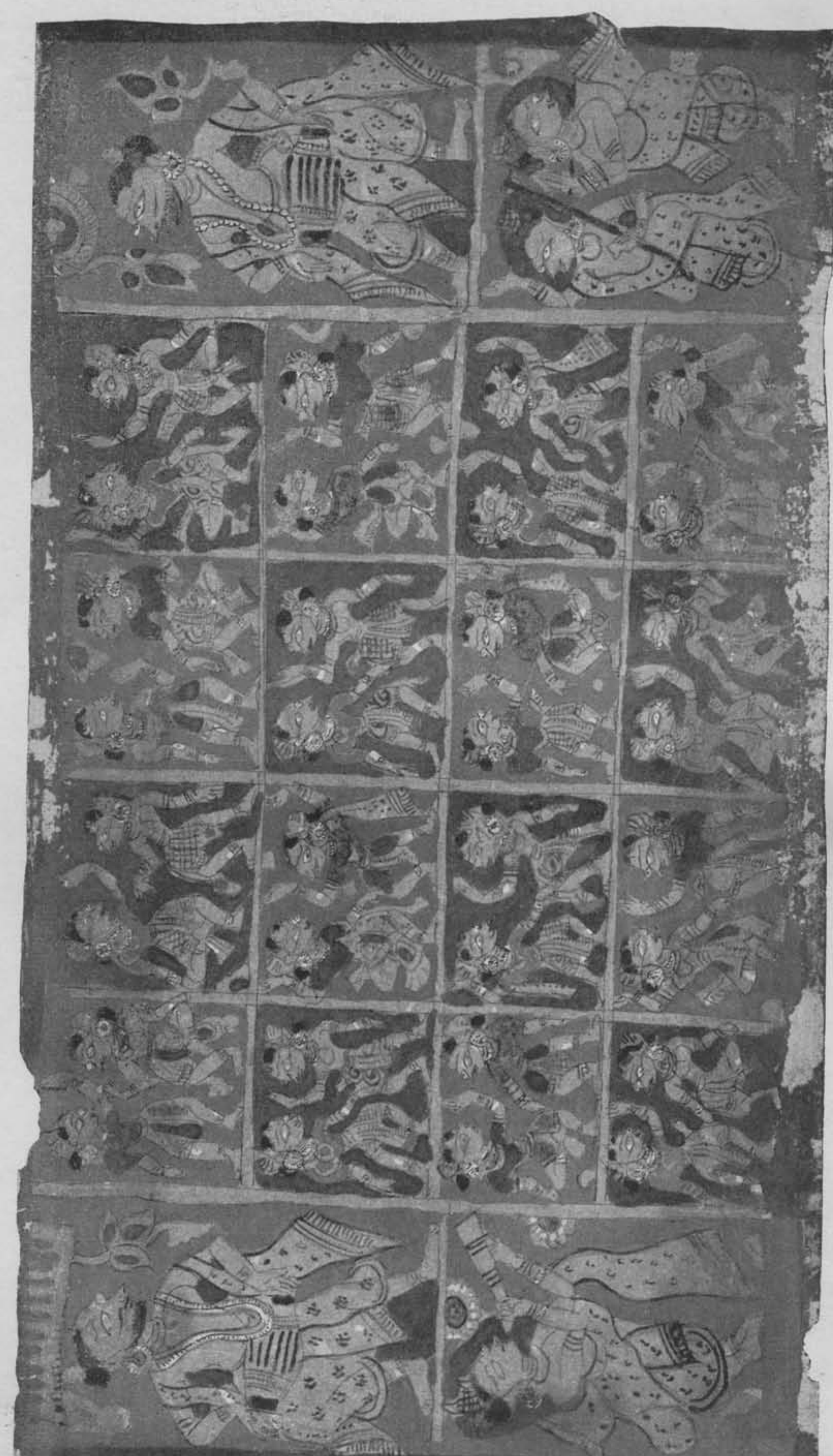

चित्र २६७

Fig. 267.

ચિત્ર ૨૪૭ઃ શ્રીબાહુબલિની તપસ્યા. કાંતિવિ. ૧ ના પાના ૭૩ ઉપરથી. શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુના બીજા પુત્ર બાહુબલિ મુનિએ સર્વ સાવદ્યનો ત્યાગ કર્યો, પણ અભિમાનનો ત્યાગ ન કરી શક્યા. તેમને વિચાર થયો કેઃ 'જો હું હમણાંને હમણાં જ પ્રભુ પાસે જઈશ તો મારે મારા નાના ભાઈ, પણ દીક્ષાપર્યાયથી મોટા ગણાતા ભાઈઓને વંદન કરવું પડશે. હું ઉંમરમાં તથા બલમાં પણ આવો મોટો હોવા છતાં નાના ભાઈઓને વંદન કરું એ કેમ બને? એટલે જ્યારે મને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય ત્યારે જ પ્રભુ પાસે જવાનું રાખીશ.' આવા અહંકારને અહંકારમાં જ એક વર્ષ પર્યંત કાઉસગ્ગધ્યાનમાં ઊભા રહ્યા. વરસને અંતે શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુએ મોકલેલી બ્રાહ્મી અને સુંદરી નામની તેમની બે સાધ્વી બહેનોએ આવીને કહ્યું કેઃ 'હે ભાઈ! અભિમાન-રૂપી હાથીથી નીચે ઉતરો.' બાહુબલિના હૃદય ઉપર એ પ્રતિબોધની તાત્કાલિક અસર થઈ અને અહંકારરૂપી હાથી થકી નીચે ઉતરી જેવો પગ ઉપાડ્યો કે તુરત જ તેમને કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

ચિત્રની મધ્યમાં બાહુબલિ મુનિ કાઉસગ્ગધ્યાનમાં ઊભેલા છે, આજુબાજુ ઝાડ ઊગેલાં છે, નીચે બંને સાધ્વી બહેનો આવીને પ્રતિબોધ કરતી ઊભેલી છે.

ચિત્ર ૨૪૮ઃ શ્રીશય્યંભવ ભટ્ટ અને જૈન સાધુઓ. કાંતિવિ. ૧ના પાના ૭૬ ઉપરથી. એક દિવસે શ્રી આર્ય પ્રભવસ્વામીએ પોતાની પાટે સ્થાપવાને યોગ્ય કોઈ પોતાના ગણમાં કે સંઘમાં છે કે નહીં તે જાણવા જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો, પણ તેવો યોગ્ય પુરુષ દેખાયો નહિ; તેથી બીજા સંપ્રદાયમાં ઉપયોગ મૂકતાં રાજગૃહ નગરમાં યજ્ઞ કરતો શય્યંભવ ભટ્ટ તેમના જોવામાં આવ્યો. પછી તેઓશ્રીની પ્રેરણાથી બે શિષ્યો ત્યાં ગયા અને બોલ્યા કે, **'अहो कष्टमहो कष्टं तत्त्वं न ज्ञायते परं'** એટલે કે ખરેખર આ તો કષ્ટ જ છે, શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ કાંઈ જણાતું નથી!

ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે; તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના યજ્ઞના ચિત્રથી થાય છે. શય્યંભવ ભટ્ટ યજ્ઞ કરતા દેખાય છે અને બાજુમાં ઊભા રહેલા બે જૈન સાધુઓ ઉપરના શબ્દો હાથ ઊંચા કરીને બોલતા દેખાય છે! આ સાંભળીને યજ્ઞ કરતાંકરતાં શય્યંભવ ભટ્ટે પોતાના બ્રાહ્મણ ગુરુને આ બાબતનો ખુલાસો પૂછતાં યોગ્ય ઉત્તર નહિ મળવાથી ચિત્રના અનુસંધાને, નીચેના પ્રસંગમાં વર્ણવેલો, પ્રભવસ્વામી પાસે તત્ત્વની ચર્ચાનો પ્રસંગ જોવાનો છે. પ્રભવસ્વામી ભદ્રાસન પર બેઠેલા છે, સામે શય્યંભવ ભટ્ટ તત્ત્વની ચર્ચા કરતા દેખાય છે.

ચિત્ર ૨૪૯ઃ આર્યવજ્રનો પુણ્યપ્રભાવ. કાંતિવિ. ૧ના પાના ૭૯ની બીજી બાજુ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ આ જ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૧૮૯નું વર્ણન.

Plate LX

ચિત્ર ૨૫૦ઃ શક્રસ્તવ. ડહેલા ૨ના પાના ૮ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ આજ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૨૮નું વર્ણન.

ચિત્રમાં ઈન્દ્ર સિંહાસનની નીચે પોતાનો ડાબો ઢીંચણ ઊભો રાખીને તથા જમણો ઢીંચણ જમીનને અડાડીને શક્રસ્તવ બોલતો બેઠેલો છે. ઇન્દ્રના ચાર હાથ પૈકી બે હાથ અભય મુદ્રાએ રાખેલા છે, નીચા રાખેલા જમણા હાથમાં ફલ છે તથા બીજા ઊંચા કરેલા

ડાબા હાથમાં અંકુશ છે. ઇન્દ્રના ઉત્તરીય વસ્ત્રમાં સુંદર ડીઝાઇન છે. ઇન્દ્રના હાથની આંગળીઓ વગેરેની આબેહૂબ ચિત્રકારની કલાપ્રવીણતાનું દિગ્દર્શન કરાવે છે.

ચિત્ર ૧૫૧: કમઠ-પંચાગ્નિ-તપ. ડહેલા ભંડારની પ્રતના પાના ૪૭ ઉપરથી. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે; તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત નીચેના કમઠ-પંચાગ્નિ-તપના પ્રસંગથી થાય છે.

એક વખતે વારાણસી નગરીની બહાર કમઠ નામનો તાપસ પંચાગ્નિ તાપ તપતો આવ્યો. તેની પંચાગ્નિ-તપ વગેરે કષ્ટક્રિયાઓ જોઇ નગરના લોકોને હાથમાં પુષ્પ વગેરે પૂજાની સામગ્રી લઇને તે દિશા તરફ જતા શ્રીપાર્શ્વકુમારે પોતાના મહેલના ઝરૂખામાંથી જોયા. પાર્શ્વકુમાર પણ તેને જોવા પરિવાર સહિત નીકળ્યા. તીવ્ર પંચાગ્નિના તાપથી તપતા કમઠને પ્રભુએ જોયો એટલું જ નહિ, પણ પાસેના અગ્નિકુંડમાં નાખેલા એક કાષ્ટની અંદર એક મોટા જીવતા સર્પને પણ બળતો તેઓશ્રીએ પોતાના જ્ઞાનબળથી નિહાળ્યો. કરુણાસમુદ્ર પાર્શ્વકુમાર બોલ્યા, 'હે મૂઢ તપસ્વી! દયા વિના ફોકટનું આ કષ્ટ શા સારુ વેઠે છે? હે તપસ્વી! આ કલેશકારક, દયા-રહિત કષ્ટક્રિયા કરવી મૂકી દે.'

પાર્શ્વકુમારના વચન સાંભળી ક્રોધાયમાન થએલો કમઠ તાપસ કહેવા લાગ્યો, 'હું જાણું છું કે તમે એક રાજપુત્ર છો. રાજપુત્રો તો કેવળ હાથી-ઘોડા ખેલી જાણે! ધર્મનું સાચું તત્ત્વ કેવળ અમે તપોધન જ જાણીએ. તમારા મોજશોખ તમને મુબારક હો, અમારા તપની વચમાં તમે વ્યર્થ માથું ન મારો.'

ક્ષમાસાગર કુમારે આ વખતે વધારે વાદવિવાદ નહિ કરતાં પોતાના એક સેવક પાસે પેલું સળગતું કાષ્ટ બહાર કઢાવ્યું અને તેને યતનાપૂર્વક સાવચેતીથી ફડાવ્યું. તેમાંથી તરત જ તાપ વડે આકુળવ્યાકુળ અને મરણ પ્રાય થએલો એક સર્પ નીકળ્યો. કુમારની આજ્ઞાથી એક સેવકે તે સર્પને નવકારમંત્ર તથા પ્રત્યાખ્યાન સંભળાવ્યું; તે સાંભળી સર્પ તરત જ મૃત્યુ પામી નાગાધિપ-ધરણેન્દ્ર થયો. કમઠ તાપસ લોકોનો તિરસ્કાર પામી પાર્શ્વકુમાર પ્રત્યે દ્વેષભાવ રાખતો લોકોમાં અપકીર્તિ પામી બીજે સ્થળે ચાલ્યો ગયો. તે અજ્ઞાનકષ્ટ તપ તપી મરણ પામીને ભવનવાસી મેઘકુમાર દેવોમાં મેઘમાલી નામનો દેવ થયો.

ચિત્રની એક બાજુ, ચારે દિશામાં અગ્નિકુંડો સળગે છે અને મધ્યમાં કમઠ તાપસ બેઠેલો છે. કમઠના મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં સૂર્ય ચીતરીને ચિત્રકારે પંચાગ્નિ તાપની રજુઆત કરી છે. ચિત્રની બીજી બાજુ ઉપરના ભાગમાં નોકરે યતનાપૂર્વક કાષ્ઠ ચીરીને બહાર કાઢેલો મરણતોલ સ્થિતિમાં સર્પ દેખાય છે અને તે સર્પને પોતાનો જમણો હાથ ઊંચો કરીને ઊભો રહેલો નોકર નવકાર મંત્ર અને પ્રત્યાખ્યાન સંભળાવતો દેખાય છે. નીચેના ભાગમાં ઘોડા ઉપર બેઠેલા પાર્શ્વકુમાર સામે પંચાગ્નિ તપ તપતા કમઠ તાપસ સાથે વાદવિવાદ કરતા દેખાય છે.

ચિત્રના અનુસંધાને, કમઠોપસર્ગ નિવારણનો ઉપરનો પ્રસંગ જોવાનો છે. વર્ણન માટે જુઓ આ જ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૧૯૩નું વર્ણન. ચિત્રની મધ્યમાં પ્રભુશ્રી પાર્શ્વનાથ પદ્માસનની બેઠકે આભૂષણો સહિત બેઠેલા છે. પ્રભુશ્રીના મસ્તક ઉપર નાગરાજની સાત ફણાઓ છે.

Plate LXIX

Fig. 269

चित्र २६९

Fig. 268

चित्र २६८

પ્રભુશ્રીની જમણી બાજુએ મસ્તક ઉપર સાત ફણાવાળો નાગરાજ–ધરણેન્દ્ર પોતાના ચાર હાથ પૈકી બે હાથની અંજલિ જોડીને પ્રભુની સ્તુતિ કરતો તથા બાકીના બે હાથો પૈકી એક હાથમાં અંકુશ તથા બીજા હાથમાં ફળ લઈને ઊભેલો છે. પ્રભુશ્રીની ડાબી બાજુએ ધરણેન્દ્ર–નાગરાજ-ની પટરાણી મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં ત્રણ ફણાઓ સહિત, પોતાના ચાર હાથ પૈકી બે હાથની અંજલિ જોડીને અને ત્રીજા હાથમાં અંકુશ તથા ચોથા હાથમાં ફળ લઈને ઊભેલી છે.

Plate LXI

ચિત્ર ૨૫૨: કોશાનૃત્ય. કાંતિવિ. ૧. પાના ૭૮ ઉપરથી.

સ્થૂલિભદ્રના ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામેલી કોશાને ત્યાં એક કામી રથકારે આવી, પોતાનું કૌશલ્ય બતાવવા સારુ, પ્રથમના બાણના મૂળ ભાગમાં બીજું અને બીજા બાણના મૂળના ભાગમાં ત્રીજું એમ કેટલાંક બાણ મારી, દૂર રહેલ આંબાની લુંબ તોડી નાખી. રથકારના એ ગર્વને તોડવા કોશાએ સરસવના ઢગલા ઉપર સોય અને સોયના અગ્રભાગ ઉપર ફૂલ મુકાવી તેની ઉપર નૃત્ય કરી બતાવ્યું, એવું અદ્દભુત નૃત્ય કરવાં છતાં તેણીએ કહ્યું કે:

न दुक्करं अंबयलुंबितोडणं, न दुक्करं नच्चिया सरिसवइ ।
तं दुक्करं तं च महाणुभावं जं सो मुणी पमयावणे वसंतो ।

અર્થાત્–'આંબાની લુંબ તોડવી એમાં કંઈ જ દુષ્કર નથી, સરસવ ઉપર નાચવું એ પણ એટલું બધું દુષ્કર નથી, પરંતુ જે મહાનુભાવ મુનિએ પ્રમદારૂપી વનમાં પણ નિર્મોહીપણું દાખવ્યું તે તો દુષ્કરમાં દુષ્કર ગણાય.' એક કવિ કહે છે કે:

'वेश्या रागवती सदा तदनुगा षड्भी रसैर्भोजनं,
शुभ्रं धाम मनोहरं वपुरहो नव्यो वयः संगमः ।
कालोऽयं जलदाविलस्तदपि याः कामं जिगायादरात्
तं वंदे युवतीप्रबोधकुशलं श्रीस्थूलभद्रं मुनिम् ॥'

અર્થાત્–'વેશ્યા રાગવાળી હતી, હમેશાં પોતાના કહેવા પ્રમાણે જ વર્તનારી હતી. ષડ્રસથી ભરેલાં–ભાવતાં ભોજનો મળતાં હતાં, સુંદર ચિત્રશાળા હતી, મનોહર શરીર હતું, ખીલતું યૌવન હતું અને કાળા મેઘથી છવાએલી વર્ષાઋતુ હતી; એટલું છતાં જેમણે આદરપૂર્વક કામ-(દેવ)ને પોતાના કાબુમાં રાખ્યો એવા યુવતીજનોને બોધ આપવામાં કુશળ શ્રીસ્થૂલિભદ્ર મુનિને હું વંદન કરું છું.'

ચિત્રમાં રથકાર ડાબા હાથમાં ધનુષ્ય અને જમણા હાથમાં બાણ રાખી ધનુષ્યની પણછ ચઢાવીને આંબાના ઝાડ તરફ તાકીને કેરી ઉપર મારતો જણાય છે. તેનો ડાબો પગ ઊંચો છે અને તેની નીચે કળા તથા વસંતઋતુને સુચવનારો મોર ઊંચું મુખ કરીને ટહુકતો દેખાય છે. કોશા નર્તકી સરસવના ઢગલા ઉપર સોય, સોય ઉપર ફૂલ અને ફૂલ ઉપર જમણો પગ રાખી ડાબો પગ ઢીંચણ સુધી વાળી નૃત્ય કરતી દેખાય છે. તેણીએ બંને હાથમાં ફૂલ, ગળામાં ફૂલની માળા, માથે મુકુટ, કાનમાં કુંડળ વગેરે આભૂષણો તથા કંચુકી અને ઉત્તરીય વસ્ત્ર વગેરે વસ્ત્રા-ભૂષણો પરિધાન કરેલાં છે.

ચિત્ર ૨૫૩ઃ શ્રીઆર્યસ્થૂલિભદ્ર અને સાત સાધ્વીબહેનો. કાંતિવિ. ૧ પાના ૭૮ ઉપરથી.

એકવાર વંદન કરવા આવેલી યક્ષા સાધ્વી વગેરે પોતાની બ્હેનોને શ્રીસ્થૂલભદ્રે પોતાની વિદ્યાના જોરથી પોતાનું સિંહ રૂપ દેખાડયું. જ્યારે શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીએ આ હકીકત સાંભળી ત્યારે તેઓને ઘણી દિલગીરી થઇ અને તેમણે કહ્યું કે 'હવે તમે વાચના માટે અયોગ્ય છો.'

ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે; તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના સિંહના ચિત્રથી થાય છે. શ્રીસ્થૂલિભદ્ર સિંહનું રૂપ કરી બેઠેલા છે, બે સાધ્વી બહેનો હસ્તની અંજલિ જોડીને વંદન કરતી તથા સિંહનું રૂપ જોઈ વિસ્મિત થએલી દેખાય છે. આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, નીચે ચિત્રમાં વર્ણવેલો સ્થૂલિભદ્રની સાધુ અવસ્થાનો પ્રસંગ જોવાનો છે. જમણા હાથમાં મુહપત્તિ રાખીને, સામે અંજલિ જોડીને ઊભી રહેલી બે સાધ્વી બહેનો સાથે તેઓ કંઈક વાતચિત કરતા દેખાય છે. જમણી તરફના હાંસીઆના ઉપરના ભાગમાં એક સાધુ તથા નીચેના ભાગમાં એક નર્તકીની રજૂઆત કરીને સ્થલિભદ્રમુનિ અને કોશાનો પ્રસંગ તાદૃશ કર્યો છે. પ્રાચીન ચિત્રોની માફક આ ચિત્રમાં પણ સાધુનો એક ખભો ખુલ્લો તથા સાધ્વીઓનું આખું શરીર ગરદનની નીચેના ભાગથી આચ્છાદિત થએલું દેખાય છે.

ચિત્ર ૨૫૪ શ્રી જંબુકુમાર અને આઠ સ્ત્રીઓ. કાંતિવિ. ૧ના પાના ૭૬ની જમણી બાજુ ઉપરથી. ચિત્રમાં શ્રી જંબુકુમાર લગ્નની પ્રથમ રાત્રિએ જ પોતાની આઠે સ્ત્રીઓને સંસારની અસારતાનો ઉપદેશ આપતા હોય એમ લાગે છે. આઠે સ્ત્રીઓ અને જંબુકુમાર પોતે પણ વસ્ત્રા-ભૂષણોથી સુસજ્જિત થએલાં દેખાય છે.

Plate LXII

ચિત્ર ૨૫૫ શ્રી વજ્રસ્વામીની દેશના. કાંતિવિ. ૧ના પાના ૭૯ની ડાબી બાજુ ઉપરથી. વજ્રસ્વામીને પાટલિપુત્રના એક ધનશ્રેષ્ઠિએ કરોડ ધન સાથે પોતાની પુત્રી પરણાવવા કહ્યું; અને પેલી પુત્રી પણ સાધ્વીઓ પાસેથી વજ્રમુનિના ગુણો સાંભળીને એટલી બધી મુગ્ધ બની હતી કે 'હું વરું તો વજ્રને જ વરું' એવો નિશ્ચય કરી બેઠી હતી, છતાં વજ્રમુનિ એ મોહમાં ન ફસાયા અને પેલી રૂક્મિણી નામની કન્યાને પ્રતિબોધી દીક્ષા આપી. વળી એક વખત દેશભરમાં ભારે દુષ્કાળ પડવાથી શ્રીસંઘને વિદ્યાના બળથી પોતાના વસ્ત્ર ઉપર બેસાડી એક સુકાળવાળા દેશમાં લઈ ગયા.

ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે; તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત વજ્ર-સ્વામીની દેશનાના ઉપરના પ્રસંગથી થાય છે. ભદ્રાસન ઉપર બેસીને વજ્રસ્વામી દેશના આપતાં સામે બેઠેલો ધર્મશ્રેષ્ઠિ વગેરે શ્રોતાવર્ગ બે હસ્તની અંજલિ જોડીને દેશનાનું શ્રવણ કરતો દે-ખાય છે; વચ્ચે સ્થાપનાચાર્ય છે, જેની બાજુમાં સૌથી આગળ બે હાથ જોડીને રૂકિમણી કન્યા કે જેને વજ્રસ્વામીએ પ્રતિબોધીને દીક્ષા આપી હતી તે દેશનાનું શ્રવણ કરતી બેઠેલી છે. આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, વજ્રસ્વામીએ વિદ્યાના બળથી વિશાળ પટ વિકુર્વેલો છે તે પ્રસંગ જોવાનો છે.

ચિત્ર ૨૫૬ઃ બારવર્ષી દુષ્કાળ સમયે સાધુઓનાં અનશન. કાંતિવિ. ૧ના પાના ૮૧ ઉપરથી. પોતાનું મૃત્યુ નજીક આવી પહોંચેલું જાણી વજ્રસ્વામીજીએ પોતાના વજ્રસેન નામના

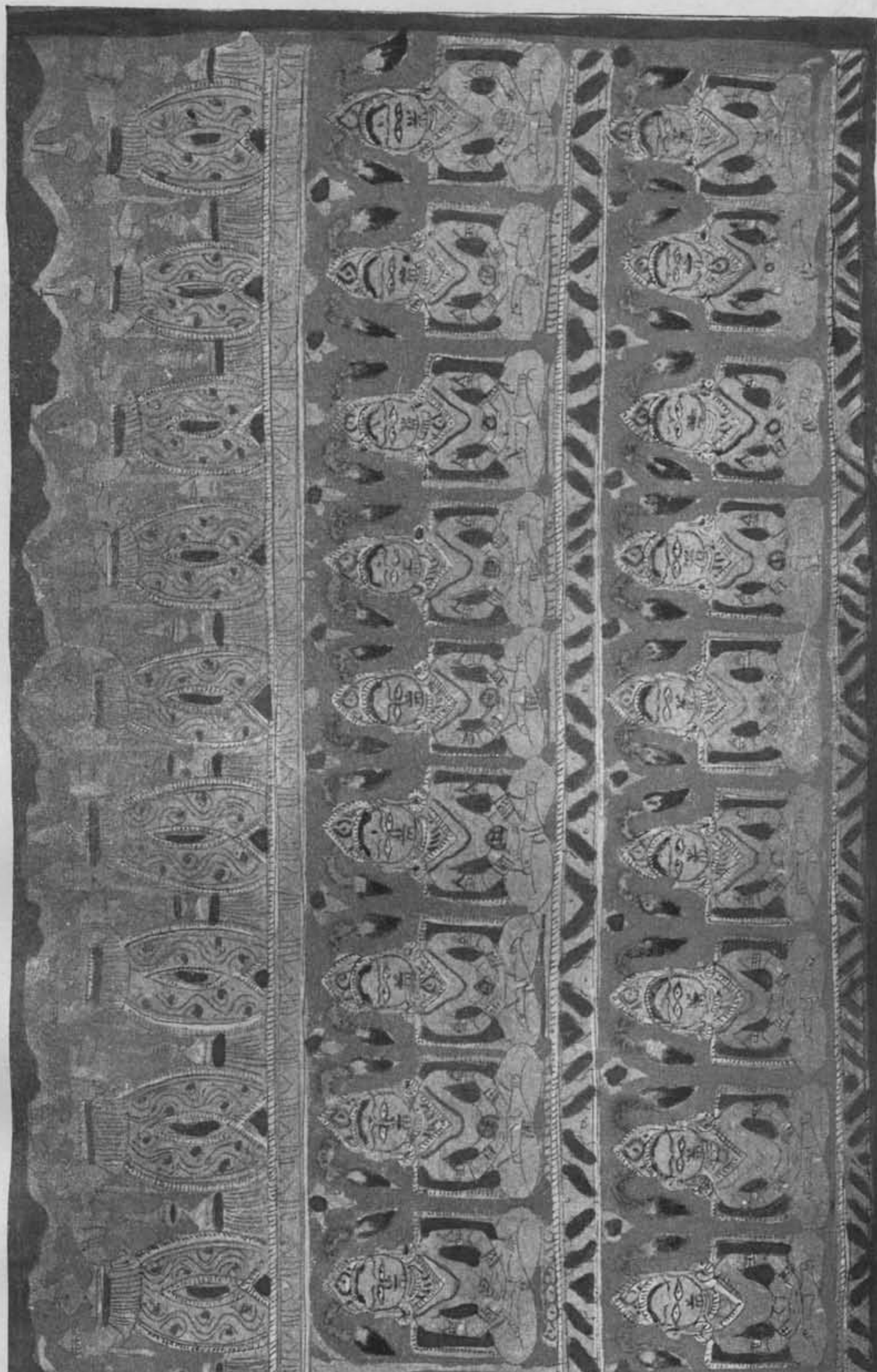

Fig. 270

चित्र २७०

Fig. 271 चित्र २७१

Fig. 272 चित्र २७२

Fig. 273

चित्र २७३

શિષ્યને કહ્યું કેઃ 'હવે બાર વર્ષનો ભયંકર દુષ્કાળ પડવાનો છે અને જે દિવસે લક્ષ મૂલ્યવાળા ચોખામાંથી તને ભિક્ષા મળે તે દિવસે સુકાળ થવાનો એમ જાણી લેજે.' એટલું કહીને તેઓ પોતાની સાથે રહેલા સાધુઓને લઇ ત્યાં રહ્યા અને વજ્રસેનમુનિ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા.

હવે વજ્રસ્વામીની સાથે રહેનારા સાધુઓ અનેક ઘર ભમતા, પણ ભિક્ષા મેળવી શકતા નહોતા. એટલે ભિક્ષા વિના ક્ષુધા સહન કરવામાં અશક્ત બનેલા અને અન્નની વૃત્તિરહિત તેઓ નિરંતર ગુરુએ લાવી આપેલા વિદ્યાપિંડનો ઉપયોગ કરવા લાગ્યા. એકદા ગુરુમહારાજે કહ્યું કેઃ 'બાર વર્ષ સુધી આ પ્રમાણે વિદ્યાપિંડનો ઉપભોગ કરવો પડશે. માટે જો તમારા સંયમને બાધા ન લાગતી હોય તો હું તમને દરરોજ લાવી આપું, નહિ તો આપણે અન્નની સાથે જ શરીરનો પણ ત્યાગ કરી દઈએ.' આ પ્રમાણેનું ગુરુમહારાજનું વચન સાંભળીને ધર્મરાગી એવા તે સાધુઓ બોલ્યા કેઃ 'આ પોષણરુપ વિદ્યાપિંડને અને પોષવા લાયક આ પિંડ (શરીર)ને પણ ધિક્કાર થાઓ. હે ભગવાન્! અમારા પર પ્રસાદ કરો, કે જેથી આ પિંડ (દેહ)નો પણ અમે ત્યાગ કરીએ!' પછી તે સર્વ મુનિઓને લઇને વજ્રસ્વામીજી રથાવર્ત્ત પર્વત ઉપર ગયા અને અનશન કરી દેવલોક પામ્યા.

સોપારાનગરમાં જિનદત્ત શ્રાવકના ઘરમાં, લક્ષમૂલ્યવાળું અન્ન રાંધીને તેની ઈશ્વરી નામની સ્ત્રી તેમાં ઝેર ભેળવવાનો વિચાર કરી રહી હતી, તેટલામાં વજ્રસ્વામીજીના મુખ્ય શિષ્ય શ્રીવજ્રસેન ત્યાં આવી પહોંચ્યા ને ગુરુનું વચન સંભળાવી તેને અટકાવી. બીજે દિવસે સવારમાં-પ્રભાતમાં જ સુકાળ થયો.

ચિત્રમાં ઉપર વચ્ચે અને નીચે એમ ત્રણ પ્રસંગો છે; કથાના પરિચયની શરૂઆત વચ્ચેના વિદ્યાપિંડના ચિત્રથી થાય છે. ભદ્રાસન ઉપર વજ્રસ્વામી બેઠા છે. સામે પાત્રમાં વિદ્યાપિંડ હોય એમ લાગે છે. દરેક શિષ્યના હાથ મધ્યેના એકેક પાત્રમાં તેઓ વિદ્યાપિંડ આપતા દેખાય છે. આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, ઉપરનો વજ્રસ્વામીજી તથા તેઓના શિષ્યોના અનશનનો પ્રસંગ જોવાનો છે, ત્યાર પછી સૌથી નીચેનો ઈશ્વરી શ્રાવિકા વજ્રસેન મુનિને હર્ષિત થઈને લક્ષમૂલ્યના ચોખા-ભાત વહોરાવતી દેખાય છે. અગ્નિ ઉપર ભાતની હાંલ્લીઓ ચડાવેલી છે. વજ્રસેન મુનિના પાત્ર નીચે આહારનો છાંટો-બિંદુ જમીન ઉપર પડીને તેના અંગે જીવોની વિરાધના થવા ન પામે તે માટે થાળ મૂકેલો છે. વજ્રસેન મુનિની પાછળ એક શિષ્ય જમણા હાથમાં પાત્ર રાખીને ઊભેલો છે.

ચિત્ર ૨૫૭ઃ સાધુ સામાચારીનો એક પ્રસંગ. કાંતિવિ. ૧ ના પાના ૯૧ ઉપરથી. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. પ્રસંગના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના ચિત્રથી થાય છે, ભીંતમાં પણ સ્ત્રીનું ચિત્ર ચીતરેલું હોય ત્યાં બ્રહ્મચારી એવા સાધુને રહેવું કલ્પે નહિ તે પ્રસંગને અનુસરીને સ્ત્રીનું ચિત્ર ચીતરેલું છે. આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, નીચેનો સાધુને વહોરાવવાનો પ્રસંગ જોવાનો છે. જમણા હાથમાં દાંડો તથા ડાબા હાથના પાત્રમાં સાધુ કાંઈક વહોરતા જણાય છે અને સામે ઊભેલો ગૃહસ્થ તેમને વહોરાવતો હોય એમ લાગે છે. પાસે સળગતા અગ્નિવાળા ચૂલા ઉપર ત્રણ હાંલ્લીઓ ચડાવેલી દેખાય છે. આ પ્રસંગ ચીતરીને જૈન સાધુ સળગતા અગ્નિ ઉપરના વાસણમાં રહેલા આહારને વહોરી શકે નહિ તેમ બતાવવાનો ચિત્રકારનો આશય હોય એમ લાગે છે.

Plate LXIII

ચિત્ર ૨૫૮: બ્રાહ્મણી દેવાનંદા અને ચૌદસ્વપ્ન. હંસ વિ.૨.ના પાના ૩ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ આ જ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૧૭નું વર્ણન.

Plate LXIV

ચિત્ર ૨૫૯: આર્યધર્મ ઉપર દેવે ધરેલું છત્ર. હંસવિ. ૧ના પાના ૭૩ ઉપરથી. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના ચિત્રથી થાય છે. 'શીલ-લબ્ધિથી સંપન્ન અને જેમના દીક્ષામહોત્સવમાં દેવોએ ઉત્તમ છત્ર ધારણ કર્યું હતું તે સુવ્રત ગોત્રવાળા આર્યધર્મને હું વંદું છું.'[1] આર્યધર્મ બે હાથ જોડીને ગુરુની સન્મુખ બેઠા છે. ગુરુ-મહારાજ માથે વાસક્ષેપ નાખતા દેખાય છે. ગુરુની પાછળ એક નાના સાધુ હાથમાં દંડ, પાત્ર તથા બગલમાં ઓઘો રાખીને ઊભા છે. આર્યધર્મની પાછળ દેવ પોતાના જમણા હાથથી છત્ર પકડીને તેઓના મસ્તક ઉપર ધરતો ઊભો છે. દેવને ચાર હાથ છે. દેવના પાછળના જમણા હાથમાં દંડ છે. ઉપરના ભાગમાં બે પોપટ ચીતરેલા છે. આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને નીચેનો ચતુર્વિધ સંઘના વંદનનો પ્રસંગ જોવાનો છે. ચિત્રમાં બે સાધુઓ, બે શ્રાવકો તથા બે શ્રાવિકાઓ બે હસ્તની અંજલિ જોડીને શ્રી આર્યધર્મની સ્તુતિ–બહુમાન કરતાં દેખાય છે.

ચિત્ર ૨૬૦: પુસ્તકાલેખન. કાંતિવિ. ૧.ના પાના ૮૪ ઉપરથી. વીરનિર્વાણ સંવત ૯૮૦ વિ.સં. ૫૧૦(ઇ. સ. ૪૫૩)માં દેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણના આધિપત્યપણા નીચે આગમો પુસ્તકારૂઢ થયાં.

ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે. કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના પુસ્તકા-લેખનના ચિત્રથી થાય છે. ચતુર્વિધ સંઘ સમક્ષ ભદ્રાસન ઉપર બેસીને શ્રીદેવર્દ્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ ડાબા હાથમાં પુસ્તક તથા જમણા હાથમાં પકડેલી લેખનથી પુસ્તક લખતા હોય એમ લાગે છે. સામે બે સાધુઓ તથા બે શ્રાવકો હસ્તની અંજલિ જોડીને બેઠેલા છે. આ પછી ચિત્રના અનુ-સંધાને, નીચેનો પુસ્તક સુધારવાની પદ્ધતિનો પ્રસંગ જોવાનો છે. ગુરુમહારાજ ગ્રંથ સુધારતા જણાય છે કારણ કે સામે બેઠેલા શિષ્યના હાથમાં મષીભોજન પકડેલું છે. પંદરમા સૈકાના સમયની લેખનપદ્ધતિ તથા ગ્રંથસુધારણા પદ્ધતિનો સુંદર પુરાવો આ ચિત્ર આપણને પૂરો પાડે છે.

ચિત્ર ૨૬૧: ચતુર્વિધ સંઘ. હંસવિ. ૧ના પાના ૮૯ ઉપરથી. ચિત્રના ઉપરના ભાગમાંથી અનુક્રમે પહેલી લાઈનમાં છ દેવો, બીજીમાં પાંચ દેવીઓ, ત્રીજીમાં પાંચ સાધુઓ, ચોથીમાં પાંચ સાધ્વીઓ, પાંચમીમાં પાંચ ગૃહસ્થો તથા છઠ્ઠી–છેલ્લી લાઇનમાં પાંચ શ્રાવિકાઓ વગેરે ચતુર્વિધ સંઘ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના ગુણગાન કરતો દેખાય છે. પંદરમા સૈકામાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક તથા શ્રાવિકાઓના પહેરવેશોની સુંદર રજૂઆત આ ચિત્ર કરે છે.

Plate LXV

ચિત્ર ૨૬૨: નવનિધાન. કુસુમ. પાના ૫૭ ઉપરથી. શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના ગર્ભનું દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કુક્ષિમાંથી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની કુક્ષિમાં પરાવર્તન કર્યા પછી, તિર્છા લોકમાં

[1] वंदामि अज्जधम्मं च सुव्वयं सीललद्धीसंपन्नं ।
जस निक्खमणे देवो, छत्तं वरमुत्तमं वहई ॥ ३१ ॥ ७ ॥ —कल्पसूत्र पृष्ठ ६९.

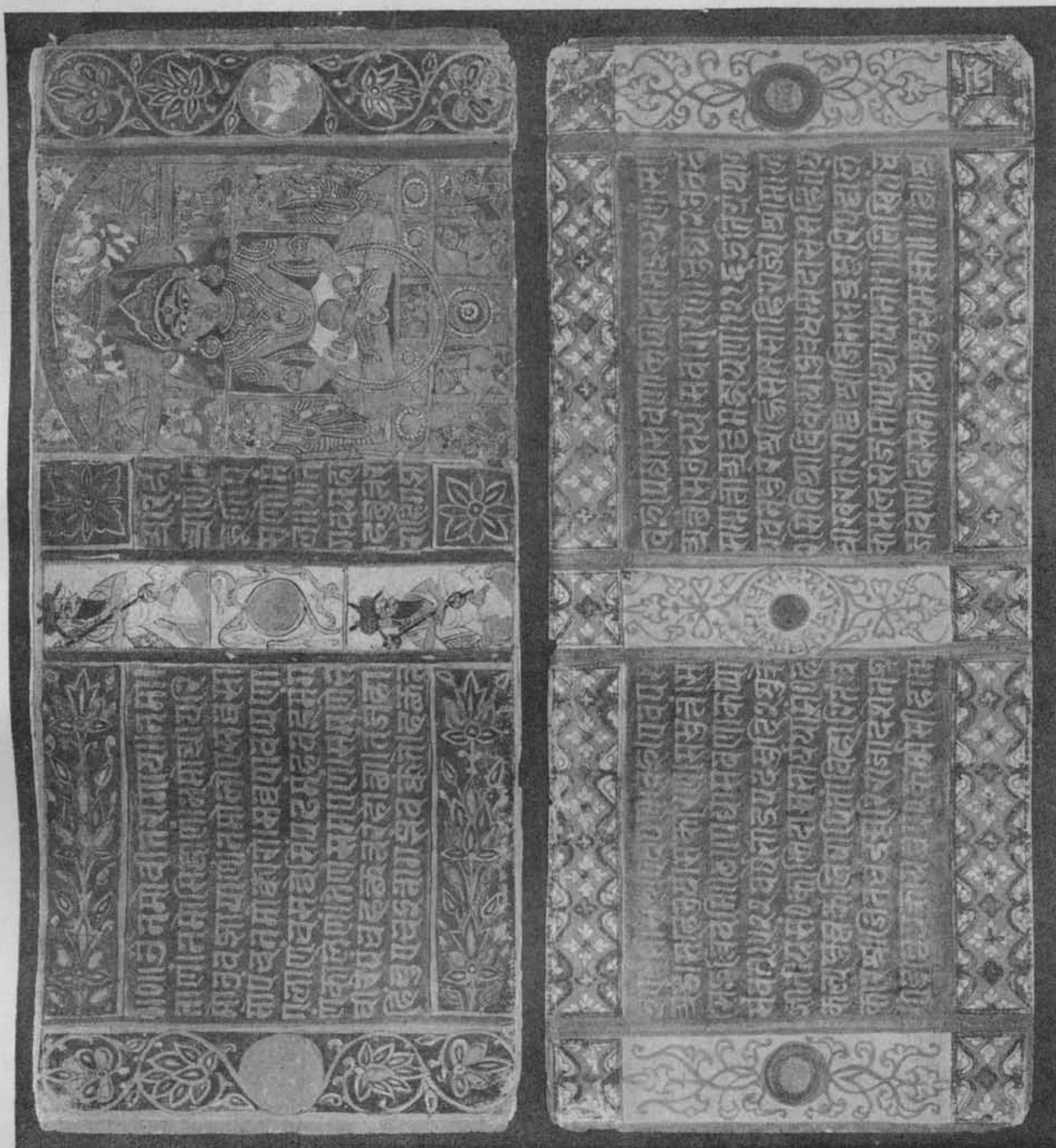

Fig. 274-275

चित्र २७४-२७५

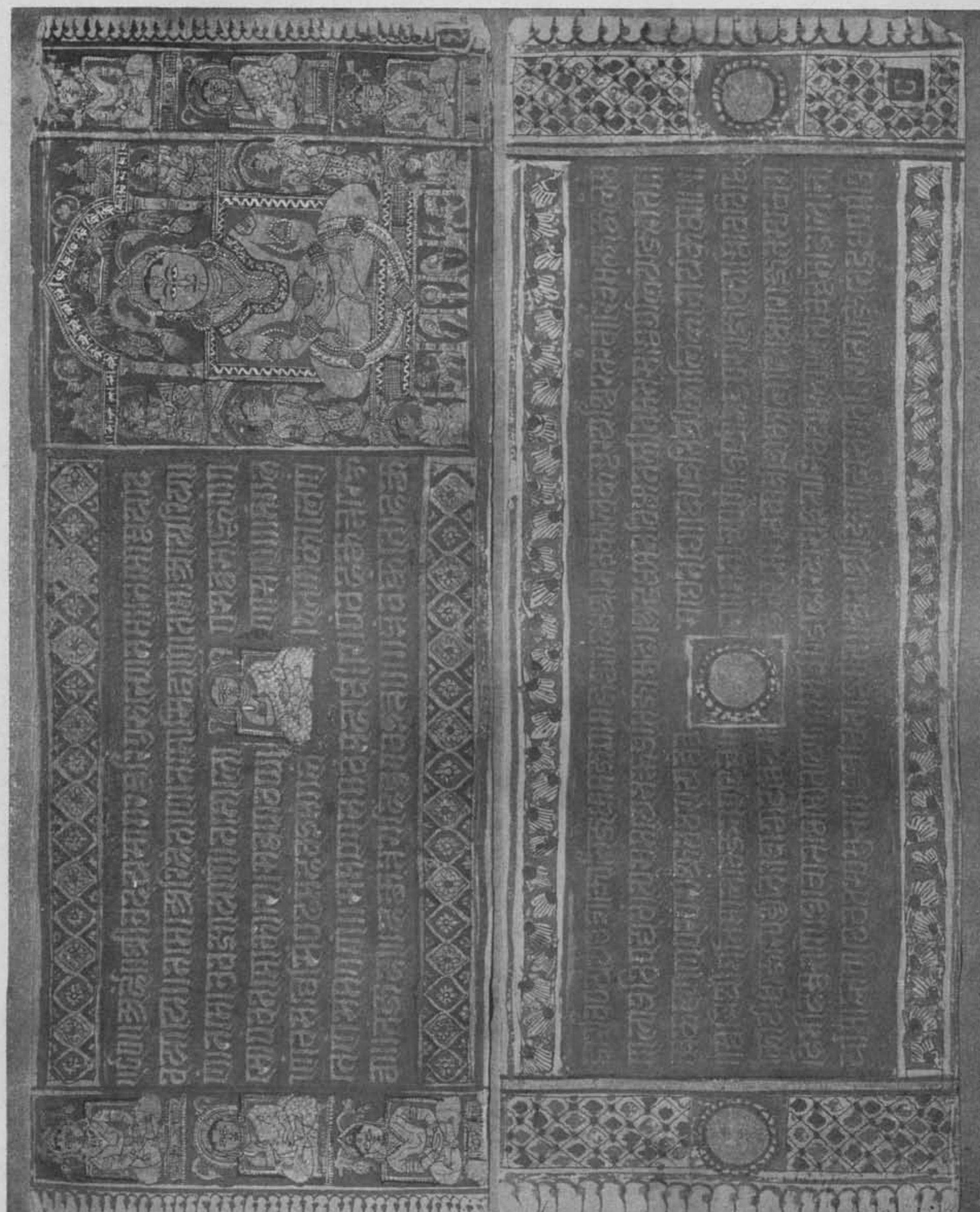

Fig 276-277

चित्र २७६-२७७

નિવાસ કરનાર જંભક જાતિના દેવોએ પૂર્વે દાટેલા અને ઘણા કાળનાં પુરાણાં મહાનિધાનો લાવીલાવીને સિદ્ધાર્થરાજાના ભવનમાં મૂકવા માંડ્યા.

ચિત્રમાં નવ મહાનિધાનના અધિષ્ઠાયક નવ દેવોની પ્રતિકૃતિઓ ચિત્રકારે રજૂ કરી છે. કલ્પસૂત્રની કેટલીક સચિત્ર, હસ્તપ્રતોમાં આ નવ આકૃતિઓને બદલે નવ કલશની આકૃતિઓ પણ ચીતરેલી મળી આવે છે.

ચિત્ર ૨૬૩: પાર્શ્વનાથની દીક્ષા. કુસુમ પાના ૭૮ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ આ જ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૫૫નું વર્ણન. ચિત્રમાં પાર્શ્વનાથ ભગવાનના પંચમુષ્ટિ લોચનો પ્રસંગ ચીતરવાને બદલે, આ ચિત્ર ચીતરનાર ચિત્રકારે ચિત્રના ઉપરના ભાગમાં ષટ્કોણાકૃતિની મધ્યમાં પ્રભુની આભૂષણો સહિતની પદ્માસનસ્થ મૂર્તિ રજૂ કરેલી છે અને નીચે આજુબાજુ બે ઝાડની મધ્યમાં બે હાથવાળા ઇંદ્રને પ્રભુનો કેશ ગ્રહણ કરવા બેઠેલ હોય તેવી રીતે રજૂ કરેલ છે. કલ્પસૂત્રની બીજી કોઈપણ સચિત્ર પ્રતમાં આ ચિત્ર પ્રસંગને આવી રીતે ચીતરેલો નથી.

Plate LXIV

ચિત્ર ૨૬૪: હંસવિ. ૧. પાનું ૬૦: શ્રી ઋષભદેવનો (પ્રથમ રાજા તરીકે) રાજ્યાભિષેક. ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે, તેમાં ચિત્રના પરિચયની શરૂઆત નીચેના રાજ્યાભિષેકના પ્રસંગથી થાય છે. આ પ્રસંગનું વર્ણન મહાકવીશ્વર શ્રીધનપાલવિરચિત 'શ્રીઋષપંચાશિકા'ના નવમા શ્લોકમાં નીચે મુજબ આપેલું છે:[1] 'હે જગન્નાથ! ઈન્દ્ર દ્વારા જલદી રાજ્યાભિષેક[2] કરાએલા એવા આપને, વિસ્મયપૂર્વક લાંબા કાળ સુધી કમળનાં પત્રો વડે અભિષેક-જલ ધારણ કરવા પૂર્વક જેને (યુગલિકોએ) જોયા તેમને ધન્ય છે.'—૯

ચિત્રમાં ડાબી બાજુએ સિંહાસને ઉપર શ્રી ઋષભદેવ બેઠેલા છે. તેમના ઊંચા કરેલા ડાબા હાથમાં કપડા જેવું કાંઈક દેખાય છે. તેઓ પોતાની તર્જની આંગળી ઊંચી કરીને, સામે બંને હાથમાં કમળપત્રમાં અભિષેક-જલ ધારણ કરીને ઊભા રહેલા યુગલિકના એક જોડલા-(સ્ત્રી-પુરુષ)ને કાંઈક કહેતા હોય એવો ભાવ દર્શાવવા ચિત્રકારે પ્રયત્ન કરેલો છે. સામે ઊભું રહેલું યુગલ નમ્ર વદને હાથના ખોબામાં કમળપત્રમાં અભિષેક-જલ ધારણ કરીને વિસ્મિત નયનોએ શ્રી ઋષભદેવ સામે જોતું દેખાય છે. ચિત્રકારે કમળપત્ર બતાવવા ખાતર યુગલિક પુરુષના બંને હાથ આગળ દાંડી સાથે કમળપત્ર બતાવેલું છે. ત્રણે વ્યક્તિઓના કપડામાં જુદી-જુદી જાતનાં શોભનો આલેખેલાં છે, જે પંદરમાં સૈકાનાં સ્ત્રીપુરુષના વૈભવશાલી પહેરવેશની આબેહૂબ રજૂઆત કરતા પુરાવા છે. ચિત્રના ઉપરના ભાગમાં બાંધેલા શ્રેણીબદ્ધ પાંચ હંસ ચીતરેલા છે.

આ ચિત્રના અનુસંધાને, ઉપરના ચિત્રમાં વર્ણવેલો, શ્રી ઋષભદેવે પોતાની રાજ્યાવસ્થામાં જગતના પ્રાણીઓના ઉપકારની ખાતર સૌથી પ્રથમ કુંભારની કળા બતાવી તે પ્રસંગ જોવા-

---

૧ धन्ना सविम्हयं जेहिं, झत्ति कयरज्जमज्जणो हरिणा।
चिरधरिअनलिणपत्ता–भिसेअसलिलेहिं दिट्ठो सि ॥ ९ ॥

૨ આ રાજ્યાભિષેકની વિશેષ માહિતી માટે જુઓ 'આવશ્યક-ચૂર્ણિ'.

નો છે. 'શ્રીઋષભપંચાશિકા'ના ૧૦મા શ્લોકમાં આ પ્રસંગનું વર્ણન નીચે મુજબ આપેલું છે:[1] 'જેમણે (શબ્દ-વિદ્યા, લેખન, ગણિત, ગીત ઇત્યાદિ) વિદ્યા-કળાઓ અને (કુંભારાદિકનાં) શિલ્પો દેખાડયાં છે તેમજ જેમણે (ખેતી, પશુ-પાલન, વાણિજ્ય, લગ્ન ઇત્યાદિ)સમસ્ત (પ્રકારનો) લોક-વ્યવહાર (પણ) સારી રીતે સમજાવ્યો છે, એવા આપ જે પ્રજાઓના સ્વામી થયા છો તે કૃતાર્થ છે.'૧૦

તેઓએ બતાવેલી પુરુષની બોંતેર તથા સ્ત્રીઓની ચોસઠ કળાઓનું વિવેચન આપણે અગાઉ કરી ગયા છીએ. શિલ્પના મુખ્ય પાંચ ભેદો છે. 'આવશ્યક-નિર્યુક્તિ'ની ગાથા ૨૦૭માં તેનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન છે: 'કુંભાર, લુહાર, ચિતારો, વણકર અને નાપિત(હજામ)ના એમ પાંચ શિલ્પો મુખ્ય છે અને વળી તે પ્રત્યેકના વીસવીસ અવાન્તર ભેદો છે.'[2]

જગતને કુંભારની કળા પ્રથમ તીર્થંકરે બતાવી હતી. (હિંદુ શાસ્ત્રમાં બ્રહ્માએ બતાવી હતી એમ કહેવામાં આવે છે.) પ્રસંગ એમ બન્યો હતો કે કલ્પવૃક્ષોનો વિચ્છેદ થવાથી લોકો કંદમૂળ અને ફલાદિક ખાતા હતા અને ઘઉં, ચોખા ઈત્યાદિ અનાજ કાચું ને કાચું ખાતા હતા. તે તેમને પચતું નહોતું. આથી પ્રજાએ પ્રભુને વિજ્ઞપ્તિ કરી, ત્યારે હાથથી ઘસીને પાણીમાં પલાળીને અને પાંદડાના પડીઆમાં લઇને ખાવું એમ તેમણે ઉપદેશ આપ્યો. એમ કરવા છતાં પણ લોકોનું દુઃખ દૂર થયું નહિ, એટલે ફરીથી તેઓએ પ્રભુને વિજ્ઞપ્તિ કરી. પ્રભુએ કહ્યું કે મેં સૂચવ્યા મુજબ પૂર્વોક્ત વિધિ કર્યા બાદ ઘઉં વગેરેને મુષ્ટિમાં અથવા બગલમાં થોડો વખત રાખ્યા બાદ ભક્ષણ કરો. આમ કરવાથી પણ તેમનું દુઃખ દૂર થયું નહિ. તેવામાં વૃક્ષની શાખાઓ પરસ્પર ઘસાતાં અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો. આના વાસ્તવિક સ્વરૂપથી અજાણ્યા એવા તે સમયના મનુષ્યો તેને રત્ન જાણીને પકડવા ગયા; પરંતુ તેથી તો તેમના હાથ દાઝવા લાગ્યા. આથી અગ્નિને કોઈ અદ્ભુત ભૂત માનતા તથા તેથી ત્રાસ પામતા લોકો પ્રભુ સમક્ષ આવ્યા, ત્યારે પ્રભુએ તેમને કહ્યું કે સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ કાળનો દોષ થવાથી આ તો અગ્નિ ઉત્પન્ન થયો છે; માટે તમારે તેની પાસે જવું અને તેની સમીપમાં રહેલાં તૃણાદિકને દૂર કરી તેને ગ્રહણ કરવો અને ત્યારબાદ પૂર્વોક્ત વિધિ પ્રમાણે તૈયાર કરેલાં ઘઉં વગેરેને તેમાં નાંખી પકવ કરી તેનો આહાર કરવો તે મુગ્ધ લોકોએ તેમ કર્યું, એટલે ઘઉં વગેરેને તો અગ્નિ સ્વાહા કરી જવા લાગ્યો. આ વાત તેઓએ પ્રભુ સમક્ષ રજૂ કરી. આ સમયે પ્રભુ હાથી ઉપર બેઠેલા હતા. એમણે ત્યાં જ તેઓની પાસે લીલી માટીનો પિંડ મંગાવી તેને હાથીના કુંભસ્થળ ઉપર મૂકી તેનું એક પાત્ર બનાવ્યું અને એ પ્રમાણે પાત્ર બનાવી તેમાં ઘઉં વગેરે રાખી તેને અગ્નિની મદદથી પકાવી તે ખાવાની તેમને સૂચના કરી. આ પ્રમાણે પ્રભુએ કુંભારના શિલ્પનો વિધિ બતાવ્યો.

ચિત્રમાં સફેદ હાથી ઉપર ઋષભદેવ બેઠા છે. તેઓશ્રીના ડાબા હાથમાં માટીનું એક પાત્ર છે અને તે હાથ ઊંચો કરીને સામે ઊભા રહેલા યુગલિક પુરુષને તે આપવા માટે ઉત્સુકતા

---

१ दाविअविज्जासिप्पो, वज्जरिआसेसलो अववहारो।
जाओ सि जाण सामिअ, याओ ताओ कयत्थाओ ॥ १० ॥

२ पंचेव य सिप्पाइं, घड १ लोहे २ चित्त ३ णत ४ कासवए ५।
इक्किक्कस्य य इतो, वीसं वीसं भवे भेया ॥ २०७ ॥

Plate LXXV

चित्र २७८

Fig. 278

બતાવતા ચિત્રકારે એમને રજૂ કર્યા છે. સામે ઊભા રહેલા યુગલિક પુરુષના બંને હાથના ઊંચા કરેલા ખોબામાં પણ માટીના પાત્રની રજૂઆત ચિત્રકારે કરી છે. હાથી પણ શણગારેલો છે. પ્રભુની પાછળ અંબાડીનું સિંહાસન બતાવ્યું છે અને એમના ઉત્તરાસંગનો ભાગ ઊડતો બતાવીને ચિત્રકારે છટાથી ગમન કરતા હાથીની રજૂઆત કરી છે. ચિત્રની ડાબી બાજુએ ઉપરના ભાગમાં આકાશનાં વાદળો દર્શાવ્યાં છે.

ચિત્ર ૨૬૫: હંસવિ. ૨ના પાના ૬૦ ઉપરથી. ભરત અને બાહુબલિ વચ્ચે દ્વંદ્વયુદ્ધનો પ્રસંગ લેવામાં આવ્યો છે. આ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર બીજી કોઈપણ પ્રતમાં હોવાનું મારી જાણમાં નથી.

ભરત અને બાહુબલિ બંને ભાઈઓ વચ્ચે બાર વર્ષ સુધી ભયંકર યુદ્ધ ચાલ્યું; પરંતુ ઘણા માણસોનો કચ્ચરઘાણ નીકળી જતો હોવાથી શક્રે તે બંનેને દ્વંદ્વયુદ્ધ કરવાની સલાહ આપી, જે તેમણે માન્ય કરી. પછી શક્રે દૃષ્ટિયુદ્ધ, વાગ્યુદ્ધ, મુષ્ટિયુદ્ધ અને દંડયુદ્ધ એમ ચાર પ્રકારના યુદ્ધથી પરસ્પર લડવાનું ઠરાવી આપ્યું. એ ચારે યુદ્ધમાં આખરે બલવાન બાહુબલિનો વિજય થયો, ભરતની હાર થઈ. ભરત મહારાજાએ પોતાની હાર થવાથી શાંતિ ગુમાવી દીધી. તેમણે એકદમ ક્રોધમાં આવી બાહુબલિનો નાશ કરવા ચક્ર છોડ્યું, પરંતુ બાહુબલિ સમાન ગોત્રના હોવાથી તે ચક્ર કાંઈપણ ન કરી શક્યું.

બાહુબલિએ વિચાર કર્યો કે: 'અત્યાર સુધી કેવળ ભ્રાતૃભાવને લીધે જ ભરતની સામે મેં આકરો ઇલાજ લીધો નથી; માટે હવે તો તેને સખતમાં સખત સજા કરવી જોઇએ. હું ધારું તો અત્યારે ને અત્યારે જ એક મુઠ્ઠી મારી તેના ભુક્કા ઉડાવી દઉં એમ છું.' તરત જ તેમણે ક્રોધાવેશમાં મુઠ્ઠી ઉગામી ભરતને મારવા દોટ મૂકી. દોટ તો મૂકી, પણ થોડે દૂર જતાં જ બૃહસ્પતિ સમાન તેમની વિવેકબુદ્ધિએ તેમને વાર્યા. તે પુનઃ વિચારવા લાગ્યા કે: 'અરેરે! આ હું કોને મારવા દોડી જઉં છું? મોટાભાઈ તો પિતા તુલ્ય ગણાય! તેમને મારાથી શી રીતે હણી શકાય! પરંતુ મારી ઉગામેલી આ મુષ્ટિ નિષ્ફળ જાય એ પણ કેમ ખમાય!' પણ તેઓની આ મૂંઝવણ વધારે વાર ન રહી. તેમણે એ મુષ્ટિ વડે પોતાના મસ્તક પરના વાળનો લોચ કરી નાખ્યો અને સર્વસાવદ્ય કર્મ ત્યજી દઈ કાઉસગ્ગધ્યાન ધર્યું.

ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે અને ચાર વિભાગ છે. તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના પહેલા વિભાગના દૃષ્ટિયુદ્ધ અને વાગ્યુદ્ધથી થાય છે; પછી ચિત્રના અનુસંધાને અનુક્રમે બીજા વિભાગમાં મુષ્ટિયુદ્ધ અને દંડયુદ્ધ, ત્રીજા વિભાગમાં મુષ્ટિયુદ્ધનો પ્રસંગ જોવાનો છે. ચિત્રમાં બાહુબલિનો મુકુટ દૂર પડતો તથા મુષ્ટિથી વાળ ઉખાડતાં ચિત્રકારે રજૂ કરેલો છે. ચોથા વિભાગમાં કાઉસગ્ગધ્યાનમાં સાધુ અવસ્થામાં બાહુબલિ ઊભા છે. તેઓ છાતી ઉપર તથા બંને હાથ ઉપર લાલ રંગનાં જંતુઓ ઘણું કરીને સર્પો તથા બે ખભા ઉપર બે પક્ષીઓ તથા પગના ભાગમાં ઝાડીથી વીંટળાએલા ચિત્રમાં દેખાય છે. બંને બાજુએ એકેક ઝાડ છે. ડાબી બાજુએ ઝાડની બાજુમાં તેઓની બ્રાહ્મી અને સુંદરી નામની બે સાધ્વી બ્હેનો હાથ જોડીને વિનતિ કરતી માનરૂપી હાથીથી હેઠા ઉતરવા માટે સમજાવતાં કહે છે કે: 'વીરા મારા ગજ

થકી હેઠા ઉતરોરે, ગજે તે કેવલ ન હોય !' સાધ્વીઓના પાછળ પણ બીજાં ત્રણ ઝાડ ઉગેલાં ચિત્રકારે બતાવ્યાં છે.

Plate LXVII

૨૬૬: ઇન્દ્રસભા. કુસુમ. પાના ૮ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ આ જ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર ૨૨નું વર્ણન. ચિત્રની મધ્યમાં સૌધર્મેન્દ્ર સભામાં શક્ર નામના સિંહાસન ઉપર ભદ્રાસનની બેઠકે બિરાજમાન થએલો છે. સૌધર્મેન્દ્રના ચાર હાથ પૈકી ઉપરના જમણા હાથમાં અંકુશ તથા ડાબા હાથમાં બંને બાજુ ત્રણ ત્રણ પાંખડાઓવાળું વજ્ર છે; અને નીચેનો જમણો હાથ કોઇને આજ્ઞા આપતો હોય તેવી રીતે ઉંચો કરેલો છે તથા ડાબા હાથમાં ફલ છે, મસ્તક ઉપર છત્ર છે. સિંહાસનની પાછળ ચામર ધરનારી એક સ્ત્રી-પરિચારિકા ઊભેલી છે. ઇંદ્રની બંને બાજુએ ચાર ચાર મલીને, કુલ આઠ તેની પટરાણીઓ ઇન્દ્રસભામાં બેઠેલી છે. આખા પાનામાં આ ચિત્ર સિવાય બીજું કાંઇ લખાણ વગેરે નથી.

Plate LXVIII

ચિત્ર ૨૬૭: બત્રીશબદ્ધ નાટક. કુસુમ. પાના ૯ ઉપરથી. સૌધર્મેન્દ્રની ઇંદ્રિસભામાં કાંઇપણ અંતરાય વગર નાટકમાં ગાયન ચાલતું હોય છે તથા વીણા, હાથતાળીઓ, અન્ય વાજિંત્રો, મેઘની ગર્જના પેઠે ગંભીર શબ્દથી વાગતો મૃદંગ, મનોહર શબ્દ કરતો ઢોલ વગેરે નિરંતર વાગતાં જ હોય છે.

ચિત્રમાં ચાર ચારની ચાર હારોના કુલ સોલ ભાગમાં, બબેની સંખ્યામાં એટલે કે-બત્રીશ સ્ત્રીઓ જુદી જુદી જાતનાં નૃત્ય કરતી ચીતરીને ચિત્રકારે ઇંદ્રિસભામાં ચાલતા બત્રીશ-બદ્ધ નાટકોની મર્યાદિત જગ્યામાં રજૂઆત કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે. ચિત્રની જમણી બાજુએ હાંસિયાના ઉપરના ભાગમાં બંને હાથથી મૃદંગ વગાડતો પુરુષ ઊભેલો છે અને તે પુરુષની બરાબર નીચે પોતાના બે હાથથી પકડેલી શરણાઇ જેવું વાજિંત્ર મોંથી વગાડતો એક બીજો પુરુષ ઊભેલો છે. ચિત્રની ડાબી બાજુએ પણ હાંસિયાના ઉપરના ભાગમાં બંને હાથથી મૃદંગ વગાડતો પુરુષ ઊભેલો છે, અને તે પુરુષની નીચે પણ બે પુરુષો જુદાં જુદાં વાદ્યો લઇને ઊભેલાં છે. આમ બે પુરુષો પૈકીના આગળનો પુરુષ પોતાના ડાબા હાથથી એકતારો પકડીને, જમણો હાથ ઊંચો કરીને કાંઇક ગાતો હોય તેમ લાગે છે, જ્યારે પાછળ ઊભો રહેલ પુરુષ પોતાના બંને હાથથી વાંસળી-મોરલી પકડીને પાછળ કોઇના તરફ જોતો હોય તેમ દેખાય છે. કલ્પસૂત્રની કોઇપણ બીજી સચિત્ર હસ્તપ્રતમાં આ ચિત્રપ્રસંગ ચીતરાએલો હોય એવું મારી જાણમાં નથી.

Plate LXIX

ચિત્ર ૨૬૮: ચૌદ સ્વપ્ન. કાંતિવિ. ૧ના પાના ૧૬ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૨૨નું આ જ ચિત્રને લગતું વર્ણન.

ચિત્ર ૨૬૯: શ્રીમહાવીરપ્રભુને સંગમદેવનો ઉપસર્ગ. પંદરમા સૈકાની હસ્તલિખિત સુવર્ણાક્ષરી તારીખ વગરની પ્રત ઉપરથી.

એક વખતે શક્રેન્દ્રે પોતાના અવધિજ્ઞાનથી પ્રભુને ધ્યાનમગ્ન જોઇ, તુરત સિંહાસન ઉપરથી ઊતરી પ્રભુને ઉદ્દેશીને નમન કર્યું. તે પછી ઇન્દ્રે પ્રભુના ધૈર્યગુણની પ્રશંસા કરતાં પોતાની સુધર્મા સભામાં બેઠેલા દેવો સમક્ષ કહ્યું કે 'અહો! શ્રીવીરપ્રભુ કેવા ધ્યાનમગ્ન થઇ

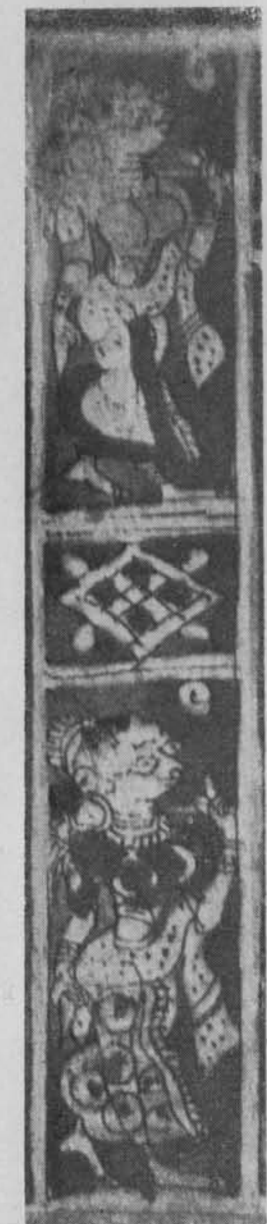

Fig. 279-280 चित्र २७९-२८०

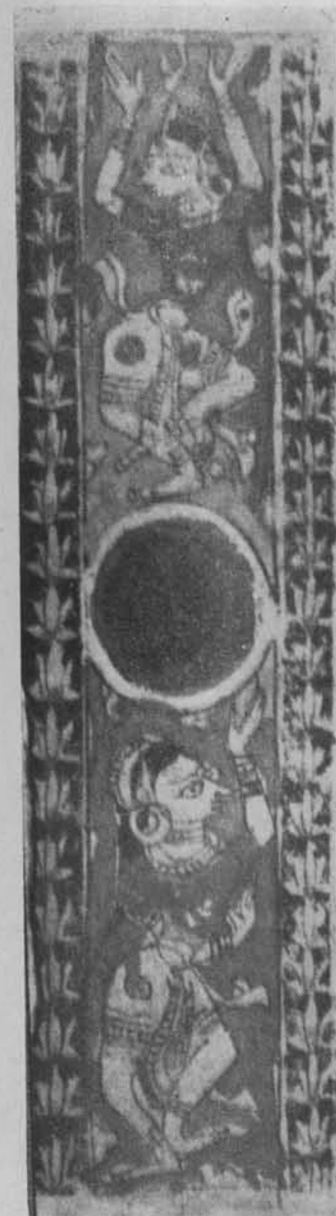

Fig. 281-282 चित्र २८१-२८२

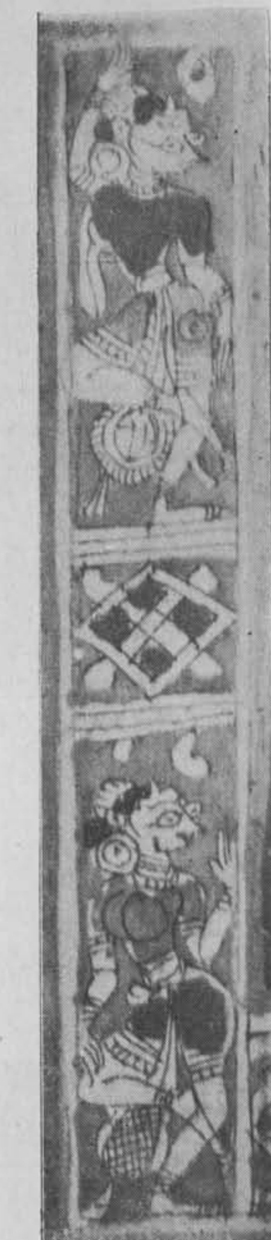

Fig. 283-284 चित्र २८३-२८४

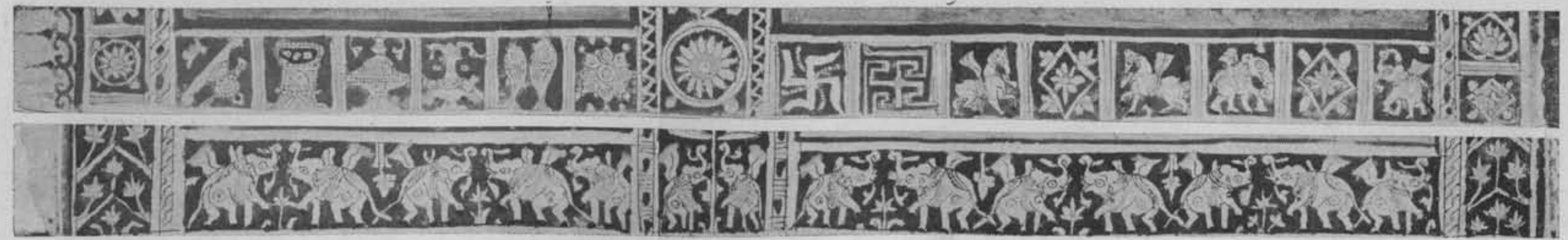

Fig. 285–286 चित्र २८५–२८६

Fig. 287 चित्र २८७

Fig. 288 चित्र २८८

રહ્યા છે? તેમની ધીરતાની અને અડગતાની હું કેટલી સ્તુતિ કરું? તેમના ધ્યાનમગ્ન ચિત્તને ચલાયમાન કરવા ત્રણ જગતનાં પ્રાણીઓ કદાચ એકઠાં થાય તોપણ નિષ્ફળ જ જાય! સભામાં બેઠેલો ઇન્દ્રનો એક સામાનિક દેવ–સંગમ પ્રશંસા સહન ન કરી શક્યો. તે ભ્રૂકુટિ ચઢાવી ધ્રૂજતા સ્વરમાં તાડુકી ઊઠી બોલ્યો કે: 'આ દેવોની સભામાં એક પામર જનનાં વખાણ કરતાં આપને જરા યે સંકોચ નથી થતો? આપને જો વિશેષ ખાત્રી કરવી હોય તો હું પોતે જ તેને એક ક્ષણવારમાં ગભરાવી દઉં!'

ઇન્દ્રે વિચાર્યું: 'જો હું ધારું તો સંગમને હમણાં જ બોલતો બંધ કરી શકું, પણ જો હું અત્યારે તેને હુકમ કરી જતો અટકાવી દઈશ તો તે દુર્બુદ્ધિ એમ સમજશે કે તીર્થંકરો તો પારકાની સહાયથી જ તપ કરે છે. એક સંગમના મનમાં નહિ, પણ લગભગ બધા દેવોના મનમાં ખોટું ભૂત ભરાઈ જશે; માટે અત્યારે તો આ દુષ્ટને તેનું ધાર્યું કરવા દેવામાં જ લાભ છે.'

ક્રોધથી ધમધમી રહેલા સંગમદેવે પ્રભુને ચલાયમાન કરવા ઇન્દ્ર સમક્ષ પ્રતિજ્ઞા કરી, તરત જ સભામાંથી ચાલી નીકળ્યો અને સીધો પ્રભુ પાસે આવી ઊભો રહ્યો. પ્રભુની શાંત મુખમુદ્રામાંથી શાંતિ અને કરુણાની અમીધારા ઝરતી હતી, પણ સંગમને તો તે ઊલટું જ પરિણમ્યું; કારણ કે તેનું હૃદય ક્રોધ અને ઈર્ષાથી ધગધગી રહ્યું હતું.

(૧) સૌથી પ્રથમ તેણે ધૂળનો વરસાદ વરસાવ્યો. (૨) તે પછી ધૂળને ખંખેરી નાખી તે દુષ્ટે વજ્ર જેવા કઠોર-તીક્ષ્ણ મુખવાળી કીડીઓ પ્રભુના શરીર ઉપર વળગાડી. તે કીડીઓએ પ્રભુનું આખું શરીર ચાળણી જેવું કરી નાખ્યું, છતાં પ્રભુ અચળ જ રહ્યા. (૩) પછી પ્રચંડ ડાંસ ઉપજાવ્યા. ડાંસના તીક્ષ્ણ ચટકાથી પ્રભુના શરીરમાંથી ગાયના દૂધ જેવું રુધિર ઝરવા લાગ્યું. (૪) વળી તીક્ષ્ણ મુખવાળી ઘીમેલો પ્રભુના શરીરે એવી તો સજ્જડ ચોંટાડી કે આખું શરીર ઘીમેલમય થઈ ગયું. (૫) તે પછી વીંછીઓ વિકુર્વ્યા. પ્રલયકાળના અગ્નિના તણખા જેવા તે વીંછીઓએ ભગવંતના શરીરને ભેદી નાખ્યું. (૬) ત્યારપછી નોળિયા વિકુર્વ્યા. તે 'ખી! ખી!' એવા શબ્દો કરતા દોડીદોડીને પોતાની ઉગ્ર દાઢો વડે ભગવંતના શરીરનું માંસ તોડવા લાગ્યા. (૭) પછી ભયંકર સર્પો છોડી મૂકયા. પરમાત્મન્ મહાવીરનું આખું શરીર—પગથી માથા સુધી—સર્પોથી છવાઈ ગયું. ફણાઓ ફાટી જાય તેવા જોરથી પ્રભુના શરીર ઉપર ફણાના પ્રહારો થવા લાગ્યા, દાઢી ભાગી જાય તેટલા બળથી તે ડસવા લાગ્યા. (૮) પછી સંગમે ઉંદરો વિકુર્વ્યા. તે નખથી અને દાંતથી પ્રભુને ખણવા લાગ્યા અને તેની ઉપર પેશાબ કરીને પડેલા ઘા ઉપર ક્ષાર છાંટવા જેવું કરવા લાગ્યા. (૯) તે પછી મદોન્મત્ત હસ્તીઓ વિકુર્વ્યા. હસ્તીઓએ પ્રભુના શરીરને સૂંઢથી પકડી, અદ્ધર ઉછાળી, દંતૂશળ ઉપર ઝીલી, દાંત વડે પ્રહાર કર્યો અને પગ નીચે પણ દાબ્યા. (૧૦) હાથીથી ક્ષોભ ન થયો એટલે હાથણીઓ આવી. તે હાથણીઓએ પણ તીક્ષ્ણ દાંતથી પ્રભુને ઘણા પ્રહાર કર્યા. (૧૧) પછી અધમ સંગમદેવે પિશાચનું રૂપ ધારણ કર્યું. તે પિશાચ અગ્નિની જ્વાળાઓથી વિકાળ બનેલા પોતાના મુખને ફાડી હાથમાં તલવાર પકડી પ્રભુની સન્મુખ ધસી આવ્યો અને અટ્ટહાસ્ય કરી ઘોર ઉપસર્ગ કર્યા. (૧૨) તે પછી નિર્દય સંગમે વાઘનું રૂપ લીધું. પોતાની વજ્ર જેવી દાઢથી અને ત્રિશૂલ જેવા તીક્ષ્ણ નહોરથી પ્રભુના આખા

શરીરને તેણે વિદારી નાખ્યું. (૧૩) છતાં પણ પ્રભુને ધ્યાનમાં અચળ જોઈ સંગમે સિદ્ધાર્થ રાજા અમે ત્રિશલા માતાનું રૂપ લીધું. તેઓ જાણે કરુણાજનક વિલાપ કરીને બોલવા લાગ્યા કે: 'હે પુત્ર! તેં આવી દુષ્કર દીક્ષા શું કરવા લીધી. અમે ઘણાં દુ:ખી થઇ આડાંઅવળાં નિરાધાર ભિખારીની જેમ રઝળીએ છીએ, તું અમારી સંભાળ કેમ નથી લેતો? આવા વિલાપથી પણ પ્રભુ ધ્યાનમાં નિશ્ચલ જ રહ્યા. (૧૪) ત્યારે સંગમે એક છાવણી વિકુર્વી. તે છાવણીના માણસોએ પ્રભુના પગ વચ્ચે અગ્નિ સળગાવી ભાત રાંધવા પગ ઉપર વાસણ મૂકયું. અગ્નિ એટલો બધો આકરો કર્યો કે પ્રભુના પગ નીચેથી પણ બળવા લાગ્યા. (૧૫) તે પછી એક ચાંડાલ વિકુર્વ્યો. તે ચાંડાલે પ્રભુની ડોકમાં, બે કાનમાં, બે ભુજામાં અને બે જંઘા વગેરે અવયવો ઉપર પક્ષીઓનાં પાંજરાં લટકાવ્યાં. પક્ષીઓએ ચાંચ અને નખના પ્રહારો એટલા-બધા કર્યા કે પ્રભુનું શરીર પાંજરા જેવા છિદ્રવાળું થઇ ગયું. (૧૬) તે પછી પ્રચંડ પવન વિકુર્વ્યો. એ પવનથી પર્વતો પણ કંપવા લાગ્યા. પ્રભુને ઉપાડીને નીચે પટકી દીધા. (૧૭) વળી એક ભયંકર વંટોળીઓ ઉપજાવી, કુંભારના ચાકડાની ઉપર રહેલા માટીના પિંડની પેઠે પ્રભુને ખૂબ ભમાવ્યા. (૧૮) તે પછી સંગમે ક્રોધે ભરાઈને હજારભાર જેટલું વજનદાર એક કાળચક્ર વિકુર્વ્યું. તે કાળચક્ર ઉપાડી જોરથી પ્રભુના શરીર ઉપર નાખ્યું. તે ચક્ર પ્રભુના શરીર ઉપર પડવાથી તેઓ ઢીંચણ સુધી જમીનમાં પેસી ગયા. (૧૯) તે પછી કંટાળીને છેલ્લામાં છેલ્લા અનુકૂળ ઉપસર્ગો અજમાયશ કરવાનો વિચાર કરીને, રાત્રિ હોવા છતાં પ્રભાત વિકુર્વ્યું. માણસો આમતેમ ફરવા લાગ્યા અને તેઓ પ્રભુને કહેવા લાગ્યા કે: 'હે દેવાર્ય! પ્રભાત થઈ ગયું. છતાં આમ ધ્યાનમાં ને ધ્યાનમાં કયાં સુધી રહેશો? ઊઠો—આપનો ધ્યાનનો સમય તો કયારનો યે પૂરો થઈ ગયો.' પણ પ્રભુ તો પોતાના ધ્યાનમાં રાત્રિ ભાળી રહ્યા હતા, તેથી જરા પણ ન ડગ્યા. (૨૦) આખરે તેણે દેવઋદ્ધિ વિકુર્વી, અને વિમાનમાં બેસી પ્રભુને લલચાવવા લાગ્યો કે: 'હે મહર્ષિ! હું આપનું આવું ઉગ્ર તપ અને પવિત્ર સત્વ નિહાળી ભારે પ્રસન્ન થયો છું તો આપને જે જોઇએ તે માગી લો. કહો તો તમને સ્વર્ગમાં લઈ જઉં, કહો તો મોક્ષમાં લઈ જઉં.' એ મીઠા શબ્દોથી પણ પ્રભુ ન લોભાયા. એટલે તેણે તત્કાળ કામદેવની સેના જેવી દેવાંગનાઓ વિકુર્વી. તે દેવાંગનાઓએ હાવ-ભાવાદિ ઘણા ઉપસર્ગ કર્યા પણ એક રૂંવાડું યે ન ફરકયું તે ન ફરકયું. એવી રીતે દુષ્ટ સંગમે એક રાત્રિમાં મોટામોટા વીસ ઉપસર્ગો કર્યા, છતાં પ્રભુએ તો તેના તરફ દયાદૃષ્ટિ જ વર્ષાવી. ધન્ય છે મહાવીરની અસીમ કરુણાને!

ચિત્રમાં વચ્ચે મહાવીર પ્રભુ કાઉસગ્ગધ્યાને ઊભા છે. આ ચિત્રમાં આભૂષણો વગેરે જે પહેરાવેલાં છે તે ચિત્રકારની અણસમજણને આભારી છે. કપાળમાં બ્રાહ્મણનું તિલક કર્યું છે તે પણ અવાસ્તવિક છે; સાધુને કપાળમાં તિલક હોય જ નહિ. પ્રભુના મસ્તકના ઉપરના ભાગમાં બે હરણ જેવાં પ્રાણીઓ છે, વર્ણનમાં હરણનો ઉલ્લેખ માત્ર પણ નથી. કાન અગાડી બંને બાજુથી બંને હાથોથી પવનને આમંત્રિત કરતી બે પુરૂષ-વ્યક્તિઓ ઊભેલી છે. જમણી બાજુ વીંછી, વાઘ તથા છાવણીનો લશ્કરી પઠાણ સિપાઇ પ્રભુના જમણા પગ ઉપર ભાત રાંધવાનું વાસણ મૂકીને ભાત રાંધતો ઊભેલો દેખાય છે. ડાબી બાજુ સર્પ, હાથી, નોળિયો તથા ડાબા પગ ઉપર

Fig. 289

चित्र २८९

Fig. 290 to 306 चित्र २९० थी ३०६

Fig. 307 to 321 चित्र ३०७ थी ३२१

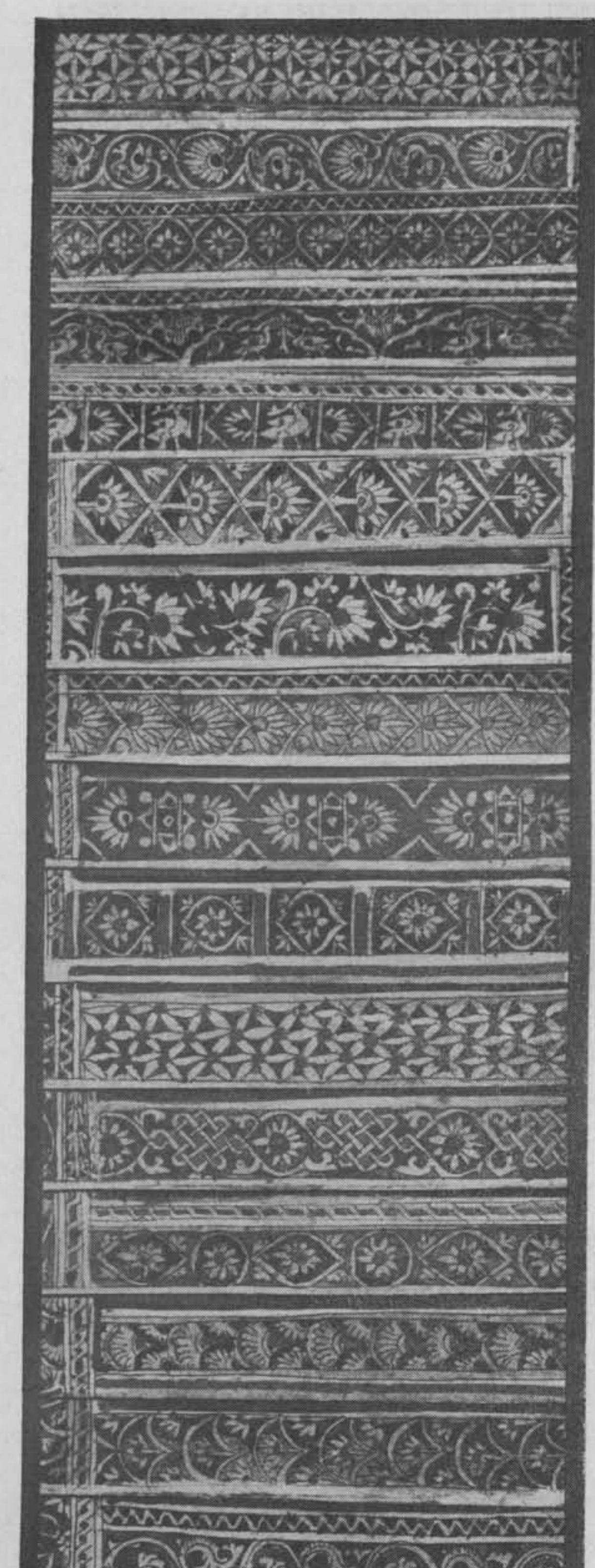

Fig. 322 to 337 चित्र ३२२ थी ३३७

Fig. 338 to 353 चित्र ३३८ थी ३५३

ચાંડાલે મૂકેલું તીક્ષ્ણ ચાંચવાળું પાંજરા વગરનું એક પક્ષી ચીતરેલું છે.

Plate LXX

ચિત્ર ૨૭૦: વીસ તીર્થંકરો. કુસુમ.ના પાના ૮૭ ઉપરથી. કલ્પસૂત્રમાં ૨૪ મહાવીરસ્વામી, ૨૩ પાર્શ્વનાથ પ્રભુ અને ૨૨ અરિષ્ટનેમિ-નેમનાથ પ્રભુના જીવન-ચરિત્રોનું વર્ણન આવ્યા પછી ૨૧ નમિનાથ, ૨૦ મુનિસુવ્રતસ્વામી, ૧૯ મલ્લિનાથ, ૧૮ અરનાથ, ૧૭ કુંથુનાથ, ૧૬ શાંતિનાથ, ૧૫ ધર્મનાથ, ૧૪ અનંતનાથ, ૧૩ વિમલનાથ, ૧૨ વાસુપૂજ્ય સ્વામી, ૧૧ શ્રેયાંસનાથ, ૧૦ શીતલનાથ, ૯ સુવિધિનાથ, ૮ ચંદ્રપ્રભુ, ૭ સુપાર્શ્વનાથ, ૬ પદ્મપ્રભુ, ૫ સુમતિનાથ, ૪ અભિનંદન સ્વામી, ૩ સંભવનાથ અને ૨ અજિતનાથ સુધી, કેટલા સમયનું અંતર પડ્યું, તેની સંખ્યાની નોંધ આવે છે, તેની સાથેસાથે કલ્પસૂત્રની સચિત્ર હસ્તપ્રતોમાં વીસ પદ્માસનસ્થ જિનપ્રતિમાઓની આકૃતિઓ ચીતરેલી હોય છે. એવી જ રીતે આ ચિત્રમાં પણ બે હારમાં વીસ તીર્થંકરોની આકૃતિઓ ચીતરેલી છે, પરંતુ આ ચિત્રમાં વિશિષ્ટતા માત્ર એટલી જ છે કે ચિત્રના ઉપરના ભાગમાં ચિત્રકારે દશ નાનાંનાનાં શિખરો ચીતરીને પંદરમા સૈકાનાં જૈનાશ્રિત શિલ્પનું કિંચિત દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે.

Plate LXXI

ચિત્ર ૨૭૧: ચક્રરત્નની ઉત્પત્તિ. કુસુમ.ના પાના ૯૬ ઉપરથી. પ્રથમ તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુને પુરિમતાલ નામના શાખાપુરમાં જ્યારે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું, ત્યારે એક પુરુષે આવી ભરત મહારાજાને એ વિષે વધામણી આપી અને કહ્યું કે, 'મહારાજ! આપની આયુધશાળામાં ચક્રરત્ન ઉત્પન્ન થયું છે.' આવી રીતે એકી વખતે બે વધામણી સાંભળવાથી ભરત મહારાજા વિચાર કરવા લાગ્યા કે, 'મારે પહેલાં પિતાજીની પૂજા કરવી કે ચક્રરત્નની પૂજા કરવી?'

ચિત્રમાં એક બાજુ ચક્રરત્ન ચીતરેલું છે અને તેની નજીકમાં ઊભા રહેલા જમણા હાથથી ભરત મહારાજા તેની પૂજા કરતા દર્શાવેલા છે. ભરત મહારાજાના ડાબા હાથમાં તલવાર પકડેલી છે અને તેઓશ્રીની પાછળ બે ચામર ધરનારી સ્ત્રી-પરિચારિકાઓ ચામર ઉડાડતી ઊભેલી છે. આ પ્રસંગને લગતું ચિત્ર કલ્પસૂત્રની સચિત્ર હસ્તપ્રતોમાં ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે.

ચિત્ર ૨૭૨: જંગલનો દેખાવ. કુસુમ.ના પાના ૧૧૧ ઉપરથી. કલ્પસૂત્રની સચિત્ર હસ્તપ્રતોમાં આવું બીજું ચિત્ર મારા જોવામાં આવ્યું નથી.

ચિત્રના ઉપરના ભાગમાં આકાશ તથા વાદળાં બતાવેલાં છે અને નીચેના ભાગમાં પહાડો તથા જંગલનાં ઝાડો અને દોડતાં બે હરણો ચીતરેલાં છે. આ ચિત્રમાં ચિત્રકારે સોનાની શાહી તથા કાળો અને સિંદુરિયો, એ ત્રણ જ દ્રવ્યોનો રંગ તરીકે ઉપયોગ કરેલો

Plate LXXII

ચિત્ર ૨૭૩: શ્રી નેમિનાથનો વરઘોડો. કાંતિવિ. ૨ના પાના ૬૩ ઉપરથી. મૂળ ચિત્રથી સહેજ નાનું કરીને આ ચિત્ર અત્રે રજૂ કરેલું છે.

લગ્નના દિવસે શ્રી નેમિકુમારને ઉગ્રસેનના ઘેર લઈ જવા તૈયાર કર્યા. તેમનાં અંગ ઉપર ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં, એક સરસ શ્વેત હસ્તિ ઉપર બેસાડ્યા, મસ્તક ઉપર એક છત્ર ધર્યું,

બંને પડખે ચામર વીંઝાવા લાગ્યા અને તેઓની પાછળના અશ્વોના હણહણાટથી દિશાઓ ગર્જી રહી. નેમિકુમારની પાછળ બીજા અનેક રાજકુમારો અશ્વ ઉપર સ્વાર થઈ ચાલવા લાગ્યા. સમુદ્રવિજયાદિ દશાર્હો, કૃષ્ણ અને બળભદ્ર વગેરે આત્મીય પરિવાર પણ સાથે ચાલવા લાગ્યો. શિવાદેવી માતા અને સત્યભામા વગેરે અંતઃપુરવાસીની સ્ત્રીઓ પણ મહામૂલ્યવાળી પાલખીમાં બેસી મંગલ ગીત ગાવા લાગી.

એટલામાં નેમિકુમારની નજર એક સફેદ મહેલ તરફ ગઈ. તેમણે પોતાના સારથિને પૂછ્યું: 'મંગલના સમૂહથી શોભતો આ શ્વેત મહેલ કોનો હશે?' સારથિએ તે મહેલ તરફ આંગળી ચીંધી કહ્યું: 'સ્વામી! કૈલાસના શિખર સમો એ આલિશાન મહેલ, બીજા કોઈનો નહિ, પણ આપના સસરા ઉગ્રસેન રાજાનો જ છે અને આ સામે જે બે સ્ત્રીઓ અંદરઅંદર વાતચીત કરી રહી છે તે આપની સ્ત્રી—રાજીમતિની ચન્દ્રાનના તથા મૃગલોચના નામની બે સખીઓ છે.'

ચિત્રમાં નેમિકુમાર હાથી ઉપર બેઠેલા છે. તેમના મસ્તક ઉપર એક છત્ર ધરેલું છે, બે હાથમાં શ્રીફળ પકડેલું છે અને તેઓ ઉત્તમ વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત થએલા છે. સામેના મહેલના ઝરૂખામાં જમણી બાજુએ વચ્ચે ડાબા હાથમાં મુખ જોવા માટે દર્પણ લઈને બેઠેલી, વસ્ત્રાભૂષણોથી સુસજ્જિત રાજીમતિ નેમિકુમારના સન્મુખ જોતી બેઠેલી છે. તેણીની પાછળ અને આગળ તેની બે સખીઓ ચન્દ્રાનના અને મૃગલોચના ઊભી છે. પાછળ ઊભી રહેલી સખી ડાબા હાથમાં કપડું પકડીને તેના છેડાથી પવન નાખી રહી છે. તેણીના ઉત્તરીય વસ્ત્રમાં હંસની ડિઝાઈન છે. સન્મુખ ઊભી રહેલી સખીના બે હાથમાં શ્રીફળ જેવી કાંઈક મંગલસૂચક વસ્તુ છે. હાથીની આગળ ચિત્રના ઉપરના તથા નીચેના ભાગમાં ભૂંગળો વગાડનારા ભૂંગળો વગાડે છે. વચ્ચે એક સ્ત્રી જમણા હાથમાં ફૂલ પકડીને નાચતી તથા તેણીની નજીક એક ઢોલી ઢોલ વગાડતો દેખાય છે. ઢોલીની પાછળ અને હાથીની પાછળ એકેક છત્ર ધરનાર માણસ છે. વળી હાથીની પાછળ બીજા ઘોડેસ્વાર રાજકુમારો તથા રથમાં બેઠેલા સમુદ્રવિજયાદિ દશાર્હો હોય એમ લાગે છે. ચિત્રમાં રથને બળદને બદલે ઘોડા જોડેલા છે, જે ચિત્રકારના સમયના રિવાજનો ખ્યાલ આપે છે. પાનાની ડાબી બાજુના છેડે પાનાનો ૬૩ આંક છે. આ જ ચિત્ર ઉપરથી પંદરમા સૈકાના પુરુષ અને સ્ત્રીઓના પહેરવેશો, આભૂષણો, વાજિંત્રો, નૃત્ય તથા તે સમયની સમાજ રચનાનો ઘણો જ સુંદર ખ્યાલ આવી શકે તેમ છે. આખું ચિત્ર સુવર્ણની શાહીથી ચીતરેલું છે. ચિત્રમાં લખાણનું નામ નિશાન પણ નથી. વળી આ ચિત્રની પૃષ્ઠભૂમિ વાદળી રંગની હોવાથી ચિત્રનો ઉઠાવ બહુ જ મનોહર લાગે છે.

આ ચિત્ર–પ્રસંગ જિનમંદિરોના લાકડાનાં કોતરકામો તથા સ્થાપત્ય કામોમાં પણ ઘણે ઠેકાણે કોતરેલો નજરે પડે છે. દેલવાડાના સુપ્રસિદ્ધ અપ્રતિમ સ્થાપત્યના ભંડારસમા વસ્તુપાલ તેજપાલે બંધાવેલા જિનમંદિરમાં પણ આ પ્રસંગ બહુ જ બારીકીથી કોતરેલો છે. પ્રાચીન કવિઓએ આ પ્રસંગ પરથી ઉપજાવેલાં ઊર્મિકાવ્યો પણ બહુ જ મોટી સંખ્યામાં મળી આવે છે. આ પ્રસંગને લગતા એક ભિત્તિચિત્રનો ઉલ્લેખ પાર્શ્વનાથ ભગવાનના વૈરાગ્ય પ્રસંગે, નવમા સૈકામાં થએલા શીલાંકાચાર્યે રચેલા 'ચઉપન મહાપુરુષ ચરિઅં'માં કરેલો જોવામાં આવે છે જે

चित्र ३५४ थी ३५७

Fig 354 to 357

આપણે અત્યારે જાણી ગયા છીએ.

Plate LXXIII

ચિત્ર ૨૭૪: શ્રી મહાવીર. હંસવિ. ૨ના પાના ૧ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ મુખચિત્રનું વર્ણન.

ચિત્ર ૨૭૫: કલ્પસૂત્રની સુંદર પ્રતની પ્રશસ્તિ. હંસવિ. ૨ના અંતિમ પાના ઉપરથી. પ્રશસ્તિનો ટુંક સાર નીચે પ્રમાણે છે:

વિ.સં. ૧૫૨૨(ઇ.સ. ૧૪૬૫)ના ભાદરવા સુદિ ૨ ને શુક્રવારના દિવસે યવનપુર (હાલનું જોનપુર)[1] ગામમાં જે સમયે હુસેનશાહ બાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો તે સમયે શ્રીમાળી જ્ઞાતિના સંઘવી કાલિદાસની સ્ત્રી હરસિણિ શ્રાવિકા કે જે સાધુ (વ્રતધારી શ્રાવક) સહસરાજની પુત્રી હતી, તેણીએ પોતાના પુત્ર ધર્મદાસ સહિત આ કલ્પસૂત્ર(બારસાસૂત્ર)ની પ્રત લખાવી અને ખરતરગચ્છાધિપતિ આચાર્ય શ્રીજિનભદ્રસૂરિના પટ્ટધર શ્રીજિનચંદ્રસૂરિના હુકમથી શ્રીકમલસંયમોપાધ્યાયને વહોરાવી.

Plate LXXIV

ચિત્ર ૨૭૬: શ્રીમહાવીર. કાંતિવિ. ૧ના પાના ૧ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૧૨નું વર્ણન. આ પાનામાં વચ્ચેની દોરા બાંધવાની યાદગિરીરૂપે પ્રાચીન હસ્તલિખિત પ્રતોની વચમાં કોરી જગ્યા રાખવામાં આવતી હતી તે જગ્યામાં તથા બંને બાજુના હાંસિયાની વચ્ચેનું એકેક, કુલ મળીને ત્રણ સાધુઓનાં ચિત્રો તથા બંને હાંસિયાઓમાં ઉપર અને નીચેની આકૃતિઓમાં કુલ મળીને ચાર તીર્થંકરની મૂર્તિઓ સોનાની શાહીથી ચિત્રકારે ચીતરેલી છે. પ્રતની આદિમાં શ્રી ઉદયસાગરસૂરિગુરુભ્યો નમઃ લખીને પંદરમા સૈકામાં તપાગચ્છમાં થઈ ગએલા શ્રી ઉદયસાગરસૂરિને નમસ્કાર કર્યો છે.

ચિત્ર ૨૭૭: પંદરમા સૈકાની એક પ્રશસ્તિ. કાંતિવિ. ૧ની પ્રતનું પ્રશસ્તિનું પાનું. પ્રશસ્તિનો સાર નીચે મુજબ છે.

કલ્યાણને કરનાર શ્રી માલવ નામના જનપદ–દેશને વિષે, પૃથ્વીરૂપી સ્ત્રીના ભૂષણ સમાન, મંડપદુર્ગ (હાલનું માંડવગઢ) નામનું નગર છે કે જ્યાં વિવિધ પ્રકારના કોટિધ્વજ–શ્રેષ્ઠિઓ વસે છે. (ત્યાં) પ્રાગ્વાટ વંશમાં કાલા નામનો મુખ્ય મંત્રી હતો, તેને રાજુ નામની પોતાની સ્ત્રીથી એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો—૧.

જે હરિદાસ મંત્રીશ્વરના નામથી પૃથ્વીતળના વિષે વિખ્યાત થયો, તેને માલ્હણદેવી નામની સ્ત્રીની કુક્ષિથી ઉત્પન્ન થએલી હર્મતા નામની પુત્રી હતી. જિણદાસ નામનો બીજો જૈન ધર્મને વિષે પ્રીતિવાળો–શ્રદ્ધાવાળો . . . . [અહીંથી પ્રશસ્તિ અટકે છે.]

Plate LXXV

ચિત્ર ૨૭૮: ઇંદ્રસભા. નવાબ ૨ના પાના ૧૦ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૨૨ નું આ પ્રસંગને જ લગતું વર્ણન.

---

૧ Yavana-Pura 1. Jaunpura, forty miles from Benares, the Capital of an independant Muhammadan kingdom (See Kathoutiya inscription in J. A. S. B., 1839, P. 697, Vol. 7).

—The Geographical history of Ancient India. P. 215 by Nandlal Dey.

ચિત્રની બરાબર મધ્યમાં ચાર હાથવાળો ઇંદ્ર સૌધર્મ સભામાં બેઠેલો છે. ઇંદ્રના ઉપરના જમણા હાથમાં અંકુશ તથા ડાબા હાથમાં પાશ છે. નીચેના જમણા હાથમાં માળા છે અને તે હાથ વરદ મુદ્રાએ રાખેલો છે તથા ડાબો હાથ કોઇને આજ્ઞા કરતો હોય તેવી રીતે રાખેલો છે. આ ચિત્રકારનો આશય ઇંદ્રસભામાં થતા બત્રીશબદ્ધ નાટકની રજુઆત કરવાનો હોય એમ લાગે છે અને તે માટે ચિત્રના બંને હાંસિયામાં નૃત્ય કરતી બે બે સ્ત્રીઓ, ચિત્રના ત્રણ વિભાગો પૈકી ઉપરના વિભાગમાં, જુદાંજુદાં વાદ્યો લઇને નૃત્ય કરતી ૧૧ સ્ત્રીઓ, મધ્ય વિભાગમાં બિરાજમાન થએલા ઇંદ્રની બંને બાજુએ મલીને ત્રણ ત્રણ નૃત્ય કરતી સ્ત્રીઓ અને સૌથી નીચેના વિભાગમાં બીજી અગિયાર સ્ત્રીઓ મલીને કુલ ૩૨ સ્ત્રીઓ જુદીજુદી જાતનાં નૃત્ય કરતી ચીતરેલી છે.

Plate LXXVI

ચિત્ર ૨૭૯ થી ૨૮૪: નૃત્યનાં જુદાંજુદાં સ્વરૂપો. હંસવિ. ૨. લિસ્ટ નં ૧૪૦૨ની કલ્પ-સૂત્રની તારીખ વગરની પાના ૧૩૯ની સુવર્ણાક્ષરી હસ્તપ્રતમાંથી.

પાનાની બંને બાજુના હાંસિયામાંનાં આ સુશોભનો સહેજ રમતમાં ચીતરાએલાં લાગે છે, છતાં ચિત્રકારનો પાત્રોમાં નવીનતા રજૂ કરવાની ખૂબી કોઇક અલૌકિક પ્રકારની છે.

Plate LXXVII

ચિત્ર ૨૮૫-૨૮૬: કલ્પસૂત્રનાં બે સુંદર શોભન-આલેખનો. હંસવિ.૧ની પ્રતમાંથી. ઉપરની પટીમાં અષ્ટમંગલ, ઘોડા, હાથી તથા ફૂલની આકૃતિઓ દોરેલી છે અને નીચેની પટીમાં વિવિધ પ્રકારની હાથીની ક્રીડાઓ ચિત્રકારે રજૂ કરેલી છે.

ચિત્ર ૨૮૭: લક્ષ્મીદેવી. કાંતિવિ.૨ના પાના ૧૭ ઉપરથી. દેવી પદ્માસનની બેઠકે બેઠેલી છે અને તેણીના ચાર હાથો પૈકી, ઉપરના બંને હાથમાં કમળનું ફૂલ છે; નીચેનો જમણો હાથ વરદ મુદ્રાએ તથા ડાબા હાથમાં ફળ રાખેલું છે. ઉપરના બંને હાથમાંનાં કમળફૂલો ઉપર એકેક હાથી અભિષેક કરવા માટે સૂંઢ ઊંચી રાખીને ઊભો રહેલો ચીતરેલો છે. દેવી સુંદર વિમાનમાં બેઠેલી છે. વિમાનની ઉપરના ભાગમાં બંને બાજુ એકેક મોર છે, હાંસિયામાં તેણીનું લક્ષ્મી એવું નામ લખેલું છે.

ચિત્ર ૨૮૮: શક્રસ્તવ. કાંતિવિ.૨ના પાના ૭ ઉપરથી. વર્ણન માટે જુઓ ચિત્ર ૨૮નું આ પ્રસંગને લગતું જ વર્ણન.

Plate LXXVIII

ચિત્ર ૨૮૯: ચંડકૌશિકને પ્રતિબોધ. દે. પા.ના દયાવિ.ની કલ્પસૂત્રની પ્રતની સુશોભન-કળાના નમૂના તરીકે આખા પાનાનું ચિત્ર અત્રે રજુ કર્યું છે. આ આખી યે પ્રતમાં મૂળ લખાણ કરતાં ચિત્રકળાના સુશોભન-શૃંગાર મુખ્ય ભાગ ભજવે છે.

મોરાક ગામથી વિહાર કરી પ્રભુ શ્વેતાંબી નગરી તરફ ચાલ્યા. માર્ગમાં ગોવાળીઆઓએ કહ્યું કે: 'સ્વામી! આપ જે માર્ગે જાઓ છો તે જો કે શ્વેતાંબીનો સીધો માર્ગ છે, પણ રસ્તામાં કનકખલ નામનું તાપસોનું આશ્રમસ્થાન છે ત્યાં હમણાં એક ચંડકૌશિક નામનો દૃષ્ટિવિષ સર્પ રહે છે, માટે આપ આ સીધા માર્ગે જવાનું માંડી વાળો.' છતાં કરુણાળુ પ્રભુ, બીજા કોઇ ઉદ્દેશથી નહિ, પણ પેલા ચંડકૌશિકને પ્રતિબોધવા તે જ માર્ગે તે જ આશ્રમ ભણી ગયા.

Fig. 358 to 362

चित्र ३५८ थी ३६२

Fig. 363 to 366

चित्र ३६३ थी ३६६

ચંડકૌશિકનો પૂર્વભવ

ચંડકૌશિક પૂર્વભવમાં એક ઉગ્ર તપસ્વી સાધુ હતા. એક દિવસે તપસ્યાના પારણે ગોચરી વહોરવા માટે એક શિષ્યની સાથે ગામમાં ગયા. રસ્તે ચાલતાં તેમના પગ નીચે એક નાની દેડકી આવી ગઈ. દેડકીની થએલી વિરાધનાને પ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વક પડિક્કમવા માટે હિતચિંતક શિષ્યે ગુરુને ઇરિયાવહી પડિક્કમતાં, ગોચરી પડિક્કમતાં અને સાયંકાળનું પ્રતિક્રમણ કરતાં–એમ ત્રણ વાર દેડકીવાળી વાત સંભાળી આપી. આથી સાધુને ખૂબ ક્રોધ ચઢયો. ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં તેઓ શિષ્યને મારવા દોડયા, પણ અકસ્માત એક થાંભલા સાથે અફળાતાં તપસ્વી સાધુ કાળધર્મ પામ્યા. ત્યાંથી તેઓ જ્યોતિષ્ક વિમાનમાં દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયા. ત્યાંથી ચ્યવીને તે આશ્રમમાં પાંચસો તાપસોનો સ્વામી ચંડકૌશિક નામે તાપસ થયો. તેને પોતાના આશ્રમ ઉપર એટલો બધો મોહ હતો કે કદાચ કોઈ માણુસ આશ્રમનું કંઈ ફળ–ફૂલ તોડે તો તે જ વખતે ક્રોધે ભરાઈ, કુહાડો લઈને મારવા દોડે–એક વખતે તે તાપસ થોડા રાજકુમારોને પોતાના આશ્રમના બાગ-માંથી ફળ તોડતા જોઈ ક્રોધે ભરાયો. કુહાડો લઈ મારવા ધસી જતો હતો, તેટલામાં અચાનક કુવામાં પડી ગયો અને ક્રોધના અધ્યવસાયથી મરીને તે જ આશ્રમમાં પોતાના પૂર્વભવના નામવાળો દૃષ્ટિવિષ સર્પ થયો.

મહાવીર પ્રભુ તો આશ્રમમાં આવીને કાઉસગ્ગધ્યાને સ્થિર રહ્યા–પ્રભુને જોઈ ક્રોધથી ધમધમી રહેલો તે સર્પ, સૂર્ય સામે દૃષ્ટિ કરી, પ્રભુ તરફ દૃષ્ટિજ્વાળા ફેંકે અને રખેને પ્રભુ પોતાની પર પડે એવા ભયથી પાછો હઠી જાય. એટલું છતાં પ્રભુ તો નિશ્ચલ જ રહ્યા. આથી તેણે વિશેષ વિશેષ દૃષ્ટિજ્વાળા ફેંકવા માંડી; તથાપિ એ જ્વાળાઓ પ્રભુને તો જળધારાઓ જેવી લાગી! ત્રણ વાર દૃષ્ટિજ્વાળા છોડવા છતાં પ્રભુનું એકાગ્રધ્યાન તૂટવા ન પામ્યું, તેથી તે અસાધારણ રોષે ભરાયો. તેણે પ્રભુને એક સખ્ત ડંખ માર્યો. તેને ખાત્રી હતી કેઃ 'મારા તીવ્ર વિષનો પ્રતાપ એટલો ભયંકર છે કે પ્રભુ હમણાં જ પૃથ્વી ઉપર મૂર્છિત થઈને પડવા જોઇએ;' પરંતુ આશ્ચર્ય જેવું છે કે પ્રભુના પગ ઉપર વારંવાર ડસવા છતાં પ્રભુને તેનું લેશ માત્ર પણ ઝેર ન ચઢયું; ઊલટું ડંસવાળા ભાગ-માંથી ગાયના દૂધ જેવી રૂધિરની ધારા વહેવા લાગી.

વિસ્મય પામેલો ચંડકૌશિક સર્પ થોડીવાર પ્રભુની સન્મુખ નિહાળી રહ્યો. પ્રભુની મુદ્રામાં તેને કંઈક અપૂર્વ શાંતિ જણાઈ. એ શાંતિએ તેના દિલ ઉપર અપૂર્વ અસર કરી. તેના પોતાનામાં પણ શાંતિ અને ક્ષમા આવતાં દેખાયાં. [૧] ચંડકૌશિકને શાંત થએલો જોઈ પ્રભુએ કહ્યું કેઃ 'હે ચંડકૌશિક ! કંઇક સમજ અને બુઝ–બોધ પામ!' પ્રભુની શાંતિ અને ધીરતાએ તેના પર અસર તો કરી જ હતી, એટલામાં પ્રભુનાં અમૃત શાં મીઠાં વેણુ સાંભળતાં અને તે વિષે વિચાર કરતાં તેને જાતિસ્મરણ (પોતાના પૂર્વભવ સંબંધીનું) જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. તે પોતાના ભયંકર અપરાધોનો પશ્ચા-

---

૧. આવી જ એક વાત બુદ્ધ વિષે જાતક નિદાનમાં છે. ઉરુવેલામાં (ભગવાન) બુદ્ધ એકવાર ઉરુવેલકાશ્યપ નામના પાંચસો શિષ્યવાળા જટિલની અગ્નિશાળામાં રાતવાસો રહ્યા, જ્યાં એક ઉગ્ર આશીવિષ સર્પ રહેતો હતો. બુદ્ધે તે સર્પને જરાપણ ઈજા પહોંચાડયા સિવાય નિરતેજ કરી નાંખવા ધ્યાન-સમાધિ આદરી. સર્પે પણ પોતાનું તેજ પ્રગટાવ્યું. છેવટે બુદ્ધના તેજે સર્પતેજનો પરાભવ કર્યો. સવારે બુદ્ધે એ જટિલને પોતે નિસ્તેજ કરેલો સર્પ બતાવ્યો. એ જોઈ એ જટિલ બુદ્ધનો પોતાના શિષ્યો સાથે ભક્ત થયો.

ત્તાપ કરવા લાગ્યો. પ્રભુને પ્રદક્ષિણા આપતો તે મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કેઃ 'અહોહ! આ કરુણાસમુદ્ર ભગવંતે મને દુર્ગતિરૂપ મોટી ખાઈમાં પડતો બચાવી લીધો. તે જ વખતે તેણે અનશન વ્રત લઈ લીધું. રખેને પોતાની વિષમય ભયંકર દૃષ્ટિ કોઈ સદોષ કે નિર્દોષ પ્રાણી ઉપર પડી જાય એવા શુભ હેતુથી તેણે પોતાનું મસ્તક દરને વિષે છુપાવી દીધું.[1]

આ પ્રસંગને મળતો કૃષ્ણના જીવનનો એક પ્રસંગ

એક વખત એક વનમાં નદી કિનારે નન્દ વગેરે બધા ગોપો–ગોવાળો સૂતા હતા, તે વખતે એક પ્રચંડ અજગર આવ્યો કે જે વિદ્યાધરના પૂર્વજન્મમાં પોતાના રૂપના અભિમાનથી મુનિનો શાપ મળતાં અભિમાનના પરિણામરૂપે સર્પની આ નીચ યોનિમાં જન્મ્યો હતો. તેણે નન્દનો પગ ગ્રસ્યો. બીજા બધા ગોપ બાળકોનો સર્પના મુખમાંથી એ પગ છોડાવવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો, ત્યારે છેવટે કૃષ્ણે આવી પોતાના ચરણથી એ સર્પને સ્પર્શ કર્યો. સ્પર્શ થતાં જ એ સર્પ પોતાનું રૂપ છોડી મૂળ વિદ્યાધરના સુંદર રૂપમાં ફેરવાઈ ગયો. ભક્તવત્સલ કૃષ્ણના ચરણ-સ્પર્શથી ઉદ્ધાર પામેલ એ સુદર્શન નામનો વિદ્યાધર શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરી સ્વસ્થાને ગયો.

—ભાગવત દશમ સ્કન્ધ, અ. ૩૪, શ્લોક ૫–૧૫, પૃષ્ઠ ૯૧૭–૯૧૮

પાસેની જમણી બાજુના ચિત્રમાં ઉપર અને નીચે એમ બે પ્રસંગો છે; તેમાં કથાના પરિચયની શરૂઆત ઉપરના ચંડકોશિકના પૂર્વભવના સાધુ અવસ્થાના ચિત્રથી થાય છે. ચંડકોશિક સાધુ બંને હાથમાં ઓઘો પકડી શિષ્યને મારવા જતા–દોડતા દેખાય છે. મારવા જતાં મસ્તક થાંભલા સાથે અંધારામાં અથડાય છે, સામે બંને હાથની અંજલિ જોડી હાથમાં ઓઘો રાખી નમ્રભાવે વિનયપૂર્વક દેડકીની વિરાધનાને પ્રાયશ્ચિત્તપૂર્વક પ્રતિક્રમણ માટે ગુરુમહારાજને યાદી આપતો શિષ્ય ઊભેલો દેખાય છે. તેના પગ આગળ જ થયેલા નજીક પ્રસંગાનુસાર ચિત્રકારે દેડકી ચીતરેલી છે. આ પછી ચિત્રના અનુસંધાને, નીચેના ચિત્રમાં વર્ણવેલા ચંડકોશિકના બાકીના પૂર્વભવોનો પ્રસંગ જોવાનો છે. ચંડકોશિક સાધુ અવસ્થામાંથી કાળધર્મ પામી જ્યોતિષ્ક વિમાનમાં

---

૧. આ દૃષ્ટાંત ઉપર ક્રોધ સંબંધી એક સજ્ઝાય મને યાદ આવે છેઃ

'કડવાં ફલ છે ક્રોધનાં જ્ઞાની એમ બોલે,
 વિષ તણો રસ જાણીએ હળાહળ તોલે. કડવાં૦ ૧
ક્રોધે ક્રોડ પૂરવ તણું સંયમ ફળ જાય;
 ક્રોધ સહિત તપ જે કરે તે તો લેખે ન થાય. કડવાં૦ ૨
સાધુ ઘણો તપીઓ હતો ધરતો મન વૈરાગ,
 શિષ્યના ક્રોધ થકી થયો ચંડકોશિયો નાગ. કડવાં૦ ૩
આગ ઊઠે જે ઘર થકી તે પહેલું ઘર બાળે,
 જળનો જોગ જો ન વ મળે તો પાસેનું પ્રજાળે. કડવાં૦ ૪
ક્રોધ તણી ગતિ એહવી કહે કેવળજ્ઞાની;
 હાણ કરે જે હિતની જાળવજો એમ પ્રાણી. કડવાં૦ ૫
ઉદયરત્ન કહે ક્રોધને કાઢજો ગળે સાહી,
 કાયા કરજો નિર્મળી ઉપશમ રસ નાહી. કડવાં૦ ૬

Fig. 367 to 370

चित्र ३६७ थी ३७०

દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થએલા બતાવવા માટે અત્રે વિમાનની અંદર બેઠેલા એક દેવની આકૃતિ ચિત્રકારે ચીતરેલી છે. તેની (વિમાનની) નીચે તે દેવલોકમાંથી ચ્યવીને ચંડકૌશિક નામે તાપસ તરીકે ઉત્પન્ન થએલ હોવાથી તેને તાપસ સ્વરૂપે પોતાના બગીચામાંથી ફળ–ફૂલ તોડતા રાજકુમારોને હાથમાં કુહાડો લઇને મારવા જતાં કુહાડા સાથે અચાનક કુવામાં પડેલો ચીતરેલો છે. ત્યાંથી મરીને તે પોતે જ ચંડકૌશિક નામે દષ્ટિવિષ સર્પ થયો છે, તે બતાવવા માટે ચિત્રકારે કાળો ભયંકર નાગ ચીતરેલો છે.

પાનાની ડાબી બાજુના ચિત્રમાં આ ચિત્રના અનુસંધાને, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ચંડકૌશિકને કરેલા પ્રતિબોધનો પ્રસંગ જોવાનો છે. ચંડકૌશિકના બિલ–દર આગળ જ પ્રભુ મહાવીર કાઉસગ્ગધ્યાને ઊભા છે. પ્રભુ મહાવીરના શરીરે ચિત્રકારે જે આભૂષણો પહેરાવ્યાં છે તે તેનું જૈનધર્મ પ્રત્યેનું અજ્ઞાન સુચવે છે, કારણકે તીર્થંકર જ્યારે સાધુપણામાં વિચરતા હોય ત્યારે આભૂષણ વગેરેનો શ્રમણપણું–સાધુપણું અંગીકાર કરતી વખતે ત્યાગ કરેલો હોવાથી તેમની આ સાધક અવસ્થામાં આભૂષણો તેઓના અંગ ઉપર સંભવે જ નહિ. વર્ણનમાં સર્પને પ્રભુના પગે ડંખ મારતો વર્ણવેલો છે ત્યારે ચિત્રમાં પ્રભુના આખા શરીરે વીંટળાએલો તેને ચીતરેલો છે. પછીથી પ્રભુએ પ્રતિબોધ્યા પછી પોતાનું મુખ બિલમાં નાખીને પડી રહેલો ચિત્રકારે ચીતરેલો છે. પાનાની ઉપરના સુશોભનમાં છ સુંદર હાથીઓ, નીચેના ભાગમાં પાંચ ઘોડેસ્વારો તથા એક પદાતિ હથિયારોથી સુસજ્જિત થએલો અને આજુબાજુના બંને હાંસિયાઓના ઉપરના ભાગમાં યુદ્ધ કરતા ઘોડેસ્વારો તથા નીચેના ભાગમાં જળભરેલી વાવો, વાવોની અંદર સ્નાન કરતા ચાર પુરુષો ચીતરેલા છે. આખા પાનાની ચાર લાઇનોમાં ફક્ત ૧૪ અક્ષરોના લખાણ સિવાય આખું પાનું અપ્રતિમ સુશોભનકળા તથા ચિત્રકળાની રજુઆત કરે છે.

Plate LXXIX

ચિત્ર ૨૯૦ થી ૩૨૧: કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સુશોભનો. હંસ વિ. ૧ની પ્રતના પાનાની ઉપર અને નીચેનાં જુદીજુદી જાતનાં આ સુશોભનો ફક્ત વાદળી અને સફેદ રંગથી જ ચીતરનારા ચિત્રકારોની કલ્પનાશક્તિ કોઈ અજાયબીભરી હોય એમ લાગે છે.

Plate LXXX

ચિત્ર : ૩૨૨ થી ૩૫૩: કલ્પસૂત્રનાં સુંદર સુશોભનો. હંસ વિ. ૧ની જ પ્રત ઉપરથી.

Plate LXXXI

ચિત્ર ૩૫૪ થી ૩૫૭: કલ્પસૂત્રનાં સુંદરતમ સુશોભનો. નવાબ ૨ની પ્રતનાં આજુબાજુનાં જુદીજુદી જાતનાં આ સુશોભનોની આકૃતિઓ ચીતરનાર ચિત્રકાર દરેક કલારસિકની પ્રશંસા માગી લે તેમ છે. આવી સુંદર આકૃતિઓવાળી કલ્પસૂત્રની હસ્તપ્રતો જૈન ભંડારોમાં ગણીગાંઠી જ છે.

Plate LXXXII

ચિત્ર ૩૫૮ થી ૩૬૨: સંયોજના ચિત્રો. પૂર્ણકુંભ, નારીઅશ્વ, નારીકુંજર, નારીશકટ અને મલ્લકુસ્તિ. દયા વિ.ની સુંદરતમ કલ્પસૂત્રની હસ્તપ્રત ઉપરથી.

Plate LXXXIII

ચિત્ર ૩૬૩ થી ૩૬૬: નૃત્યનાં જુદાંજુદાં સ્વરૂપો. દયા વિ.ની હસ્તપ્રત ઉપરથી. કાગળની

હસ્તપ્રતના હાંસીઆમાંનાં ચિત્રો મધ્યેના નર્તના પાત્રવાળાં આ ચિત્રો વસ્તુસંકલનાનાં અપ્રતિમ પ્રતિનિધિ જેવાં છે. ચિત્રકાર બરાબર જાણે છે કે ચિત્રોમાં શું કહેવાનું છે અને તેને અનુરૂપ તે રચના કરી શકે છે. આ ચિત્રનાં ચારે પાત્રોનાં એકેએક અંગ એવાં તો બારીક દોરાએલાં છે કે આપણી સામે જાણે તે સમયની જીવતીજાગતી ગુજરાતણો ગરબે રમતી ખડી ન કરી દીધી હોય!

Plate LXXXIV

ચિત્ર ૩૬૭ થી ૩૭૦: કલ્પસૂત્રનાં સુંદરતમ સુશોભનો. નવાબ રની પ્રતના જુદી જુદી જાતનાં હાંસીઆમાંનાં નર્તનાપાત્રો ઉપરાંત બીજાં પાત્રો તથા જુદાંજુદાં પ્રાણીઓ તથા ફૂલબુટ્ટાની જાણે સજીવ સૃષ્ટિ ન ખડી કરી દીધી હોય, તેવી પીંછીથી ચીતરાએલાં આ ચિત્રો ખરેખર! ગુજરાતની જૈનાશ્રિત કલાનો અદ્‌ભુત વારસો છે.

Plate LXXXV

ચિત્ર ૩૭૧: કલ્પસૂત્રની પ્રશસ્તિ. દયા વિ.ની અપ્રતિમ ચિત્રકળાવાળી સુવર્ણાક્ષરી પ્રતની પ્રશસ્તિનું જે એક પાનું બંને બાજુએ લખેલું છે, તે પૈકીની એક બાજુની પ્રશસ્તિ આ પાનામાં છે. આ પ્રશસ્તિ પડિમાત્રામાં લખેલી હોવાથી નાશમાંથી બચી ગએલી. બંને બાજુની પ્રશસ્તિ જે ભંડારના વહીવટદારોની મંજૂરી મેળવી મેં ઉતારી લીધેલી છે, તે આ પ્રમાણે છે:—

क्षिप्याब्जं त्विह चारु चित्र रुचिर श्रीजैन हर्म्यावलि
वातांदोलित केतु कैतव वशाक्षि तर्जयन्ती श्रिया ।
देवावास पुरीमनेक सुगुरुस्युतेव शिष्टाश्रया
श्रीगंधारपुरी सदा विजयते सद्धर्मकर्मोद्यता ॥१॥
प्राग्वाट वृद्धशाखायां मंत्री देवाभिधोऽजनि ।
ज(जा)या देवलदे नाम्नी जाता तस्य गुणाद्भुता ॥२॥
आसाक स्तत्तनय स्तद्भार्या माच नाम्न धरमाइ ।
तत्पुत्रौ गुणपूर्णौ शाणा जूठाभिधौ भवतः ॥३॥
शाणाकस्य च पत्नी चांगू नाम्नी स्ततस्तयोरासीत् ।
रयणायराभिधानः पातलि नाम्नी च तज्जाया ॥४॥
प्राग्वाटवंश तिलकः समभूद्विद्याधरस्तयोस्तनयः ।
पत्नी च रत्नगर्भा अजनि अजाई गुणगरिष्टा ॥५॥
निजकुल विशद सरोरुह भासन दिनकर समान महिमानौ ।
आद्यिन्याः कुमराविव पुत्रौ द्वौ तस्य संजातौ ॥६॥
आद्यस्तु जीवराजाह्वो द्वितीयो.................

Plate LXXXVI

ચિત્ર ૩૭૨ થી ૩૭૪: પ્રવર્તક કાંતિવિજયજીના સંગ્રહની રૌપ્યાક્ષરી કલ્પસૂત્રની સુબોધિકા ટીકાની હસ્તપ્રતના પાના ૩ અત્રે રજૂ કરેલાં છે. આ ત્રણ પાનાંઓ પ્રાચીન સમયના લેખકો ચિત્રકારને ચિત્રો ચીતરવા માટે કોરી જગ્યા બાકી રાખતા, જેમાં પહેલાં રેખાઓ દોરી પછી તેમાં રંગ પૂરતા તેના નમૂનાઓ આપણને પૂરા પાડે છે.

Fig. 371 चित्र ३७१

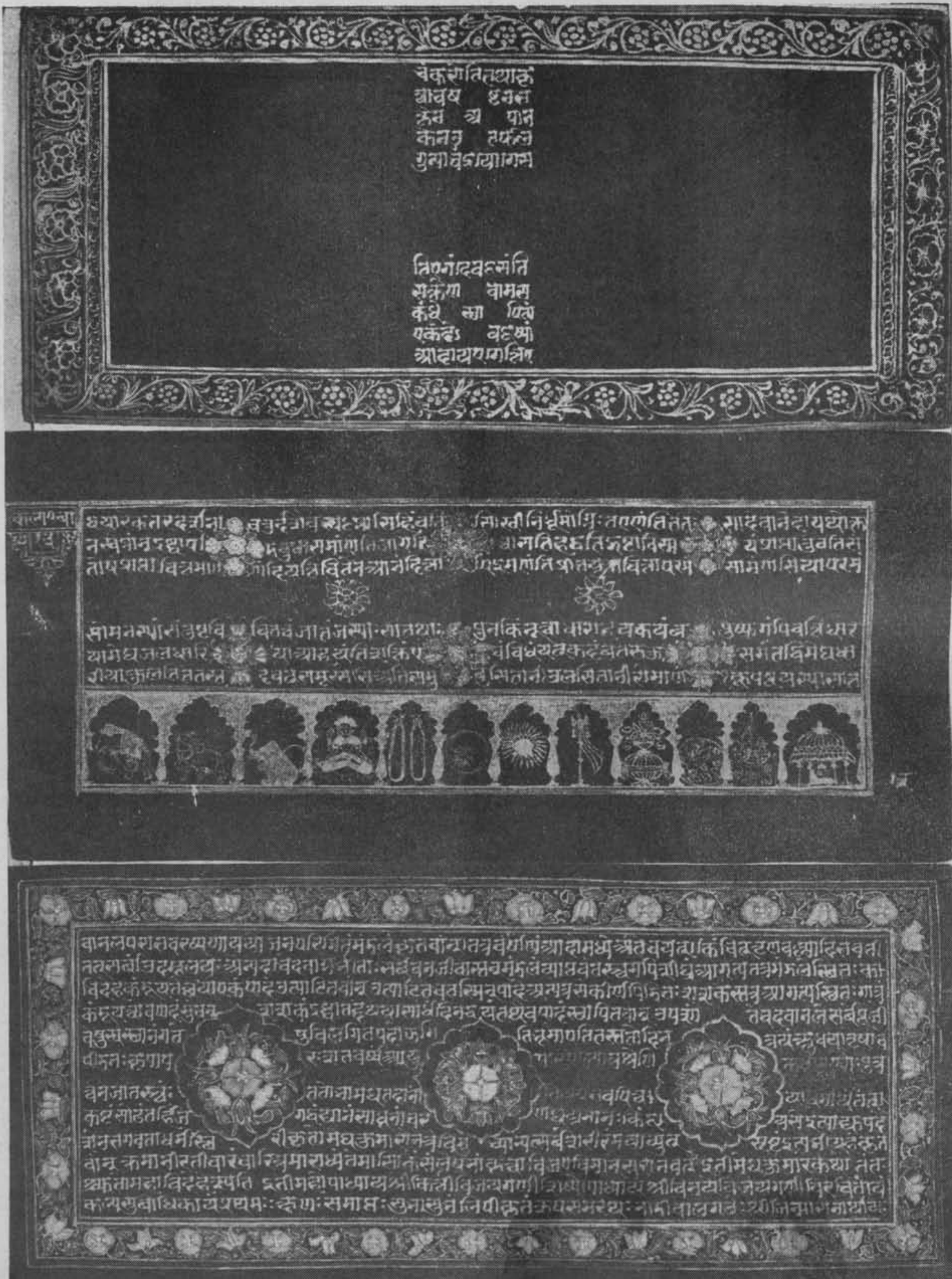

Fig. 372 to 374

चित्र ३७२ थी ३७४

॥ णमो त्थु णं समणस्स भगवओ वीरवद्धमाणसामिस्स ॥

चरिमसुयकेवलिसिरिभद्दबाहुसामिविरइयं

कप्पसुत्तं ।

(दसासुयक्खंधसुत्तस्स अट्ठमं अज्झयणं)

॥ नमः श्रीसर्वज्ञाय ॥

[[1]नमो अरिहंताणं ।
नमो सिद्धाणं ।
नमो आयरियाणं ।
नमो उवज्झायाणं ।
नमो लोए सव्वसाहूणं ॥
एसो पंचनमुकारो सव्वपावप्पणासणो ।
मंगलाणं च सव्वेसिं पढमं हवइ मंगलं ॥ १ ॥]

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे पंचहत्थुत्तरे होत्था। तं जहा—हत्थुत्तराहिं चुए चइत्ता गब्भं वक्कंते १ हत्थुत्तराहिं गब्भाओ गब्भं साहरिए २ हत्थुत्तराहिं जाए ३ हत्थुत्तराहिं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वईए ४ हत्थुत्तराहिं अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुन्ने केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने ५ साइणा परिनिव्वुए भयवं ६ ॥ १ ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भयवं महावीरे जे से गिम्हाणं चउत्थे मासे अट्ठमे पक्खे आसाढसुद्धे

१ कल्पसूत्रारम्भे नैतद् नमस्कारसूत्ररूपं सूत्रं भूम्ना प्राचीनतमेषु ताडपत्रीयादर्शेषु दृश्यते, नापि टीकाकृदादिभिरेतदादृतं व्याख्यातं वा, तथा चास्य कल्पसूत्रस्य दशाश्रुतस्कन्धसूत्रस्याष्टमाध्ययनत्वात् मध्ये मङ्गलरूपत्वेनापि एतत्सूत्रं सङ्गतमिति प्रक्षिप्तमेवैतत् सूत्रमिति ॥

तस्स णं आसाढसुद्धस्स छ[1]ट्ठीपक्खेणं महाविजयपुप्फुत्तरपवरपुंडरीयाओ महाविमाणाओ वीसं सागरोवम[2]ट्ठिईयाओ ⊢[3]आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं⊣ अणंतरं च[4]इं चइत्ता इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे ⊢[5]दाहिणड्ढभरहे⊣ इमीसे ओसप्पिणीए सुसमसुसमाए समाए विइकंताए सुसमाए समाए विइकंताए सुसमदुस्समाए समाए विइकंताए दुस्समसुसमाए समाए बहुविइकंताए ⊢[6]सागरोवमकोडाकोडीए बायालीसवाससहस्सेहिं ऊणियाए⊣ पंच[7]हत्तरीए वासेहिं अद्ध[8]नवमेहि य मासेहिं सेसेहिं इक्कवीसाए तित्थयरेहिं इक्खा[9]गकुलसमुप्पन्नेहिं कासव[10]गुत्तेहिं दोहि य हरिवंसकुलसमुप्पन्नेहिं गोतमसगुत्तेहिं तेवीसाए तित्थयरेहिं वीइकंतेहिं ⊢[11]समणे भगवं महावीरे⊣ चरिमे तित्थकरे पुव्वतित्थकरनिद्दिट्ठे माहणकुंडग्गामे नगरे उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगुत्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगोत्ताए पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं आहारवक्कंतीए भववक्कंतीए सरीरवक्कंतीए कुच्छिसि गब्भत्ताए वक्कंते ॥ २ ॥ समणे भगवं महावीरे तिण्णाणोवगए आवि होत्था—चइस्सामि त्ति जाणइ, च[12]यमाणे न जाणइ, चु[13]ए मि त्ति जाणइ ॥ ३ ॥ जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगोत्ताए कुच्छिसि गब्भत्ताए वक्कंते तं रयणिं च णं सा देवाणंदा माहणी सयणिज्जंसि सुत्तजागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी इमेयारूवे ओराले कल्लाणे सिवे धन्ने मंगल्ले सस्सिरीए चोद्दस महासुमिणे[14] पासित्ता णं पडि-

---

१ छट्ठीए पक्खेणं च। छट्ठीए दिवसेणं ख–घ–छ ॥ २ °मट्ठितीतो आउ° घ ॥ ३ ⊢ ⊣ एतच्चिह्नमध्यवर्ती पाठः ग–घ–च नास्ति ॥ ४ चयं ख । चुयं ग ॥ ५ ⊢ ⊣ एतदन्तर्गतः पाठः क–ग–घ–च नास्ति ॥ ६ ⊢ ⊣ एतन्मध्यवर्ती पाठः तालपत्रीयेषु अन्येषु च बहुषु कद्गलादर्शेषु नास्ति ॥ ७ पण्णत्तरीए क्वचित् ॥ ८ °नवमासेहिं अवसेसेहिं च ॥ ९ °क्खागुकु° ग ॥ १० °वसगु° ग ॥ ११ ⊢ ⊣ एतदन्तर्गतः पाठः ग–घ–छ नास्ति ॥ १२ चइमाणे ग–छ ॥ १३ चुओ मि छ ॥ १ °णे पासइ पासि° ख ॥

बुद्धा ॥ ४ ॥ तं जहा—गय वसह सीह अभिसेय दाम ससि दिणयरं झयं कुंभं। पउमसर सागर विमाण भवण रयणुच्चय सिहिं च ॥ १ ॥ ५ ॥ तए णं सा देवाणंदा माहणी इमेतारूवे ओराले कल्लाणे सिवे धन्ने मंगल्ले सस्सिरीए चोद्दस महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा समाणी हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिया पिइमणा परमसोमणसिया हरिसवसविसप्पमाणहियया धाराहयकलंबुयं पिव समुस्ससियरोमकूवा सुमिणोग्गहं करेइ, सुमिणोग्गहं करित्ता सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ, सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेत्ता अतुरियमचवलमसंभंताए राइहंससरिसीए गईए जेणेव उसभदत्ते माहणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता उसभदत्तं माहणं ⊢जएणं विजएणं वद्धावेइ, वद्धावित्ता भद्दासणवरगया आसत्था वीसत्था करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं दसनहं मत्थए अंजलिं कट्टु⊣ एवं वयासी—एवं खलु अहं देवाणुप्पिया! अज्ज सयणिज्जंसि सुत्तजागरा ओहीरमाणी २ इमे एयारूवे ओराले जाव सस्सिरीए चोद्दस महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा। तं जहा—गय जाव सिहिं च। एएसि णं देवाणुप्पिया! ओरालाणं जाव चोद्दसण्हं महासुमिणाणं के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ? ॥ ६ ॥ तए णं से उसभदत्ते माहणे देवाणंदाए माहणीए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियए धाराहयकलंबुयं पिव समूससियरोमकूवे सुमिणोग्गहं करेइ, करित्ता ⊢ईहं अणुपविसइ, ईहं अणुपविसित्ता⊣ अप्पणो साभाविएणं मइपुव्वएणं बुद्धिविन्नाणेणं तेसिं सुमिणाणं अत्थोग्गहं करेइ, २ करेत्ता देवाणंदं

---

१ गय उसभ च ॥ २ माहणी ते सुमिणे पासइ, ते सुमिणे पासित्ता हट्ठ° क—ग। माहणी सिविणे इमे एयारूवे च ॥ ३ कयंबगं पिव च। कलंबपुप्फगं पिव ख—घ। कयंबपुप्फगं पिव छ ॥ ४ °त्ता उट्ठाए उट्ठेति, उट्ठेत्ता जेणामेव उसभ° च ॥ ५ तेणामेव च ॥ ६ ⊢ ⊣ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः क—ख—घ—च नास्ति ॥ ७ अवमेयाए° क—घ ॥ ८ गय० माहा। गय° च ॥ ९ एएसिं च णं छ ॥ १० °लाणं कु चो° च ॥ ११ ⊢ ⊣ एतन्मध्यगतः पाठः अर्वाचीनतमेष्वादर्शेष्वेव दृश्यते ॥

माहणिं एवं वयासी ॥७॥ ओराला णं तुमे देवाणुप्पिए! सुमिणा दिट्ठा, कल्लाणा णं० सिवा धन्ना मंगल्ला सस्सिरीया आरोग्गतुट्ठिदीहाउकल्लाणमंगल्लकारगा णं तुमे देवाणुप्पिए! सुमिणा दिट्ठा। तं जहा—अत्थलाभो देवाणुप्पिएँ!, भोगलाभो० पुत्तलाभो० सोक्खलाभो देवाणुप्पिँए!, एवं खलु तुमं देवाणुप्पिँए! नवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाणं राइंदियाणं विइक्कंताणं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुन्नपंचिंदियसरीरं लक्खणवंजणगुणोववेयं माणुम्माणपमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगं ससिसोमाकारं कंतं पियदंसणं सुरूवं देवकुमारोवमं दारयं पयाहिसि ॥८॥ से वि य णं दारए उम्मुक्कबालभावे विन्नायपरिणयमित्ते जोव्वणगमणुप्पत्ते रिउव्वेय जँउव्वेय सामवेय अथव्वणवेय इतिहासपंचमाणं निघंटछट्ठाणं संगोवंगाणं सरहस्साणं चउण्हं वेयाणं सारए पारए धारए सडंगवी सट्ठितंतविसारए संखाणे सिक्खाणे सिक्खाकप्पे वागरणे छंदे निरुत्ते जोइसामयणे अण्णेसु य बहूसु बंभणएसु परिव्वायएसु नएसु परिनिट्ठिए यावि भविस्सइ ॥९॥ तं ओराला णं तुँमे देवाणुप्पिए! सुमिणा दिट्ठा जाव आरोग्गतुट्ठिदीहाउयमंगलकल्लाणकारगा णं तुमे देवाणुप्पिए! सुमिणा दिट्ठा ॥१०॥ तए णं सा देवाणंदा माहणी उसभदत्तस्स माहणस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म हट्ठतुट्ठ जाँव हियया करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु उसभदत्तं माहणं एवं वयासी ॥११॥ एवमेयं देवाणुप्पिया! तहमेयं देवाणुप्पिया अवितहमेयं देवाणुप्पिया!, असंदिद्धमेयं देवाणुप्पिया!, इच्छियमेयं देवाणुप्पिया!, पडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया!,

---

१ °कारणा णं च ॥ २-३-४ °प्पिया! छ ॥ ५ °दरं ससि° च ॥ ६ °मारत्यमं दार° च ॥ ७ जजुव्वेय° ग-छ ॥ ८ °णएसु परिनिट्ठिए क ॥ ९ तुमए दे° क ॥ १० °व हयहि° ग-छ ॥

इच्छियपडिच्छियमेयं देवाणुप्पिया!, सच्चे णं एसमट्ठे¹ से जहेयं तुब्भे वयह त्ति कट्टु ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ। ते सुमिणे सम्मं पडिच्छित्ता उसभदत्तेणं माहणेणं सद्धिं ओरालाइं माणुस्सगाइं² भोगभोगाइं भुंजमाणी विहरइ ॥ १२ ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे सतक्कतू सहस्सक्खे मघवं पाकसासणे दाहिणड्ढलोगाहिवई बत्तीसविमाणसयसहस्साहिवई एरावणवाहणे सुरिंदे अरयंबरवत्थधरे आलइयमालमउडे नवहेमचारुचित्तचंचलकुंडलविलिहिज्जमाणगंडे भासुरबोंदी पलंबवणमालधरे³ सोहम्मकप्पे सोहम्मवडिंसए विमाणे सुहम्माए सभाए सक्कंसि सीहासणंसि⁴ निसण्णे ॥ १३ ॥ से णं तत्थ बत्तीसाए विमाणावाससयसाहस्सीणं, चउरासीए सामाणियसाहस्सीणं, तायत्तीसाए⁵ तायत्तीसगाणं⁶, चउण्हं लोगपालाणं, अट्ठण्हं अग्गमहिसीणं, सपरिवाराणं तिण्हं परिसाणं, सत्तण्हं अणियाणं, सत्तण्हं अणियाहिवईणं, चउण्हं चउरासीए आयरक्खदेवसाहस्सीणं, अण्णेसिं च बहूणं सोहम्मकप्पवासीणं वेमाणियाणं देवाणं देवीण य आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं⁷ कारेमाणे पालेमाणे महयाहयनट्टगीयवाइयतंतीतलतालतुडियघणमुइंगपडुपडहवाइयरवेणं दिव्वाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ ॥ १४ ॥ इमं च णं केवलकप्पं जंबुद्दीवं दीवं विउलेणं ओहिणा आभोएमाणे⁹ २ विहरइ, तत्थ णं समणं भगवं महावीरं जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे दाहिणड्ढभरहे माहणकुंडग्गामे नगरे उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगोत्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगोत्ताए कु-

---

१ °ट्ठे जण्णं तुब्भे च ॥ २ °णुस्साइं ख–घ–च ॥ ३ °माले सोह° क–ख–घ–च ॥ ४ °सि, से णं क विना ॥ ५–६ तावत्ती° ख–घ–च–छ ॥ ७ °सरियसे° च ॥ ८ °गपणवप्पवा° च ॥ ९ °माणे २ पासइ, तत्थ समं° क–ख–घ–च ॥

च्छिंसि गब्भत्ताए वक्कंतं पासइ, पासित्ता हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिए णंदिए परमाणंदिए पीइमणे परमसोमणसिए हरिसवसविसप्पमाणहियए धाराहयनीवसुरहिकुसुमचंचुमालइयऊससियरोमकूवे वियसियवरकमल[2]नयणवयणे पयलियवरकडगतुडिय[3]केऊरमउडकुंडलहारविरायंतवच्छे पालंबपलंबमाणघोलंतभूसणधरे ससंभमं तुरियं चवलं सुरिंदे सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ, सीहासणाओ अब्भुट्ठित्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ, २ वेरुलियवरिट्ठरिट्ठअंजणनिउणोवियमिसिमिसिंतमणिरयणमंडियाओ पाउयातो[4] ओमुयइ, २ ओमुइत्ता एगसाडियं उत्तरासंगं करेइ, एगसाडियं उत्तरासंगं करित्ता अंजलिमउलियग्गहत्थे तित्थयराभिमुहे सत्तट्ठ पयाइं अणुगच्छइ, अणुगच्छित्ता वामं जाणुं अंचेइ, वामं जाणुं २ त्ता दाहिणं जाणुं धरणितलंसि साहट्टु तिक्खुत्तो मुद्धाणं धरणितलंसि निवेसेइ, तिक्खुत्तो मुद्धाणं धरणितलंसि निवेसित्ता ईसिं पच्चुण्णमइ, पच्चुण्णमित्ता कडगतुडियथंभियाओ भुयाओ साहरइ, कड २ त्ता करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं दसनहं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी ॥ १५ ॥

नमो त्थु णं अरहंताणं भगवंताणं १ आइगराणं तित्थगराणं सयंसंबुद्धाणं २ पुरिसोत्तिमाणं पुरिससीहाणं पुरिसवरपुंडरियाणं पुरिसवरगंधहत्थीणं ३ लोगुत्तमाणं लोगनाहाणं लोगहियाणं लोगपईवाणं लोगपज्जोयगराणं ४ अभयदयाणं चक्खुदयाणं मग्गदयाणं सरणदयाणं जीवदयाणं बोहिदयाणं ५ धम्मदयाणं धम्मदेसयाणं धम्मनायगाणं धम्मसारहीणं धम्मवरचाउरंतचक्कवट्टीणं ६ |-[5]दीवो ताणं सरणं गई पइट्ठा,-| अप्पडिहयवरनाणदंसणधराणं वियट्टछउमाणं ७ जिणाणं जावयाणं तिन्नाणं तारयाणं बुद्धाणं बोहयाणं मुत्ताणं मोयगाणं ८ सव्वन्नूणं सव्वदरिसीणं

---

१ ०मचंचुमा० ख । ०मचुंचमा० च ॥ २ ०मलपाणनयणे ग-च-छ ॥ ३ ०थकेयूर० क-च ॥ ४ ०तो तोमु० क-घ ॥ ५ |- -| एतन्मध्यगतः पाठः क-घ नास्ति ॥ ६ ०व्वट्टी० क-ख-छ ॥

सिवमयलमरुयमणंतमक्खयमव्वाबाहमपुणरोवित्ति सिद्धिगइनामधेयं ठाणं संपत्ताणं नमो जिणाणं जियभयाणं १। नमो त्थु णं समणस्स भगवओ महावीरस्स आदिगरस्स चरिमतित्थयरस्स पुव्वतित्थयरनिद्दिट्ठस्स जाव संपाविउकामस्स, वंदामि णं भगवंतं तत्थगयं इहगए, पासउ मे भगवं तत्थगए इहगयं,—ति कट्टु समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, २ सीहासणवरंसि पुरत्थाभिमुहे सन्निसन्ने ॥ १६ ॥

तए णं तस्स सक्कस्स देविंदस्स देवरन्नो अयमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था—न एयं भूयं न एयं भव्वं न एयं भविस्सं, जं नं अरहंता वा चक्कवट्टी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा अंतकुलेसु वा पंतकुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा दरिद्दकुलेसु वा किविणकुलेसु वा भिक्खायकुलेसु वा माहणकुलेसु वा आयाइंसु वा आयाइंति वा आयाइस्संति वा, एवं खलु अरहंता वा चक्कवट्टी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा उग्गकुलेसु वा भोगकुलेसु वा राइण्णकुलेसु वा इक्खागकुलेसु वा खत्तियकुलेसु वा हरिवंसकुलेसु वा अन्नतरेसु वा तहप्पगारेसु विसुद्धजातिकुलवंसेसु आयाइंसु वा ३ ॥ १७ ॥ अत्थि पुण एसे वि भावे लोगच्छेरयभूए अणंताहिं ओसप्पिणीउस्सप्पिणीहिं वीइकंताहिं समुप्पज्जति, (ग्रं. १००) नामगोत्तस्स वा कम्मस्स अक्खीणस्स अवेइयस्स अणिज्जिण्णस्स उदएणं जन्नं अरहंता वा चक्कवट्टी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा अंतकुलेसु वा पंतकुलेसु वा तुच्छ०दरिद्द०भिक्खाग०किविणकुलेसु वा आयाइंसु वा ३, ⊢[2]कुच्छिंसि गब्भत्ताए वक्कमिंसु वा वक्कमंति वा वक्कमिस्संति वा⊣, नो चेव णं जोणीजम्मणनिक्खमणेणं निक्खमिंसु वा निक्खमंति वा निक्खमिस्संति वा ॥ १८ ॥ ⊢[3]अयं

---

१ °रायसिये सिद्धि° छ॥ २ ⊢ ⊣ एतन्मध्यवर्त्ती पाठः अर्वाचीनादर्शेष्वेव दृश्यते॥ ३ ⊢ ⊣ एतच्चिह्नमध्यवर्त्ति एकोनविंशतितमं सूत्रमर्वाचीनेष्वेव पुस्तकादर्शेषु दृश्यते, तथापि प्रस्तुतवीरजिनानुलक्षिप्रसङ्गानुसन्धानार्थमतीवोपयोगीत्यनुपेक्षणीयमिदं सूत्रम् ॥

च णं समणे भगवं महावीरे जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे माहणकुंडग्गामे नयरे उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगोत्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगुत्ताए कुच्छिंसि गब्भत्ताए वक्कंते ॥१९॥ तं जीयमेयं तीयपच्चुप्पण्णमणागयाणं सक्काणं देविंदाणं देवराईणं अरहंते भगवंते तहप्पगारेहिंतो अंतकुलेहिंतो वा पंत० तुच्छ० दरिद्द० भिक्खाग० किविणकुलेहिंतो वा तहप्पगारेसु उग्गकुलेसु वा भोगकुलेसु वा राइन्न० नाय० खत्तिय० हरिवंस० अण्णतरेसु वा तहप्पगारेसु विसुद्धजातिकुलवंसेसु वा साहरावित्तए। तं सेयं खलु मम वि समणं भगवं महावीरं चरिमतित्थयरं पुव्वतित्थयरनिद्दिट्ठं माहणकुंडग्गामाओ नयराओ उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगोत्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगोत्ताए कुच्छीओ खत्तियकुंडग्गामे नयरे नायाणं खत्तियाणं सिद्धत्थस्स खत्तियस्स कासवगोत्तस्स भारियाए तिसलाए खत्तियाणीए वासिट्ठसगोत्ताए कुच्छिंसि गब्भत्ताए साहरावित्तए, जे वि य णं से तिसलाए खत्तियाणीए गब्भे तं पि य णं देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगोत्ताए कुच्छिंसि गब्भत्ताए साहरावित्तए त्ति कट्टु एवं संपेहेइ, एवं संपेहित्ता हरिणेगमेसिं पायत्ताणियाहिवइं देवं सद्दावेइ, हरिणेगमेसिं० देवं सद्दावित्ता एवं वयासी ॥२०॥ एवं खलु देवाणुप्पिया! न एयं भूयं, न एयं भव्वं न एयं भविस्सं, जन्नं अरहंता वा चक्कवट्टी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा अंत० पंत० किविण० दरिद्द० तुच्छ० भिक्खागकुलेसु वा आयाइंसु वा ३, एवं खलु अरहंता वा चक्क० बल० वासुदेवा वा उग्गकुलेसु वा भोगकुलेसु वा राइन्न० नाय० खत्तिय० इक्खाग० हरिवंसकुलेसु वा अन्नयरेसु वा तहप्पगारेसु विसुद्धजाइकुलवंसेसु आयाइंसु वा ३ ॥२१॥ अत्थि

---

१ वा अं. तहप्प० च ॥ २ वा फ़ु अण्णत० च ॥ ३ अग्गाणिया० म-छ ॥

पुण एस भावे लोगच्छेरयभूए अणंताहिं ओसप्पिणिउस्सप्पिणीहिं विइक्कंताहिं समुप्पज्जति, नामगोत्तस्स वा कम्मस्स अक्खीणस्स अवेइयस्स अणिज्जिन्नस्स उदएणं जन्नं अरहंता वा चक्कवट्टी वा बलदेवा वा वासुदेवा वा अंतकुलेसु वा पंतकुलेसु वा तुच्छकुलेसु वा किविणकुलेसु वा दरिद्द॰भिक्खागकुलेसु वा आयाइंसु वा ३, नो चेव णं जोणीजम्मणनिक्खमणेणं निक्खमिंसु वा ३ ॥२२॥ अयं च णं समणे भयवं महावीरे जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे माहणकुंडग्गामे नयरे उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगोत्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगोत्ताए कुच्छिंसि गब्भत्ताए वक्कंते ॥२३॥ तं जीयमेयं तीयपच्चुप्पण्णमणागयाणं सक्काणं देविंदाणं देवराईणं अरहंते भगवंते तहप्पगारेहिंतो वा अंत॰पंत॰तुच्छ॰किविण॰दरिद्द॰वणीमग॰ जाव माहणकुलेहिंतो तहप्पगारेसु वा उग्गकुलेसु वा भोगकुलेसु वा राइन्न॰नाय॰खत्तिय॰इक्खाग॰हरिवंस॰अण्णयरेसु वा तहप्पगारेसु विसुद्धजातिकुलवंसेसु साहराविंत्तए ॥२४॥ तं गच्छ णं तुमं देवाणुप्पिया! समणं भगवं महावीरं माहणकुंडग्गामाओ नयराओ उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगोत्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगोत्ताए कुच्छीओ खत्तियकुंडग्गामे नयरे नायाणं खत्तियाणं सिद्धत्थस्स खत्तियस्स कासवसगोत्तस्स भारियाए तिसलाए खत्तियाणीए वासिट्ठसगोत्ताए कुच्छिंसि गब्भत्ताए साहराहि, साहरित्ता मम एयमाणत्तियं खिप्पमेव पच्चप्पिणाहि ॥२५॥ तए णं से हरिणेगमेसी पायत्ताणियाहिवई देवे सक्केणं देविंदेणं देवरन्ना एवं वुत्ते समाणे हट्ठे जाव हयहियए करयल जाव त्ति कट्टु एवं जं देवो आणवेइ त्ति आणाए विणएणं वयणं पडि-

१ अग्गाणिया॰ ग–छ ॥

सुणेइ, वयणं पडिसुणित्ता ⊢सक्कस्स देविंदस्स देवरन्नो अंतियाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता⊣ उत्तरपुरच्छिमदिसीभागं अवक्कमइ, अवक्कमित्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ, वेउ २ त्ता संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं निसिरइ। तं जहा—रयणाणं वयराणं वेरुलियाणं लोहियक्खाणं मसारगल्लाणं हंसगब्भाणं पुलयाणं सोगंधियाणं जोइरसाणं अंजणाणं अंजणपुलयाणं रययाणं जायरूवाणं सुभगाणं अंकाणं फलिहाणं रिट्ठाणं अहाबायरे पोग्गले परिसाडेइ, २ त्ता अहासुहुमे पोग्गले परियादियति ॥२६॥ परियादित्ता दोच्चं पि वेउव्वियसमुग्घाएणं समोहणइ, २ उत्तरवेउव्वियं रूवं विउव्वइ, उत्तर २ त्ता ताए उक्किट्ठाए तुरियाए चवलाए चंडाए जयणाए उद्धुयाए सिग्घाए दिव्वाए देवगईए वीयीवयमाणे वीती २ तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं जेणेव जंबुद्दीवे दीवे जेणेव भारहे वासे जेणेव माहणकुंडग्गामे नयरे जेणेव उसभदत्तस्स माहणस्स गिहे जेणेव देवाणंदा माहणी तेणेव उवागच्छइ, तेणेव २ त्ता आलोए समणस्स भगवओ महावीरस्स पणामं करेइ, २ त्ता देवाणंदाए माहणीए सपरिजणाए ओसोवणिं दलयइ, ओसोवणिं दलइत्ता असुहे पोग्गले अवहरइ, अवहरित्ता सुहे पोग्गले पक्खिवइ, सुहे पोग्गले २ त्ता 'अणुजाणउ मे भगवं!' ति कट्टु समणं भगवं महावीरं अव्वाबाहं अव्वाबाहेणं करयलसंपुडेणं गिण्हइ, समणं भगवं महावीरं २ त्ता जेणेव खत्तियकुंडग्गामे नयरे, जेणेव सिद्धत्थस्स खत्तियस्स गिहे, जेणेव तिसला खत्तियाणी तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छित्ता तिसलाए खत्तियाणीए सपरिजणाए ओसोवणिं दलयइ, ओसो २ त्ता असुहे पोग्गले अवहरइ, असुहे २ त्ता सुहे पोग्गले पक्खिवइ, सुहे २ त्ता समणं भगवं महावीरं

१ ⊢ ⊣ एतदन्तर्गतः पाठः क्वचिद् दृश्यते ॥ २ आदर्शेष्वत्र भूम्ना रयणाणं इति पाठो दृश्यते ॥ ३ चंडाए छेयाए जयणाए सीहाए उद्धु° च ॥

अव्वाबाहं अव्वाबाहेणं तिसलाए खत्तियाणीए कुच्छिसि गब्भत्ताए साहरइ। जे वि य णं से तिसलाए खत्तियाणीए गब्भे तं पि य णं देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगोत्ताए कुच्छिसि गब्भत्ताए साहरइ, साहरित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए तामेव दिसिं पडिगए ॥२७॥ उक्किट्ठाए तुरियाए चवलाए जइणाए उद्धुयाए सिग्घाए दिव्वाए देवगईए तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुद्दाणं मज्झं मज्झेणं जोयणसाहस्सीएहिं विग्गहेहिं उप्पयमाणे २ जेणामेव सोहम्मे कप्पे सोहम्मवर्डिसए विमाणे सक्कंसि सीहासणंसि सक्के देविंदे देवराया तेणामेव उवागच्छइ, उ २ त्ता सक्कस्स देविंदस्स देवरन्नो एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणइ ॥ २८ ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे तिण्णाणोवगए यावि होत्था, साहरिज्जिस्सामि त्ति जाणइ, सहरिज्जमाणे नो जाणइ, साहरिए मि त्ति जाणइ ॥ २९ ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जे से वासाणं तच्चे मासे पंचमे पक्खे आसोयबहुले तस्स णं आसोयबहुलस्स तेरसीपक्खेणं बासीइराइंदिएहिं विइक्कंतेहिं तेसीइमस्स राइंदियस्स अंतरा वट्टमाणे हियाणुकंपएणं देवेणं हरिणेगमेसिणा सक्कवयणसंदिट्ठेणं माहणकुंडग्गामाओ नयराओ उसभदत्तस्स माहणस्स कोडालसगोत्तस्स भारियाए देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगोत्ताए कुच्छीओ खत्तियकुंडग्गामे नयरे नायाणं खत्तियाणं सिद्धत्थस्स खत्तियस्स कासवसगोत्तस्स भारियाए तिसलाए खत्तियाणीए वासिट्ठसगोत्ताए पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं अव्वाबाहं अव्वाबाहेणं कुच्छिसि साहरिए ॥ ३० ॥ समणे भगवं महावीरे तिण्णाणोवगए आवि होत्था,

---

१-२ अस्सोय° क-ख ॥

साहरिज्जिस्सामि त्ति जाणइ, साहरिज्जमाणे नो जाणइ, साहरिए मि त्ति जाणइ ॥ ३१ ॥ जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगोत्ताए कुच्छीओ तिसलाए खत्तियाणीए वासिट्ठसगोत्ताए कुच्छिंसि गब्भत्ताए साहरिए तं रयणिं च णं सा देवाणंदा माहणी सयणिज्जंसि सुत्तजागरा ओहीरमाणी २ इमे एयारूवे ओराले कल्लाणे सिवे धन्ने मंगल्ले सस्सिरीए चोद्दस महासुमिणे तिसलाए खत्तियाणीए हडे त्ति पासित्ता णं पडिबुद्धा। तं जहा। गय उसह० गाहा ॥ ३२ ॥ जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे देवाणंदाए माहणीए जालंधरसगोत्ताए कुच्छीओ तिसलाए खत्तियाणीए वासिट्ठसगोत्ताए कुच्छिंसि गब्भत्ताए साहरिए तं रयणिं च णं सा तिसला खत्तियाणी तंसि तारिसगंसि वासघरंसि अब्भितरओ सचित्तकम्मे बाहिरओ दूमियघट्ठमट्ठे विचित्तउल्लोयतले[1] मणिरयणपणासियंधयारे बहुसमसुविभत्तभूमिभागे पंचवण्णसरससुरहिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलिए कालागरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कडज्झंतधूवमघमघेंतगंधुद्धुयाभिरामे सुगंधवरगंधगंधिए गंधवट्टिभूए तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि सालिंगणवट्टिए उभओ बिब्बोयणे उभओ उन्नये मज्झे णयगंभीरे गंगापुलिणवालुउद्दालसालिसए[2] तोयविथ्थोमियदुगुल्लपट्टपडिच्छन्ने सुविरइयरयत्ताणे रत्तंसुयसंवुए सुरम्मे आयीणगरूयबूरनवणीयतूल[3]फासे सुगंधवरकुसुमचुण्णसयणोवयारकलिए पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि सुत्तजागरा ओहीरमाणी २ इमेयारूवे ओराले चोद्दस महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा ॥ ३३ ॥ तं जहा। गय[4] वसह सीह अभिसेय दाम ससि दिणयरं झयं कुंभं। पउमसर सागर विमाण-भवण रयणुच्चय सिहिं च ॥ १ ॥

---

१ °ल्लोयचिल्लियतले अर्वाचीनादर्शेषु ॥ २ °ए ओय° ग-छ ॥ ३ °तूलतुल्ल° अर्वाचीनादर्शेषु ॥ ४ च आदर्शे स्वप्नाधिकारः सर्वथैव नास्ति। ग-छ प्रत्योः तु स्वप्नाधिकारः संक्षेपेण रूपान्तरेण च वर्तते। तथाहि—

तए णं सा तिसला खत्तियाणी तप्पढमयाए तओयचउद्दंतमूसि-यगलियविपुलजलहरहारनिकरखीरसागरससंककिरणदगरयरययमहासेल-पंडरतरं समागयमहुयरसुगंधदाणवासियकवोलमूलं देवरायकुंजरं वर-प्पमाणं पेच्छइ सजलघणविपुलजलहरगज्जियगंभीरचारुघोसं इभं सुभं सव्वलक्खणकयंबियं वरोरुं १ ॥ ३४ ॥ तओ पुणो धवलकमलप-त्तपयराइरेगरूवप्पभं पहासमुदओवहारेहिं सव्वओ चेव दीवयंतं अइसि-रिभरपिल्लणाविसप्पंतकंतसोहंतचारुककुहं तणुसुइसुकुमाललोमनिद्धच्छविं थिरसुबद्धमंसलोवचियलट्ठसुविभत्तसुंदरंगं पेच्छइ घणवट्टलट्ठउक्किट्ठविसि-ट्ठतुप्पग्गतिक्खसिंगं दंतं सिवं समाणसोभंतसुद्धदंतं वसभं अमियगुणमं-गलमुहं २ ॥ ३५ ॥ तओ पुणो हारनिकरखीरसागरससंक-किरणदगरयरययमहासेलपंडुरगोरं[2] (ग्रं० २००) रमणिज्जपेच्छणिज्जं थिरलट्ठपउट्ठं[3] वट्टपीवरसुसिलिट्ठविसिट्ठतिक्खदाढाविडंबियमुहं परिक-म्मियजच्चकमलकोमलमाइयसोभंतलट्ठउट्ठं रत्तोप्पलपत्तमउयसुकुमालतालु-निल्लालियग्गजीहं मूसागयपवरकणगताविय़आवत्तायंतवट्टविमलतडिस-रिसनयणं विसालपीवरवरोरुं पडिपुन्नविमलखंधं मिउविसयसुहुमल-क्खणपसत्थविच्छिन्नकेसराडोवसोहियं ऊसियसुनिम्मियसुजायअप्फोडिय-नंगूलं सोम्मं सोम्माकारं लीलायंतं नहयलाओ ओवयमाणं नियगवय-

———

गय उसभ० गाहा ॥ एक्कं च णं महं पंडरं धवलं सेयं संखउज्जलविमलदहिघणगोखीरफेण-रयणिकरपयासं थिरलट्ठपउट्ठपीवरसुसिलिट्ठविसिट्ठतिक्खदाढाविडंबियमुहं रत्तुप्पलपत्तपउमनि-ल्लालियग्गजीहं वट्टपडिपुन्नपसत्थनिद्धमहुगुलियपिंगलक्खं पडिपुन्नविउलसुजायखंधं निम्मलवर-केसरधरं सासियसुणिम्मियसुजायअप्फोडियनंगूलं सोमं सोमाकारं लीलायंतं जंभायंतं गयणत-लाओ ओवयमाणं सिंहं अभिमुहं मुहे पविसमाणं पासित्ता णं पडिबुद्धा १ ॥ एक्कं च णं महं पंडरं धवलं सेयं संखउलविमलसन्निकासं वट्टपडिपुन्नकन्नं पसत्थनिद्धमहुगुलियपिंगलक्खं अब्भुग्गयमल्लियाधवलदंतं कंचणकोसीपविट्ठदंतं आणामियचावरुयिलसंविल्लियग्गसोंडं अल्लीणप-माणजुत्तपुच्छं सेयं चउदंतं हत्थिरयणं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा २ ॥

१ °मूलं तिसलादेवी देव° क-ख॥ २ °पंडुरंगं रम° च-छ॥ ३ °पतोट्ठं ख-घ॥

णमइवयंतं पेच्छइ सा गाढतिक्खनहं सीहं वयणसिरीपल्लवपत्तचारुजीहं ३ ॥ ३६ ॥ तओ पुणो पुण्णचंदवयणा उच्चागयठाणलट्ठसंठियं पसत्थरूवं सुपइट्ठियकणगकुम्मसरिसोवमाणचलणं अच्चुन्नयपीणरइयमंसलउन्नयतणुतंबनिद्धनहं कमलपलाससुकुमालकरचरणकोमलवरंगुलिं कुरुविंदावत्तवट्टाणुपुव्वजंघं निगूढजाणुं गयवरकरसरिसपीवरोरुं चामीकररइयमेहलाजुत्तकंतविच्छिन्नसोणिचक्कं जच्चंजणभमरजलयपकरउज्जुयसमसंहियतणुयआदेज्जलडहसुकुमालमउयरमणिज्जरोमराइं नाभीमंडलविसालसुंदरपसत्थजघणं करयलमाइयपसत्थतिवलीयमज्झं नाणामणिरयणकणगविमलमहातवणिज्जाहरणभूसणविराइयंगमंगिं हारविरायंतकुंदमालपरिणद्धजलजलिंतथणजुयलविमलकलसं आइयपत्तियविभूसिएण य सुभगजालुज्जलेण मुत्ताकलावएणं उरत्थदीणारमालियविरइएणं कंठमणिसुत्तएण य कुंडलजुयलुल्लसंतअंसोवसत्तसोभंतसप्पभेणं सोभागुणसमुदएण आणणकुडुंबिएण कमलामलविसालरमणिज्जलोयणं कमलपज्जलंतकरगहियमुक्कतोयं लीलावायकयपक्खएणं सुविसयकसिणघणसण्हलंबंतकेसहत्थं पउमद्दहकमलवासिणिं सिरिं भगवइं पिच्छइ हिमवंतसेलसिहरे दिसागइंदोरुपीवरकराभिसिच्चमाणिं ४ ॥ ३७ ॥ तओ पुणो सरसकुसुममंदारदामरमणिज्जभूयं चंपगासोगपुण्णागनागपियंगुसिरीसमोग्गरगमल्लियाजाइजूहियंकोल्लकोज्जकोरिंटपत्तदमणयणवमालियबउलतिलयवासंतियपउमुप्पलपाडलकुंदाइमुत्तसहकारसुरभिगंधिं अणुवममणोहरेणं गंधेणं दस दि-

---

एवं च णं मई पंडरं धवलं सेयं संखउलविउलसन्निकासं वट्टपडिपुन्नकंठं वेल्लियककुहच्छं विसमुग्गयवसभोट्ठं चलचवलपीणककुहं अल्लीणपमाणजुत्तपुच्छं सेयं धवलं वसहं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा ३ ॥ एवं च णं मई सिरियाभिसेयं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा ४ ॥

१ °मणिकणगरयणविमल° ख–घ ॥ २ °इयंगोवंगिं अर्वाचीनादर्शेषु ॥ ३. °दामरणोज्जभूयं क–ख–घ ॥

साओ वि वासयंतं सव्वोउयसुरभिकुसुममल्लधवलविलसंतकंतबहुवन्न-भत्तिचित्तं छप्पयमहुयरिभमरगणगुमुगुमायंतमिलंतगुंजंतदेसभागं दामं पेच्छइ नभंगणतलाओ ओवयंतं ५ ॥ ३८ ॥ ससिं च गोखीर-फेणदगरयरययकलसपंडरं सुभं हिययनयणकंतं पडिपुन्नं तिमिरनिकर-घणगहिरवितिमिरकरं पमाणपक्खंतरायलेहं कुमुदवणविबोहयं निसासो-भगं सुपरिमट्ठदप्पणतलोवमं हंसपडुवन्नं जोइसमुहमंडगं तमरिपुं मयणसरा-पूरं समुद्दगपूरगं दुम्मणं जणं दतियवज्जियं पायएहिं सोसयंतं पुणो सोम्मचारूरूवं पेच्छइ सा गगणमंडलविसालसोम्मचंकम्ममाणतिलगं रोहि-णिमणहिययवल्लहं देवी पुन्नचंदं समुल्लसंतं ६ ॥ ३९ ॥ तओ पुणो तमपडलपरिप्फुडं चेव तेयसा पज्जलंतरूवं रत्तासोगपगासकिंसुयसु-गमुहगुंजद्धरागसरिसं कमलवणालंकरणं अंकणं जोइसस्स अंबरतलपईवं हिमपडलगलग्गहं गहगणोरूनायगं रत्तिविणासं उदयत्थमणेसु मुहु-त्तसुहदंसणं दुन्निरिक्खरूवं रत्तिमुद्धायंतदुप्पयारपमद्दणं सीयवेगमहणं पेच्छइ मेरुगिरिसययपरियट्टयं विसालं सूरं रस्सीसहस्सपयलियदित्त-सोहं ७ ॥ ४० ॥ तओ पुणो जच्चकणगलट्ठिपइट्ठियं समूहनी-लरत्तपीयसुक्किल्लसुकुमालुल्लसियमोरपिंछकयमुद्धयं फालियसंखंककुंददग-रयरययकलसपंडरेण मत्थयत्थेण सीहेण रायमाणेणं रायमाणं भेत्तुं गगणतलमंडलं चेव ववसिएणं पेच्छइ सिवमउयमारुयलयाहयपकंपमाणं अतिप्पमाणं जणपिच्छणिज्जरूवं ८ ॥ ४१ ॥ तओ पुणो जच्चकं-चणुज्जलंतरूवं निम्मलजलपुन्नमुत्तमं दिप्पमाणसोहं कमलकलावपरिराय-

---

पक्कं च णं मई मल्लदामं विविहकुसुमोवसोहियं पासित्ता णं पडिबुद्धा ५॥ चंदिम-सूरिमगणं उभओ पासे उग्गयं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा ६-७॥ पक्कं च णं मई महिंदज्झयं अणेगकुडभीसहस्सपरिमंडियाभिरामं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा ८॥

१ °कुसुमपल्लवचंचलविल° क॥ २ °मुद्धंत° अर्वा०॥

माणं पडिपुण्णसव्वमंगलभेयसमागमं पवररयणपरायंतकमलट्ठियं नयण-
भूसणकरं पभासमाणं सव्वओ चेव दीवयंतं सोमलच्छीनिभेलणं सव्वपा-
वपरिवज्जियं सुभं भासुरं सिरिवरं सव्वोउयसुरभिकुसुमआसत्तमल्लदामं
पेच्छइ सा रययपुन्नकलसं ९ ॥ ४२ ॥ तओ पुणो रविकिरण-
तरुणबोहियसहस्सपत्तसुरहितरपिंजरजलं जलचरपहगरपरिहत्थगमच्छप-
रिभुज्जमाणजलसंचयं महंतं जलंतमिव कमलकुवलयउप्पलतामरसपुंड-
रीयउरुसप्पमाणसिरिसमुदएहिं रमणिज्जरूवसोभं पमुइयंतभमरगणम-
त्तमहुकरिगणोकरोलिब्भमाणकमलं (ग्रं. २५०) कादंबगबलाहगचं-
काककलहंससारसगव्वियसउणगणमिहुणसेविज्जमाणसलिलं पउमिणिप-
त्तोवलग्गजलबिंदुमुत्तचित्तं च पेच्छइ सा हिययणयणकंतं पउमसरं नाम
सरं सररुहाभिरामं १० ॥ ४३ ॥ तओ पुणो चंदकिरणरासिसरि-
ससिरिवच्छसोहं चउगमणपवड्ढमाणजलसंचयं चवलचंचलुच्चायप्पमाणकल्लो-
ललोलंततोयं पडुपवणाहयचलियचवलपागडतरंगरंगंतभंगखोखुब्भमाण-
सोभंतनिम्मलउक्कडउम्मीसहसंबंधधावमाणोनियत्तभासुरतराभिरामं महाम-
गरमच्छतिमितिमिंगिलनिरुद्धतिलितिलियाभिघायकप्पूरफेणपसरमहानई-
तुरियवेगसमागयभमगंगावत्तगुप्पमाणुच्चलंतपच्चोनियत्तभममाणलोलसलिलं
पेच्छइ खीरोयसागरं सरयरयणिकरसोम्मवयणा ११ ॥ ४४ ॥ तओ
पुणो तरुणसूरमंडलसमप्पभं उत्तमकंचणमहामणिसमूहपवरतेयअट्ठसहस्स-
दिप्पंतनभप्पईवं कणगपयरपलंबमाणमुत्तासमुज्जलं जलंतदिव्वदामं ईहामि-
गउसभतुरगनरमगरविहगवालगकिन्नररुरुसरभचमरसंसत्तकुंजरवणलयपउ-

पक्कं च णं महं महिंदकुंभं वरकमलपइट्ठाणं सुरभिवरवारिपुन्नं पउमुप्पलपिहाणं आविद्धकंठे-
गुणं जाव पडिबुद्धा ९ ॥ इक्कं च णं महं पउमसरं बहुउप्पलकुमुयनलनलिणसयवत्तसह-
स्सपत्तकेसरफुल्लोवचियं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा १० ॥ पक्कं च णं सागरं वीईतरंग-
उम्मीपउरं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा ११ ॥

१ °लिज्जमा° अर्वाचीनादर्शेषु ॥ २ °चक्कवाल° ख-थ ॥ ३ °वुनियत्तचित्तं पे° अर्वा० ॥

मलयभत्तिचित्तं गंधव्वोपवज्जमाणसंपुण्णघोसं निच्चं सजलघणविउलजलहरगज्जियसद्दाणुणादिणा देवदुंदुहिमहारवेणं सयलमवि जीवलोयं पपूरयंतं कालागरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कडज्झंतधूवमघमघितगंधुद्धुयाभिरामं निच्चालोयं सेयं सेयप्पभं सुरवराभिरामं पिच्छइ सा सातोवभोगं विमाणवरपुंडरीयं १२ ॥ ४५ ॥ तओ पुणो पुलगवेरिंदनीलसासगककेयणलोहियक्खमरगयमसारगल्लपवालफलिहसोगंधियहंसगब्भअंजणचंदप्पभवररयणमहियलपइट्ठियं गगणमंडलंतं पभासयंतं तुंगं मेरुगिरिसन्निगासं पिच्छइ सा रयणनियररासिं १३ ॥ ४६ ॥ सिहिं च सा विउलुज्जलपिंगलमहुघयपरिसिच्चमाणनिद्धूमधगधगाइयजलंतजालुज्जलाभिरामं तरतमजोगेहिं जालपयरेहिं अण्णमण्णमिव अणुपइण्णं पेच्छइ जालुज्जलणग अंबरं व कत्थइपयंतं अइवेगचंचलं सिहिं १४ ॥ ४७ ॥

एमेते एयारिसे सुभे सोमे पियदंसणे सुरूवे सुविणे दट्ठूण सयणमज्झे पडिबुद्धा अरविंदलोयणा हरिसपुलइयंगी । एए चोद्दस सुमिणे, सव्वा पासेइ तित्थयरमाया । जं रयणिं वक्कमई, कुच्छिंसि महायसो अरहा ॥ १ ॥ ४८ ॥

तए णं सा तिसला खत्तियाणी इमेयारूवे ओराले चोद्दस महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा समाणी हट्ठ जाव हयहियया धाराहयकलंबपुप्फगं पिव समूससियरोमकूवा सुमिणोग्गहं करेइ, सुमिणोग्गहं करित्ता सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ, सय २ त्ता पायपीढातो पच्चोरुहइ, पच्चो २ त्ता अतुरियं अचवलमसंभंताए अविलंबियाए रायहंससरिसीए

पक्कं च णं महं विमाणं दिव्वतुडियसहसंपणदियं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा १२ ॥ पक्कं च णं महं रयणुच्चयं सव्वरयणामयं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा १३ ॥ पक्कं च णं महं जलणसिहं निद्धूमं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा १४ ॥

१ ० मजोगजुत्तेहिं अर्वाचीनादर्शेषु ॥

गईए जेणेव सयणिज्जे जेणेव सिद्धत्थे खत्तिए तेणेव उवागच्छइ, २ त्ता सिद्धत्थं खत्तियं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुन्नाहिं मणामाहिं ओरालाहिं कल्लाणाहिं सिवाहिं धन्नाहिं मंगल्लाहिं सस्सिरियाहिं हिययगमणिज्जाहिं हिययपल्हायणिज्जाहिं मियमहुरमंजुलाहिं गिराहिं संलवमाणी २ पडिबोहेइ ॥ ४९ ॥ तए णं सा तिसला खत्तियाणी सिद्धत्थेणं रन्ना अब्भणुन्नाया समाणी नाणामणीरयणभत्तिचित्तंसि भद्दासणंसि निसीयइ, निसीइत्ता आसत्था वीसत्था सुहासणवरगया सिद्धत्थं खत्तियं ताहिं इट्ठाहिं जाव संलवमाणी २ एवं वयासी ॥ ५० ॥ एवं खलु अहं सामी! अज्ज तंसि तारिसयंसि सयणिज्जंसि वन्नओ जाव पडिबुद्धा । तं जहा। गय वसह० गाहा। तं एतेसिं सामी! ओरालाणं चोद्दसण्हं महासुमिणाणं के मन्ने कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ? ॥ ५१ ॥ तए णं से सिद्धत्थे राया तिसलाए खत्तियाणीए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठचित्ते आणंदिए पीइमणे परमसोमणसिए हरिसवसविसप्पमाणहियए धाराहयनीवसुरहिकुसुमचुंचुमालइयरोमकूवे ते सुमिणे ओगिण्हति, ते सुमिणे ओगिण्हित्ता ईहं अणुपविसइ, ईहं अणु २ त्ता अप्पणो साहाविएणं मइपुव्वएणं बुद्धिविन्नाणेणं तेसिं सुमिणाणं अत्थोग्गहं करेइ, अत्थो २ त्ता तिसलं खत्तियाणीं ताहिं इट्ठाहिं जाव मंगल्लाहिं मियमहुरसस्सिरीयाहिं वग्गूहिं[1] संलवमाणे २ एवं वयासी ॥ ५२ ॥ ओराला णं तुमे देवाणुप्पिए! सुमिणा दिट्ठा, कल्लाणा णं तुमे देवाणुप्पिए! सुमिणा दिट्ठा एवं सिवा धन्ना मंगल्ला सस्सिरीया आरोग्गतुट्ठिदीहाउयकल्लाण (ग्रं. ३००)-मंगल्लकारगा णं तुमे देवाणुप्पिए! सुमिणा दिट्ठा। तं जहा। अत्थ-

१ वग्गूहिं न ॥

लाभो देवाणुप्पिए! भोगलाभो देवाणुप्पिए! पुत्तलाभो० सोक्खलाभो० रज्जलाभो०, एवं खलु तुमं देवाणुप्पिए! नवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाण य राइंदियाणं विइक्कंताणं अम्हं कुलकेउं अम्हं कुलदीवं कुलपव्वयं कुलवडिंसयं कुलतिलयं कुलकित्तिकरं कुलवित्तिकरं कुलदिणयरं कुलआहारं कुलनंदिकरं कुलजसकरं कुलपायवं कुलविवद्धणकरं सुकुमालपाणिपायं अहीणसंपुन्नपंचेंदियसरीरं लक्खणवंजणगुणोववेयं माणुम्माणपमाणपडिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगं ससिसोमाकारं कंतं पियं सुदंसणं दारयं पयाहिसि॥५३॥ से वि य णं दारए उम्मुक्कबालभावे विन्नायपरिणयमित्ते जोव्वणगमणुप्पत्ते सूरे वीरे विक्कंते विच्छिन्नविउलबलवाहणे रज्जवई राया भविस्सइ, तं० ओराला णं तुमे जाव दोचं पि तचं पि अणुवूहइ॥५४॥ तए णं सा तिसला खत्तियाणी सिद्धत्थस्स रन्नो अंतिए एयमट्ठं सोचा निसम्म हट्ठतुट्ठा जाव हियया करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी॥५५॥ एवमेयं सामी! तहमेयं सामी! अवितहमेयं सामी! असंदिद्धमेयं सामी! इच्छियमेयं सामी! पडिच्छियमेयं सामी! इच्छियपडिच्छियमेयं सामी!, सच्चे णं एसमट्ठे से जहेयं तुब्भे वयह त्ति कट्टु ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ, ते० सम्मं पडिच्छित्ता सिद्धत्थेणं रन्ना अब्भणुन्नाया समाणी नाणामणिरयणभत्तिचित्ताओ भद्दासणाओ अब्भुट्ठेइ, अ २ त्ता अतुरियमचवलमसंभंताए अविलंबियाए रायहंससरिसीए गईए; जेणेव सए सयणिज्जे तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छित्ता एवं वयासी॥५६॥ मा मे ते उत्तमा पहाणा मंगल्ला महासुमिणा अन्नेहिं पावसुमिणेहिं पडिहम्मिस्संति त्ति कट्टु देवयगुरुजणसंबद्धाहिं पसत्थाहिं

---

१ कुलकप्पवडिं ०ख–घ॥ २ पियदंसणं ख–घ–च॥ ३ कट्टु सिद्धत्थं खत्तियं पयं च॥ ४ पसत्था मं०च॥

मंगल्लाहिं धम्मियाहिं लेट्ठाहिं कहाहिं सुमिणजागरियं जागरमाणी पडि-
जागरमाणी विहरइ ॥ ५७ ॥

तए णं सिद्धत्थे[2] खत्तिए पच्चूसकालसमयंसि कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, कोडुं २ त्ता एवं वयासी—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! अज्ज सविसेसं बाहिरिज्जं उवट्ठाणसालं गंधोदयसित्तसम्मज्जिओवलित्तं सुगंधवरपंचवन्नपुप्फोवयारकलियं कालागरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कडज्झंतधूवमघमघंतगंधुद्धुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूयं करेह कारवेह, करेत्ता कारवेत्ता य सीहासणं रयावेह, सीहासणं र २ त्ता ममेयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह ॥ ५८ ॥ तए णं ते कोडुंबियपुरिसा सिद्धत्थेणं रण्णा एवं वुत्ता समाणा हट्ठ जाव हियया करयल जाव कट्टु एवं सामि! त्ति आणाए विणएणं वयणं पडिसुणंति, एवं २ त्ता सिद्धत्थस्स खत्तियस्स अंतियाओ पडिनिक्खमंति, पडि २ त्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छंति, ते २ त्ता खिप्पामेव सविसेसं बाहिरियं उवट्ठाणसालं गंधोदयसित्त जाव सीहासणं रयाविंति, सी २ त्ता जेणेव सिद्धत्थे खत्तिए तेणेव उवागच्छंति, तेणेव २ त्ता करयलपरिग्गहियं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु सिद्धत्थस्स खत्तियस्स तमाणत्तियं पच्चप्पिणंति ॥ ५९ ॥ तए णं सिद्धत्थे खत्तिए कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए फुल्लुप्पलकमलकोमलुम्मिल्लियम्मि अह पंडरे पहाए रत्तासोयपगासकिंसुयसुयमुहगुंजद्धरागसरिसे कमलायरसंडबोहए उट्ठियम्मि

१ लडहाहिं च ॥ २ °त्थे राया प° छ ॥ ३ एवं देवो त्ति छ ॥ ४ °रागबंधुजीवपारावतचलणनयणपरहुयसुरत्तलोयणजासुयणकुसुमरासिहिंगुलणिगरातिरेहितसस्सिरीए दिवाकरे अहक्कमेणं उदिते तस्स य करपहरापरद्धम्मि अंधकारे बालायवकुंकुमेणं खचिते व्व जीवलोगे सहस्सरस्सिम्मि दिणयरे छ । अर्वाचीनासु प्रतिषु मूल–टिप्पणीगतपाठमिश्रणरूप: पाठो दृश्यते, तथाहि–°रागबंधु॰ णियरातिरेहंतसरिसे कमलायर॰ तेयसा जलंते तस्स य करपहरा॰ खचिय व्व जीवलोए सयणिज्जाओ ॥

सूरे सहस्सरस्सिम्मि दिणयरे तेयसा जलंते य सयणिज्जाओ अब्भुट्ठेइ ॥ ६० ॥ सय २ त्ता पायपीढाओ पच्चोरुहइ, पाय २ त्ता जेणेव अट्टणसाला तेणेव उवागच्छइ, तेणे २ त्ता अट्टणसालं अणुपविसइ, अट्टणसालं अणुपविसित्ता अणेगवायामजोगवग्गणवामद्दणमल्लजुद्धकरणेहिं संते परिस्संते सयपागसहस्सपागेहिं सुगंधवरतेल्लमाइएहिं पीणणिज्जेहिं जिघणिज्जेहिं दीवणिज्जेहिं दप्पणिज्जेहिं मयणिज्जेहिं विंहणिज्जेहिं सव्विंदियगायपल्हायणिज्जेहिं अब्भंगिए समाणे तेल्लचम्मंसि णिउणेहिं पडिपुन्नपाणिपायसुकुमालकोमलतलेहिं पुरिसेहिं अब्भंगणपरिमद्दणुव्वलणकरणगुणनिम्माएहिं छेएहिं दक्खेहिं पट्ठेहिं कुसलेहिं मेधावीहिं जियपरिस्समेहिं अट्ठिसुहाए मंससुहाए तयासुहाए रोमसुहाए चउव्विहाए सुहपरिकम्मणाए संवाहिए समाणे अवगयपरिस्समे अट्टणसालाओ पडिनिक्खमइ ॥ ६१ ॥ अट्टण २ त्ता जेणेव मज्जणघरे तेणेव उवागच्छइ, तेणेव २ त्ता मज्जणघरं अणुपविसइ, अणुप्पविसित्ता समुत्तजालकलावाभिरामे विचित्तमणिरयणकोट्टिमतले रमणिज्जे ण्हाणमंडवंसि नाणामणिरयणभत्तिचित्तंसि ण्हाणपीढंसि सुहनिसन्ने पुप्फोदएहि य गंधोदएहि य उण्होदएहि य सुहोदएहि य सुद्धोदएहि य कल्लाणकरणपवरमज्जणविहीए मज्जिए, तत्थ कोउयसएहिं बहुविहेहिं कल्लाणगपवरमज्जणावसाणे पम्हलसुकुमालगंधकासातियलूहियंगे अहयसुमहग्घदूसरयणसुसंवुए सरससुरहिगोसीसचंदणाणुलित्तगत्ते सुइमालावन्नगविलेवणे आविद्धमणिसुवन्ने कप्पियहारद्धहारतिसरयपालंबपलंबमाणकडिसुत्तयकयसोहे पिणद्धगेविज्जे अंगुलिज्जगललियकयाभरणे

१ °गकरणवग्गण° ग–छ ॥ २ °वीहिं णिउणसिप्पोवगएहिं अट्ठि° च ॥ ३ अवगयखेतपरिस्समे णरिंदे अट्टण° च–छ ॥ ४ °जालाकुलाभिरामे छ । °जालामालाभिरामे च ॥ ५ नासानीसासवायवज्झचक्खुहरवण्णफरिसजुत्तहयलालापेलवाइरेगधवलकणगखचिअंतकम्मदूसरयणसुसंवुए कल्पकिरणावल्याम् ॥ ६ सुकुमालवन्न° ख–घ–च ॥

वरकडगतुडियथंभियभुए अहियरूवसस्सिरीए कुंडलउज्जोईयाणणे मउड-दित्तसिरए हारोत्थयसुकयरइयवच्छे मुद्दियापिंगलंगुलीए पालंबपलंबमाण-सुकयपडउत्तरिज्जे नाणामणिकणगरयणविमलमहरिहनिउणोवियमिसि-मिसितविरइयसुसिलिट्ठविसिट्ठलट्ठआविद्धवीरवलए। किं बहुणा? कप्परु-क्खए चेव अलंकियविभूसिए नरिंदे सकोरिंटमल्लदामेणं छत्तेणं धरिज्ज-माणेणं सेयवरचामराहिं उद्धुव्वमाणीहिं मंगलजयसद्दकयालोए अणेगगण-णायगदंडनायगराईसरतलवरमाडंबियकोडुंबियमंतिमहामंतिगणगदोवा-रियअमच्चचेडपीढमद्दणगरनिगमसेट्ठिसेणावइसत्थवाहदूयसंधिपालसद्धिं सं-परिवुडे धवलमहामेहनिग्गए इव गहगणदिप्पंतरिक्खतारागणाण मज्झे ससि व्व पियदंसणे नरवई मज्जणघराओ पडिनिक्खमइ ॥ ६२ ॥ मज्जण २ पडिनिक्खमित्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला तेणेव उवागच्छइ, तेणे २ त्ता सीहासणंसि पुरत्थाभिमुहे निसीयइ, निसी २ त्ता अप्पणो[12] उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए अट्ठ भद्दासणाइं सेयवत्थपच्चत्थुयाइं सिद्धत्थयकयमंगलोवयाराइं रयावेइ, रयावित्ता अप्पणो अदूरसामंते नाणामणिरयणमंडियं अहियपेच्छणिज्जं महग्घवरपट्टणुग्गयं सण्हपट्टभत्तिसतचित्तमाणं[14] ईहामियउसहतुरगनरमगरविहगवालगकिन्न-ररुरुसरभचमरकुंजरवणलयपउमलयभत्तिचित्तं अब्भितरियं जवणियं

१ °इयणयणाणणे क ॥ २ °लट्ठसंठितपसत्थआविद्धवरवीर° च ॥ ३ °क्खए विय अलं° ख-छ ॥ ४ °माणेणं चतुचामरवालवीइअंगे मंगलजयसद्दकतालोए णरसीहे णरवती णरिंदे णर-वसभे णरवसभकप्पे अब्भहितरायतेयलच्छीए दिप्पमाणे अणेगगण° छ ॥ ५ °रवीयितंगे मंगल° लोए अणेग° तलवरकोडुंबियमाडंबियइब्भसेट्ठिसेणावइसत्थवाहमंतिमहा° णिगमदूतसंधिवाल-संपरिवुडे च ॥ ६ °लसंप° ख-घ-च ॥ ७ विव घ-च-छ-ज ॥ ८ नरवई नरिंदे नरवसभे मज्जण° अवां° ॥ ९ °साला जेणेव सीहासणे तेणेव च-छ ॥ १० °सणवरंसि पुर° छ । °सणवरगते पुर° च ॥ ११ सन्निसीयति, रत्ता च ॥ १२ °णो पुरत्थिमे कप्यकि° ॥ १३ °राइं उत्तरावक्कमणाइं रया° च ॥ १४ °चित्तठाणं छ । चित्तताणं अवां° ॥

अंछावेइ, अंछावेत्ता नाणामणिरयणभत्तिचित्तं अत्थरयमिउमसूरगोत्थयं सेयवत्थपच्चत्थुयं सुमउयं अंगसुहफरिसगं विसिट्ठं तिसलाए खत्तियाणीए भद्दासणं रयावेइ ॥ ६३ ॥ भद्दासणं २ त्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, स २ त्ता एवं वयासी--खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! अट्ठंगमहानिमित्तसुत्तत्थपारए विविहसत्थकुसले सुविणलक्खणपाढए सद्दावेह ॥ ६४ ॥ तए णं ते कोडुंबियपुरिसा सिद्धत्थेणं रन्ना एवं वुत्ता समाणा हट्ठा जाव हयहियया करयल जाव पडिसुणेंति, पडि २ त्ता सिद्धत्थस्स खत्तियस्स अंतियाओ पडिनिक्खमंति, पडिनि २ त्ता कुंडग्गामं नगरं मज्झं मज्झेणं जेणेव सुमिणलक्खणपाढगाणं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति, तेणे २ त्ता सुविणलक्खणपाढए सद्दाविंति ॥ ६५ ॥ तए णं ते सुविणलक्खणपाढगा सिद्धत्थस्स खत्तियस्स कोडुंबियपुरिसेहिं सद्दाविया समाणा हट्ठतुट्ठ जाव हियया ण्हाया कयबलिकम्मा कयकोउयमंगलपायच्छित्ता सुद्धप्पावेसाइं मंगलाइं वत्थाइं पवराइं परिहिया अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा सिद्धत्थकहरियालियकयमंगलमुद्धाणा सएहिं २ गेहेहिंतो निग्गच्छंति ॥ ६६ ॥ निग्गच्छित्ता खत्तियकुंडग्गामं नगरं मज्झं मज्झेणं जेणेव सिद्धत्थस्स रन्नो भवणवरवडिंसगपडिदुवारे तेणेव उवागच्छंति, तेणेव २ त्ता भवणवरवडिंसगपडिदुवारे एगयओ मिलंति, एगय २ त्ता जेणेव बाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सिद्धत्थे खत्तिए तेणेव उवागच्छंति, २ त्ता करतलपरिग्गहियं जाव कट्टु सिद्धत्थं खत्तियं जएणं विजएणं वद्धाविंति ॥ ६७ ॥ तए णं ते सुविणलक्खण-

१ °त्थधारए छ । त्थधरे क ॥ २ °वेह, २ त्ता पतमाणत्तियं खिप्पामेव पच्चप्पिणह । तए च छ ॥ ३ कुंडपुरं नगरं ग-च-छ ॥ ४ °णपाढ° च ॥ ५ घराइं च ॥ ६-७ °णपाढ° च । एवमग्रेऽपि ॥ ८ °ग्गामस्स नगरस्स मज्झं च ॥

पाढगा सिद्धत्थेणं[1] रन्ना[2] वंदियपूइयसक्कारियसम्माणिया समाणा पत्तेयं २ पुव्वण्णत्थेसु भद्दासणेसु निसीयंति ॥ ६८ ॥ तए णं सिद्धत्थे खत्तिए तिसलं खत्तियाणिं जवणियंतरियं ठावेइ, ठावित्ता पुप्फफलपडिपुन्नहत्थे पैरेणं[3] विणएणं ते सुमिणलक्खणपाढए एवं वयासि–एवं खलु देवाणुप्पिया! अज्ज तिसला खत्तियाणी तंसि तारिसगंसि[4] जाव सुत्तजागरा ओहीरमाणी ओही २ इमेयारूवे ओराले जाव चोद्दस महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा। तं जहा। गय उसभ० गाहा। तं एतेसिं चोद्दसण्हं महासुमिणाणं देवाणुप्पिया! ओरालाणं जाव के मण्णे कल्लाणे फलवित्तिविसेसे भविस्सइ ॥ ६९ ॥ तए णं ते सुमिणलक्खणपाढगा सिद्धत्थस्स खत्तियस्स अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठ जाव हियया ते सुविणे ओगिण्हंति, ओगि २ त्ता ईहं अणुपविसंति, ईहं २ त्ता अन्नमन्नेणं सद्धिं संलावेंति[5], संलावित्ता तेसिं सुमिणाणं लद्धट्ठा गहियट्ठा पुच्छियट्ठा विणिच्छियट्ठा अहिगयट्ठा सिद्धत्थस्स रन्नो पुरओ सुमिणसत्थाइं[6] उच्चारेमाणा उच्चारेमाणा सिद्धत्थं खत्तियं एवं वयासी ॥ ७० ॥ एवं खलु देवाणुप्पिया! अम्हं सुमिणसत्थे[7] बायालीसं[8] सुविणा तीसं महासुमिणा बाहत्तरिं सव्वसुमिणा दिट्ठा[9], तत्थ[10] णं देवाणुप्पिया! अरहंतमातरो वा चक्कवट्टिमायरो वा[11] अरहंतंसि वा चक्कहरंसि[12] वा (॥ ग्रं० ४०० ॥) गब्भं वक्कममाणंसि एतेसिं तीसाए महासुमिणाणं इमे चोद्दस महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति, तं जहा–गय० गाहा ॥ ७१ ॥ वासुदेव-

---

१ °त्थेणं खत्तिएणं वंदिय° छ ॥ २ रण्णा इट्ठाहिं कंताहिं मणुण्णाहिं मणामाहिं वग्गूहिं उवसंगहिता समाणा च ॥ ३ परमेणं च ॥ ४ °सगंसि सयणिज्जंसि जाव ख–ग–च । °सगंसि वासघरंसि तं चेव सव्वं जाव छ ॥ ५ संचालेंति, संचालेत्ता तेसिं अर्वा० ॥ ६ सत्थं उच्चा° च ॥ ७ सत्थंसि बाया° छ–ज ॥ ८ °लीसं सामन्नसुविणा क ॥ ९ पण्णत्ता च ॥ १० णं तित्थगरमातरो छ ॥ ११ वा तित्थगरंसि वा छ ॥ १२ चक्कवट्टिंसि वा च–छ ॥

मायरो वा वासुदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं चोद्दसण्हं महासुमिणाणं अण्णतरे सत्त महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति ॥ ७२ ॥ बलदेवमायरो वा बलदेवंसि गब्भं वक्कममाणंसि एएसिं चोद्दसण्हं महासुमिणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुमिणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति ॥ ७३ ॥ मंडलियमायरो वा मंडलियंसि गब्भं वक्कंते समाणे एएसिं चोद्दसण्हं महासुमिणाणं अन्नयरं एगं महासुमिणं पासित्ता णं पडिबुज्झंति ॥ ७४ ॥ इमे य णं देवाणुप्पिया! तिसलाए खत्तियाणीए सुमिणा दिट्ठा, जाव मंगल्लकारगा णं देवाणुप्पिया! तिसलाए खत्तियाणीए सुमिणा दिट्ठा, तं जहा—अत्थलाभो देवाणुप्पिया! भोगलाभो देवाणुप्पिया! पुत्तलाभो देवाणुप्पिया! सुक्खलाभो देवाणुप्पिया! रज्जलाभो देवाणुप्पिया!, एवं खलु देवाणुप्पिया! तिसला खत्तियाणीया नवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाण य राइंदियाणं विइक्कंताणं तुम्हं कुलकेउं कुलदीवं कुलपव्वयं कुलवडिंसयं कुलतिलकं कुलकित्तिकरं कुलनंदिकरं कुलजसकरं कुलाधारं कुलपायवं कुलविविद्धिकरं सुकुमालपाणिपायं अहीणपडिपुन्नपंचिंदियसरीरं लक्खणवंजणगुणोववेयं माणुम्माणप्पमाणपडिपुन्नसुजायसव्वंगसुंदरंगं ससिसोमाकारं कंतं पियदंसणं सुरूवं दारयं पयाहिइ ॥ ७५ ॥ से वि य णं दारए उम्मुक्कबालभावे विण्णायपरिणयमेत्ते जोव्वणगमणुप्पत्ते सूरे वीरे विक्कंते विच्छिण्णविपुलबलवाहणे चाउरंतचक्कवट्टी रज्जवई राया भविस्सइ जिणे वा तिलोकनायए धम्मवरचक्कवट्टी, तं ओराला णं देवाणुप्पिया! तिसलाए खत्तियाणीए सुमिणा दिट्ठा जाव आरोग्गतुट्ठिदीहाउकल्लाणमंगलकारगा णं देवाणुप्पिया! ति-

१ वक्कंते एए° क ॥ २ वक्कममाणंसि एएसिं घ–छ ॥ ३ णं सामी! ति° च ॥ ४ जाव आरोग्गबुद्धिदीहाउमंग° छ ॥ ५ तुब्भं ग–च ॥ ६ कुलतंतुसंताणविवद्धणकरं च–छ ॥

सलाए खत्तियाणीए सुमिणा दिट्ठा ॥ ७६ ॥ तए णं से सिद्धत्थे राया तेसिं सुविणलक्खणपाढगाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ जाव हियए करयल जाव ते सुमिणलक्खणपाढगे एवं वयासि ॥ ७७ ॥ एवमेयं देवाणुप्पिया! तहमेयं देवा० अवितहमेयं देवा० इच्छियमेयं० पडिच्छियमेयं० इच्छियपडिच्छियमेयं देवा०, सच्चे णं एसमट्ठे से जहेयं तुब्भे वयह त्ति कट्टु ते सुमिणे सम्मं विणएणं पडिच्छइ, ते सुमिणे २ त्ता ते सुमिणलक्खणपाढए णं विउलेणं पुप्फगंधवत्थमल्लालंकारेणं सक्कारेइ सम्माणेइ, स २ त्ता विपुलं जीवियारिहं पीइदाणं दलयति, विपुलं जीवियारिहं पीइदाणं दलइत्ता पडिविसज्जेइ ॥ ७८ ॥ तए णं से सिद्धत्थे खत्तिए[1] सीहासणाओ अब्भुट्ठेइ, सीहा २ त्ता जेणेव तिसला खत्तियाणी जवणियंतरिया[2] तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छित्ता तिसलं खत्तियाणिं[3] एवं वयासी ॥ ७९ ॥ एवं खलु देवाणुप्पिए! सुविणसत्थंसि बायालीसं सुमिणा जाव एगं महासुमिणं सुमिणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति ॥ ८० ॥ इमे य णं तुमे देवाणुप्पिए! चोद्दस महासुमिणा दिट्ठा, तं० ओराला णं तुमे[4] जाव जिणे वा तेलोक्कनायए धम्मवरचक्कवट्टी ॥ ८१ ॥ तए णं सा तिसला खत्तियाणी सिद्धत्थस्स रन्नो अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठा जाव हियया करयल जाव ते सुमिणे सम्मं पडिच्छइ ॥ ८२ ॥ सम्मं पडिच्छित्ता सिद्धत्थेणं

---

१ खत्तिए छ ॥ २ तरट्ठिया तेणे° घ ॥ ३ °याणिं ताहिं इट्ठाहिं जाव एवं वयासी ग । °याणिं जाव सस्सिरियाहिं मितमहुरगंभीराहिं वग्गूहिं अणुवूहमाणे एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया! सुमिणसत्थंसि बायालीसं सुमिणा तीसं महासुमिणा बावत्तरिं सव्वसुमिणा दिट्ठा, तत्थ णं अरहंतमायरो वा तं चेव जाव मंडलियमायरो एगं महासुमिणं छ ॥ ४ तुमे देवाणुप्पिते! सुमिणा दिट्ठा जाव आरोग्गतुट्ठिदीहाउमंगल्लकारगा णं तुमे देवाणुप्पिए चोद्दस महासुमिणा दिट्ठा, तं० अत्थ जाव एवं खलु णवण्हं मासाणं तं चेव जिणे वा तेलोक्कणायगे धम्मवरचक्कवट्टी, तं ओराला णं तुमे देवा० सुमिणा दिट्ठा जाव भुज्जो भुज्जो अणुवूहति । तए णं छ ॥

रन्ना अब्भणुन्नाया समाणी नाणामणिरयणभत्तिचित्ताओ भद्दासणाओ अब्भुट्ठेइ, अब्भुट्ठित्ता अतुरियं अचवलं असंभंताए अविलंबियाए रायहंससरिसीए गईए जेणेव सते भवणे तेणेव उवागच्छइ, तेणेव २ त्ता सयं भवणं अणुपविट्ठा ॥ ८३ ॥

जप्पभिइं च णं समणे भगवं महावीरे तं नायकुलं साहरिए तप्पभिइं च णं बहवे वेसमणकुंडधारिणो तिरियजंभगा देवा सक्कवयणेणं से जाइं इमाइं पुरापोराणाइं महानिहाणाइं भवंति, तं जहा—पहीणसामियाइं पहीणसेउयाइं पहीणगोत्तागाराइं उच्छन्नसामियाइं उच्छन्नसेउकाइं उच्छन्नगोत्तागाराइं ⊢गामाऽऽगरनगरखेडकब्बडमडंबदोणमुहपट्टणासमसंवाहसन्निवेसेसु⊣ सिंघाडएसु वा तिएसु वा चउक्केसु वा चच्चरेसु वा चउम्मुहेसु वा महापहेसु वा गामट्ठाणेसु वा नगरट्ठाणेसु वा गामनिद्धमणेसु वा नगरनिद्धमणेसु वा आवणेसु वा देवकुलेसु वा सभासु वा पवासु वा आरामेसु वा उज्जाणेसु वा वणेसु वा वणसंडेसु वा सुसाणसुन्नागारगिरिकंदरसंतिसेलोवट्ठाणभवणगिहेसु वा सन्निक्खित्ताइं चिट्ठंति ताइं सिद्धत्थरायभवणंसि साहरंति ॥ ८४ ॥ ⊢जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे

१ तंसि नायकुलंसि सा° मर्वा० । तं रायकुलं सा° क-ख-ध ॥ २ साहिए घ-च-छ ॥ ३ °वण-संडेसेणं से छ ॥ ४ चप्रतौ सर्वत्र सामियाइं स्थाने सामियाणि पाठो वर्त्तते ॥ ५ ⊢ ⊣ एतच्चिह्नमध्यवर्ती पाठः छ ॥ ६ महापहपहे° छ ॥ ७ आवसणेसु च ॥ ८ पञ्चाशीतितमं सूत्रमर्वाचीनादर्शेष्वेव दृश्यते, न प्राचीनासु तालपत्रीयप्रतिषु । छ प्रतौ पुनरेतत्सूत्रमनन्तरवर्त्ति च षडशीतितमं सूत्रं रूपान्तरेण वर्त्तते । तथाहि–जं रयणिं समणे भगवं महावीरे तं णातकुलं साहिते तप्पभिइं च णं तं णातकुलं हिरण्णेणं वड्ढित्था सुवण्णेणं व० पुत्तेहिं व० पसूहिं व० रज्जेणं व० रट्ठेण व० बलेण व० वाहणेण व० कोसेण व० पुरेण व० जणवएण व० विपुलधण इत्यादि ८५ सूत्रमनुसन्धेयम् ॥ ८५ ॥ तए णं इत्यादि यावत् अम्हे हिरण्णेणं वड्ढामो जाव अतीव २ पीतीसक्कारसमुदएणं वड्ढामो, अनमंतसामंतरायाणो वसमागता तं जता णं अम्हं एस दारगे गब्भवासवसहीतो अभिनिक्खंते भविस्सति तता णं अम्हेतस्स दारगस्स यावत् वद्धमाणो त्ति ॥ ८६ ॥ समणे भगवं महावीरे सम्मिगब्भे मातुमणकंपणट्ठाए णिच्चले णिप्फंदे णिरेयणे अल्लीणपल्लीणगत्ते यावि चिट्ठित्था ॥ ८७ ॥ तते णं सा तिसला खत्तियाणी तं गब्भं निच्चलं निप्फंदं निरेयणं अल्लीणपल्लीणगत्तं वा वि जाणित्ता एवं च इडे मे से गब्भे छ ॥

नायकुलंसि साहरिए तं रयणिं च णं नायकुलं हिरण्णेणं वड्ढित्था सुवण्णेणं वड्ढित्था धणेणं धन्नेणं रज्जेणं रट्ठेणं बलेणं वाहणेणं कोसेणं कोट्ठागारेणं पुरेणं अंतेउरेणं जणवएणं जसवाएणं वड्ढित्था, विपुलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालरत्तरयणमाइएणं संतसारसावएज्जेणं पीइसक्कारसमुदएणं अईव अईव अभिवड्ढित्था ॥ ८५ ॥ तए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अम्मापिऊणं अयमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था—जप्पभिइं च णं अम्हं एस दारए कुच्छिंसि गब्भत्ताए वक्कंते तप्पभिइं च णं अम्हे हिरण्णेणं वड्ढामो सुवन्नेणं व० धणेणं धन्नेणं रज्जेणं रट्ठेणं बलेणं वाहणेणं कोसेणं कोट्ठागारेणं पुरेणं अंतेउरेणं[1] जणवएणं जसवाएणं वड्ढामो, विपुलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालरत्तरयणमाइएणं संतसारसावएज्जेणं पिइसक्कारसमुदएणं अतीव २ अभिवड्ढामो तं जया णं अम्हं एस दारए जाए भविस्सइ तया णं अम्हे एयस्स दारगस्स एयाणुरूवं गोन्नं गुणनिप्फन्नं नामधिज्जं करिस्सामो वद्धमाणो त्ति ॥ ८६ ॥

तए णं समणे भगवं महावीरे माउअणुकंपणट्ठाए निच्चले निप्फंदे निरेयणे अल्लीणपल्लीणगुत्ते या वि होत्था ॥ ८७ ॥ तए णं तीसे तिसलाए खत्तियाणीए अयमेयारूवे जाव समुप्पज्जित्था—हडे मे से गब्भे मडे मे से गब्भे चुए मे से गब्भे गलिए मे से गब्भे एस मे गब्भे पुव्विं एयति इयाणिं नो एयति त्ति कट्टु ओहतमणसंकप्पा चिंतासोगसायरं संपविट्ठा करयलपल्हत्थमुही अट्टज्झाणोवगया भूमिगयदिट्ठीया झियायइ। तं पि य सिद्धत्थरायभवणं उवरयमुइंगतंतीतलतालनाडइज्जजणमणुज्जं दीणविमणं विहरइ ॥ ८८ ॥ तए णं समणे भगवं

---

१ °रेणं जणएणं जणवएणं वड्ढा° क० ॥ २ °क्कारेणं अतीव क-ख-ग-घ ॥

महावीरे माऊए अयमेयारूवं अज्झत्थियं पत्थियं मणोगयं संकप्पं समुप्पण्णं विजाणित्ता एगदेसेणं एयइ ॥ ८९ ॥ तए णं सा तिसला खत्तियाणी हट्ठतुट्ठ जाव हियया एवं वयासि—नो खलु मे गब्भे हडे जाव नो गलिए, मे गब्भे पुव्विं नो एयइ इयाणिं एयइ त्ति कट्टु हट्ठतुट्ठ जाव एवं वा विहरइ ॥ ९० ॥ तए णं समणे भगवं महावीरे गब्भत्थे[2] चेव इमेयारूवं अभिग्गहं अभिगिण्हइ नो खलु मे कप्पइ अम्मापिएहिं जीवंतेहिं मुंडे भवित्ता अगारवासाओ अणगारियं पव्वइत्तए ॥ ९१ ॥

तए णं सा तिसला खत्तियाणी ण्हाया कयबलिकम्मा कयकोउय-मंगलपायच्छित्ता सव्वालंकारभूसिया तं गब्भं नाइसीएहिं नाइउण्हेहिं नाइतित्तेहिं नाइकडुएहिं नाइकसाइएहिं नाइअंबिलेहिं नाइमहुरेहिं नातिनिद्धेहिं नातिलुक्खेहिं नातिउल्लेहिं नातिसुक्केहिं उडुभयमाणसुहेहिं भोयणच्छायँणगंधमल्लेहिं ववगयरोगसोगमोहभयपरित्तासा जं तस्स गब्भस्स हियं मियं पत्थं गब्भपोसणं तं देसे य काले य आहारमाहारेमाणी विवित्तमउएहिं सयणासणेहिं पइरिक्कसुहाए मणाणुकूलाए विहारभूमीए पसत्थदोहला संपुन्नदोहला सम्माणियदोहला अविमाणियदोहला वुच्छिन्नदोहला विणीयदोहला सुहं सुहेणं आसयइ सयति चिट्ठइ निसीयइ तुयट्टइ सुहं सुहेणं तं गब्भं परिवहइ ॥ ९२ ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जे से गिम्हाणं पढमे मासे दोच्चे पक्खे चित्तसुद्धे तस्स णं चित्तसुद्धस्स तेरसीदिवसेणं नवण्हं मासाणं बहु-

१ °त्ता अंगुलियाए कुच्छिभागंसि एगदेसेणं एयति ॥ ८९ ॥ तते णं सा तिसला खत्तियाणी तं गब्भं एयमाणं वेयमाणं चलमाणं फंदमाणं जाणित्ता हट्ठ जाव रोमकूवा एवं व णो खलु मे हडे से गब्भे णो खलु मे मडे से गब्भे णो खलु मे चुए से गब्भे णो खलु मे गलिते से गब्भे, एस मे गब्भे पुव्विं णो एयति इदाणिं एयति त्ति कट्टु हट्ठ जाव रोमकूवा ॥ ९० ॥ छ ॥ २ गब्भगते चेव समाणे इमे° च ॥ ३ °यणओदणगंधमल्लालंकारेहिं वव° च ॥ ४ °परिस्समा जं अर्वा० ॥ ५ °ला ववणीय° अर्वा० ॥ ६ °सीपक्खेणं नव° छ ॥

पडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाण य राइंदियाणं विइक्कंताणं ⊢उच्चट्ठाणगतेसु गहेसु पढमे चंदजोगे सोमासु दिसासु वितिमिरासु विसुद्धासु जतिएसु सव्वसउणेसु पयाहिणाणुकूलंसि भूमिसप्पिंसि मारुयंसि पवातंसि निप्फण्णमेदिणीयंसि कालंसि पमुदितपक्कीलिएसु जणवएसु⊣ पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं आरोगा आरोगं दारयं पैयाया ॥ ९३ ॥[4]

जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे जाए सा णं रयणी बहूहिं देवेहि य देवीहि य उवयंतेहि य उप्पयंतेहि यँ उप्पिंजलमाणभूया कहकहभूया यावि होत्था ॥ ९४ ॥ जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे जाए तं रयणिं च णं बहवे वेसमणकुंडधारिणो तिरियजंभगा देवा सिद्धत्थरायभवणंसि हिरन्नवासं च सुवन्नवासं च रयणवासं च वयरवासं च वत्थवासं च आहरणवासं च पत्तवासं च पुप्फवासं च फलवासं च बीयवासं च मल्लवासं च गंधवासं च वण्णवासं च चुण्णवासं च वसुहारवासं च वासिंसु ॥ ९५ ॥ तए णं से सिद्धत्थे खत्तिए भवणवइवाणमन्तरजोइसवेमाणिएहिं देवेहिं तित्थयरजम्मणाभिसेयमहिमाए कयाए समाणीए पच्चूसकालसमयंसि नगरगुत्तिए सद्दावेइ, नगरगुत्तिए २ त्ता एवं वयासी ॥ ९६ ॥ खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! कुंडपुरे नगरे चारगसोहणं

१ ⊢ ⊣ एतच्चिह्नमध्यवर्ती पाठः अर्वाचीनास्वेव प्रतिषु दृश्यते ॥ २ अरोगा अरोगं ग ॥ ३ पसूया छ ॥ ४ त्रिनवतितमसूत्रानन्तरं ग प्रतौ इदमेकं सूत्रमधिकं वर्तते । तथाहि—जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे जाए तं रयणिं च णं बहूहिं देवेहि य देवीहि य उवयंतेहि य उप्पयंतेहि य उज्जोविया यावि होत्था ॥ ५ जाए तं रयणिं च णं बहवे क-ख-ग-घ ॥ ६ देवीहि य ओवयमाणेहि य उप्पयमाणेहि य एगालोए लोए देवुज्जोए देवुक्कलिया देवसन्निवाए देवकहकहए देवुप्पिंजलमालभूते आविहोत्था ॥ ९४ ॥ छ ॥ ७ य उज्जोविया यावि होत्था उप्पिंजलकभूता च ॥ ८ °धारी तिरि° क-ख-ग ॥ ९ °गा सक्कवयणसंदेसेणं सिद्ध° छ ॥ १० रयणवइरवत्थआभरणपत्तपुप्फवायवुट्ठिं च मल्लगंधचुण्णवुट्ठिं च वसुधाराए वासं वासिंसु ॥ ९५ ॥ च ॥ ११ खत्तिए समणस्स भगवओ महावीरस्स भवण° च ॥ १२ कालंसि नग° क-ख ॥

करेह, चारगसोहणं २ त्ता माणुम्माणवद्धणं करेह, माणु २ त्ता कुंडपुरं नगरं सब्भितरबाहिरियं आसियसम्मज्जियोवलेवियं सिंघाडगतियचउक्कचच्चरचउम्मुहमहापहपहेसु सित्तसुइसम्मट्ठरत्थंतरावणवीहियं मंचाइमंचकलियं नाणाविहरागभूसियज्झयपडागमंडियं लाउल्लोइयमहियं गोसीससरसरत्तचंदणदद्दरदिण्णपंचंगुलितलं उवचियचंदणकलसं चंदणघडसुकयतोरणपडिदुवारदेसभागं आसत्तोसत्तविपुलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावं पंचवन्नसरससुरहिमुक्कपुप्फपुंजोवयारकलियं कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कडज्झंतधूवमघमघितगंधुद्धुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूयं नडनट्टगजल्लमल्लमुट्ठियवेलंबगपवगकहगपढकलासकआइंखगलंखमंखतूणइल्लतुंबवीणियअणेगतालायराणुचरियं करेह कारवेह, करेत्ता कारवेत्ता य जूयसहस्सं च मुसलसहस्सं च उस्सवेह, उस्सवित्ता य मम एयमाणत्तियं पच्चप्पिणेह॥ ९७॥ तए णं ते णगरगुत्तिया सिद्धत्थेणं रन्ना एवं वुत्ता समाणा हट्ठतुट्ठ जाव हियया करयल जाव पडिसुणित्ता खिप्पामेवं कुंडपुरे नगरे चारगसोहणं जाव उस्सवेत्ता जेणेव सिद्धत्थे राया तेणेव उवागच्छंति, २ त्ता करयल जाव कट्टु सिद्धत्थस्स रन्नो एयमाणत्तियं पच्चप्पिणंति॥ ९८॥ तए णं से सिद्धत्थे राया जेणेव अट्टणसाला तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छित्ता जाव सव्वोरोहेणं सव्वपुप्फगंधवत्थमल्लालं-

---

१ °रागऊसियज्झयपडागातिपडाग° च–छ॥ २ उवचिय° ग॥ ३ °धूवसुरभिमघ° क॥ ४ °णियसूतमागहपरिखित्तं पूयामहामहिमसंपउत्तं जूयसहस्सं चक्कसहस्सं च ऊसवेह छ॥ ५ जूयसहस्सं आयामआमाहियसक्कारं च पूयामहिमसंजुत्तं ऊसवेह च॥ ६ °त्ता य अच्चेध य पुएध य, [२ त्ता य मम] एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्च° छ॥ ७ ते कोडुंबियपुरिसा सिद्ध° छ॥ ८ °मेव खत्तियकुंडग्गामे नगरे चारगसोहणं करेंति, तहेव जाव चक्कसहस्सं च ऊसविंति, ऊसवेत्ता अच्चेंति य पुएंति य एयमाणत्तियं खिप्पामेव पच्च° छ॥ ९ ततेणं से सिद्धत्थे खत्तिए जेणेव अट्टणसाला तेणेव उवागच्छति दोच्चं पि कोडुंबियपुरिसे सद्दावेति, २ त्ता एवं वदासी–खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया! कुंडपुरे नगरे उस्सुक्कं उक्करं उक्किट्ठं अदिज्जं अमेज्जं अभडप्पवेसं अदंडकोदंडिमं अधरिमं अगणिमं सव्विड्ढीए सव्वजुतीए सव्वबलेणं सव्वसमुदएणं सव्वायरेणं सव्वसं-

कारविभूसाए सव्वतुडियसद्दनिनाएण महया इड्ढीए महया जुतीए महया बलेणं महया वाहणेणं महया समुदएणं महया वरतुडियजमगसमगप्पवाइएणं संखपणवपडहभेरिझल्लरिखरमुहिहुडुक्कमुरवमुइंगदुंदुहिनिग्घोसणादितरवेणं उस्सुंकं उक्करं उक्किट्ठं अदेज्जं अमेज्जं अभडप्पवेसं अडंडकोडंडिमं अधरिमं गणियावरनाडइज्जकलियं अणेगतालायराणुचरियं अणुद्धुयमुइंगं (ग्रं० ५००) अमिलायमल्लदामं पमुइयपक्कीलियसपुरजणजाणवयं दसदिवसट्ठिइपडियं करेइ ॥ ९९ ॥ तए णं से सिद्धत्थे राया दसाहियाए ठिइपडियाते वट्टमाणीए सइए य साहस्सिए य सयसाहस्सिए य जाए य दाए य भाए य दलमाणे य दवावेमाणे य सइए य साहस्सिए य सयसाहस्सिए य लंभे पडिच्छेमाणे य पडिच्छावेमाणे य एवं वा विहरइ ॥ १०० ॥ तए णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अम्मापियरो पढमे दिवसे ठिइपडियं करेंति, तइए दिवसे चंदसूरस्स दंसणियं करिंति, छट्ठे दिवसे जागरियं[1] करेंति, एकारसमे दिवसे विइक्कंते निव्वत्तिए असुतिजातकम्मकरणे संपत्ते बारसाहदिवसे विउलं असणपाणखाइमसाइमं उवक्खडाविंति, उव २ त्ता मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिजणं नायए य खत्तिए य आमंतेत्ता तओ पच्छा ण्हाया कयबलिकम्मा कयकोउयमंगल-

---

भवेणं सव्वप्पगतीहिं सव्वविभूतीए सव्वविभूसाए सव्वतालायरेहिं सव्वणाडएहिं सव्वरोधपरिवारेणं सव्वपुप्फवत्थगंधमल्लालंकारविभूसाए सव्वतुरियसन्निणादेणं महता इड्ढीए महता जुत्तीए महता बलेणं महता वाहणेणं महता समुदएणं महता वरतुडियजमगसमगपडुप्पवाइतरवेणं संखपणवपडहभेरिझल्लरि दुंदुभि मुरवमुतिंगखरमुहि णिग्घोसणातिएणं गणियावरणाडइज्जकलितं अणेगतालायराणुचरितं अणुद्धुयमुतिंगअमिलातमल्लदामं पमुतितपक्कीलितं विजयवेजयंतं सपुरजण जाणवतं दसरायं ठियपडितं करेइ, जुयं च उव्विहइ, ते वि एतेणं चेव विहिणा करेंति जाव पच्चप्पिणंति ॥९९॥ ततेणं से सिद्धत्थे खत्तिए दसराइयाए ठितपडियाए वट्टमाणीए सएहिं य साहस्सेहिं य सयसाहस्सीएहिं य जातेहिं दाएहिं भाएहिं पीतिदाणं दलयमाणे दवावेमाणं सतिए य साहस्सिए य लंभे पडिच्छमाणे विहरति ॥ १०० ॥ च ॥

१ °रियं जागरेंति छ-च ॥

पायच्छित्ता सुद्धप्पावेसाइं मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरिहिते भोयणवेलाए भोयणमंडवंसि सुहासणवरगया तेणं मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिजणेणं नायएहि य सद्धिं तं विउलं असणं ४ आसाएमाणा विसाएमाणा परिभुंजेमाणा परिभाएमाणा विहरंति ॥ १०१ ॥ जिमियभुत्तोत्तरागया वि य णं समाणा आयंता चोक्खा परमसुईभूया तं मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिजणं नायए य खत्तिए य विउलेणं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारेणं सक्कारेंति सम्माणेंति, सक्कारित्ता सम्माणित्ता तस्सेव मित्तनाइनियगसयणसंबंधिपरिजणस्स नायाण य खत्तियाण य पुरओ एवं वयासी ॥ १०२ ॥ पुव्विं पि य णं देवाणुप्पिया! अम्हं एयंसि दारगंसि गब्भं वक्कंतंसि समाणंसि इमेयारूवे अब्भत्थिए चिंतिए जाव समुप्पज्जित्था—जप्पभिइं च णं अम्हं एस दारए कुच्छिंसि गब्भत्ताए वक्कंते तप्पभिइं च णं अम्हे हिरन्नेणं वड्ढामो सुवन्नेणं धणेणं धन्नेणं जाव सावएज्जेणं पीइसक्कारेणं अईव २ अभिवड्ढामो सामंतरायाणो वसमागया य तं जया णं अम्हं एस दारए जाए भविस्सइ तया णं अम्हे एयस्स दारगस्स एयाणुरूवं गोन्नं गुणनिप्फन्नं नामधिज्जं करिस्सामो वद्धमाणु त्ति, तं होउ णं कुमारे वद्धमाणे २ नामेणं ॥ १०३ ॥

समणे भगवं महावीरे कासवगोत्ते णं, तस्स णं तओ नामधेज्जा एवमाहिज्जंति, तं जहा—अम्मापिउसंतिए वद्धमाणे १ सहसम्मुईयाते समणे २ अयले भयभेरवाणं परीसहोवसग्गाणं खंतिखमे पडिमाणं पालए धीमं अरतिरतिसहे दविए वीरियसंपन्ने देवेहिं से णामं कयं समणे भगवं महावीरे ३ ॥ १०४ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स पिया कासवे

१ °च्छित्ता सव्वालंकारभूसिया भोयणवे° च। °च्छित्ता भोयणवे° क-ख-ग-घ ॥ २ मित्त जाव खत्तिएहि य सद्धिं छ ॥ ३ असणं ४ आसा° च ॥ ४ गब्भं गतंसि समाणंसि इमे° च-छ। गब्भं वक्कममाणंसि इमे° क ॥ ५ °ज्जित्था-ज° क ॥ ६ °पितीसं° च-छ ॥

गोत्तेणं, तस्स णं तओ नामधेज्जा एवमाहिज्जंति, तं जहा—सिद्धत्थे इ वा सेज्जंसे इ वा जसंसे इ वा ॥ १०५ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स माया वासिट्ठा गोत्तेणं, तीसे णं तओ नामधिज्जा एवमाहिज्जंति, तं जहा—तिसला इ वा विदेहदिण्णा इ वा पियकारिणी इ वा ॥ १०६ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स पित्तिज्जे सुपासे, जेट्ठे भाया नंदिवद्धणे, भगिणी सुदंसणा, भारिया जसोया कोंडिन्ना गोत्तेणं ॥ १०७ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स णं धूया कासवी गोत्तेणं, तीसे णं दो नामधिज्जा एवामाहिज्जंति, तं जहा—अणोज्जा इ वा पियदंसणा इ वा ॥ १०८ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स नत्तुई कासवी गोत्तेणं, तीसे णं दो नामधिज्जा एवमाहिज्जंति, तं जहा—सेसवई इ वा जस्सवई इ वा ॥ १०९ ॥ समणे भगवं महावीरे दक्खे दक्खपतिन्ने पडिरूवे ओलीणे भद्दए विणीए नाए नायपुत्ते नायकुलचंदे विदेहे विदेहदिन्ने विदेहजच्चे विदेहसूमाले तीसं वासाइं विदेहंसि कट्टु अम्मापिईहिं देवत्तगएहिं गुरुमेहत्तरएहिं अब्भणुन्नाए समत्तपइन्ने पुणरवि लोयंतिएहिं जियकप्पिएहिं देवेहिं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुन्नाहिं मणामाहिं ओरालाहिं कल्लाणाहिं सिवाहिं धन्नाहिं मंगल्लाहिं मियमहुरसस्सिरीयाहिं हिययगमणिज्जाहिं हिययपल्हायणिज्जाहिं गंभीराहिं अपुणरुत्ताहिं वग्गूहिं अणवरयं अभिनंदमाणा य अभिथुव्वमाणा य एवं वयासी—जय २ नंदा! जय २ भद्दा! भद्दं ते जय २ खत्तियवरवसहा! बुज्झाहि भगवं लोगनाहा! पवत्तेहि धम्मतित्थं हियसुहनिस्सेयसकरं सव्वलोए सव्वजीवाणं भविस्सई त्ति कट्टु जय २ सद्दं पउंज्जंति ॥ ११० ॥ पुव्विं पि य णं समणस्स भगवओ महावीरस्स

१ अल्लीणे च ॥ २ °मयहरगेहिं छ ॥ ३ °रालियाहिं छ ॥

माणुस्साओ गिहत्थधम्माओ अणुत्तरे आहोहिए अप्पडिवाई नाणदंसणे होत्था। तए णं समणे भगवं महावीरे तेणं अणुत्तरेणं आहोहिएणं नाणदंसणेणं अप्पणो निक्खमणकालं आभोएइ, अप्पणो २ त्ता चेच्चा हिरण्णं चेच्चा सुवन्नं चेच्चा धणं चेच्चा रज्जं चेच्चा रट्ठं एवं बलं वाहणं कोसं कोट्ठागारं चेच्चा पुरं चेच्चा अंतेउरं चेच्चा जणवयं चेच्चा विपुलधणकणगरयणमणिमोत्तियसंखसिलप्पवालरत्तरयणमाइयं संतसारसावतेज्जं विच्छड्डइत्ता विगोवइत्ता दाणं दायारेहिं परिभाएत्ता दाइयाणं परिभाएत्ता जे से हेमंताणं पढमे मासे पढमे पक्खे मग्गसिरबहुले तस्स णं मग्गसिरबहुलस्स दसमीपक्खेणं पाईणगामिणीए छायाए पोरिसीए अभिनिविट्टाए पमाणपत्ताए सुव्वएणं दिवसेणं विजएणं मुहुत्तेणं चंदप्पभाए सीयाए सदेवमणुयासुराए परिसाए समणुगम्ममाणमग्गे संखियचक्कियनंगलियमुहमंगलियवद्धमाणगपूसमाणगघंटियगणेहिं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं मणुण्णाहिं मणामाहिं ओरालाहिं कल्लाणाहिं सिवाहिं धन्नाहिं मंगल्लाहिं मियमहुरसस्सिरीयाहिं वग्गूहिं अभिनंदमाणा अभिसंथुवमाणा य एवं वयासी ॥ १११ ॥ जय २ नंदा! जय २ भद्दा! भद्दं ते ⊢अभग्गेहिं णाणदंसणचरित्तेहिं अजियाइं जिणाहि इंदियाइं, जियं च पालेहि समणधम्मं, जिअविग्घो वि य वसाहि तं देव! सिद्धिमज्झे, निहणाहि रागदोसमल्ले तवेणं, धिइधणियबद्धकच्छे मद्दाहि अट्ठकम्मसत्तू झाणेणं उत्तमेणं सुक्केणं अप्पमत्तो हराहि आराहणपडागं च वीर! तेलोक्करंगमज्झे, पावय वितिमिरमणुत्तरं केवलं वरणाणं, गच्छ य मोक्खं परमपयं जिणव-

१ °पत्ता॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जे से हेमं° अवा॰ ॥ २ मणोरमाहिं ओरा° घ॥ ३ °ल्लाहिं सस्सिरीयाहिं हिययगमणिज्जाहिं हिययपल्हायणिज्जाहिं मितमहुरगंभीराहिं अट्ठसंभियाहिं अपुणरुत्ताहिं वग्गूहिं अणवरतं अभिणंदंता य अभिथुणंता य एवं वयासी ॥ १११ ॥ छ ॥ ४ ⊢ ⊣ एतच्चिह्नमध्यगतः पाठः अवा॰ ॥ ५ °चरित्तमुत्तमेहिं अजि° छ ॥

रोवदिट्ठेणं मग्गेणं अकुडिलेणं, हंता परीसहचमूं,⊣ जय २ खत्तियवरवसहा! बहूइं दिवसाइं बहूइं पक्खाइं बहूइं मासाइं बहूइं उऊइं बहूइं अयणाइं बहूइं संवच्छराइं अभीए परीसहोवसग्गाणं खंतिखमे भयभेरवाणं धम्मे ते अविग्घं भवउ त्ति कट्टु जय २ सद्दं पउंजंति ॥ ११२ ॥ तए णं समणे भगवं महावीरे नयणमालासहस्सेहिं पेच्छिज्जमाणे २ वयणमालासहस्सेहिं अभि-[2]थुव्वमाणे २ हिययमालासहस्सेहिं ओनंदिज्जमाणे २ मणोरहमालासह-स्सेहिं विच्छिप्पमाणे विच्छि २ कंतिरूवगुणेहिं पत्थिज्जमाणे प २ अं-गुलिमालासहस्सेहिं दाइज्जमाणे दा २ दाहिणहत्थेणं बहूणं नरनारि[3]सहस्साणं अंजलिमालासहस्साइं पडिच्छमाणे[4] २ भवणपंतिसहस्साइं समति-च्छमाणे स २ तंतीतलतालतुडियगीयवाइयरवेणं महुरेण य मणहरेणं जयजयसद्दघोसमीसिएणं मंजुमंजुणा घोसेण य पडिबुज्झमाणे प २ सव्वि-ड्ढीए ⊢सव्वजुईए सव्वबलेणं सव्ववाहणेणं सव्वसमुदएणं सव्वादरेणं स-व्वविभूतीए सव्वविभूसाए सव्वसंभमेणं सव्वसंगमेणं सव्वपगतीहिं सव्व-णाडएहिं सव्वतालायरेहिं सव्वोरोहेणं सव्वपुप्फवत्थगंधमल्लालंकारविभूसाए सव्वतुडियसद्दसण्णिणादेणं महता इड्ढीए महता जुतीए महता बलेणं महता वाहणेणं महता समुदएणं महता वरतुडितजमगसमगप्पवादितेणं संखप-णवपडहभेरिझल्लरिखरमुहि[7]हुडुक्कदुंदुभिनिग्घोसनादिय⊣ रवेणं कुंडपुरं नगरं मज्झंमज्झेणं निग्गच्छइ, नि २ त्ता जेणेव णायसंडवणे उज्जाणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ ॥ ११३ ॥ २ त्ता असोग-वरपायवस्स अहे सीयं ठावेइ, अहे २ त्ता सीयाओ पच्चोरुहइ, सीयाओ २ त्ता सयमेव आहरणमल्लालंकारं ओमुयइ, आभर २ सयमेव पंचमुट्ठियं

---

१ °चमू, अभिभविया गामकंटगोवसग्गाणं धम्मे ते अविग्घं छ ॥ २ °स्सेहिं अहिनंदि° च ॥ ३ °नारिजणसह° छ ॥ ४ °णे २ बहूइं भव° च ॥ ५ °णायरपं° छ ॥ ६ ⊢ ⊣ एतच्चिह्नमध्यगतः पाठः अर्वा॰ । तालपत्रीयप्रतिषु तु एतत्स्थाने जाव इत्येव वर्त्तते ॥ ७ °मुहिमुइंगदुंदु° छ ॥

लोयं करेइ, स २ त्ता छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं एगं देवदूसमायाय एगे अबीए मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए ॥ ११४ ॥

समणे भगवं महावीरे संवच्छरं साहियं मासं जाव चीवरधारी होत्था, तेण परं अचेलेपाणिपडिग्गहिए ॥ ११५ ॥ समणे भगवं महावीरे साइरेगाइं दुवालस वासाइं निच्चं वोसट्ठकाऐ चियत्तदेहे जे केइ उवसग्गा उप्पज्जंति, तं जहा—दिव्वा वा माणुस्सा वा तिरिक्खजोणिया वा अणुलोमा वा पडिलोमा वा ते उप्पन्ने सम्मं सहइ खमइ तितिक्खइ अहियासेइ ॥ ११६ ॥ तए णं समणे भगवं महावीरे अणगारे जाए इरियासमिए भासासमिए एसणासमिए आयाणभंडमत्तनिक्खेवणासमिए उच्चारपासवणखेलसिंघाणजल्लपारिट्ठावणियासमिए मणसमिए वइसमिए कायसमिए मणगुत्ते वयगुत्ते कायगुत्ते गुत्ते गुत्तिंदिए गुत्तबंभयारी अकोहे अमाणे अमाए अलोभे संते पसंते उवसंते परिनिव्वुडे अणासवे अममे अकिंचणे छिन्नगंथे निरुवलेवे, कंसपाई इव मुक्कतोये, संखो इव निरंजणे, जीवो इव अप्पडिहयगई, गगणं पिव निरालंबणे, वायुरिव अपडिबद्धे, सारयसलिलं व सुद्धहियए, पुक्खरपत्तं व निरुवलेवे, कुम्मो इव गुत्तिंदिए, खग्गिविसाणं व एगजाए, विहग इव विप्पमुक्के, भारुंडपक्खी इव अप्पमत्ते, कुंजरो इव सोंडीरे, वसभो इव जायथामे, सीहो इव दुद्धरिसे, मंदरो इव अप्पकंपे, सागरो इव गंभीरे, चंदो इव सोमलेसे, सूरो इव दित्ततेए, जच्चकणगं व जायरूवे, वसुंधरा इव सव्वफासविसहे, सुहुयहुयासणो इव तेयसा

---

१ °काय विचित्तदेहे छ॥ २ तए णं से भगवं क-ख-ग-घ-च॥ ३ भिन्नगंथे क-घ॥ ४ °यए, आगरिसपलिभागे विव पागडभावे, पुक्ख° छ॥ ५ °मदंसणे, सूरो छ॥

जलंते ॥ ११७ ॥ ⊢एतेसिं पदाणं इमातो दुन्नि संघयणगाहाओ— कंसे संखे जीवे, गगणे वायू य सरयसलिले य। पुक्खरपत्ते कुम्मे, विहगे खग्गे य भारंडे ॥ १ ॥ कुंजर वसभे सीहे, णगराया चेव सागरमखोभे। चंदे सूरे कणगे, वसुंधरा चेवं हूयवहे ॥ २ ॥⊣ नत्थि णं तस्स भगवंतस्स कत्थइ पडिबंधो भवति। से य पडिबंधे चउव्विहे पण्णत्ते, तं जहा—दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ। दव्वओ णं सचित्ताचित्तमीसिएसु दव्वेसु। खेत्तओ णं गामे वा नगरे वा अरण्णे वा खित्ते वा खले वा घरे वा अंगणे वा णहे वा। कालओ णं समए वा आवलियाए वा आणापाणुए वा थोवे वा खणे वा लवे वा मुहुत्ते वा अहोरत्ते वा पक्खे वा मासे वा उऊ वा अयणे वा संवच्छरे वा अन्नयरे वा दीहकालसंजोगे वा। भावओ णं कोहे वा माणे वा मायाए वा लोभे वा भये वा हासे वा पेज्जे वा दोसे वा कलहे वा अब्भक्खाणे वा पेसुन्ने वा परपरिवाए वा अरतिरती वा मायामोसे वा मिच्छादंसणसल्ले वा। (ग्रं० ६००) तस्स णं भगवंतस्स नो एवं भवइ ॥ ११८ ॥ से णं भगवं वासावासवज्जं अट्ठ गिम्हहेमंतिए मासे गामे एगराईए नगरे पंचराईए वासीचंदणसमाणकप्पे समतिणमणिलेट्ठुकंचणे समदुक्खसुहे इहलोगपरलोगअपडिबद्धे जीवियमरणे निरवकंखे संसारपारगामी कम्मसंगनिग्घायणट्ठाए अब्भुट्ठिए एवं च णं विहरइ ॥ ११९ ॥

तस्स णं भगवंतस्स अणुत्तरेणं नाणेणं अणुत्तरेणं दंसणेणं अणुत्तरेणं चरित्तेणं अणुत्तरेणं आलएणं अणुत्तरेणं विहारेणं अणुत्तरेणं वीरिएणं अणुत्तरेणं अज्जवेणं अणुत्तरेणं मद्दवेणं अणुत्तरेणं लाघवेणं अणुत्तराए खंतीए अणुत्तराए मुत्तीए अणुत्तराए गुत्तीए अणुत्तराए तुट्ठीए अणुत्तरेणं सच्चसंजमतवसुचरियसोवचइयफलपरिनिव्वाणमग्गेणं अप्पाणं

१ ⊢ ⊣ एतच्चिह्नमध्यवर्त्ति गाथायुगलं अर्वा० ॥ २ संगहणि° अर्वा० ॥ ३ चेव सुहुयहुते छ ॥ ४ कम्मसंघनि° च। कम्मसत्तुनि° अर्वा० ॥

भावेमाणस्स दुवालसे संवच्छराइं विइक्कंताइं। तेरसमस्स संवच्छरस्स अंतरा वट्टमाणस्स जे से गिम्हाणं दोच्चे मासे चउत्थे पक्खे वइसाहसुद्धे तस्स णं वइसाहसुद्धस्स दसमीए पक्खेणं पाईणगामिणीए छायाए पोरिसीए अभिनिवट्टाए पमाणपत्ताए सुव्वएणं दिवसेणं विजएणं मुहुत्तेणं जंभियगामस्स नगरस्स बहिया उजुवालियाए नईए तीरे वियावत्तस्स चेईयस्स अदूरसामंते सामागस्स गाहावइस्स कट्ठकरणंसि सालपायवस्स अहे गोदोहियाए उक्कुडुयनिसिज्जाए आयावणाए आयावेमाणस्स छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं हत्थुत्तराहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं झाणंतरियाए वट्टमाणस्स अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुन्ने केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने ॥ १२० ॥ तए णं से भगवं अरहा जाए जिणे केवली सव्वन्नू सव्वदरिसी सदेवमणुयासुरस्स लोगस्स परियायं जाणइ पासइ, सव्वलोए सव्वजीवाणं आगइं गइं ठिइं चवणं उववायं तक्कं मणो माणसियं भुत्तं कडं पडिसेवियं आविकम्मं रहोकम्मं अरहा अरहस्सभागी तं तं कालं मणवयणकायजोगे वट्टमाणाणं सव्वलोए सव्वजीवाणं सव्वभावे जाणमाणे पासमाणे विहरइ ॥ १२१ ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे अट्ठियगामं नीसाए पढमं अंतरावासं वासावासं उवागए। चंपं च पिट्ठिचंपं च निस्साए तओ अंतरावासे वासावासं उवागए। वेसालिं नगरिं वाणियगामं च निस्साए दुवालस अंतरावासे वासावासं उवागए। रायगिहं नगरं नालंदं च बाहरियं निस्साए चोद्दस अंतरावासे वासावासं उवागए। छ म्मिहिलाए दो भद्दियाए एगं आलभियाए एगं सावत्थीए एगं पणीयभूमीए एगं

१ °लस वासाइं वि° च-छ ॥ २ °मस्स वासस्स च-छ ॥ ३ तीरंसि वि° छ ॥ ४ तए णं भगवं महावीरे क-ग। तए णं समणे भगवं महावीरे कल्पकि०। तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे अर्वा० ॥ ५ सव्वजगज्जीवाणं च ॥ ६ °काइए जोगे छ ॥ ७ छ महिलियाए क-घ ॥

पावाए मज्झिमाए हत्थिवालस्स रन्नो रज्जुगसहाए अपच्छिमं अंतरावासं वासावासं उवागए ॥ १२२ ॥ तत्थ णं जे से पावाए मज्झिमाए हत्थिवालस्स रन्नो रज्जुगसभाए अपच्छिमं अंतरावासं वासावासं उवागए, तस्स णं अंतरावासस्स जे से वासाणं चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे कत्तियबहुले तस्स णं कत्तियबहुलस्स पन्नरसीपक्खेणं जा सा चरिमा रयणी तं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे कालगए विइक्कंते समुज्जाए छिन्नजाइजरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे मुत्ते अंतगडे परिनिव्वुडे सव्वदुक्खपहीणे चंदे नामं से दोच्चे संवच्छरे पीतिवद्धणे मासे नंदिवद्धणे पक्खे सुव्वयग्गी नामं से दिवसे उवसमि त्ति पवुच्चइ देवाणंदा नामं सा रयणी निरइ त्ति पवुच्चइ अच्चे लवे मुहुत्ते पाणू थोवे सिद्धे नागे करणे सव्वट्ठसिद्धे मुहुत्ते साइणा नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं कालगए विइक्कंते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥ १२३ ॥ जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे कालगए जाव सव्वदुक्खप्पहीणे सा णं रयणी बहूहिं देवेहि य देवेहि य ओवयमाणेहि य उप्पयमाणेहि य उज्जोविया यावि होत्था ॥ १२४ ॥ जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे कालगए जाव सव्वदुक्खप्पहीणे सा णं रयणी बहूहिं देवेहिं य देवीहि य ओवयमाणेहि य उप्पयमाणेहि य उप्पिंजलगमाणभूया कहकहगभूया या वि होत्था ॥ १२५ ॥ जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे कालगए जाव सव्वदुक्खप्पहीणे तं रयणिं च णं जेट्ठस्स गोयमस्स इंदभूइस्स अणगारस्स अंतेवासिस्स नायए पेज्जबंधणे वोच्छिन्ने अणंते अणुत्तरे जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने ॥ १२६ ॥ जं रयणिं च णं समणे जाव सव्वदुक्खप्पहीणे तं रयणिं च णं नव मल्लई नव लिच्छई कासीकोसलगा अट्ठारस वि गणरायाणो अमावसाए पाराभोयं पोसहोववासं पट्ठवइंसु, गते से

भावुज्जोए दव्वुज्जोवं करिस्सामो ॥ १२७ ॥ जं रयणिं च णं समणे जाव सव्वदुक्खप्पहीणे तं रयणिं च णं खुद्दाए भासरासी महग्गहे दोवाससहस्सट्ठिई समणस्स भगवओ महावीरस्स जम्मनक्खत्तं संकंते ॥ १२८ ॥ जप्पभिइं च णं से खुड्डाए भासरासी महग्गहे दोवाससहस्सट्ठिई समणस्स भगवओ महावीरस्स जम्मनक्खत्तं संकंते तप्पभिइं च णं समणाणं निग्गंथाणं निग्गंथीण य नो उदिए उदिए पूयासकारे पवत्तति ॥ १२९ ॥ जया णं से खुड्डाए जाव जम्मनक्खत्ताओ वीतिक्कंते भविस्सइ तया णं समणाणं निग्गंथाणं निग्गंथीण य उदिए उदिए पूयासकारे पवत्तिस्सति ॥ १३० ॥ जं रयणिं च णं समणे भगवं महावीरे कालगए जाव सव्वदुक्खप्पहीणे तं रयणिं च णं कुंथू अणुद्धरी नामं समुप्पन्ना, जा ठिया अचलमाणा छउमत्थाणं निग्गंथाणं निग्गंथीण य नो चक्खुफासं हव्वमागच्छइ, जा अठिया चलमाणा छउमत्थाणं निग्गंथाणं निग्गंथीण य चक्खुफासं हव्वमागच्छइ, जं पासित्ता बहूहिं निग्गंथेहिं निग्गंथीहि य भत्ताइं पच्चक्खायाइं ॥ १३१ ॥ से किमाहु भंते!? अज्जप्पभिइं दुराराहए संजमे भविस्सइ ॥ १३२ ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स इंदभूइपामोक्खाओ चोद्दस समणसाहस्सीओ उक्कोसिया समणसंपया होत्था ॥ १३३ ॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स अज्जचंदणापामोक्खाओ छत्तीसं अज्जियासाहस्सीओ उक्कोसिया अज्जियासंपया होत्था ॥ १३४ ॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स संखसयगपामोक्खाणं समणोवासगाणं एगा सयसाहस्सी अउणट्ठिं च सहस्सा उक्कोसिया समणोवासयाणं संपया होत्था ॥ १३५ ॥ समणस्स भगवओ महावीरस्स

---

१ °क्कारे भविस्सति क॥ २ °इय सामण्णे भ° च ॥

सुलसारेवईपामोक्खाणं समणोवासियाणं तिण्णि सयसाहस्सीओ अट्ठारस य सहस्सा उक्कोसिया समणोवासियाणं संपया होत्था ॥ १३६ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स तिन्नि सया चोद्दसपुव्वीणं अजिणाणं जिणसंकासाणं सव्वक्खरसन्निवाईणं जिणो विव अवितहं वागरमाणाणं उक्कोसिया चोद्दसपुव्वीणं संपया होत्था ॥ १३७ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स तेरस सया ओहिनाणीणं अतिसेसपत्ताणं उक्कोसिया ओहिनाणीणं संपया होत्था ॥ १३८ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स सत्त सया केवलनाणीणं संभिन्नवरनाणदंसणधराणं उक्कोसिया केवलनाणिसंपया होत्था ॥ १३९ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स सत्त सया वेउव्वीणं अदेवाणं देविड्ढिपत्ताणं उक्कोसिया वेउव्विसंपया होत्था ॥ १४० ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स पंचसया विउलमईणं अड्ढाइज्जेसु दीवेसु दोसु य समुद्देसु सण्णीणं पंचिंदियाणं पज्जत्तगाणं जीवाणं मणोगए भावे जाणमाणाणं उक्कोसिया विउलमईसंपया होत्था ॥ १४१ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स चत्तारि सया वाईणं सदेवमणुयासुराए परिसाए वाए अपराजियाणं उक्कोसिया वाइसंपया होत्था ॥ १४२ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स सत्त अंतेवासिसयाइं सिद्धाइं जाव सव्वदुक्खप्पहीणाइं, चउद्दस अज्जियासयाइं सिद्धाइं ॥ १४३ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स अट्ठ सया अणुत्तरोववाइयाणं गइकल्लाणाणं ठिइकल्लाणाणं आगमेसिभद्दाणं उक्कोसिया अणुत्तरोववाइयाणं संपया होत्था ॥ १४४ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स दुविहा अंतकडभूमी होत्था, तं जहा—जुगंतकडभूमी य परि-

---

१ °सिया सावियासंप° च ॥ २ °व्वीणं समत्तसुयनाणीणं अजि° छ ॥ ३ °लवरनाणि° क–ग ॥ ४ अदिव्वाणं दिव्विड्ढि° क ॥ ५ °दीवसमु° ख–छ ॥ ६ °णाणं पासमाणाणं उक्कोसिया मणपज्जवणाणीणं संपया° छ ॥

यायंतकडभूमी य। जाव तच्चाओ पुरिसजुगाओ जुगंतकडभूमी, चउवास-परियाए अंतमकासी ॥ १४५ ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे तीसं वासाइं अगारवासमज्झे वसित्ता, साइरेगाइं दुवालस वासाइं छउमत्थपरियागं पाउणित्ता, देसूणाइं तीसं वासाइं केवलिपरियागं पाउणित्ता, बायालीसं वासाइं सामन्नपरियायं पाउणित्ता, बावत्तरिं वासाइं सव्वाउयं पालइत्ता, खीणे वेयणिज्जाउयनामगोत्ते इमीसे ओसप्पिणीए दूसमसुसमाए समाए बहुवीइक्कंताए तिहि वासेहि अद्धनवमेहि य मासेहिं सेसेएहिं पावाए मज्झिमाए हत्थिपालगस्स रन्नो रज्जुगसभाए एगे अबीए छट्टेणं भत्तेणं अपाणएणं साइणा नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं पच्चूसकालसमयंसि संपलियंकनिसन्ने पणपन्नं अज्झयणाइं कल्लाणफलविवागाइं पणपन्नं अज्झयणाइं पावफलविवागाइं छत्तीसं च अपुट्ठवागरणाइं वागरित्ता पधाणं नाम अज्झयणं विभावेमाणे २ कालगए वितिक्कंते समुज्जाए छिन्नजाइजरामरणबंधणे सिद्धे बुद्धे मुत्ते अंतकडे परिनिव्वुडे सव्वदुक्खप्पहीणे ॥ १४६ ॥ समणस्स णं भगवओ महावीरस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणस्स नव वाससयाइं विइक्कंताइं, दसमस्स य वाससयस्स अयं असीइमे संवच्छरकाले गच्छइ। वायणंतरे पुण अयं तेणउए संवच्छरकाले गच्छइ इति दीसइ ॥ १४७ ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं पासे अरहा पुरिसादाणीए पंचविसाहे होत्था, तं जहा—विसाहाहिं चुए चइत्ता गब्भं वक्कंते १ विसाहाहिं जाए २ विसाहाहिं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए ३ विसाहाहिं अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे कसिणे पडिपुन्ने केवलवरनाणदंसणे

१ सेसेहिं च-छ ॥ २ °त्ता पावयणं नाम क-ख-घ ॥ ३ °प्पहीणस्स धुवसेणरातिणो पुत्तमरणे एगे वाससहस्से असीतिवासाहिए वीतिक्कंते ॥ १४७ ॥ छ ॥

समुप्पन्ने ४ विसाहाहिं परिनिव्वुए ५ ॥ १४८ ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं पासे अरहा पुरिसादाणीए जे से गिम्हाणं पढमे मासे पढमे पक्खे चित्तबहुले तस्स णं चित्तबहुलस्स चउत्थीपक्खेणं पाणयाओ कप्पाओ वीसं सागरोवमट्ठितीयाओ अणंतरं चयं चइत्ता इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे वाणारसीए नयरीए आससेणस्स रन्नो वम्माए देवीए पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि विसाहाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं आहारवक्कंतीए (ग्रं. ७००) भववक्कंतीए सरीरवक्कंतीए कुच्छिसि गब्भत्ताए वक्कंते ॥ १४९ ॥ पासे णं अरहा पुरिसादाणीए तिण्णाणोवगए यावि होत्था—चइस्सामि त्ति जाणइ, चयमाणे न जाणइ, चुए मि त्ति जाणइ, तेणं चेव अभिलावेणं सुविणदंसणविहाणेणं सव्वं जाव निययं गिहं अणुप्पविट्ठा जाव सुहं सुहेणं तं गब्भं परिवहइ ॥ १५० ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं पासे अरहा पुरिसादाणीए जे से हेमंताणं दोच्चे मासे तच्चे पक्खे पोसबहुले तस्स णं पोसबहुलस्स दसमीपक्खेणं नवण्हं मासाणं बहुपडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाण य राइंदियाणं विइक्कंताणं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि विसाहाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं अरोगा[2] अरोगं पयाया[3], जम्मणं सव्वं पासाभिलावेण भाणियव्वं जाव तं होउ णं कुमारे पासे नामेणं ॥ १५१ ॥

पासे णं अरहा पुरिसादाणीए दक्खे दक्खपइण्णे पडिरूवे अल्लीणे भद्दए विणीए तीसं वासाइं अगारवासमज्झे वसित्ता णं

---

१ जाणइ चुतो मीति० जं रयणिं च णं पासे अरहा पुरिसादाणीए वम्माए कुच्छिसि गब्भत्ताए० तं रयणिं च णं सा वम्मादेवी सयणिज्जंसि सुत्तजागरा ओहीरमाणी २ इमेतारूवे ओराले चुद्दस सुमिणे पासित्ता णं पडिबुद्धा, तं०—गय० गाहा। तेणं चेव विहिणा सुविणदंसण° च। जाणइ चुतो मि त्ति से जाणति। जं रयणिं पासे अरहा पुरिसादाणीए वम्माए देवीए कुच्छिसि गब्भत्ताए वक्कंते तं णं रयणिं सा वम्मादेवी तंसि तारिसगंसि वासघरंसि वासघरवण्णतो तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि जहा तिसला तहा सव्वं जाव छ॥ २ आरोग्गा आरोग्गं ख–घ–छ॥ ३ °या, एवं जहा वद्धमाणसामिस्स जातकम्मं जाव दवावेमाणे य विहरति, जाव तं छ॥

पुणरवि लोयंतिएहिं जियकप्पिएहिं देवेहिं[1] ताहिं इट्ठाहिं जाव[2] एवं वयासी—जय जय नंदा जय जय भद्दा, भद्दं ते जाव जय जय सद्दं पउंजंति ॥ १५२ ॥ पुव्विं पि णं पासस्स अरहओ पुरिसादाणियस्स माणुस्सगाओ गिहत्थधम्माओ अणुत्तरे[3] आहोहियए तं चेव सव्वं जाव दायं दाइयाणं परिभाएत्ता जे से हेमंताणं दोच्चे मासे तच्चे पक्खे पोसबहुले[4] तस्स णं पोसबहुलस्स एक्कारसी दिवसेणं पुव्वण्हे[5]कालसमयंसि विसालाए सिबियाए[6] सदेवमणुयासुराए परिसाए[7] तं चेव सव्वं नवरं वाणारसिं नगरिं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, नि २ त्ता जेणेव आसमपए उज्जाणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ, तेणेव २ त्ता असोगवरपायवस्स[8] अहे सीयं ठावेइ, २ त्ता सीयाओ पच्चोरुहइ, सी २ त्ता सयमेव आभरण[9]मल्लालंकारं[10] ओमुयति[11], ओ २ त्ता सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ, पं० लोयं करित्ता अट्ठमेणं भत्तेणं अपाणएणं विसाहाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं एगं देवदूसमायाय तिहिं पुरिससएहिं सद्धिं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए ॥ १५३ ॥

पासे णं अरहा पुरिसादाणीए तेसीइं राइंदियाइं निच्चं वोसट्ठकाए चियत्तदेहे जे केइ उवसग्गा उप्पज्जंति, तं जहा—दिव्वा वा माणुस्सा वा तिरिक्खजोणिया वा, अणुलोमा वा पडिलोमा वा, ते उप्पन्ने सम्मं सहइ तितिक्खइ खमइ अहियासेइ ॥ १५४ ॥ तए णं से

---

१ देवेहिं जाव जयजयसद्दं पउंजंति, ताहिं इट्ठाहिं जाव भविस्सइ त्ति कट्टु। पुव्विं छ ॥ २ जाव भविस्सति त्ति कट्टु। पुव्विं च ॥ ३ अणुत्तरे अधोहिए णाणदंसणे होत्था, तते ण पासे अरहा पुरिसादाणिए तेणं अणुत्तरेणं अधोहिएणं णाणदंसणेणं अप्पणो णिक्खमणकालं आभोएति, २ त्ता चेच्चा हिरण्णं जाव परियाभाएत्ता च-छ ॥ ४ °सीपक्खेणं च-छ ॥ ५ °ण्हदेसकाल° च ॥ ६ सीयाए छ ॥ ७ °साए समणुगम्ममाणमग्गे संखिय जाव वाणारसीए नगरीए मज्झं छ ॥ ८ °स्स हेट्ठा सीयं च-छ ॥ ९ °रणालं° ख ॥ १० °काराइं ओ° घ ॥ ११ °मुंचति छ ॥

पासे भगवं अणगारे जाए इरियासमिए जाव अप्पाणं भावेमाणस्स तेसीइं राइंदियाइं विइकंताइं चउरासीइ[2]मेस्स राइंदियस्स अंतरा वट्टमाणे जे से गिम्हाणं पढमे मासे पढमे पक्खे चित्तबहुले तस्स णं चित्तबहुलस्स चउत्थीपक्खेणं पुव्वण्हकालसमयंसि[3] धायतिपायवस्स अहे छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं विसाहाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं झाणंतरियाए वट्टमाणस्स अणंते अणुत्तरे निव्वाघाए निरावरणे जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने जाव जाणमाणे पासमाणे विहरइ ॥ १५५ ॥

पासस्स णं अरहओ पुरिसादाणीयस्स अट्ठ गणा अट्ठ गणहरा होत्था, तं जहा—सुंभे य[4] अज्जघोसे य वसिट्ठे बंभयारि य। सोमे सिरिहरे चेव वीरभद्दे[5] जसे वि य ॥ १ ॥ ॥ १५६ ॥ पासस्स णं अरहओ पुरिसादाणीयस्स अज्जदिण्णपामोक्खाओ सोलस समणसाहस्सीओ उक्कोसिया समणसंपया होत्था। पासस्स णं अरहओ० पुप्फचूलापामोक्खाओ अट्ठत्तीसं अज्जियासाहस्सीओ उक्कोसिया अज्जियासंपदा होत्था। पासस्स णं अरहओ पुरिसादाणीयस्स सुनंदपामोक्खाणं समणोवासगाणं एगा सयसाहस्सी चउसट्ठिं च सहस्सा उक्कोसिया समणोवासगसंपया होत्था। पासस्स णं अरहओ० सुनंदापामोक्खाणं समणोवासिगाणं तिन्नि सयसाहस्सीओ सत्तावीसं च सहस्सा उक्कोसिया समणोवासियाणं संपया होत्था। पासस्स णं अरहओ० अद्धुट्ठसया चोद्दसपुव्वीणं अजिणाणं जिणसंकासाणं सव्वक्खर जाव चोद्दसपुव्वीणं संपया होत्था। पासस्स णं० चोद्दस सया ओहिनाणीणं, दस सया केवलनाणीणं, एक्कारस सया वेउव्वियाणं, अद्धट्ठमसया विउलमईणं, छ स्सया वाईणं, छ सया

---

१ जाव कम्मसेणनिग्घायणट्ठाए अब्भुट्ठिते विहरति, तस्स णं भगवओ अणुत्तरेणं णाणेणं जाव फलपरिनिव्वाणमग्गेणं अप्पाणं छ ॥ २ °मए राइंदिए अंतरा छ ॥ ३ °सि धवपायव° कं ॥ ४ य मुंजघोसे च ॥ ५ वारीभद्दे ग-च-छ ॥ ६ सुव्वयपामो° क-छ ॥ ७ चोयट्ठिं च ॥ ८ °सगाणं संप° ग-च ॥

रिउमईणं, बारस सया अणुत्तरोववाइयाणं० ॥ १५७ ॥ पासस्स णं अरहओ पुरिसादाणीयस्स दुविहा अंतकडभूमी होत्था, तं जहा—जुयंतकडभूमी य परियायंतकडभूमी य। जाव चउत्थाओ पुरिसजुगाओ जुयंतकडभूमी, तिवासपरियाए अंतमकासी ॥ १५८ ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं पासे अरहा पुरिसादाणीए तीसं वासाइं अगारवासमज्झे वसित्ता, तेसीतिं राइंदियाइं छउमत्थपरियायं पाउणित्ता, देसूणाइं सत्तरिं वासाइं केवलिपरियायं पाउणित्ता, बहुपडिपुन्नाइं सत्तरिं वासाइं सामन्नपरियायं पाउणित्ता, एक्कं वाससयं सव्वाउयं पालित्ता खीणे वेयणिज्जाउयनामगोत्ते इमीसे ओसप्पिणीए दूसमसूसमाए समाए बहुवीइक्कंताए जे से वासाणं पढमे मासे दोच्चे पक्खे सावणसुद्धे तस्स णं सावणसुद्धस्स अट्ठमीपक्खेणं उप्पिं सम्मेयसेलसिहरंसि अप्पचोत्तीसइमे मासिएणं भत्तेणं अपाणएणं विसाहाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं पुव्वण्हकालसमयंसि वग्घारियपाणी कालगए जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥ १५९ ॥ पासस्स णं अरहओ पुरिसादाणियस्स कालगतस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणस्स दुवालस वाससयाइं विइक्कंताइं तेरसमस्स य वाससयस्स अयं तीसइमे संवच्छरकाले गच्छइ ॥ १६० ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं अरहा अरिट्ठनेमी पंचचित्ते होत्था, तं जहा—चित्ताहिं चुए चइत्ता गब्भं वक्कंते जाव चित्ताहिं परिनिव्वुए ॥ १६१ ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं अरहा अरिट्ठनेमी जे से वासाणं चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे कत्तियबहुले तस्स णं कत्तियबहुलस्स तेरसीपक्खेणं अपराजियाओ महाविमाणाओ बत्तीसं सागरोवम-

१-२ वरिसाइं च ॥ ३ पालइत्ता ग-घ ॥ ४ सिहरस्स च ॥ ५ वाघारि० च ॥ ६ ०स्स धुवसेणराइणो सुतोहवणे तेरस वाससयाइं तीसाहियाइं विइक्कंताइं। तेणं छ ॥

ट्ठितीयाओ अणंतरं चयं चइत्ता इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे सोरियपुरे नगरे समुद्दविजयस्स रन्नो भारियाए सिवाए देवीए पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि जाव चित्ताहिं गब्भत्ताए वेक्कंते, सव्वं तहेव सुमिणदंसणदविणसंहरणाइयं एत्थ भणियव्वं ॥ १६२ ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं अरिहा अरिट्ठनेमी जे से वासाणं पढमे मासे दोच्चे पक्खे सावणसुद्धे तस्स णं सावणसुद्धस्स पंचमीपक्खेणं नवण्हं मासाणं जाव चित्ताहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं अरोगा अरोगं पयाया। जंम्मणं समुद्दविजयाभिलावेणं नेतव्वं, जाव तं होउ णं कुमारे अरिट्ठनेमी नामेणं ॥ १६३ ॥

अरहा अरिट्ठनेमी दक्खे जाव तिन्नि वाससयाइं कुमारे अगारवासमज्झे वसित्ता णं पुणरवि लोयंतिएहिं जीयकप्पिएहिं देवेहिं तं चेव सव्वं भाणियव्वं, जाव दायं दाइयाणं परिभाएत्ता जे से वासाणं पढमे मासे दोच्चे पक्खे सावणसुद्धे तस्स णं सावणसुद्धस्स छट्ठीपक्खेणं पुव्वण्हकालसमयंसि उत्तरकुराए सीयाए सदेवमणुयासुराए परिसाए अणुगम्ममाणमग्गे जाव बारवईए नगरीए मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, नि २ त्ता जेणेव रेवयए उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ, उ २ असोगवरपायवस्स अहे सीयं ठावेइ, सीयं २ त्ता सीयाए पच्चोरुहइ, सी २ त्ता सयमेव आभरणमल्लालंकारं ओमुयइ,

---

१ वक्कंते । अरहा णं अरिट्ठनेमी तिण्णाणोवगए होत्था, चइस्सामीति जाणति, चयमाणे ण जाणति, चुतो मि त्ति जाणति । जं रयणिं च णं अरहा अरिट्ठनेमी सिवाए देवीए कुच्छिंसि गब्भत्ताए वक्कंते तं रयणिं च णं सा सिवा देवी सयणिज्जंसि सुत्तजागरा ओहीरमाणी ओहीरमाणी० एवं सुमिणदंसणं सव्वं । तेणं कालेणं च–छ ॥ २ जायकम्मं जहा वद्धमाणस्स । तेणं कालेणं तेणं समएणं अरहा छ ॥ ३ °लावेणं भाणियव्वं च ॥ ४ दक्खे पतिण्णे पडिरूवे भद्दए विणीए तिण्णि च ॥ ५ कुमारवास° च–छ ॥ ६ देवेहिं ताहिं इट्ठाहिं जाव भविस्सति त्ति कट्टु । पुव्विं पि य णं अरहतो अरिट्ठनेमिस्स माणुस्सातो गिहत्थधम्मातो अणुत्तरे अधोधिए णं णाणदंसणे होत्था । ततेणं अरहा अरिट्ठनेमी तेणं अणुत्तरेणं अधोधिएणं णाणदंसणेणं अप्पणा णिक्खमणकालं आभोएति, २त्ता चेच्चा हिरण्णं जाव परियाभाएत्ता च ॥ ७ समणुगम्ममाणमग्गे सेसं तं चेव बारवतिं नगरिं मज्झं च–छ॥ ८ उज्जाणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव च॥ ९ °काराइं ओमु° च ॥

ओ २ त्ता सयमेव पंचमुट्ठियं लोयं करेइ, २ त्ता छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं चित्ताहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं एगं देवदूसमादाय तेगेणं पुंरिससहस्सेणं सद्धिं मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए॥ १६४॥ अरहा णं अरिट्ठनेमी चउप्पन्नं राइंदियाइं निच्चं वोसट्ठकाए चियत्तदेहे तं चेव सव्वं जाव पणपन्नेइमस्स राइंदियस्स अंतरा वट्टमाणे जे से वासाणं तच्चे मासे पंचमे पक्खे अस्सोयबहुले तस्स णं अस्सोयबहुलस्स पन्नरसीपक्खेणं दिवसस्स पच्छिमे भागे उप्पिं उज्जितसेलसिहरे वडपायवस्स अहे छट्ठेणं भत्तेणं अपाणएणं चित्ताहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं झाणंतरियाए वट्टमाणस्स जाव अणंते अणुत्तरे जाव सव्वलोए सव्वजीवाणं भावे जाणमाणे पासमाणे विहरइ॥ १६५॥

अरहओ णं अरिट्ठनेमिस्स अट्ठारस गणा गणहरा होत्था। अरहओ णं अरिट्ठनेमिस्स वरदत्तपामोक्खाओ अट्ठारस समणसाहस्सीओ उक्कोसिया समणसंपया होत्था। अरहओ णं अरिट्ठनेमिस्स अज्जजक्खिणिपामोक्खाओ चत्तालीसं अज्जियासाहस्सीओ उक्कोसिया अज्जिया संपया होत्था। अरहओ अरिट्ठनेमिस्स नंदपामोक्खाणं समणोवासगाणं एगा सयसाहस्सी अउणत्तरिं च सहस्सा उक्कोसिया समणोवासगसंपया होत्था। अरहओ अरिट्ठनेमिस्स महासुव्वया पामोक्खाणं तिन्नि सयसाहस्सीओ छत्तीसं च सहस्सा उक्कोसिया समणोवासियाणं संपया होत्था। अरहओ अरिट्ठ० चत्तारि सया चोद्दसपुव्वीणं अजि-

१ पुरिससाहस्सीए सद्धिं छ॥ २ °ममए रातिंदिए अंतरा छ॥ ३ °माणस्स घ॥ ४-५ आसोय° घ-छ॥ ६ भागे उज्जिंज क-च॥ ७ °हरंसि वेडसपाय° ग-छ॥ ८ अहे अट्ठमेणं भत्तेणं ग-छ॥ ९ अणंते अणुत्तरे केवलनाणे उप्पन्ने। तए णं अरिहा अरिट्ठनेमी सव्व° ख। अणंते जाव केवलनाणदंसणे समुप्पण्णे। तते णं से अरहा जाते विहरइ छ॥ १० जाव जाणमाणे च॥ ११ सावगसंपया च॥

णीणं जिणसंकासाणं सव्वक्खर जाव होत्था। पण्णरस सया ओहिनाणीणं, पन्नरस सया केवलनाणीणं, पन्नरस सया वेउव्वियाणं, दस सया विउलमतीणं, अट्ठ सया वाईणं, सोलस सया अणुत्तरोववाइयाणं, पन्नरस समणसया सिद्धा, तीसं अज्जियासयाइं सिद्धाइं ॥ १६६ ॥ अरहओ णं अरिट्ठ० दुविहा अंतकडभूमी होत्था, तं जहा—जुगंतकडभूमी य परियायंतकडभूमी य, जाव अट्ठमाओ पुरिसजुगाओ जुगंतकडभूमी दुवासपरियाए अंतमकासी ॥ १६७ ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं अरिहा अरिट्ठ० तिन्नि वाससयाइं कुमारवासमज्झे वसित्ता, चउप्पन्नं राइंदियाइं छउमत्थपरियागं पाउणित्ता, देसूणाइं सत्त वाससयाइं केवलिपरियागं पाउणित्ता, पडिपुन्नाइं सत्त वाससयाइं सामन्नपरियागं पाउणित्ता, एगं वाससहस्सं सव्वाउयं पालइत्ता खीणे वेयणिज्जाउयनामगोत्ते इमीसे ओसप्पिणीए दूसमसुसमाए समाए बहुवीइक्कंताए जे से गिम्हाणं चउत्थे मासे अट्ठमे पक्खे आसाढसुद्धे तस्स णं आसाढसुद्धस्स अट्ठमीपक्खेणं उप्पिं उज्जितसेलसिहरंसि पंचहिं छत्तीसेहिं अणगारसएहिं सद्धिं मासिएणं भत्तेणं अपाणएणं चित्ताहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि नेसज्जिए कालगए जाव (ग्रं० ८००) सव्वदुक्खप्पहीणे ॥ १६८ ॥ अरहओ णं अरिट्ठनेमिस्स कालगयस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणस्स चउरासीइं वाससहस्साइं विइक्कंताइं, पंचासीइमस्स य वाससहस्सस्स नव वाससयाइं विइक्कंताइं, दसमस्स य वाससयस्स अयं असीइमे संवच्छरे काले गच्छइ ॥ १६९ ॥

---

१ ० णाणं एवं वद्धमाणसामिगमतेणं णायव्वं। पण्ण० छ॥ २ ०रस अंतेवासिसया छ॥ ३-४-५ ०करभू० छ॥ ६०भूमी, तिवास० क। ०भूमी दुवालसवास० घ-च॥ ७ ०स्स छट्ठीप० घ॥ ८ ०हरस्सपं० छ॥ ९ ०स्स धुवसेणरज्जपरिवत्तिए पंचासीइवाससहस्साइं असीतिं च वासाइं विइक्कंताइं। नमिस्स छ॥

नमिस्स णं अरहओ कालगयस्स जाव प्पहीणस्स पंच वाससयसहस्साइं चउरासीइं च वाससहस्साइं नव य वाससयाइं विइक्कंताइं, दसमस्स य वाससयस्स अयं असीइमे संवच्छरे काले गच्छइ ॥ १७० ॥

मुणिसुव्वयस्स णं अरहओ कालगयस्स जाव प्पहीणस्स एक्कारस वाससयसहस्साइं चउरासीइं च वाससहस्साइं नव य वाससयाइं विइकंताइं, दसमस्स य वाससयस्स अयं असीइमे संवच्छरे गच्छइ ॥ १७१ ॥

मल्लिस्स णं अरहओ जाव प्पहीणस्स पन्नट्ठिं वाससयसहस्साइं चउरासीइं वाससहस्साइं नव य वास सयाइं विइकंताइं, दसमस्स य वाससयस्स अयं असीइमे संवच्छरे काले गच्छइ ॥ १७२ ॥

अरस्स णं अरहओ जाव प्पहीणस्स एगे वासकोडिसहस्से वितिकंते, सेसं जहा मल्लिस्स। तं च एयं—पंचसट्ठिं[1] लक्खा चउरासीइसहस्सा विइकंता तम्मि समए महावीरो निव्वुओ[2], तओ परं नव सया विइकंता, दसमस्स य वाससयस्स अयं असीइमे संवच्छरे गच्छइ। एवं अग्गओ जाव सेयंसो ताव दट्ठव्वं ॥ १७३ ॥

कुंथुस्स णं अरहओ जाव प्पहीणस्स एगे चउभागपलिओवमे विइकंते पंचसट्ठिं[3] च सयसहस्सा सेसं जहा मल्लिस्स ॥ १७४ ॥

संतिस्स णं अरहओ जाव प्पहीणस्स एगे चउभागूणे पलिओवमे विइकंते पन्नट्ठिं च, सेसं जहा मल्लिस्स ॥ १७५ ॥

धम्मस्स णं अरहओ जाव प्पहीणस्स तिन्नि सागरोवमाइं विइकंताइं पन्नट्ठिं च, सेसं जहा मल्लिस्स ॥ १७६ ॥

अणंतस्स[4] णं जाव प्पहीणस्स सत्त सागरोवमाइं विइकंताइं पन्नट्ठिं च, सेसं जहा मल्लिस्स ॥ १७७ ॥

---

१ पणसट्ठिं क ॥ २ परिनिव्वुओ छ ॥ ३ पण्णट्ठिं छ ॥ ४ अणंतइस्स ग-च ॥

विमलस्स णं जाव प्पहीणस्स सोलस सागरोवमाइं विइक्कंताइं पन्नट्ठिं च सेसं जहा मल्लिस्स ॥ १७८ ॥

वासुपुज्जस्स णं अरहओ जाव प्पहीणस्स छायालीसं सागरोवमाइं विइक्कंताइं सेसं जहा मल्लिस्स ॥ १७९ ॥

सेज्जंसस्स णं अरहओ जाव प्पहीणस्स एगे सागरोवमसए विइक्कंते पन्नट्ठिं च, सेसं जहा मल्लिस्स ॥ १८० ॥

सीयलस्स णं जाव प्पहीणस्स एगा सागरोवमकोडी तिवासअड्ढनवमासाहियबायालीसवाससहस्सेहिं उणिया विइक्कंता, एयम्मि समए वीरे निव्वुए, तओ वि य णं परं नव वाससयाइं विइक्कंताइं, दसमस्स य वाससयस्स अयं असीइमे संवच्छरे काले गच्छइ ॥ १८१ ॥

सुविहिस्स णं अरहओ[1] पुप्फदंतस्स काल जाव सव्वदुक्खप्पहीणस्स दस सागरोवमकोडीओ विइक्कंताओ, सेसं जहा सीअलस्स, [2]तं च इमं—तिवासअद्धनवमासाहिअबायालीसवाससहस्सेहिं ऊणिआ विइक्कंता इच्चाइ ॥ १८२ ॥

चंदप्पहस्स णं अरहओ जाव प्पहीणस्स एगं सागरोवमकोडिसयं विइक्कंतं सेसं जहा सीतलस्स, तं च इमं—तिवासअद्धनवमासाहियबायालीससहस्सेहिं ऊणिगामिच्चाइ ॥ १८३ ॥

सुपासस्स णं जाव प्पहीणस्स एगे सागरोवमकोडीसहस्से विइक्कंते, सेसं जहा सीयलस्स, तं च इमं—तिवासअद्धनवमासाहियबायालीससहस्सेहिं ऊणिया विइक्कंता इच्चाइ ॥ १८४ ॥

पउमप्पभस्स णं जाव प्पहीणस्स दससागरोवमकोडिसहस्सा विइ-

१ भगवओ ख ॥ २ तं चेमं ख । तं चिमं ग ॥

क्कंता, सेसं जहा सीयलस्स, तिवासअद्धनवमासाहियबायालीससहस्सेहिं ऊणिया विइक्कंता इच्चाइयं ॥ १८५ ॥

सुमइस्स णं जाव प्पहीणस्स एगे सागरोवमकोडीसयसहस्से विइक्कंते, सेसं जहा सीयलस्स, तिवासअद्धनवमासाहियबायालीससहस्सेहिं इच्चाइयं ॥ १८६ ॥

अभिनंदणस्स णं जाव प्पहीणस्स दस सागरोवमकोडीसयसहस्सा विइक्कंता, सेसं जहा सीयलस्स, तिवासअद्धनवमासाहियबायालीससहस्सेहिं इच्चाइयं ॥ १८७ ॥

संभवस्स णं अरहओ जाव प्पहीणस्स वीसं सागरोवमकोडिसयसहस्सा विइक्कंता, सेसं जहा सीयलस्स, तिवासअद्धनवमासाहियबायालीसवाससहस्सेहिं इच्चाइयं ॥ १८८ ॥

अजियस्स णं जाव प्पहीणस्स पन्नासं सागरोवमकोडिसयसहस्सा विइक्कंता, सेसं जहा सीयलस्स, तिवासअद्धनवमासाहियबायालीसवाससहस्सेहिं इच्चाइयं ॥ १८९ ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं उसहे णं अरहा कोसलिए [1]चउउत्तरासाढे अभीइपंचमे होत्था, तं जहा—[2]उत्तरासाढाहिं चुए चइत्ता गब्भं वक्कंते [3]जाव अभीइणा परिनिव्वुए ॥ १९० ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं उसभे णं अरहा कोसलिए जे से गिम्हाणं चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे आसाढबहुले तस्स णं आसाढबहुलस्स चउत्थीपक्खेणं सव्वट्ठसिद्धाओ महाविमाणाओ तेत्तीससागरोमट्ठितीयाओ अणंतरं चयं चइत्ता इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे इक्खागभूमीए नाभिस्स कुलगरस्स मरुदेवीए

१ चउआसाढे च ॥ २ आसाढाहिं च ॥ ३ जाव उत्तरासाढाहिं अणंते अणुत्तरे निव्वाघाते निरावरणे कसिणे पडिपुन्ने केवलवरनाणदंसणे समुप्पन्ने, अभिइणा छ ॥

भारियाए पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि आहारवक्कंतीए जाव गब्भत्ताए वक्कंते॥ १९१॥ उसभे अरहा कोसलिए तिन्नाणोवगए होत्था, तं० चइस्सामि त्ति जाणइ जाव सुमिणे पासइ, तं जहा—गय उसह० गाहा, सव्वं तहेव, नवरं सुविणपाढगा णत्थि, नाभी कुलगरो वागरेइ॥ १९२॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं उसभे अरहा कोसलिए जे से गिम्हाणं पढमे मासे पढमे पक्खे चित्तबहुले तस्स णं चित्तबहुलस्स अट्ठमीपक्खेणं नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अद्धट्ठमाण य राइंदियाणं जाव आसाढाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं आरोग्गा आरोग्गं पयाया, तं चेव जाव देवा देवीओ य वसुहारवासं वासिंसु, सेसं तहेव चारगसोहणं माणुम्माणवड्ढणं उस्सुक्कमाईयं ट्ठिइपडियवज्जं सव्वं भाणियव्वं॥ १९३॥ उसभेणं० कोसलिए कासवगुत्ते णं, तस्स णं पंच नामधिज्जा एवमाहिज्जंति, तं जहा—उसभे इ वा पढमराया इ वा पढमभिक्खाचरे इ वा पढमजिणे

---

१ कालसमयंसि उत्तरासाढाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं आहारवक्कंतीए भववक्कंतीए सरीरवक्कंतीए जाव छ। °कालस्स आसाढाहिं आहारवक्कंतीए ३ कुच्छिंसि गब्भ° च॥ २ जाणइ। जं णं रयणिं उसभे णं अरहा कोसलिए मरुदेवाए देवीए कुच्छिंसि गब्भत्ताए वक्कंते तं णं रयणिं सा मरुदेवा देवी तंसि तारिसगंसि सयणिज्जंसि तं चेव, णवरं पढमं उसभं मुहे अतिन्तं पासति सेसाउ गयं, णाभिकुलगरस्स साहेति, णाभी सतमेव वागरेति, णत्थि सुमिणपाढगा, ओराला णं तुमे देवा० सुमिणा दिट्ठा जाव सस्सिरिया णं तुमे देवा० सुमिणा दिट्ठा, तं०—अत्थलाभो देवा० भोगलाभो दे० सोक्खलाभो दे० पुत्तलाभो०, एवं खलु दे० णवण्हं मासाणं जाव दारगं पयाहिसि। से वि य णं दारगे उम्मुक्कबालभावे विण्णायपरिणयजोव्वणमणुप्पत्ते महाकुलगरे यावि भविस्सति। ततेणं सा मरुदेवा देवी सेसं तं चेव जाव सुहेणं तं गब्भं परिवहति छ॥ ३ °याणं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि च–छ॥ ४ उत्तरासाढा° घ–छ॥ ५ अरोग्गा अरोग्गं ग॥ ६ पयाया। जं रयणिं च णं उसभे अरहा कोसलिए जाते सा णं रयणी बहूहिं देवेहिं देवीहिं ओवतंतेहिं उप्पततेहिं य उज्जोविया यावि होत्था, एवं उप्पिंजलगभूता, कहकहगभूता। जं रयणिं च णं उसभे अरहा कोसलिए जाते तं रयणिं च णं बहवे वेसमणकुंडधारिणो तिरियजंभगा देवा इक्खागभूमीए हिरण्णरासिं च०। उसभे णं च। पयाया, जातकम्मं तहेव। उसभे णं छ॥

इ वा पढमतित्थकरे इ वा ॥ १९४ ॥ उसभे अरहा कोसलिए दक्खे पतिन्ने पडिरूवे अल्लीणभद्दए वीणीए वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्झे वसइ, वीसं २ त्ता तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं[2] रज्जवासमज्झे वसमाणे लेहाइयाओ गणियप्पहाणाओ सउणरुयपज्जवसाणाओ बाहत्तरिं[3] कलाओ चोवट्ठिं[4] महिलागुणे सिप्पसयं च कम्माणं[5] तिन्नि वि पयाहियाए उवदिसइ, २ त्ता पुत्तसयं रज्जसए[6] अभिसिंचइ, अभिसिं २ त्ता[7] पुणरवि लोयंतिएहिं जिअकप्पि० सेसं तं चेव सव्वं भाणियव्वं जाव दायं दाइयाणं परिभाएत्ता जे से गिम्हाणं पढमे मासे पढमे पक्खे चेत्तबहुले तस्स णं चेत्तबहुलस्स अट्ठमीपक्खेणं दिवसस्स पच्छिमे भागे सुदंसणाए सिवियाए[9] सदेवमणुयासुराए परिसाए समणुगम्ममाणमग्गे जाव विणीयं[10] रायहाणिं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, नि २ त्ता जेणेव सिद्धत्थवणे उज्जाणे जेणेव असोगवरपायवे तेणेव उवागच्छइ, तेणे २ त्ता असोगवरपायवस्स अहे[11] जाव सयमेव चउमुट्ठियं लोयं करेइ, २ त्ता छट्ठेणं भत्तेणं अप्पाणएणं आसाढाहिं[12] नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं उग्गाणं भोगाणं राइन्नाणं च खत्तियाणं च चउहिं[13] सहस्सेहिं सद्धिं एगं देवदूसमादाय मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइए ॥ १९५ ॥ उसभे णं अरहा कोस-

---

१ वा। तेणं कालेणं तेणं समएणं उसभे च–छ ॥ २ °स्साइं महारायवासमज्झे वसित्ता तेवट्ठिं पुव्वसयसहस्साइं रज्जे वसमाणे च–छ ॥ ३ बावत्तरिं ग–च–छ ॥ ४ चोसट्ठिं छ ॥ ५ कमेणं ग ॥ ६ रज्जे अभि° क ॥ ७ °त्ता तेसीइं पुव्वसतसहस्साइं अगारमज्झे वसित्ता पुण° च ॥ ८ °प्पिएहिं देवेहिं ताहिं इट्ठाहिं जाव भविस्सति त्ति कट्टु। पुव्विं पि य णं उसहस्स० कोसलियस्स माणुस्साओ गिहत्थधम्माओ अणुत्तरे अधोहिए णाणदंसणे होत्था। ततेणं उसभे अरहा कोसलिए तेणं अणुत्तरेणं अधोहिएणं नाणदंसणेणं अप्पणो णिक्खमणकालं आभोएति, २ त्ता चेच्चा हिरण्णं जाव परियाभाएत्ता च–छ॥ ९ सीयाए ग–च–छ ॥ १० °णीयरायधाणीए मज्झं च ॥ ११ अहे सीयं ठवेति, २ त्ता सीयातो पच्चोरुहति, सतमेव आभरणमल्लालंकारं ओमुयति, सयमेव चउ° छ ॥ १२ उत्तरासाढा° छ ॥ १३ चउहिं पुरिससह° च–छ ॥

लिए एगं वाससहस्सं निच्चं वोसट्ठकाये चियत्तदेहे जावे अप्पाणं भावेमाणस्स एक्कं वाससहस्सं विइक्कंतं, तओ णं जे से हेमंताणं चउत्थे मासे सत्तमे पक्खे फग्गुणबहुले तस्स णं फग्गुणबहुलस्स एक्कारसीपक्खेणं पुव्वण्हकालसमयंसि पुरिमतालस्स नयरस्स बहिया सगडमुहंसि उज्जाणंसि नग्गोहवरपायवस्स अहे अट्ठमेणं[2] भत्तेणं अपाणएणं आसाढाहिं नक्खत्तेणं जोगमुवागएणं झाणंतरियाए वट्टमाणस्स अणंते जाव जाणमाणे पासमाणे विहरइ ॥ १९६ ॥

उसभस्स णं अरहओ कोसलियस्स चउरासीइं गणा चउरासीइं गणहरा होत्था। उसभस्स णं अरहओ को० उसभसेणपामोक्खाओ चउरासीइं समणसाहस्सीओ उक्कोसिया समणसंपया होत्था। उसभस्स णं अर० को० बंभीसुंदरिपामोक्खाणं अज्जियाणं तिन्नि सयसाहस्सीओ उक्कोसिया अज्जियासंपया होत्था। उसभस्स णं० सेज्जंसपामोक्खाणं समणोवासगाणं तिन्नि सयसाहस्सीओ पंच सहस्सा उक्कोसिया समणोवासगसंपया होत्था। उसभस्स णं० सुभद्दापामोक्खाणं समणोवासियाणं पंच सयसाहस्सीओ चउप्पन्नं च सहस्सा उक्कोसिया समणोवासि०। उसभस्स णं० चत्तारि सहस्सा सत्त सया पन्नासा चोद्दसपुव्वीणं अजिणाणं जिणसंकासाणं उक्कोसिया चोद्दसपुव्विसंपया होत्था। उसभस्स णं० नव सहस्सा ओहिनाणीणं उक्कोसिया०। उसभस्सणं० वीससहस्सा केवलणाणीणं उक्को०। उसभस्स णं० वीससहस्सा छच्च सया वेउव्वियाणं उक्को०। उसभस्स णं० बारससहस्सा छच्च सया पन्नासा विउलमईणं अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु सन्नीणं पंचिंदियाणं पज्जत्तगाणं मणोगए भावे

---

१ जाव अहियासेत्ति, तते णं से भगवं अणगारे जाते जाव अप्पाणं च। जाव फलपरिनिव्वाणमग्गेणं छ ॥ २ छट्ठेणं च ॥ ३ उत्तरासाढाहिं छ ॥ ४ °या समणीसंपया च ॥ ५ °या सावगसंपया ग ॥

जाणमाणाणं पासमाणाणं उक्कोसिया विपुलमइसं० । उसभस्स णं बारस सहस्सा छच्च सया पन्नासा वाईणं० । उसभस्स णं अर० वीसं अंतेवासि-सया सिद्धा, चत्तालीसं अज्जियासाहस्सीओ सिद्धाओ । बावीस सह-स्सा नव य सया अणुत्तरोववाइयाणं गतिक० जाव भद्दाणं उक्को-सिया० ॥ १९७ ॥ उसभस्स णं अर० कोस० दुविहा अंतगड-भूमी होत्था, तं जहा—जुगंतकडभूमी य परियायंतकडभूमी य । जाव असंखेज्जाओ पुरिसजुगाओ जुगंतगडभूमी, अंतोमुहुत्तपरियाए अंतम-कासी ॥ १९८ ॥ तेणं कालेणं तेणं समएणं उसभे अरहा कोस-लिए वीसं पुव्वसयसहस्साइं कुमारवासमज्झावसित्ता णं, तेवट्ठिं पुव्वसय-सहस्साइं रज्जवासमज्झावसित्ता णं, तेसीइं पुव्वसयसहस्साइं अगारवास-मज्झावसित्ता णं, एगं वाससहस्सं छउमत्थपरियागं पाउणित्ता, एगं पुव्वस-यसहस्सं वाससहस्सूणं केवलिपरियागं पाउणित्ता, पडिपुन्नं पुव्वसयसह-स्सं सामन्नपरियागं पाउणित्ता, चउरासीइं पुव्वसयसहस्साइं सव्वाउयं पा-लइत्ता, खीणे वेयणिज्जाउयनामगोत्ते इमीसे ओसप्पिणीए सुसमदूस-माए समाए बहुविइक्कंताए तिहिं वासेहिं अद्धनवमेहि य मासेहिं सेसेहिं जे से हेमंताणं तच्चे मासे पंचमे पक्खे माहबहुले (ग्रं० ९००) तस्स णं माहबहुलस्स तेरसीपक्खेणं उप्पिं अट्ठावयसेलसिहरंसि दसहिं अणगारस-हस्सेहिं सद्धिं चोद्दसमेणं भत्तेणं अप्पाणएणं अभिइणा नक्खत्तेणं जोग-मुवागएणं पुव्वण्हकालसमयंसि संपलियंकनिसन्ने कालगए विइक्कंते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे ॥ १९९ ॥ उसभस्स णं अर० को० कालगयस्स जाव सव्वदुक्खप्पहीणस्स तिन्नि वासा अद्धनवमा य मासा विइक्कंता, तओ वि परं एगा सागरोवमकोडाकोडी तिवासअद्धनवमासाहिएहिं बायालीसाए वाससहस्सेहिं ऊणिया वीइक्कंता, एयम्मि समए समणे भगवं महावीरे परिनिव्वुडे, तओ वि परं नव वाससया वीइक्कंता,

दसमस्स य वाससयस्स अयं असीइमे संवच्छरकाले गच्छइ ॥ २०० ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स नव गणा एक्कारस गणहरा होत्था ॥ २०१ ॥ से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ–समणस्स भगवओ महावीरस्स नव गणा एक्कारस गणहरा होत्था? । समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे इंदभूई अणगारे गोयमे गोत्तेणं पंच समणसयाइं वातेइ, मज्झिमे अणगारे अग्गिभूई नामेणं गोयमे गोत्तेणं पंच समणसयाइं वाएइ, कणीयसे अणगारे वाउभूई नामेणं गोयमे गोत्तेणं पंच समणसयाइं वाएइ, थेरे अज्जवियत्ते भारदाये गोत्तेणं पंच समणसयाइं वाएइ, थेरे अज्जसुहम्मे अग्गिवेसायणे गोत्तेणं पंच समणसयाइं वाएइ, थेरे मंडियपुत्ते वासिट्ठे गोत्तेणं अद्धुट्ठाइं समणसयाइं वाएइ, थेरे मोरियपुत्ते कासवगोत्तेणं अद्धुट्ठाइं समणसयाइं वाएइ, थेरे अकंपिए गोयमे गोत्तेणं थेरे अयलभाया हारियायणे गोत्तेणं ते दुन्नि वि थेरा तिन्नि तिन्नि समणसयाइं वाइंति, थेरे मेयज्जे थेरे य पभासे एए दोन्नि वि थेरा कोडिन्ना गोत्तेणं तिन्नि तिन्नि समणसयाइं वाएंति, से एतेणं अट्ठेणं अज्जो! एवं वुच्चइ–समणस्स भगवओ महावीरस्स नव गणा एक्कारस गणहरा होत्था ॥ २०२ ॥ सव्वे एए समणस्स भगवओ महावीरस्स एक्कारस वि गणहरा दुवालसंगिणो चोद्दसपुव्विणो समत्तगणिपिडगधरा रायगिहे नगरे मासिएणं भत्तिएणं अपाणएणं कालगया जाव सव्वदुक्खप्पहीणा। थेरे इंदभूई थेरे अज्जसुहम्मे सिद्धिं गए महावीरे पच्छा दोन्नि वि परिनिव्वुया ॥ २०३ ॥ जे इमे अज्जत्ताते समणा निग्गंथा विहरंति एए णं सव्वे अज्जसुहम्मस्स अणगारस्स आवच्चिज्जा, अवसेसा

---

१ जेट्ठे अंतेवासी इंद° छ॥ २ °ज्झिमए अग्गिभूइ अणगारे गोय° ख–ग–घ–छ॥ ३. °णं पते णं दु° च। °णं पत्तेयं ते दु° छ॥ ४ सव्वे वि णं पते ष–छ॥ ५ भत्तेणं ख–ग–घ–छ॥ ६ जे ते अज्ज° क॥

गणहरो[1] निरवच्चा वोच्छिन्ना ॥ २०४ ॥ समणे भगवं महावीरे कासवगोत्ते णं। समणस्स णं भगवओ महावीरस्स कासवगोत्तस्स अज्जसुहम्मे थेरे अंतेवासी अग्गिवेसायणसगोत्ते। थेरस्स णं अज्जसुहम्मस्स अग्गिवेसायणसगोत्तस्स अज्जजंबुनामे थेरे अंतेवासी कासवगोत्ते। थेरस्स णं अज्जजंबुनामस्स कासवगोत्तस्स अज्जप्पभवे थेरे अंतेवासी कच्चायणसगोत्ते। थेरस्स णं अज्जप्पभवस्स कच्चायणसगोत्तस्स अज्जसेज्जंभवे थेरे अंतेवासी मणगपिया वच्छसगोत्ते। थेरस्स णं अज्जसेज्जंभवस्स मणगपिउणो वच्छसगोत्तस्स अज्जजसभद्दे थेरे अंतेवासी तुंगियायण[2]सगोत्ते ॥ २०५ ॥

संखित्तवायणाए अज्जजसभद्दाओ अग्गओ एवं[3] थेरावली भणिया, तं०—थेरस्स णं अज्जजसभद्दस्स तुंगियायण[4]सगोत्तस्स अंतेवासी दुवे थेरा[5]—थेरे अज्जसंभूयविजए माढरसगोत्ते, थेरे अज्जभद्दबाहू पाइणसगोत्ते। थेरस्स णं अज्जसंभूयविजयस्स माढरसगोत्तस्स अंतेवासी थेरे अज्जथूलभद्दे गोयमसगोत्ते। थेरस्स णं अज्जथूलभद्दस्स गोयमसगोत्तस्स अंतेवासी दुवे थेरा—थेरे अज्जमहागिरी एलावच्छ[6]सगोत्ते थेरे अज्जसुहत्थी वासिट्ठसगोत्ते। थेरस्स णं अज्जसुहत्थिस्स वासिट्ठसगोत्तस्स अंतेवासी दुवे थेरा सुट्ठियसुपडिबुद्धा कोडियकाकंदगा वग्घावच्चसगोत्ता। थेराणं सुट्ठियसुपडिबुद्धाणं कोडियकाकंदगाणं वग्घावच्चसगोत्ताणं अंतेवासी थेरे अज्जइंददिन्ने कोसियगोत्ते। थेरस्स णं अज्जइंददिन्नस्स कोसियगोत्तस्स अंतेवासी थेरे अज्जदिन्ने गोयमसगोत्ते। थेरस्स णं अज्जदिन्नस्स गोयमसगोत्तस्स अंतेवासी थेरे अज्जसीहगिरी जाइस्सरे कोसि-

---

१ °हरा रायगिहे नगरे निर° क ॥ २ °यणवग्घावच्चसगो° छ ॥ ३ तेवं क ॥ ४ °यणवग्घावच्चसगो° छ ॥ ५ थेरा अहावच्चा अभिण्णाता होत्था, तं०–थेरे च–छ ॥ ६ आदर्शान्तरेषु °वच्छस° क्वचिच्च °वच्चस° इति भ्रान्त्या पाठो वर्तते ॥

यगोत्ते। थेरस्स णं अज्जसीहगिरिस्स जातिसरस्स कोसियगोत्तस्स अंतेवासी थेरे अज्जवइरे गोयमसगोत्ते। थेरस्स णं अज्जवइरस्स गोयमसगोत्तस्स अंतेवासी चत्तारि थेरा—थेरे अज्जनाइले थेरे अज्जपोगिले[1] थेरे अज्जजयंते थेरे अज्जतावसे। थेराओ अज्जनाइलाओ अज्जनाइला साहा निग्गया, थेराओ अज्जपोगिलाओ अज्जपोगिला[2] साहा निग्गया, थेराओ अज्जजयंताओ अज्जजयंती साहा निग्गया, थेराओ अज्जतावसाओ अज्जतावसी साहा निग्गया इति॥ २०६ ॥

वित्थरवायणाए पुण अज्जजसभद्दाओ परओ थेरावली एवं पलोइज्जइ, तं जहा—थेरस्स णं अज्जजसभद्दस्स इमे दो थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था, तं जहा—थेरे अज्जभद्दबाहू पाईणसगोत्ते, थेरे अज्जसंभूयविजये माढरसगोत्ते। थेरस्स णं अज्जभद्दबाहुस्स पाईणगोत्तस्स इमे चत्तारि थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिण्णाया होत्था, तं०—थेरे गोदासे थेरे अग्गिदत्ते थेरे जण्णदत्ते थेरे सोमदत्ते कासवगोत्ते णं। थेरेहिंतो णं गोदासेहिंतो कासवगोत्तेहिंतो एत्थ णं गोदासगणे[3] नामं गणे निग्गए, तस्स णं इमाओ चत्तारि साहाओ एवमाहिज्जंति, तं०—तामलित्तिया कोडीवरिसिया पोंडवद्धणिया दासीखब्बडिया[4]॥ २०७॥ थेरस्स णं अज्जसंभूयविजयस्स माढरसगोत्तस्स इमे दुवालस थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिण्णाया होत्था, तं जहा—नंदणभद्दे उवनंदभद्द तह तीसभद्द जसभद्दे। थेरे य सुमिण[5]भद्दे मणिभद्दे[6] य पुन्नभद्दे[7] य॥ १ ॥ थेरे य थूलभद्दे उज्जुमती[8] जंबुनामधेज्जे य। थेरे य दीहभद्दे थेरे तह पंडुभद्दे य ॥ २ ॥ थेरस्स णं अज्जसंभूइविजयस्स माढरसगोत्तस्स इमाओ सत्त अंतेवासिणीओ अहावच्चाओ अभिन्नाताओ

---

१ अज्जपोग्गिले ख। अज्जवोमिले ग॥ २ अज्जपोग्गिलाओ अज्जपोग्गिला ख। अज्जवोमिलाओ अज्जवोमिला ग॥ ३ गोदासे नामं छ॥ ४ दासखब्बडिया छ॥ ५ सुमण° ग–घ–च–छ॥ ६ गणिभद्दे क–ख॥ ७ पुप्फभद्दे क॥ ८ °मती अज्जजंबुनामे य छ॥

होत्था, तं जहा—जक्खा य जक्खदिन्ना भूया [1]तह होइ भूयदिन्ना य। सेणा वेणा रेणा भगिणीओ थूलभद्दस्स॥ १॥ ॥२०८॥ थेरस्स णं अज्जथूलभद्दस्स गोयमगोत्तस्स इमे दो थेरा अहावच्चा अभिन्नाया होत्था, तं जहा—थेरे अज्जमहागिरी एलावच्छसगोत्ते, थेरे अज्जसुहत्थी वासिट्ठसगोत्ते। थेरस्स णं अज्जमहागिरिस्स एलावच्छसगोत्तस्स इमे अट्ठ थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था, तं०—थेरे उत्तरे थेरे बलिस्सहे थेरे धणड्ढे थेरे सिरिड्ढे थेरे कोडिन्ने थेरे नागे थेरे नागमित्ते थेरे छलुए [2]रोहगुत्ते कोसिए गोत्तेणं। थेरेहिंतो णं छलुएहिंतो [3]रोहगुत्तेहिंतो कोसियगोत्तेहिंतो [4]तत्थ णं तेरासिया निग्गया। थेरेहिंतो णं उत्तरबलिस्सहेहिंतो [5]तत्थ णं उत्तरबलिस्सहगणे नामं गणे निग्गए। तस्स णं इमाओ चत्तारि साहाओ एवमाहिज्जंति, तं जहा—कोसंबिया [6]सोतित्तिया [7]कोडंवाणी चंदनागरी ॥ २०९ ॥ थेरस्स णं अज्जसुहत्थिस्स वासिट्ठसगोत्तस्स इमे दुवालस थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था, तं जहा—थेरे त्थ अज्जरोहण [8]भद्दजसे मेहगणी य कामिड्ढी। सुट्ठियसुप्पडि[9]बुद्धे रक्खिय तह [10]रोहगुत्ते य ॥ १ ॥ इसिगुत्ते सिरिगुत्ते गणी य बंभे गणी य तह सोमे। दस दो य गणहरा खलु एए सीसा सुहत्थिस्स॥ २ ॥ २१० ॥ थेरेहिंतो णं अज्जरोहणेहिंतो कासवगुत्तेहिंतो [11]तत्थ णं उद्देहगणे नामं गणे निग्गए। तस्सिमाओ चत्तारि सा[12]हाओ निग्गयाओ छच्च कुलाइं एवमाहिज्जंति। से किं तं साहाओ? एवमाहिज्जंति—उदुंबरिज्जिया मासपूरिया [13]मतिपत्तिया [14]सुवन्नपत्तिया, से तं साहाओ। से किं तं कुलाइं?

---

१ तह चेव भूय° ग-च॥ २ रोहपुत्ते ग-छ ॥ ३ रोहपुत्ते° क-ख-ग ॥ ४-५ पत्थ छ ॥ ६ सोत्तिमत्तिया कोडधारी चंद° छ ॥ ७ कोडुवाणी ग। कोडंबिणी च ॥ ८ जसभद्दे मेह° क० विना ॥ ९ °डिबद्धे च-छ ॥ १० रोहपुत्ते ख-घ ॥ ११ पत्थ छ ॥ १२ °हाओ छच्च छ ॥ १३ माहुरिज्जया छ ॥ १४ सुन्नपत्तिया घ-च ॥

एवमाहिज्जंति, तं जहा—पढमं च नागभूयं बीयं पुण सोमभूइयं होइ। अह उल्लगच्छ तइयं चउत्थयं हत्थिलिज्जं तु ॥ १ ॥ पंचमगं नंदिज्जं छट्ठं पुण पारिहासियं होइ। उद्देहगणस्सेते छच्च कुला होंति नायव्वा[2] ॥ २ ॥ २११ ॥ थेरेहिंतो णं सिरिगुत्तेहिंतो णं हारियसगोत्तेहिंतो एत्थ णं चारणगणे नामं गणे निग्गए। तस्स णं इमाओ चत्तारि साहाओ सत्त य कुलाइं एवमाहिज्जंति। से किं तं साहातो? एवमाहिज्जंति, तं जहा—हारियमालागारी संकासिया गवेधूया वज्जनागरी, से त्तं साहाओ। से किं तं कुलाइं? एवमाहिज्जंति, तं०—पढमेत्थ वत्थलिज्जं बीयं पुण वीचिधम्मकं[3] होइ। तइयं पुण हालिज्जं[4] चउत्थगं पूसमित्तेज्जं ॥ १ ॥ पंचमगं मालिज्जं छट्ठं पुण अज्जवेडयं[5] होइ। सत्तमगं कण्हसहं[6] सत्त कुला चारणगणस्स ॥ २ ॥ २१२ ॥ थेरेहिंतो भद्दजसेहिंतो भारद्दायसगोत्तेहिंतो एत्थ णं उडुवाडियगणे[7] नामं गणे निग्गए। तस्स णं इमाओ चत्तारि साहाओ तिन्नि कुलाइं एवमाहिज्जंति। से किं तं साहाओ? एवमाहिज्जंति, तं०—चंपिज्जिया भद्दिज्जिया काकंदिया मेहलिज्जिया, से त्तं साहाओ। से किं तं कुलाइं? एवमाहिज्जंति—भद्दजसियं तह भद्दगुत्तियं तइयं च होइ जसभद्दं। एयाइं उडुवाडियगणस्स तिन्नेव य कुलाइं ॥ १ ॥ २१३ ॥ थेरेहिंतो णं कामिड्ढिहिंतो कुंडिलसगोत्तेहिंतो[8] एत्थ णं वेसवाडियगणे नामं गणे निग्गए। तस्स णं इमाओ चत्तारि साहाओ चत्तारि कुलाइं एवमाहिज्जंति। से किं तं साहाओ?

१ नातभूयं वितियं छ ॥ २ णेयव्वा छ ॥ ३ पीतिधम्मकं ख–छ। थितिधमक्कायं च ॥ ४ हालिज्जं ख–ग–च–छ ॥ ५ अज्जमालियं घ। अज्जवेडगं छ ॥ ६ कण्णसहं छ ॥ ७ उन्नवाडिय° च ॥ ८ कुंडलिस° घ–छ। कुडिलस° ग ॥

एव०—सावत्थिया रज्जपालिया अन्तरिज्जिया [2]खेमलिज्जिया, से तं साहाओ। से किं तं कुलाइं? एव०—गणियं मेहिय कामड्ढियं च तह होइ इंदपुरगं च। एयाइं वेसवाडियगणस्स चत्तारि उ कुलाइं॥ १॥ २१४॥ थेरेहिंतो णं इसिगोत्तेहिंतो णं काकंदएहिंतो वासिट्ठसगोत्तेहिंतो एत्थ णं माणवगणे नामं गणे निग्गए। तस्स णं इमाओ चत्तारि साहाओ तिण्णि य कुलाइं एव०। से किं तं साहाओ? साहाओ एवमाहिज्जंति—कासविज्जिया [3]गोयमिज्जिया वासिट्ठिया सोरट्ठिया, से त्तं साहाओ। से किं तं कुलाइं? २ एवमाहिज्जंति, तं जहा—इसिगोत्तियऽत्थ पढमं, बिइयं इसिदत्तियं मुणेयव्वं। तइयं च अभिजेसंतं, तिन्नि कुला माणवगणस्स॥ १॥ २१५॥ थेरेहिंतो णं सुट्ठियसुप्पडिबुद्धेहिंतो कोडियकाकंदिएहिंतो वग्घावच्चसगोत्तेहिंतो एत्थ णं कोडियगणे नामं गणे निग्गए। तस्स णं इमाओ चत्तारि साहाओ चत्तारि कुलाइं एव०। से किं तं साहाओ? २ एवमाहिज्जंति, तं जहा—उच्चानागरि विज्जाहरी य वइरी य मज्झिमिल्ला य। कोडियगणस्स एया, हवंति चत्तारि साहाओ॥ १॥ से किं तं कुलाइं? २ एव० तं जहा—पढमेत्थ बंभैलिज्जं बितियं नामेण वच्छलिज्जं तु। ततियं पुण वाणिज्जं चउत्थयं पन्नवाहणयं॥ १॥ २१६॥ थेराणं सुट्ठियसुपडिबुद्धाणं कोडियकाकंदाणं वग्घावच्चसगोत्ताणं इमे पंच थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था, तं जहा—थेरे अज्जइंददिन्ने थेरे पियगंथे थेरे विज्जाहरगोवाले कासवगोत्ते णं थेरे इसिदत्ते थेरे अरहदत्ते। थेरेहिंतो णं पियगंथेहिंतो एत्थ णं मज्झिमा साहा निग्गया। थेरेहिंतो णं विज्जाह-

---

१ पत्तरि° थ॥ २ खेमिलिज्जिया च-छ। खमिलिज्जिया घ। ३ गुम्ममज्जिया छ॥ ४ °अयंतं ख-छ॥ ५ बंभणिज्जं छ॥ ६ अज्जइंददत्ते थेरे ख॥ ७ णं इंददिन्न-पिय° ख॥

रगोवालेहिंतो तत्थ णं विज्जाहरी साहा निग्गया ॥ २१७ ॥ थेरस्स णं अज्जइंददिन्नस्स कासवगोत्तस्स अज्जदिन्ने थेरे अंतेवासी गोयमसगोत्ते। थेरस्स णं अज्जदिन्नस्स गोयमसगोत्तस्स इमे दो थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया वि होत्था, तं०—थेरे अज्जसंतिसेणिए माढरसगोत्ते थेरे अज्जसीहगिरी जाइस्सरे कोसियगोत्ते। थेरेहिंतो णं अज्जसंतिसेणिएहिंतो णं माढरसगोत्तेहिंतो एत्थ णं उच्चानागरी साहा निग्गया ॥ २१८ ॥ थेरस्स णं अज्जसंतिसेणियस्स माढरसगोत्तस्स इमे चत्तारि थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था, तं०—(ग्रं. १०००) थेरे अज्जसेणिए थेरे अज्जतावसे थेरे अज्जकुबेरे थेरे अज्जइसिपालिते। थेरेहिंतो णं अज्जसेणितेहिंतो एत्थ णं अज्जसेणिया साहा निग्गया। थेरेहिंतो णं अज्जतावसेहिंतो एत्थ णं अज्जतावासी साहा निग्गया। थेरेहिंतो णं अज्जकुबेरेहिंतो एत्थ णं अज्जकुबेरा साहा निग्गया। थेरेहिंतो णं अज्जइसिपालेहिंतो[1] एत्थ णं अज्जइसिपालिया साहा निग्गया ॥ २१९ ॥ थेरस्स णं अज्जसीहगिरिस्स जातीसरस्स कोसियगोत्तस्स इमे चत्तारि थेरा अंतेवासी अहावच्चा अभिण्णाया होत्था, तं०—थेरे धणगिरी थेरे अज्जवइरे थेरे अज्जसमिए थेरे अरहदिन्ने। थेरेहिंतो णं अज्जसमिएहिंतो एत्थ णं[2] बंभदेवीया साहा निग्गया। थेरेहिंतो णं अज्जवइरेहिंतो गोयमसगोत्तेहिंतो एत्थ णं अज्जवईरा[3] साहा निग्गया ॥ २२० ॥ थेरस्स णं अज्जवइरस्स गोतमसगोत्तस्स इमे तिन्नि थेरा अन्तेवासी अहावच्चा अभिन्नाया होत्था, तं०—थेरे अज्जवइरसेणिए थेरे अज्जपउमे थेरे अज्जरहे। थेरेहिंतो णं अज्जवइरसेणिएहिंतो एत्थ णं अज्जनाइली साहा निग्गया। थेरेहिंतो णं अज्ज-

---

१ °पालिएहिंतो छ ॥ २ णं अज्जबंभदीविया छ ॥ ३ °वइरसाहा ख-घ-छ ॥

पउमेहिंतो एत्थ णं अज्जपउमा साहा निग्गया। थेरेहिंतो णं अज्जरहेहिंतो एत्थ णं अज्जजयंती साहा निग्गया॥ २२१॥ थेरस्स णं अज्जरहस्स वच्छसगोत्तस्स अज्जपूसगिरी थेरे अंतेवासी [1]कोसियगोत्ते। थेरस्स णं अज्जपूसगिरिस्स कोसिय[2]गोत्तस्सअज्जफग्गुमित्ते थेरे अंतेवासी गोयमसगुत्ते॥ २२२॥ * *[3] *

वंदामि फग्गुमित्तं च गोयमं धणगिरिं च वासिट्ठं। [4]कोच्छिं सिवभूइं पि य कोसिय दोज्जितकंटे य॥ १॥ तं वंदिऊण सिरसा चित्तं वंदामि कासवं गोत्तं। [5]णक्खं कासवगोत्तं रक्खं पि य कासवं वंदे॥ २॥ वंदामि अज्जनागं च गोयमं [6]जेहिलं च वासिट्ठं। विण्हुं माढरगोत्तं का-

---

१-२ कासवगो° ख-छ॥ ३ *** एतच्चिह्नस्थाने गाथाभ्यः प्राग् अर्वाचीनासु प्रतिषु निम्नोद्धृतः स्थविरावलीविषयः पाठोऽधिक उपलभ्यते। तथाहि—थेरस्स णं अज्जफग्गुमित्तस्स गोयमसगुत्तस्स अज्जधणगिरी थेरे अंतेवासी वासिट्ठसगोत्ते॥ ३॥ थेरस्स णं अज्जधणगिरिस्स वासिट्ठसगोत्तस्स अज्जसिवभूई थेरे अंतेवासी कुच्छसगोत्ते॥ ४॥ थेरस्स णं अज्जसिवभूइस्स कुच्छसगोत्तस्स अज्जभद्दे थेरे अंतेवासी कासवगुत्ते॥ ५॥ थेरस्स णं अज्जभद्दस्स कासवगुत्तस्स अज्जनक्खत्ते थेरे अंतेवासी कासवगुत्ते॥ ६॥ थेरस्स णं अज्जनक्खत्तस्स कासवगुत्तस्स अज्जरक्खे थेरे अंतेवासी कासवगुत्ते॥७॥ थेरस्स णं अज्जरक्खस्स कासवगुत्तस्स अज्जनागे थेरे अंतेवासी गोयमसगोत्ते॥ ८॥ थेरस्स णं अज्जनागस्स गोयमसगुत्तस्स अज्जजेहिले थेरे अंतेवासी वासिट्ठसगुत्ते॥ ९॥ थेरस्स णं अज्जजेहिलस्स वासिट्ठसगुत्तस्स अज्जविण्हू थेरे अंतेवासी माढरसगोत्ते॥ १०॥ थेरस्स णं अज्जविण्हुस्स माढरसगुत्तस्स अज्जकालए थेरे अंतेवासी गोयमसगोत्ते॥ ११॥ थेरस्स णं अज्जकालगस्स गोयमसगुत्तस्स इमे दुवे थेरा अंतेवासी गोयमसगोत्ता—थेरे अज्जसंपलिए थेरे अज्जभद्दे॥ १२॥ एएसिं दुण्ह वि थेराणं गोयमसगुत्ताणं अज्जवुड्ढे थेरे अंतेवासी गोयमसगुत्ते॥ १३॥ थेरस्स णं अज्जवुड्ढस्स गोयमसगोत्तस्स अज्जसंघपालिए थेरे अंतेवासी गोयमसगोत्ते॥ १४॥ थेरस्स णं अज्जसंघपालियस्स गोयमसगोत्तस्स अज्जहत्थी थेरे अंतेवासी कासवगुत्ते॥ १५॥ थेरस्स णं अज्जहत्थिस्स कासवगुत्तस्स अज्जधम्मे थेरे अंतेवासी सुव्वयगोत्ते॥ १६॥ थेरस्स णं अज्जधम्मस्स सुव्वयगोत्तस्स अज्जसीहे थेरे अंतेवासी कासवगुत्ते॥ १७॥ थेरस्स णं अज्जसीहस्स कासवगुत्तस्स अज्जधम्मे थेरे अंतेवासी कासवगुत्ते॥ १८॥ थेरस्स णं अज्जधम्मस्स कासवगुत्तस्स अज्जसंडिल्ले थेरे अंतेवासी॥ १९॥ अर्वा०॥ ४ सिवभूति गोच्छगोत्तं कासिय दोजन्न कण्हे य॥ २॥ ते वंदिऊण सिरसा भंतं वंदामि कासवसगोत्तं। छ॥ ५ तहं कास° ख॥ ६ जिट्ठिलं छ॥

लगमवि गोयमं वंदे ॥ ३ ॥ गोयमगोत्तेमभारं [1] संप्पलयं [2] तह य भद्दयं वंदे। [3] थेरं च संघवालियकासवगोत्तं पणिवयामि ॥ ४ ॥ वंदामि अज्जहत्थि

---

१ क–घ विनाऽन्यत्र—°त्त भमारं च–क। °त्तगमारं ख।°त्त कुमारं छ–अर्वा० ॥ २ सप्पवगं चेव ग–छ। अप्पलयं तह ख–घ। संपलियं तह अर्वा० ॥

३ थेरं च अज्जवुड्ढं गोतमगोत्तं णमंसामि ॥ ४ ॥
तं वंदिऊण सिरसा थिरसत्तचरित्तणाणसंपण्णं।
थेरं च संघपालिय गोयमगोत्तं णमंसामि ॥ ५ ॥
मिउमद्दवसंपण्णं उवउत्तं णाणदंसणचरित्ते।
थेरं च णंदितं पि य कासवगोत्तं पणिवयामि ॥ ६ ॥
तत्तो य थिरचरित्तं उत्तमसम्मत्तसत्तसंजुत्तं।
देसिगणिखमासमणं माढरगोत्तं णमंसामि ॥ ७ ॥
तत्तो अणुओगधरं धीरं मइसागरं महासत्तं।
गिरिगोत्तखमासमणं वच्छसगोत्तं पणिवयामि ॥ ८ ॥
तत्तो य नाणदंसणचरित्ततवसुट्ठियं गुणमहंतं।
थेरं कुमारधम्मं वंदामि गणिं गुणोवेयं ॥ ९ ॥ छ–पुस्तके ॥
थेरं च अज्जवुड्ढं गोयमगुत्तं नमंसामि ॥ ४ ॥
तं वंदिऊण सिरसा थिरसत्तचरित्तनाणसंपन्नं।
थेरं च संघवालिय गोयमगुत्तं पणिवयामि ॥ ५ ॥
वंदामि अज्जहत्थिं च कासवं खंतिसागरं धीरं।
गिम्हाण पढममासे कालगयं चेव सुद्धस्स ॥ ६ ॥
वंदामि अज्जधम्मं च सुव्वयं सीललद्धिसंपन्नं।
जस्स निक्खमणे देवो छत्तं वरमुत्तमं वहइ ॥ ७ ॥
हत्थिं कासवगुत्तं धम्मं सिवसाहगं पणिवयामि।
सीहं कासवगुत्तं धम्मं पि अ कासवं वंदे ॥ ८ ॥
तं वंदिऊण सिरसा थिरसत्तचरित्तनाणसंपन्नं।
थेरं च अज्जजंबुं गोअमगुत्तं नमंसामि ॥ ९ ॥
मिउमद्दवसंपन्नं उवउत्तं नाणदंसणचरित्ते।
थेरं च नंदिअं पि य कासवगुत्तं पणिवयामि ॥ १० ॥
तत्तो अ थिरचरित्तं उत्तमसम्मत्तसत्तसंजुत्तं।
देसिगणिखमासमणं माढरगुत्तं नमंसामि ॥ ११ ॥
तत्तो अणुओगधरं धीरं मइसागरं महासत्तं।
थिरगुत्तखमासमणं वच्छसगुत्तं पणिवयामि ॥ १२ ॥
तत्तो य नाणदंसणचरित्ततवसुट्ठिअं गुणमहंतं।
थेरं कुमारधम्मं वंदामि गणिं गुणोवेयं ॥ १३ ॥
सुत्तत्थरयणभरिए खमदममद्दवगुणेहिं संपन्ने।
देविड्ढिखमासमणे कासवगुत्ते पणिवयामि ॥ १४ ॥ अर्वाचीनासु प्रतिषु

च कासवं खंतिसागरं धीरं। गिम्हाण पढममासे कालगयं चेत्तेसुद्धस्स ॥ ५ ॥ वंदामि अज्जधम्मं च सुव्वयं सीसलद्धिसंपन्नं। जस्स निक्खमणे देवो छत्तं वरमुत्तमं वहइ ॥ ६ ॥ हत्थं कासवगोत्तं धम्मं सिवसाहगं पणिवयामि। सीहं कासवगोत्तं धम्मं पि य कासवं वंदे ॥ ७ ॥ सुत्तत्थरयणभरिए खमदममद्दवगुणेहिं संपन्ने। देविड्ढिखमासमणे कासवगोत्ते पणिवयामि ॥ ८ ॥ २२३ ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे वासाणं सवीसइराए मासे विइक्कंते वासावासं पज्जोसवेइ ॥ २२४ ॥ से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ—समणे भगवं महावीरे वासाणं सवीसइराए मासे विइक्कंते वासावासं पज्जोसवेइ? जतो णं पाएणं अगारीणं अगाराइं कडियाइं उक्कंपियाइं छन्नाइं लित्ताइं घट्ठाइं मट्ठाइं संपधूमियाइं खाओदगाइं खातनिद्धमणाइं अप्पणो अट्ठाए कयाइं परिभोत्ताइं परिणामियाइं भवंति से एतेणऽट्ठेणं एवं वुच्चइ—समणे भगवं महावीरे वासाणं सवीसइराए मासे वीइक्कंते वासावासं पज्जोसवेति ॥ २२५ ॥ जहा णं समणे भगवं महावीरे वासाणं सवीसइराए मासे वीइक्कंते वासावासं पज्जोसवेइ तहा णं गणहरा वि वासाणं सवीसइराए मासे विइक्कंते वासावासं पज्जोसविंति ॥ २२६ ॥ जहा णं गणहरा वासाणं जाव पज्जोसवेंति तहा णं गणहरसीसा वि वासाणं जाव पज्जोसविंति ॥ २२७ ॥ जहा णं गणहरसीसा वासाणं जाव पज्जोसविंति तहा णं थेरा वि वासाणं जाव पज्जोसविंति ॥ २२८ ॥ जहा णं थेरा वासाणं जाव पज्जोसविंति तहा णं जे इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरंति एए वि णं वासाणं

---

१ चेव सुद्ध° क-च-छ॥ २ °संपत्तं क॥ ३ °रीहिं अगा° छ॥ ४ °त्ताइं गुत्ताइं घ° अर्वा०॥ ५ मट्ठाइं सम्मट्ठाइं सं° च-छ॥ ६ °धूविया° ग-त्र॥ ७ कडाइं ग॥ ८ से तेणऽट्ठे° छ। से एतेणं अट्ठे° ग-घ॥

जाव पज्जोसविंति ॥ २२९ ॥ जहा णं जे इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा वासाणं सवीसइराए मासे विइक्कंते वासावासं पज्जोसविंति तहा णं अम्हं पि आयरियउवज्झाया वासाणं सवीसइराए मासे विइक्कंते वासावासं पज्जोसवेंति ॥ २३० ॥ जहा णं अम्हं आयरियउवज्झाया वासाणं जाव पज्जोसवेंति तहा णं अम्हे वि अज्जो! वासाणं सवीसइराए मासे विइक्कंते वासावासं पज्जोसवेमो। अंतरा वि य से कप्पइ पज्जोसवित्तए नो से कप्पइ तं रयणिं उवायणावित्तए ॥ २३१ ॥

वासावासं पज्जोसवियाणं कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा सव्वओ समंता सकोसं जोयणं उग्गहं ओगिण्हित्ता णं चिट्ठिउं[1] अहालंदमवि उग्गहे ॥ २३२ ॥ वासावासं पज्जोसवियाणं कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा सव्वओ समंता सकोसं जोयणं भिक्खायरियाए गंतुं [2]पडियत्तए। जत्थ णं नई निच्चोयगा निच्चसंदणा नो से कप्पइ सव्वओ समंता सकोसं जोयणं भिक्खायरियाए गंतुं पडियत्तए। एरवई[3]ए कुणालाए जत्थ चक्किया[4] एगं पायं जले किच्चा एगं पायं थले किच्चा एवं चक्किया एवं णं कप्पइ सव्वओ समंता सकोसं जोयणं भिक्खायरियाए गंतुं पडियत्तए, एवं नो चक्किया एवं णं नो कप्पइ सव्वओ समंता सकोसं जोयणं गंतुं [5]पडिनियत्तए ॥ २३३ ॥

वासावासं पज्जोसविताणं अत्थेगतियाणं एवं वुत्तपुव्वं भवइ 'दावे भंते!' एवं से कप्पइ दावित्तए नो से कप्पइ पडिगाहित्तए ॥ २३४ ॥ वासावासं पज्जोसवियाणं अत्थेगईयाणं एवं वुत्तपुव्वं भवइ 'पडिगाहे भंते!' एवं से कप्पइ पडिगाहित्तए नो से कप्पइ दावित्तए ॥ २३५ ॥ वासावासं पज्जोसवियाणं अत्थेगईयाणं एवं

---

१ °ट्ठित्तए अहा° च॥ २ पडिपत्तए ग–च। एवमग्रेऽपि॥ ३ °श्वइकु° ख–घ॥ ४ °या सिया एगं ग॥ ५ पडिपत्तए ख–ग। पडियत्तए घ–च॥

वुत्तपुव्वं भवइ 'दावे भंते! पडिगाहे भंते!' एवं से कप्पइ दावित्तए वि पडिगाहित्तए वि ॥ २३६ ॥

वासावासं पज्जोसवियाणं नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा हट्ठाणं आरोग्गाणं बलियसरीराणं इमाओ नवरसविगईओ अभिक्खणं २ आहारित्तए, तं जहा—खीरं दहिं नवणीयं सप्पिं तिल्लं गुडं महुं मज्जं मंसं ॥ २३७ ॥ वासावासं० अत्थेगतियाणं एवं वुत्तपुव्वं भवइ 'अट्ठो भंते! गिलाणस्स?' से य वयिज्जा 'अट्ठो'। से य पुच्छियव्वे सिया 'केवईएणं अट्ठो?' से य वएज्जा 'एवइएणं अट्ठो गिलाणस्स'। जं से पमाणं वदति से पमाणतो घेत्तव्वे। से य विन्नवेज्जा, से य विन्नवेमाणे लभिज्जा, से य पमाणपत्ते 'होउ, अलाहि' इति वत्तव्वं सिया। से किमाहु भंते! एवइएणं अट्ठो गिलाणस्स। सिया णं एवं वयंतं परो वएज्जा 'पडिग्गाहेहि अज्जो!' तुमं पच्छा भोक्खसि वा देहिसि वा' एवं से कप्पइ पडिग्गाहित्तए, नो से कप्पइ गिलाणनीसाए पडिग्गाहित्तए ॥ २३८ ॥

वासावासं पज्जोसवि० अत्थि णं थेराणं तहप्पगाराइं कुलाइं कडाइं पत्तियाइं थेज्जाइं वेसासियाइं सम्मयाइं बहुमयाइं अणुमयाइं भवंति तत्थ से नो कप्पइ अदक्खु वइत्तए 'अत्थि ते आउसो! इमं वा इमं वा?'। से किमाहु भंते! सड्ढी गिही गिण्हइ वा तेणियं पि कुज्जा ॥ २३९ ॥

वासावासं पज्जोसवि० निच्चभत्तियस्स भिक्खुस्स कप्पइ एगं गोयरकालं गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पवेसित्तए वा, ⊢नऽन्नत्थ आयरियवेयावच्चेण वा उवज्झायवे० तवस्सिगिलाणवे० खुडएणं वा अवंणजायएणं⊣ ॥ २४० ॥ वासावासं पज्जोसवि० चउ-

१ वा दाहिसि च। वा पाहसि ग–छ॥ २ णं समणाणं तह च॥ ३ °याइं धणमंताइं बहु° च॥ ४ अदट्ठु व° ख–घ॥ ५ ⊢—⊣ एतच्चिह्नमध्यवर्त्ती पाठः छप्रतावेव वर्त्तते॥

त्थभत्तियस्स भिक्खुस्स अयं [1]एवइए विसेसे—जं से पाओ निक्खम्म पुव्वामेव वियडगं भोच्चा पेच्चा पडिग्गहगं संलिहिया संपमज्जिया, से य संथरिज्जा कप्पइ से तद्दिवसं तेणेव [2]भत्तट्ठेणं पज्जोसवित्तए, से य नो संथरिज्जा एवं से कप्पइ दोच्चं पि गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ २४१ ॥ वासावासं पज्जोसवि० छट्ठभत्तियस्स भिक्खुस्स कप्पंति दो गोयरकाला गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ २४२ ॥ वासावासं पज्जोसवि० अट्ठमभत्तियस्स भिक्खुस्स कप्पंति तओ गोयरकाला गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्त ए वा ॥ २४३ ॥ वासावासं पज्जोसवि० विकिट्ठभत्तियस्स भिक्खुस्स कप्पंति सव्वे वि गोयरकाला गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ २४४ ॥

वासावासं पज्जोसवि० निच्चभत्तियस्स भिक्खुस्स कप्पंति सव्वाइं [3]पाणगाइं पडिगाहित्तए ॥ २४५ ॥ वासावासं पज्जोस० चउत्थभत्तियस्स भिक्खुस्स कप्पंति तओ पाणागाइ पडिगाहेत्तए, तं जहा—[4]उस्सेइमं संसेइमं चाउलोदगं ॥ २४६ ॥ वासावासं पज्जोसवि० छट्ठभत्तियस्स भिक्खुस्स कप्पंति तओ पाणगाइं पडिगाहेत्तए, तं [5]जहा—तिलोदए [6]तुसोदए जवोदए ॥ २४७ ॥ वासावासं पज्जोसवि० अट्ठमभत्तियस्स भि० कप्पंति तओ पाणयाइं पडिगाहित्तए, तं जहा—[7]आयामए सोवीरए सुद्धवियडे ॥ २४८ ॥ वासावासं पज्जोसवि० विकिट्ठभ-

१ पत्तिय छ ॥ २ भत्तेणं घ ॥ ३ पाणाई घ ॥ ४ उस्सेइमं वा संसेइमं वा चाउलधोवणं वा च-छ ॥ ५ जहा–तिलोदगं वा तुसो° च-छ। च-छ जहा–चाउलोदगं वा तुसो° ग ॥ ६ तुसोदगं वा जवोदगं वा ग-च-छ ॥ ७ आयामगं वा सोवीरं वा सुद्धवियडं वा ग-च-छ ॥

त्तियस्स० कप्पइ एगे [1]उसिणोदए वियडे पडिगाहेत्तए, से वि य णं असित्थे णो वि य णं [2]ससित्थे ॥ २४९ ॥ वासावासं पज्जोसवि० [3]भत्तपडियाइक्खियस्स भिक्खुस्स कप्पइ एगे [4]उसिणोदए पडिगाहित्तए, से वि य णं असित्थे नो चेव णं ससित्थे, से वि य णं परिपूते नो चेव णं अपरिपूए, से वि य णं परिमिए नो चेव णं अपरिमिए [5]⊢से वि यं णं बहुसंपण्णे नो चेव णं अबहुसंपण्णे⊣ ॥ २५० ॥

वासावासं पज्जोसवि० संखादत्तियस्स भिक्खुस्स कप्पंति पंच दत्तीओ भोयणस्स पडिगाहित्तए पंच पाणगस्स, अहवा चत्तारि भोयणस्स पंच पाणगस्स, अहवा पंच भोयणस्स चत्तारि पाणगस्स, तत्थ णं एगा दत्ती लोणासायणमेत्तमवि पडिग्गाहिया सिया कप्पइ से तद्दिवसं तेणेव भत्तट्ठेणं पज्जोसवित्तए, नो से कप्पइ दोच्चं पि गाहावइकुलं[6] भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ २५१ ॥

वासावासं पज्जोसवियाणं नो से कप्पति निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा जाव उवस्सयाओ सत्तघरंतरं संखडिसन्नियट्टचारिस्स [7]एत्तए। [8]⊢एगे पुण एवमाहंसु—नो कप्पइ जाव उवस्सयाओ परेणं संखडिं सन्नियट्टचारिस्स एत्तए⊣ । एगे पुण एवमाहंसु—नो कप्पइ जाव उवस्सयाओ परंपरेण संखडिं सन्नियट्टचारिस्स एत्तए ॥ २५२ ॥

वासावासं पज्जोसवि० नो कप्पइ पाणिपडिग्गहियस्स भिक्खुस्स[9] कणगफुसियमित्तमवि वुट्ठिकायंसि निवयमाणंसि[10] गाहावइकुलं भत्ताए

---

१ उसिणवियडे पडि° ख–ग। उसिणे वियडे पडि° घ–च। उसिणदवे पडि° छ॥ २ ससित्थए ग–घ॥ ३ भत्तपाणपडि° च–छ॥ ४ उसिणदवे पडि° छ॥ ५ ⊢—⊣ एतच्चिह्नमध्यगतः पाठः छ एव॥ ६ °कुलं पिंडवायपडियाए निक्ख° छ॥ ७ एत्तए, एगे एवमाहंसु। एगे पुण च–छ॥ ८ ⊢—⊣ एतच्चिह्नान्तर्गतः पाठः नास्ति सर्वत्र॥ ९ °स्स जति किंचि कणग° च–छ॥ १० °माणंसि पज्जोसवित्तए। नो कप्पइ अगिहंसि° क॥

वा पाणाए वा नि० प० ॥ २५३ ॥ वासावासं पज्जोसवियस्स पाणिपडिग्गहियस्स भिक्खुस्स नो कप्पइ अगिहंसि पिंडवायं पडिग्गाहित्ता पज्जोसवित्तए, ⊢पज्जोसवेमाणस्स सहसा वुट्ठिकाए निवडिज्जा⊣ देसं भोच्चा देसमायाय पाणिणा पाणिं परिपिहित्ता उरंसि वा णं निलिज्जिज्जा, कक्खंसि वा णं समाहडिज्जा[2], अहाछन्नाणि वा[3] लयणाणि उवागच्छिज्जा[4], रुक्खमूलाणि वा उवागच्छिज्जा, जहा से पाणिंसि दते वा दतरए वा दगफुसिया वा नो परियावज्जइ[5] ॥ २५४ ॥ ⊢[6]वासावासं पज्जोसवि० पाणिपडिग्गहियस्स भिक्खुस्स जं किंचि कणगफुसियमित्तं पि निवडइ नो से कप्पइ भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ २५५ ॥⊣ वासावासं पज्जोसवि० पडिग्गहधारिस्स भिक्खुस्स नो कप्पइ वग्घारियवुट्ठिकायंसि गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा, कप्पइ से अप्पवुट्ठिकायंसि संतरुत्तरंसि गाहावइकुलं भत्ताए पाणाए वा नि० वा प० वा ॥ २५६ ॥ (ग्रं० ११००)

वासावासं पज्जो० निग्गंथस्स निग्गंथीए वा गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अणुपविट्ठस्स निगिज्झिय २ वुट्ठिकाए निवएज्जा कप्पइ से अहे आरामंसि वा अहे उवस्सयंसि वा अहे वियडगिहंसि वा अहे रुक्खमूलंसि वा उवागच्छित्तए, तत्थ से पुव्वागमणेणं पुव्वाउत्ते चाउलोदणे पच्छाउत्ते भिलिंगसूवे कप्पइ से चाउलोदणे पडिग्गाहित्तए नो से कप्पइ भिलिंगसूवे पडिग्गाहित्तए, तत्थ से पुव्वागमणेणं पुव्वाउत्ते भिलिंगसूवे पच्छाउत्ते चाउलोदणे कप्पइ से भिलिंगसूवे पडिग्गाहित्तए नो से कप्पइ चाउलोदणे पडिग्गाहित्तए, तत्थ से पुव्वागमणेणं दो वि पुव्वाउत्ताइं

---

१ ⊢⊣ एतच्चिह्नमध्यगतः पाठः छ-एव ॥ २ °हरिज्जा क ॥ ३ वा लेणाणि क विना ॥ ४ °ज्जा, मिरो(रा)वरिसं वा रुक्खमूलं उवासेज्जा, जहा च ॥ ५ °वज्जेज्जा । छ ॥ ६ ⊢⊣ एतच्चिह्नमध्यवर्त्ति सूत्रं च-छ नास्ति ॥

वट्टंति कप्पंति से दो वि पडिगाहित्तए, तत्थ से पुव्वागमणेणं दो वि पच्छाउत्ताइं नो से कप्पंति दो वि पडिग्गाहित्तए, जे से तत्थ पुव्वागमणेणं पुव्वाउत्ते से कप्पइ पडिगाहित्तए, जे से तत्थ पुव्वागमणेणं पच्छाउत्ते से नो कप्पइ पडिग्गाहित्तए ॥ २५७ ॥

वासावासं पज्जोसवि० निग्गंथस्स गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अणुपविट्ठस्स निगिज्झिय २ वुट्ठिकाए निवएज्जा कप्पइ से अहे आरामंसि वा अहे उवस्सयंसि वा अहे वियडगिहंसि वा अहे रुक्खमूलंसि वा उवागच्छित्तए, नो से कप्पइ पुव्वगहिएणं भत्तपाणेणं वेलं उवाइणावित्तए, कप्पइ से पुव्वामेव वियडगं भोच्चा पिच्चा पडिग्गहगं संलिहिय सं २ पमज्जिय २ एगायगं भंडगं कट्टु[1] जाव सेसे सूरिए जेणेव उवस्सए तेणेव उवागच्छित्तए, नो से कप्पइ तं रयणिं तत्थेव उवायणावित्तए ॥ २५८ ॥

वासावासं पज्जोसवि० निग्गंथस्स गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अणुपविट्ठस्स निगिज्झिय २ वुट्ठिकाए निवइज्जा कप्पइ से अहे आरामंसि वा अहे उवस्सयंसि वा जाव उवागच्छित्तए, तत्थ नो कप्पइ एगस्स य निग्गंथस्स एगाए य निग्गंथीए एगयओ चिट्ठित्तए, तत्थ नो कप्पइ एगस्स निग्गंथस्स दोण्ह य निग्गंथीणं एगयओ चिट्ठित्तए, तत्थ नो कप्पइ एगस्स निग्गंथस्स दोण्ह य निग्गंथीणं एगयओ चिट्ठित्तए, तत्थ नो कप्पइ दोण्ह य निग्गंथाणं एगाए य निग्गंथीए एगयओ चिट्ठित्तए, तत्थ नो कप्पइ दोण्ह य निग्गंथाणं दोण्ह य निग्गंथीणं एगयओ चिट्ठित्तए, अत्थि या इत्थ केइ पंचमए खुड्डए वा खुड्डिया वा अन्नेसिं वा संलोए सपडिदुवारे एवण्हं कप्पइ एगयओ चिट्ठित्तए ॥ २५९ ॥ वासावासं पज्जोसवि० निग्गंथस्स गाहावइकुलं पिंडवायपडियाए अणुप्प-

१ कट्टु जेणेव क—विना ॥

विट्ठस्स निगिज्झिय २ वुट्ठिकाए निवएज्जा कप्पइ से अहे आरामं० अहे उवस्सयं० वा उवागच्छित्तए, तत्थ नो कप्पइ एगस्स निग्गंथस्स एगाए य अगारीए एगयओ चिट्ठित्तए, एवं चउभंगो, अत्थि या इत्थ केइ पंचमए थेरे वा थेरिया वा अन्नेसिं वा संलोते सपडिदुवारे एवं कप्पइ एगयओ चिट्ठित्तए ॥ २६० ॥ ⊢एवं चेव निग्गंथीए अगारस्स य भाणियव्वं⊣ ॥ २६१ ॥

वासावासं पज्जोसवि० नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा [२]अपरिन्नएणं अपरिन्नयस्स अट्ठाए असणं वा ४ जाव पडिग्गाहित्तए, से किमाहु भंते!? इच्छा परो अपडिन्नते भुंजिज्जा, इच्छा परो न भुंजिज्जा ॥ २६२ ॥

वासावासं० नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा उदउल्लेण वा ससणिद्धेण वा काएणं असणं वा ४ आहारित्तए ॥ २६३ ॥ से किमाहु भंते!? सत्त सिणेहायतणा, तं जहा—पाणी पाणीलेहा नहा नहसिहा भमुहा अहरोट्ठा उत्तरोट्ठा। अह पुण एवं जाणेज्जा—विगओअए से काए छिन्नसिणेहे एवं से कप्पइ असणं वा ४ आहारित्तए ॥ २६४ ॥

वासावासं प० इह खलु निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा इमाइं अट्ठ सुहुमाइं, जाइं छउमत्थेणं निग्गंथेण वा निग्गंथीए वा अभिक्खणं २ जाणियव्वाइं पासियव्वाइं पडिलेहियव्वाइं भवंति, तं०—पाणसुहुमं पणगसुहुमं बीयसुहुमं हरियसुहुमं पुप्फसुहुमं अंडसुहुमं लेणसुहुमं सिणेहसुहुमं ॥ २६५ ॥ से किं तं पाणसुहुमे ? २ पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा किण्हे नीले लोहिए हालिद्दे सुकिले, अत्थि कुंथू अणुद्धरी नामं जा ठिया अचलमाणा छउमत्थाणं णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा नो चक्खुफासं हव्व-

---

१ ⊢⊣ एतन्मध्यगतः पाठः छ एव वर्त्तते ॥ २ अपरिण्णत्तेणं अपरिन्नत्तस्स च–छ ॥

मागच्छइ, जा अट्ठिया चलमाणा छउमत्थाणं चक्खुफासं हव्वमागच्छइ, जा छउमत्थेणं निग्गंथेण वा निग्गंथीए वा अभिक्खणं २ जाणियव्वा पासियव्वा पडिलेहियव्वा भवइ, से त्तं पाणसुहुमे १ ॥ २६६ ॥ से किं तं पणगसुहुमे ? २ पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा—किण्हे नीले लोहिए हालिद्दे सुकिल्ले, अत्थि पणगसुहुमे तद्दव्वसमाणवन्नए नामं पण्णत्ते, जे छउमत्थेणं निग्गंथेण वा निग्गंथीए वा जाव पडिलेहियव्वे भवति से त्तं पणगसुहुमे २ ॥ २६७ ॥ से किं तं बीयसुहुमे ? २ पंचविहे पण्णत्ते, तंजहा—किण्हे जाव सुकिल्ले, अत्थि बीयसुहुमे कण्णियासमाणवन्नए नामं पण्णत्ते, जे छउमत्थेणं निग्गंथेण वा २ जाव पडिलेहियव्वे भवइ, से त्तं बीयसुहुमे ३ ॥ २६८ ॥ से किं तं हरियसुहुमे ? २ पंचविहे पन्नत्ते, तं जहा—किण्हे जाव सुकिल्ले, अत्थि हरियसुहुमे पुढवीसमाणवन्नए, जे छउमत्थेणं निग्गंथेण वा २ अभिक्खणं २ जाणियव्वे जाव पडिलेहियव्वे भवइ, से त्तं हरियसुहुमे ४ ॥ २६९ ॥ से किं तं पुप्फसुहुमे ? २ पंचविहे पन्नत्ते, तं जहा—किण्हे जाव सुकिल्ले, अत्थि पुप्फसुहुमे रुक्खसमाणवन्ने नामं पन्नत्ते, जे छउमत्थेणं निग्गंथेण वा २ अभिक्खणं २ जाणियव्वे जाव पडिलेहियव्वे भवति, से त्तं पुप्फसुहुमे ५ ॥ २७० ॥ से किं तं अंडसुहुमे ? २ पंचविहे पन्नत्ते, तं जहा—उद्दंसंडे उक्कलियंडे पिपीलियंडे हलियंडे हल्लोहलियंडे, जे छउमत्थेणं निग्गंथेण वा नि २ जाव पडिलेहियव्वे भवइ, से त्तं अंडसुहुमे ६ ॥ २७१ ॥ से किं तं लेणसुहुमे ? २ पंचविहे पन्नत्ते, तं जहा—उत्तिंगलेणे भिंगुलेणे उज्जुए तालमूलए संबोक्कावट्टे नामं पंचमे, जे छउमत्थेणं निग्गंथेण वा निग्गंथीए वा अभिक्खणं २ जाणियव्वे जाव पडिलेहियव्वे भवइ, से त्तं लेणसुहुमे ७ ॥ २७२ ॥ से किं तं सिणेहसुहुमे ? २ पंचविहे पण्णत्ते, तं०—उस्सा हिमए महिया करए

हरतणुए, जे छउमत्थेणं निग्गंथेण वा २ जाव पडिलेहियव्वे भवइ, से त्तं सिणेहसुहुमे ८ ॥ २७३ ॥

वासावासं पज्जोसविए भिक्खु इच्छिज्जा गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा नो से कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा उवज्झायं वा थेरं वा पवत्तिं वा गणिं वा गणहरं वा गणावच्छेययं वा जं[1] वा पुरओ कोउं विहरइ, कप्पइ से आपुच्छिउं आयरियं वा जाव जं[4] वा पुरओ कोउं विहरइ—इच्छामि णं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुन्नाए समाणे गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा, ते य से वियरेज्जा एवं से कप्पइ गाहावइकुलं भत्ताए वा जाव पविसित्तए वा, ते य से नो वियरेज्जा एवं से नो कप्पइ गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा, से किमाहु भंते!? आयरिया पच्चवायं जाणंति ॥ २७४ ॥ एवं विहारभूमिं वा वियारभूमिं वा अन्नं वा जं किं पि पओयणं, एवं गामाणुगामं दुइज्जित्तए ॥ २७५ ॥

वासावासं पज्जोसविए भिक्खु य इच्छिज्जा अन्नयरिं विगइं आहारित्तए नो से कप्पइ अणापुच्छित्ता आयरियं वा जाव गणावच्छेययं वा जं वा पुरओ कट्टु विहरइ, कप्पइ से आपुच्छित्ता णं तं चेव—इच्छामि णं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुन्नाए समाणे अन्नयरिं विगइं आहारित्तए, तं एवइयं वा एवतिक्खुत्तो वा, ते य से वियरेज्जा एवं से कप्पइ अन्नयरिं विगइं आहारित्तए, ते य से नो वियरेज्जा एवं से नो

१ जं वा णं पु० छ ॥ २ कट्टु व-छ ॥ ३ आपुच्छेत्ता ख-च ॥ ४ जं वा णं पु० छ ॥ ५ कट्टु व-छ ॥ ६ थेरा पच्च० च। थेरा चेव पच्च० छ ॥ ७ वासावासं० भिक्खु य इच्छेज्जा बहिया वियारभूमिं वा विहारभूमिं वा पवि० वा नि० वा, एत्थ वि तहेव, थेरा चेव पच्चवातं जाणंति ॥ २७५ ॥ वासावासं छ ॥

कप्पइ अन्नयरिं विगइं आहरित्तए, से किमाहु भंते!? ओयरिया पच्चवायं जाणंति॥ २७६ ॥ वासावासं प० भिक्खु य इच्छेज्जा अन्नयरिं तेइच्छं आउट्टित्तएं, तं चेव सव्वं ॥ २७७ ॥ वासावासं प० भिक्खु य इच्छिज्जा अन्नयरं ओरालं तवोकम्मं उवसंपज्जित्ता णं विहरित्तए, तं चेव सव्वं ॥ २७८ ॥ वासावासं पज्जोसविए भिक्खु य इच्छिज्जा अपच्छिममारणंतियसंलेहणाजूसणाझूसिए भत्तपाण-पडियाइक्खिए पाओवगए कालं अणवकंखमाणे विहरत्तए वा निक्ख-मित्तए वा पविसित्तए वा, असणं वा ४ आहारित्तए वा, उच्चारपासवणं वा परिट्ठावित्तए सज्झायं वा करित्तए धम्मजागरियं वा जागरित्तए, नो से कप्पइ अणापुच्छित्ता तं चेव ॥ २७९ ॥

वासावासं पज्जोसविए भिक्खु य इच्छिज्जा वत्थं वा पडिग्गहं वा कंबलं वा पायपुंछणं वा अन्नयरिं वा उवहिं आयावित्तए वा पयावित्तए वा, नो से कप्पइ एगं वा अणेगं वा अपडिण्णवित्ता गाहावइकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा, असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा आहारित्तए, बहिया विहारभूमिं वा वियारभूमिं वा सज्झायं वा करित्तए, काउस्सग्गं वा ठाणं वा ठाइत्तए, अत्थि या इत्थ केई अहासन्निहिए एगे वा अणेगे वा कप्पइ से एवं वदित्तए—इमं ता अज्जो! तुमं मुहुत्तगं जाणाहि जाव ताव अहं

१ थेरा छ॥ २ °त्तए, णो से कप्पति अणापुच्छित्ता तहेव जाव इच्छामि णं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे अण्णतरिं तेइच्छं आउट्टित्तए, ते य से वि० एवं से कप्पति अण्णतरिं०, ते य से णो वियरे० तहेव जाव पच्चवातं जाणंति॥ वासावासं० भिक्खु य इच्छेज्जा अण्णतरं ओरालं कल्लाणं सिवं धण्णं मंगल्लं सस्सिरीयं महाणुभागं तवोकम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरित्तए तहेव अभिलावे॥ वासावासं छ॥ ३ अन्नयरं वा उवकरणजायं आयावि° च॥ ४ वा उच्चारपासवणं परिट्ठावित्तए सज्झायं च-छ॥ ५ °त्तए, धम्मजागरियं वा जागरित्तए, काउस्सग्गं छ॥ ६ केइ अभिसमन्नागए अहास° ग॥

गाहावइकुलं जाव काउसग्गं वा ठाणं वा ठाइत्तए, से य से पडिसुणिज्जा एवं से कप्पइ गाहावइ तं चेव, से य से नो पडिसुणिज्जा एवं से नो कप्पइ गाहावइकुलं जाव काउस्सग्गं वा ठाणं वा ठाइत्तए ॥ २८० ॥

वासावासं० नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अणाभिग्गहियसेज्जासणियं होत्तए, आयाणमेतं, अणभिग्गहियसेज्जासणियस्स अणुच्चाकुइयस्स अणट्ठाबंधिस्स अमियासणियस्स अणातावियस्स असमियस्स अभिक्खणं २ अप्पडिलेहणासीलस्स अप्पमज्जणासीलस्स तहा २ णं संजमे दुराराहए भवइ; अणायाणमेतं, अभिग्गहियसेज्जासणियस्स उच्चाकुवियस्स अट्ठाबंधिस्स मियासणियस्स आयाविस्स समियस्स अभिक्खणं २ पडिलेहणासीलस्स पमज्जणासीलस्स तहा २ णं संजमे सुआराहए भवइ ॥ २८१ ॥

वासावासं पज्जोसवि० कप्पइ निग्गंथाण वा २ तओ उच्चारपासवणभूमीओ पडिलेहित्तएँ, न तहा हेमंतगिम्हासु जहा णं वासावासेसु, से किमाहु भंते !? वासावासएसु णं ओसन्नं पाणा य तणा य बीया य पणगा य हरियायणा य भवंति ॥ २८२ ॥ वासावासं पज्जोसवि० कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा तओ मत्तगाइं गिण्हित्तए, तं०—उच्चारमत्तए पासवणमत्तए खेलमत्तए ॥ २८३ ॥

वासावासं पज्जोसवि० नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा परं पज्जोसवणाओ गोलोमप्पमाणमित्ते वि केसे तं रयणिं उवायणावित्तएँ, पक्खिया आरोवणा, मासिते खुरमुंडे, अद्धमासिए कत्तरिमुंडे, छम्मासिए लोए, संवच्छरिए वा थेरकप्पे ॥ २८४ ॥

---

१ °कुलं भत्ताए वा पाणाए वा पविसामि वा णिक्खमामि वा जाव च॥ २ ठामि, से य च-छ॥ ३ कप्पइ जाव काउस्सग्गं वा ठाणं वा ठाइत्तए, से य से णो पडिसुणेज्जा च॥ ४ °त्तए, णो चेव णं तहा च॥ ५ वासासु क-किमा॥ ६ हरियातणा च॥ ७ °त्तए, अज्जेणं खुरमुंडएण वा लुक्कसिरएण वा होयव्वं सिया, पक्खिया छ॥

वासावासं पज्जोसवि० नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा परं पज्जोसवणाओ अहिगरणं वदित्तए, जो णं निग्गंथो वा २ परं पज्जोसवणाओ अहिगरणं [1]वेयइ से णं 'अकप्पेणं अज्जो! वयसी'ति वत्तव्वे सिया, जो णं निग्गंथो वा २ परं पज्जोसवणाओ अहिगरणं वयइ से णं निज्जूहियव्वे सिया ॥ २८५ ॥ वासवासं पज्जोसवि० इह खलु निग्गंथाण वा २ अज्जेव कक्खडे कडुए वुग्गहे समुप्पज्जिज्जा सेहे राइणियं खामिज्जा, राइणिए वि सेहं खामिज्जा, [ग्रं० १२००] खमियव्वं [2]खमावेयव्वं, उवसमियव्वं [3]उवसमावेयव्वं, सम्मुइसंपुच्छणाबहुलेणं होयव्वं, जो उवसमइ तस्स अत्थि आराहणा, जो न उवसमइ तस्स नत्थि आराहणा, तम्हा अप्पणा चेव उवसमियव्वं, से किमाहु भंते!? उवसमसारं खु सामण्णं ॥ २८६ ॥

वासावासं प० कप्पइ निग्गंथाण वा २ तओ उवस्सया गिन्हित्तए, वेउव्विया पडिलेहा साइज्जिया पमज्जणा ॥ २८७ ॥ वासावासं० कप्पइ निग्गंथाण वा २ अन्नयरिं दिसं वा अणुदिसं वा अवगिज्झिय भत्तपाणं गवेसित्तए, से किमाहु भंते!? ओसन्नं [4]समणा वासासु तवसंपउत्ता भवंति, तवस्सी दुब्बले किलंते मुच्छिज्ज वा पवडिज्ज वा तामेव दिसं वा अणुदिसं वा समणा भगवंतो पडिजागरंति ॥ २८८ ॥

वासावासं प० कप्पइ निग्गंथाण वा २ जाव चत्तारि पंच जोयणाइं गंतुं पडियत्तए, अंतरा वि से कप्पइ वत्थए, नो से कप्पइ तं रयणिं तत्थेव उवायणावित्तए ॥ २८९ ॥

इच्चेयं संवच्छरियं थेरकप्पं अहासुत्तं अहाकप्पं अहामग्गं अहातच्चं सम्मं काएणं फासित्ता पालित्ता सोभित्ता तीरित्ता किट्टित्ता आराहित्ता

---

१ वयइ वदंतं वा सातिज्जति च–छ ॥ २ खामेयव्वं क–विना ॥ ३ उवसामियव्वं ग–च–छ ॥ ४ समणा भगवंतो तव० च ॥

आणाए अणुपालित्ता अत्थेगइया समणा णिग्गंथा तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झंति बुज्झंति मुचंति परिनिव्वायंति सव्वदुक्खाणमंतं करेंति, अत्थेगइया दोचेणं भवग्गहणेणं सिज्झंति जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेंति, अत्थेगइया तच्चेणं भवग्गहणेणं जाव अंतं करेंति, सत्तट्ठ भवग्गहणाइं नाइक्कमंति ॥ २९० ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भयवं महावीरे रायगिहे नगरे गुणसिलए चेइए बहूणं समणाणं बहूणं समणीणं बहूणं सावयाणं बहूणं सावियाणं बहूणं देवाणं बहूणं देवीणं मज्झगए चेव एवमाइक्खइ एवं भासइ एवं पण्णवेइ एवं परूवेइ पज्जोसवणाकप्पो नामऽज्झयणं सअट्ठं सहेउयं सकारणं ससुत्तं सअत्थं सउभयं सवागरणं भुज्जो २ उवदंसेइ त्ति बेमि ॥ २९१ ॥

॥ पज्जोसवणाकप्पो सम्मत्तो । अट्ठमज्झयणं सम्मत्तं ॥

ए[कै]काक्षरगणनाग्रन्थाग्रमानमिदम्—

एकः सहस्रो द्विशतीसमेतः, श्लिष्टस्तथा षोडशभिर्विदन्तु ।
कल्पस्य संख्या कथिता विशिष्टा, विशारदैः पर्युषणाभिधस्य ॥ १ ॥

॥ ग्रन्थाग्रम् १२१६ ॥

कल्पसूत्रस्य चूर्णी निर्युक्तिगर्भा

तथा

पृथ्वीचन्द्रसूरिप्रणीतं टिप्पनकम्

॥ जयन्तु वीतरागाः ॥

कप्पसुत्तस्स चुण्णी।

(दसासुयक्खंधसुत्तट्ठमज्झयणस्स णिज्जुत्तिगब्भा चुण्णी)

संबंधो—सत्तमासियं फासेत्ता आगतो ताहे वासाजोग्गं उवहिं उप्पाएति, वासाजोग्गं च खेत्तं पडिलेहेति, एतेण संबंधेण **पज्जोसमणाकप्पो** संपत्तो। तस्स दारा चत्तारि, अधिकारो वासावासजोग्गेण खेत्तेण उवहिणा य, जा य वासासु मज्जाया। णामणिप्फण्णो पज्जोसमणाकप्पो। दुपदं नाम—पज्जोसमणा कप्पो य। पज्जोसमणाए कप्पो पज्जोसमणाकप्पो। पज्जायाणं ओसमणा पज्जोसमणा। अथवा परि—सव्वतोभावे, "उष निवासे", एस पज्जोसमणा॥ इदाणिं णिज्जुत्तीवित्थारो—

> **पज्जोसमणाए अक्खराइं होंति उ इमाइं गोण्णाइं।**
> **परियायववत्थवणा, पज्जोसमणा य पागइया॥१॥**
> **परिवसणा पज्जुसणा, पज्जोसमणा य वासवासो य।**
> **पढमसमोसरणं ति य, ठवणा जेट्ठोग्गहेगट्ठा॥२॥**

पज्जोसमणाए० गाहाद्वयम्। पज्जोसमणा एतेसिं अक्खराणं शक्रेन्द्रपुरन्दरवदेकार्थिकानि नामानि गुणनिष्फण्णानि गौणानि। जम्हा पव्वज्जापरियातो पज्जोसमणावरिसेहिं गणिज्जति तेण परियागववत्थवणा भण्णति। जहा—आलोयण-वंदणाईसु जहारायणियाते कीरमाणेसु अणज्जमाणे परियाए पुच्छा भवति—कति पज्जोसमणातो गयातो उवट्ठावियस्स?। जम्हा [१]उउबद्धिता दव्व-क्खेत्त-काल-भावपज्जाया एत्थ पज्जोसविज्जंति, उज्झिज्जंति त्ति भणितं होइ, अण्णारिसा दव्वादिपज्जाया वासारत्ते आयरिज्जंति तम्हा पज्जोसमणा भण्णति। पागतिय त्ति पज्जोसमण त्ति एयं सव्वलोगसामण्णं। पागतिया गिहत्था। एगत्थ चत्तारि मासा परिवसंतीति परिवसणा। सव्वासु दिसासु ण परिब्भमंतीति पज्जुसणा। वरिसासु चत्तारि मासा एगत्थ अच्छंतीति वासावासो। णिव्वाघातेणं पाउसे चेव वासपाउग्गं खित्तं पविसंतीति पढमसमोसरणं। [२]उडुबद्धाओ अण्णा मेरा ठविज्जतीति ठवणा। उडुबद्धे एक्केक्कं मासं खेत्तोग्गहो भवति, वरिसासु चत्तारि मासा एगखेत्तोग्गहो भवति त्ति जि[illegible]हो। एषां व्यञ्जनतो नानात्वम्, न त्वर्थतः॥१॥२॥ एषामेकं ठवणाणामं परिगृह्य णिक्खेवो कज्जति—

> ठवणाए णिक्खेवो, छक्को दव्वं च दव्वणिक्खेवो।
> खेत्तं तु जम्मि खेत्ते, काले कालो जहिं जो उ॥३॥
> [३]ओदइयाईयाणं, भावाणं जा जहिं भवे ठवणा।
> **भावेण जेण य पुणो, [४]ठविज्जए भावठवणा उ॥४॥**

---

१ ओवद्धिता प्रत्यन्तरे॥ २ ओवद्धातो प्रत्य०॥
३ उदईयाईयाणं प्रत्य०॥ ४ ठविज्जई प्रत्य०॥ ठाविज्जइ प्रत्य०॥

ठवणाए णिक्खेवो० गाहा [द्वयम्] । णामठवणाओ गयाओ । दव्वट्ठवणा आणगसरीरभविय-सरीरवतिरित्ता 'दव्वं च दव्वनिक्खेवो' जाइं दव्वाइं परिभुञ्जंति जाणि य परिहरिज्जंति । परिभुञ्जंति तण-डगल-छार-मल्लगादि । परिहरिज्जंति सचित्तादि ३ । सच्चित्ते सेहो ण पव्वाविज्जित, अचित्ते वत्थादि ण घेप्पति पढमसमोसरणे, मीसए सेहो सोवहितो । खेत्तट्ठवणा सकोसं जायणं, कारणे वा चत्तारि पंच जोयणाइं । कालट्ठवणा चत्तारि मासा, यच्च तस्मिं कल्प्यम् । भावट्ठवणा कोधादिविवेगो भासासमिति-जुत्तेण य होतव्वं ॥३॥४॥ एतेसिं सामित्तादिविभासा कायव्वा तत्थ गाथा—

सामित्ते करणम्मि य, अहिगरणे चेव होंति छब्भेया ।
एगत्त-पुहत्तेहिं, दव्वे खेत्तऽद्ध भावे य ॥५॥

सा० गाहा । दव्वस्स ठवणा दव्वठवणा, दव्वाणं वा ठवणा दव्वठवणा, दव्वेण वा ठवणा दव्वठवणा, दव्वेहिं वा ठवणा २, दव्वम्मि वा ठवणा द० २, दव्वेसु वा ठ० २ । एवं खेत्त-काल-भावेसु वि एगत्त-पुहत्तेहिं सामित्त-करणा-ऽधिकरणा भाणितव्वा । तत्थ दव्वस्स ठवणा जहा कोइ संथारगं गेण्हति, दव्वाणं जधा तिन्नि पडोगारेणं गेण्हति, दव्वेणं जधा वरिसारत्ते चउसु मासेसु एक्कसि आयंबिलेण पारेत्ता सेसं कालं अब्भत्तट्ठं करेति, दव्वेहिं मासेणं मासेणं चत्तारि आयंबिलपारणया, एवं निव्वितियएणं[1] पि, दव्वम्मि जधा एगंगिए फलए ठायव्वं, दव्वेसु जधा दोमादीकट्ठसंथारए[2] । खेत्तस्स एगगामस्स परिभोगो, खेत्ताणं तिगामादीणं अंतरपल्लीयादीणं, करणे एगत्त-पुहत्तेणं णत्थि, अधिकरणे एगखेत्ते परं अद्धजोयणमेराते गंतुं पडिएत्तए, पुहत्तेणं दुयमादीहिं वि अद्धजोयणेहिं गंतुं पडिएत्तए कारणे । कालस्स जा मेरा सा ठविज्जति—अकप्पिया वासारत्तकाले ण परिघेप्पति[3], कालाणं चउण्हं मासाणं ठवणा, कालेण आसाढपुण्णिमाए[4] कालेण ठायंति, कालेहिं पंचाहे पंचाहे गते कारणे ठायंति, कालम्मि पाउसे ठायंति, कालेसु आसाढपुण्णिमाओ सवीसतिरायमासदिवसेसु गतेसु ठायंति कारणे । भावस्स ओदइयस्स ठवणा, भावाणं खतियं भावं संकमंतस्स[5] सेसाणं भावाणं परिवज्जणा होइ, भावेणं णिज्जरट्ठाए ठाति, भावेहिं णिज्जरट्ठयाए संगहट्ठयाए वेतावच्चं करेति, भावम्मि खतोवसमिते, भावेसु णत्थि, अहवा खतोव-समिते भावे सुद्धातो सुद्धतरं एवमादिसु परिणमंतस्स भावेसु ठवणा भवति ॥५॥ एवं ताव दव्वादि समासेणं भणितं । इदाणि एते चेव वित्थरेण भणीहामि । तत्थ ताव पढमं कालट्ठवणं भणामि । किं कारणं ? जेणं एतं सुत्तं[6] कालट्ठवणाए सुत्तादेसेणं परूवेतव्वं—

कालो समयादीओ, पगयं समयम्मि तं परूवेस्सं ।
णिक्खमणे य पवेसे, पाउस सरए य वोच्छामि ॥६॥

---

१ णिव्विओयणं पि प्रत्यन्तरेषु ॥ २ दोमादीकंबी संथारए प्रत्य० । दोमादीकं पी संथारए प्रत्यन्तरेषु ॥ ३ °काले परिघेप्पति प्रत्य० । °कालोपरि घेप्पति प्रत्य० ॥ ४ °माकालेण प्रत्यन्तरेषु । ५ संकंतस्स प्रत्यन्तरेषु ॥ ६ जं एयं सुत्तं प्रत्य० ॥

कालो समयादीओ० गाथा। असंखेज्जसमया आवलिया, एवं सुत्तालावएण जाव संवच्छरं। एत्थ पुण उडुबद्धेण वासारत्तेण य पगतं, अधिगार इत्यर्थः। तत्थ पाउसे पवेसो वासावासपाउग्गे खेत्ते, सरते तातो निग्गमणं ॥६॥

ऊणाइरित्तमासे, अट्ठ विहरिऊण गिम्ह हेमंते।
एगाहं पंचाहं, मासं च जहासमाहीए ॥७॥

ऊणातिरित्त० गाहा। चत्तारि हेमंतिया मासा, चत्तारि गिम्हमासा, एते अट्ठ विहरंति। ते पुण अट्ठ[1]मासा ऊणा वा अतिरित्ता वा विहरिज्जा ॥७॥ कथं पुण ऊणा वा अतिरित्ता वा भवंति? तत्थ ताव[2]जहा ऊणा भवंति तधा भण्णति—

काऊण मासकप्पं, तत्थेव उवागयाण ऊणा ते।
चिक्खल्ल वास रोहेण वा वि तेण ठिया ऊणा ॥८॥

काऊण० पुव्वद्धं। आसाढचाउम्मासितं पडिक्कंते, जति अण्णत्थ वासावासपाउग्गं खेत्तं णत्थि ताहे तत्थेव ठिता वासावासं एवं ऊणा अट्ठ मासा, जेण सत्त मासा विहरिता॥

अहवा इमेहिं पगारेहिं ऊणा अट्ठ मासा होज्ज—

चिक्खल्ल० पच्छद्धं। जत्थ वासारत्तो कतो ततो कत्तियचाउम्मासिए ण णिग्गया। इमेहिं कारणेहिं—पंथे चिक्खल्लो तत्थ खुप्पिज्जति, वासं वा ण ओरमती, रोहगो वा जातो। जाव मग्गसिरं सव्वं ण णिग्गता, ताहे पोसे णिग्गयाणं पोसादीया आसाढंता सत्त मासा विहरिता, एवं ऊणा भवंति ॥८॥

इयाणिं जहा अतिरित्ता अट्ठ मासा विहरिता होज्ज तहा भण्णति—

वासाखेत्तालंभे, अद्धाणादीसु पत्तमहिगातो।
साहगवाघाएण व, अपडिक्कमिउं जइ वयंति ॥९॥

वासाखेत्तालंभे० गाधा। साहुणो आसाढचाउमासिए पडिक्कंते वासावासपातोग्गं खेत्तं मग्गंता ण लभंति, ताहे तेहिं मग्गंतेहिं ताव ण लद्धं जाव आसाढचाउम्मासियातो सवीसतिरातो मासो गतो, णवरं भद्दवए जोण्हस्स पंचमीए लद्धं खेत्तं तम्मि दिवसे पज्जोसवियं, एवं णव मासा सवीसतिराता विहरिता। अहवा साधू अद्धाणपडिवण्णा, सत्थवसेणं आसाढचाउम्मासियातो परेणं पंचाहेण वा दसाहेण वा जाव सवीसतिराते वा मासे खेत्तं पत्ता, एवं अतिरित्ता अट्ठ मासा विहरिता। अहवा जत्थ वासावासो कतो ततो खेत्तातो आरतो चेव कत्तियचाउम्मासियस्स णिग्गच्छंति इमेहिं कारणेहिं—कत्तियपुण्णिमाते[3] आयरियाणं णक्खत्तं असाहगं, अण्णो वा कोइ तद्दिवसं वाघातो भविस्सति ताहे अपुण्णे कत्तिए णिग्गच्छंता अतिरित्ते अट्ठ मासे विहरिस्संति ॥९॥ "एगाहं पंचाहं मासं व जहासमाधीए" (गा० ७) अस्य व्याख्या—

पडिमापडिवण्णाणं, एगाहं पंच होंतऽहालंदे।
जिण-सुद्धाणं मासो, णिक्कारणओ य थेराणं ॥१०॥

---

१ पायोग्गं प्रत्य० ॥ २ भद्दवदओ ० प्रत्यन्तरेषु ॥ ३ ०पुण्णिमाए प्रत्य० ॥

पडिमापडिवन्नाणं० गाहा। पडिमापडिवण्णा उडुबद्धे एक्केक्कं अहोरत्तं एगखेत्ते अच्छंति। अहालंदिया पंच अहोरत्ताइं एगखेत्ते अच्छंति। जिणकप्पिया मासं। सुद्धपरिहारिया एवं चेव। थेरकप्पिया णिव्वाघातेण मासं, वाघाए ऊणं वा अतिरित्तं वा मासं ॥१०॥

ऊणाइरित्त मासा, एवं थेराण अट्ठ णायव्वा।
इयरे अट्ठ विहरिउं, णियमा चत्तारि अच्छंति ॥११॥

ऊणातिरित्त मासा० गाधा। 'इयरे णाम' पडिमापडिवण्णया अहालंदिया एते एवं रितित्ता उउबद्धे कहिं पुण ठातव्वं वासारत्तिया चत्तारि मासा सव्वे वि अच्छंति एगखेत्ते ॥११॥

आसाढपुण्णिमाए, वासावासं तु होति ठायव्वं।
मग्गसिरबहुलदसमीउ जाव एकम्मि खेत्तम्मि ॥१२॥

आसाढपुण्णिमाए वासावासेसु होति ठातव्वं० गाधा। आसाढपुण्णिमाए वासावासं ठातव्वं ॥१२॥

बाहिं ठिया वसमेहिं, खेत्तं गाहेत्तु वासपाओग्गं।
कप्पं कहेत्तु ठवणा, सावणऽसुद्धस्स पंचाहे ॥१३॥

बाहिं ठिया वसभेधि० गाधा। 'बाहिं ठिय' त्ति जत्थ आसाढमासकप्पो कतो तत्थ दसमीए आरब्भ जाव आसाढमासपण्णरसी ताव वासावासपाउग्गे खेत्ते संथारय-डगलग-छार-मल्लगादी गेण्हंता वसभा भावेंति य खेत्तं साधुभावणाए। ततो आसाढपुण्णिमाए वासावासपाउग्गे खेत्ते गंतुं आसाढचाउम्मासियं पडिक्कमंति, पंचहिं दिवसेहिं पज्जोसवणाकप्पं कहेंति, सावणबहुलस्स पंचमीए पज्जोसवेंति। अह बाहिट्ठितेहिं वसभेहिं ण गहिताणि छारादाणि ताहे कप्पं कहेंता चेव गेण्हंति मल्लगादीणि। एवं आसाढपुण्णिमाए ठिता जाव मग्गसिरबहुलस्स दसमी ताव एगम्मि खेत्ते अच्छेज्जा तिण्णि वा दसराता। एवं तिन्नि पुण दसराता चिक्खल्लादीहिं कारणेहिं ॥१३॥

एत्थ तु अणभिग्गहियं, वीसतिरायं सवीसतीमासं।
तेण परमभिग्गहियं, गिहिणातं कत्तिओ जाव ॥१४॥

एत्थ उ० गाधा। 'एत्थ'त्ति पज्जोसविते सवीसतिरायस्स मासस्स आरतो जति गिहत्था पुच्छंति—तुब्भे अज्जो! वासारत्तं ठिता? अध णो ताव ठाध?। एवं पुच्छिएहिं जति अभिवड्ढियसंवच्छरो जत्थ अधिमासतो पडति तो आसाढपुण्णिमातो वीसतिराते गते भण्णति 'ठिता मो' त्ति, आरतो ण कप्पति वोत्तुं 'ठिता मो' त्ति। अह इतरे तिण्णि चंदसंवच्छरा तेसु सवीसतिराए मासे गते भण्णति 'ठिता मो' त्ति, आरतो ण कप्पति वोत्तुं 'ठिता मो' त्ति ॥१४॥ किं कारणं?—

---

१ थेराण होंति णायव्वा प्रत्यन्तरेषु ॥ २ निशीथचूर्णौ "अहालंदिया विसुद्धपरिहारिया जिणकप्पिया य" इति पाठः ॥ ३ एवं विहरित्ता प्रत्यन्तरे ॥ ४ वासावासेसु होति प्रत्य०। वासावासासु होति प्रत्य०। वासावासम्मि होति प्रत्य० ॥ ५ °मीए जाव प्रत्यं° ॥ ६ वासाणं सुद्धदसमीए निर्युक्तिप्रत्यन्तरेषु ॥

असिवाइकारणेहिं, अहवा वासं ण सुट्टु आरद्धं ।
अहिवड्ढियम्मि वीसा, इयरेसु सवीसई मासो ॥१५॥

असिवादि० गाहा । कयाति असिवातीणि कारणाणि उप्पज्जेज्जा जेहिं णिग्गमणं होज्जा ताहे ते गिहत्था मण्णेज्ज—ण किंचि जाणंति एते, मुसावायं वा उल्लवेंति, जेणं 'ठिता मो' त्ति भणित्ता णिग्गया। अहवा वासं ण सुट्टु आरद्धं, तेण लोगो भीतो धण्णं झंपितुं ठितो, साधूहिं भणितं 'ठिया मो' त्ति, जाणंति एते—वरिसिस्सति तो मुयामो धण्णं, विक्किणामो अधिकरणं, घराणि य छएंति, हलादीण य संठप्पं करेंति । जम्हा एते दोसा तम्हा वीसतिराते अगते सवीसतिराते वा मासे अगते ण कप्पति वोत्तुं 'ठिता मो' त्ति ॥१५॥

एत्थ तु पणगं पणगं, कारणियं जा सवीसतीमासो ।
सुद्धदसमीठियाण व, आसाढीपुण्णिमोसरणं ॥१६॥

एत्थ तु० गाहा । आसाढपुण्णिमाए ठियाणं जति तणडगलादीणि गहियाणि पज्जोसवणाकप्पो य कहितो तो सावणबहुलपंचमीए पज्जोसवेंति । असति खेत्ते सावणबहुलदसमीए, असति खेत्ते सावणबहुलस्स पण्णरसीय, एवं पंच पंच ओसारेंतेण जाव असति भद्दवतसुद्धपंचमीए, अतो परेणं ण वट्टति अतिक्कामेतुं । आसाढपुण्णिमातो आढत्तं मग्गंताणं जाव भद्दवयजोण्हस्स पंचमीए एत्थंतरे जति ण लद्धं ताहे जति रुक्खहेट्ठे ठितो तो वि पज्जोसवेतव्वं । एतेसु पव्वेसु जहालंभेणं पज्जोसवेयव्वं, अप्पव्वे ण वट्टति ॥

कारणिया चउत्थी वि **अज्जकालएहिं** पवत्तिता । कहं पुण ?— **उज्जेणीए** णगरीए **बलमित्त-भाणुमित्ता** रायाणो । तेसिं भाइणेज्जो **अज्जकालएण** पव्वावितो । तेहिं रादीहिं पदुट्ठेहिं **अज्जकालतो** निव्विसतो कतो । सो **पइट्ठाणं** आगतो । तत्थ य **सातवाहणो** राया सावगो । तेण **समणपूयणओ च्छणो** पवत्तितो, अंतेउरं च भणियं—अमावसाए उववासं काउं "अट्ठमिमादीसु उववासं कातुं" **इति पाठान्तरम्** पारणए साधूणं भिक्खं दाउं पारिज्जह । अध पज्जोसमणादिवसे आसण्णीभूते **अज्जकालएण सातवाहणो** भणितो—भद्दवयजोण्हस्स पंचमीए पज्जोसवणा । रण्णा भणितो—तद्दिवसं मम इंदो अणुजायव्वो होहिति तो 'ण पज्जुवासिताणि चेतियाणि साधुणो य भविस्संति' त्ति कातुं तो छट्ठीए पज्जोसवणा भवतु । आयरिएण भणियं—न वट्टति अतिक्कामेतुं । रण्णा भणितं—तो चउत्थीए भवतु । आयरिएण भणितं—एवं होउ—त्ति चउत्थीए कता पज्जोसवणा । एवं चउत्थी वि जाता कारणिता ॥

"सुद्धदसमीठियाण व आसाढीपुण्णिमोसरणं" ति जत्थ आसाढमासकप्पो कतो, तं च खेत्तं वासावासपाउग्गं, अण्णं च खेत्तं णत्थि वासावासपाउग्गं, अहवा अब्भासे चेव अण्णं खेत्तं वासावासपाउग्गं, सव्वं च पडिपुण्णं संथारडगलकादी काइयभूमी य बद्धा, वासं च गाढं अणोरयं आढत्तं, ताहे आसाढपुण्णिमाए चेव पज्जोसविज्जति । एवं पंचाहपरिहाणिमधिकृत्योच्यते ॥१६॥

---

१ **सवीसओ मासो** प्रत्य० ॥ २ **जाव वीसती** प्रत्यन्तरेषु ॥ ३ **पज्जवसणाकप्पो** प्रत्य० ॥
४ **अण्णया पज्जोसवणादिवसे आसण्णे आगते अज्जकालएण** प्रत्य० ॥

इय सत्तरी जहण्णा, असीति णउती दसुत्तरसयं च।
जइ वासति मग्गसिरे, दस राया तिण्णि उक्कोसा ॥१७॥

इय सत्तरी० गाहा। 'इय' उपप्रदर्शने। जे आसाढचाउम्मासियातो सवीसतिराते मासे गते पज्जोसवेंति तेसिं सत्तरी दिवसा जहण्णतो जेट्ठोग्गहो भवति। कहं पुण सत्तरी? चउण्हं मासाणं सवीसं दिवससतं भवति, ततो सवीसतिरातो मासो पण्णासं दिवसा सोधिया, सेसा सत्तरिं दिवसा जे भद्दवयबहुलस्स दसमीए पज्जोसवेंति तेसिं असीतिं दिवसा जेट्ठोग्गहो। जे सावणपुण्णिमाए पज्जोसवेंति तेसिं णेउतिं दिवसा जेट्ठोग्गहो। जे सावणबहुलदसमीए ठिया तेसिं दसुत्तरं दिवससतं जेट्ठोग्गहो। एवमादीहिं पगारेहिं वरिसारत्तं एगखेत्ते अच्छित्ता कत्तियचाउम्मासिए णिग्गंतव्वं। अथ वासं ण ओरमति तो मग्गसिरे मासे जद्दिवसं पैंकमट्टियं जातं तद्दिवसं चेव णिग्गंतव्वं। उक्कोसेणं तिण्णि दसरायाण निग्गच्छेज्जा, मग्गसिरपुण्णिमाए त्ति भणियं होइ। मग्गसिरपुण्णिमाते परेण जति विद्वैवंतेहिं (?) तह वि णिग्गंतव्वं। अध ण णिग्गच्छन्ति तो चउलहुगा। एवं पंचमासिओ जेट्ठोग्गाहो जातो ॥१७॥

काऊण मासकप्पं, तत्थेव ठियाणऽतीए मग्गसिरे।
सालंबणाण छम्मासितो तु जेट्ठोग्गहो होति ॥१८॥

काऊण० गाहा। आसाढमासकप्पं काउं जति अण्णं वासावासपाउग्गं खेत्तं णत्थि, तं चेव वासावासपाउग्गं जत्थ आसाढमासकप्पो कतो, तो तत्थेव पज्जोसवितेः आसाढपुण्णिमाते वा सालंबणाणं मग्गसिरं पि सव्वं वासं ण ओरमति तेणं ण णिग्गता, असिवादीणि वा बाहिं, एवं सालंबणाणं छम्मासितो जेट्ठोग्गहो। बाहिं असिवादीहिं जदि वाघातो अण्णवसहीए ठंति, जतणाविभासा कातव्वा ॥१८॥

जइ अत्थि पयविहारो, चउपाडिवयम्मि होइ गंतव्वं।
अहवा वि अणिंतस्सा, आरोवण पुव्वनिद्दिट्ठा ॥१९॥

जति अत्थि पदविहारो० गाहा। कंठा। कुत्र निद्दिट्ठा? **निसीथे** ॥१९॥ कयाइ अपुण्णे वि चाउम्मासिए निग्गमेज्जा इमेहिं कारणेहिं—

काईयभूमी संथारए य संसत्त दुल्लहे भिक्खे।
एएहिं कारणेहिं, अप्पत्ते होइ णिग्गमणं ॥२०॥
राया सप्पे कुंथू, अगणि गिलाणे य थंडिलस्सऽसति।
एएहिं कारणेहिं, अप्पत्ते होति णिग्गमणं ॥२१॥

काइय० गाहा [द्वयम्]। काईयभूमी संसत्ता उदएण वा पेल्लिता। संथारगा संसत्ता। अन्नातो वि तिण्णि वसधीओ णत्थि, अहवा तासु वि एस चेव वाघातो। राया वा पदुट्ठो। गिलाणो वा जाओ विज्जनिमित्तं अतिक्कंते वि अच्छिज्जति ॥२०॥२१॥

१ णवुतिं प्रत्य० ॥ २ पक्कमट्टियं प्रत्य०। पक्कमज्जियं प्रत्य० ॥ ३ विब्भवंतेहिं प्रत्य० ॥ ४ ठियाण जाव मग्ग° प्रत्य० ॥ ५ पिल्लिया प्रत्य० ॥

वासं व ण ओरमई, पंथा वा दुग्गमा सचिक्खल्ला ।
एएहिं कारणेहिं, अइकंते होइ णिग्गमणं ॥२२॥
असिवे ओमोयरिए, राया दुट्ठे भए व गेलण्णे ।
एएहिं कारणेहिं, अइकंते होति णिग्गमणं ॥२३॥

वासं व ण ओरमती० गाधाद्वयं कंठं ॥२२॥२३॥ एस कालट्ठवणा । इयाणिं खेत्तट्ठवणा—

उभओ वि अद्धजोयण, सअद्धकोसं च तं हवति खेत्तं ।
होइ सकोसं जोयण, मोत्तूणं कारणज्जाए ॥२४॥

उभओ० गाधा । जम्मि खेत्ते वासावासं ठायंति तत्थ 'उभतो' सव्वतो समंता सकोसं जोयणं उग्गहो कातव्वो । कहं पुण ? सव्वतो समंता छ दिसातो, पुव्वा दाहिणा अवरा उत्तरा उड्ढा अधा । चत्तारि विदिसातो असंववहारिगीओ एगपएसियाओ त्ति कातुं मुक्कातो । तासु छसु दिसासु एक्केक्काए अद्धजोयणं अद्धकोसं च भिक्खायरियाए गम्मति, गतपडियागतेणं सकोसं जोयणं भवति ॥२४॥

कधं पुण छद्दिसातो भवंति ? उच्यते—

उड्ढमहे तिरियम्मि य, सकोसयं सव्वतो हवति खेत्तं ।
इंदपयमाइएसुं, छद्दिसि इयरेसु चउ पंच ॥२५॥
तिण्णि दुवे एक्का वा, वाघाएणं दिसा हवइ खेत्तं ।
उज्जाणओ परेणं, छिण्णमडंबं तु अक्खेत्तं ॥२६॥

उड्ढमहे० गाहा[द्वयम्] । 'इंदपदे' गयग्गपदे पव्वते उवरिं पि गामो, हिट्ठा वि गामो, उड्ढुच्च-त्तस्स मज्झम्मि वि गामो, मज्झिल्लगामस्स चउसु वि दिसासु गामा । मज्झिल्लगामे ठिताणं छद्दिसातो भवंति । आदिग्गहणेणं जो अण्णो वि एरिसो पव्वतो होज्ज तस्स वि छद्दिसातो भवंति । 'मोत्तुं'ति एरिसं पव्वयं मोत्तुं अण्णम्मि खेत्ते चत्तारि वा दिसातो उग्गहो भवति पंच वा ॥२५॥

ण केवलं एत्तियाओ चेव, तिन्नि दुवे वा एक्का वा दिसा वाघाएणं होज्जा । को पुण वाघातो ? अडवि-उज्जाणाओ परेणं पव्वयादि विसमं वा पाणियं वा, एतेहिं कारणेहिं एयाओ दिसाओ रुद्धियातो होज्जा जेण गामो णत्थि, सति वि गामे अगम्मो होज्ज । 'छिण्णमडंबं णाम' जस्स गामस्स वा णगरस्स वा सव्वासु वि दिसासु उग्गहे गामो णत्थि, तं च अक्खेत्तं णायव्वं ॥२६॥ जाए दिसाते जत्तं ताते दिसाए इमं विहिं जाणेज्जा—

दगघट्ट तिन्नि सत्त व, उडु-वासासु ण हणंति तं खेत्तं ।
चउरट्ठाति हणंती जंघद्धेक्को वि उ परेणं ॥२७॥

दगघट्ट० गाथा । 'दगसंघट्टो नाम' जत्थ जाव अद्धं जंघाए उदगं । उडुबद्धे तिन्नि संघट्टा जत्थ भिक्खायरियाए, गतागतेणं छ । वासासु सत्त, ते गतागतेणं चोदस भवंति । एतेहिं ण उवहम्मति खेत्तं ॥ ॥२७॥ खेत्तट्ठवणा गता । दव्वट्ठवणा इदाणिं—

---

१ उड्ढं च तस्स प्रत्यन्तरेषु । नायं पाठः साधीयान् ॥ २ चउमट्ठाति प्रत्य० ॥

दव्वट्ठवणाऽऽहारे१, विगई२ संथार३ मत्तए४ लोए५ ।
सचित्ते६ अचित्ते७, वोसिरणं गहण-धरणाइं ॥२८॥ दारगाहा ॥
पुव्वाहारोसवणं, जोगविवड्ढी य सत्तिउग्गहणं ।
संचइय असंचइए, दव्वविवड्ढी पसत्था उ ॥२९॥

दव्वट्ठवणाहारे० गाहा । पुव्वाहारो० गाहा । दव्वठवणाए आहारे चत्तारि मासे णिराहारो अच्छतु । ण तरति तो एगदिवसूणे । एवं जति जोगहाणी भवति तो जाव दिणे दिणे आहारेतुं जोगवुड्ढी—जो णमोक्कारेणं पारेंतओ सो पोरिसीते पारेतु, पोरिसिइत्तो पुरिमड्ढेण, पुरिमड्ढइत्तो एक्कासणएण । किं कारणं ? वासासु चिक्खल्लचिलिच्चिलं, दुक्खं सण्णाभूमिं गम्मति, थंडिल्लाणि य पउराणि हरितकाएण उवहताणि ॥२८॥ गता आहारठवण त्ति । इदाणिं विगतिठवण त्ति—

"संचइय असंचइए दव्वविवड्ढी पसत्था उ" । विगती दुविधा—संचइआ असंचइया य । तत्थ असंचइया खीरं दधिं मंसं णवणीओगाहिमगा य, सेसाओ घय-गुल-मधु-मज्ज-खज्जविहाणाओ संचइयाओ । तत्थ मज्जविहाणाओ अप्पसत्थाओ, सेसाओ पसत्थाओ ॥२९॥ आसामेकतरा परिगृह्योच्यते—

विगतिं विगतीभीओ, विगइगयं जो उ भुंजए भिक्खू ।
विगईविगयसभावं, विगती विगतिं बला नेइ ॥३०॥

विगतिं० गाथा । तं आहारेत्ता संयतत्वादसंयतत्वं विविधैः प्रकारैः गच्छिहिति विगतिं । 'विगतीभीतो' त्ति संयतत्वादसंयतत्वगमनं तस्स भीतो । 'विगतिगतं' भत्तं पाणं वा विगति-मिस्सं ण भोत्तव्वं । जो पुण भुंजति तस्स इमे दोसा—विगती० पच्छद्धं । विगतीए विगतो संजयभावो जस्स सो विगतीविगतसभावो, तं विगतीविगतसभावं सा विगती आहारिया बला विगतिं णेति । 'विगती णाम' असंयतत्वगमनम् । जम्हा एते दोसा तम्हा णव रसविगतीतो ओगाहिमगदसमातो णाऽऽहारे-तव्वातो । ण तहा उडुबद्धे जधा वासासु, वासासु । सीयले काले अतीव मोहुब्भवो भवति गज्जितविज्जुया-ईणि य दट्ठुं सोउं च ॥३०॥ भवे कारणं अहारेज्जा वि गेलण्णेगं । आयरिय-बाल-वुड्ढ-दुब्बलसंघयणाणं गच्छोवग्गहट्ठताए घेप्पेज्जा । अहवा सड्ढा णिबंधेण णिमंतेंति पसत्थाहिं विगतीहिं तत्थ गाहा—

पसत्थविगईगहणं, गरहियविगतिग्गहो य कज्जम्मि ।
गरहा लाभ पमाणे, पच्चय पावप्पडीघाओ ॥३१॥

पसत्थविगतीगहणं० गाहा । ताधे जाओ असंचइयाओ खीर-दधि-ओगाधिमगाणि य ताओ असंचइयातो घेप्पंति, संचइयातो ण घेप्पंति घत-तेल्ल-गुल-णवणीयादीणि । पच्छा तेसिं खते जाते जता कज्जं भवति तदा ण लब्भंति तेण ताओ ण घेप्पंति । अह सड्ढा णिबंधेण णिमंतेंति ताधे भण्णति—

१ खीरदधिणव° प्रत्य० ॥ २ उ गिण्हए भिक्खू प्रत्य० ॥ ३ भवति कारणं प्रत्य० ॥ ४ णिब्बंधंति ताहे प्रत्यन्तरेषु ॥

जदा कज्जं भविस्सति तदा गेण्हीहामो बालादि, बाल-गिलाण-वुड्ढ-सेहाण य बहूणि कज्जाणि उप्पज्जंति, महंतो य कालो अच्छति। ताहे सड्ढा तं भणंति—जाव तुब्भे समुद्दिसह ताव अत्थि चत्तारि वि मासा। ताहे णाऊण गेण्हंति जयणाए। संचइयं पि ताधे घेप्पति जहा तेसिं सड्ढाणं सद्धा वड्ढति। अव्वोच्छिन्ने भावे चेव भणंति—होतु अलाहि पज्जत्तं ति। सा य गहिया थेर-बाल-दुब्बलाणं दिज्जति, बलिय-तरुणाणं ण दिज्जति, तेसिं पि कारणे दिज्जति। एवं पसत्थविगतिग्गहणं। अपसत्था ण घेत्तव्वा। सा वि गरहिता विगती कज्जेणं घेप्पति इमेणं—"वासावासं पज्जोसविताणं अत्थेगतियाणं एवं वुत्तपुव्वं भवति—'अट्ठो भंते! गिलाणस्स?' तस्स य गिलाणस्स वियडेणं पोग्गलेणं वा कज्जं, से य पुच्छितव्वे—केवतिएणं से अट्ठो? जं से पमाणं वदति 'एवतिएणं मम कज्जं' तप्पमाणतो घेत्तव्वं।" एयम्मि कज्जे वेज्जसंदेसेण वा अण्णत्थ वा कारणे आगाढे जस्स सा अत्थि सो विण्णविज्जति, तं च से कारणं दीविज्जति, एवं जाइते समाणे लभेज्जा, जाधे य तं पमाणं पत्तं भवति जं तेण गिलाणेण भणितं ताहे भण्णति—'होतु अलाहि' त्ति वत्तव्वं सिया। ताहे तस्यापि प्रत्ययो भवति—सुव्वत्तं एते गिलाणट्ठयाए मग्गंति, ण एते अप्पणो अट्ठाए मग्गंति, जति पुण अप्पणो अट्ठाते मग्गंता तो दिज्जंतं पडिच्छंता जावतियं दिज्जति। जे वि य पावा तेसिं पि पडिघातो कतो भवति, ते वि जाणंति—जधा तिण्णि दत्तीतो गेण्हंति,सुव्वत्तं गिलाणट्ठाए। से णं एवं वदंतं "अलाहि, पडिग्गाहेहि[1] भंते! तुमं पि भोक्खसि वा पाहिसि वा,[2] एवं से कप्पति पडिग्गाहित्तए, नो से कप्पति गिलाणणीसाए पडिग्गाहित्तए" ॥३१॥ एवं विगतिठवणा[3] गता। इदाणिं संथारे त्ति—

> कारणओ उडुगहिते, उज्झिऊण गेण्हंति अण्णपरिसाडी।
> दाउं गुरुस्स तिण्णि उ, सेसा गेण्हंति एक्केक्कं ॥३२॥

कारण० गाहा। संथारया जे उडुबद्धिया कारणे गहिया ते वोसिरिज्जंति, अण्णेसिं गहणं धारणं च ॥३२॥ संथारे त्ति गतं। इदाणिं मत्तए त्ति—

> उच्चार-पासवण-खेलमत्तए तिण्णि तिण्णि गेण्हंति।[4]
> संजय-आएसट्ठा, भुंजेज्जऽवसेस[5] उज्झंति ॥३३॥

उच्चार० गाधा। उच्चार-पासवणमत्तया जे उडुबद्धे कारणेणं गहिया खेलमत्तो य ते वोसिरिज्जंति, अन्नेसिं गहणं धारणं च। एक्केक्के तिण्णि तिण्णि उच्चार-पासवण-खेलमत्तगे य गेण्हति, उभयोकालं पि पडिलेहिज्जंति। जति वुट्ठी ण पडति ण परिभुंजंति दिया वा रातो वा, परिभुंजंति मासलहुं। जाहे वासं पडति ताधे परिभुंजंति, जेण अभिग्गहो गहितो सो परिट्ठवेति। जदा णत्थि तदा अप्पणा परिट्ठवेति। ताव सो णिव्विसियव्वो जाव कज्जं करेति। उल्लतो ण णिक्खिप्पति, विसुयावेत्ता णिक्खिप्पइ। सेह-अपरिणताणं ण दाविज्जति ॥३३॥ मत्तए त्ति गतं। [इदाणिं लोए त्ति—]

---

१ पडिलाहेहि प्रत्य० ॥ २ वा दाहिसि वा प्रत्य० ॥ ३ विगतीण ठवणा प्रत्य० ॥ ४ उच्चारे पासवणे, खेलम्मि य मत्त तिण्णि गिण्हंति। इति प्रत्यन्तरेषु पाठः ॥ ५ °आएसाए भिज्जेज्जऽव° प्रत्य० ॥

धुवलोओ उ जिणाणं, णिच्चं थेराण वासवासासु ।
असहू गिलाणगस्स व, णातिक्कामेज्ज तं रयणिं ॥३४॥

धुवलोओ उ० गाहा । धुतकेस-मंसुणा भवितव्वं । गच्छणिग्गताणं धुवलोओ निच्चं । गच्छवासीणं पि थेरकप्पियाणं ति वासवासे उस्सग्गेणं धुवलोतो कातव्वो । अध ण तरति असहू वा ताधे सा रयणी णातिक्कमेयव्वा ॥३४॥ लोए त्ति गतं । सचित्तं—

मोत्तुं पुराण-भावियसड्ढे संविग्ग सेस पडिसेहो ।
मा णिद्धओ भविस्सइ, भोयण मोए य उड्डाहो ॥३५॥ दारं ।

[मोत्तुं पुराण० गाहा ।] सेहं वा सेहीं वा जति पव्वावेति चउगुरुं आणादि विराहणा, सो ताव जीवे ण सद्दहति । कधं ? जति भणाति 'एते आउक्काइया जीवा' तं च काले ते पुणो दुक्खं परिहरितुं, ताधे सो भणति—जति एते जीवा तो तुब्भे णिवयमाणे किं हिंडध तुब्भे किर अहिंसया !, एवं ण सद्दहति । पादे ण धोवंति जति ताहे सो भणति–समलचिक्खल्लं मद्दिऊणं पाए वि ण धोवेंति ताहे दुगुंछति, किं एतेहिं समं अच्छितेण असुयीहिं ! ति गच्छेज्जा । अह धोवेंति सागारियं ति बाउसदोसा । वासे पडंते सो पडिस्सयाओ ण णीति, सो य उवस्सगो डहरगो ताहे जति मंडलीए समुद्दिसंते पासति तो उड्डाहं करेति विप्परिणमति य, अण्णेहि य संसट्ठयं समुद्दिसावितो पच्छा वच्चति । अध मंडलीए ण समुद्दिसंति तो सामायारिविराधणा समता य ण कता भवति । जति वा णिसग्गमाणा मत्तएसु उच्चार-पासवणाणि आयरंति तं दट्ठूण गतो समाणो उड्डाहं करेज्ज । अध धरेंति तो आयविराहणा । अध निसग्गं ते णिति तो संजमविराधणा । एवमादी दोसा जम्हा तम्हा ण पव्वावेयव्वा । भवे कारणं पव्वावेज्जा–पुराणो वा अभिगतसड्ढो वा अधवा कोति राया रायमच्चो वा अतिसेसी वा अव्वोच्छित्तिं वा काहिति त्ति पव्वावेंति, ताधे पुण विवित्ता वसही महती य घेप्पति । जति जीवे चोएति तत्थ पण्णविज्जति, पादाण य से कप्पो कीरति, समुद्देसे उच्चारादिसु य जयणाए जयंति आयरंति, अण्णं पडिस्सयं वा घेत्तूण जतणाए उवचरिज्जति ॥३५॥

इदाणिं अच्चित्ताणं छार-डगलय-मलयादीणं उडुबद्धे गहियाणं वासासु वोसिरणं, वासासु [गहणं] धरणं [च] । छाराईणि जति ण गिण्हति मासलहुं, जा य तेहिं विणा विराधणा गिलाणादीण भविस्सति । भायणे विराधणा लेवेण विणा तम्हा घेत्तव्वाणि । छारो एक्के कोणे पुंजो घणो कीरति, तलिया विकिंचिज्जंति, जदा ण विकिंचितातो तदा छारपुंजे णिहम्मंति । 'मा पणतिजिस्संति' उभतो काले पडिलेहिज्जंति ताओ छारो य । जता अवगासो भूमीए नत्थि छारस्स तदा कुंडगा भरिज्जंति । लेवो समाणेऊण भाणस्स हेट्ठा कीरति, छारेण उग्गुंडिज्जति, स च भायणेण समं पडिलेहिज्जति । अध अच्छंतयं भायणं

१ धुवकेसं प्रत्यन्तरेषु । नायं पाठः साधुः ॥ २ निसग्गं ते णंति तो प्रत्यन्तरेषु । निस्संकं मत्तंमि णेति तो प्रत्य० ॥ ३ अभिगमसड्ढो प्रत्य० ॥
४ 'मा पनकयिष्यन्ति' पनकमयं मा भूवन् इत्यर्थः ॥ ५ ओगुंडिज्जति प्रत्य० । गुडिज्जति प्रत्य० ॥

णत्थि ताहे मल्लयं लेवेऊणं भरिज्जति पडहत्थं पडिलेहिज्जति य। एवं एसा सीमा भणिता—काणति गहणं, काणति धरणं, काणति वोसिरणं, काणति तिण्णि वि ॥

दव्वट्ठवणा गता। इयाणिं भावट्ठवणा—

इरि-एसण-भासाणं, मण वयसा काइए य दुच्चरिए।
अहिगरण-कसायाणं, संवच्छरिए विओसवणं ॥३६॥

इरिएसण० गाहा। इरि-एसण-भासागहणेणं आदाणणिक्खेवणासमिती-पारिट्ठावणियासमितीतो वि गहियातो भवंति। एयासु पंचसु वि समितीसु वासासु उवउत्तेण भवितव्वं ॥३६॥

एवमुक्ते चोदकाऽऽह—उडुबद्धे किं असमिएण भवियव्वं जेण भणति वासासु पंचसु समितीसु उवउत्तेण भवियव्वं ? उच्यते—

कामं तु सव्वकालं, पंचसु समितीसु होइ जइयव्वं।
वासासु अहीगारो, बहुपाणा मेइणी जेणं ॥३७॥

कामं० गाधा। 'कामं' अवधृतार्थे। यद्यपि 'सर्वकालं' सदा समितेण होतव्वं तथा वि वासासु विसेसो कीरति, जेणं तदा बहुपाणा पुढवी आगासं च ॥३७॥ एवं ताव सव्वासिं सामण्णं भणितं। इयाणिं एक्केक्काए पिधप्पिधं असमितस्स दोसा भण्णंति—

भासणे संपाइवहो, दुण्णेओ नेहछेओ तइयाए।
इरिय चरिमासु दोसु वि, अपेह-अपमज्जणे पाणा ॥३८॥

भासणे० गाहा। अणाउत्तं भासंतस्स संपादिमाणं पाणाणं वाघातो भविस्सति, आदिग्गहणेणं[1] आउकायफुसिताओ सच्चित्तवातो य मुहे पविसति। 'ततिया णाम' एसणासमिती, अणाउत्तस्स उदउल्लाणं हत्थमत्ताणं ['णेह]छेदो णाम' उदउल्लविभत्ति दुक्खं णज्जति। 'चरिमातो णाम' आदाणणिक्खेवणासमिती पारिट्ठावणियासमिती य। इरियासमितीअणुवउत्तो सुहुमाओ मंडुकलियादीओ हरिताणि य न परिहरति। आदाणणिक्खेवणासमितीए पारिट्ठावणियासमितीए य अणुवउत्तो पडिलेहणपमज्जणासु दुप्पडिलेहित-दुप्पमज्जितं करेति, ण वा पमज्जेज्ज पडिलेहिज्ज वा। समितीणं पंचण्ह वि उदाहरणाणि।

इरियासमितीए उदाहरणं—एगो साहू इरियासमितीए जुत्तो। सक्कस्स आसणं चलितं। सक्केण देवमज्झे पसंसिओ। मिच्छादिट्ठी देवो असद्दहंतो आगतो मक्खियप्पमाणातो मंडुकलियातो विउव्वति, पिट्ठतो हत्थिभयं, गतिं ण भिंदति, हत्थिणा य उक्खिवितुं पाडितो ण सरीरं पेहति, 'सत्ता मारित'त्ति जीवदयापरिणतो ॥

---

[1] अत्र यद्यपि चूर्णिकृता "आदिग्गहणेणं" इत्याद्युक्तम्, किन्त्वस्यां गाथायां 'आदि'पदमेव नास्तीत्यत्र तद्विदः प्रमाणम्। पाठभेदो वा चूर्णिकृदग्रे भविष्यति, न चोपलब्धः सोऽस्माभिः कुत्राप्यादर्शे ॥

अथवा इरियासमितीए **अरहण्णतो**—देवताए पादो छिन्नो, अन्नाए संधितो य ॥

भासासमितीए—साधू णगररोहए वट्टमाणे भिक्खाए णिग्गतो पुच्छितो भणति—बहुं सुणेति कण्णेहिं॰ सिलोगो ॥२॥

एसणासमितीए **णंदिसेणो, वसुदेवस्स** पुव्वभवो कधेतव्वो ॥

अहवा इमं दिट्ठिवातियं—पंच संजया महल्लातो अद्धाणातो तण्हाछुहाकिलंता णिग्गता। वियालियं गता पाणयं मग्गंति। अणेसणं लोगो करेति। ण लद्धं। कालगता पंच वि ॥३॥

आदाणभंडमत्तणिक्खेवणासमितीए उदाहरणं—आयरिएण साधू भणितो—गामं वच्चामो। उग्गाहिए संते केणति कारणेण ठिता। एक्को 'एत्ताहे पडिलेहितं' ति कातुं ठवेउमारद्धो। साधूहिं चोतितो भणति—किं एत्थ सप्पा अच्छंति?। सण्णिहिताए देवयाए सप्पो विगुव्वितो। एस जहण्णो असमितो ॥

अन्नो तेणेव विहिणा पडिलेहित्ता ठवेति सो उक्कोसतो समितो। उदाहरणं—एगस्साऽऽयरियस्स पंच सिस्ससयाइं। एत्थं एगो सेट्ठिसुतो पव्वइतो। सो जो जो साधू एति तस्स तस्स डंडयं णिक्खिवति। एवं तस्स उट्ठियस्य अच्छंतस्स अण्णो एति अण्णो जाति तहा वि सो भगवं अतुरियं अचवलं उवरिं हेट्ठा य पमज्जेत्ता ठवेति एवं बहुणा वि कालेणं ण परितम्मति ॥४॥

पंचमाए समितीए उदाहरणं **धम्मरुयी**। सक्कासणचलणं। पसंसा। मिच्छादिट्ठिदेवआगमणं। पिपीलियाविगुव्वणं। काइयाडा संजता। बाहाडितो य मत्तओ। णिग्गतो पेच्छति, संसत्तं थंडिल्लं। 'साधू परिताविज्जंति' त्ति पपीतो। देवेण वारितो। वंदितुं गतो ॥

बितितो चेल्लतो काइयाडो ण वोसिरति। देवयाए उज्जोतो कओ। एस समितो ॥

इमो असमितो—चउवीसं उच्चारपासवणभूमीतो तिण्णि कालभूमीओ य ण पडिलेहेति। चोदितो भणति—किं एत्थ उट्टो भवेज्जा?। देवता उट्टरूवेणं थंडिले ठिता। बितीए गतो तत्थ वि एवं, ततियए वि, ताहे तेण उट्ठवितो। ताहे देवयाते पडिचोतिओ सम्मं पडिवन्नो ॥५॥२८॥ इदाणिं "मण वयसा काइए य दुच्चरिए" त्ति अस्य व्याख्या—

मण वयण कायगुत्तो दुच्चरियाइं तु खिप्पमालोए। दारं।
अहिगरणम्मि दुरूयग, पज्जोए चेव दमए य ॥२९॥

मण॰ पुव्वद्धं कंठं। गुत्तीणं उदाहरणानि।

---

१ बहुं सुणेति कण्णेहिं, बहुं अच्छीहिं पेच्छति।
न य दिट्ठं सुयं सव्वं, भिक्खू अक्खाउमरिहति ॥१॥ इति पूर्णः श्लोकः ॥

मणोगुत्तीते– एगो सेट्ठिसुतो सुण्णघरे पडिमं ठितो। पुराणभज्जा से सण्णिरोहमसहमाणी उब्भामइल्लेण समं तं चेव घरमतिगता। पल्लंकखिल्लएण य साधुस्स पादो विद्धो। तत्थ अणायारं आयरति। ण य तस्स भगवतो मणो विणिग्गतो सट्ठाणातो १॥

वतिगुत्तीए– सण्णायगसगासं साधू पत्थितो। चोरेहिं गहिओ वुत्तो य। मातापितरो से विवाहणिमित्तं एंताणि दिट्ठाणि। तेहिं णियत्तितो। तेण तेसिं वइगुत्तेण ण कहितं। पुणरवि चोरेहिं गहियाणि। साधू य पुणो तेहिं दिट्ठो। 'स एवायं साधू' त्ति भणिऊण मुक्को। इतराणि वि 'तस्स वइगुत्तस्स मातापितरो' त्ति काउं मुक्काणि २॥

कायगुत्तीए—साधू हत्थिसंभमे गतिं ण भिंदति, अद्धाणपडिवन्नो वा ३ ॥३९॥

इदाणिं अधिकरणे त्ति दारं—असमितस्स वोसिरणं, समितत्तणस्स गहणं, अधिकरणं न कातव्वं, पुव्वुप्पन्नं वा ण उदीरेतव्वं, वितोसवेतव्वं। दिट्ठंतो कुंभकारेण—

एगबइल्ला भंडी, पासह तुब्भे य डज्झ खलहाणे।
हरणे झामण जत्ता, भाणगमल्लेण घोसणया ॥४०॥
अप्पिणह तं बइल्लं, दुरूतगा! तस्स कुंभयारस्स।
मा भे डहीहि गामं, अन्नाणि वि सत्त वासाणि ॥४१॥

एगो कुंभकारो भंडि कोलालभंडस्स भरेऊण दुरूतयं णाम पच्चंतं गामं गतो। तेहिं दुरूतइच्चेहिं गोहेहिं तस्स एगं बइल्लं हरिउकामेहिं वुच्चति–पेच्छह इमं अच्छेरं 'भंडी एगेण बइल्लेण वच्चइ'। तेण भणितं–पेच्छह इमस्स गामस्स खलहाणाणि डज्झंति त्ति। तेहिं तस्स सो बइल्लो हरितो। तेण जातिता–देह बइल्लं। तेणा भणंति–तुमं एक्केण चेव बइल्लेण आगतो। जाहे ण दिंति ताहे तेण पतिवरिसं खलीकतं धण्णं सत्त वासाणि झामितं। ताहे दुरूतयगामेल्लएहिं एगम्मि महामहे भाणतो भणितो–उग्घोसेहिं जस्स अवरद्धं तं मरिसावेमो, मा णे सकुले उच्छादेतु। भाणएण उग्घोसितं। ततो कुंभकारेण भण्णति– अप्पिणध तं बतिल्लं० गाहा। पच्छा तेहिं विदिण्णो, खामितो॥

जति ताव तेहिं असंजतेहिं अण्णाणीहिं होंतएहिं खामितो एत्तिया अवराधा, तेण वि य खंतं, किमंग पुण संजएहिं नाणीहिं होंतएहिं जं कतं तं सव्वं पज्जोसवणाए उवसामेतव्वं ॥४०॥४१॥ अहवा दिट्ठंतो उद्दायणो राया—

चंपा कुमारनंदी, पंचऽच्छर थेरनयण दुमऽवलए।
विह पासणया सावग, इंगिणि उववाय णंदिसरे ॥४२॥

---

१ हरणे झामण भाणग घोसणया मल्ललुद्देसु इति निशीथभाष्ये पाठः॥ २ खमियं प्रत्य० ॥ ३ चंपा अणंगसेणो पंच° निशीथभाष्ये॥ ४ पास णयण सावग नि० भाष्ये॥

बोइण पडिमा उदयण, पभावउप्पाय देवदत्ताते।
मरणुववाए तावस, णयणं तह भीसणा समणा ॥४३॥
गंधार गिरी देवय, पडिमा गुलिया गिलाण पडियरणे।
पज्जोयहरण दोक्खर रण गहणा मेऽज्ज ओसवणा ॥४४॥
दासो दासीवतितो, छत्तट्ठिय जो घरे य वत्थव्वो।
आणं कोवेमाणो, हंतव्वो बंधियव्वो य ॥४५॥

तारिसे अवराधे 'पज्जोओ सावगो'त्ति कातूण मोत्तूण खामितो। एवं साधुणा वि पज्जोसवणाए परलोगभीतेण सव्वं खामेतव्वं ॥४२॥४३॥४४॥४५॥ अहवा—

खद्धाऽऽदाणियगेहे, पायस दट्ठूण चेडरूवाइं।
पियरोभासण खीरे, जाइय लद्धे य तेणा उ ॥४६॥
पायसहरणं छेत्ता, पच्चागय दमग असियए सीसं।
भाउय सेणावति खिसणा य सरणागतो जत्थ ॥४७॥

एगो दमगो पच्चंतगामवासी। तेण सरतकाले चेडरूवेहिं जाइज्जंतेण दुद्धं मग्गिऊण पायसो रद्धो। तत्थ चोरसेणा पडिया। तेहिं विलोलितं, सो य पायसो सथालीतो हरितो तेणेहिं। सो य अडवीतो तणं लुणिऊण 'अज्ज तेहिं समं पायसं भोक्खामि'त्ति जाव एतस्स चेडरूवेहिं रुयमाणेहिं सिट्ठं। कोधेण गंतुं तेसिं चोराण वक्खेवेण सेणावतिस्स असियएणं सीसं छिंदिऊण णट्ठो। ते य चोरा हयसेणावतिया णट्ठा। तेहिं गंतूण पल्लिं तस्स डहरतो भाया सेणावती अभिसित्तो। ताहे ताओ माता भयणीतो तं भणंति—तुमं अम्हं वइरियं अमारेऊण इच्छसि सेणावइत्तणं काउं?। तेण गंतूण सो आणितो दमगो जीवगेज्झो वराओ, तेसिं पुरतो णिगलियं बंधेऊण भणितो धणुं गहाय—भण कत्थ आहणामि सरेण भाइमारगा!?। तेण भणियं—जत्थ सरणागता विज्झंति। तेण चिंतिऊण भणियं—कइया वि णो सरणागता आहम्मंति। ताहे सो पूएऊण विसज्जितो। जति ताव तेण धम्मं अयाणमाणेण सा मुक्को, किमंग! पुण साधुणा परलोगभीतेण ?, अब्भुवगतस्स सम्मं सहियव्वं खमितव्वं ॥४६॥४७॥

वाओदएण राई, णासइ कालेण सिगय-पुढवीणं।
णासइ उदगस्स सती, पव्वयराती उ जा सेलो ॥४८॥
उदयसरिच्छा पक्खेणऽवेति चउमासिएण सिगयसमा।
वरिसेण पुढविराई, आमरण गती उ पडिलोमा ॥४९॥

---

१ देवदत्तद्दं नि० भा० ॥ २ °गहणं णाम तोसवणे नि० भा० ॥ ३ पायस दमचेडरूवगा दट्ठुं। पियरो° नि० भा० ॥ ४ सेणाधिव खिसणा नि० भा० ॥ ५ विलओलितं प्रत्य० ॥ ६ सस्थालीक इत्यर्थः ॥ ७ जाव पतस्स प्रत्य० ॥ ८ सधियव्वं प्रत्य० ॥

सेल-ट्ठि थंभ दारुय, लया य वंसी य मिंढ गोमुत्तं ।
अवलेहणिया किमिराग कद्दम कुसुंभय हलिद्दा ॥५०॥
एमेव थंभकेयण, वत्थेसु परूवणा गईओ य ।
मरुयऽचंकारिय पंडरज्ज मंगू य आहरणा ॥५१॥

इदाणिं कसाय त्ति–तेसिं चउक्कओ णिक्खेवो जधा णमोक्कारणिज्जुत्तीए तहा परूवेऊण कोधो चउव्विधो–उदगराइसमाणो वालुग० पुढवि० पव्वत० । जो तद्दिवसं चेव पडिक्कमणवेलाए उवसमइ जाव पक्खियं ताव उदगरातीसमाणो । चाउम्मासिए जो उवसमति [सो] वालुगारातिसमाणो, सरते जधा पुढवीए फुडिता दालीतो वासेणं सम्मिलंति । एवं जाव देवसिय-पक्खिय-चाउम्मासिएसु ण उवसमति, संवच्छरिए उवसमति तस्स पुढविरातीसमाणो कोधो । जो पज्जोसमणाए वि ण उवसमति तस्स पव्वयरातीसमाणो कोधो, जधा पव्वतराती ण सम्मिलति तधा सो वि । एवं सेसा वि कसाया परूवेतव्वा ॥४८॥४९॥५०॥५१॥

तत्थ कोधे उदाहरणं–एसेव दमओ ॥ अधवा—

अवहंत गोण मरुए, चउण्ह वप्पाण उक्करो उवरिं ।
छोढुं मए सुवट्ठाऽतिकोवे णो देमो पच्छित्तं ॥५२॥

एक्को मरुतो । तस्स इक्को बइल्लो । सो तं गहाय केयारे मलेऊग गतो । सो सितियाए ण तरति उट्ठेतुं, ताहे तेण तस्स उवरिं तोत्तओ भग्गो ण य उट्ठेति । ताहे तिण्हं केयाराणं डगलएहिं आहणति ण य सो उट्ठेति । चउत्थस्स केयारस्स डगलएहिं मतो सो । उवट्ठिओ धियारे । सो तेहिं भणिओ –णत्थि तुज्झ पच्छित्तं गोवज्झा जेण एरिसा कया । एवं सो सलागपडिओ जाओ । एवं साहुणा वि एरिसो कोधो ण कातव्वो । सिय त्ति होज्जा ताधे उदगरातीसमाणेण होतव्वं । जो पुण पक्खिय-चाउम्मासिय-संवच्छरिएसु ण उवसंतो तस्स विवेगो कीरति ॥५२॥ माणे अचंकारियभट्टा—

वणिधूयाऽचंकारियभट्टा अट्ठसुयमग्गओ जाया ।
वरग पडिसेह सचिवे, अणुयत्तीहं पयाणं च ॥५३॥
णिव्वचिंत विगालपडिच्छणा य दारं न देमि निवकहणा ।
खिंसा णिसि णिग्गमणं, चोरा सेणावईगहणं ॥५४॥
णेच्छइ जलूगवेज्जगगहण तम्मि य अणिच्छमाणम्मि ।
गेण्हावेइ जलूगा, धणभाउग कहण मोयणया ॥५५॥

---

१ अवलेहणि किमि कद्दम कुसुंभरागे हलिद्दा य नि० भा० ॥ २ "राग दोस कसाए य, इंदियाणि य पंच वि ।" इति आवश्यकनिर्युक्त्यन्तर्गतनमस्कारनिर्युक्तिसत्कगाथा ९१८ गतं "कसाए" इति पदं व्याख्यानयद्भिर्भगवद्भिः श्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपूज्यपादैर्विशेषावश्यकमहाभाष्ये कषायपदं "णामं ठवणा दविए" इत्यादि २९८० गाथातः २९८९ पर्यन्तगाथाकदम्बकेन न्यक्षेण निक्षिप्तं वर्त्तते ॥ ३ मय उवट्ठा नि० भाष्ये ॥ ४ गेण्हावे जलूग धणा, भाउय दूते कहण मोतो नि० भा० ॥

सयगुणसहस्सपागं, वणभेसज्जं वेतीसु जायणता ।
तिक्खुत्त दासीभिंदण, ण य कोव सयं पदाणं च ॥५६॥

एगा अट्ठण्हं पुत्ताणं अणुमग्गजाइया सेट्ठिधूता । सा अमच्चेण जाइता । तेहिं भणितं–जति अवराधे वि ण चंकारेसि तो देमो । तेण पडिस्सुतं–आमं, ण चंकारेमि । दिण्णा, तस्स भारिया जाता । सो पुण अमच्चो जामे गते रायकज्जाणि समाणेऊण एति । सा दिवसे दिवसे खिंसति । पच्छा अण्णया कयादीयि बारं बंधेऊण अच्छति । अमच्चो आगतो, सो भणति–उग्घाडेहि दारं । सा ण उग्घाडेति । ताधे तेण चिरं अच्छिऊण भणिता–मा तुमं चेव सामिणी होज्जाहि । सा दारं उग्घाडेऊण अडविहुत्ता माणेण गता । चोरेहिं घेत्तुं चोरसेणावतिस्स उवणीता । तेण भणिया–महिला मम होहि त्ति । सा णेच्छति । ते वि बलामोडीए ण गेण्हंति । तेहिं जलोगवेज्जस्स हत्थे विक्कीता । तेण वि भणिता–मम महिला होहि त्ति । सा णेच्छति । रोसेण 'जलोगातो पडिच्छसु'त्ति भणिता । सा तत्थ णवणीयेणं मक्खिया जलोगातो गेण्हति । तं असुरिसं करेति, ण य इच्छति, अण्णरूवलावण्णा जाता । भाउएण य मग्गमाणेण पच्चभिण्णाता, मोएऊण णीता । वमणविरेयणेहि य पुणण्णवीकाऊण अमच्चेण णेयाविया । तीसे य तेल्लं सतसहस्सपागं पक्कं, तं च साधुणा मग्गितं । ताए दासी संदिट्ठा–आणेहि । ताए आणंतीए तं भायणं भिण्णं । एवं तिण्णि वारे भिण्णाणि, ण य रुट्ठा तिसु सतसहस्सेसु वि णट्ठेसु । चउत्थवारा अप्पणा उट्ठेतुं दिण्णं । जति ताव ताए मेरुसरिसोवमो माणो णिहतो, किमंग ! पुण साधुणा णिहणियव्वो चेव ॥५३॥५४॥५५॥५६॥

पासत्थि पंडरज्जा, परिण्ण गुरुमूल णाय अभिओगा ।
पुच्छति य पडिक्कमणे, पुव्वब्भासा चउत्थम्मि ॥५७॥
अपडिकम सोहम्मे, अभिओगा देवि सक्कतोसरणं ।
हत्थिणि वायणिसग्गो, गोतमपुच्छा य वागरणं ॥५८॥
महुरा मंगू आगम, बहुसुय वेरग्ग सड्ढपूया य ।
सातादिलोभ णितिए, मरणे जीहा य णिद्धमणे ॥५९॥
अब्भुवगत गतवेरे, णाउं गिहिणो वि मा हु अहिगरणं ।
कुज्जा हु कसाए वा, अविगडितफलं च सिं सोउं ॥६०॥

मायाए **पंडरज्जा** णाम साधुणी–सा विज्जासिद्धा आभिओग्गाणि बहूणि जाणति । जणो से पणयकर-सिरो अच्छति । सा अण्णया कयाति आयरियं भणति–भत्तं पच्चक्खावेह । ताहे गुरूहिं सव्वं छड्डाविया पच्चक्खातं । ताहे सा भत्ते पच्चक्खाते एगाणिया अच्छति, ण कोति तं आढाति । ताधे ताए विज्जाए आवाहितो जणो आगंतुमारद्धो पुप्फगंधाणि घेत्तूण । आयरिएहिं दो वि पुच्छिता वग्गा । भणंति–ण

१ वतीसु प्रत्य० । जइस्स नि० भा० ॥ २ अणुमग्गओ जाया प्रत्य० ॥ ३ नाउं निशीथभाष्ये ॥

याणामो । सा पुच्छिया भणति—आमं, मए विज्जाए कयं । तेहिं भणितं—वोसिर । ताए वोसिट्ठं । ठितो लोगो आगंतुं । सा पुणो एगागी, पुणो आवाहितं सि ं च । ततियं अणालोइउं कालगता सोहम्मे कप्पे एरावणस्स अग्गमहिसी जाता । ताधे आगंतूण भगवतो पुरतो ठिच्चा हत्थिणी होउं महता सद्देणं वाउ-कायं करेति । पुच्छा उट्ठिया । वागरिओ भगवता पुव्वभवो से । 'अण्णो वि कोइ साधू साधुणी वा मा एवं काहिति, सो वि एरिसं पाविहितिमं'ति तेण वातं करेति । तम्हा माया ण कायव्वा ॥५७॥५८॥

लोभे—लुद्धणंदो फालइत्तो जेणं अप्पणो पाया भग्गा । तम्हा लोभो ण कायव्वो ॥५९॥६०॥

पायच्छित्ते (पच्छित्ते) बहुपाणो, कालो बलितो चिरं च ठायव्वं ।
सज्झाय संजम तवे, धणियं अप्पा णिओतव्वो ॥६१॥

[पच्छित्ते० गाहा ।] एतेसिं सव्वेसिं पज्जोसमणाए वोसमणत्थं एत्थ वासारत्ते पायच्छित्तं । अट्ठसु उडुबद्धिएसु मासेसु जं पच्छित्तं संचियं तं वोढव्वं । किंनिमित्तं ? तदा बहुपाणं भवति, हिंडंताण य विरा-धणा तेसिं भवति । अवि य बलितो कालो, सुहं तदा पच्छित्तं वोढुं सक्कइ, चिरं च एगम्मि खेत्ते अच्छि-तव्वं । अवि य सीतलगुणेण बलियाइं इंदियाइं भवंति, तेण दप्पणिहरणत्थं एत्थ वासारत्ते पायच्छित्तं तवो कज्जति, वित्थरेण य सज्झाते संजमे य सत्तरसविधे धणियं अप्पा जोएयव्वो ॥६१॥

पुरिमचरिमाण कप्पो, मंगल्लं वद्धमाणतित्थम्मि ।
इह परिकहिया जिण-गणहराइथेरावलि चरित्तं ॥६२॥

[पुरिम० गाहा ।] पुरिमचरिमाण य तित्थगराणं एस मग्गो चेव—जहा वासावासं पज्जोसवेयव्वं पडतु वा वासं मा वा । मज्झिमगाणं पुण भयितं । अवि य वद्धमाणतित्थम्मि मंगलणिमित्तं जिण-गणहर [राइथेरा] वलिया सव्वेसिं च जिणाणं समोसरणाणि परिकहिज्जंति ॥६२॥

सुत्ते जहा निबद्धं, वग्घारिय भत्त-पाण अग्गहणे ।
णाणट्ठि तवस्सी अणहियासि वग्घारिए गहणं ॥६३॥

सुत्ते० गाहा । सुत्ते जहा णिबंधो "णो कप्पति णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा वग्घारियवुट्ठिकायंसि गाहावतिकुलं भत्ताए वा पाणाए वा पविसित्तए वा णिक्खमित्तए वा" । (सूत्रं २५६) 'वग्घारियं णाम' जं भिण्णवासं पडति, वासकप्पं भेत्तूण अंतोकायं तिम्मेति एतं वग्घारियं, एत्थ ण कप्पति । "कप्पति से अप्पवुट्ठिकायंसि संतरुत्तरस्स गाहावइकुलं वा०" (सूत्रं २५६) जदा पुण साधू णाणट्ठी कंचि सुतखंधं दरपढितं, सो य ण तरति विणा आहारेण चाउक्कालं पोरिसिं कातुं १ अहवा तवस्सी तेण विगिट्ठं तवो-कम्मं कतं, तद्दिवसं च वासं पडति जद्दिवसं पारेन्ततो २ अधवा कोति छुहालुओ अणधियासतो होज्जा ३ एते तिण्णि वि वग्घारिते वि पडंते हिंडंति संतरुत्तरा ॥६३॥

संजमखेत्तचुयाणं, णाणट्ठि-तवस्सि-अणहियासाणं ।
आसज्ज भिक्खकालं, उत्तरकरणेण जतियव्वं ॥६४॥

संजम० गाहा । ते य पुणो कताथि 'संजमखेत्तचुता णाम' जत्थ वासकप्पा उण्णिया लब्भंति जत्थ पायाणि अण्णाणि य संजमोवगरणाणि लब्भंति तं संजमखेत्तं, ते य तओ संजमखेत्तातो चुता—असि-वादीहिं कारणेहिं गता अण्णखेत्तं संकंता जत्थ संजमोवगरणाणि वासकप्पा य दुल्लभा, ताधे जद्दिवसं वासं पडति तद्दिवसं अच्छंतु । जदा णाणट्ठी तवस्सी अणधियासया [य] भवंति तदा आसज्ज भिक्खाकालं उत्तरकरणेण जतंति ॥६४॥

उण्णियवासाकप्पो, लाउयपायं च लब्भए जत्थ ।
सज्झाएसणसोही, वरिसति काले य तं खेत्तं ॥६५॥
पुव्वाहीयं नासइ, नवं च छातो अपच्चलो घेत्तुं ।
खमगस्स य पारणए, वरिसति असहू य बालाई ॥६६॥
बाले सुत्ते सूई, कुडसीसग छत्तए अपच्छिमए ।
णाणट्ठि तवस्सी अणहियासि अह उत्तरविसेसो ॥६७॥

॥ पज्जोसमणाकप्पणिज्जुत्ती समत्ता ॥

जति उण्णियं अत्थि तेण हिण्डंति, असति उट्टिएण, असति उट्टियस्स कुतवेण। जाहे एतं तिविधं पि वालगं णत्थि ताहे जं सोत्तियं पंडरं घणमसिणं तेण हिंडंति । सुत्तियस्स असतीए ताहे तलसूतिं तालिसूयी वा उवरिं कातुं । जाधे सूती वि णत्थि ताहे कुडसीसयं सागस्स पलासस्स वा पत्तेहिं कातूण सीसे छुभित्ता हिंडंति । कुडसीसयस्स असतीए छत्तएण हिंडंति । एस णाणट्ठी-तवस्सि-अणधियासाण य उत्तरविसेसो भणितो । एवं पज्जोसवणाए विही भणितो ॥६५॥६६॥६७॥

णाम निप्फण्णो गतो । सुत्ताणुगमे सुत्तं उच्चारेतव्वं अक्खलितादि—

सूत्रम् १—"**तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं०**" । 'तेणं कालेणं' ति जो भगवता उसभसामिणा सेसतित्थकरेहि य भगवओ वद्धमाणसामिणो चयणादीणं छण्हं वत्थूणं कालो णातो दिट्ठो वागरिओ य तेणं कालेणं । 'तेणं समएणं' ति कालान्तर्गतः समयः, समयादिश्च कालः, सामण्णकालातो एस विसेसकालो समतो । हत्थस्स उत्तरातो हत्थुत्तरातो, गणणं वा पडुच्च हत्थो उत्तरो जासिं तातो हत्थुत्त-रातो—उत्तरफग्गुणीतो॥ **सूत्रम् २**—'छट्ठीपक्खेणं' ति छट्ठीअहोरत्तस्स रत्तीए 'पुव्वरत्तावरत्तंसी' ति अद्धरत्ते ॥ **सूत्रम् ३**—चयमाणे ण जाणति, जतो एगसमइतो उवओगो णत्थि ॥ **सूत्रम् ४**—चोदस महासुमिणे 'ओराले' त्ति पहाणे 'कल्लाणे' आरोग्गकरे 'सिवे' उवद्दवोवसमणे 'धण्णे' धणावहे 'मंगल्ले' पवित्ते 'सस्सिरीए' सोभाए मणोहरे ॥ **सूत्रम् १३**—सक्के देविंदे 'मघवं' ति महा—मेहा ते जस्स वसे संति से मघवं । पागे—बलवगे अरी जो सासेति सो पागसासणो । कतू—पडिमा, तासिं सतं फासित **कत्तियसेट्ठित्तणे** जेण सो सतकतू । 'सहस्सक्खे' ति पंचण्हं से मंतिसताणं सहस्समक्खीणं । असुरादीणं पुराणि दारेति त्ति पुरंदरो ॥ **सूत्रम् ४१**—

'महता' इति पधाणेण, 'गीतवादितरवेणं 'ति भण्णिहिति, 'आहतेणं 'ति निच्चाणुबद्धेणं अक्खाणगबद्धेण वा, एवंवादिणा णट्टेण—णच्चिएणं, गीएणं—ससद्दिएणं, वाइएणं—आतोज्जाभिघातसद्देणं, आतोज्जेकदेसोऽयम्, तन्त्री—प्रतीता, तलं—हत्थपुडं, तालं—कंसालिया, तुडियाणि—वादित्ताणि, एतेसिं घणोवमेणं मुरवाण य पडुणा वि सद्देणं पवादितरवेणं ॥ **सूत्रम् ६०**—'हितानुकंपएणं देवेणं 'ति हितो सक्कस्स अप्पणो य, अणुकंपतो भगवतो ॥ **सूत्रम् ६१–६२**—'अट्टणसाला' वायामसाला। सतं वाराओ पक्कं जं तं सतपागं, सतेणं [वा] काहावणाणं। 'पीणणिज्जेहिं 'ति रसादिधातुसमकारीहिं। 'दीवणिज्जेहिं' अग्गिजणणेहिं। 'दप्पणिज्जेहिं' बेलकरेहिं। 'मदणिज्जेहिं' वम्महवद्धणेहिं। 'तिप्पणिज्जेहिं' मंसोवचयकरेहिं। 'छेदा' बावत्तरीकलापंडिता। 'दक्खा' कज्जाणं अविलंबितकारी। 'पट्ठा' वाग्मिनः। 'निउणा' कलाकुसला। 'सुद्धोदगं' उण्होदकं। 'गणणायगा' प्रकृतिमहत्तरया, 'डण्डणायका' [सेणावइणो], 'ईसरा' भोइया, तलवरपट्टबद्धा तलवराः राजस्थानीया इत्यर्थः, 'माडंबिया' पच्चंतराइणो, 'कोडुंबिया' गाममहत्तरा ओलग्गगा य, 'इब्भा' णेगमाविणो वणिया, 'सेट्ठी' पट्टवेंटणो तदधिवो, 'महामंती' हत्थिसाहणोवरिगो, 'गणगा' भंडारिया, 'अमच्चो' रज्जाधिट्ठायगो, 'चेडगा' पादमूलिगा, 'पीढमद्दा' अत्थाणीए आसणासीणसेवगा, 'णगर' मिति पगतीतो, 'णिगमा' कारणिया, 'संधिवाला' रज्जसंधिरक्खगा ॥ **सूत्रम् ७८**—'जीवितारिहं पीतिदाणं 'ति जावज्जीवं पहुप्पितुं जोग्गं ॥ **सूत्रम् १०७**—'पेत्तेज्जए 'त्ति पित्तियए। **सूत्रम् १११**—'आहोधिए' त्ति अब्भंतरोधी। 'पाईणगामिणी' पुव्वदिसागामिणी छाया ॥ **सूत्रम् ११३**—'मंजुमंजुणा घोसेण अपडिबुज्झमाणे 'त्ति ण णज्जति को किं जंपति ? ॥ **सूत्रम् १२०**—'विजयावत्तस्स चेतियस्स' **विजयावत्तं** णामेणं, 'वियावत्तं वा' व्यावृत्तं चेतियत्तणातो, जिण्णुज्जाणमित्यर्थः। 'कट्ठकरणं' क्षेत्रम् ॥ **सूत्रम् १२१–१२२**—'आवीकम्मं' पगासकम्मं। 'रहोकम्मं' पच्छण्णं कतं। सेसं कण्ठं जाव "अट्ठियगामणीसाते पढमं अंतरवासं वासावासं उवागते"। अन्तरे वासः अन्तरवासः। अन्तरवास इति वासारत्तस्याऽऽख्या। उक्तश्च—"अंतरघणसामलो भगवं।" 'पावा' देवेहिं कतं णामं, जेण तत्थ भगवं कालगतो। रज्जुगा—लेहगा, तेसिं सभा रज्जुयसभा, अपरिभुज्जमाणा करणसाला। छउमत्थकाले जिणकाले य एते वासारत्ता। 'पणियभूमी' वज्जभूमी ॥ **सूत्रम् १२३**—'कत्तियमासे कालपक्खे चरिमा रतणी' अवामंसा। कालं—अन्तं गतः कालगतः कायट्ठितिकालाद् भवट्ठितिकालाच्च। वीतिक्कंतो संसारातो। सम्मं उज्जातो ण जधा अण्णे, समस्तं वा उज्जातः। जाति-जरा-मरणस्स य बंधणं—कम्मं तं छिण्णं। 'सिद्धः' साधितार्थः। 'बुद्धः' ज्ञः। मुक्तो भवेभ्यः। सर्वभावेन निर्वृतः परिनिर्वृतोऽन्तकृतः। सव्वदुक्खाणि—संसारियाणि पहीणाणि सारीराणि माणसाणि य। बितितो चंदो संवच्छरो, पीतिवद्धणो मासो, णंदिवद्धणो पक्खो, अग्गिवेसो दिवसो, उव-

---

१ °यम्, तंतिपया तन्त्री प्रत्य०। °यम्, तंतिपया तन्त्री प्रत्य० ॥ २ बलकरेहिं प्रत्यन्तरेषु ॥ ३ वम्मट्ठिवद्धणेहिं प्रत्यन्तरेषु ॥ ४ बद्धवेंटणो प्रत्यन्तरेषु ॥ ५ आवामंसा प्रत्यन्तरेषु ॥ ६ °सा काला। अन्तं प्रत्य० ॥

समो वि से णामं, देवाणंदा रयणी निरिति त्ति वुच्चति, लवस्स अच्ची णामं, पाणुस्स मुत्तो, थोवस्स सिद्धणामं, करणं णागं, सव्वट्ठसिद्धो मुहुत्तो ॥ **सूत्रम् १२६–१२७**—पारं आभोएति–प्रकासेति पाराभोगः, पोसहो अवामंसाए त्ति। तम्मि णातए पेज्जबंधणं–णेहो तं वोच्छिण्णं। **गोतमो** भगवता पट्ठवितो–अमुगगामे अमुगं बोधेहि। तहिं गतो वियालो य जातो, तत्थेव वुत्थो। णवरि पेच्छति रत्तिं देवसण्णिवातं, उवउत्तो, णातं–जहा भगवं कालगतो। ताहे चिंतेति–अहो! भगवं णिप्पिवासो, कधं वा वीतरागाण णेहो भवति?, णेहरागेण य जीवा संसारं अडंति, एत्थंतरा णाणं उप्पण्णं। बारस वासाणि[1] केवली विहरति जहेव भगवं, णवरं अतिसयरहितो। धम्मकहणा परिवारो य तहेव। पच्छा अज्जसुधम्मस्स णिसिरति गणं 'दीहाउ'त्ति कातुं। पच्छा अज्जसुधम्मस्स केवलणाणं उप्पण्णं, सो वि अट्ठ वासे विहरेत्ता केवलिपरियाएणं अज्जजंबुणामस्स गणं दातुं सिद्धिं गतो ॥ **सूत्रम् १३१**—कुः–भूमी तस्यां तिष्ठतीति कुन्थू, अणुं सरीरगं धरेति अणुंधरी ॥ **सूत्रम् १४५**—दुविधा 'अंतकरभूमि'त्ति अन्तः–कर्मणां भूमी–कालो सो दुविधो–पुरिसंतकरकालो य परियायंतकरकालो य। जाव अज्जजंबुणामो ताव सिवपहो, एस जुगंतकरकालो। चत्तारि वासाणि भगवता तित्थे पवत्तिते तो सिज्झितुमारद्धा एस परियायं-तकरकालो। ततिए पुरिसजुगे जुगंतकरभूमी ॥ **सूत्रम् १४६**—पणपण्णं पावा, पणपण्णं कल्लाणा, तत्थेगं मरुदेवा ॥ **सूत्रम् २०१**—'णव गणा एक्कारस गणधरा' दोण्हं दोण्हं पच्छिमाणं एक्को गणो। जीवंते चेव भट्टारए णवहिं जणेहिं[2] अज्जसुधम्मस्स गणो णिक्खित्तो 'दीहातुगो'त्ति णातुं ॥ **सूत्रम् २२४**—समणे भगवं महावीरे०। चंदसंवच्छरमधिकृत्योपदिश्यते[3], जेणं जुगादी सो। वासाणं सवीस-तिराते मासे०। किंणिमित्तं? पाएण सअट्ठा कडिताइं पासेहिंतो, उक्कंपिताणि उवरिं, लित्ता कुड्डा, घट्ठा भूमी, 'मट्ठा' लण्हीकता, समंता मट्ठा सम्मट्ठा, खता उदगपधा निद्धमणपधा य, सअट्ठा जे अप्पणो णिमित्तं परिणामिया कता, इधरा 'पव्वइता ठित'त्ति कातुं दंताल-छेत्तकरिसण-घरछयणाणि य करेंति तत्थ अधिकरणदोसा, सवीसतिराते मासे गते ण भवंति ॥ **सूत्रम् २३२**—"वासावासं पज्जोसविए कप्पति" सुत्तं, 'सव्वतो समंत'त्ति सव्वतो चउदिसिं पि सकोसं जोयणं खेत्त-कप्पप्पमाणं, अडविजलकारणादीसु तिदिसिं बिदिसिं एगदिसिं वा भयितं। 'अहालंदमवि' अथेत्ययं निपातः, लन्दमिति कालस्याख्या, जहण्णं लंदं उदउल्लं, उक्कोसं पंच रातिंदिया, तयोरन्तरं मध्यम्। यथा रप्रकृतिरपि अरप्रकृतिरपि एवं लंदमपि अलन्दमपि मासो जाव छम्मासा जेट्ठोग्गहो ॥ **सूत्रम् २३३**—"वासावासं० सकोसं जोयणं गंतुं पडियत्तए[4]" दगघट्टा ग्रै[5] एरवतिकुणालाए अद्धजो-यणं वहति तत्थ वि ण उवहम्मति। थलागासं ण विरोलेंतो वच्चति ॥ **सूत्रम् २३४**—अत्थे-

---

१ अत्र प्रभृत्यादर्शेषु **बारस वासे** इति पाठो दृश्यते ॥ २ **णवहिं गणहरेहिं अज्ज°** प्रत्य० ॥ ३ °**कृत्योपदिश्यते** प्रत्य० ॥ ४ **पडिएत्तते** प्रत्य० ॥ ५ **ग्रा** इति सप्तसंख्याद्योतकोऽक्षराङ्कः, **सप्त** दकसङ्घाङ्घट्टा इत्यर्थः ॥

गतिया आयरिया 'दाए भंते!' दाते गिलाणस्स मा अप्पणो पडिग्गाहे चातुम्मासिगादिसु ॥ सूत्रम् २३५—'पडिग्गाहे भंते!'त्ति अप्पणो पडिग्गाहे अज्ज गिलाणस्स अण्णो गिण्हिहि त्ति ण वा भुंजति। अध दोण्ह वि गेण्हंति तो पारिट्ठावणियदोसा। अपरिट्ठवेंते गेलण्णादि ॥ सूत्रम् २३६—दाए पडिग्गाहे गिलाणस्स अप्पणो वि, एवाऽऽयरिय-बाल-वुड्ढ-पाहुणगाण वि वितिण्णं, स एव दोसो, मोहुब्भवो, खीरे य धरणे आत-संजमविराधणा ॥ सूत्रम् २३८—"वासा० अत्थेगतिया" आयरियं वेयावच्चकरो पुच्छति गिलाणं वा, इतरधा पारिट्ठावणियदोसा। गिलाणोभासितयं मंडलीए ण छुब्भति, अणोभासियं छुब्भति। से य वदेज्जा अट्ठो अमुएण एवतितेण वा, 'से'त्ति वेयावच्चकरे। 'विण्णवेति' ओभासति। से य पमाणपत्ते दाता भणति–पडिग्गाहे, तुमं पि य भोक्खसि तोदणं दवं पाहिसि। गरहितविगतिं पडिसेवति, अगरहितं जाणेत्ता णिब्बंधं च तं च फासुगं अत्थि ताहे गेण्हति, गिलाणणिस्साए ण कप्पति घेत्तुं ॥ सूत्रम् २३९—"वासावासं० अत्थि" 'तहप्पगाराइं' अदुगुंछिताणि कुलाणि। 'कडाणि' तेण अण्णेण वा सावगत्तं गाहिताणि दाणसड्ढत्तं वा। 'पत्तियाइं' धृतिकराइं। 'थेज्जाइं' थिराइं प्रीतिं प्रति दाणं च। 'वेसासियाणि' विस्संभणीयाणि तहिं च धुवं लभामि अहं, ताणि अस्संसयं देंति। ['सम्मयाइं'] सम्मतो सो तत्थ पविसंतो। 'बहुमयाइं' बहूण वि स सम्मतो ण एगस्स दोण्हं वा बहूण वि साहूणं देंति। 'अणुमताइं' दातुं चेव जत्थ, [तत्थ] से णो कप्पति अदट्ठुं वइत्तए– अत्थि ते आउसो! इमं वा इमं वा?। जति भणति को दोसो? वेइ–तं तुरितं श्रद्धावान् सड्ढी ओदण-सत्तुग-तलाहतिया वा पुव्वकड्ढिते उण्होदए ओदणो पेज्जा वा सगेहे परगेहे वा पुव्वभावितेण उसिणदवेण समितं तिम्मेंति, तलाहतियातो आवणातो आणेंति, सत्तुगा किणंति, पामिच्चं वा करेंति ॥ सूत्रम् २४०—एगं गोयरकालं सुत्तपोरिसिं कातुं अत्थपोरिसिं कातुं एक्कं वारं कप्पति ॥ सूत्रम् २४१–चउत्थभत्तियस्स त्ति, 'अयमिति' प्रत्यक्षीकरणे 'एवतिए'त्ति वक्ष्यमाणो विसेसो पढमातो–प्रातः ण चरिमपोरिसीए 'वियडं' उग्गमादिसुद्धं। णऽण्णत्थ आयरिय० उवज्झाय० गिलाण० खुड्डलो वा। संलिहित्ता संपमज्जित्ता धोवित्ता 'पज्जोसवित्तए' परिवसित्तए। ण संथरति थोवं तं ताहे पुणो पविसति ॥ सूत्रम् २४२—छट्ठस्स दो गोयकरकाला। किं कारणं? सो पुणो वि कल्लं उववासं काहिति, जति खंडिताणि तत्तियाणि चेव कप्पंति। कीस एगवारा गेण्हितुं ण धरेति? उच्यते–सीतलं भवति संचय-संसत्त-दीहादी दोसा भवंति, भुत्ताणुभुत्ते य बलं भवति, दुक्खं च धरेति त्ति ॥ सूत्रम् २४३—एवं अट्ठमस्स वि तिण्णि ॥ सूत्रम् २४४—व्यपगतं अष्टं व्यष्टं विकृष्टं वा, तिण्णि वि गोयरकाला 'सव्वे' चत्तारि वि पोरुसितो ॥ आहाराणंतरं पाणगं— सूत्रम् २४५—णिच्चभत्तिगस्स 'सव्वाइं' जाणि पाणेसणाए भणियाणि। अथवा वक्ष्यमाणानि नव वि उस्सेतिमादीणि ॥ सूत्रम् २४६—चउत्थभत्तियस्स तओ–'उस्सेदिमं' पिट्ठं दीवगा वा। 'संसेदिमं' पण्णं उकड्ढेउं सीयलएणं सिच्चति। 'चाउलोदगं' चाउलधोवणं ॥ सूत्रम् २४७—छट्ठे 'तिलोदगं' लोवितान वि तिलाण धोवणं

१ वितीणं प्रत्यन्तरेषु ॥ २ पडिसेवति प्रत्यन्तरेषु ॥

मरहट्ठादीणं। 'तुसोदगं' वीहिउदगं। जवधोवणं जवोदगं॥ सूत्रम् २४८—'आयामगं' अव-स्सावणं। 'सोवीरगं' अंबिलं॥ सूत्रम् २४९—'सुद्धवियडं' उसिणोदगं॥ सूत्रम् २५० —भत्तपच्चक्खाययस्स ससित्थे आहारदोसा, अपरिपूते कट्ठादि, अपरिमिते अजीरगादिदोसा॥ सूत्रम् २५१—'संखादत्तिओ' परिमितदत्तिओ। लोणं थोवं दिज्जति, जति तत्तिलगं भत्तपाणस्स गेण्हति सा वि दत्ती चेव। पंच त्ति णिम्मं, चतुरो तिण्णि दो एगा वा। छ सत्त वा मा एवं संछोभो-कताइ तेण पंच भोयणस्स लद्धातो तिण्णि पाणगस्स ताहे ताओ पाणगच्चियातो भोयणे संछुब्भति तण्ण कप्पति, भोयणच्चियातो वा पाणए संछुब्भति तं पि ण कप्पति॥ सूत्रम् २५२—वासावासंसि वासावासे पज्जोसविते णो कप्पति उवस्सयातो जाव सत्तघरंतरं संणयत्तयितुं आत्मानम्, अन्यत्र चरितुं चारए। 'सह उवस्सयातो' त्ति सह सेज्जातरघरेणं सत्त एयाणि। अण्णो भणति-सेज्जातरघराओ परंपरेण अण्णाणि सत्त॥

सूत्रम् २५३—वासावासं० जं किंचि 'कणग फुसितं' उस्सा महिया वासं वा पडति उदगवि-राहण त्ति काउं॥ सूत्रम् २५४—'अगिहं' अब्भावगासो, तत्थ अद्दसमुद्दिट्ठस्स बिंदू पडेज्ज। णणु तेण उवओगो कओ पुव्वं? उच्यते-छाउमत्थिओ उवओगो तहा वा अण्णहा वा होज्जा। 'पज्जोसवेत्तए' आहारेत्तए। 'स्यात्' कथञ्चित् आगासे भुंजेज्ज वासं च होज्ज तत्थ देसं भोच्चा आहारस्स देसं 'आदाय' गृहीत्वा तं देसं पाणिणा पिधेत्ता उरेण वा 'णिलिज्जेज्ज' ओहाडेज्ज कक्खंसि वा आदधात्। आदाय वा ततः किं कुर्यात्? 'अधाछण्णाणि' ण संजयट्ठाए छण्णाणि। बहवो बिंदवो दगं। बिन्दुमात्रं उद-गरयो। तदेगदेसो दगफुसिता॥ सूत्रम् २५६—वग्घारियवुट्ठिकातो जो वासकप्पं गालेति अच्छिण्णाते व धाराते। कप्पति से 'संतरुत्तरस्स' अंतरं-रयहरणं पडिग्गहो वा, उत्तरं-पाउरणकप्पो, सह अंतरेण उत्तरस्स॥ सूत्रम् २५७—वासा० सुत्तं, 'निगिज्झिय निगिज्झिय' ठाइउं ठाइउं वरिसति। कप्पति से 'अहे उवस्सयं वा' अप्पणयं उवस्सयं अण्णेसिं वा संभोइयाणं इयरेसिं वा। तेसऽसति अहे वियडगिहे। तत्थ वेलं णाहिति ठिओ वा वरिसति वा असंकणिज्जे य रुक्खमूलं णिग्गलं करीरादि। तत्थ से वियडगिहे रुक्खमूले वा ठियस्स आगमनात् पूर्वकालं पुव्वाउत्ते तिण्णि आलावगा।

> पुव्वाउत्ताऽऽरुभियं, केसिंचि समीहितं तु जं तत्थ।
> एते ण होंति दोण्णि वि, पुव्वपवत्तं तु जं तत्थ॥१॥

पुव्वाउत्तं केइ भणंति-जं आरुभितं चुल्लीए। केइ भणंति-जं समीहितं, 'समीहितं णाम' जं तत्थ [4]ढोतितेल्लगं पागट्ठाए। एते दोण्णि वि अणाएसा। इमो आतेसो-जं तेसिं गिहत्थाणं 'पुव्वपवत्तं' जत्तियं उवक्खडिज्जंतयं एतं पुव्वाउत्तयं॥ कहं पुण ते दो वि अणाएसा? अत उच्यते—

---

१ पानकसत्का इत्यर्थः॥ २ भोजनसत्का इत्यर्थः॥ ३ सण्णियत्तइउं प्रत्यन्तरेषु। संज्ञापयितुमित्यर्थः॥
४ ढौकितं सज्जीकृतमित्यर्थः॥

पुव्वारुहिते य समीहिते य किं छुब्भती ण खलु अण्णं ? ।
तम्हा जं खलु उचितं, तं तु पमाणं ण इतरं तु ॥१॥
बालगपुच्छादीहिं, णातुं आदरमणादरेहिं च ।
जं जोग्गं तं गेण्हति, दव्वपमाणं च जाणेज्जा ॥२॥

सूत्रम् २५८—तत्थ अच्छंतस्स कताथि वरिसं न चेव ठाएज्जा तत्थ किं कायव्वं ? का वा मेरा ? "कप्पति से वियडं भोच्चा" 'वियडं' उग्गमादिसुद्धं एगायतं सह सरीरेण पाउणित्ता वरिसंते वि उवस्सयं एति । तत्थ वसंते बहू दोसा एगस्स आयपरोभयसमुत्था दोसा, साहू व अद्दण्णा होज्जा ॥

सूत्रम् २५९-२६०-२६१—एत्थ वि वियडरुक्खमूलेसु कहं अच्छितव्वं ? "तत्थ णो कप्पति एगस्स णिग्गंथस्स एगाए य णिग्गंथीए" । कहं एगाणिओ ? संघाडइल्लओ अब्भत्तट्ठिओ असुहितओ कारणिओ वा । एवं णिग्गंथीण वि आयपरोभयसमुत्था दोसा संकादओ य भवंति । अह पंचमओ खुड्डओ वा खुड्डिया वा, छक्कण्णं रहस्सं ण भवति । तत्थ वि अच्छंतो अण्णेसिं धुवकम्मियादीणं संलोए 'सपडिदुवारे' सपडिहुत्तदुवारं सव्वगिहाण वा दुवारे । खुड्डतो साधूणं, संजतीणं खुड्डिया । साधू उस्सग्गेणं दो, संजतीओ तिण्णि चत्तारि पंच वा । एवं अगारीहिं वि ॥ सूत्रम् २६२—'अपडिण्णतो' ण केणयि वुत्तो—मम आणेज्जासि, अहं वा तव आणेस्सामि, ण कप्पति । कहं ? अच्छति त्ति गहितं, सो वि तोतिण्णो, अवियं गहितं, भुंजंते गेलण्णदोसा, परिट्ठवेन्ते आउ-हरित-विराहणा ॥

सूत्रम् २६३-२६४—वासावासं० 'से' इति स भगवांस्तीर्थकरः । 'किमाहु' दोसमाहु ? आयतणं उदगस्स "पाणी पाणिलेहातो" । 'पाणी' पाणिरेव, 'पाणिलेहा' आउरेहा, सुचिरतरं तत्थ आउक्कातो चिट्ठति । णहो सव्वो । 'णहसिहा' णहग्गलयं ; 'उत्तरोट्ठा' दाढियाओ । भमुहरोमाइं एत्थ वि चिरं अच्छति ॥ सूत्रम् २६५—"वासावासं०" । 'अट्ठ सुहुमाइं'ति सूक्ष्मत्वादल्पाधारत्वाच्च 'अभिक्खणं' पुणो पुणो जाणितव्वाणि सुत्तोवदेसेणं पासितव्वाणि चक्खुणा, एतेहिं देहिं वि जाणित्ता पासित्ता य परिहरितव्वाणि ॥ सूत्रम् २६६—पाणसुहुमे 'पंचविहे' पंचप्पगारे । एक्केक्के वण्णे सहस्ससो भेदा, अण्णे य बहुप्पगारा संजोगा, ते सव्वे वि पंचसु समोतरंति किण्हादिसु । णो चक्खुफासं० जे णिग्गंथेणं अभिक्खणं अभिक्खणं जत्थ ठाण-णिसीयणाणि चेतेति । 'आदाणं' गहणं निक्खेवं वा करेति ॥ सूत्रम् २६७—'पणतो' उल्ली चिरुग्गतो, तद्दव्वसमाणवण्णो जाहे य उप्पज्जति ॥ सूत्रम् २६८—'बीयसुहुमं' सुहुमं जं व्रीहिबीयं तंदुलकणिया समाणगं ॥ सूत्रम् २६९—हरियसुहुमं पुढविसरिसं किण्हादिना अचिरुग्गतं ॥ सूत्रम् २७०—पुप्फसुहुमं अल्पाधारत्वात्, अथवा उट्ठेंतगं सुहुमं सण्हगं उंबरपुप्फादि, अथवा पल्लवादिसरिसं ॥

सूत्रम् २७१—अंडसुहुमं पंचविहं—'उद्दंसंडे' महुमक्खियादीणं अंडगाणि, पिपीलिगा—मुइंगंडाणि, उक्कलियंडे लूतादिपुडगस्स, हलिया—घरतोलिया तीसे अंडगं, हल्लोहलिया—अहिलोडी सरडी

वि भण्णति तेसिं अंडयं ॥ **सूत्रम् २७२**—'लेणसुहुमे' लेणं-आश्रयः सत्त्वानाम् । उत्तिंगलेणं गद्दभगउक्केरो । भूमीए भिगू फुडिया दाली [स्फुटिता राई] । 'उज्जुगं' बिलं । 'तालमूलगं' हेट्ठा विच्छिण्णं उवरिं तणुगं । 'संबुक्कावत्तं' भमंतयं ॥ **सूत्रम २७४**—"वासावासं०" । इयाणिं सामण्णा सामायारी–दोसु वि कालेसु विसेसेण वासासु आयरिओ दिसायरिओ सुत्तत्थं वाएइ । उवज्झाओ सुत्तं वाएति । पवत्ती णाणादिसु पवत्तेति–णाणे पढ परियट्टेहिं सुणेहिं उद्दिसावेहिं एवं १ दंसणे दंसणसत्थाइं पढ परियट्टेहिं सुणेहिं वा २ चरित्ते पच्छित्तं वहाहिं, अणेसण दुप्पडिलेहिताणि करेंतं वारेति, बारसविहेण तवेण जोयावेति, जो जस्स जोगो ३ । थेरो एतेसु चेव णाणादिसु सीतंतं थिरीकरेति पडिचोदेति, उज्जमंतं अणुवूहति । गणी अण्णे आयरिया सुत्तादिणिमित्तं उवसंपण्णगा । गणावच्छेइया साधू घेत्तुं बाहिरखेत्ते अच्छंति उद्धावणा-पधावण-खेत्तोवधिमग्गणेसु असिवादिसुं उज्जुत्ता । अण्णं वा जं 'पुरतो कट्टु' पुरस्कृत्य सुहृदुक्खिया परोप्परं पुच्छंति; खेत्तपडिलेहगा वा दुगमादी गता ते अण्णमण्णं पुरतो कातुं विहरंति, अणापुच्छाए ण वट्टति । किं कारणं ? वासं पडेज्ज, पडिणीतो वा, अहवाऽऽयरिय-बाल-खमग-गिलाणाणं घेत्तव्वं, तं च ते अतिसयजुत्ता जाणमाणा कारणं दीवेत्ता । पच्चवाया–सेहसण्णायगा वा असंखडयं वा केणति सद्धिं पडिणीओ वा । एवं वियारे वि पडियमुच्छियादि पच्चवाता ॥

सूत्रम २७५—गामाणुगामं कारणिओ दूतिज्जति ॥ **सूत्रम् २७६**—'अण्णतरं वा विगतिं' खीरादि, 'एवदियं' एत्तियं परिमाणेण, 'एवतिखुत्तो' एत्तियवारातो दिवसे वा मोहुब्भवदोसा खमग–गिलाणाणं अणुण्णाता ॥ **सूत्रम् २७७**—'अण्णयरं तेगिच्छं' वातिय-पेत्तिय-सेंभिय-सण्णिपाता आतुरो, वेज्जो पडिचरओ, ओसध-पत्थभोयणं 'आउट्टित्तए' करेत्तए, करणार्थे आउट्टशब्दः ॥

सूत्रम् २७८—'अण्णतरं' अद्धमासादि 'ओरालं' महल्लं । समत्थो असमत्थो वेयावच्चकरो पडिलेहणादि करेंतओ अत्थि, पारणगं वा संधुक्कणादि अत्थि ॥ **सूत्रम् २७९**—भत्तपच्चक्खाणे नित्थारतो न णित्थारओ, समाधिपोणगं णिज्जवगा वा अत्थि, णिप्फत्ती वा अत्थि णत्थि । 'अण्णतरं उवहिं'ति वत्थ-पत्तादि ट्रंक । अधासन्निहिता, अणातावणे कुत्थणं पणतो । अह णत्थि पडियरगा उल्लंति हीरेज्ज वा उदगवधो जायते, तेण विणा हाणी ॥ **सूत्रम् २८१**—"वासावासं०" । अणभिग्गहियसेज्जासणियस्स मणिकोट्टिमभूमीए वि संथारो सो अवस्स घेत्तव्वो । विराहणा "पाणा सीतल कुंथू०" सीतलाए भूमीए अजीरमादी दोसा, आसणेण विणा कुंथूसंघट्टो, णिसेज्जा मइलिज्जति, उदगवधो मइलाए उवरिं, हेट्ठा वि आदाणं कर्मणां दासाणं वा । उच्चं च कुच्चं च उच्चाकुच्चं, न उच्चाकुच्चं अणुच्चाकुच्चं । भूमीए अणंतरे संथारए कए अवेहासे पिवीलिकादिसत्तवधो दीहजाइओ वा डसेज्ज तम्हा उच्चे कातव्वो । उक्तं च–

हत्थं लंबति सप्पो०गाधा । कुच्चे संघंसएण कुंथू-मंकुणादिवधो । 'अणट्ठाबंधी' पक्खस्स

१ "पाणाणि णिज्ज" प्रत्य० ॥ २ "ट्रंक" इति चतुःसंख्याद्योतकोऽक्षराङ्कः । ३ अविश्रामयित्वा इत्यर्थः ॥ ४ दीहादीओ वा प्रत्य० ॥

तिण्णि चत्तारि वाराओ बंधति, सज्झायादी पलिमंथो पाणसंघट्टणा य। अहवा 'अणट्ठाबंधी' सत्तहिं छहिं पंचहिं वा अड्डएहिं बंधति। 'अमियासणितो' अबद्धासणितो ठाणातो ठाणसंकमं करेमाणो सत्ते वहेति। अणातावितस्स संथारगपादादीणं पणग-कुंथूहिं संसज्जते, तक्कज्जअणुवभोगे उवभोगणिरत्थए य, अधिकरणं, उवभुंजमाणस्स जीववधो, असमितो ईरियादिसु।

भासणे संपाइवधो, दुण्णेयो णेहछेतो ततियाए।
पढमचरिमासु दोण्हं, अपेहअपमज्जणे दोसो ॥१॥

णेहो—आउक्कातो चेव। 'णेहच्छेदो' परिणतो वा ण वा दुव्विण्णेतो 'ततियाए' एसणाए समितीए त्ति। अभिक्खणं अभिक्खणं ठाण-णिसीयण-तुअट्टण-उवहिआदाणणिक्खेवे। तहा जहा एयाणि ट्ठाणाणि संथारादीणि ण परिहरति तहा तहा संजमे दुआराधए। जो य पुण अभिग्गहीतसेज्जासणितो भवति तस्यानादानं भवति कर्मणामसंयमस्य वा। उच्चो कातव्वो, अकुच्चो बंधियव्वो। अट्ठाए एक्कसि पक्खस्स अड्डगा चत्तारि। बद्धासणेण होयव्वं, कारणे उट्ठेति। संथारगादी आतावेयव्वा, पमज्जणसीलेण य भवियव्वं। जहा जहा एताणि करेति तहा तहा संजमो सुट्ठु आराहितो भवति, सुकरतो वा ततो मोक्खो भवति ॥ **सूत्रम् २८२**—"वासावासं० ततो उच्चार०।" 'तैयो' त्ति अंतो तैतो अधियासिताओ, अणहियासियाओ वि तैयो, आसण्णे मज्झे दूरे एक्केका वाघायणिमित्तं, एवं बाहिं पि ३। 'उस्सण्णं' प्रायसः। 'पाणा बीजावगा' संखणग-इंदगोवगादि प्राणाः अहुणुब्भिण्णा बीजातो, हरिता जाता, आयतनं स्थानम् ॥ **सूत्रम् २८३**—"वासावासं० ततो मत्तया ओगिण्हित्तए, तं०—उच्चारमत्तए ३।" विवेलाए धरेंते आयविराहणा, यासंते संजमविराहणा, बाहिं णितस्स गुम्मियादिगहणं तेण मत्तए वोसिरित्ता बाहिं णेत्ता परिट्ठवेति। पासवणे वि आभिग्गहिओ धरेति, तस्सासति जो जाधे वोसिरति सो ताहे धरेति, ण णिक्खिवति, सुवंतो वा उच्छंगे द्वितयं चेव उवरिं वंडए वा दोरेण बंधति, गोसे असंसणियाए भूमीए अण्णत्थ परिट्ठवेति ॥ **सूत्रम् २८४**—वासावासं० णो कप्पति णिग्गंथा २ परं पज्जोसवणातो गोलोममेत्ता वि केसा जाव संवच्छरिए थेरकप्पे। 'उवातिणावेत्तए' त्ति अतिक्का-मेत्तए। केसेसु आउक्कातो लग्गति सो विराधिज्जति, तेसु य उल्लंतेसु छप्पतियातो सम्मुच्छंति, छप्पइयाओ य कंडूयंतो विराधेति, अप्पणो वा खतं करेति, जम्हा एते दोसा तम्हा गोलोमप्पमाणमेत्ता वि ण कप्पंति। जति छुरेण कारेति कत्तरीए वा आणादीता, छप्पतियातो छिज्जंति, पच्छाकम्मं च ण्हावितो करेति, ओहामणा, तम्हा लोओ कातव्वो, तो एते दोसा परिहरिता भवंति। भवे कारणं ण करेज्जा वि लोयं, असहू ण तरेति अहियासेतुं, लोयं जति कीरति अण्णो उवद्दवो भवति, बालो रुवेज्ज वा धम्मं वा छड्डेज्ज, गिलाणो वा तेण लोओ ण कीरति। जइ कत्तरीए कारेति पक्खे पक्खे कातव्वं, अध छुरेणं मासे मासे कातव्वं। पढमं छुरेण, पच्छा कत्तरीए। अप्पाण दवं घेत्तूण तस्स वि हत्थ-धोवणं दिज्जति एस जयणा।

१-२-३-४ तिस्र इत्यर्थः ॥ ५ प्रायसमित्यर्थः। प्राणा प्रत्य० ॥ ६ लोओ प्रत्य०। लोयो प्रत्यन्तरेषु ॥ ७ दवं पानीयमित्यर्थः ॥

धुवलोओ उ जिणाणं, थेराण पुण वासासु अवस्स कायव्वो। पक्खिया आरोवणा वयाणं सव्वकालं। अहवा संथारयदोराणं पक्खे पक्खे बंधा मोत्तव्वा पडिलेहेयव्वा य। अहवा पक्खिया आरोवणा केसाणं कत्तरीए, अण्णहा पच्छित्तं। मासितो खुरेणं, लोओ छण्हं मासाणं थेराणं, तरुणाणं चाउम्मासिओ। संवच्छरिओ त्ति वा वासरत्तिओ त्ति वा एगट्ठं। उक्तं च—

"संवच्छरं वा वि परं पमाणं, बीयं च वासं ण तहिं वसेज्जा।"

एस 'कप्पो' मेरा मज्जाया, कस्स ? थेराणं भणिता आपुच्छ-भिक्खायरियादि विगति-पच्चक्खाणं जाव मत्तग त्ति। जिणाण वि एत्थ किंचि सामण्णं, पाएणं पुणथेराणं॥ **सूत्रम् २८५**—वासावासं० णो कप्पति णिग्गंथा २ परं पज्जोसवणातो अधिकरणं वदित्तए, अतिक्रामयित्वेत्यर्थः। वदित्तए जधा अधिकरणसुत्ते। कताइ ठवणादिवसे चेव अधिकरणं समुप्पण्णं होज्ज तं तद्दिवसमेव खामेयव्वं। जो परं पज्जोसवणातो अधिकरणं वदति सो 'अकप्पो' अमेरा णिज्जूहियव्वो गणातो, तम्बोलपत्रज्ञातवत्। उवसंत उवट्ठिते मूलं॥ **सूत्रम् २८६**—वासावासं० पज्जोसविताणं' इह खलु' पवयणे 'अज्जेव' पज्जोसवणादिवसे 'कक्खडे' महल्लसद्देणं, कडुए जकारमकारेहिं, 'वुग्गहो' कलहो। सामायारी वितहकरणे तत्थऽवरोधे सेहेण रातिणितो खामेयव्वो पढमं। जति वि रातिणिओ अवरद्धो, पच्छा रातिणितो खामेति। अह सेहो अपुट्ठधम्मो ताहे रातिणितो खामेति पढमं। 'खमियव्वं' सहियव्वं सयमेव। खामेयव्वो परो, उवसमियव्वं अप्पणा अण्णेसिं पि उवसमो कायव्वो, उवसमेयव्वं संजताणं संजतीण य।

[1]जं अज्जियं समीखल्लएहिं० गाथा। तावो भेदो० गाथा। 'सम्मुती' सोभणा मती सम्मुती राग-दोसरहितया, 'संपुच्छण' त्ति सज्झायाउत्तेहिं होयव्वं, अधवा 'संपुच्छणा' सुत्तत्थेसु कायव्वा, ण कसाया बोढव्वा। जो खामितो वा अखामितो वा उवसमति तस्स अत्थि आराहणा णाणादि ३, जो ण उवसमति तस्स णत्थि। एवं ज्ञात्वा तम्हा अप्पणा चेव उवसमितव्वं जति परो खामितो वि ण उवसमति। कम्हा किं-निमित्तं ? जेण 'उवसमसारं' उवसमप्पभवं उवसममूलमित्यर्थः, समणभावो सामण्णं॥ **सूत्रम् २८७**—वासासु वाघातणिमित्तं तिण्णि उवस्सया घेत्तव्वा। का सामाचारी ? उच्यते—वेउव्विया पडिलेहा पुणो पुणो पडिलेहिज्जति संसत्ते असंसत्ते, तिण्णि वेलाओ—पुव्वण्हे १ भिक्खं गतेसु २ वेतालियं ३। जे अण्णे दो उवस्सया तेसिं 'वेउव्विया पडिलेहा' दिणे दिणे निहालिज्जंति, मा कोति ठाहिति ममत्तं वा काहिति,

---

१ वितियं प्रत्यन्तरेषु॥ २ गाथे इमे कल्पलघुभाष्यगते। ते च सम्पूर्णे एवम्—
जं अज्जियं समीखल्लएहिं तवनियमबंभमइएहिं।
तं दाणि पच्छ नाहिसि, छड्डितो सागपत्तेहिं॥ २७१४॥
तावो भेदो अयसो, हाणी दंसण-चरित्त-नाणाणं।
साहुपदोसो संसारवड्ढणो साहिकरणस्स॥ २७१८॥
३ बोढव्वा। अट्टो अणत्थकल्लाणे वा दविसेण वा (?) जो आमितो क्वचित्प्रत्यन्तरे॥

ततिए दिवसे पादपुंछणेण पमज्जिज्जति ॥ सूत्रम् २८८—वासावासं० अण्णतरं दिसं वा टूक अणुदिसं वा टूक अभिगिज्झ भिक्खं सण्णाभूमिं वा गमित्तए कहेउं आयरियादीणं सेसाणं पि, एवं सव्वत्थ विसेसेण वासासु । जेण 'उस्सण्णं' प्रायसः तवसंप्रयुक्ता छट्ठादी पच्छित्तनिमित्तं संजमणिमित्तं च चरंति, योऽन्यश्चरति स पडिचरति । पडिजागरति गवेसति अणागच्छंतं दिसं वा अणुदिसं वा संघाडगो ॥

सूत्रम् २८९—"वासावासं पज्जोसवियाणं०" चत्तारि पंच जोयण त्ति संथारगोवस्सग-णिवेसण-साधी वाडग-वसभग्गाम-भिक्खं कातुं अदिट्ठे वसिऊण जाव चत्तारि पंच जोयणा अलभंते, एवं वास-कप्प ओसधणिमित्तं गिलाणवेज्जणिमित्तं वा, णो से कप्पति तं रयणिं जहिं से लद्धं तहिं चेव वसित्तए, अहवा जाव चत्तारि पंच जोयाणइं गंतुं अंतरा कप्पति वत्थए ण तत्थेव जत्थ गम्मति, कारणिओ वा वसेज्जा ॥ सूत्रम् २९०—"इच्चेतं संवच्छरियं" । 'इति' उपप्रदर्शने । एस जो उक्तो भणितो सांवत्सरिकश्चातुर्मासिक इत्यर्थः । 'थेरकप्पो' थेरमज्जाता थेरसामायारी, ण जिणाणं, अधवा जिणाण वि किंचि एत्थ, जधा "अगिहंसि" । 'अहासुत्तं' जहा सुत्ते भणितं, न सूत्रव्यपेतम् । तथा कुर्वतः अहा-कप्पो भवति, अण्णहा अकप्पो । अधामग्गं, कहं मग्गो भवति? एवं करेंतस्स णाणादि ३ मग्गो । 'अधातच्चं' यथोपदिष्टम् । 'सम्यग्' यथावस्थितं कायवाङ्मनोभिः । 'फासेत्ता' आसेवेत्ता । 'पालेत्ता' रक्खित्ता । सोभितं करणेण कतं । 'तीरितं' नीतं अन्तमित्यर्थः । यावदायुः आराधेत्ता अणुपालणाए य करेंतेण सोभितं किट्टितं । पुण्णं चाउम्मासितं तेणेवं करेंतेण उवदिसंतेण य आराहितो भवति, ण विरा-धिओ । आणाए उवदेसेण य करेंतेण अणुपालिओ भवइ, अण्णेहिं पालितं जो पच्छा पालेति सो अणु-पालेति । तस्स एवं पालितस्स किं फलम्? उच्यते, तेणेव भवग्गहणेण सिज्झति, अत्थेगतिया दोच्चेणं, एवं उक्कोसियाए आराहणाए । मज्झिमियाए तिहिं । जहण्णियाए सत्तऽट्ठ ण वोलेति ॥ किं स्वेच्छया भणाति? नेत्युच्यते, निद्देसो कीरति पुणो— सूत्रम् २९१—तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे रायगिहे णगरे सदेवमणुयासुराए 'परिसाए' उद्घाटय शिरः परि–सर्वतः सीदति परिषत् 'मज्झे ठितो' मज्झगतो 'एवं आइक्खइ' एवं यथोक्तं कहेति, भासति वाग्योगेण, पण्णवेति अणुपा-लियस्स फलं, 'परूवेति' प्रति प्रति रूवेति । 'पज्जोसवणाकप्पो' त्ति वरिसारत्तमज्जाता । अज्जो! त्ति आमंत्रणे । द्विर्ग्रहणं निकाचनार्थे, एवं कर्त्तव्यं नान्यथा । सह अत्थेण सअट्ठं । सहेतुं न निर्हेतुकम् । 'सनिमित्तं सकारणं' अणणुपालितस्स दोसा अयं हेतुः, अपवादो कारणं जहा सवीसतिराते मासे वीति-क्कंते पज्जोसवेयव्वं । किंनिमित्तं हेतुः, पाएणं अगारीहिं अगाराणि सट्ठाए कडाणि । कारणे उरेण वि पज्जोसवेति आसाढपुण्णिमाए । एवं सव्वसुत्ताणं विभासा । दोसदरिसणं हेतुः, अववादो कारणं । सहेतुं सकारणं 'भुज्जो भुज्जो' पुणो पुणो उवदंसेति । परिग्रहणात् सावगाण वि कहिज्जति, समोसरणे कड्ढि-ज्जति पज्जोसमणाकप्पो ॥

॥ अट्ठमं अज्झयणं परिसमाप्तम् ॥

१-२ टूक इत्ययं चतुःसंख्यावेदकोऽक्षराङ्कः ॥ ३ करेंतेण सोभितस्स णाणादि प्रत्य० ॥

॥ अर्हम्॥

कल्पचूर्ण्यन्तर्गतानां विशिष्टार्थापिकाणां शब्दानां सूची

शब्द	पत्र—सूत्रांक	शब्द	पत्र—सूत्रांक	शब्द	पत्र—सूत्रांक
अकप्प	११०–२८५	ईसर	१०३—६२	गीय	१०३—१४
अट्टणसाला	१०३—६१	उच्चाकुच्च	१०८–२८१	चाउलोदग	१०५–२४६
अड्डय	१०९–२८१	उज्जुग	१०८–२७२	चेडग	१०३—६२
अणुकंपय	१०३—३०	उत्तर	१०६–२५६	छेद	१०३—६१
अणुच्चाकुच्च	१०८–२८१	उत्तिंगलेण	१०८–२७२	जवोदग	१०६–२४७
अणुमय	१०५–२३९	उदगरय	१०६–२५५	जीवितारिह	१०३—७८
अणुंघरी	१०४–१३१	उवज्झाय	१०८–२७४	ढोतितेल्लग	१०७–२५७
अपडिण्णत	१०७–२६२	उवातिणावेत्तए	१०९–२८४	णगर	१०३—६२
अमच्च	१०३—६२	उस्सण्ण	१०९–२८२	णट्ट	१०३—१४
अर्थ	१११–२९१	उस्सेदिम	१०५–२४६	णहसिहा	१०७–२६३
अववाद	१११–२९१	ओराल	१०२—३	णिगम	१०३—६२
अवामंसा	१०३–१२३	कट्ठकरण	१०३–१२०	णेह	१०९–२८१
अहातच्च	१११–२९०	कड्ड	१०५–२३९	तन्त्री	१०३—१४
अहामग्ग	१११–२९०	कणगफुसित	१०६–२५३	तल	१०३—१४
अहालंद	१०४–२३२	कक्काण	१०२—३	तच्छवर	१०३—६२
अहासुत्त	१११–२९०	कारण	१११–२९१	तलाहत्तिया	१०५–२३९
अंतकृत्	१०३–१२३	काल	१०२—१	ताल	१०३—१४
अंतर	१०६–२५६	कालगत	१०३–१२३	तालमूलग	१०८–२७२
अंतरवास	१०३–१२२	किट्टित	१११–२९०	तिप्पणिज्ज	१०३—६१
आयतन	१०९–२८२	कुडसीसय	१०२	तिलोदग	१०५–२४७
आयरिय	१०८–२७४	कुंथु	१०४–१३१	तीरित	१११–२९०
आयामग	१०६–२४८	कोडुंबिय	१०३—६२	तुडिय	१०३—१४
आराहित	१११–२९०	गणग	१०३—६२	तुसोदग	१०६–२४७
आहत	१०३—१४	गणणायग	१०३—६२	तोदणं	१०५–२३८
आहोधिय	१०३–१११	गणावच्छेइय	१०८–२७४	थेज्ज	१०५–२३९
इब्भ	१०३—६२	गणि	१०८–२७४	थेर	१०८–२७४

शब्द	पत्र—सूत्रांक
दक्ख	१०३—२६१
दग	१०६—२५५
दगफुसित्त	१०६—२५५
दप्पणिज्ज	१०३—६१
दुंदुणायग	१०३—६२
दीवणिज्ज	१०३—६१
धण्ण	१०२—३
निउण	१०३—६१
निगिज्झिय	१०६—२५७
निमित्त	१११—२९१
पज्जोसवणाकप्प	८५
”	१११—२९१
पज्जोसवेत्तए	१०६—२५४
पट्ट	१०३—६१
पत्तिय	१०५—२३९
परिसा	१११—२९१
पवत्ति	१०८—२७४
पागसासण	१०२—१३
पाणमन्चिया	१०६—२५१
फाणिहा	१०७—२६१
पाराभोग	१०४—१२३
पालेत्ता	१११—२९०
पीढमद्द	१०३—६२
पीणणिज्ज	१०३—६१
पुरंदर	१०२—१३
पुव्वाउत्त	१०६—२५७
प्राण	१०९—२८२
पेज्जबंधण	१०४—१२६
फासेत्ता	१११—२९०
बहुमय	१०५—२३९
बीज	१०९—२८२
भिगु	१०८—२७२
भोयणच्चिया	१०६—२५१
मघव	१०२—१३
मदणिज्ज	१०३—६१
महामंति	१०३—६२
मंगल्ल	१०२—३
माडंबिय	१०३—६२
रज्जुग	१०३—१२२
रज्जुगसभा	१०३—१२२
वग्घारियवुट्ठिकाय	१०६—२५६
वाह्य	१०३—१४
वासुरत्तिय	११०—२[illegible]
विकट्ठ	१०५—२[illegible]
विजयावत्त	१०३—१२०
वियड	१०५—२४१,
”	१०७—२५८
वियावत्त	१०३—१२०
वीतिकंत	१०३—१२३
वेसासिय	१०५—२३९
व्वाइ	१०५—२४४
सणवत्तखितु	१०६—२५२
सतक्रतु	१०२—१३
सहस्सपाग	१०३—६१
समय	१०२—१
सम्मय	१०५—२३९
सम्मुति	११०—२८६
सस्सिरीय	१०२—३
सहस्सक्ख	१०२—१३
संखादत्तिअ	१०६—२५१
संघाडइल्ल	१०७—२५९
संजमखेत्त	१०२
संतरुत्तर	१०६—२५६
संधिवाल	१०३—६२
संबुक्कावत्त	१०८—२७२
संसेदिम	१०५—२४६
सिव	१०२—३
सुद्धवियड	१०६—२४९
सुद्धोदग	१०३—६२
सेट्ठि	१०३—६२
सोभित	१११—२९०
सोवीरग	१०६—२४८
हत्थुत्तरा	१०२—१
हलिया	१०८—२७०
हलोहलिया	१०८—२७०
हित	१०३—३०
हेतु	१११—२९१

॥ अर्हम् ॥

कल्पसूत्रचूर्ण्याः शुद्धिपत्रम्

पत्र–पंक्ती	अशुद्धम्	शुद्धम्
८६—३	पञ्वाविज्जित,	पञ्वाविज्जति,
८६—४	जायणं,	जोयणं,
८६—९	म त्त०	सामित्ते०
८६–२८	कालोपरि घेप्पति	कालो परिघेप्पति
८७–२०	-चाउमासिए	-चाउम्मासिए
८८–१०	हाति	होति
८८–११	—पाआग्गं	—पाओग्गं
८८–१७	छारादाणि	छारादीणि
९०—६	जेट्ठाग्गहो	जेट्ठोग्गहो
९२—५	गाहा।पुव्वा-	गाहा ॥२८॥ पुव्वा-
९२—९	॥२८॥ गता	॥गता
९२–२०	वासासु ।	वासासु
९३–१०	पमाणं पत्तं	पमाणपत्तं
९४–२५	पैंणतिज्जिजस्संति'	पैंणतिज्जिजस्सं' ति
९४–३०	पनकयिष्यन्ति'	पनकयिष्यन्' इति
९८–२१	सा मुक्को	सो मुक्को
१००–२२	णिद्धिमणे	णिद्धमणे
१०१—२	सि च	सिद्धं च
१०२—१	पुणा	पुणो

पत्र–पंक्ती	अशुद्धम्	शुद्धम्
१०२–१८	णाम णिप्फण्णो	णामणिप्फण्णो
१०२–२८	फासित	फासितं
१०२–२९	सूत्रम् ४१–	सूत्रम् १४–
१०४—१	वच्चति	वुच्चति
१०४–१६	महावीर०	महावीर०
१०४–२९	सट्टाकुघट्टा	सङ्घट्टा
१०६–१०	'कणग फुसितं'	'कणगफुसितं'
१०८—६	अणेसणं दुप्प-	अणेसणदुप्प-
१०८–२५	दासाणं	दोसाणं
१०९–१५	-गोवगादि प्राणा:	-गोवर्गादिप्राणाः
१०९–२०	असंसणियाए	असंसत्तियाए
१०९–२८	अप्पाण	अप्पणा
११०—७	पुणथेराणं	पुण थेराणं
११०–१३	सामायारी वितह-	सामायारीवितह-
११०–२३	संसत्ते असंसत्ते,	संसत्ते, असंसत्ते
१११—७	कप्प ओसध-	कप्पओसध-
१११—७	णा से	णो से
१११—८	जोयाणइं	जोयणाइं
१११–११	तथा कुर्वतः	तथाकुर्वतः
१११–१२	एवं कैरेंतस्स	एवंकैरेंतस्स

कल्पसूत्रटिप्पनकस्य शुद्धिपत्रम्

१—८	अड्ढरत्तकाल-	अड्ढ [रत्ताव] रत्तकाल-	१२—१३	आश्रयतिआश्र-	आश्रयति आश्र-
			१२—१८	पियट्ठयाए	'पियट्ठयाए'
२—१९	ऋुग-	ऋग्-	१२—२७	तत्र	तन्न
२—२९	-कारकेशास्त्रे	-कारके शास्त्रे	१३—४	अम्मेज्जं	अमेज्जं
३—२५	-विशेपेभ्यः	-विशेषेभ्यः	१३—२१	प्रकीडित–	प्रक्रीडित–
४—१९	-प्रदेश कर्म-	-प्रदेशकर्म-	१३—२३	गणियाबर-	गणियावर-
४—३०	२ "रयाणणं	१ "रयणाणं	१३—२४	करेहकारवेह	करेह कारवेह
५—२५	'घ ु'	'घट्ठं'	१३—२५	गंधवट्टि-	गंधवट्टि-
६—१	—वत्या-	वर्त्या-	१५—१३	मंजु मंजुणा	मंजुमंजुणा
६—१५	-फलत्वात् तत्र ।।	-फलत्वात् ।	१५—१४	सर्वद्र्या	सर्वद्धर्या
७—१०	तदेवंविधं	तदेवंविधं	१८—१०	राकं	एकं
७—२५	एव वयासी	एवं वयासी	१९—११	जनश्रुतिः	जनश्रुतिः ।
८—१०	नयनोयो-	नयनयो-	२१—३	—रहिताः	—रहिता
१०—२९	जीवको-	जीविको-	२१—१९	सूत्रम्—	सूत्रम् २९१—
११—२१	गुतानिअनेको-	गुतानि अनेको-	२१—२६	-सन्धामनु-	-सन्धानमनु-

॥ अर्हम् ॥

आचार्यश्रीपृथ्वीचन्द्रसूरिप्रणीतं

कल्पसूत्रटिप्पनकम्।

प्रणम्य वीरमाश्चर्यसेवधिं विधिदर्शकम्।
श्रीपर्युषणाकल्पस्य, व्याख्या काचिद् विधीयते ॥१॥

पञ्चमाङ्गस्य सद्वृत्तेरस्य चोद्धृत्य चूर्णितः।
किञ्चित् कस्मादपि स्थानात्, परिज्ञानार्थमात्मनः ॥२॥

सूत्रम् १—'ते णं काले णं' ति 'ते' इति प्राकृतशैलीवशात् तस्मिन् यस्मिन् भगवानवतीर्ण इह भरते। णंकारो वाक्यालङ्कारार्थः सर्वत्र द्रष्टव्यः। 'काले' अधिकृतावसर्पिणीचतुर्थारके। 'ते णं' ति तस्मिन् यत्रासौ भगवान् देवानन्दाया ब्राह्मण्या दशमदेवलोकप्राणतपुष्पोत्तरविमानात् च्युतः॥ **सूत्रम् २**—मुनिसुव्रत-नेमी हरिवंशसमुद्भवौ, शेषा एकविंशतिः काश्यपगोत्राः। 'अड्ढरत्तकालसमयंसि'त्ति समयः समाचारोऽपि भवतीति कालो वर्णादिरपि स्यात् तद्व्यवच्छेदार्थं समयग्रहणम्, कालेन विशेषितः कालरूपः समयः, स चार्द्धरात्ररूपोऽपि भवति अतोऽर्द्धरात्रशब्देन विशेषितश्च, अर्धरात्ररूपः कालसमयोऽर्द्धरात्रकालसमयः। स च पूर्वरात्रकालोऽपि भवत्यत एवापररात्रे, तत्र स्वप्नस्य सद्यःफलत्वात्। हस्त उत्तरो यासां ताः, बहुवचनं बहुकल्याणकापेक्षम्। योगः—चन्द्रेण सह सम्बन्धः। आहारव्युत्क्रान्त्या भवव्युत्क्रान्त्या शरीरव्युत्क्रान्त्या परित्यागेनेति, एतानि देवभवसम्बन्धीनि परित्यजति। कुक्षौ गर्भत्वेनोत्पद्यमानः सन् 'व्युत्क्रामति' प्रविशतीत्यर्थः॥ **सूत्रम् ३**—'चइस्सामि'त्ति यतस्तीर्थकरसुराः पर्यन्तसमये अधिकतरं कान्तिमन्तो भवन्ति विशिष्टतीर्थकरत्वलाभात्; शेषाणां तु षण्मासावशेषे काले कान्त्यादिहानिर्भवति,

"माल्यम्लानिः कल्पवृक्षप्रकम्पः, श्रीह्रीनाशो वाससां चोपरागः।
दैन्यं तन्द्रा कामरागाङ्गभङ्गो, दृष्टिभ्रान्तिर्वेपथुश्चारतिश्च ॥१॥" इति।

'चयमाणे न जाणइ' त्ति एकसामयिकत्वात् च्यवनस्य, "एगसामइओ नत्थि उवओगो" त्ति,

---

१ काचिद्विलिख्यते हं० जे० ॥

आचाराङ्गवृत्तौ यथा–आन्तर्मौहूर्त्तिकत्वाच्छाद्मस्थिकज्ञानोपयोगस्य च्यवनकालस्य च सूक्ष्मत्वादिति। (श्रुत० २ चू० ३ पत्र ४२५)। चुए मि त्ति जाणइ, तिनाणोवगओ होत्था जम्हा ॥ **सूत्रम्** ४—'जं रयणिं'ति जं रयणिं सा देवाणंदा माहणी सुत्तजागरा ओहीरमाणी किमुक्तं भवति? प्रचलायमाना तृतीयनिद्रावशगा चतुर्दश स्वप्नानि पश्यति ॥ **सूत्रम् ६**—तानि दृष्ट्वा 'हट्ठतुट्ठचित्तमाणंदिया' हृष्टतुष्टं–अत्यर्थं तुष्टम् हृष्टं वा–विस्मितं तुष्टं च–तोषवच्चित्तं यत्र तत् तथा, तद् यथा भवत्येवं आनन्दिता–ईषन्मुखसौम्यतादिभावैः समृद्धिमुपगता। ततश्च 'नन्दिता' समृद्धतरतामुपगता 'पीइमणा' प्रीतिः–प्रीणनमाप्यायनं मनसि यस्याः सा प्रीतिमनाः। '**परमसोमणसिया**'त्ति 'परमसौमनस्यं' सुष्ठु–सुमनस्कता सञ्जातं मनो यस्याः सा परमसौमनसिता। 'हरिसवस'त्ति हर्षवशेन विसर्पद्–विस्तारयायि हृदयं यस्याः सा तथा। मेघधाराभ्याहतकदम्बपुष्पमिव समुच्छ्वसितानि रोमाणि कूपकेषु–रोमरन्ध्रेषु यस्याः सा तथा। 'सुमिणुग्गहं करेइ' विशिष्टफललाभारोग्यराज्यादिकं विभावयति। 'अतुरियं'ति देहमनश्चापल्यरहितं यथा भवत्येवम्। '**असंभंताए**' अनुत्सुकया 'रायहंससरिसीए' राजहंसगतिसदृशयेत्यर्थः। 'आसत्था' आश्वस्ता गतिजनितश्रमाभावात्। 'वीसत्था' विश्वस्ता सङ्क्षोभाभावादनुत्सुका। 'सुहासणवरगया' सुखेन वा सुखं वा शुभं वा आसनवरं गता या सा तथा। **करयलपरिग्गहियं** शिरसि प्रदक्षिणावर्त्तं दशनखं 'अञ्जलिं' मुकुलितकमलाकारं कृत्वा वदतीति। 'एवं खलु अहं देवाणुप्पिया' इत्यादि सुगमम् ॥ **सूत्रम् ७**—देवानांप्रियः सोऽपि मइपुव्वेणं अप्पणो साभाविएणं आभिनिबोधिकप्रभवेन 'बुद्धिविन्नाणेणं' बुद्धिः–साम्प्रतदर्शिनी विज्ञानं–पूर्वापरार्थविभावकम्, तेन मतिविशेषभूतोत्पत्तिक्यादिबुद्धिरूपपरिच्छेदेनेति। 'अत्थोग्गहणं' फलनिश्चयम् ॥ **सूत्रम् ८**—'ओराला णमित्यादि जाव सुकुमालपाणि' अग्रे व्याख्यास्यते ॥ **सूत्रम् ९**—'विन्नयपरिणयमित्ते' विज्ञ एव विज्ञकः स चासौ परिणतमात्रश्च कलादिष्विति गम्यते विज्ञकपरिणतमात्रः। 'जुव्वणगं' यौवनमनुप्राप्तः। 'रिउव्वेय'त्ति **ऋग्-यजुः-सामा-ऽथर्वण**वेदानां इतिहासः–पुराणं पञ्चमो येषां ते तथा तेषाम्। 'चतुण्हं वेयाणं'ति विशेष्यपदम्। 'निघंटछट्ठाणं' निर्घण्टः–नामकोशः। 'संगोवंगाणं' अङ्गानि–शिक्षादीनि षट्, उपाङ्गानि–तदुक्तार्थप्रपञ्चनपराः प्रबन्धाः। 'सरहस्साणं'ति ऐदम्पर्ययुक्तानाम्। 'सारए' अध्यापनद्वारेण प्रवर्त्तकः, स्मारको वा, अन्येषां विस्मृतस्य सूत्रादेः स्मारणात्। 'वारए' वारकः, अशुद्धपाठनिषेधात्। 'धारए' **क्वचित् पाठः**, सूत्रधारकः, अधीतानामेषां धारणात्। 'पारए' पारगामी। 'षडङ्गवि'दिति षडङ्गानि–शिक्षादीनि वक्ष्यमाणानि। 'साङ्गोपाङ्गाना'मिति यदुक्तं तद् वेदपरिकरज्ञापनार्थम्, अथवा 'षडङ्गवि'दित्यत्र तद्विचारकत्वं गृहीतम्, "विद विचारणे" इति वचनादिति न पुनरुक्तत्वमिति। 'सट्ठितंतविसारए' **कापिलीय**शास्त्रपण्डितः। 'संखाणे'त्ति गणितस्कन्धेषु सुपरिनिष्ठित इति योगः। षडङ्गवेदकत्वमेव व्यनक्ति—'सिक्खाकप्पे' शिक्षा–अक्षरस्वरूपनिरूपकं शास्त्रम्, कल्पश्च–तथाविधसमाचारनिरूपकं शास्त्रमेव, ततः समाहारद्वन्द्वात् शिक्षाकल्पे। 'वागरणे' शब्दशास्त्रे। 'छंदे' पद्यलक्षणशास्त्रे। 'निरुक्ते' शब्दव्युत्पत्तिकारकेशास्त्रे, "निरुक्तं पदभञ्जनम्" (अभि० २-१६८) इति वचनात्। 'जोइसामयणे' ज्योतिःशास्त्रज्ञानम्, "अय पय" इत्यादि सर्वे गत्यर्था

ज्ञानार्था धातव इति। 'बंभन्नएसु' ब्राह्मणसम्बन्धिषु 'परिव्वायएसु' 'परिव्राजकसत्केषु 'नीतिषु' दर्शनेष्वित्यर्थः, 'सुपरिनिट्ठिए'त्ति सुष्ठु निष्ठां प्राप्तः सुशिक्षित इत्यर्थः भविष्यतीति ॥ **सूत्रम् १३**—"तेणं कालेण'-मित्यादि पूर्ववत् । 'सक्के देविंदे' देवानामिन्द्रः, "इदि परमैश्वर्ये" इति वचनाद् इन्दनादिन्द्रः, "इन्देरक्" ( ) औणादिकः प्रत्ययः । 'देवराया' देवानां राजा, "राज दीप्तौ" । 'वज्जपाणी' वज्रं पाणौ प्रहरणं यस्य सः । 'पुरन्दरे' असुरादिपुराणां दारणात् पुरन्दरः । 'सतक्कतू' शतं क्रतूनां-प्रतिमानामभिग्रहविशेषाणां श्रमणोपासकपञ्चमप्रतिमारूपाणां वा **कार्तिकश्रेष्ठि**भवापेक्षया यस्यासौ शतक्रतुः। 'सहस्सक्खे' सहस्रमक्ष्णां यस्यासौ सहस्राक्षः, इन्द्रस्य किल मन्त्रिणां पञ्चशतानि सन्ति, तदीयानां चाक्ष्णा-मिन्द्रप्रयोजनव्यापृततयेन्द्रसम्बन्धित्वेन विवक्षणात् स सहस्राक्षः। 'मघवं' मघाः—मेघास्ते यस्य वशे सन्त्यसौ मघवा । 'पागसासणे' **पाको** नाम बलवान् रिपुस्तं शास्ति—निराकरोति स पाकशासनः । 'दाहिणड्ढ-लोगाहिवई'त्ति दक्षिणार्द्धलोकाधिपतिः । 'बत्तीसविमाणसयसहस्साहिवई' द्वात्रिंशद् विमानशतसहस्राः—लक्षा इति तेषामधिपतिः। 'एरावण'त्ति ऐरावणो वाहनं यस्य सः। सुरेन्द्र इति । 'अरयं-बरवत्थधरे' अरजांसि च तानि अम्बरवस्त्राणि च—स्वच्छतया आकाशकल्पवसनानि अरजोऽम्बरवस्त्राणि तानि धारयति यः सः। 'आलइअमालमउडे' आलगितमालं मुकुटं यस्य स तथा। 'नवहेमचारु-चित्त'त्ति नवाभ्यामिव हेम्नः सत्काभ्यां चारुचित्राभ्यां चञ्चलाभ्यां कुण्डलाभ्यां विलिख्यमानौ गण्डौ यस्य स तथा। 'महड्ढिए' महाऋद्ध्या समस्तच्छत्रादिराजचिह्नरूपया । 'महज्जुईए' महाद्युत्या आभ-रणादिसम्बन्धिन्या । सर्वेजुत्या वा—उचितेष्टवस्तुघटनालक्षणया ॥ **सूत्रम् १४**—'सामाणिय'त्ति समानया—इन्द्रतुल्यया ऋद्ध्या चरन्तीति सामानिकाः। 'तायत्तीसाए'त्ति त्रयस्त्रिंशतः 'तायत्तीसगाणं' मन्त्रि-कल्पानाम् । 'लोगपालाणं'ति **सोम-यम-वरुण-वैश्रमणानाम्**। 'अग्गमहिसीणं'ति **पौलोमी-शची-**प्रमुखाणाम्। सपरिकराणां 'तिन्हं परिसाणं' । 'सत्तण्हं अणियाणं' गान्धर्विक-नाट्या-ऽश्व-रथ-हस्ति-भट-वृषभानीकानाम्, एषामनीकाधिपानां च । 'चउण्हं चउरासीणं आयरक्ख'त्ति आत्मरक्षाः—अङ्गरक्षस्थानीयाः। 'अन्नेसिं' इत्यादिकानां 'आहेवच्चं' आधिपत्यं—अधिपतिकर्म । 'पोरेवच्चं' पुरोवर्तित्वं—अग्रगामित्वम् । 'स्वामित्वं' स्वामिभावम्। 'भर्तृत्वं' पोषकत्वम्। 'महत्तरगत्तं' महान्तं (महद्) गुरुत्वम्, तरशब्दो गुरुत्व-व्यापकः। आणेसरत्तं—आज्ञेश्वरस्य—आज्ञाप्रधानस्य सतः यत् सेनाधिपत्यं तत् तथा। कारयन् अन्यैः, पालयन् स्वयमिति। 'महयाहय'त्ति आहतमहता रवेणमिति, अथवा 'अहय'त्ति अहतानि—अव्याहतानि नाट्य-गीत-वादितानि, आहतेभ्यः—मुख-हस्त-दण्डादिभिः शङ्ख-पटह-झल्लर्यादिभ्यो वाद्यविशेषेभ्यः आकुट्यमानेभ्यो वा, शङ्खाः—प्रतीताः, शङ्खिका—ह्रस्वशङ्खः, खरमुहिका—काहला, पोया—महती काहला, पिरिपिरिया—कोलिक-

---

१ "महयाहयनट्टगीयवाद्यसंखसंखियखरमुहीपोयापिरिपिरियापणवपडहभंभाहोरंभभेरीझल्लरीदुंदुहितततवितत्घण-झुसिरतंतीतलतालतुडियमुइंगपडुनाइयरवेणं" इति पाठानुसारेण टिप्पनकतृता व्याख्यातमाभाति, नोपलब्धोऽयं एतत्समो वा पाठः क्वचिदप्यादर्शे अन्यत्र जीवाभिगमादावपि चेति ॥

२ वादित्रवि- इ० ॥ ३-ला, तुक्का-महती इ० ॥

पुटकावनद्धमुखो वाद्यविशेषः, पणवः—भाण्डपटहो लघुपटहो वा, तदन्यस्तु पटह इति, 'भंभ'त्ति ढक्का, 'होरंभ'त्ति रूढिगम्या, 'भेरी' महाढक्का, 'झल्लरि'ति वलयाकारो वाद्यविशेषः, 'दुन्दुभि'त्ति देववाद्यविशेषः, अथोक्तानुक्तसंग्रहद्वारेणाह—ततानि—वीणादिकानि, तज्जनितशब्दा अपि तताः, एवमन्यदपि पदत्रयम्, नवरमयं विशेषस्ततादीनाम्—'ततं वीणादिकं ज्ञेयं १, विततं पटहादिकम् २। घनं तु कांस्यतालादि ३, वंश्यादि शुषिरं मतम् ४॥१॥ तथा तन्त्री—वीणा, तलताला:—हस्तताला:, तला वा—हस्ताः तालाः—कांसिकाः, 'तुडिय'त्ति शेषतूर्याणि, तथाकारो ध्वनिसाधर्म्याद् यो मृदङ्गः—मर्दलः पटुना:—दक्षपुरुषेण प्रवादित इति, एतेषां द्वन्द्वः, अत एषां रवः स तथा तेन। 'भोगभोगाइं'ति भोगार्हान् भोगान्—शब्दादीन् भुञ्जानो विहरति स्म॥ सूत्रम् १५—'केवलकप्पं'ति केवलः—परिपूर्णः कल्पत इति कल्पः—स्वकार्यकरणसमर्थः, अथवा केवलकल्पः—केवलज्ञानसदृशः परिपूर्णतासाधर्म्यात्। 'कडग'त्ति कटकानि—बाहुवलकानि, त्रुटिकाः—बाहुरक्षकाः, केयूराणि—अङ्गदाः बाहुमूलविभूषणानि, मुकुटः—शिरोविभूषणम्, कुण्डलानि—कर्णाभरणानि, हाराः—मुक्तामया अष्टादशसरिकादयः॥ सूत्रम् १७—'उग्गकुलेसु व'त्ति उग्राः—आदिकरस्थापिता आरक्षकवंशजाताः, भोगाः—तेनैव स्थापितगुरुवंशजाताः, राजन्याः—भगवद्वयस्यवंशजाः, क्षत्रियाः—राजकुलीनाः, इक्ष्वाकाः— इक्ष्वाकुवंशजाः, हरिवंशस्तु—हरिवर्षादानीतयुगलप्रभवः। 'अन्यतरेषु वा तथाप्रकारेषु विशुद्धजातिकुलवंशेषु' इति भणनाद् भटाः— शौर्यवन्तः, योधाः—तेभ्यो विशिष्टतराः, मल्लकिनो लेच्छकिनश्च—राजविशेषाः, राजानः— नृपाः, ईश्वराः—युवराजादयः, तदन्ये च महर्द्धिकाः, तलवराः—प्रतुष्टनरपतिवितीर्णपट्टबन्धविभूषिता राजस्थानीयाः, माण्डविकाः—सन्निवेशनायकाः, कोडुम्बिकाः—कतिपयकुटुम्बप्रभवो राजसेवकाः॥ सूत्रम् २६—हरिणेगमेषीति ज्ञेयम्, 'वेउव्वियसमुग्घाएणं'ति वैक्रियकरणाय प्रयत्नविशेषेण 'समोहन्नइ' समुपहन्यते—समुपहतो भवति समुपहन्ति वा प्रदेशान् विक्षिपतीति। तत्स्वरूपमेवाह—'संखेज्जाइं'ति दण्ड इव दण्डः—ऊर्द्ध्वाधआयतः शरीरबाहल्यो जीवप्रदेश कर्मपुद्गलसमूहः। तत्र च विविधपुद्गलानादत्ते इति दर्शयन्नाह—तद्यथा, 'रत्नानां' कर्केतनादीनाम्। इह च यद्यपि रत्नादिपुद्गला औदारिकाः वैक्रियसमुद्घाते च वैक्रिया एव ग्राह्या भवन्ति तथापीह तेषां रत्नादिपुद्गलानामिव सारताप्रतिपादनाय रत्नानामित्युक्तम्, तच्च रत्नानामिवेत्यादि व्याख्येयम्। अन्ये त्वाहुः—औदारिका अपि ते गृहीताः सन्तो वैक्रियतया परिणमन्तीति। यावत्करणादिदं दृश्यम्—'वइराण' मित्यादि। किम्? अत आह—'अहाबायरे' यथाबादरान्—असारान् पुद्गलान् परिशातयति दण्डनिसर्गगृहीतान्। यच्चोक्तं प्रज्ञापना टीकायाम्—"यथास्थूलान् 'वैक्रियपुद्गलान्' वैक्रियशरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् शातयति" (समु०पद ३६ पत्र ५६०) इति तत् समुद्घातशब्दसमर्थनार्थमनाभोगिकं वैक्रियशरीरकर्मनिर्जरणमाश्रित्येति। 'अहासुहुमे'त्ति यथासूक्ष्मान् 'परियाइ'त्ति पर्यादत्ते, दण्डनिसर्गगृहीतान् सामस्त्येनादत्त इत्यर्थः॥

सूत्रम् २७—'दोच्चं पि' द्वितीयमपि वारं समुद्घातं करोति चिकीर्षितरूपनिर्माणार्थम्। 'कुच्छिसि० साहरइ' गब्भसाहरणसूत्रं भगवतीसम्बन्धि यथा—हरी णं भंते! नेगमेसी सक्कदूए इत्थीगब्भं साहरमाणे

२ "रयाणणं जाव अहाबायरे" इति सूत्रपाठः टिप्पनककर्ता सम्मतः॥

किं गब्भाओ गब्भं साहरइ १ गब्भाओ जोणिं साहरइ २ जोणीओ गब्भं साहरइ ३ जोणीओ जोणिं साहरइ ४ ? नो गब्भाओ गब्भं साहरइ, नो गब्भाओ जोणिं साहरइ, परामुसिय परामुसिय अव्वाबाहं अव्वाबाहेणं जोणीओ गब्भं साहरइ, नो जोणीओ जोणिं साहरइ। पहू णं भंते ! हरिणेगमेसी सक्कदूए इत्थीगब्भं नहसिरंसि वा रोमकूवंसि वा साहरित्तए वा नीहरित्तए वा ? हंता पहू, नो चेव णं तस्स गब्भस्स आबाहं वा विबाहं वा उप्पाइज्जा छविच्छेयं पुण करिज्जा एसुहुमं च णं साहरिज्ज वा नीहरेज्ज वा (श० ५ उ० ४ सू० १८७ पत्र २१८) ॥ व्याख्या–तत्र 'हरिः' इन्द्रस्तत्सम्बन्धित्वाद् हरिः, नैगमेषी नाम 'सक्कदूए' शक्रदूतः शक्रादेशकारी पदात्यनीकाधिपतिः येन शक्रादेशाद् भगवान् महावीरो देवानन्दागर्भात् त्रिशलागर्भे संहृत इति। 'इत्थीगब्भं'ति स्त्रियाः सम्बन्धी गर्भः–सजीव-पुद्गलपिण्डकः स्त्रीगर्भस्तं 'संहरमाणे' अन्यत्र नयन्। इह चतुर्भङ्गिका–तत्र 'गर्भाद्' गर्भाशयादवधेः 'गर्भं' गर्भाशयान्तरं 'संहरति' प्रवेशयति 'गर्भं' सजीवपुद्गलपिण्डलक्षणमिति प्रकृतमित्येकः १। तथा 'गर्भाद्' अवधेः 'योनिं' गर्भनिर्गमद्वारं संहरति, योन्या उदरान्तरं प्रवेशयतीत्यर्थः २। तथा 'योनीतः' योनिद्वारेण निष्काश्य 'गर्भं संहरति' गर्भाशयान्तरं प्रवेशयति ३। तथा 'योनीतः' योनेः सकाशाद् योनिं 'संहरति' नयति, योन्या उदरान्निष्काश्य योनिद्वारेणैवोदरं प्रवेशयतीत्यर्थः ४। एतेषु शेषनिषेधेन तृतीयमनुजानन्नाह– 'परामुसिय परामुसिय' परामृश्य परामृश्य–तथाविधकरणव्यापारेण संस्पृश्य संस्पृश्य स्त्रीगर्भं 'अव्याबाध-मव्याबाधेन सुखं सुखेनेत्यर्थः 'योनीतः' योनिद्वारेण निष्काश्य 'गर्भं' गर्भाशयं संहरति गर्भमिति प्रकृतम्। यच्चेह योनीतो निर्गमनं स्त्रीगर्भस्योक्तं तल्लोकव्यवहारानुवर्त्तनात्, तथाहि—निष्पन्नोऽनिष्पन्नो वा गर्भः स्वभावाद् योन्यैव निर्गच्छति। अयं च तस्य गर्भसंहरणे आचार उक्तः। अथ तत्सामर्थ्यं दर्शयन्नाह—'पभू णं नहसिरंसि वा' नखाग्रे 'साहरित्तए' संहर्तुं–प्रवेशयितुं 'नीहरित्तए' विभक्तिपरिणामेन नखशिरसो रोमकूपाद्वा नीहर्तुं–निष्काशयितुम्। 'आबाहं' ईषद्बाधां 'विबाहं'ति विशिष्टबाधाम्। 'छविच्छेयं'ति शरीरच्छेदं पुनः कुर्यात्, गर्भस्य हि छविच्छेदमकृत्वा नखाग्रादौ प्रवेशयितुमशक्यत्वात्। 'एसुहुमं च णं' इतिसूक्ष्ममिति–एवं लघ्विति ॥ **सूत्रम् ३०**—'हिताणुकंपएणं' हितः शक्रस्य आत्मनश्च, अनुकम्पको भगवतः। अत्र चूर्णिः—"हिओ सक्कस्स अप्पणो य, अणुकंपओ भगवओ ॥" **सूत्रम् ३१**—'तिन्नाणोवगए० साहरिज्जिस्सामि' इत्यादि प्रवचनवद् ज्ञेयम् ॥ **सूत्रम् ३३**—'तंसि तारिसगंसि' तस्मिंस्तादृशके–वक्तुमशक्यस्वरूपे पुण्यवतां योग्य इत्यर्थः। अब्भिंतरओ 'सचित्ते' चित्रकर्मयुक्ते भित्तिभागे बाहिरओ 'दूमितं' धवलितं 'घट्ठ' घृष्टं कोमलपाषाणादिना अत एव 'मट्ठं' मसृणं यत्तथा तस्मिन्। 'विचित्तउल्लोय' विचित्रः–विविधचित्रयुक्तः उल्लोकः–उपरिभागो यत्र चिल्लियं–दीप्यमानं तलं वा–अधोभागो यत्र तत्तथा। 'मणिरयण' मणिरत्नप्रणाशितान्धकारे। 'बहुसम'त्ति पञ्चवर्णमणिकुट्टिमकलिते। 'पंचवन्न'त्ति पञ्चवर्णेन सरसेन सुरभिणा च मुक्तेन–निक्षिप्तेन पुष्पपुञ्जलक्षणेनोपचारेण–पूजया कलितं यत् तत् तथा तत्र। 'कालागुरु' कालागुरुप्रभृतीनां धूपानां यो मघमघायमानो गन्ध उद्धूतस्तेनाभिरामं–रम्यं यत् तत् तथा तत्र। कुंदुरुक्कं–चीडा तुरुक्कं–सिल्हकं 'सुगंधि'त्ति सुगन्धयः सद्गन्धाः प्रवरवासाः सन्ति यत्र तत्तथा

तत्र । 'गंधवट्टि'त्ति सौरभ्यातिशयात् सद्गन्धद्रव्यगुटिकाकल्पे । 'तंसि तारिसगंसि'त्ति । 'सहालिङ्गनवत्या' शरीरप्रमाणेन गण्डोपधानेन यत्तत्र । 'उभओ विब्बोयणे' 'उभयतः–शिरोऽन्तपदान्तावाश्रित्य विब्बोयणे– उपधानके यत्र तत्तथा । 'उभओ उन्नए' उभयतः उन्नते । 'मज्झेणय' मध्ये नतं च–निम्नं गंभीरं च महत्त्वाद् यत्तत्र, अथवा 'मध्येन च' मध्यभागेन च गम्भीरम् । 'पन्नत्तगविब्बोयण'त्ति क्वचिद् दृश्यते, तत्र च सुपरिकर्मितगण्डोपधाने इत्यर्थः । 'गंगापुलिण' गङ्गापुलिनवालुकाया योऽवदालः–अवदलनं पादादि-न्यासे अधोगमनमित्यर्थः तेन सदृशकं अतिनम्रत्वाद् यत्तत्तथा तत्र, दृश्यते च हंसतूल्यादीनामयं न्याय इति । 'ओअवियं' परिकर्मितं यत् क्षौमिकं दुकूलं–कार्पासिकमतसीमयं वा वस्त्रं तस्य युगलापेक्षया यः पट्टः–शाटकः स प्रतिच्छादनं–आच्छादनं यस्य तत् तथा तत्र । 'सुविरइय' सुष्ठु विरचितं रजस्त्राणं–आच्छादनविशेषो अपरिभोगावस्थायां यस्मिंस्तत् तथा तत्र । 'रत्तंसुअ' रक्तांशुकसंवृते–मशकगृहाभिधानवस्त्रविशेषावृते । 'आईग' आजिनकं-चर्ममयो वस्त्रविशेषः, स च स्वभावादतिकोमलो भवति, रूतं च–कर्पासपक्ष्म, बूरं–वनस्पतिविशेषः, नवनीतं–म्रक्षणम्, तूलं च–अर्कतूलमिति द्वन्द्वः, एतेषामिव स्पर्शो यस्य तत्तथा तत्र । 'सुगंधवरकुसुम' सुगन्धीनि यानि वरकुसुमानि चूर्णाः–एतद्व्यतिरिक्तास्तथाविधशयनोपचाराश्च तैः कलितं यत्तत्तथा तत्र । 'अड्ढरत्त' समयः समाचारोऽपि भवतीति कालेन विशेषितः, कालरूपः समयः, स चार्द्ध-रात्रोऽपि भवतीति अतो अर्द्धरात्रशब्देन विशेषितः, ततश्चार्द्धरात्ररूपः कालसमयोऽर्द्धरात्र[काल]समयः, स च पूर्वरात्रकालोऽपि भवति अत एवापररात्रे, तत्र स्वप्नस्य सद्यःफलत्वात् तत्र । 'सुत्तजागरा' नातिसुप्ता नातिजागरेति भावः । किमुक्तं भवति ? 'ओहीरमाणी' प्रचलायमाना । 'ओरालानि' प्रधानानि 'कल्याणानि' श्रेयस्कारीणि 'शिवानि' अनुपद्रवकारीणि 'धन्यानि' धर्मधनप्रापकानि, मङ्गल्यविधायकानि मङ्गल्यानि हितार्थप्रापकानीति वा । 'गयवसहे'त्यादि ॥ **सूत्रम् ४९–५१**—'अतुरियं' देहमनश्चापल्यरहितं यथा भवत्येवं 'असंभंताए' अनुत्सुकया अविलम्बितया 'रायहंससरिसीए' राजहंससदृशया इत्यर्थः 'जेणेव सिद्धत्थे जाव निसीयइ'। 'आसत्था' आश्वस्ता गतिजनितश्रमाभावात् । 'वीसत्था' विश्वस्ता सङ्क्षोभाभावादनुत्सुका । 'सुहासण' सुखेन वा सुखं वा शुभं वा आसनवरं गता या सा तथा । 'सिद्धत्थं जाव फलविसेसे भविस्सइ' ॥ **सूत्रम् ५२**—'एयमट्ठं सोच्चा हट्ठतुट्ठ' हृष्टतुष्टः अत्यन्तं हृष्टं वा तुष्टं वा विस्मितं चित्तं यस्य सः । आनन्दितः–ईषन्मुखसौम्यतादिभावैः समृद्धिमुपगतः । ततश्च 'नंदिये' त्ति नन्दितस्तैरेव समृद्धतरतामुपगतः । 'पीइमणे' प्रीतिः–प्रीणनं मनसि यस्य सः । 'परमसोमणसिए' परमं सौमनस्यं–सुमनस्कतासञ्जातं मनो यस्य सः । 'धाराहय' धाराहतनीपः–कदम्बः सुरभिकुसुममिव 'चंचुमाल-इए'त्ति पुलकिता तनुः–शरीरं यस्य स तथा । किमुक्तं भवति ? 'ऊसवियरोम' उच्छ्वसितानि रोमाणि कूपेषु–तद्रन्ध्रेषु यस्य स तथा । 'मइपुव्वेणं' आभिनिबोधिकप्रभवेन 'बुद्धिविन्नाणेणं' बुद्धिः–प्रत्यक्षदर्शिका विज्ञानं–अतीतानागतवस्तुसूचकं तेन, मतिविशेषभूतौत्पत्तिक्यादिबुद्धिरूपपरिच्छेदेन । 'अत्थोग्गहणं' फल-

---

१ "**धाराहयनीवसुरहिकुसुमचंचुमालइय ऊसवियरोमकूवे**" इति पाठः टिप्पनककृतसम्मतः ॥

निश्चयम् ॥ सूत्रम् ५३—आरोग्यं–नीरोगता, तुष्टिः–हृदयतोषः, दीर्घायुः–आयुषो वृद्धिः, कल्याणानि–अर्थप्राप्तयः, मङ्गलानि–अनर्थप्रतिघाताः। 'तिसिलि खत्तियाणि जाव सुमिणा दिट्ठा'। अर्थलाभो भविष्यतीति शेषः। 'अम्हं कुलकेऊ' केतुः चिह्नं ध्वज इत्यनर्थान्तरम्, केतुरिव केतुरद्भुतत्वात्, कुलस्य केतुः कुलकेतुस्तम्, एवमन्यत्रापि। 'कुलदीवं' दीप इव दीपः प्रकाशकत्वात्। 'कुलपव्वयं' कुलपर्वतोऽनभिभवनीयस्थिराश्रयसाधर्म्यात्। 'कुलवडिंसयं' कुलावतंसकः–शेखर उत्तमत्वात्। 'कुलतिलयं' तिलकः–विशेषकः भूषकत्वात्। 'कुलकित्तिकरं' इह कीर्तिरेकदिग्गामिनी प्रसिद्धिः। 'कुलदिणयरं' कुलस्य दिनकरः कुलप्रकाशकत्वात्। 'कुलाहारं' कुलस्याधारः कुलाधारः पृथ्वीवत्। 'कुलविवद्धणकरं' विविधैः प्रकारैर्वर्द्धनं धन-धान्य-पुत्र-कलत्र-मित्र-हस्त्यश्वादिभिरिति। 'कुलनंदिकरं' समृद्धिहेतुत्वात्। 'कुलजसकरं' सर्वदिग्गामिकप्रसिद्धिविशेषः 'कुलपायवं' पादप आश्रयणीयच्छायत्वात् तत्करणशीलम्। 'सुकुमाल' सुकुमालौ पाणि-पादौ यस्य तम्। 'अहीणपुन्नपंचिंदिय' अहीनानि–स्वरूपतः पूर्णानि–संख्यया पुण्यानि–पूतानि वा पञ्चेन्द्रियाणि यस्य तत् तथा, तदेवंविधं शरीरं यस्य तम्। तथा 'लक्खणवंजण'त्ति लक्षणानि–स्वस्तिकादीनि व्यञ्जनानि–मषतिलकादीनि तेषां यो गुणः–प्रशस्तता तेनोपेतः–युक्तो यः स तथा तम्। अथवा सहजं लक्षणम्, पश्चाद्भवं व्यञ्जनमिति, गुणाः–सौभाग्यादयः लक्षणव्यञ्जनानां वा ये गुणास्तैरुपेतं–युक्तं यं तं तथा। 'मानोन्मान' तत्र मानं–जलद्रोणमानता, जलभृतकुण्डिकायां हि मातव्यः पुरुषः प्रवेश्यते, तत्प्रवेशे च यज्जलं ततो निःसरति तद् यदि द्रोणमानं भवति तदाऽसौ मानोपेत उच्यते। उन्मानं तु–अर्द्धभारमानता, मातव्यपुरुषो हि तुलारोपितो यद्यर्द्धभारमानो भवति तदा उन्मानोपेतोऽसावुच्यते। प्रमाणं पुनः–स्वाङ्गुलेनाष्टोत्तरशताङ्गुलोच्छ्रयता। यदाह–

जलदोणमद्धभारं, समुहाइं समूसिओ उ जो नव उ। माणुम्माणपमाणं, तिविहं खलु लक्खणं एयं ॥ १ ॥

स्वमुखानि द्वादशाङ्गुलप्रमाणानि नवभिर्गुणितान्यष्टोत्तरं शतमङ्गुलानां भवति। शेषपुरुषलक्षणमेतत्, तीर्थकरास्तु विंशताङ्गुलशतमाना भवन्ति। तैः परिपूर्णं लक्षणादिभिरिति। अतः सुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्गम्। ससिसोमाकारं 'कान्तं च' कमनीयं तम्। अत एव प्रियं द्रष्टॄणां दर्शनं–रूपं यस्य स तथा तम्। 'दारकं' पुत्रं जनिष्यसे ॥ सूत्रम् ५४—'से वि य णं' स चासौ दारक उन्मुक्तबालभावः 'विन्नय' विज्ञ एव विज्ञकः परिणतमात्रश्च कलादिष्विति गम्यते विज्ञकपरिणतमात्रः। यौवनमनुप्राप्तः 'शूरः' दानतोऽभ्युपेतनिर्वाहणतो वा, 'धीरः' परैरक्षोभ्यः, 'वीरः' संग्रामतः, 'विक्रान्तः' परकीयभूमण्डलाक्रमणतः। 'विच्छिन्नविपुलबलवाहणे' विस्तीर्णविपुले–अतिविपुले बल-वाहने–सैन्य-गवादिके यस्य स तथा। 'रज्जवइ'त्ति राज्यपतिः स्वतन्त्रमित्यर्थः भविष्यतीति ॥ सूत्रम् ५५—सा एवं श्रुत्वा जाव एवं वयासी ॥ सूत्रम् ५६—'एवमेयं' एवमेतत् स्वामिन्! यथैतद् यूयं वदत। 'तहमेयं' तथैतद्विशेषः। 'अवितहमेयं' सत्यमेतदित्यर्थः। 'असंदिद्धमेयं' सन्देहवर्जितमेतत्। 'इच्छियमेयं' इष्टमेतत्। 'पडिच्छियमेयं' प्रतीप्सितं प्राप्तुमिष्टम्। 'इच्छिय-पडिच्छियमेयं' युगपदिप्सा-प्रतीप्साविषयत्वात्, 'इच्छियपडिच्छियं वा' उभयधर्मयोगाद् अत्यन्तादरख्यापनाय वा स्वामिन्!। राज्ञा मुत्कलिता स्वशयनीये उपागच्छति। एवं वयासी ॥ सूत्रम् ५७—मम 'एते' स्वप्ना इत्यर्थः 'उत्तम'त्ति स्वरूपतः 'पहाण'त्ति अर्थप्राप्तिरूपप्रधानफलतः 'मंगल'त्ति अनर्थप्रतिघातरूपफलापेक्षयेति स्वप्ना इति अन्यैः

पापस्वप्नैः प्रतिहन्निष्यन्ति इति कृत्वा देवगुरुजनसम्बद्धाभिः प्रशस्ताभिर्मङ्गल्याभिर्धार्मिकाभिः 'लष्टाभिः' मनोज्ञाभिः कथाभिः 'सुविणजागरियं' स्वप्नसंरक्षणाय जागरिका—निद्रानिषेधः स्वप्नजागरिका तां 'पडिजागरमाणी' प्रतिजाग्रती कुर्वती आभीक्ष्ण्ये च द्विर्वचनं 'विहरति' आस्ते स्म ॥ **सूत्रम् ५८**—'तए णं से सिद्धत्थे जाव बाहिरियं उवट्ठाणसालं' 'कौटुम्बिकपुरुषान्' आदेशकारिणः शब्दयति । 'गंधोदय' सुगन्धोदकेन सिक्ता शुचिका—पवित्रा सम्मार्जिता—कचवरापनयनेन उपलिप्ता—छगणादिना या सा तथा ताम्, इदं च विशेषणं 'गन्धोदकसिक्तसम्मार्जितोपलिप्तशुचिकाम्' इत्येवं दृश्यम्, सिक्तावनन्तरभावित्वात् शुचिकत्वस्येति। 'सुगंधवरपंचवन्नपुष्फोवयारकलिय'मित्यादि पूर्ववद् व्याख्येयम् ॥ **सूत्रम् ६०**—'कल्लं पाउप्पभायाए' 'कल्लं'ति श्वः प्रादुः—प्राकाश्ये, ततः प्रकाशप्रभातायां रजन्याम्। 'फुल्लोत्पलकमलकोमलोन्मीलिते' फुल्लं—विकसितं तच्च तदुत्पलं च फुल्लोत्पलम्, तच्च कमलश्च—हरिणविशेषः फुल्लोत्पलकमलौ तयोः कोमलं—अकठोरमुन्मीलितं—दलानां नयनयोश्चोन्मीलनं यस्मिंस्तत्तथा तस्मिन् । अथेति रजनीविभातानन्तरं पाण्डुरे रक्ताशोकप्रकाशे किंशुकस्य शुकमुखस्य गुञ्जार्द्धस्य एवं 'बन्धुजीगादि जाव हिंगुलयनियरातिरेयरेहंतसरिसे' एकार्थान्येतानि, एतेषां रागेण सदृशो यः स तथा तस्मिन् । तथा कमलाकराः—ह्रदादयस्तेषु षण्डानि—नलिनीषण्डानि तेषां बोधको यः स कमलाकरषण्डबोधकस्तस्मिन् । 'उत्थिते' अभ्युद्गते, कस्मिन्? इत्याह—सूरे । पुनः किम्भूते? इत्याह—सहस्सरस्सिम्मि ॥ **सूत्रम् ६१**—'तस्स य करपहारपरद्धम्मि अंधकारे जाव अट्टणसालं' सुगमम् । 'अट्टणसाल'त्ति व्यायामशाला । 'अणेगवायाम' तत्र च अनेकानि व्यायामार्थं यानि योग्यादीनि तानि तथा तैः । तत्र योग्या—गुणनिका, वल्गनमुल्लङ्घनम्, व्यामर्दनं—परस्परेणाङ्गमोटनम् । सयं वाराओ पक्कं जं तं सयपागं, सएण वा काहावणाणं पागो । 'पीणणिज्जेहिं'ति रसाइधातुसमकारीहिं 'दीवणिज्जेहिं' अग्गिजणणेहिं 'दप्पणिज्जेहिं' बलकरेहिं मंस-ऽट्ठिवद्धणेहिं 'तिप्पणिज्जेहिं' मंसोवचयकरेहिं । छेया—बावत्तरीकलापंडिया, दक्खा—अविलंबियकारी, पत्तट्ठा—वाग्मिनः, निउणा—क्रीडाकुशलाः ॥ **सूत्रम् ६२**—शुद्धोदकं उष्णोदकम् । 'पम्हलसुकुमालाए' पक्ष्मवत्या सुकुमालया चेत्यर्थः, 'गंधकासाइय' गन्धप्रधानया कषायरक्तशाटिकयेत्यर्थः । [1]'नासानीसास' नासानिःश्वासवातवाह्यमतिलघुत्वात् चक्षुर्हरं लोचनानन्ददायकत्वात् चक्षुरोधकं वा घनत्वात्, 'वण्णफरिस' प्रधानवर्णस्य स्पर्शमित्यर्थः, हयलालायाः सकाशात् पेलवं—मृदु अतिरेकेण—अतिशयेन यत्तत्तथा । कनकेन खचितं—मण्डितं अन्तयोः—अञ्चलयोः कर्म—वानलक्षणं यस्य तत्तथा तेन दूष्यरत्नेन संवृतः । 'हारं'ति अष्टादशसरिकम्, अर्द्धहारं—नवसरिकम् । एवं जहा **सूरियाभस्स** अलंकारे तहेव । स चैवम्— "एगावलिं पिणद्धे" इत्यादि सूत्रम् (राजप्रश्नीय० १३७ पत्र

१ अत्र **टिप्पनककृता राजप्रश्नीयोपाङ्गानुसारिवाचनाभेदमनुसृत्य** टिप्पितं ज्ञायते, स च वाचनाभेद एवंरूपः स्यात्—"**नासानीसासवायवोज्झ-चक्खुहर-वण्णफरिसजुत्त-हयलालापेलवातिरेग-धवल-कणगखचियंतकम्मदूसरयणसंवुए** इति । नैष वाचनाभेदोऽस्माभिरुपलब्ध. ॥

'चूडामणिर्नाम सकलपार्थिवरत्नसर्वसारो देवेन्द्रमनुष्येन्द्रमूर्धकृतनिवासो निश्शेषामङ्गलाशान्तिरोगप्रमुखदोषापहारकारी प्रवरलक्षणोपेतः परममङ्गलभूत आभरणविशेषः ।" इति **राजप्रश्नीयवृत्तौ** पत्रं २५२ ॥

२५१)। तत्रैकावली—विचित्रमणिमयी। मुक्तावली—केवलमुक्तामयी। कनकावली—सौवर्णमणिमयी। रत्नावली—रत्नमयी। अङ्गदं केयूरं च—बाह्वाभरणविशेषः, एतयोश्च यद्यपि नामकोशे एकार्थतोक्ता तथापीहाकारविशेषाद् भेदोऽवगन्तव्यः। कटकं—कलाचिकाभरणविशेषः। तुटिकं—बाहुरक्षिका। कटिसूत्रं—सारसना, रत्नमयक्षुद्रघण्टिकाकलिता स्त्रीणां सा भवति। दशमुद्रिकानन्तकं—हस्ताङ्गुलिमुद्रिकादशकम्। वक्षःसूत्रं—हृदयाभरणभूतं सुवर्णसङ्कलम्। 'वेच्छीसुत्तं'ति पाठान्तरम्, तत्र वैकक्षिकासूत्रं—उत्तरासङ्गपरिधानीयं सङ्कलकम्। मुरवी—मुरजाकारमाभरणम्। कण्ठमुरवी—तदेव कण्ठासन्नतरावस्थानम्। प्रलम्बं—झुम्बनकम्। कुण्डलानि—कर्णाभरणानि। मुकुटः—शिरोभूषणम्। चूडामणिः—केशालंकरणम्। वाचनान्तरे त्वयमलङ्कारवर्णकः साक्षाल्लिखित एव दृश्यते। 'रयणसंकडुक्कडं'ति रत्नसङ्कटं च तदुत्कटं च—उत्कृष्टं रत्नसङ्कटोत्कटम्। 'गंथिम' इह ग्रन्थिमं—ग्रन्थननिर्वृत्तं सूत्रग्रथितमालादि। वेष्टिमं—वेष्टननिष्पन्नं पुष्पलम्बूसकादि। पूरिमं—येन वंशशलाकामयं पञ्जरकादि कूर्चादि वा पूर्यते। सङ्घातिमं तु—यत् परस्परतो नालसङ्घातेन सङ्घात्यते। 'अलंकिय' अलङ्कृतश्चासौ—कृतालङ्कारोऽत एव विभूषितश्च—सञ्जातविभूषश्चेत्यलङ्कृतविभूषितः। 'वेरुलियभिसंतदंडं'ति भिसंतं—दीप्यमानदण्डम्। 'पलंबसकोरिंटमल्लदामं' सकोरिण्टकानि—कोरिण्टकपुष्पगुच्छयुक्तानि माल्यदामानि—पुष्पमाला यत्र। 'चंदमण्डलनिभं' परिपूर्णचन्द्रमण्डलाकारं उपरि धृतं यैरास्ते तत्तथा। 'नाणामणिकणग' नानामणिकनकरत्नानां विमलस्य महार्हस्य तपनीयस्य च सत्कावुज्ज्वलौ विचित्रौ दण्डौ ययोस्ते तथा। कनकतपनीययोः को विशेषः? उच्यते—कनकं पीतम्, तपनीयं रक्तमिति। 'चिल्लिआउ'त्ति दीप्यमाने, लीने इत्येके। 'संखंककुंद'त्ति शङ्खाङ्ककुन्द—दकरजसाममृतस्य मथितस्य सतो यः फेनपुञ्जः तस्य च सन्निकाशे ये ते तथा। इह च अङ्कः रत्नविशेष इति। 'चमराओ' यद्यपि चामरशब्दो नपुंसकलिङ्गे रूढस्तथापीह स्त्रीलिङ्गतया निर्दिष्टः, तथैव क्वचिद् रूढित्वादिति। 'अणेगगणनायग' तत्रानेके गणनायकाः—प्रकृतिमहत्तराः, दण्डनायकाः—तन्त्रपालाः, राजानः—माण्डलिकाः, ईश्वराः—युवराजाः, तलवराः—नरपतिप्रदत्तपट्टबन्धविभूषिता राजस्थानीयाः, माडम्बिकाः—छिन्नमडम्बाधिपाः, कौटुम्बिकाः—कतिपयकुटुम्बप्रभवोऽवलगकाः, मन्त्रिणः—प्रतीताः, महामन्त्रिणः—मन्त्रिमण्डलप्रधानाः, हस्तिसाधनोपरिका इति वृद्धाः, गणकाः—गणितज्ञा ज्योतिषिकाः, भाण्डागारिका इत्यन्ये, दौवारिकाः—प्रतीहाराः, अमात्याः—राज्याधिष्ठायकाः, चेटाः—पादमूलिकाः, पीठमर्दाः—आस्थाने आसनासीनसेवकाः, वयस्या इत्यर्थः, नगराः—नगरवासिप्रकृतयः, नगरं इह सैन्यनिवासिप्रकृतयः एतदपि दृष्टम्, निगमाः—कारणिका वणिजो वा, श्रेष्ठिनः—श्रीदेवताध्यासितसौवर्णपट्टविभूषितोत्तमाङ्गाः, सेनापतयः—सैन्यनायकाः, सार्थवाहाः—प्रतीताः, दूताः—अन्येषां राजादेशनिवेदकाः, सन्धिपालाः—राज्यसन्धिरक्षकाः, एतेषां द्वन्द्वस्तैः, इह तृतीयाबहुवचनलोपो द्रष्टव्यः। 'सद्धिं' सार्द्धं सहेत्यर्थः, न केवलं तत्सहितत्वमेव, अपि तु तैः समिति—समन्तात् परिवृतः—परिकरित इति॥ सूत्रम् ६३—अहियपेच्छणिज्जं 'महग्घवरपट्टणुग्गयं' महार्घ्या च

१ एतदर्थज्ञापिका टिप्पणी अष्टमपत्रे मुद्रितेति तत एव द्रष्टव्या॥ २ ° लम्बूसकादि जे०॥ ३ यद् राजते त° खं०॥

सा वरपत्तनोद्गता च—वरवस्त्रोत्पत्तिस्थानसम्भवेति समासः अतस्ताम्, वरपट्टनाद्वा प्रधानवेष्टनकादुद्गता—निर्गता या सा तथा ताम्। 'सन्हपट्ट'त्ति सूक्ष्मपट्टसूत्रमयो भक्तिशतचित्रः तानः—ताननको यस्यां सा तथा ताम्। 'सययसमुचिय'त्ति सततं—सर्वकालं समुचिता। ईहामृगाः—वृकाः, ऋषभाः—वृषभाः, तुरग-करि-विहगाः—प्रतीताः, व्यालाः—श्वापदा भुजगा वा, किन्नराः—व्यन्तरविशेषाः, शरभाः—आटव्याः, अष्टापदाः—महाकायाः, चमराः—आटव्यगवाः, कुञ्जराः—गजाः, वनलताः—अशोकादिलताः, पद्मलताः—पद्मिन्यः, एतासां यका भक्तयः—विच्छित्तयस्ताभिश्चित्रा या सा तथा। 'अब्भितरियं'ति आभ्यन्तरां जवनिकां अंछावेइ'त्ति आकर्षयति। 'अच्छुरयमिउ' आस्तरकेण—प्रतीतेन मृदुमसूरकेण च, अथवा अस्तरजसा—निर्मलेन मृदुमसूरकेण आस्तृतं—आच्छादितं यत् तत्तथा। 'अंगसुहफासयं' अङ्गसुखः—देहस्य शर्महेतुः स्पर्शो यस्य तदङ्गसुखस्पर्शकम्॥ **सूत्रम् ६४**—भद्दासणं रयावित्ता 'अट्ठंग' अष्टाङ्गं—अष्टावयवं यद् महानिमित्तं परोक्षार्थप्रतिपत्तिकारणव्युत्पादकं महाशास्त्रं तस्य यौ सूत्रार्थौ तौ धारयन्ति ये ते तथा तान्। निमित्ताङ्गानि चाष्टाविमानि—अट्ठ निमित्तंगाइं, दिव्वु १ प्पाय २ ऽन्तलिक्ख ३ भोमं ४ च। अंग ५ सर ६ लक्खणं ७ वंजणं च तिविहं पुणेक्केक्कं ॥१॥ सिग्घमित्यादीन्येकार्थानि औत्सुक्योत्कर्षप्रतिपादनपराणि॥ **सूत्रम् ६६**—'कयबलिकम्मा' स्नानानन्तरं कृतं बलिकर्म यैः स्वगृहदेवतानां ते तथा। 'कयकोउय' कृतानि कौतुकमङ्गलान्येव प्रायश्चित्तानि—दुःस्वप्नादिविघातार्थमवश्यकरणीयत्वाद् यैस्ते तथा। अन्ये त्वाहुः—'पायच्छित्ता' पादेन पादे वा छुप्ताः—चक्षुर्दोषपरिहारार्थं पादच्छुप्ताः, कृतकौतुकमङ्गलाश्च ते पादच्छुप्ताश्चेति विग्रहः। तत्र कौतुकानि मषीतिलकादीनि, मङ्गलानि तु सिद्धार्थकदध्यक्षतदूर्वाङ्कुरादीनि। 'सुद्धप्पे वेसाइं' शुद्धात्मानः 'वेश्यानि' वेषोचितानि, अथवा शुद्धानि च तानि प्रावेश्यानि च—राजसभाप्रवेशोचितानि शुद्धप्रावेश्यानि वस्त्राणीति परिधाय। 'अल्पमहार्घ्याभरणभूषिताः' अल्पानि च तानि महार्घ्याभरणानि च तैर्भूषिताः। सिद्धार्थकाः—सर्षपाः हरितालिका—दूर्वा तल्लक्षणानि कृतानि मङ्गलानि मूर्ध्नि यैस्ते तथा॥ **सूत्रम् ६८**—'सुमिणलक्खण' 'अच्चिय' अर्चिता गन्धचन्दनादिभिर्देवतावत्, वन्दिताः सद्गुणोत्कीर्त्तनेन, पूजिता वस्त्राभरणादिभिः, सत्कारिता अभ्युत्थानादिभिः, सम्मानिता आसनदानादिभिः॥ **सूत्रम् ७०**—ते च स्वप्नानि श्रुत्वा 'लद्धट्ठा' स्वतः, 'गहियट्ठा' परस्मात्, 'पुच्छियट्ठा' संशये सति परस्परतः, 'विणिच्छियट्ठा' प्रश्नान्तरम्, अत एवाभिगतार्था इति॥ **सूत्रम् ७१**—'सुविण'त्ति सामान्यफलत्वात्, 'महासुमिणा' महाफलत्वात्। अम्हं सुविणसत्थे द्विचत्वारिंशतस्त्रिंशतश्च मीलनाद् 'बावत्तरिं'ति द्विसप्ततिर्भवति। 'अरहंतमायरो वा जाव गब्भं वक्कममाणंसि' गर्भं व्युत्क्रामति—प्रविशतीत्यर्थः। 'गय वसभे'त्यादि, इह 'अभिसेय' लक्ष्म्यभिषेकः। 'दाम' पुष्पमाला। 'विमाण भवण' एकमेव, तत्र विमानाकारं भवनं विमानभवनम्, अथवा देवलोकाद् योऽवतरति तन्माता विमानं पश्यति, यस्तु नरकात् तन्माता भवनमिति। इह च गाथायां केषुचित् पदेष्वनुस्वारस्याश्रवणं गाथानुलोम्याद् दृश्यमिति॥ **सूत्रम् ७८**—'असणेणं जाव जीवियारिहं' जीवकोचितम्॥ **सूत्रम् ८४**—गर्भस्थे सति कुर्वन्ति सुभिक्षानि दुर्भिक्षप्रतिषेधात्, सन्निहिं—घृतगुडादिस्थापनानि, सन्निचयाः—

धान्यसञ्चयाः, निही इव लक्षादिप्रमाणद्रव्यस्थापनानि 'महानिहाणाइं भवंति' भूमिगतसहस्रादिसंख्या द्रव्यसञ्चयाः । 'से जाइं इमाइं पुरापोराणाइं' पुराप्रतिष्ठितत्वेन पुराणानि पुरापुराणानि । अत एव 'पहीण' स्वल्पीभूतस्वामिकानि । 'पहीणसेउयाइं' प्रहीणाः—अल्पीभूताः सेक्तारः—सेचकाः धनप्रक्षेप्तारो येषां तानि तथा प्रहीणमार्गाणि वा । 'पहीणगोत्ता' प्रहीणं—विरलीभूतं मानुषं गोत्रागारं—तत्स्वामिगोत्रगृहं येषां तानि तथा । 'उच्छन्नसामियाइं' निःसत्ताकीभूतानि । उच्छन्नशब्दः प्रहीणशब्दस्थाने वाच्यः सर्वपदेष्विति, शेषं पूर्ववत् । 'सिंघाडएसु वा' सिङ्घाटकं—फलविशेषः, स्थापना △, त्रिकं—तिसृणां मार्गाणां मीलनम् ⊥, चतुष्कं—चतुर्णां पथां मीलनम +, चत्वरं—बहूनां पथां मिलनम् ※, चतुर्मुखं—चतुर्मुखदेवकुलिकावत् ‡, महापथः—राजमार्गः, 'गामट्ठाणेसु वा' तत्र करादिगम्या ग्रामाः, आकराः—लोहाद्युत्पत्तिभूमयः, नैतेषु करोऽस्तीति नकराणि, खेटानि—धूलीप्राकारोपेतानि, कर्बटानि—कुनगराणि, मडम्बानि—सर्वतोऽर्द्धयोजनात् परतोऽवस्थितग्रामाणि, द्रोणमुखानि—येषां जलस्थलपथावुभावपि स्तः, पत्तनानि—येषु जलस्थलपथयोरन्यतरेण पर्याहारप्रवेशः, आश्रमाः—तीर्थस्थानानि मुनिस्थानानि वा, " मुनीनां स्थानमाश्रमः " (   ) इति वचनात्, संबाहः—समभूमौ कृषिं कृत्वा येषु दुर्गभूमि[भूते]षु धान्यानि कृषीवलाः संवहन्ति रक्षार्थम्, सन्निवेशाः सार्थकटकादेः, घोषाः—गोकुलानि । ग्रामस्थानेषु—उद्वसितेष्विति, एवं नगरस्थानेषु वा । 'ग्रामनिर्द्धमनेषु' ग्रामजलनिर्गमेषु, एवं नगरनिर्द्धमनेषु । आपणानि—हट्टानि व्यवहारस्थानानि तेषु । 'देवकुलेषु वा' यक्षशिवायतनादिषु । 'सभासु' राजसभादिषु । आरामाः—विविधलतोपेताः, ये कदल्यादिप्रच्छन्नगृहेषु स्त्रीसहितानां पुंसां क्रीडास्थानभूतास्तेषु । उद्यानानि—पत्र-पुष्प-फल-च्छायोपगवृक्षोपशोभितानि, बहुजनस्य विविधवेषस्योन्नतमानस्य भोजनार्थं यानं—गमनं येष्विति । वनेषु वनषण्डेषु वा, वनानीति—एकजातीयवृक्षाणि, वनषण्डाः—अनेकजातीयोत्तमवृक्षाः । सुसाणेषु—श्मशानगृहेषु पितृवनेषु, सुन्नागारेसु—शून्यगृहेषु, गिरिकन्दरागृहेषु, शान्तिगृहेषु—शान्तिकर्मस्थानेषु, शैलगृहेषु—पर्वतमुत्कीर्यकृतेषु गृहेषु, उपस्थानगृहेषु—आस्थानमण्डपेषु, भवनगृहेषु—कुटुम्बिवसनगृहेष्विति । वाशब्दः सर्वपदेषु दृश्यः । 'सन्निखित्ताइं' सम्यग् निक्षिप्तानि 'सन्निहियाइं' सम्यग् निधानीकृतानि—गुप्तानिअनेकोपायैः पिधानादिभिः तिष्ठन्ति तानि सिद्धार्थराजभवने 'साहरंति' प्रवेशयन्ति निक्षेपयन्ति तिर्यग्लोकवासिनो जृम्भका देवाः शक्रवचनेनेति ॥ सूत्रम् ८६—'गब्भत्ताए अवइन्ने तप्पभिइं च णं अम्हे हिरन्नेण'मित्यादि, हिरण्यं—रूप्यम्, अघटितसुवर्णमित्येके, सुवर्णेन—घटिताघटितेन, विउलधणेण इह धनं गणिमादि ४, धान्यानि—चतुर्विंशतिः यवगोधूमादीनि, राज्यं—राष्ट्रादिसमुदयात्मकम्, राष्ट्रं च—जनपदम्, कोशं—भाण्डागारम्, कोष्ठागारं च—धान्यगृहम्, बलं च हस्त्यादिसैन्यम्, वाहनं च—वेगसरादिकम्, कणयं—सुवर्णम्, रत्नानि—कर्केतनादीनि, मणयः—चन्द्रकान्ताद्याः, मौक्तिकानि—शुक्तिआकाशादिप्रभवानि, शङ्खाः—प्रतीताः, शिलाप्रवालानि विद्रुमाणि, अन्ये त्वाहुः—शिलाः—राजपट्टादिरूपाः, प्रवालं—विद्रुमम्, रक्तरत्नानि—पद्मरागादीनि इत्येवमादिकेन । 'संत'त्ति विद्यमानं सारं—प्रधानं स्वापतेयं—द्रव्यम् । प्रीत्या सत्कारेण—वस्त्रादिना ॥ सूत्रम् ९२—'तं गब्भं

---

१ °ताः सरकाः सेचकाः सं० ॥ २ पर्याहारप्रवेशः निर्गमप्रवेश इत्यर्थः ।

नाइसीयएहिं नाइसुक्केहिं जाव' नातलैश्च मध्यात् कानिचिद् वातिकानि पैत्तिकानि श्लेष्मविषायकानि च । उक्तं च वाग्भटे—'वातलैश्च भवेद् गर्भः, कुब्जान्धजडवामनः । पित्तलैः स्खलतिः पिङ्गः, श्वित्री पाण्डुः कफात्मभिः ॥ १ ॥ ( ) 'सव्वत्तुभयमाण' ऋतौ ऋतौ भज्यमानानि यानि सुखानि—सुखहेतवः शुभानि वा तानि तथा तैः भोजनाऽऽच्छादनादिभिः । 'गब्भस्स हिअं' तमेव गर्भमपेक्ष्य, 'मिअं' परिमितं नाधिकमूनं वा, 'पच्छं' सामान्येन पथ्यम् । किमुक्तं भवति ? 'गब्भपोसणं' गर्भपोषकमिति 'देसे य' उचितभूप्रदेशे 'काले य' तथाविधावसरे आहारमाहारेमाणी 'विवित्तमउएहिं' विविक्तानि—दोषवियुक्तानि लोकान्तरासङ्कीर्णानि वा मृदुकानि च—कोमलानि यानि तथा तैः । 'पइरिक्क' प्रतिरिक्तत्वेन—तथाविधजनापेक्षया विजनत्वेन सुखा शुभा वा या सा तथा तया, 'मणाणुकूलाए विहारभूमीए' । 'पसत्थदोहला' अनिन्द्यमनोरथा । 'सम्माणिय' प्राप्ताभिलषितस्य भोगात् । 'अविमाणिय' क्षणमपि लेशेनापि च नापूर्णमनोरथेत्यर्थः । अत एव 'वोच्छिन्न' त्रुटितवाञ्छेत्यर्थः । 'संपुन्न' अभिलषितार्थपूरणात् । 'वेवणीय' व्यपनीतदोहदा । दोहदव्यवच्छेदस्यैव प्रकर्षाभिधानायाह—'विणीयदोहल'त्ति । ['ववगयरोग'] इत्यादि, इह च मोहः—मूढता परित्रासः—अकस्माद्भयम् । इह स्थाने वाचनान्तरे 'सुहं सुहेणं' ति सुखं सुखेन यथा भवति गर्भानाबाधया 'आसयइ' आश्रयतिआश्रयणीयं वस्तु, 'सयइ' शेते, 'चिट्ठइ' ऊर्द्ध्वस्थानेन तिष्ठति, 'विहरइ' विचरति, 'निसीयइ' उपविशति, 'तुयट्टइ' शय्यायां वर्त्तते इति ॥ सूत्रम् ९५—'तं रयणिं जाव सिद्धत्थरायभवणंसि हिरन्नवासं' हिरण्यं—रूप्यम्, घटितसुवर्णमित्यन्ये, वर्षः—अल्पतरः वृष्टिस्तु—महतीति, 'बीयवासं जाव' सुगमं 'मल्लवासं च' माल्यं तु—ग्रथितपुष्पाणि, वर्णः—चन्दनम्, चूर्णः—गन्धद्रव्यसम्बन्धी, गन्धाः—कोष्ठपुटपाकाः, वसुधारावर्षं वर्षन्ति ॥ प्रियंभाषिताभिधा [चेटी] राजानं वर्द्धापयति, यथा—'पियट्ठयाए प्रियार्थतायै प्रीत्यर्थमित्यर्थः 'पियं निवेएमो' प्रियं—इष्टं वस्तु पुत्रजन्मलक्षणं निवेदयामः, 'पियं भे भवतु' एतच्च प्रियनिवेदने प्रियं 'भे' भवतां भवतु, तदन्यद्वा प्रियं भवत्विति । तस्या दानं 'मउडवज्जं'ति मुकुटस्य राजचिह्नत्वात् स्त्रीणां चानुचितत्वात् तस्येति तद्वर्जनम्, 'जहामालियं' यथाधारितं—"मल मल्ल धारणे" इति यथापरिहितमित्यर्थः 'ओमोयं' अवमुच्यते—परिधीयते यः सः अवमोकः—आभरणं तम् । 'मत्थए धोयइ' अङ्गप्रतिचारिकाणां मस्तकानि क्षालयति दासत्वापनयनार्थम्, स्वामिना धौतमस्तकस्य हि दासत्वमपगच्छतीति लोकव्यवहारः ॥ सूत्रम् ९७—'चारगसोहणं' बन्दमोचनमित्यर्थः ।

---

१ अत्र सर्वेष्वपि टिप्पनकादर्शेषु 'अवणीय' इति दृश्यते ॥

२ एनं टिप्पनकांशमवलोक्य श्रीमद्भिः कल्पकिरणावलीवृत्तिकृद्भिः स्ववृत्तौ "पियट्ठयाए पियं निवेएमो, पियं भे भवतु, मउडवज्जं जहामालियं ओमुयं मत्थए धोयइ-इति क्वचिद् दृश्यते" इत्येवं यद् वाचनान्तरत्वेन निष्टङ्कितमस्ति तत्र सम्यगाकलयामः, यतो न टिप्पनककृता इदं सूत्रत्वेन व्याख्यातं वर्त्तते, किन्तु ज्ञाताम्नायानुसारतः प्रसङ्गसूचनमात्रमेव कृतं वरीवृत्यत इति नैवायं टिप्पनकनिर्दिष्टो व्याख्यातश्चापि खण्डसूत्रांशो वाचनान्तराहः इत्यत्रार्थे तद्विद एव प्रमाणमिति ॥

३ टिप्पनककृदभिप्रायेण सप्तनवतितमं सूत्रमित्थंरूपं सम्भाव्यते—खिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! कुंडपुरे नगरे चारगसोहणं करेह, चारगसोहणं २ त्ता माणुम्माणवद्धणं करेह, माणु० २ त्ता उस्सुक्कं

'माणुम्माण' इह मानं–रस-धान्यविषयम् उन्मानं–तुलारूपम् । 'उस्सुंकं' उच्छुल्कम्, शुल्कं तु विक्रयभाण्डं प्रति राजदेयं द्रव्यं मण्डपिकायामिति । 'उक्करं'ति उन्मुक्तकरम्, करस्तु गवादीन् प्रति प्रतिवर्षं राजदेयं द्रव्यम्। 'उक्किट्ठं' उत्कृष्टं–प्रधानम्, लभ्येऽप्याकर्षणनिषेधाद्वा । 'अदेज्जं' विक्रयनिषेधेनाविद्यमानदातव्यं जनेभ्यः । 'अम्मेज्जं' विक्रयनिषेधादेवाविद्यमानमातव्यं अमेयं देयमिति । 'अभड' अविद्यमानो भटानां–राजाज्ञादायिनां पुरुषाणां प्रवेशः कुटुम्बिगृहेषु यस्मिन् । 'अदंडकोदंडिमं' दण्डं–लभ्यद्रव्यम्, दण्ड एव कुदण्डेन निर्वृत्तं द्रव्यं कुदण्डिमम्, तन्नास्ति यस्मिन् तद् अदण्डकुदण्डिमम् । तत्र दण्डः–अपराधानुसारेण राजग्राह्यं द्रव्यम्, कुदण्डस्तु–कारणिकानां प्रज्ञापराधान्महत्यप्यपराधिनि अल्पं राजग्राह्यं द्रव्यमिति । 'अधरिमं' अविद्यमानधारणीयद्रव्यम्, रिणमुत्कलनात् । 'गणियावरनाडइज्ज' गणिकावरैः–वेश्याप्रधानैर्नाटकीयैः–नाटकसम्बन्धिभिः पात्रैः कलितम् । 'अणेगतालायराणु' नानाविधप्रेक्षाकारिसेवितं कुण्डपुरवरं ति । 'आसिय[सुइ]सम्मज्जिय' आसिक्तं–ईषत्सिक्तम् अत एव शुचिकं सम्मार्जितं–कचवरापनयनेन उपलेपितं–गोमयादिना । सिङ्घाटकादि–पूर्ववर्णितम् । सम्मृष्टं–समभूम्यादिकरणेन रथ्यान्तरापणवीथिष्विति । 'मंचाइमंच' सुगमम् । 'लाउल्लोइयमहियं' 'लाउ'त्ति लिप्तं–छगणादिना उल्लोचितं–देवदूष्यवितानैः महितं–पञ्चवर्णपुष्पप्रकरपुष्पगृहकरणेनेति । दर्दर–मलयाभिधानपर्वतयोः समुद्भूतचन्दनादिद्रवेण दत्तपञ्चाङ्गुलितलम् । अन्ये त्वाहुः–दर्दरः–चीवरावनद्धं कुण्डिकादिभाजनमुखं तेन गालितेन वा । 'वाघारियमल्ल' वाघारितं–ऊर्ध्वीकृतपुष्पगृहाकारि सर्वत्रापि माल्यदामकलापम् । कुन्दरुक्कादि पूर्ववत् । नटाः–नाटककर्तारः, 'नट्टग' ये स्वयं नृत्यन्ति, जल्लाः–वरत्राखेलकाः, मल्लमुष्टिकाः–मल्ला एव प्रतीताः, वेलम्बकप्लवकाः–उत्प्लुत्य ये नृत्यन्ति मुखाद्यनेकप्रकारान् दर्शयन्ति च, कथकपठकाः–प्रतीताः, लासकाः–रासकान् ये ददति, 'आरक्खग' आरक्षकाः। लङ्खाः–वंशाग्रनर्त्तकाः, मङ्खाः–गौरीपुत्रकाः मङ्खलिका इति प्रसिद्धाः, तूणइल्लाः–तूणीरधारकाः, तुम्बाः–किन्दरिका आलपन्यादिवादिनः, वीणिकाः–वीणावादिनः, अनेके तालाचराः–ये तालान् कुट्टयन्तः कथां कथयन्ति । 'अणुद्धुयमुयंगं' अनुद्धूताः–वादनार्थं वादकैरविमुक्ता मृदङ्गा यस्मिन् । 'अमिलायमल्लदामं' अम्लानपुष्पमालम् 'पमुइयपक्कीलिय' प्रमुदितजनयोगात् प्रमुदितम्, प्रक्रीडितजनयोगात् प्रक्रीडितम्, ततः कर्मधारयोऽतस्तम् । 'सपुरजण' सह पुरजनेन जनपदेन च–जनपदसम्बन्धिजनेनायं

उक्करं उक्किट्ठं अदेज्जं अमेज्जं अभडप्पवेसं अदंडकोदंडिमं अधरिमं गणियावरनाडइज्जकलियं अणेगतालायराणुचरियं करेह कारवेह, अणेग २ सा कुंडपुरं नगरं सब्भितरबाहिरियं आसिय[सुइ]सम्मज्जिओवलेवियं सिंघाडगतियचउक्कचच्चरचउम्मुहमहापहेसु सम्मट्ठरत्थंतरावणवीहियं मंचाइमंचकलियं लाउल्लोइयमहियं दद्दरदिण्णपचंगुलितलं वग्घारियमल्लदामकलावं कालागुरुपवरकुंदुरुक्कतुरुक्कडज्झंतधूवमघमघेंतगंधुद्धुयाभिरामं सुगंधवरगंधियं गंधवट्टिभूयं नडनट्टगजल्लमल्लमुट्ठियवेलंबगपवगकहगपढकलासगआइक्खगलंखमंखतूणइल्लतुंबवीणियअणेगतालायराणुचरियं अणुद्धुयमुइंगं अमिलायमल्लदामं पमुइयपक्कीलियसपुरजणजाणवयं करेह कारवेह, करेत्ता कारवेत्ता य जूयसहस्सं च मुसलसहस्सं च उस्सवेह, उस्सविता य मम पयमाणत्तियं पच्चप्पिणेह ॥ ९७ ॥

वर्त्तते तं तथा। वाचनान्तरे 'विजयवेजइयं'ति दृश्यते, तत्र चातिशयेन विजयो विजयविजयः स प्रयोजनं यत्र तद् विजयवैजयिकं वर्द्धापनकं कारवेह त्ति ॥ सूत्रम् ९९—'ठिईवडियं' स्थितौ—कुलस्य लोकस्य वा मर्यादायां पतिता—आगता या पुत्रजन्ममहक्रिया सा स्थितिपतिता अतस्ताम् ॥ सूत्रम् १००—'दसाहियाए' 'दशाहिकायां' दशदिवसप्रमाणायां 'जाये य' यागान् पूजाविशेषान् 'दाये य' दायांश्च दानानि 'भाये य' भागांश्च विवक्षितद्रव्यांशान् ॥ सूत्रम् १०?—'चंदसूरदंस' चन्द्रसूर्यदर्शनाभिधानमुत्सवम्। 'जागरियं' रात्रिजागरणरूपमुत्सवविशेषं षष्ठीजागरणमित्यर्थः। 'निव्वत्ते असुइ' 'निर्वृत्ते' अतिक्रान्ते अशुचीनां जातकर्मणां करणमशुचिजातकर्मकरणं तत्र। 'संपत्ते बारसाहे' सम्प्राप्ते द्वादशाख्यदिवसे, अथवा द्वादशानामह्नां समाहारो द्वादशाहम् तस्य दिवसो द्वादशाहदिवसः, येन स पूर्यते तत्र क्वापि वर्द्धापनकविधिर्दृश्यतेऽयम्। 'तस्सेव नियगसयणे'त्यादि 'नायाणं'ति नाया नाम—जे उसभसामिस्स सइणिज्जगा ते ज्ञाताः, शेषं सुगमम्। असणं ४ 'आसाएमाणा' ईषदास्वादयन्तो बहु च त्यजन्त इति इक्षुखण्डादेरिव। 'विस्साएमाणा' विशेषेण स्वादयन्तोऽल्पमेव त्यजन्तः खर्जूरादेरिव। स्वाद्यविशेषं 'परिभाए' ददतः। 'परिभुंजे' सर्वमुपभुञ्जानाः अल्पमप्यपरित्यजन्तो भोज्यम् ॥ सूत्रम् १०२—'जिमियभुत्तुत्तराए' जेमिताः भुक्तवन्तः भुक्तोत्तरकालम्। किम्भूताः सन्तः ? 'आयन्ता' आचान्ताः शुद्धोदकयोगेन 'चोक्खा' चोक्षाः लेपसिक्थाद्यपनयनेन, अत एव परमशुचिभूता नाम कुर्वन्ति ॥ सूत्रम् ११०—दीक्षाग्रहणसमये लो[कान्ति]काः 'ताहिं इट्ठाहिं' ताभिर्विवक्षिताभिः 'वग्गूहिं'ति वाग्भिः, यकाभिश्चानन्द उत्पद्यत इति भावः। 'इष्टाभिः' इष्यन्ते स्म यास्ताभिः। 'कान्ताभिः' कमनीयाभिः। 'प्रियाभिः' प्रेमोत्पादिकाभिः। विरूपा अपि कारणवशात् प्रिया भवन्त्यत उच्यते—'मनोज्ञाभिः' शुभस्वरूपाभिः। मनोज्ञा अपि शब्दतोऽर्थतो न हृदयङ्गमा भवन्तीत्याह—'मणामाहिं' मनोऽमन्ति—गच्छन्ति यास्तास्तथा ताभिः। उदारेण—उदात्तेन स्वरेण प्रयुक्तत्वाद् अर्थेन वा युक्तत्वादुदाराभिः। कल्यं—आरोग्यं अणन्ति—शब्दयन्तीति कल्याणास्ताभिः। शिवस्य—उपद्रवाभावस्य सूचकत्वात् शिवाभिः। धनं लभन्ते धनेन वा साध्व्यो धन्यास्ताभिः। मङ्गले—दुरितक्षये साध्व्यो मङ्गल्यास्ताभिः। सह श्रिया—वचनार्थशोभया यास्ताः सश्रीकास्ताभिः वाग्भिरिति अभिनंदमाणा य० ॥ सूत्रम् १११—'अप्पडिवाई नाणदंसणे' अप्रतिपाति वर्द्धमानकमवधिज्ञानमवधिदर्शनं च ताभ्यामवलोकयति आत्मनो निष्क्रमणकालमिति। अथवा 'अहोहिए'त्ति "अब्भंतरोधी" इति चूर्णिः। 'चेचा हिरनं' त्यक्त्वा 'हिरण्यं' रूप्यम्, अघटितसुवर्णमित्येके। त्यक्त्वा सर्वपदेषु योज्यम्,। 'स्वर्णं' घटिताघटितम्, 'राज्यं' स्वाम्यमात्यराष्ट्रकोशदुर्गसुहृद्बलसप्ताङ्गकलितम्, 'धनं' गणिमधरिममेयपारिच्छेद्यरूपम्, 'राष्ट्रं देशश्च' एकार्थे, 'बलं' हस्त्यश्वरथ-पदातिरूपम्। वाहनानि यथा—यानानि—शकटानि, जुग्गं—गोल्लविषयप्रसिद्धं जम्पानम्, शिबिका—कूटाकाराच्छादितजम्पानरूपा, स्यन्दमानिका पुरुषप्रमाणजम्पानविशेषः, गिल्ली—हस्तिन उपरि कोल्लराकारा,

१ अत्र प्रत्यन्तरेषु स्पन्दमानिका इत्यपि पाठो दृश्यते, किन्तु स्यन्दनशब्दानुकारितया 'स्यन्दमानिका'पाठः सुतरां युक्ततर आभाति ॥

काटानां यद् अड्डपल्यानं तदन्यविषये थिल्लिरभिधीयते, असस्ता विकटयानं तल्लटकवर्जितसकटम्, (?), परियानप्रयोजनं पारियानिकम्, सांग्रामिकं—संग्रामयोग्यं कटीप्रमाणफलकवेदिकम्। 'कोशं' रत्नादिभाण्डागारम्, विविधधान्यस्थानं कोष्ठागारम्, 'पुरं' सर्वनगरप्रधानम्, 'अन्तःपुरं' प्रतीतम्, 'जनपदं' लोकम्। त्यक्त्वा 'धन-धान्यादि' (दीनि') पूर्वव्याख्यातानि, रत्नानि—कर्केतनादीनि, मणयः—चन्द्रकान्ताद्याः, मौक्तिक-शङ्खाः प्रतीताः, शिलाप्रवालानि—विद्रुमाणि, अन्ये त्वाहुः—शिलाः—राजपट्टादिकाः, प्रवालं—विद्रुमम्, रक्तरत्नानि—पद्मरागादीनि, इत्यादिकं 'संतं' विद्यमानं सारं—प्रधानं स्वापतेयं 'विच्छड्डइत्ता' परित्यज्य, 'विग्गोवइत्ता' प्रकाश्य, अथवा "गुप गोपनकुत्सनयोः" इति वचनात् कुत्सनीयमेतत् अस्थिरत्वादिति त्यक्त्वा, दानं दत्त्वा, 'दायिकानां' दायः—भागोऽस्त्येषां ते दायिकाः तेषां परिभाज्य। 'पाईणगामिणीए' प्रतीचीपूर्वदिग्गामिन्यां छायायां 'पोरिसीए' पाश्चात्यपौरुष्यां प्रमाणप्राप्तायामभिनिर्वर्त्यमानायाम्। 'संखिय' चन्दनगर्भशङ्खहस्ताः, 'चक्किय' चक्रप्रहरणहस्ताः, नाङ्गलिकाः—गलावलम्बितसुवर्णमयलाङ्गलप्र[ति]कृतिधारिणो भट्टविशेषाः, 'मुहमंगलिय' मुखेन मङ्गलं येषां मङ्गलपाठका इति, 'वद्धमाण' स्कन्धारोपितपुरुषाः, 'पूसमाण' मान्याः घाण्टिकाः—घण्टिकया चरन्तीति घाण्टिकाः 'राउलिवका' इति। 'ताहिं इट्ठाहिं' इत्यादि पूर्ववद् ज्ञेयम्॥ सूत्रम् ११३—'अभिभविय गामकंटए' अभिभूय—अपकर्ण्य 'ग्रामकण्टकान्' दुर्वाक्यजल्पनपरान्। 'मंजु मंजुणा घोसेणं' न ज्ञायते कोऽपि किं जल्पतीति। 'सव्विड्ढीए' सर्वर्द्ध्या समस्तच्छत्रादिराजचिह्नरूपया, 'सव्वज्जुईए' सर्वद्युत्या आभरणादिसम्बन्धिन्या, सर्वयुत्या वा उचितेष्टवस्तुघटनालक्षणया। 'सव्वबलेणं'ति हस्त्यश्वादिना सर्वसैन्येन कटकेनेति, वाहनानि—करभ-शिबिकादीनि, 'सर्वसमुदायेन' पौरादिमीलकेन, 'सर्वादरेण' सर्वोचितकृत्यकरणरूपेण, 'सव्वविभूईए' सर्वसम्पदा, 'सव्वविभूसाए' समस्तशोभया, 'सव्वसंभमेण'[1] प्रमोदकृतौत्सुक्येन, 'सर्वसङ्गमेन' सर्वजनमेलापकेन, 'सव्वपगईहिं' अष्टादशनैगमादिनगरवास्तव्यप्रकृतिभिः, 'सव्वनाडएहिं' इत्यादि सुगमम्। 'सव्वतुडिय' सर्वतूर्यशब्दानां मीलने यः सङ्गतो निनादः—महाघोषः स तथा तेन। अल्पेष्वपि ऋद्ध्यादिषु सर्वशब्दप्रवृत्तिर्दृष्टा इत्यत आह—'महया इड्ढीए महया जुईए' इत्यादि। 'जमगसमगं जाव' यमकसमकं युगपदित्यर्थः। 'शङ्खपणव' पूर्ववत्॥ सूत्रम् ११६—'दुवालस वासाइं निच्चं वोसट्ठकाए' व्युत्सृष्टकायः परिकर्मवर्जनतः, 'चियत्तदेहे' त्यक्तदेहः परीषहादिसहनतः, 'जे केइ उवसग्गा उप्पज्जंति ते सम्मं सहइ' तानुपसर्गान् सहते क्षमते तितिक्षते अधिसहते॥

सूत्रम् ११७—'अणगारे जाए जाव अलोभे'त्ति सुगमम्, परं 'गुत्तिंदिए' स्वविषयेषु रागादिना इन्द्रियाणामप्रवृत्तेः, 'गुत्तबंभयारी' गुप्तं—नवभिर्ब्रह्मचर्यगुप्तिभी रक्षितं मैथुनविरमणं चरतीति सः। 'संते' शान्त उपशमेन, 'प्रशान्तः' इन्द्रियनोइन्द्रियैः, 'उवसंते' उपशान्तः क्रोधाद्यकरणेन, 'परिनिर्वृतः' सर्वसङ्गपरित्यागतः, 'अणासवे' सप्तदशाश्रवाभावतः, "पञ्चाश्रवाद्विरमणं"[2] इत्यादि। 'अममे' अविद्यमानममेत्यभिलाषः निर-

---

१ गल्लिरभि° प्रत्यन्तरे॥

२ पञ्चाश्रवाद् विरमणं, पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः।
दण्डत्रयविरतिश्चेति संयमः सप्तदशभेदः॥१७२॥
इति सम्पूर्णा कारिका प्रशमरतौ॥

भिष्वङ्गत्वात् । 'अंकिचणे' नास्ति किञ्चन द्रव्यं यस्य स अकिञ्चनः । 'छिन्नगंथे' छिन्नो ग्रन्थः—धनधान्यादिस्तत्प्रतिबन्धो वा स तथा । 'निरुवलेवे' द्रव्यतो निर्मलदेहत्वाद् भावतो बन्धहेत्वभावाद् निर्गत उपलेपो यस्मादिति निरुपलेपः । एतदेवोपमानैरभिधीयते—'कंसपाईव' कंसपात्र्येव मुक्ततोया यथा भवति निर्लेप इत्यर्थः । 'संखे' रंगणं—रागाद्युपरञ्जनं तस्मान्निर्गत इत्यर्थः । जीवे इव संयमे गतिः—प्रवृत्तिर्न हन्यते अस्य कथञ्चिदिति भावः । 'गयणमिव' न कुलग्रामाद्यालम्बन इति भावः । वायुरिव ग्रामादिष्वेकरात्र्यादिवासात् । 'सारयसलि' अकलुषमनस्त्वात् । 'पुक्खरपत्तं' प्रतीतम् । 'कुम्मो इव' कच्छपो हि कदाचिदवयवपञ्चकेन गुप्तो भवत्येवमसावपीन्द्रियपञ्चकेनेति । 'विहग इव' मुक्तपरिच्छदत्वादनियतवासाच्चेति । 'खग्गविसाणं व' खड्गः—आटव्यो जीवस्तद्विषाणं—शृङ्गं तदेकमेव भवति तद्वद् 'एकजातः' एकभूतः, रागादिसहायवैकल्यादिति । 'भारुंडपक्खी' भारुण्डपक्षिणोः किलैकं शरीरं पृथग्ग्रीवं त्रिपादं भवति, तौ चात्यन्ताप्रमत्ततयैव निर्वाहं लभेते इति तेनोपमेति । 'कुंजरो' हस्तीव शूरः कषायादिरिपून् प्रति । 'वसहो' गौरिवोत्पन्नबलः, प्रतिज्ञातवस्तुभरनिर्वाहक इत्यर्थः । 'सीहो इव' परीषहादिभिरनभिभवनीय इत्यर्थः । 'मंदरो' मेरुरिवानुकूलाद्युपसर्गैरविचलितसत्त्वः । 'सागरो' हर्ष-शोकादिभिरक्षोभित्वादिति । 'चंदे इव' अनुपतापकारिपरिणामः । 'सूरे इव' दीप्ततेजाः, द्रव्यतः शरीरदीप्त्या भावतो ज्ञानेन । 'जच्चकणगं व' जातं—लब्धं रूपं—स्वरूपं रागादिकुद्रव्यविरहाद् येन स तथा । 'वसुंधरो' स्पर्शाः—शीतोष्णादयोऽनुकूलेतराः । 'सुहुयहुयासणे' सुष्ठुहुतं—क्षिप्तं घृतादीति गम्यते यस्मिन् स सुहुतः, स चासौ हुताशनश्च—वह्निरिति सुहुतहुताशनः, तद्वत्तेजसा—ज्ञानरूपेण तपोरूपेण वा ज्वलन्—दीप्यमानः ॥ सूत्रम् १२०–१२१—जंभियग्रामस्य नगरस्य बहिः उज्जुवालिकानद्यास्तीरे । 'वियावत्तस्से'ति चूर्णिर्यथा—"विजयावत्तस्स चेइयस्स' विजयावत्तं नामेणं, 'वियावत्तं वा' व्यावृत्तं चेतियत्तणाओ, जिण्णुज्जाणमित्यर्थः" । 'कट्ठकरणं' क्षेत्रम् । 'आवीकर्म्म' प्रकटं कर्म कृतं पगासकयं ति । 'रहःकर्म' प्रछन्नकृतम् । शेषं कण्ठ्यम्" ॥ सूत्रम् १२२—'अंतरावासे वासावासं उवागए' छउमत्थकाले जिणकाले य एए वासारत्ता ४२ संख्याः । 'पणियभूमी' वज्जभूमी । 'अंतरावासे'त्ति वासारत्तस्याऽऽख्या नाम । उक्तं च—"अंतरघणसामलो भयवं" वर्षारात्रघनसम इति । 'पावा' देवेहिं कयं, जेण तत्थ भगवं कालगओ 'उज्जुका—लेहगा तेषां सभा रज्जुगसभा, अपरिभुज्जमाणा करणशाला ॥ सूत्रम् १२३—कत्तियमासे कालपक्खे चरिमा रयणी [1]अवामंसा । कालं—अंतं गतः कालगतः, कायट्ठितिकालाद् भवट्ठिइकालाच्च वीइक्कंतो । जाति—जरा—मरणस्स य बंधणं तं छिन्नं । 'सिद्धः' साधितार्थः, 'बुद्धः'ज्ञः, मुक्तो भवेभ्यः, सर्वभावेन निर्वृतः, अन्तकृत् सव्वदुक्खाणि—संसारियाणि पहीणाणि सारीराणि माणसाणि य । बिईओ चंदो संवच्छरो, द्वितीयप्रमाणं ३५४ १२/६२ दिन, पीइवद्धणो मासो, नंदिवद्धणो पक्खो, अग्गिवेसो नाम दिवसो उवसमो

---

१ विशेष्वपि चूर्ण्यादर्शेषु टिप्पनकादर्शेषु च अवामंसा इत्येव पाठो वरीवृत्यते इति सम्भाव्यते "तत्कालीन भाषाविदां 'अमावसा'ऽर्थको 'अवामंसा' शब्दोऽपि सम्मतः" इति नात्राशुद्धपाठाशङ्का विधेयेति ॥

वि से नामं, देवाणंदा रयणी निरइ त्ति वुच्चइ, लवस्स अच्ची नामं, पाणस्स मुत्तो नामं, थोवस्स सिद्धो नामं, करणं नागं, सव्वट्ठसिद्धो मुहुत्तो ॥ **सूत्रम् १२६**—'जं रयणिं० भगवं जाव तं रयणिं च णं जेट्ठस्स'त्ति गोयमो 'अमुगगामे अमुगं बोहेहि' तहिं गओ, वियालो जाओ, तत्थेव वुत्थो, नवरि पेच्छइ देवसन्निवायं, उवउत्तो, नायं, जहा—भयवं कालगओ, चिंतेइ—अहो ! भगवं निप्पिवासो, कहं वा वीयरागाणं नेहो भवइ ?, नेहरागेण य जीवा संसारे अडंति, एत्थंतरे नाणं समुप्पन्नं। बारस वासे केवली विहरइ जहेव भयवं अइसयरहिओ, धम्मकहणा परिवारो य तहेव। पच्छा अज्जसुहम्मस्स निसिरइ गणं 'दीहाउओ'त्ति काउं। पच्छा अज्जसुहम्मस्स केवलनाणं समुप्पन्नं, सो वि बारस वरिसे विहरइ, जंबुस्स गणं दाउं सिद्धिं गओ ॥ **सूत्रम् १२७**—तं रयणिं नव मल्लई नव लेच्छई एते पारं आभोएइ प्रकासेति वा पाराभोगः। 'पोसहो' अवामंसाइ[2] ते पौषधं कृतवन्त इति॥ **सूत्रम् १३१**—तं रयणिं 'कुंथू अणुद्धरी नामं'ति कुः—भूमिस्तस्यां तिष्ठतीति कुन्थूः, अणुं सरीरं धरेइ त्ति अणुधरी ॥ **सूत्रम् १४५**—दुविहा 'अंतगडभूमी' अन्तः कर्मणां भूमिः—कालो। सो दुविहो—पुरिसंतकरकालो परियायंतकरकालो य। जाव अज्जजंबुनामो ताव सिद्धिपहो, जम्बूस्वामिनं यावत् सिद्धिगमनं न परतः। चत्तारि वासाणि भगवया तित्थे पवत्तिए सिज्झिउमारद्धा, एस परियायंतकरकालो। तइए पुरिसजुगे जुगंतकडभूमी—वीरः १ सुधर्म्मस्वामी २ जम्बूस्वामी ३ च, एतत् पुरुषयुगत्रयम् ॥ **सूत्रम् १४७**—'नव वाससयाइं'ति अस्या वाचनायाः ॥छ॥

सूत्रम् १४८—पासे अरहा 'पुरिसादाणीए' पुरुषाणां प्रधानः पुरुषोत्तम इति। अथवा **समवायाङ्गवृत्तावुक्तम्**—"पुरुषाणां मध्ये आदानीयः—आदेयः पुरुषादानीयः" (पत्र १४–२)। **उत्तराध्ययनबृहद्वृत्तौ** "पुरुषश्चासौ पुरुषकारवर्तितया आदानीयश्च आदेयवाक्यतया पुरुषादानीयः, पुरुषविशेषणं तु पुरुष एव प्रायस्तीर्थकर इति ख्यापनार्थम्। पुरुषैर्वा आदानीयः—आदानीयज्ञानादिगुणतया पुरुषादानीयः" (पत्र २७०–२) ॥ **सूत्रम् १५६**—तस्याष्टौ 'गणाः' समानवाचनाक्रियाः [साधु]समुदायाः, अष्टौ 'गणधराः' तन्नायकाः सूरयः। इदं च प्रमाणं **स्थानाङ्गे (सूत्र ६१७) पर्युषणाकल्पे** (सूत्र १५६) च श्रूयते। दृश्यते च किल **आवश्यके** अन्यथा, तत्र चोक्तम्—"दस नवगं, गणाण माणं जिणिंदाणं ॥" (निर्यु०गा० २६८) ति, कोऽर्थः ? पार्श्वस्य दश गणा गणधराश्च, तदिह द्वयोरल्पायुष्त्वादिकारणेनाविवक्षाऽनुमातव्येति ॥छ॥

सूत्रम् २२४—'वासाणं सवीसइराए' चन्द्रसंवत्सरमधिकृत्यापदिश्यते जेण सो जुगाई ॥ **सूत्रम् २२५**—किंनिमित्तं ? पाएण सद्दा कडाणि, पासेहिं 'उक्कंपियाणि' धवलितानीति, उवरिं लित्ता, 'गुत्ता' वृतिकरण-द्वारपिधानादिभिः, [कुड्डा] घट्ठा, भूमी 'मट्ठा' लण्हीकया, समंता [मट्ठा] सम्मट्ठा,

१ यद्यपि **सूत्रादर्शेषु किरणावल्यादिवृत्तिषु च "मुहुत्ते पाणू"** इति पाठ आदृतो दृश्यते, तथापि **चूर्णि-टिप्पनकयोः "मुत्ते पाणू"** इति पाठानुसारेणैव व्याख्यानं वर्तत इति ॥

२ अमावास्यायामित्यर्थः ॥

स्सइआ—उदगपहा, जलनिर्गमनमार्गाः निद्धमणपहाः, गृहात् सलिलं येषु निर्गच्छति। 'स्वार्थं' ये आत्मार्थं परिणामिता कृता इति, इतरथा 'पव्वइया [ठिय']त्ति काउं दंताल-छेत्तकरिसण-घरछाययाणि करंति तत्थ अहिगरणदोसा, सवीसइराए मासे गए न भवंति। शेषश्चूर्णितो विशेषो ज्ञेयः, ग्रन्थविस्तरभयान्न लिख्यते॥

सूत्रम् २२९—'जे इमे अज्जत्ताए समण'त्ति अद्यकालीनाः॥ सूत्रम् २३१—'नो से कप्पइ तं रयणिं'ति भाद्रपदशुक्लपञ्चमीमतिक्रमितुम्॥ सूत्रम् २३२—'सव्वओ समंत'त्ति चतुर्दिक्षु एतत् प्रमाणम्, विदिक्ष्वपि। 'अहालंदं'ति अल्पकालमपीत्यर्थः। जघन्यतः 'लंदं'ति उदकार्द्रः करो यावत् शुष्यतीति, उत्कृष्टतः पंच राइंदियाणि षण्मासान् वा अवग्रहे स्थातुमेकत्र॥ सूत्रम् २३३—जत्थ 'नइ'त्ति सततवाहिनी, 'निच्चसंदण'त्ति नित्यं स्रवणशीला स्तोकजलेति। 'एरवइ'त्ति कुणालाजनपदे एरवती नदी नित्योदकाऽर्द्धयोजनं वहति तादृशा नं कल्पते लङ्घितुम्। जत्थ 'चक्किया' शक्नुयात् स्याद् राकुं पादं जले द्वितीयं त्वाकाशे कृत्वा न विलोडंतो गच्छति तत्र कल्पते गन्तुं प्रत्यागन्तुं च। यत्र च न शक्नुयाद् गत्वा प्रत्यागन्तुम् तत्र न गच्छेत्॥

सूत्रम् २३४—'एवं वुत्तपुव्वं'ति यदेतदुक्तं भवति गुरुभिर्यदुत 'दापयेर्ग्लानाय त्वं' तदा दातुं कल्पते न स्वयं ग्रहीतुमिति॥ सूत्रम् २३६—'दावे भंते!' दापयेः 'पडिगाहे' त्वमपि गृह्णीयाः॥

सूत्रम् २३७—'नवरसे'त्ति नवग्रहणात् कदाचित् पक्वान्नं गृह्यते। यद्यपि मद्यादिवर्जनं यावज्जीवितमस्त्येव तथापि कदाचिदत्यन्तापवाददशायां ग्रहणेऽपि कृतपर्युषणानां सर्वथा निषेधः॥ सूत्रम् २३९—'तहप्पगाराइं'ति अदुगुंछितानि। 'कडाणि'त्ति तेहिं अन्नेहिं वा सावगत्तं गाहियाणि। 'पत्तियाणि' प्रीतिकराणि दानं प्रति। 'थेज्जाइं' स्थिराणि दानं प्रति। 'वेसासियाइं' वैश्वासिकानि। 'सम्मतानि' सम्मतः स मुनिर्येषु प्रविशन् तानि। बहूनां सम्मतो नैकस्य द्वयोर्वा तानि अनुमतानि भवन्ति। 'अदक्खु' अदृष्ट्वा वइतए मत्थं वस्तु। 'सड्ढी' श्रद्धावान् गिण्हइ यत्यर्थम्॥ सूत्रम् २४१—'पाओ निक्खम्म' प्रातर्निष्क्रमितुम्। 'वियडगं'ति उद्गमादिशुद्धं ['भोच्चा' भुक्त्वा] 'पेच्चा' पीत्वा। से य 'संथरइ' निर्वहति। 'पज्जोसवित्तए' परिवासित्तए॥

सूत्रम् २४३—'तओ' त्रयो गोचरकालाः॥ सूत्रम् २४४—'विकिट्ठ'त्ति अष्टमादूर्ध्वं तपः॥ सूत्रम् २४६—'तओ पाणगा' त्रीणि पानकानि। 'उस्सेइमं' पिट्ठजलाइ। 'संसेइमं' पत्राणि उकालेउं सीयलेण जलेण सिचंति तं संसेइमं॥ सूत्रम् २४८—'आयामए' अवस्रावणम्। 'सोवीरं' काञ्जिकम्। 'सुद्धवियडं' उष्णोदकम्॥ सूत्रम् २५०—'भत्तपडियाइ' अनशनिनः। 'नो चेव णं ससित्थे' आहारदोषात्। 'पूए' गलिते। अपरिपूए कट्ठाइ गले लग्गइ॥ सूत्रम् २५१—'संखादत्ति' परिमितदत्तेः। 'लोणासायणं' स्तोकम्॥ सूत्रम् २५२—'जाव उवस्सया' सप्तगृहाधिकम्। 'सन्नियट्ट' सन्निवर्तयितुमात्मानमन्यत्र चरितुम्। उवस्सयस्स शय्यातरगृहस्य, सह शय्या-

१ "पर्युषणाकल्पटिप्पनके त्वैरावती नदी वर्षाकालेऽप्यस्त्येनैव व्याख्याताऽस्ति, परं बृहत्कल्पादिभिर्विसंवादित्वाद् विचार्यमेवैतद् व्याख्यानमिति" इति कल्पकिरणावलीकृतः पत्र १८१-२॥

तरगृहेण सत्त एयाणि । **अन्ये भणंति**—शय्यातरगृहं वर्जयित्वा सप्त । **अन्ये पुनः** शय्यातरगृहमनन्तरगृहं च वर्जयन्ति, उद्गमदोषसद्भावात् ॥ **सूत्रम् २५३**—'पाणिपडिग्गहि' जिनकल्पिकादिः । ओस-महीवासा फुसारमात्रं यावत् पतति तावन्न कल्पते गन्तुम् ॥ **सूत्रम् २५४**—'अगिहंसि' अच्छादिते, आकाशे इत्यर्थः । 'पिंडवायं' आहारम् । आहारस्य देशं भुक्त्वा देशमादाय 'निलिज्जिज्जा' निक्षिपेत् उरःप्रभृतिषु । 'अहाछन्नाणि' स्वनिमित्तमाच्छादितानि 'लेणानि' गृहाणि पाणिंसि नो निपतन्ति, बहवो बिन्दवः दकम्, 'दगरए' बिन्दुमात्रम्, 'दगफुसिया' ओसा एगदेसे निपतति ॥ **सूत्रम् २५६**—'पडिग्गहधा' स्थविरकल्पिकस्य । 'वाघारिय'त्ति जत्थ वासकप्पो गलइ, अच्छिन्नाए वा धाराए वरिसइ, जत्थ वा वासकप्पं भेत्तूणं अंतोकायं उल्लेइ । 'संतरुत्तरंसि' अंतरमिति—कल्पः उत्तरं च—वर्षाकल्पकम्बली, अथवा अंतरं—रजोहरणं पडिग्गहो वा उत्तरं—पाउकरणकप्पो तेहिं सह ॥ **सूत्रम् २५७**—'निगिज्झिय निगिज्झिय' स्थित्वा स्थित्वा । 'कप्पइ अहे वियडगिहंसि वा' आस्थानमण्डपम् । पुव्वाउत्ते 'भिलंगसूवे' मसूरदालिः उडिददालिर्वा इति **जनश्रुतिः व्यवहारवृत्तौ** त्विदमुक्तम्—"यद् गृहस्थानां पूर्वप्रवृत्तमुपस्क्रियमाणं तत् पूर्वायुक्तम्" । इति । साधोरागमनात् पूर्वं गृहस्थैः स्वभावेन राध्यमानः सतन्दुलोदनः 'भिलंगसूपो नाम' सस्नेहः सूपो दालिरिति स कल्पते प्रतिग्रहीतुम् । योऽसौ तत्र 'पूर्वागमनेन' पूर्वागताः साधव इति हेतोः पश्चाद् दायकः प्रवृत्तो राद्धुं स तन्दुलोदनो भिलंगसूपो वा नासौ कल्पते प्रतिग्रहीतुमिति ॥ **सूत्रम् २५९**—'तत्थ नो कप्पइ दोन्हं निग्गं जाव एगयओ चिट्ठित्तए' शङ्कादोषसद्भावात् । 'सपडिदुवारे' सव्वओ दुवारे सव्वगिहाणं वा दुवारे, कल्पते स्थातुम् ॥ **सूत्रम् २६२**—'अपडिन्न'त्ति अपृष्टस्य, 'अपडिन्नओ' न भणइ तुज्झं मम आणिज्जासि, न वा तेण कोइ पडिन्नओ जहाऽहं तव आणिस्सामि । 'इच्छा परो'त्ति यद्यनिच्छन् भुङ्क्ते तदा तस्य ग्लानिः, अथ न भुङ्क्ते तदा परिष्ठापनदोषः स्यात् ॥ **सूत्रम् २६४**—'सत्त सिणेह'त्ति स्नेहायतनानि स्थानानि—'पाणी' हस्तौ १ 'पाणिरेखाः' आयूरेखादयः तासु सुचिरमुदकं तिष्ठति २ 'नखाः' प्रतीताः ३ 'नखशिखाः' तदग्रभागाः ४ भ्रूरोमाणि ५ श्मश्रुः ६ 'उत्तरोट्ठा' दाढियाओ ७, एतेषु चिरं तिष्ठत्युदकार्द्रता ॥ **सूत्रम् २६५**—इमाइं अट्ठ सुहुमाइं ति सूक्ष्मत्वादल्पाधारत्वाच्च 'अभिक्खणं' पुनः पुनः जाणियव्वाणि सुत्तोवएसेणं, पासियव्वाणि चक्खुणा, एएहिं दोहि वि जाणित्ता पासित्ता य परिहरियव्वाणि । तानि च **स्थानाङ्गवृत्तौ** यथा—"अट्ठ सुहुमे'त्यादि, सूक्ष्माणि श्लक्ष्णत्वादल्पाधारतया च" ॥ **सूत्रम् २६६**—तत्र 'प्राणसूक्ष्मं' अनुद्धरी कुन्थुः, कुः—भूमिस्तस्यां तिष्ठतीति कुन्थुः, स हि चलन्नेव विभाव्यते न स्थितः, सूक्ष्मत्वादिति । अत्र **चूर्णिः**—"पाणसुहुमे 'पंचविहे' पंचप्पगारे, एक्केके वन्ने सहस्ससो भेदा अन्ने बहुप्पगारा संजोगा ते सव्वे वि पंचसु समोयरंति किन्हाइसु, नो चक्खुफासं० जे निग्गंथाणं २ अभिक्खणं २० जत्थ ठाणनिसीयणाणि चेएइ आयाणं गहणं निक्खेवणं वा करेइ" १॥ **सूत्रम् २६७**—'पंचविहे' इत्यादि सर्वस्थानेषु वाच्यम्, 'पनकसूक्ष्मं' पनकः—उल्ली स च प्रायः प्रावृट्काले भूमीकाष्ठादिषु पञ्चवर्णस्तद्द्रव्यलीनो भवति, स एव सूक्ष्ममिति । **एवं सर्वत्र** २ ॥

सूत्रम् २६८— 'बीजसूक्ष्मं' शाल्यादिबीजस्य मुखमूले कणिका, लोके या तुषमुच्यते ३ ॥ सूत्रम् २६९— 'हरितसूक्ष्मं' अत्यन्ताभिनवोद्भिन्नं पृथिवीसमानवर्णं शरीरतः संहननतोऽल्पसंहननं स्तोकेनापि विनश्यति हरितमेवेति ४ ॥ सूत्रम् २७०— 'पुष्पसूक्ष्मं' वटोदुम्बराणां पुष्पाणि, तानि तद्वर्णानि सूक्ष्माणीति न लक्ष्यन्ते, उच्छ्वासेनापि विराध्यन्ते ५ ॥ सूत्रम् २७१— 'अण्डसूक्ष्मं' मक्षिका-लूतापुटक-कीटिका-गृहकोकिलिका[1]-ब्राह्मणी-कृकलासाद्यण्डकानि ६ ॥ सूत्रम् २७२— 'लयनसूक्ष्मं' लयनं—आश्रयः सत्त्वानाम्, तच्च कीटिकाद्यनेके सूक्ष्माः सत्त्वा भवन्तीति यथा उत्तिंगाः—गर्दभाकृतिजीवगृहाः। भिंगुः—केदारादिविवरं। 'उज्जुए' बिलरूपं गृहम्। 'तालमूलए' हिट्ठा विच्छिन्नं उवरिं तणुयं विवरं। 'संबोकावत्तें' भ्रमरविवरम् ७ ॥ सूत्रम् २७३—'स्नेहसूक्ष्मं' अवश्याय-हिम-महिका-करक-हरतनुरूपमिति। 'हरतनुः' यद् भूमीतस्तृणाग्रेषु बिन्दुस्थितं दृश्यते ८। चूर्णौ 'उत्तिंगलेणं' गर्दभ-उक्केरो गर्दभाकृतयो जीवाः, भूमीए भिगू—फुडिया दाली[2], 'उज्जुगं' बिलम्, 'तालमूलगं' हिट्ठा विच्छिन्नं उवरिं तणुगं, 'संबुकावत्तं' भमंतयं" ॥ सूत्रम् २७४-७५—'आयरियं' इत्यादि, पृष्ट्वा सर्वमपि कर्तुं कल्पते। दोसु वि कालेसु विसेसओ वासासु आयरियाई आपुच्छित्ता विहरिउं कप्पइ इति समणाणं सामायारी, यत आचार्यादयः प्रत्यपायं जानते ॥ सूत्रम् २७६—अन्नयरं विगइं ति 'एवइअं वा' एतावतीं 'एवइखुत्तो वा' एतावतीर्वाराः ॥ सूत्रम् २७९— असणं ४ 'आहारेत्तए' आनेतुम् ॥ सूत्रम् २८०—'आयावित्तए' सकृत् तापयितुम्, पुनः पुनः प्रतापयितुम्। 'नो से कप्पइ' इति वस्त्रादिकं प्रकाशे मुक्त्वा भक्ताद्यर्थं गन्तुम्, वृष्ट्यादिभावे अप्कायविराधनात्। मुहुत्तगं 'जाणाहि' परिभावय ॥ सूत्रम् २८१—'अणभिग्गहियसें'त्ति मणिकुट्टिमादिसद्भावेऽप्यवश्यं संस्तारक एव शयितव्यमित्यभिग्रहवता भाव्यम्। 'आयाणमेतं'ति कर्मणो दोषाणां वा आदानम्। सोऽपि संस्तारकोऽकुचो बन्धनीयः, निश्चल इत्यर्थः, "कुच परिस्पन्दे" इति पाठात्, 'जस्स कंबियाओ न चलन्ति, चले ४ आणाइणो दोसा य जीवव-धश्च। उच्चश्च कर्त्तव्यः, अनुच्चे पिपीलिकादिवधः सर्पो वा दशेत्। 'अट्ठाणबंधि'त्ति पक्खस्स तिन्नि चत्तारि वा वाराओ बंधइ, अन्यथा पलिमंथो। 'अभिआसणो' अबद्धासणिओ ठाणाओ ठाणसंकमेण जीवे वहेइ। 'असमि' समितिरहितस्य ॥ सूत्रम् २८२— 'ओसन्नं' प्रायशः। प्राणबीजादिका भवन्ति, प्राणाः शङ्खनक-इन्द्रगोपकादि, अणुभिन्नाइं जाओ हरिया जाया (?)। आयतनं—स्थानम् ॥ सूत्रम् २८३— 'वासावासं तओ मत्तया ओगिन्हइ' त्रयो मात्रकाः ॥ सूत्रम् २८४— 'उवा-यणा' अतिक्रमयितुम्। शेषो लोचादिविधिश्चूर्णितो ज्ञेयः ॥ सूत्रम् २८५— 'अहिगरणं

१ गृहकोलिका क्वचिदादर्शे ॥ २ दाली, स्फुटिता राई, 'उज्जुगं' इति क्वचिदादर्शे ॥

३ सूत्र-चूर्णि-वृत्तिषु अणट्ठाबंधिस्स इति पाठो दृश्यते ॥ ४ साम्प्रतमुपलभ्यमानेषु प्राचीनतमेषु चूर्ण्यादर्शेषु "ओसन्नं' प्रायशः, प्राणा बीजावगा संखणग-इदगोवगादि अणुब्भिन्नबीआतो हरिता जाया आयतनं-स्थानम्।" इति चूर्णिपाठो दृश्यते ॥ ५ टिप्पनकादर्शेषु कस्मिंश्चित अणुभिन्नाइं कस्मिंश्चित् अणभिन्नाइं कस्मिंश्चित्र अणाभिन्नाइं इति दृश्यते ॥

वयइ' राटिं करोति मानादिकारणेन ॥ सूत्रम् २८६— 'अज्जेव' पर्युषणादिने 'कक्खडे' वड्डसद्देणं, 'कडुए' जकारमकारादिरूपः, 'वुग्गहे' कलहः। उवसमियव्वं अप्पणा, अन्नेसिं उवसमो कायव्वो। '[1]सम्मई' शोभना मतिः सम्मतिः रागद्वेषरहिताः। जो खामिओ उवसमइ तस्स आराहणा, जो न उवसमइ तस्स नत्थि। 'संपुच्छण'त्ति संपुच्छणा सुत्तत्थेसु कायव्वा, न कसाया वोढव्वा, हट्ठगिलाणाण वा पुच्छणा ॥ सूत्रम् २८८—ओसन्नं प्रायः ॥ सूत्रम् २८९— 'गंतु पडिएत्तए' त्ति वर्षाकल्पौषधवैद्यादिनिमित्तं गत्वा कार्यसिद्धौ तदैव निवर्त्तयितुम्, 'नो कप्पइ तं रयणिं' यस्मिन् दिने वर्षाकल्पादि लब्धं तद्दिनरात्रिं तत्रैव अतिक्रमितुं न कल्पते, जाए वेलाए लद्धं ताए चेव निग्गच्छित्ता बाहिं ठायव्वं, कारणओ वा वसिज्जा ॥ सूत्रम् २८७—'वेउव्विया पडिलेहणा' [2]का सामायारी? उच्यते—पुणो पुणो पडिलेहिज्जंति संसत्ते, असंसत्ते वि तिन्नि वेलाओ—पुव्वण्हे १ भिक्खंगएसु २ वेयालियं ति ३ तृतीयपोरुष्यामिति ॥ सूत्रम् २९०—'इच्चेइयं संवच्छरियं' 'इति' उपप्रदर्शने, एष यो भणितः 'सांवत्सरिकः' चातुर्मासिक इत्यर्थः 'थेरकप्पो' थेरसामायारी, न जिणाणं, अहवा जिणाण वि किंचि। 'अहासुत्तं' यथा सूत्रे भणितम्, न सूत्रव्यपेतम्, तथाकुर्वतः अहाकप्पो भवइ, अन्नहाऽकप्पो। अहामग्गं, कहं मग्गो भवइ? एवं करिंतस्स नाणाइ ३ मग्गो। 'अहातच्चं' यथोपदिष्टम्। 'सम्यग्' यथावस्थितं कायवाङ्मनोभिः। 'फासित्ता' आसेवित्ता। 'पालेत्ता' रक्खित्ता। सोभितं करणेन कयं। तीरितं नीतमन्तमित्यर्थः। यावदायुः आराहइत्ता अणुपालणाए करेंतेणं शोभितं क(कि)ट्टितं। अन्नं चाउम्मासियं तेणेव करेंतेण उवदिसंतेण य आराहिओ भवइ, न विराहिओ आणाए, उवदेसेण य करेंतेण य अणुपालिओ भवइ, अन्नेहिं पालियं जो पच्छा पालेइ सो अणुपालेइ। तस्सेवं पालियस्स किं फलं? उच्यते—तेणेव भवग्गहणेण सिज्झइ, अत्थेगइया दोच्चेणं, एवं उक्कोसियाए आराहणाए। मज्झिमियाए तिहिं। जहन्नियाए सत्तऽट्ठ न वोलेइ। किं सेच्छया भन्नइ? नेत्युच्यते ॥ [3]सूत्रम्—निदेसोऽणुप्पं करेइ परिसाए त्ति— उद्घाटय शिरः परि-सर्वतः सीदति परिषत्। मज्झे ठिओ मज्झट्ठिओ। 'एवं आघवइ' 'एवं' यथोक्तं कहेइ। भासइ वागुजोगेण। पन्नवेइ अणुपालियस्स फलं। परूवेइ एवं कर्तव्यं नान्यथा। सह अत्थेणं सअट्ठं। 'सहेउअं' न निर्हेतुकम्। सनिमित्तं सकारणं। [4]अणणुपालितस्स दोसा, अयं हेतुः। अववादो कारणं, जहा—सवीसइराए वि मासे विइक्कंते पज्जोसवेयव्वं। किंनिमित्तं? हेऊ—पाएणं अगारीहिं अगा-

---

१ 'सुम्मई' शोभना मतिः सुमतिः प्रत्यन्तरे पाठः ॥

२ अत्र यद्यपि सर्वास्वपि टिप्पनकप्रतिषु का सामायारी? उच्यते—'वेउव्विया पडिलेहा' पुणो पुणो इत्येवं पाठो वर्तते; तथाप्यर्थानुसन्धानमनुसृत्यास्माभिः पाठपरावृत्तिर्विहिताऽस्ति ॥

३ भगवता चूर्णिकृता टिप्पनककृता चापि तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे रायगिहे णगरे सदेवमणुयासुराए परिसाए मज्झट्ठिते चेव एवमाइक्खइ इत्यादि सूत्रपाठमाश्रित्य व्याख्यातं वर्तते। निष्टङ्कितोऽस्त्ययं पाठश्चूर्णिकृता चूर्णौ। किन्तु नोपलब्धोऽयं पाठः समीपस्थासु प्राचीनास्वपि सूत्रप्रतिषु ॥ ४ अणुपालितस्स प्रत्यन्तरे ॥

राणि सट्ठाए कडाणि भवन्ति। कारणे आरेणावि पज्जोसवेइ, आसाढपुन्निमाए। एवं सव्वसुत्ताण विभासा। दोसदरिसणं हेतुः। अववाओ कारणे। सहेउय सकारणं 'भुज्जो भुज्जो' पुणो पुणो उवदंसेइ। परिसग्रह-णात् सावगाण वि कहिज्जइ, समोसरणे वि वन्निज्जइ॥ छ॥

निशीथोक्तो विधिर्लिख्यते–

पज्जोसवणाकप्पं, पज्जोसवणाइ जो उ कड्ढिज्जा।
गिहि–अन्नतित्थि-ओसन्न-संजईणं च आणाई॥१॥

व्याख्या–पज्जोसवणा-पुव्ववन्निया। गिहत्थाणं अन्नतित्थियाणं ति गिहत्थीणं अन्नतित्थिणीणं ओसन्नाण य संजईण य जो 'एए पज्जोसवेइ' एषामग्रे पर्युषणाकल्पं पठतीत्यर्थः, तस्स चउगुरुं आणाईया य दोसा॥

गिहि अन्नतित्थि-ओसन्नदुगं ते तग्गुणेहऽणुववेया।
सम्मीसवास संकाइणो य दोसा समणिवग्गे॥२॥

व्याख्या–गिहत्था गिहत्थीओ एयं दुगं, अन्नतित्थिगा अन्नतित्थिणीओ, अहवा ओसन्ना ओसन्नीओ। एए दुगा संजमगुणेहिं अणुववेया, तेण तेसिं पुरओ न कड्ढिज्जइ। अहवा एएहिं सह संवासदोसो भवइ, इत्थीसु य संकाइया दोसा भवंति। संजईओ जइ वि संजमगुणेहिं उववेयाओ तहावि सम्मीसवासदोसो संकादोसो य भवइ॥२॥

दिवसओ न चेव कप्पइ, खित्तं व पडुच्च सुणिज्जमन्नेसिं।
असईय व इयरेसिं, दंडिगमाभत्थिओ कड्ढे॥३॥

व्याख्या–**पज्जोसवणाकप्पो** दिवसओ कड्ढिउं न चेव कप्पइ। जत्थ वि खित्तं पडुच्च कड्ढिज्जइ, जहा-दिवसओ **आणंदपुरे** मूलचेइयघरे सव्वजणसमक्खं कड्ढिज्जइ, तत्थ वि साहू नो कड्ढइ, पासत्थो कड्ढइ तं साहू सुणिज्ज, न दोसो पासत्थाण वा कड्ढगस्स असइ दंडिगेण वा अब्भत्थिओ सड्ढेहिं वा ताहे दिवसओ कड्ढइ **पज्जोसवणाकप्पं**। कड्ढणे इमा सामायारी–अणागयं चेव पंचरत्तेण अप्पणो उवस्सए पाओसिए आवस्सए कए कालं घेत्तुं काले सुद्धे वा असुद्धे वा पट्ठविए कड्ढिज्जइ, एवं चउसु राईसु। पज्जोसवणाराईए पुण कड्ढिए सव्वे साहू समप्पावणियं काउसग्गं करेंति, "पज्जोसवणाकप्पस्स समप्पा-वणियं करेमि काउसग्गं, जं खंडियं जं विराहियं जं न पडिपूरियं०–सव्वो दंडओ कड्ढेयव्वो जाव–वोसिरामि"त्ति, "लोगस्सुज्जोयगरे०" चिंतिऊण ओसारत्ता "लोगस्सुज्जोयगरं०" कड्ढित्ता सव्वे साहवो निसीयन्ति। जेण कड्ढिओ सो ताहे कालस्स पडिकमइ। ताहे वरिसकालठवणा ठविज्जइ। एसा विही भणिया॥ कारणे गिहत्थअन्नतित्थिपासत्थे य पज्जोसवेइ। कहं? भन्नइ—

बिइयं गिहि-ओसन्ना, कड्ढिज्जंतम्मि रत्ति पज्जाहि।
असईण संजईणं, जयणाए दिवसओ कप्पे॥४॥

व्याख्या–जइ राओ कड्ढिज्जंते गिहत्था अन्नतित्थिया ओसन्ना वा आगच्छेज्ज तो वि न ठाविज्जा।

एवं सिज्झियमाइइत्थीसु वि । संजइओ वि अप्पणो पडिस्सए चेव राओ कड्ढंति । जइ पुण संजईण संभोइयाण कड्ढंतिया न होज्ज तो अहापहाणाणं कुलाणं आसन्ने सपडिदुवारे संलोए साहुसाहुणीण य अंतरे चिलिमिलिं दाऊण दिवसओ कड्ढिज्जइ। शेषं पूर्ववत्। इति निशीथचूर्णौं दशमोद्देशके भणितम् ॥

चन्द्रकुलाम्बरशशिनश्चारित्रश्रीसहस्रपत्रस्य ।
श्रीशीलभद्रसूरेर्गुणरत्नमहोदधेः शिष्यः ॥१॥
अभवद् वादिमदहरषट्तर्काम्भोजबोधनदिनेशः ।
श्रीधर्मघोषसूरिर्बोधितशाकम्भरीनृपतिः ॥२॥
चारित्राम्भोधिशशी त्रिवर्गपरिहारजनितबुधहर्षः ।
दर्शितविधिः शमनिधिः सिद्धान्तमहोदधिप्रवरः ॥३॥
बभूव श्रीयशोभद्रसूरिस्तच्छिष्यशेखरः ।
तत्पादपद्ममधुपोऽभूच्छ्री देवसेनगणिः ॥४॥
टिप्पनकं पर्युषणाकल्पस्याखिलदवेक्ष्य शास्त्राणि ।
तच्चरणकमलमधुपः श्रीपृथ्वीचन्द्रसूरिरिदम् ॥५॥
इह यद्यपि न स्वधिया विहितं किञ्चित् तथापि बुधवर्गैः ॥
संशोध्यमधिकमूनं यद् भणितं स्वपरबोधाय ॥६॥
॥ श्रीपर्युषणाकल्पटिप्पनकं समाप्तमिति ॥ ग्रन्थाग्रम् ६८५॥

१ शाकम्भरीभूपः इं० ॥ २ ग्रन्थाग्रम् ६७० प्रत्यन्तरे ॥

॥ अर्हम् ॥

कल्पटिप्पनकान्तर्गतानां विशिष्टार्थार्पकाणां शब्दानां सूची

शब्द	पत्र–सूत्रांक	शब्द	पत्र–सूत्रांक	शब्द	पत्र–सूत्रांक
अगिहंसि	१९–२५४	आनन्दिता	२–६, ६–५२	उल्लोक	५–३३
अङ्क	९–६२	आपण	११–८४	उल्लोवित	१३–९७
अङ्ग	२–९	आयामय	१८–२४८	उस्सेइम	१८–२४६
अङ्गद	९–६२	आरक्खग	१३–९७	एकावली	९–६२
अज्जत्ताए	१८–२२९	आराम	११–८४	एरवती	१८–२३३
अट्टणसाला	८–६१	आलिङ्गनवर्त्ती	६–३३	ओमोय	१२–९५
अड्डपल्यान	१४–१११	आश्रम	११–८४	ओयविय	६–३३
अदक्खु	१८–२२९	आसत्थ	२–६, ६–५१	ओराल	६–३३
अद्धहार	८–६२	आसाएमाण	१४–१०१	ओहीरमाणी	६–३३
अपडिन्न	१९–२६२	आहेवच्च	३–१४	कटक	४–१५, ९–६२
अब्भंतरोधी	१४–१११	इच्छिय	७–५६	कटिसूत्र	९–६२
अमात्य	९–६२	इच्छियपडिच्छिय	७–५६	कण्ठमुखी	९–६२
अम्बरवत्थ	२–१३	इतिहास	२–९	कथक	१३–९७
अर्चित	१०–६६	इष्ट	१४–११०	कनक	९–६२
अवमोक	१२–९५	ईश्वर	४–९७, ९–६२	कनकावली	९–६२
अवामंसा	१६–१२३	ईहामृग	१०–६३	कमल	८–६०
अविमाणिय	१२–९२	उक्कंपिय	१७–२२५	कर्बट	११–८४
अष्टापद	१०–६३	उग्र	४–१७	कल्प	२–९
अहाबायर	४–२६	उज्जुए	२०–२७२	कल्याण	१४–११०
अहालंद	१८–२३२	उत्तर	१९–२५६	कान्त	१४–११०
अहोहिए	१४–१११	उत्तिंग	२०–२७२	काहला	३–१४
अंतगडभूमी	१७–१४५	उदार	१४–११०	कित्ति	७–५३
अंतर	१९–२५६	उद्यान	११–८४	किन्नर	१०–६३
अंतरावास	१६–१२२	उन्मान	७–५३, १३–९७	कुणाला	१८–२३३
आकर	११–८४	उपशान्त	१५–११६	कुण्डल	४–१५, ९–६२
आचान्त	१४–१०२	उपस्थानगृह	११–८४	कुदण्ड	१३–९७
आजिनक	६–३३	उपाङ्ग	२–९	कुन्थु	१७–१३१

शब्द	पत्र–सूत्रांक	शब्द	पत्र–सूत्रांक	शब्द	पत्र–सूत्रांक
कुंदुरुक	५–३३	चिल्लिय	५–३३, ९–६२	तुष्ट	२–६, ६–५२
केयूर	४–१५, ९–६२	चूडामणि	९–६२	तूणइल्ल	१३–९७
केवलकप्प	४–१४	चूर्ण	१२–९५	त्रिक	११–८४
कौतुकमंगल	१०–६६	चेट	९–६२	त्रुटिक	४–१५
क्षत्रिय	४–१७	चोक्ष	१४–१०२	थिल्लि	१४–१११
खरमुहिका	३–१४	छंद	२–९	थेज्ज	१८–२२९
खेट	११–८४	छेया	८–६१	दक	१९–२५४
गण	१७–१५६	जमगसमग	१५–११३	दकफुसिया	१९–२५४
गणक	९–६२	जल	१३–९७	दकरजः	१९–२५४
गणधर	१७–१५६	जवनिका	१०–६३	दक्ख	८–६१
गणनायक	९–६२	जस	७–५३	दण्ड	१३–९७
गन्ध	१२–९५	जोइसामयण	२–९	दण्डनायक	९–६२
गड्डियह	१०–७०	झल्लरी	४–१४	दप्पणिज्ज	८–६१
गंथिम	९–६२	ढक्का	४–१४	दर्दर	१३–९७
गंधकासाइय	८–६२	तत	४–१४	दशमुद्रिकानन्तक	९–६२
गिल्ली	१४–१११	तन्त्री	४–१४	दीवणिज्ज	८–६१
ग्रामकण्टक	१५–११३	तपनीय	९–६२	दुन्दुभि	४–१४
घट्ट	५–३३, १७–२२५	तल	४–१४	दूत	९–६२
घन	४–१४	तलताल	४–१४	दूमित	५–३३
घोष	११–८४	तलवर	४–१७, ९–६२	देवकुल	११–८४
चक्किय	१५–१११	तायत्तीस	३–१४	दौवारिक	९–६२
चक्रिया	१८–२३३	ताल	४–१४	द्रोणमुख	११–८४
चतुर्मुख	११–८४	तालमूलए	२०–२७२	धन्य	६–३३, १४–११०
चतुष्क	११–८४	तालाचर	१३–९७	धारए	२–९
चत्वर	११–८४	तिप्पणिज्ज	८–६१	नट	१३–९७
चन्द्रसूर्यदर्शन	१४–१०१	तुटिक	९–६२	नन्दिता	२–६, ६–५२
चमर	१०–६३	तुडिय	४–१४	नर्तक	१३–९७
चंचुमालइय	६–५२	तुम्ब	१३–९७	नाङ्गलिक	१५–१११
चारगसोहण	१२–९५	तुरुष्क	५–३३	निउण	८–६१

शब्द	पत्र–सूत्रांक	शब्द	पत्र–सूत्रांक	शब्द	पत्र–सूत्रांक
निगम	९–६२	पोरेवच्च	३–१४	मन्त्रिन्	९–६२
निगिज्झिय	१९–२५७	प्रमाण	७–५३	मलय	१३–९७
निरुक्त	२–९	प्रलम्ब	९–६२	मल्ल	१३–९७
निघण्ट	२–९	प्रवाल	११–८६, १५–१११	मल्लकिन्	४–१७
पइरिक	१२–९२	प्रशान्त	१५–११६	मशकगृह	६–३३
पठक	१३–९७	प्रिय	१४–११०	महाढका	४–१४
पडिच्छिय	७–५६	बिब्बोयण	६–३३	महापथ	११–८४
पणव	४–१४	बुद्धि	२–७, ६–५२	महामन्त्रिन्	९–६२
पणीयभूमी	१६–१२२	भत्तपडियाइक्खिय	१८–२५०	महित	१३–९७
पत्तह	८–६१	भंभा	४–१४	माडम्बिक	९–६२
पत्तन	११–८४	भाण्ड	४–१४	माण्डविक	४–१७, ९–६२
पत्तिय	१८–२३९	भाण्डपटह	४–१४	मान	७–५३, १३–९७
परमसौमनसिता	२–६, ६–५२	भारुण्डपक्षिन्	१६–११७	माल्य	१२–९५
पवा	११–८४	भिलंगसूव	१९–२५७	मुकुट	४–१५, ९–६२
पाणिपडिग्गहिय	१९–२५३	भिसंत	९–६२	मुक्तावली	९–६२
पायच्छित्त	१०–६६	भिंगु	२०–२७२	मुखमङ्गलिक	१५–१११
पारए	२–९	भेरी	४–१४	मुरवी	९–६२
पाराभोग	१७–१२७	भोग	४–१७	यान	१४–१११
पारियानिक	१५–१११	भोगभोग	४–१४	युग्म	१४–१११
पिरिपिरिया	३–१४	मड्ड	५–३३, १७–२२५	योग्या	८–६१
पिंडवाय	१९–२५४	मघ	३–१३	रज्जुक	१६–१२२
पीठमर्द	९–६२	मघवं	३–१३	रत्न	११–८६, १५–१११
पीणणिज्ज	८–६१	मङ्ख	१३–९७	रत्नावली	९–६२
पुच्छियट्ठ	१०–७०	मङ्गल्य	१४–११०	राउलियक	१५–१११
पुरुषादानीय	१७–१४८	मञ्जुमञ्जुणा	१५–११३	राजन्य	४–१७
पूजित	१०–६६	मडम्ब	११–८४	राजन्	९–६२
पूरिम	९–६२	मणि	११–८६, १५–१११	राज्य	११–८६, १४–१११
पूसमाण	१५–१११	मनोज्ञ	१४–११०	राष्ट्र	१२–८६, १४–१११
पोया	३–१४	मनोऽम	१४–११०	लक्खण	७–५३

शब्द	पत्र–सूत्रांक
लङ्घ	१३–९७
लद्रट्ठु	१०–७०
लष्ट	८–५७
लासक	१३–९७
लिप्त	१३–९७
लेच्छकिन्	४–१७
लोणासायण	१८–२५१
वक्षःसूत्र	९–६२
वद्धमाण	१५–१११
वन	११–८४
वनषण्ड	११–८४
वर्ण	१२–९५
ववणीय	१२–९२
वंजण	७–५३
वागरण	२–९
वाघारिय	१९–२५६
वारए	२–९
वाहन ११–८६, १४–१११	
विजयवैजयिक	१३–९७
विज्ञान	२–७, ६–५२
वितत	४–१४
वियडग	१८–२४१
वियडगिह	१९–२५७
वियावत्त	१६–१२०
विसाएमाण	१४–१०१
वीणिक	१३–९७
वीसत्थ	२–६, ६–५१
वेच्छीसुत्त	९–६२
वेलम्बकप्लवक	१३–९७
वेष्टिम	९–६२
वैकक्षिकासूत्र	९–६२
वोच्छिन्न	१३–९२
व्याल	१०–६३
शङ्ख	३–१४
शङ्खिका	३–१४
शरभ	१०–६३
शान्त	१५–११६
शान्तिगृह	११–८४
शिक्षा	२–९
शिबिका	१४–१११
शिला ११–८६, १५–१११	
शिलाप्रवाल ११-८६,१५-१११	
शिव ६–३३, १४–११०	
शुल्क	१३–९७
शैलगृह	११–८४
श्रेष्ठिन्	९–६२
सद्दिसंत	२–९
सतक्रतु	३–१३
सत्कारित	१०–६६
सन्धिपाल	९–६२
सन्निवेश	११–८४
सन्निहिसन्निचय	१०–८४
सपडिदुवार	१९–२५९
सभा	११–८४
सम्मद्द	२१–२८६
सम्मद्द	१७–२२५
सम्माणिय	१२–९२
सयपाग	८–६१
सहस्सक्ख	३–१३
संखाण	२–९
संखादत्ति	१८–२५१
संखिय	१५–१११
संघातिम	९–६२
संतरुत्तर	१९–२५६
संपुण्ण	१२–९२
संबाह	११–८४
संबोकावर्त्त	२०–२७२
संसेइम	१८–२४६
सारए	२–९
सार्थवाह	९–६२
सिक्खाकप्प	२–९
सिंघाडय	११–८४
सुद्धवियड	१८–२४८
सुवर्ण ११–८६, १४–१११	
सेउय	११–८४
सेनापति	९–६२
सोवीर	१८–२४८
सौमनसिता	२–६, ६–५२
स्थितिपतिता	१४–९९
स्यन्दमानिका	१४–१११
हरतनु	२०–२७३
हार	८–६२, ४–१५
हिरण्य	११–८६, १२–९५, १४–१११
हृष्ट	२–६, ६–५२
हृष्टतुष्ट	२–६, ६–५२
होरंभ	४–१४

શ્રમણ ભગવાન વીરવર્દ્ધમાનસ્વામિને નમસ્કાર થાઓ

ચરમશ્રુતકેવલિશ્રીભદ્રબાહુસ્વામિ વિરચિત

કલ્પસૂત્ર

(દશાશ્રુત સ્કંધનું આઠમું અધ્યયન)

॥ શ્રીસર્વજ્ઞને નમસ્કાર ॥

[અરિહંતોને નમસ્કાર
સિદ્ધોને નમસ્કાર
આચાર્યોને નમસ્કાર
ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર
લોકમાંના સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર

આ પાંચ નમસ્કાર સર્વ પાપોનો નાશ કરનારા
છે અને સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલરૂપ છે. ૧]

૧ તે કાલે તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પોતાના જીવનના બનાવોમાં પાંચવાર હસ્તોત્તરા નક્ષત્ર આવેલ હતું (હસ્તોત્તરા એટલે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્ર) તે જેમકે ૧ હસ્તોત્તરા નક્ષત્રમાં ભગવાન ચવ્યા હતા અને ચવીને ગર્ભમાં આવ્યા હતા. ૨ હસ્તોત્તરા નક્ષત્રમાં ભગવાનને એક ગર્ભસ્થાનમાંથી ઉપાડીને બીજા ગર્ભસ્થાનમાં ફેરવવામાં આવ્યા હતા. ૩ હસ્તોત્તરા નક્ષત્રમાં ભગવાન જન્મ્યા હતા. ૪ હસ્તોત્તરા નક્ષત્રમાં ભગવાને મુંડ થઇને ઘરથી નીકળી અનગારપણું–મુનિપણું–સ્વીકારી પ્રવ્રજ્યા લીધી ૫ હસ્તોત્તરા નક્ષત્રમાં ભગવાનને અનંત, ઉત્તમોત્તમ, વ્યાઘાત–પ્રતિબંધ–વગરનું, આવરણ–રહિત, સમગ્ર અને પ્રતિપૂર્ણ એવું કેવલ વરજ્ઞાન અને કેવલ વરદર્શન પેદા થયું. ૬ સ્વાતિનક્ષત્રમાં ભગવાન પરિનિર્વાણ પામ્યા.

૨ તે કાલે તે સમયે જ્યારે ઉનાળા–ગ્રીષ્મ–નો ચોથો મહિનો અને આઠમો પક્ષ (આઠમું પખવાડીયું) એટલે આષાઢ મહિનાનો શુકલપક્ષ (અજવાળીયું) ચાલતો હતો, તે આષાઢ શુકલછઠને દિવસે સ્વર્ગમાં રહેલા મહાવિજય પુષ્પોત્તર પ્રવરપુંડરીક નામના મહાવિમાનમાંથી ચવીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીર માહણકુંડગામ નગરમાં રહેતા કોડાલગોત્રના રિષભદત્ત માહણ–બ્રાહ્મણ–ની પત્ની જાલંધરગોત્રની દેવાનંદા માહણી–બ્રાહ્મણી–ની કૂખમાં ગર્ભરૂપે ઉપજ્યા જે મહાવિમાનમાંથી ભગવાન ચવ્યા તે વિમાનમાં વીશ સાગરો-

પમ જેટલી આયુષ્યની સ્થિતિ હતી–ચવતી વેળાએ ભગવાનનું તે આયુષ્ય ક્ષીણ થએલ હતું, ભગવાનનો દેવભવ તદ્દન ક્ષીણ થએલ હતો, ભગવાનની દેવવિમાનમાં રહેવાની સ્થિતિ ક્ષીણ થએલ હતી આ બધું ક્ષીણ થતાં જ તરત ભગવાન તે દેવવિમાનમાંથી ચવીને અહીં દેવાનંદા માહણીની કૂખમાં ગર્ભરૂપે આવ્યા. જ્યારે ભગવાન દેવાનંદાની કૂખમાં ગર્ભરૂપે આવ્યા ત્યારે અહીં જંબુદ્વીપ નામના દ્વીપમાં, ભારતવર્ષમાં, દક્ષિણાર્ધ ભરતમાં આ અવસર્પિણીના સુષમસુષમા, સુષમા અને સુષમદુઃષમા નામના આરાઓનો સમય તદ્દન પૂરો થઈ ગયો હતો. દુઃષમસુષમા નામનો આરો લગભગ વીતી ગયો હતો એટલે એક કોડાકોડી સાગરોપમ પ્રમાણ–દુઃષમસુષમા નામનો આરો વીતી ચૂકયો હતો, હવે માત્ર તે દુઃષમસુષમા આરાનાં બેંતાલીશ હજાર અને પંચોતેર વરસ તથા સાડા આઠ માસ જ બાકી રહ્યા હતા; તે વખતે ભગવાન ગર્ભરૂપે આવ્યા હતા. વળી, ભગવાન ગર્ભરૂપે આવ્યા પહેલાં ઇક્ષ્વાકુકુલમાં જનમ પામેલા અને કાશ્યપગોત્રવાળા એકવીશ તીર્થંકરો ક્રમેક્રમે થઈ ચૂકયા હતા, હરિવંશકુલમાં જનમ પામેલા ગૌતમગોત્રવાળા બીજા બે તીર્થંકરો થઇ ચૂકયા હતા અર્થાત્ એ રીતે કુલ તેવીશ તીર્થંકરો થઇ ચૂકયા હતા તે વખતે ભગવાન ગર્ભરૂપે આવ્યા હતા. વળી, આગળના તીર્થંકરોએ 'હવે પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર છેલ્લા તીર્થંકર થશે' એ પ્રમાણે ભગવાન મહાવીર વિશે નિર્દેશ કરેલો હતો.

આ રીતે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર આગલી રાતની છેવટમાં અને પાછલી રાતની શરૂઆતમાં એટલે બરાબર મધરાતને સમયે હસ્તોત્તરા–ઉત્તરાફાલ્ગુની –નક્ષત્રનો યોગ થતાં જ દેવાનંદાની કૂખમાં ગર્ભરૂપે ઉત્પન્ન થયા.

વળી ભગવાન જ્યારે કૂખમાં ગર્ભરૂપે આવ્યા ત્યારે તેમનો આગલા દેવભવને યોગ્ય આહાર, દેવભવની હયાતી અને દેવભવનું શરીર છૂટી ગયાં હતાં અને વર્તમાન માનવભવને યોગ્ય આહાર, માનવભવની હયાતી અને માનવભવનું શરીર તેમને સાંપડી ગયાં હતાં.

૩ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ત્રણ જ્ઞાનથી યુક્ત પણ હતા–'હવે દેવભવમાંથી હું ચવીશ' એમ તેઓ જાણે છે. 'વર્તમાનમાં દેવભવમાંથી હું ચ્યવમાન છું' એમ તેઓ જાણતા નથી. 'હવે દેવભવથી હું ચ્યુત થએલો છું' એમ તેઓ જાણે છે.

૪ જે રાત્રે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જાલંધરગોત્રની દેવાનંદા માહણીની કૂખમાં ગર્ભરૂપે આવ્યા તે રાત્રે સૂતી જાગતી તે દેવાનંદા માહણી સેજ–પથારી–માં સૂતાંસૂતાં આ પ્રકારનાં ઉદાર, કલ્યાણરૂપ, શિવરૂપ, ધન્ય અને મંગલરૂપ તથા શોભાસહિત એવાં ચૌદ મહાસ્વપ્નોને જોઈને જાગી ગઇ.

૫ તે ચૌદ સ્વપ્નોનાં નામ આ પ્રમાણે છેઃ—૧ ગજ-હાથી, ૨ વૃષભ-બળદ, ૩ સિંહ, ૪ અભિષેક-લક્ષ્મીદેવીનો અભિષેક, ૫ માળા-ફૂલની માળા, ૬ ચંદ્ર, ૭ સૂર્ય-

સૂરજ, ૮ ધ્વજ, ૯ કુંભ-પૂર્ણકલશ, ૧૦ પદ્મસરોવર-કમલોથી ભરેલું સરોવર, ૧૧ સાગર-સમુદ્ર, ૧૨ દેવવિમાન કે દેવભવન, ૧૩ રત્નરાશિ-રત્નોનો ઢગલો અને ૧૪ અગ્નિ-ધૂમાડા વગરનો અગ્નિ.

૬ તે વખતે તે દેવાનંદા માહણી આ પ્રકારનાં ઉદાર, કલ્યાણરૂપ શિવરૂપ ધન્ય અને મંગલરૂપ તથા શોભાસહિત એવાં ચૌદ મહાસ્વપ્નોને જોઇને જાગી જતાં હરખી, સંતોષ પામી, ચિત્તમાં આનંદ પામી અને તેના મનમાં પ્રીતિ નીપજી, તેણીને પરમ સૌમનસ્ય થયું, હરખને લીધે તેણીનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું-પ્રફુલ્લિત થયું, મેઘની ધારાઓ પડતાં જેમ કદંબનું ફૂલ ખીલી જાય-તેના કાંટા ખડા થઇ જાય-તેમ તેણીનાં રોમેરોમ ખડાં થઈ ગયાં. પછી તેણીએ પોતાને આવેલાં સ્વપ્નોને યાદ કર્યાં, સ્વપ્નોને યાદ કરી તે પોતાની પથારીમાંથી ઊભી થઇને તેણી ધીમેધીમે અચપલપણે વેગરહિતપણે રાજહંસની સરખી ગતિથી જ્યાં રિષભદત્ત માહણ છે ત્યાં તેની પાસે જાય છે, જઇને રિષભદત્ત માહણને 'જય થાઓ વિજય થાઓ' એમ કહીને વધાવે છે, વધાવીને ભદ્રાસનમાં બરાબર બેસીને આશ્વાસ પામેલી, વિશ્વાસ પામેલી તે દશનખસહિત બન્ને હથેળીઓની માથાને અડે એ રીતે આવર્ત કરીને ફેરવી અંજલિ કરીને આ પ્રમાણે બોલીઃ—એ પ્રમાણે ખરેખરું છે કે હે દેવાણુપ્રિયા! હું આજે જ્યારે સૂતી જાગતી ઉંઘતી ઉંઘતી પથારીમાં પડી રહી હતી ત્યારે હું આ આ પ્રકારનાં ઉદાર યાવત્ શોભાસહિત એવાં ચૌદ મહાસ્વપ્નોને જોઇને જાગી ગઈ. તે સ્વપ્નોનાં નામ આ પ્રમાણે છેઃ—હાથી યાવત્ અગ્નિ સુધી. હે દેવાનુપ્રિયા! એ ઉદાર યાવત્ એવાં ચૌદ મહાસ્વપ્નોનું કલ્યાણમય એવું કોઈ વિશેષપ્રકારનું ફલ થશે, એમ હું માનું છું.

૭ ત્યાર પછી તે રિષભદત્ત માહણ દેવાનંદા માહણી પાસેથી સ્વપ્નોને લગતી હકીકત સાંભળીને, બરાબર સમજીને રાજી થયો, સંતોષ પામ્યો યાવત્ હરખને લીધે તેનું હૃદય પ્રફુલ્લ બન્યું અને મેઘની ધારાથી છંટકારાએલું કદંબનું ફૂલ જેમ ખીલી ઉઠે તેમ તેનાં રોમેરોમ ઊભાં થઈ ગયાં. પછી તેણે એ સ્વપ્નોની યાદી કરી, યાદી કરીને તે, તેના ફલ વિશે વિચારવા લાગ્યો, વિચાર કરીને તેણે પોતાના સ્વાભાવિક-સહજ-મતિયુક્ત બુદ્ધિના વિજ્ઞાનદ્વારા તે સ્વપ્નોના અર્થોનો ઉકેલ કર્યો, પોતાના મનમાં એ સ્વપ્નોના અર્થોનો ઉકેલ કરી તે માહણ ત્યાં પોતાની સામે બેઠેલી દેવાનંદા માહણીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.

૮ હે દેવાનુપ્રિયે! તમે ઉદાર સ્વપ્નો જોયાં છે, કલ્યાણરૂપ, શિવરૂપ, ધન્ય, મંગલમય અને શોભાયુક્ત સ્વપ્નો તમે જોયાં છે, તમે આરોગ્ય કરનારાં, સંતોષ પમાડે એવાં, દીર્ઘ આયુષ્ય કરે એવાં, કલ્યાણ કરનારાં અને મંગલ કરનારાં સ્વપ્નો જોયાં છે. તે સ્વપ્નોનું વિશેષ પ્રકારનું ફલ આ પ્રમાણે છે: હે દેવાનુપ્રિયે! અર્થનો-લક્ષ્મીનો લાભ થશે, હે દેવાનુપ્રિયે! ભોગોનો, પુત્રનો અને સુખનો લાભ થશે અને એ પ્રમાણે ખરેખર

બનશે કે હે દેવાનુપ્રિયે! તમે બરાબર પૂરા નવ માસ અને સાડા સાત રાત દિવસ વીતાવી દીધા પછી પુત્રને જન્મ આપશો.

એ પુત્ર હાથેપગે સુકુમાળ થશે, પાંચ ઈંદ્રિયોએ અને શરીરે હીણો નહીં પણ બરાબર સંપૂર્ણ-પૂરો થશે, સારાં લક્ષણવાળો થશે, સારાં વ્યંજનવાળો થશે, સારાં ગુણોવાળો થશે, માનમાં, વજનમાં તથા પ્રમાણે કરીને એટલે ઉંચાઇમાં બરાબર પૂરો હશે, ઘાટીલાં અંગોવાળો તથા સર્વાંગ સુંદર-સર્વઅંગોએ સુંદર-હશે, ચંદ્ર જેવો સૌમ્ય હશે તથા મનોહર-નમણો, દેખાવે વહાલો લાગે તેવો, સુંદર રૂપવાળો અને દેવકુમારની સાથે સરખાવી શકાય તેવો હશે.

૯ વળી, તે પુત્ર, જ્યારે બાલવય વટાવી સમજણો થતાં મેળવેલી સમજણને પચાવનારો થઈ જુવાન વયમાં પહોંચશે ત્યારે તે રિગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદને-એ ચારે વેદોને અને તે ઉપરાંત પાંચમા ઇતિહાસને-મહાભારતને-છઠ્ઠા નિઘંટુ નામના શબ્દકોશને જાણનારો થશે.

તે, એ બધાં પૂર્વોક્ત શાસ્ત્રોને સાંગોપાંગ જાણનારો થશે, રહસ્યસહિત સમજનારો થશે, ચારે પ્રકારના વેદોનો પારગામી થશે, જેઓ વેદ વગેરેને ભૂલી ગયા હશે તેમને એ તમારો પુત્ર યાદ કરાવનાર થશે, વેદનાં છએ અંગોનો વેત્તા-જાણકાર થશે, ષષ્ટિતંત્ર નામના શાસ્ત્રનો વિશારદ થશે, તથા સાંખ્ય શાસ્ત્રમાં કે ગણિત શાસ્ત્રમાં, આચારના ગ્રંથોમાં, શિક્ષાના-ઉચ્ચારણના શાસ્ત્રમાં, વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં, છંદશાસ્ત્રમાં, વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રમાં, જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં અને એવા બીજા પણ ઘણાં બ્રાહ્મણશાસ્ત્રોમાં અને પરિવ્રાજકશાસ્ત્રોમાં એ તમારો પુત્ર ઘણો જ પંડિત થશે.

૧૦ તો હે દેવાનુપ્રિયે! તમેં ઉદાર સ્વપ્નો જોયાં છે યાવત્ આરોગ્ય કરનારાં, સંતોષ પમાડનારાં, દીર્ઘઆયુષ્ય કરનારાં, મંગલ અને કલ્યાણ કરનારાં સ્વપ્નો તમેં જોયાં છે.

૧૧ પછી તે દેવાનંદા માહણી રિષભદત્ત માહણ પાસેથી સ્વપ્નોના ફલને લગતી આ વાત સાંભળીને, સમજીને હરખાઇ, ત્રુઠી યાવત્ દશ નખ ભેગા થાય એ રીતે આવર્ત કરીને, અંજલિ કરીને રિષભદત્ત માહણને આ પ્રમાણે કહેવા લાગીઃ

૧૨ હે દેવાનુપ્રિય! જે તમે ભવિષ્ય કહો છો એ એ પ્રમાણે છે, હે દેવાનુપ્રિય! તમારૂં કહેલું એ ભવિષ્ય તે પ્રમાણે છે, હે દેવાનુપ્રિય! તમારૂં ભાખેલું એ ભવિષ્ય સાચું છે, હે દેવાનુપ્રિય! એ સંદેહ વગરનું છે, હે દેવાનુપ્રિય! મેં એવું ઇચ્છેલું છે, હે દેવાનુપ્રિય! મેં તમારા એ વચનને સાંભળતાં જ સ્વીકારેલું છે-પ્રમાણભૂત માનેલ છે, હે દેવાનુપ્રિય! એ તમારૂં વચન મેં ઇચ્છેલ છે અને મને માન્ય પણ છે, હે દેવાનુપ્રિય! જે એ હકીકત તમે કહો છો તે એ સાચી જ હકીકત છે, એમ કહીને તે સ્વપ્નોનાં ફલોને

એ દેવાનંદા માહણી બરાબર સ્વીકારે છે, તે સ્વપ્નોનાં ફલોને બરાબર સ્વીકારીને એટલે એ સ્વપ્નોનાં ફલોને બરાબર જાણી-સમજી રિષભદત્ત માહણની સાથે ઉદાર-વિશાલ એવા માનવોચિત અને ભોગવવા યોગ્ય ભોગોને ભોગવતી તે દેવાનંદા માહણી રહે છે.

૧૩ હવે તે કાલે તે સમયે શક્ર, દેવોનો ઇંદ્ર દેવોનો રાજા, વજ્રપાણિ-હાથમાં વજ્રને રાખનારો, અસુરોના પુરોનો-નગરોનો-નાશ કરનાર-પુરંદર, સો ક્રતુ-પ્રતિમા-કરનાર-શતક્રતુ, હજાર આંખવાળો સહસ્રાક્ષ, મોટા મોટા મેઘોને તાબે રાખનાર-મઘવા, પાક નામના અસુરને સજા કરનાર-પાકશાસન, દક્ષિણ બાજુના અડધા લોકનો માલિક-દક્ષિણાર્ધલોકાધિપતિ બત્રીશ લાખ વિમાનોનો સ્વામી, અને ઐરાવણ હાથીના વાહન ઉપર બેસનાર એવો સુરેન્દ્ર પોતાના સ્થાનમાં બેઠેલો હતો.

એ સુરેન્દ્રે રજ વગરનાં અંબર-ગગન-જેવાં ચોકખાં વસ્ત્રો પહેરેલાં, યથોચિત રીતે માળા અને મુકુટ પહેરેલાં, એણે પહેરેલાં સોનાનાં નવાં, સુંદર, અચંબો પમાડે એવાં અથવા ચિત્રામણવાળી કારીગરીવાળાં, અને વારેવારે હાલતાં બે કુંડલોને લીધે એનાં બન્ને ગાલ ઝગારા મારતા હતા, એનું શરીર ચમકતું હતું, પગ સુધી લટકતી એવી લાંબી વનનાં ફૂલોથી ગુંથેલી માળા એણે પહેરેલી; એવો એ ઇંદ્ર સૌધર્મ નામના કલ્પમાં-સ્વર્ગમાં-આવેલા સૌધર્માવતંસક નામના વિમાનમાં બેઠેલી સૌધર્મ નામની સભામાં શક્રનામના સિંહાસનમાં બેઠેલો હતો.

૧૪ ત્યાં તે બત્રીશ લાખ વિમાનાવાસો, ચોરાશી હજાર સામાનિક દેવો, તેત્રીશ-ત્રાયસ્ત્રિંશ દેવો, ચાર લોકપાલો, પોતપોતાના પરિવાર સાથેની આઠ મોટી પટ્ટરાણીઓ, ત્રણ સભાઓ, સાત સૈન્યો, સાત સેનાધિપતિઓ, ચાર ચોરાશી હજાર એટલે ત્રણ લાખ છત્રીશ હજાર અંગરક્ષક દેવો અને સૌધર્મસભામાં વસનારા બીજા પણ ઘણાં વૈમાનિક દેવો અને દેવીઓ એ બધાં ઉપર અધિપતિપણું ભોગવતો રહે છે, એટલે એ બધી પોતાની પ્રજાનું પાલન કરવાનું સામર્થ્ય તે ધરાવે છે તથા એ બધાંનો તે અગ્રેસર-પુરપતિ-છે, સ્વામી-નાયક-છે, ભર્તા-પોષક-છે, અને એ બધાનો તે મહત્તર-મહામાન્ય-ગુરુસમાન-છે, તથા એ બધાં ઊપર પોતાના નિમેલા માણસો દ્વારા ફરમાવીને પોતાનું ઐશ્વર્ય અને આજ્ઞાદાયિત્વ બતાવતો રહે છે-એ બધાં ઊપર ઈશ્વર તરીકે પ્રધાનપણે તેની પોતાની જ આજ્ઞા ચાલે છે, એ રીતે રહેતો અને પોતાની પ્રજાને પાળતો તથા નિરંતર ચાલતાં નાટકો, સંગીત, વાગતાં વીણા હાથતાળીઓ, બીજાં વાજાંઓ અને મેહની જેવો ગંભીર અવાજવાળો મૃદંગ તથા સરસ અવાજ કરતો ઢોલ એ બધાનાં મોટા અવાજ દ્વારા ભોગવવા યોગ્ય દિવ્ય ભોગોને ભોગવતો તે ઇંદ્ર ત્યાં રહે છે.

૧૫ તથા તે ઇંદ્ર પોતાના વિપુલ અવધિજ્ઞાન દ્વારા સંપૂર્ણ જંબૂદ્વીપ તરફ જોતો જોતો બેઠેલ છે ત્યાં તે, જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભારતવર્ષમાં–ભરતમાં આવેલા માહણ-

કુંડગામ નગરમાં કોડાલગોત્રના રિષભદત્ત માહણની ભારજા-પત્ની જાલંધરગોત્રની દેવાનંદા માહણીની કૂખમાં ગર્ભપણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને ઉપજેલા જૂએ છે. ભગવાનને જોઇને તે હરખ્યો-રાજી થયો, ત્રુઠયો-તુષ્ટમાન થયો, ચિત્તમાં આનંદ પામ્યો, બહુ રાજી થયો, પરમ આનંદ પામ્યો, મનમાં પ્રીતિવાળો થયો, પરમ સૌમનસ્યને તેણે મેળવ્યું અને હરખને લીધે તેનું હૃદય ધડકતું બની ગયું તથા મેઘની ધારાઓથી છંટાએલ કદંબના સુગંધી ફૂલની પેઠે તેનાં રૂવેરૂવાં ખડાં થઈ ગયાં, તેનાં ઉત્તમ કમલ જેવાં નેત્રો અને મુખ વિકસિત થયાં-ખિલી ગયાં, તેણે પહેરેલાં ઉત્તમ કડાં, બહેરખાં, બાજુબંધ, મુગટ, કુંડલ અને હારથી સુશોભિત છાતી, એ બધું તેને થએલ હરખને લીધે હલુંહલું થઈ રહ્યું, લાંબુ લટકતું અને વારેવારે હલતું ઝૂમણું તથા બીજાં પણ એવાં જ આભૂષણ તેણે પહેરેલાં હતાં એવો તે શક્ર ઇન્દ્ર ભગવંતને જોતાં જ આદર વિનય સાથે એકદમ ઝપાટાબંધ પોતાના સિંહાસન ઉપરથી ઊભો થાય છે, તે સિંહાસન ઉપરથી ઊભો થઇ પોતાના પાદપીઠ ઊપર નીચે ઊતરે છે, પાદપીઠ ઊપર નીચે ઊતરી તે, મરકત અને ઉત્તમ રિષ્ટ તથા અંજન નામના રત્નોએ જડેલી અને ચળકતાં મણિરત્નોથી સુશોભિત એવી પોતાની મોજડીઓ ત્યાં જ પાદપીઠ પાસે ઊતારી નાખે છે, મોજડીઓને ઊતારી નાખી તે પોતાના ખભા ઉપર ખેસને જનોઈની પેઠે ગોઠવીને એટલે એકવડું ઉત્તરાસંગ કરે છે, એ રીતે એકવડું ઉત્તરાસંગ કરીને તેણે અંજલિ કરવા સાથે પોતાના બે હાથ જોડયા અને એ રીતે તે તીર્થંકર ભગવંતની બાજુ લક્ષ્ય રાખી સાત આઠ પગલાં તેમની સામે જાય છે, સામે જઇને તે ડાબો ઢીંચણ ઊંચો કરે છે, ડાબો ઢીંચણ ઊંચો કરીને તે જમણા ઢીંચણને ભોંતળ ઊપર વાળી દે છે, પછી માથાને ત્રણવાર ભોંયતળ ઊપર લગાડી પછી તે થોડો ટટ્ટાર બેસે છે. એ રીતે ટટ્ટાર બેસીને કડાં અને બહેરખાંને લીધે ચપોચપ થઈ ગએલી પોતાની બન્ને ભુજાઓને ભેગી કરે છે. એ રીતે પોતાની બન્ને ભુજાઓને ભેગી કરીને તથા દશ નખ એકબીજાને અડે એ રીતે બન્ને હથેળીઓને જોડી માથું નમાવી માથામાં-મસ્તકે અંજલિ કરીને તે આ પ્રમાણે બોલ્યોઃ

૧૬ અરહંત ભગવંતને નમસ્કાર થાઓ, ૧ તીર્થનો પ્રારંભ કરનારા એવા તીર્થંકરોને, પોતાની જ મેળે બોધ પામનારા સ્વયંસંબુદ્ધોને, ૨ પુરુષોમાં ઉત્તમ અને પુરુષોમાં સિંહસમાન, પુરુષોમાં ઉત્તમ કમળસમાન અને પુરુષોમાં ઉત્તમ ગંધહસ્તી જેવા, ૩ સર્વલોકમાં ઉત્તમ, સર્વલોકના નાથ, સર્વલોકનું હિત કરનારા, સર્વલોકમાં દીવા સમાન અને સર્વલોકમાં પ્રકાશ પહોંચાડનારા, ૪ અજ્ઞાનથી અંધ બનેલા લોકોને આંખ સમાન શાસ્ત્રની રચના કરનારા, એવા જ લોકોને માર્ગ બતાવનારા, શરણ આપનારા અને જીવનને આપનારા એટલે કદી મરવું ન પડે એવા જીવનને-મુક્તિને-દેનારા તથા બોધિબીજને-સમકિતને આપનારા, ૫ ધર્મને દેનારા, ધર્મનો ઉપદેશ કરનારા, ધર્મના નાયક, ધર્મરૂપ રથને ચલવનારા સારથી સમાન, અને ચાર છેડાવાળા ધર્મરૂપ જગતના ઉત્તમ ચક્રવર્તી, ૬ અજ્ઞાનથી ડુબતા લોકોને દ્વીપ-બેટ-સમાન, રક્ષણ આપનારા, શરણ દેનારા, આધાર સમાન અને

અવલંબન આપનારા તથા ક્યાંય પણ સ્ખલના ન પામે એવાં ઉત્તમ જ્ઞાન અને દર્શનને ધરનારા, ઘાતીકર્મ તદ્દન ખસી ગએલ છે તેવા, ૭ જિન-રાગદ્વેષ વગેરે આંતરશત્રુઓને જિતી ગયેલા, જેઓ એ આંતરશત્રુઓને જિતવા મથે છે તેમને જિતાડનારા, સંસાર સમુદ્રને તરી ચુકેલા, જેઓ તરવા મથે છે તેમને તારનારા, પોતે જાતે બોધને પામેલા બીજાઓને બોધ આપનારા, મુક્તિને પામેલા અને બીજાઓને મુક્તિ સુધી પહોંચાડનારા. ૮

સર્વજ્ઞ-બધું જાણનારા, બધું જોનારા, જે પદ શિવરૂપ છે, અચલ છે, રોગ વગરનું છે, અંત વગરનું છે, ક્ષય વિનાનું છે, કોઈપણ પ્રકારની પીડા વગરનું છે અને જ્યાં પહોંચ્યા પછી કદી પાછું ફરવું પડતું નથી એવા સિદ્ધિગતિ નામના પદને પહોંચેલા તથા ભયને જિતી ગએલા એવા જિનોને નમસ્કાર થાઓ. ૯

તીર્થની શરૂઆત કરનારા, છેલ્લા તીર્થંકર, આગલા તીર્થંકરોએ જેમના થવાની સૂચના આપેલી હતી એવા અને પૂર્વે વર્ણવેલા તમામ ગુણોવાળા યાવત્ જ્યાં પહોંચ્યા પછી કદી પાછું ફરવું પડતું નથી એવા સિદ્ધિગતિ નામના પદને પામવાની અભિલાષાવાળા એવા શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને નમસ્કાર થાઓ.

અહીં સ્વર્ગમાં રહેલો હું ત્યાં એટલે દેવાનંદાની કુક્ષિમાં રહેલા ભગવંતને વંદન કરું છું, ત્યાં રહેલાભગવંત અહીં રહેલા મને જુઓ એમ કરીને તે દેવરાજ ઇંદ્ર શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને વંદન કરે છે, નમન કરે છે અને પોતાના ઉત્તમ સિંઘાસણમાં પૂર્વદિશા તરફ મુખ રાખીને બેસે છે.

૧૭ ત્યારપછી તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્રને આ એ પ્રકારનો એના અંતરમાં ચિંતન-રૂપ, અભિલાષરૂપ મનોગત સંકલ્પ પેદા થયો કે-'એ થયું નથી, એ થવા જોગ નથી અને એવું થનારું ય નથી કે અરહંત ભગવંતો, ચક્રવર્તી રાજાઓ, બલદેવ રાજાઓ, વાસુદેવ રાજાઓ અંત્યકુલોમાં-હલકાં કુલોમાં કે અધમ કુલોમાં કે તુચ્છ કુલોમાં કે દળદરિયા કુલોમાં કે કંજુસી કુલોમાં કે ભિખારી કુલોમાં કે માહણ કુલોમાં એટલે બ્રાહ્મણનાં કુલોમાં આજસુધી કોઈવાર આવેલા નથી કે આવતા નથી કે હવે પછી કોઈવાર આવનારા નથી, એ પ્રમાણે ખરેખર છે કે અરહંત ભગવંતો કે ચક્રવર્તી રાજાઓ કે બલદેવ રાજાઓ કે વાસુદેવ રાજાઓ ઉગ્રવંશનાં કુલોમાં કે ભોગવંશનાં કુલોમાં કે રાજન્યવંશનાં કુલોમાં કે ઈક્ષ્વાકુવંશનાં કુલોમાં કે ક્ષત્રિયવંશનાં કુલોમાં કે હરિવંશનાં કુલોમાં કે કોઈ બીજાં તેવા પ્રકારનાં વિશુદ્ધ જાતિ, કુલ અને વંશવાળાં કુલોમાં આજ પહેલાં આવેલા છે, વર્તમાનમાં આવે છે અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ બધા તેવા ઉત્તમ કુલોમાં આવનારા છે.

૧૮ વળી, એવો પણ લોકમાં અચરજરૂપ બનાવ, અનંત અવસર્પિણીઓ અને ઉત્સર્પિણીઓ વીતી ગયા પછી બની જાય છે કે જ્યારે તે અરહંત ભગવંતો વગેરેએ નામગોત્ર કર્મનો ક્ષય નથી કરેલો હોતો, એ કર્મનું વેદન નથી કરેલું હોતું અને એમનું એ કર્મ એમના આત્મા ઉપરથી ખરી પડેલું નથી હોતું એટલે કે એમને એ કર્મનો

ઉદય હોય છે ત્યારે તે અરહંત ભગવંતો કે ચક્રવર્તી રાજાઓ કે બલદેવ રાજાઓ કે વાસુદેવ રાજાઓ અંત્ય કુલોમાં કે અધમ કુલોમાં કે તુચ્છ કુલોમાં કે દળદરિયાં કુલોમાં કે ભિખારીનાં કુલોમાં અને કંજુસનાં કુલોમાં પણ આવેલા છે કે આવે છે કે આવશે એટલે એવાં હલકાં કુલોવાળી માતાઓની કૂખમાં ગર્ભપણે ઉપજેલા છે કે ઉપજે છે કે ઉપજશે છતાં તે કુલોમાં તેઓ કદી જનમ્યા નથી કે જનમતા નથી કે હવે પછી જનમવાના પણ નથી.

૧૯ અને આ શ્રમણ ભગવંત મહાવીર જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભારતવર્ષમાં માહણકુંડગ્રામ નામના નગરમાં કોડાલગોત્રવાળા રિષભદત્ત માહણની ભારજા-પત્ની જાલંધરગોત્રની દેવાનંદા માહણી-બ્રાહ્મણીની કૂખમાં ગર્ભપણે ઉપજેલા છે.

૨૦ તો થઇ ગયેલા, વર્તમાન સમયના અને હવે પછી થનારા તમામ દેવેંદ્ર દેવરાજ શક્રોનો એ આચાર છે કે અરહંત ભગવંતોને તેવા પ્રકારનાં અંતકુલોમાંથી કે અધમકુલોમાંથી કે તુચ્છકુલોમાંથી કે દળદરિયાં કુલોમાંથી કે ભિખારીનાં કુલોમાંથી કે કંજૂસનાં કુલોમાંથી ખસેડીને ઉગ્રવંશનાં કુલોમાં કે ભોગવંશનાં કુલોમાં કે રાજન્યવંશનાં કુલોમાં કે જ્ઞાતવંશનાં કુલોમાં કે ક્ષત્રિયવંશનાં કુલોમાં કે હરિવંશનાં કુલોમાં કે વિશુદ્ધ જાતિ કુલ અને વંશનાં તેવા પ્રકારનાં કોઈ બીજાં ઉત્તમ કુલોમાં ફેરવી નાખવા ઘટે.

તો મારે સારુ ખરેખર શ્રેયસ્કર પ્રવૃત્તિ છે કે, આગળના તીર્થંકરોએ જેમના થવાની સૂચના આપેલી છે એવા છેલ્લા તીર્થંકર શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને માહણકુંડગ્રામ નામના નગરમાંથી કોડાલગોત્રના માહણ રિષભદત્તની ભારજા-પત્ની જાલંધરગોત્રની માહણી દેવાનંદાની કૂખમાંથી ખસેડીને ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ નામના નગરમાં રહેતા જ્ઞાત નામના ક્ષત્રિયોના વંશમાં થએલા કાશ્યપગોત્રવાળા સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયની ભારજા વાસિષ્ઠગોત્રની ક્ષત્રિયાણી ત્રિશલાની કૂખમાં ગર્ભપણે સ્થાપિત કરવા ઘટે, અને વળી જે તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીનો ગર્ભ છે તેને પણ જાલંધરગોત્રની દેવાનંદા માહણીની કૂખમાં ગર્ભપણે સ્થાપિત કરવો ઘટે એમ કરીને એમ વિચારે છે, એમ વિચારીને પાયદળસેનાના સેનાપતિ હરિણેગમેસિ નામના દેવને સાદ દે છે, હરિણેગમેસિ નામના દેવને સાદ દઈ તેને એ ઇન્દ્રે આ પ્રમાણે કહ્યું:

૨૧ હે દેવાનુપ્રિય! એમ ખરેખર છે કે આજ લગી એ થયું નથી, એ થવા યોગ્ય નથી અને હવે પછી એ થવાનું નથી કે અરહંત ભગવંતો, ચક્રવર્તી રાજાઓ, બલદેવ રાજાઓ, વાસુદેવ રાજાઓ અંત્યકુલોમાં, અધમકુલોમાં, કંજુસનાં કુલોમાં, દળદરિયાં કુલોમાં, તુચ્છ કુલોમાં કે ભિખારીનાં કુલોમાં આજલગી કોઈવાર આવેલા નથી, વર્તમાનમાં આવતા નથી અને હવે પછી કોઇવાર આવનારા નથી, ખરેખર એમ છે કે, અરહંત ભગવંતો, ચક્રવર્તી રાજાઓ, બલદેવ રાજાઓ કે વાસુદેવ રાજાઓ ઉગ્રવંશનાં કુલોમાં, ભોગવંશનાં કુલોમાં, રાજન્યવંશનાં કુલોમાં, જ્ઞાતવંશનાં કુલોમાં, ક્ષત્રિયવંશનાં કુલોમાં,

ઇક્ષ્વાકુવંશનાં કે હરિવંશનાં કુલોમાં કે બીજાં કોઇ તેવા પ્રકારનાં વિશુદ્ધ જાતિ વિશુદ્ધ કુલ અને વિશુદ્ધવંશમાં આજલગી આવેલા છે, વર્તમાનમાં આવે છે અને હવે પછી પણ તેઓ ઉત્તમકુલમાં આવવાના છે.

૨૨ વળી, એવો પણ લોકોને અચરજમાં નાખી દે એવો બનાવ, અનંત અવસર્પિણીઓ અને ઉત્સર્પિણીઓ વીતી ગયા પછી બની આવે છે કે જ્યારે નામગોત્ર કર્મનો ક્ષય નહીં થયો હોય, એ કર્મ પૂરેપૂરું ભોગવાઈ ગયેલું ન હોય અને ભોગવાયું ન હોવાથી જ એ કર્મ આત્મા ઉપરથી ખરી પડેલું ન હોય એટલે કે અરહંત ભગવંતો વગેરેને એ કર્મનો ઉદય આવેલો હોય ત્યારે અરહંત ભગવંતો કે ચક્રવર્તી રાજાઓ કે બલદેવ રાજાઓ કે વાસુદેવ રાજાઓ અંત્યકુલોમાં કે હલકાં કુલોમાં કે તુચ્છકુલોમાં કે કંજુસનાં કુલોમાં કે દળદરિયાં કુલોમાં કે ભિખારીનાં કુલોમાં આવેલા છે કે આવે છે કે આવવાના છે છતાં તે કુલોમાં તેઓ કદી જનમેલા નથી, જનમતા નથી કે હવે પછી જનમવાના પણ નથી.

૨૩ અને આ શ્રમણ ભગવંત મહાવીર જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં, ભારતવર્ષમાં માહણકુંડગ્રામ નામના નગરમાં કોડાલગોત્રના રિષભદત્ત માહણની ભારજા જાલંધરગોત્રની દેવાનંદા માહણીની કૂખમાં ગર્ભપણે ઉપજેલા છે.

૨૪ તો થઈ ગયેલા, વર્તમાન સમયના અને હવે પછી થનારા તમામ દેવેંદ્ર દેવરાજ શક્રોનો એ આચાર છે કે અરહંત ભગવંતોને તેવા પ્રકારનાં અંતકુલોમાંથી કે અધમકુલોમાંથી કે તુચ્છકુલોમાંથી કે કંજુસનાં કુલોમાંથી કે દળદરિયાં કુલોમાંથી કે ભીખમંગાનાં કુલોમાંથી યાવત્ માહણનાં કુલોમાંથી ખસેડીને તેવાં પ્રકારનાં ઉગ્રવંશનાં કુલોમાં કે ભોગવંશનાં કુલોમાં કે રાજન્યવંશનાં કુલોમાં કે જ્ઞાતવંશનાં કુલોમાં કે ક્ષત્રિયવંશનાં કુલોમાં કે ઇક્ષ્વાકુવંશનાં કુલોમાં કે હરિવંશનાં કુલોમાં કે કોઇ બીજાં તેવા પ્રકારનાં વિશુદ્ધજાતિનાં, વિશુદ્ધવંશનાં અને વિશુદ્ધ કુલવાળાં કુલોમાં ફેરવી નાખવા ઘટે.

૨૫ તો હે દેવાનુપ્રિય! તું જા, શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને માહણકુંડગ્રામ નામના નગરમાંથી કોડાલગોત્રના રિષભદત્ત માહણની ભારજા જાલંધરગોત્રની દેવાનંદા માહણીની કૂખમાંથી ખસેડીને ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ નામના નગરમાં જ્ઞાતવંશનાં ક્ષત્રિયોનો વંશજ અને કાશ્યપગોત્રનો સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય છે તેની ભારજા વાસિષ્ઠગોત્રની ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી છે તેની કૂખમાં ગર્ભપણે સ્થાપિત કર અને ગર્ભપણે સ્થાપિત કરીને મને આ મારી આજ્ઞા તરત જ પાછી આપી દે.

૨૬ ત્યારપછી પાયદળસેનાનો સેનાપતિ તે હરિણેગમેસી દેવ, દેવેંદ્ર દેવરાજ શક્રની ઉપર મુજબની આજ્ઞા સાંભળીને રાજી થયો અને યાવત્ તેનું હૃદય રાજી થવાને

લીધે ધડકવા લાગ્યું. તેણે યાવત્ બન્ને હથેળીઓ ભેગી કરીને અંજલિ જોડીને 'એમ દેવની જેવી આજ્ઞા' એ પ્રમાણે એ આજ્ઞાના વચનને તે, વિનયપૂર્વક સ્વીકારે છે, આજ્ઞાના વચનને વિનયપૂર્વક સ્વીકારીને તે હરિણેગમેસી દેવ, દેવેંદ્ર દેવરાજ શક્રની પાસેથી નીકળે છે, નીકળીને ઉત્તરપૂર્વની દિશાના ભાગમાં એટલે ઈશાનખૂણા તરફ જાય છે, ત્યાં જઈને વૈક્રિયસમુદ્‌ઘાતવડે પોતાના શરીરને બદલવાનો પ્રયત્ન કરે છે, એમ કરીને તે પોતાના શરીરમાં રહેલા આત્માના પ્રદેશોના સમૂહને અને કર્મપુદ્‌ગલના સમૂહને સંખ્યેય યોજનના લાંબા દંડના આકારે શરીરમાંથી બહાર કાઢે છે, તેમ કરતાં તે દેવ, ભગવંતને એક ગર્ભમાંથી ખસેડીને બીજા ગર્ભમાં સ્થાપિત કરવા સારુ પોતાના શરીરને નિર્મળ-ઘણું સારું-બનાવવા માટે એ શરીરમાં રહેલા સ્થૂલ પુદ્‌ગલ પરમાણુઓને ખંખેરી કાઢે છે અર્થાત એ પુદ્‌ગલ પરમાણુઓ જેમકે રતનનાં, વજ્રનાં, વૈડૂર્યનાં, લોહિતાક્ષનાં, મસારગલ્લનાં, હંસગર્ભનાં, પુલકનાં, સૌગંધિકનાં, જ્યોતીરસનાં, અંજનનાં, અંજનપુલકનાં, રજતનાં, જાતરૂપનાં, સુભગનાં, અંકનાં, ફટિકનાં અને રિષ્ટનાં એ તમામ જાતનાં રત્નોની જેવાં સ્થૂલ છે તો એવાં પોતાના શરીરમાં જે સ્થૂલ પુદ્‌ગલ પરમાણુઓ છે તેને ખેરવી નાખે છે અને તેની જગ્યાએ સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલોને એટલે સારરૂપ એવાં સારાં પુદ્‌ગલોને ગ્રહણ કરે છે.

૨૭ એ રીતે ભગવંતની પાસે જવા માટે પોતાના શરીરને સરસ બનાવવા સારુ સારાં સારાં સૂક્ષ્મ પુદ્‌ગલોનું ગ્રહણ કરીને ફરીવાર પણ વૈક્રિયસમુદ્‌ઘાત કરે છે, એમ કરીને પોતાના મૂળ શરીર કરતાં જુદું એવું બીજું ઉત્તર વૈક્રિય શરીર-પોતાનું બીજું રૂપ બનાવે છે, એવું બીજું રૂપ બનાવીને ઉત્તમ પ્રકારની, ત્વરાવાળી, ચપળ, વેગને લીધે પ્રચંડ, બીજી બધી ગતિઓ કરતાં વિશેષ વેગવાળી, ધમધમાટ કરતી, શીઘ્ર દિવ્ય દેવગતિ વડે ચાલતો ચાલતો એટલે નીચે આવતો નીચે આવતો તે, તીરછે અસંખ્ય દ્વીપો અને સમુદ્રોની વચ્ચોવચ્ચ જે બાજુએ જંબૂદ્વીપ આવેલો છે, તેમાં જ્યાં ભારતવર્ષ આવેલું છે અને તેમાં જ્યાં માહણકુંડગ્રામ નગર આવેલું છે, તેમાં જ્યાં રિષભદત્ત બ્રાહ્મણનું ઘર આવેલું છે અને એ ઘરમાં જ્યાં દેવાનંદા બ્રાહ્મણી છે તે બાજુએ આવે છે, તે બાજુએ આવતાં ભગવંતને જોતાં જ શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને પ્રણામ કરે છે, તેમને પ્રણામ કરીને તે દેવ, પરિવારસહિત દેવાનંદા માહણીને અવસ્વાપિની નિદ્રામાં મૂકે છે એટલે પરિવાર સહિત દેવાનંદા માહણી ઉપર ઘેનનું ધારણ મૂકે છે, એ બધાંને ગાઢનિદ્રામાં મૂકીને ત્યાં રહેલાં અસ્વચ્છ પરમાણુ-પુદ્‌ગલોને દૂર કરે છે, દૂર કરીને ત્યાં સ્વચ્છ પરમાણુ-પુદ્‌ગલોને ફેંકે છે-વેરે છે-ફેલાવે છે, એમ કર્યા પછી 'ભગવન્ ! મને અનુજ્ઞા આપો' એમ કહી પોતાની હથેળીના સંપુટ દ્વારા શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને કોઈ જાતની લેશ પણ પીડા ન થાય એ રીતે ગ્રહણ કરે છે, એ રીતે એ દેવ, શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને ગ્રહણ કરીને જે બાજુ ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ નગર છે, તે નગરમાં જે બાજુ સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયનું ઘર છે, તે ઘરમાં જ્યાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી રહે છે તે બાજુએ આવે છે, તે બાજુએ આવીને પરિવારસહિત ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીને ગાઢ ઉંઘના ધારણમાં મૂકે છે, તેમ કરીને ત્યાં રહેલાં

અસ્વચ્છ પરમાણુ પુદ્ગલોને દૂર કરે છે, અસ્વચ્છ પરમાણુ પુદ્ગલોને દૂર કરીને સ્વચ્છ પરમાણુ પુદ્ગલોને ફેંકે છે વેરે છે, તેમ કરીને તે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને લેશ પણ પીડા ન થાય એ રીતે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની કૂખમાં ગર્ભપણે ગોઠવે છે અને વળી જે તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીનો ગર્ભ છે તેને પણ જાલંધર ગોત્રવાળી દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કૂખમાં ગર્ભપણે ગોઠવે છે, આ રીતે બધું બરાબર ગોઠવીને તે દેવ, જે દિશામાંથી આવ્યો હતો તે જ દિશા તરફ પાછો ચાલ્યો ગયો.

૨૮ હવે જે ગતિથી આવ્યો હતો, તે ઉત્તમ પ્રકારની, ત્વરાવાળી, ચપળ, વેગને લીધે પ્રચંડ, બીજી બધી ગતિઓ કરતાં વિશેષ વેગવાળી, ધમધમાટ કરતી, શીઘ્ર દિવ્ય દેવગતિ વડે પાછો તીરછે અસંખ્ય દ્વીપો અને સમુદ્રોની વચ્ચોવચ્ચ થતો અને હજાર હજાર જોજનની મોટી ફાળો ભરતો—એ રીતે ઊંચે ઊપડતો તે દેવ જે તરફ સૌધર્મ નામના કલ્પમાં સૌધર્માવતંસક નામના વિમાનમાં શક્ર નામના સિંઘાસણમાં દેવેંદ્ર દેવરાજ શક્ર બેઠેલો છે તે જ બાજુ તેની પાસે આવે છે, પાસે આવીને દેવેંદ્ર દેવરાજ શક્રની એ આજ્ઞાને તરત જ પાછી સોંપી દે છે અર્થાત્ આપે જે આજ્ઞા કરેલી તેનો મેં અમલ કરી દીધો છે એમ જણાવે છે.

૨૯ તે કાલે તે સમયે શ્રમણ ભગવંત મહાવીર ત્રણ જ્ઞાનથી યુક્ત પણ હતા.

૧ મને ફેરવીને બીજે લઇ જવામાં આવશે એમ તેઓ જાણે છે.

૨ પોતે પોતાને ફેરવાતા જાણતા નથી.

૩ પોતે ફેરવાઇ ચૂક્યા છે એ પ્રમાણે જાણે છે.

૩૦ તે કાલે તે સમયે જ્યારે વર્ષાઋતુ ચાલતી હતી અને વર્ષાઋતુનો જે તે પ્રસિદ્ધ એવો ત્રીજો મહિનો અને પાંચમો પખવાડો ચાલતો હતો એટલે આસો મહિનાનો વ૦ દિ૦ પક્ષ ચાલતો હતો તથા તે સમયે તે વ૦ દિ૦ પક્ષની તેરમી તિથિ એટલે તેરશની તિથિ આવેલી હતી. ભગવાનને સ્વર્ગમાંથી ચ્યવ્યાને અને દેવાનંદા માહણીના ગર્ભમાં આવ્યાને એકંદરે કૂલ બાશી રાત દિવસો વીતી ગયાં હતાં અને તેરશને દિસસે ત્ર્યાશીમો રાતદિવસ ચાલતો હતો, તે ત્ર્યાશીમા દિવસની બરાબર મધરાતે એટલે આગલી રાતનો છેડો અને પાછલી રાતની શરૂઆત થતી હતી એવે સમયે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ આવતાં હિતાનુકમ્પક એવા હરિણેગમેસી દેવે શક્રની આજ્ઞાથી માહણકુંડગ્રામ નગરમાંથી કોડાલ ગોત્રના રિષભ-દત્ત બ્રાહ્મણની ભારજા જાલંધર ગોત્રની દેવાનંદા બ્રાહ્મણીની કૂખમાંથી ભગવંતને ખસેડીને ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ નગરમાં જ્ઞાતવંશના ક્ષત્રિયોમાંના કાશ્યપગોત્રના સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયની ભારજા વાસિષ્ઠ ગોત્રની ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની કૂખમાં લેશ પણ પીડા ન થાય એ રીતે બરાબર ગોઠવી દીધા.

૩૧ શ્રમણ ભગવંત મહાવીર ત્રણ જ્ઞાનથી યુક્ત પણ હતા. ૧ 'હું લઇ જવાઈશ'

એમ તેઓ જાણે છે, ૨ 'હું લઈ જવાઉં છું' એમ તેઓ જાણતા નથી અને ૩ 'હું લઈ જવાઇ ચૂકયો' એમ તેઓ જાણે છે.

૩૨ જે રાત્રે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને જાલંધર ગોત્રવાળી દેવાનંદા માહણીની કૂખમાંથી ઉપાડીને વાસિષ્ઠ ગોત્રવાળી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની કૂખમાં ગર્ભપણે ગોઠવી દીધા તે રાત્રે એ દેવાનંદા માહણી પોતાની પથારીમાં સૂતીજાગતી ઉંઘતી ઉંઘતી પડી હતી અને તે દશામાં એણીએ, પોતાને આવેલાં આ એ પ્રકારનાં ઉદાર કલ્યાણરૂપ શિવરૂપ ધન્ય મંગલ કરનારાં શોભાવાળાં એવાં ચૌદ મહાસ્વપ્નો ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી હરી ગઇ એવું જોયું અને એમ જોઇને તેણી જાગી ગઈ. તે ચૌદ સ્વપ્નો આ પ્રમાણે છે. હાથી, વૃષભ વગેરે ઉપર પ્રમાણેની ગાથામાં કહેલાં છે.

૩૩ હવે જે રાત્રે શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને જાલંધર ગોત્રવાળી દેવાનંદા માહણીની કૂખમાંથી ઉપાડીને વાસિષ્ઠ ગોત્રવાળી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની કૂખમાં ગર્ભપણે ગોઠવવામાં આવ્યા તે રાત્રે તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી પોતાના તે તેવા પ્રકારના વાસઘરમાં રહેલી હતી; જે વાસઘર–સૂવાનો ઓરડો–અંદરથી ચિત્રામણવાળું હતું, બહારથી ધોળેલું, ઘસીને ચકચકિત કરેલું અને સૂંવાળું બનાવેલું હતું તથા એમાં ઊંચે ઉપરના ભાગની છતમાં ભાતભાતનાં ચિત્રો દોરેલાં હતાં, ત્યાં મણિ અને રતનના દીવાને લીધે અંધારું નાસી ગએલું હતું, એ વાસઘરની નીચેની ફરસબંધી તદ્દન સરખી હતી અને તે ઊપર વિવિધ પ્રકારના સાથિયા વગેરે કોરીને તેને વધુ સુંદર બનાવવામાં આવેલી હતી, ત્યાં પાંચે રંગનાં સુંદર સુગંધી ફૂલો જ્યાં ત્યાં વેરીને તે ઓરડાને સુગંધિત બનાવેલો હતો, કાળો અગર, ઉત્તમ કુંદરૂ, તુરકીધૂપ વગેરે વિવિધ પ્રકારના ધૂપો ત્યાં સળગતા રહેતા હોવાથી એ ઓરડો મઘમઘી રહ્યો હતો અને તે ધૂપોમાંથી પ્રગટ થતી સુગંધીને લીધે તે ઓરડો સુંદર બનેલો હતો, બીજા પણ સુગંધી પદાર્થો ત્યાં રાખેલા હોવાથી તે, સુગંધ સુગંધ થઈ રહ્યો હતો અને જાણે કે કોઈ ગંધની વાટની પેઠે અતિશય મહેકી રહ્યો હતો.

તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી તેવા ઉત્તમ સુશોભિત ઓરડામાં તે તેવા પ્રકારની પથારીમાં પડી હતી. જે પથારી ઉપર સૂનારના આખા શરીરના માપનું ઓશીકું મૂકી રાખેલ હતું, બન્ને બાજુએ–માથા તરફ અને પગ તરફ–પણ ઓશીકાં ગોઠવેલાં હતાં, એ પથારી બન્ને બાજુથી ઉંચી હતી અને વચ્ચે નમેલી તથા ઊંડી હતી; વળી, ગંગા નદીના કાંઠાની રેતી પગ મૂકતાં જેમ સૂંવાળી લાગે એવી એ પથારી સૂંવાળી હતી, એ પથારી ઉપર ધોએલો એવો અળસીના કપડાનો ઓછાડ બીછાવેલો હતો, એમાં રજ ન પડે માટે આખી પથારી ઉપર એક મોટું કપડું ઢાંકેલું હતું, મચ્છરો ન આવે માટે તેની ઉપર રાતા કપડાની મચ્છરદાની બાંધેલી હતી, એવી એ સુંદર, કમાવેલું ચામડું, રૂનાં પુંભડાં, બૂરની વનસ્પતિ, માખણ અને આકડાનું રૂ એ તમામ સૂંવાળી સ્તુઓની જેવી સૂંવાળી તથા સેજ–પથારી સજવાની કળાના નિયમ પ્રમાણે પથારીની આસપાસ અને ઉપર

પણ સુગંધી ફૂલો, સુગંધી ચૂર્ણો વેરેલાં હોવાથી સુગંધિત બનેલી તે પથારીમાં પડેલી સૂતીજાગતી અને ઉંઘતી ઉંઘતી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી આગલી રાતનો અંત આવતાં અને પાછલી રાતની શરૂઆત થતાં બરાબર મધરાતે, આ એ પ્રકારનાં ઉદાર ચૌદ મહાસ્વપ્નોને જોઇને જાગી ગઈ. તે ચૌદ મહાસ્વપ્નો આ પ્રમાણે છે: ૧ હાથી, ૨ વૃષભ, ૩ સિંહ, ૪ અભિષેક, ૫ માળા, ૬ ચંદ્ર, ૭ સૂર્ય, ૮ ધ્વજ, ૯ કુંભ, ૧૦ પદ્મોથી ભરેલું સરોવર, ૧૧ સમુદ્ર, ૧૨ વિમાન કે ભવન, ૧૩ રતનોનો ઢગલો અને ૧૪ અગ્નિ.

૩૪ હવે તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ સૌથી પહેલાં સ્વપ્નામાં હાથીને જોયો, એ હાથી ભારે ઓજવાળો, ચાર દાંતવાળો, ઊંચો, ગળી ગયેલા ભારે મેઘની સમાન ધોળો તથા ભેગો કરેલો મોતીનો હાર, દૂધનો દરિયો, ચંદ્રનાં કિરણો, પાણીનાં બિંદુઓ, રૂપાનો મોટો પહાડ એ બધા પદાર્થો જેવો ધોળો હતો. એ હાથીના ગંડસ્થળમાંથી સુગંધી મદ ઝર્યા કરે છે અને સુગંધથી ખેંચાયેલા ભમરાઓ ત્યાં ટોળે મળ્યા છે એવું એના કપોળનું મૂળ છે, વળી, એ હાથી દેવોના રાજાના હાથી જેવો છે–ઐરાવણ હાથી જેવો છે, તથા પાણીથી પરિપૂર્ણ રીતે ભરેલા વિપુલ મેઘની ગર્જના જેવો ગંભીર અને મનોહર એવો એ હાથીનો ગુલગુલાટ છે તથા એ હાથી શુભ છે, તમામ જાતનાં શુભ લક્ષણોથી અંકિત છે તથા એ હાથીના સાથળ ઉત્તમ છે એવા હાથીને ત્રિશલાદેવી સ્વપ્નામાં જુએ છે. ૧

૩૫ ત્યાર પછી વળી, ધોળાં કમળની પાંખડીઓના ઢગલાથી પણ વધારે રૂપની પ્રભાવાળા, કાંતિના અંબારના ફેલાવાના લીધે સર્વ બાજુઓને દીપાવતા, જેની કાંધ જાણે કે અતિશય શોભાને લીધે હલહલ ન થતી હોય એવી કાંતિવાળી શોભતી અને મનોહર કાંધ વાળા તથા જેની રુંવાટી ઘણી પાતળી ચોકખી અને સૂંવાળી છે અને એવી રુંવાટીને લીધે જેની કાંતિ ચકચકિત થાય છે એવા, જેનું અંગ સ્થિર છે, બરાબર બંધાયેલ છે, માંસથી ભરેલ છે, તગડું છે, લઠ્ઠ છે અને બરાબર વિભાગવાર ઘડાયેલ છે એવા સુંદર અંગવાળા, જેનાં શિંગડાં બરાબર પૂરાં ગોળ, લઠ્ઠ, બીજા કરતાં વિશેષતાવાળાં, ઉત્કૃષ્ટ, અણીદાર અને ઘીએ ચોપડેલાં છે એવા ઉત્તમ શિંગડાવાળા તથા દેખાવમાં ગભરુ અને ઉપદ્રવ નહીં કરનાર એવા તથા જેના દાંત બધા બરાબર એક સરખા, શોભતા અને ધોળા છે એવા સુંદર દાંતવાળા, વળી, ન ગણી શકાય એટલા ગુણવાળા અને મંગલમય સુખવાળા એવા વૃષભને–બળદને ત્રિશલા દેવી બીજા સ્વપ્નામાં જુએ છે. ૨

૩૬ પછી વળી, મોતીના હારનો ઢગલો, દૂધનો દરિયો, ચંદ્રનાં કિરણો, પાણીના બિંદુઓ અને રૂપાનો મોટો પહાડ એ બધાની સમાન ગોરા, રમણીય, દેખાવડા જેના પોંચા એટલે પંજા સ્થિર અને લઠ્ઠ–મજબૂત છે, જેની દાઢો ગોળ, ખુબ પુષ્ટ, વચ્ચે પોલાણ વગરની, બીજા કરતાં ચડીઆતી અને અણીવાળી છે, એવી દાઢો વડે જેનું મુખ સોહામણું દેખાય છે એવા, તથા જેના બન્ને હોઠ ચોકખાઇવાળા, ઉત્તમ કમળ જેવા કોમળ,

બરાબર આપસર, શોભાયમાન અને લષ્ટ છે એવા, રાતા કમળની પાંખડી જેવા કોમળ સુંવાળા તાળવાવાળા અને જેની ઉત્તમ જીભ બહાર લપલપાયમાન–લટકતી–છે, એવા, જેની બન્ને આંખો સોનીની મૂસમાં પડેલા તપાવેલા ઉત્તમ સોનાની પેઠે હલહલ કરે છે, બરાબર ગોળ છે તથા ચોકખી વીજળીની પેઠે ઝગારા માર્યા કરે છે એવી ઉત્તમ આંખવાળા, વિશાળ અને ખુબ પુષ્ટ ઉત્તમ સાથળવાળા, બરાબર પૂર્ણપણે ભરાવદાર એવા જેનાં ચોકખાં કાંધ છે એવા, તથા જેની યાળ–કેસરાવળી–કોમળ, ધોળી, પાતળી, સુંદર લક્ષણવાળી, અને ફેલાયેલી છે એવી યાળના આડંબરથી જે શોભિત છે એવા, જેનું પૂછડું ઊંચું, પછાડીને ઊંચું કરેલ હોવાથી ગોળાકારે વળેલું અને સુંદર છે એવા, સૌમ્ય, સૌમ્ય દેખાવદાર, ગેલ કરતા, આકાશમાંથી ઊતરતા અને પોતાના મોંમાં પેસતા તથા નહોર જેના ભારે અણીવાળા છે એવા તથા જાણે કે મુખની શોભાએ પોતાનો પાલવ ન ફેલાવેલો હોય એવી સુંદર લટકતી જીભવાળા સિંહને તે ત્રિશલા ત્રીજે સ્વપ્ને જુએ છે. ૩

૩૭ ત્યાર પછી વળી, તે પૂર્ણચંદ્રમુખી ત્રિશલા દેવી ચોથે સ્વપ્ને લક્ષ્મીદેવીને જુએ છે. એ લક્ષ્મીદેવી ઊંચા પહાડ ઉપર ઉગેલા ઉત્તમ કમળના આસન પર બરાબર બેઠેલી છે, સુંદર રૂપવાળી છે, એના બન્ને પગના ફણા બરાબર ગોઠવાયેલા સોનાના કાચબા જેવા ઉંચા છે. અતિ ઉંચાં અને પુષ્ટ એવાં અંગૂઠા તથા આંગળીઓમાં એના નખ જાણે રંગેલા ન હોય એવા લાલ, માંસથી ભરેલા, ઉંચા પાતળા, તાંબા સમાન રાતા અને કાંતિથી ચમકદાર છે. કમળની પાંદડીઓ જેવી સૂંવાળી એના હાથ અને પગની કોમળ અને ઉત્તમ આંગળીઓ છે. એની બન્ને જાંઘો ચડઊતર પ્રમાણે મોથના વળાંકની પેઠે ગોળ વળાંકવાળી છે, શરીર પુષ્ટ હોવાથી એના બન્ને ઘુંટણ બહાર દેખાતા નથી, એના સાથળ ઉત્તમ હાથીની સૂંઢ જેવા પુષ્ટ છે તથા એણે કેડ ઉપર સોનાનો કંદોરો પહેરેલો છે એવી એણીની કેડ કાંતિવાળી અને વિશાળ ઘેરાવાવાળી છે. જેણીના શરીર ઉપરનાં રુંવાટાં ઉત્તમ આંજણ, ભમરાનું ટોળું, મેઘનું જૂથ, એ બધાં જેવાં શ્યામ તથા સીધાં, બરાબર સરખાં, આંતરા વિના લગોલગ ઉગેલાં, અતિશય પાતળાં, સુંદર મનોહર સૂંવાળાંમાં સૂંવાળા નરમ અને રમણીય છે, નાભિમંડળને લીધે જેણીનાં જઘન સુંદર વિશાળ અને સરસ લક્ષણવાળાં છે એવી, હથેળીમાં માઈ જાય તેવો પાતળો સુંદર ત્રિવલીવાળો જેણીના શરીરનો મધ્યભાગ છે એવી, અંગે અંગે વિવિધ મણિનાં, રતનનાં, પીળા સોનાનાં, ચોકખા લાલ સોનાનાં જેણીએ આભરણો અને ભૂષણો સજેલાં છે એવી, જેણીનાં સ્તનયુગલ ઝળહળતા છે, નિર્મળ કળશની સમાન ગોળ અને કઠણ છે, મોતીના હારથી તથા કુંદ–મોગરા વગેરેનાં ફૂલોની માળાથી સજેલાં છે એવી, વચ્ચે વચ્ચે જ્યાં શોભે ત્યાં પન્નાનાં નંગો જડેલાં હોઈને શોભાયમાન બનેલા તથા આંખને ગમે તેવી રીતે મોતીનાં ઝુમખાં લટકતાં હોઈને વિશેષ ચમકતા એવા મોતીના હારથી સુશોભિત એવી, છાતી ઉપર પહેરેલી ગીનીની માળાથી વિરાજિત એવી, તથા ગળામાં પહેરેલા મણિસૂત્રથી સોહામણી એવી તે લક્ષ્મીદેવીએ ખભા સુધી લટકતાં ચમકતાં બે કુંડલને પહેરેલાં છે તેથી વધારે સોહામણા

તથા સરસ કાંતિવાળા બનેલા અને જાણે કે મુખનો કુટુંબી-સગો-જ ન હોય એવી રીતે મુખ સાથે એકાકાર થયેલા એવા શોભાગુણના સમુદાય વડે તે વધુ શોભીતી લાગે છે, તેનાં લોચન કમળ જેવાં નિર્મળ વિશાળ અને રમણીય છે એવી, કાંતિને લીધે ઝગારા મારતા બન્ને હાથમાં કમળો રાખેલાં છે અને કમળોમાંથી મકરંદનાં પાણીનાં ટીપાં ટપક્યાં કરે છે એવી, ગરમી લાગે છે માટે નહીં પણ માત્ર મોજને ખાતર વીંજાતા પંખાવડે શોભતી એવી, એકદમ છૂટા છૂટા ગૂંચ વિનાના, કાળા, ઘટ્ટ, ઝીણા-સૂંવાળા અને લાંબાવાળ વાળો એનો કેશકલાપ છે એવી, પદ્મદ્રહના કમળ ઉપર નિવાસ કરતી અને હિમવંત પર્વતના શિખર ઊપર દિગ્ગજોની વિશાળ અને પુષ્ટ સૂંઢમાંથી નીકળતા પાણીવડે જેણીનો અભિષેક થયા કરે છે એવી ભગવતી લક્ષ્મીદેવીને ત્રિશલા રાણી ચોથે સ્વપ્ને જૂએ છે. ૪

૩૮ પછી વળી, પાંચમે સ્વપ્ને આકાશમાંથી નીચે પડતી માળાને જૂએ છે. મંદારનાં તાજાં ફૂલો ગુંથેલાં હોઇને એ માળા સુંદર લાગે છે, એમાં ચંપો, આસોપાલવ, પુંનાગ, નાગકેસર, પ્રિયંગુ, સરસડો, મોગરો, મલ્લિકા, જાઈ, જૂઇ, અંકોલ, કૂજો, કોરંટકપત્ર, મરવો—ડમરો, નવમાલિકા, બકુલ, તિલક, વાસંતીવેલ, સૂર્યવિકાસી કમળો ચંદ્રવિકાસી કમળો, પાટલ, કુંદ, અતિમુક્તક, સહકાર-આંબો એ બધાં કેટલાંક વૃક્ષો અને કેટલીક વેલડી—લતા—ઓ તથા કેટલાક ગુચ્છાઓનાં ફૂલો ગુંથીને એ માળા બનેલી હોવાથી ઘણી જ સુગંધવાળી છે તથા એ માળાની અનોપમ મનોહર સુગંધને લીધે દશે દિશાઓ મહેક મહેક થઈ રહી છે, વળી, એ માળામાં તમામ ઋતુમાં ખિલતાં સુગંધી ફૂલો ગુંથેલાં છે, અર્થાત્ એમાં છએ ઋતુમાં ખિલતાં ફૂલોની માળાઓ મળેલી છે, માળાનો મુખ્યવર્ણ ધોળો છે છતાં તેમાં બીજાં બીજાં રંગબેરંગી ફૂલો ભળેલાં હોવાથી તે વિવિધ રંગી શોભાયમાન અને મનોહર દીસે છે તથા એમાં વિવિધ ભાતો પડે એ રીતે ફૂલો ગોઠવેલાં છે એથી એ અચરજ પમાડે એવી લાગે છે, વળી, એ માળામાં ઊપર નીચે આગળ પાછળ એમ બધી બાજુઓમાં ગણગણાટ કરતાં ષટ્પદ, મધમાખી અને ભમરાઓનાં ટોળાં મળેલાં છે એથી એ માળાના તમામ ભાગો ગુંજતા જણાય છે એવી એ માળા આકાશમાંથી નીચે આવતી દેખાય છે. ૫

૩૯ હવે છટ્ઠે સ્વપ્ને માતા ચંદ્રને જુએ છે. એ ચંદ્ર ગાયનું દૂધ, પાણીનાં ફીણ, પાણીનાં બિંદુઓ અને રૂપાનો ઘડો એ બધાની જેવો વર્ણે-રંગે ધોળો છે, શુભ છે, હૃદય અને નયન એ બન્નેને ગમે એવો છે, બરાબર સંપૂર્ણ-પૂરેપૂરો છે, ગાઢાં અને ઘેરાં અંધારાંવાળાં સ્થળોને અંધારાં વગરનાં બનાવનાર એવો એ ચંદ્ર છે તથા પક્ષ પૂરો થતાં એટલે શુક્લપક્ષ પૂરો થતાં છેલ્લે દિવસે જેની આનંદ આપનારી તમામ કળાઓ પૂરેપૂરી રીતે ખિલી નીકળે છે એવો, કુમુદનાં વનોને ખિલવનાર, રાત્રિને શોભાવનાર, ચોકખા કરેલા દર્પણના કાચ જેવો ચમકતો, હંસ સમાન ધોળા વર્ણવાળો, તારા અને

નક્ષત્રોમાં પ્રધાન, તથા તેમને શોભાવનાર, અંધારાંનો શત્રુ, કામદેવના બાણોને ભરવાના ભાથા સમાન, દરિયાનાં પાણીને ઊછાળનારો, દૂમણી અને પતિ વગરની વિરહીસ્ત્રીઓને ચંદ્ર પોતાનાં કિરણોવડે સૂકવી નાખે છે એવો, વળી, એ ચંદ્ર સૌમ્ય અને સુંદર રૂપવાળો છે, વળી વિશાળ ગગનમંડળમાં સૌમ્ય રીતે ફરતો તે, જાણે ગગનમંડળનું હાલતું ચાલતું તિલક ન હોય એવો, રોહિણીના મનને સુખકર એવો એ રોહિણીનો ભરથાર છે એવા, સારી રીતે ઉલ્લસતા એ પૂર્ણચંદ્રને તે ત્રિશલાદેવી સ્વપ્નમાં જુએ છે. ૬

૪૦ ત્યાર પછી વળી, અંધારાં પડળોને ફોડી નાખનાર, તેજથી ઝળહળતો, રાતો આસોપાલવ, ખિલેલાં કેસુડાં, પોપટની ચાંચ, ચણોઠીનો અડધો લાલભાગ એ બધાનાં રંગ જેવો લાલચોળ, કમળનાં વનોને ખિલવનાર, વળી, જ્યોતિષચક્ર ઊપર ફરનારો હોવાથી તેના લક્ષણને જણાવનાર, આકાશતળમાં દીવા જેવો, હિમનાં પડળોને ગળે પક-ડનાર એટલે ગાળી નાખનાર, ગ્રહમંડળનો મુખ્ય નાયક, રાત્રિનો નાશ કરનાર, ઊગતાં અને આથમતાં ઘડીભર બરાબર સારી રીતે જોઇ શકાય એવો, બીજે વખતે જેની સામે જોઇ જ ન શકાય એવા રૂપવાળો, તથા રાત્રિમાં ઝપાટાબંધ દોડતા ચોર જાર વગેરેને અટકાવનાર, ઠંડીના વેગને હઠાવી નાખનાર, મેરૂપર્વતની આસપાસ નિરંતર ફેરા ફરનાર, વિશાળ અને ચમકતા ચંદ્ર તારા વગેરેની શોભાને પોતાનાં હજાર કિરણોવડે દાબી દેનાર એવા સૂર્યને માતા સાતમે સ્વપ્ને જુએ છે. ૭

૪૧ ત્યાર પછી વળી, ઉત્તમ સોનાના દંડની ટોચ ઉપર બરાબર બેસાડેલો, ભેગાં મળેલાં નીલાં રાતાં પીળાં અને ધોળાં તથા સુંવાળાં, વળી, પવનને લીધે લહેરખીઓ લેતાં જેને માથે મોરપીંછાં વાળની પેઠે શોભી રહ્યાં છે એવા ધ્વજને માતા આઠમે સ્વપ્ને જુએ છે, એ ધ્વજ અધિક શોભાવાળો છે. જે ધ્વજને મથાળે–ઉપરના ભાગમાં–સ્ફટિક અથવા તોડેલો શંખ, અંકરત્ન, મોગરો, પાણીનાં બિંદુઓ અને રૂપાનો કળશ એ બધાની જેવા ધોળા રંગનો શોભતો સિંહ શોભી રહેલ છે જાણે કે એ સિંહ ગગનતળને ફાડી નાખવાને ફાળ ભરતો ન હોય એવો દેખાય છે એવો એ ધ્વજ છે તથા એ ધ્વજ, સુખકારી મંદમંદ પવનને લીધે ફરફરી રહેલ છે, ઘણો મોટો છે અને માણસોને એ ભારે દેખાવડો લાગે છે. ૮

૪૨ ત્યાર પછી વળી, ઊત્તમ કંચનની જેવા ઊજળા રૂપવાળો, ચોકખા પાણીથી ભરેલો, ઉત્તમ, ઝગારા મારતી કાંતિવાળો કમળોના જત્થાથી ચારે બાજુ શોભતો એવો રૂપાનો કળશ માતાને નવમે સ્વપ્ને દેખાય છે, તમામ પ્રકારના મંગલના ભેદો એ કળશમાં ભેગા થયેલા છે એવો એ સર્વ મંગલમય છે, ઉત્તમ રત્નોને જડીને બનાવેલા કમળ ઊપર એ કળશ શોભી રહેલ છે, જેને જોતાં જ આંખ ખુશખુશ થઇ જાય છે એવો એ રૂપાળો છે, વળી, એ પોતાની પ્રભાને ચારે કોર ફેલાવી રહ્યો છે, તમામ દિશાઓને

બધી બાજુએ ઊજળી કરી રહ્યો છે, પ્રશસ્ત એવી લક્ષ્મીનું એ ઘર છે, તમામ પ્રકારનાં દૂષણો વિનાનો છે, શુભ છે, ચમકિલો છે, શોભાવડે ઉત્તમ છે, તથા તમામ ઋતુનાં સુગંધી ફૂલોની માળાઓ એ કળશના કાંઠા ઊપર મૂકેલી છે એવા રૂપાના પૂર્ણકળશને તે માતા જુએ છે. ૯

૪૩ ત્યાર પછી વળી, પદ્મસરોવર નામના સરોવરને માતા દસમા સ્વપ્નમાં જુએ છે, એ સરોવર, ઊગતા સૂર્યનાં કિરણોથી ખિલેલાં હજાર પાંખડીવાળાં—સહસ્રદલ—મોટાં કમળોને લીધે સુગંધિત બનેલ છે, એમાં કમળોનાં રજકણો પડેલાં હોવાથી એનું પાણી પિંજરા રંગનું એટલે પીળું તથા રાતું દેખાય છે, એ સરોવરમાં ચારે કોર ઘણા બધા જળચર જીવો ફરી રહ્યા છે, માછલાં એ સરોવરનું અઢળક પાણી પીધા કરે છે, વળી, ઘણું લાંબું પહોળું અને ઊંડું એ સરોવર સૂર્યવિકાસી કમળો, ચંદ્રવિકાસી કુવલયો, રાતાં કમળો, મોટાં કમળો, ઊજળાં કમળો, એવાં અનેક પ્રકારનાં કમળોની વિસ્તારવાળી, ફેલાતી વિવિધરંગી શોભાઓને લીધે જાણે કે બગારા મારતું હોય એવું દેખાય છે, સરોવરની શોભા અને રૂપ ભારે મનોહર છે, ચિત્તમાં પ્રમોદ પામેલા ભમરાઓ, માતેલી—મત્ત—મધમાખીઓ એ બધાનાં ટોળાં કમળો ઊપર બેસી તેમનો રસ ચૂસી રહ્યાં છે એવા એ સરોવરમાં મીઠો અવાજ કરનારા કલહંસો, બગલાંઓ, ચક્રવાઓ, રાજહંસો, સારસો ગર્વથી મસ્ત બનીને તેના પાણીનો ઉપયોગ કરે છે તથા વિવિધ પ્રકારનાં પક્ષીઓનાં નરમાદાનાં જોડકાં એ સરોવરનાં પાણીનો હોંશે હોંશે ઉપયોગ કરે છે એવું એ સરોવર કમલિનીનાં પાંદડાં ઉપર બાઝેલાં મોતી જેવાં દેખાતાં પાણીનાં ટીપાંઓ વડે ચિત્રોવાળું દેખાય છે, વળી એ સરોવર, જોનારનાં હૃદયોને અને લોચનોને શાંતિ પમાડે છે એવું છે એવા અનેક કમળોથી રમણીય દેખાતા એ સરોવરને માતા દસમે સ્વપ્ને દેખે છે. ૧૦

૪૪ ત્યાર પછી વળી, માતા અગિયારમે સ્વપ્ને ક્ષીરોદ સાગરને—દૂધના દરિયાને જુએ છે. એ ક્ષીરોદસાગરનો મધ્યભાગ, જેવી ચંદ્રનાં કિરણોના સમૂહની શોભા હોય તેવી શોભાવાળો છે એટલે અતિઊજળો છે, વળી, એ ક્ષીરોદસાગરમાં ચારે બાજુ પાણીનો ભરાવો વધતો વધતો હોવાથી એ બધી બાજુએ ઘણો ઊંડો છે, એનાં મોજાં ભારે ચપળમાં ચપળ અને ઘણાં ઊંચાં ઊછળતાં હોવાથી એનું પાણી ડોલ્યા જ કરે છે, તથા જ્યારે ભારે પવનનું જોર હોય છે ત્યારે પવન એનાં મોજાંની સાથે જોરથી અથડાય છે તેથી મોજાં જાણે જોરજોરથી દોડવા લાગે છે, ચપળ બને છે, એથી એ સ્પષ્ટ દીસતા તરંગો આમતેમ નાચતા હોય એવો દેખાવ થાય છે તથા એ તરંગો ભયભીત થયા હોય એમ અતિક્ષોભ પામેલા જેવા દેખાય છે એવા એ સોહામણા નિર્મળ ઉદ્ધત કલ્લોલોના મેળાપને લીધે જોનારને એમ જણાય છે કે જાણે ઘડીકમાં એ દરિયો કાંઠા તરફ દોડતો આવે છે અને ઘડીકમાં વળી એ પોતા તરફ પાછો હઠી જાય છે એવો એ ક્ષીરોદસાગર ચમકતો અને રમણીય દેખાય છે, એ દરિયામાં રહેતા મોટા મોટા મગરો, મોટા મોટા મચ્છો, તિમિ, તિમિંગલ, નિરુદ્ધ અને તિલતિલિય નામના જળચરો પોતાનાં

પૂછડાંને પાણી સાથે અફળાવ્યા કરે છે એથી એનાં ચારે બાજુ કપૂરની જેવાં ઊજળાં ફીણ વળે છે અને એ દરિયામાં મોટી મોટી ગંગા જેવી મહાનદીઓના પ્રવાહો ભારે ધસારાબંધ પડે છે, એ વેગથી પડતા પ્રવાહોને લીધે એમાં ગંગાવર્ત નામની ભમરીઓ પેદા થાય છે, એ ભમરીઓને લીધે ભારે વ્યાકુળ થતાં દરિયાનાં પાણી ઊછળે છે, ઊછળીને પાછાં ત્યાં જ પડે છે, ભમ્યા કરે છે–ઘુમરી લે છે, એવાં ઘુમરીમાં ચક્કર ચક્કર ફરતાં એ પાણી ભારે ચંચળ જણાય છે એવા એ ક્ષીરસમુદ્રને શરદઋતુના ચંદ્રસમાન સૌમ્યમુખવાળી તે ત્રિશલા માતા અગિયારમે સ્વપ્ને જુએ છે. ૧૧

૪૫ ત્યાર પછી વળી, માતા બારમે સ્વપ્ને ઉત્તમ દેવવિમાનને જુએ છે, એ દેવવિમાન ઊગતા સૂર્યમંડલની જેવી ચમકતી કાંતિવાળું છે, ઝળહળતી શોભાવાળું છે, એ વિમાનમાં ઉત્તમ સોનાના અને મહામણિઓના સમૂહમાંથી ઘડેલા ઉત્તમ એક હજાર અને આઠ ટેકા–થાંભલા–મૂકેલા છે તેથી એ ચમકતું દેખાતું વિમાન આકાશને વિશેષ ચમકતું બનાવે છે, એવું એ વિમાન સોનાના પતરામાં જડેલા લટકતા મોતીઓના ગુચ્છાઓથી વિશેષ ચમકિલું દેખાય છે, તથા એ વિમાનમાં ચળકતી દિવ્યમાળાઓ લટકાવેલી છે, વળી એમાં વૃક, વૃષભ, ઘોડો, પુરુષ, મગર, પક્ષી, સાપ, કિન્નરો, રુરુમૃગો, શરભ, ચમરી ગાય, વિશેષ પ્રકારનાં જંગલી જનાવરો, હાથી, વનની વેલડી, કમળવેલ વગેરેનાં વિવિધ ભાતવાળાં ચિત્રો દોરેલાં છે તથા એમાં ગંધર્વો ગાઇ રહ્યા છે અને વાજાં વગાડી રહ્યા છે તેથી એમના અવાજોથી એ પૂરેપૂરું ગાજતું દેખાય છે, વળી, પાણીથી ભરેલા વિપુલ મેઘની ગર્જનાના જેવા અવાજવાળા નિત્ય ગાજતા દેવદુંદુભિના મોટા અવાજવડે જાણે આખાય જીવલોકને એ વિમાન ન ભરી દેતું હોય એવું એ ગાજે છે, કાળો અગર, ઉત્તમ કંદરૂ–કિન્નરૂ, તુરકી ધૂપ વગેરે બળતા ધૂપોને લીધે મઘમઘી રહેલું એ વિમાન ગંધના ફેલાવાને લીધે મનોહર લાગે છે અને એ નિત્ય પ્રકાશવાળું, ધોળું, ઊજળી પ્રભાવાળું, દેવોથી શોભાયમાન, સુખોપભોગરૂપ એવું ઉત્તમોત્તમ વિમાન તે ત્રિશલાદેવી સ્વપ્નામાં જુએ છે. ૧૨

૪૬ ત્યાર પછી, માતા ત્રિશલા તેરમે સ્વપ્ને તમામ પ્રકારના રત્નોના ઢગલાને જુએ છે. એ ઢગલો ભોંતળ ઊપર રહેલો છે છતાં ગગનમંડળના છેડાને પોતાના તેજથી ચકચકિત કરે છે, એમાં પુલક, વજ્ર, ઇંદ્રનીલ, સાસગ, કર્કેતન, લોહિતાક્ષ, મરકત, મસારગલ્લ, પ્રવાલ, સ્ફટિક, સૌગંધિક, હંસગર્ભ, અંજન, ચંદનપ્રભ વગેરે ઉત્તમ રત્નોનો રાશિ સરસ રીતે ગોઠવાયેલો છે, રત્નોનો એ ઢગલો ઊંચો મેરુપર્વત જેવો લાગે છે, એવાં રત્નોના રાશિ–ઢગલાને તે ત્રિશલા દેવી તેરમે સ્વપ્ને જુએ છે. ૧૩

૪૭ પછી વળી, ચૌદમે સ્વપ્ને માતા ત્રિશલા અગ્નિને જુએ છે. એ અગ્નિની જ્વાલાઓ ખુબખુબ ફેલાયેલ છે તથા એમાં ધોળું ઘી અને પીળાશ પડતું મધ વારંવાર છંટાતું હોવાથી એમાંથી મુદ્દલ ધૂમાડો નીકળતો નથી એવો એ અગ્નિ ધખધખી રહ્યો

છે, એની ધખધખતી જલતી જ્વાલાઓને લીધે તે સુંદર લાગે છે, વળી, એની નાની મોટી ઝાળો—જ્વાલાઓ—નો સમૂહ એક બીજીમાં મળી ગયા જેવો જણાય છે તથા જાણે કે ઊંચે ઊંચે સળગતી ઝાળોવડે એ અગ્નિ કોઈ પણ ભાગમાં આકાશને પકવતો ન હોય એવો દેખાતો એ અતિશય વેગને લીધે ચંચળ દેખાય છે. તે ત્રિશલા માતા ચૌદમે સ્વપ્ને એવા અગ્નિને જુએ છે. ૧૪

૪૮ એ પ્રમાણે ઊપર વર્ણવ્યાં એવાં એ શુભ, સૌમ્ય, જોતાં પ્રેમ ઊપજે એવાં, સુંદર રૂપવાળાં—રૂપાળાં સ્વપ્નોને જોઇને, કમળની પાંખડી જેવાં નેત્રવાળાં અને હરખને લીધે અંગ ઊપરનું જેમનું રૂંવેરૂંવું ખડું થયેલ છે તેવાં દેવી ત્રિશલા માતા પોતાની પથારીમાં જાગી ગયાં.

જે રાતે મોટા જશવાળા અરિહંત—તીર્થંકર, માતાની કૂખમાં ગર્ભરૂપે આવે છે તે રાતે તીર્થંકરની બધી માતાઓ એ ચૌદ સ્વપ્નોને જુએ છે.

૪૯ ત્યાર પછી, આ એ પ્રકારના ઉદાર ચૌદ એવા મહાસ્વપ્નો જોઇને જાગેલી છતી તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી ભારે હરખ પામી, યાવત્ તેનું હૃદય આનંદને લીધે ધડકવા લાગ્યું તથા મેહની ધારાઓથી છંટાયેલ કદંબનું ફૂલ જેમ ખિલી ઉઠે તેમ તેણીનાં રૂંવેરૂંવાં આખા શરીરમાં ખિલી ઉઠયાં એવી એ ત્રિશલા રાણી પોતાને આવેલાં એ સ્વપ્નોને સાધારણ રીતે યાદ કરે છે, એ રીતે બરાબર યાદ કરીને પોતાની પથારીમાંથી ઉભાં થાય છે, ઉભાં થઈને પગ મૂકવાના પાદપીઠ—પાવઠા—ઊપર ઊતરે છે, ત્યાં ઊતરીને ધીમેધીમે અચપલપણે વેગ વગરની અને વિલંબ ન થાય એવી રાજહંસ સમાન ગતિએ ચાલતાં જ્યાં ક્ષત્રિય સિદ્ધાર્થનું શયન છે અને જ્યાં ક્ષત્રિય સિદ્ધાર્થ છે ત્યાં આવી પહોંચ્યાં, આવીને તે પ્રકારની કાનને મીઠી લાગે તેવી, પ્રીતિ પેદા કરે તેવી, મનને ગમે તેવી, મનને પસંદ પડે તેવી, ઉદાર, કલ્યાણરૂપ, શિવ—શાંતિ—કરનારી, ધન્યરૂપ, મંગલ કરનારી એવી સોહામણી રૂડી રૂડી તથા હૃદયંગમ, હૃદયને આલ્હાદ કરે તેવી, પ્રમાણસર મધુર અને મંજુલ ભાષાવડે વાતચિતો કરતાં કરતાં તેઓ ક્ષત્રિય સિદ્ધાર્થને જગાડે છે.

૫૦ ત્યાર પછી, ક્ષત્રિય સિદ્ધાર્થની અનુમતિ પામેલાં તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી વિવિધ પ્રકારનાં મણિ અને રત્નોને જડીને ભાતીગળ બનાવેલા—ચિત્રવાળા ભદ્રાસનમાં બેસે છે. બેસીને વિસામો લઈ ક્ષોભરહિત બની સુખાસનમાં સારી રીતે બેઠેલાં તે ક્ષત્રિયાણી સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય પ્રત્યે તે તે પ્રકારની ઇષ્ટ યાવત્ મધુર ભાષાવડે વાત કરતાં કરતાં આ પ્રમાણે બોલ્યાં:

૫૧ ખરેખર એમ છે કે હે સ્વામી! આજે હું તેવા પ્રકારના ઉત્તમ બિછાનામાં સૂતીજાગતી પડી હતી, તેવામાં ચૌદ સ્વપ્નોને જોઇને જાગી ગઈ. તે ચૌદ સ્વપ્નો હાથી વૃષભ વગેરે હતાં. તો હે સામી! એ ઉદાર એવા ચૌદ મહાસ્વપ્નોનું કોઇ હું માનું છું તેમ કલ્યાણરૂપ વિશેષ પ્રકારનું ફળ હશે?

૫૨ ત્યાર પછી, તે સિદ્ધાર્થ રાજા ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી પાસેથી એ વાત સાંભળીને સમજીને હર્ષવાળો અને સંતુષ્ટ ચિત્તવાળો થયો, આનંદ પામ્યો, તેના મનમાં પ્રીતિ થઇ, મન ઘણું પ્રસન્ન થઇ ગયું, હર્ષને લીધે તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું અને મેહુની ધારાથી છંટાયેલ કદંબના સુગંધી ફૂલની પેઠે તેનાં રોમ રોમ ઊભાં થઈ ગયાં. આ રીતે ખુબ રાજી થયેલો સિદ્ધાર્થ તે સ્વપ્નો વિશે એક સામટો સામાન્ય વિચાર કરે છે, તે સ્વપ્નો વિશે એક સામટો સામાન્ય વિચાર કરી પછી તે સ્વપ્નોનો નોખો નોખો વીગતથી વિચાર કરે છે, એ રીતે તે સ્વપ્નોનો નોખો નોખો વીગતથી વિચાર કરીને પછી તે પોતાની સ્વાભાવિક મતિસહિતના બુદ્ધિ વિજ્ઞાન વડે તે સ્વપ્નોના વિશેષ ફળનો નોખો નોખો નિશ્ચય કરે છે, તેમના વિશેષ ફળનો નોખો નોખો નિશ્ચય કરીને તેણે પોતાની ઈષ્ટ યાવત્ મંગળરૂપ, પરિમિત મધુર અને સોહામણી ભાષાવડે વાત કરતાં કરતાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીને આ પ્રમાણે કહ્યું:

૫૩ હે દેવાનુપ્રિયે ! તમે ઉદાર સ્વપ્નો દીઠાં છે, હે દેવાનુપ્રિયે ! તમે કલ્યાણરૂપ સ્વપ્નો દીઠાં છે, એ જ પ્રમાણે તમે જોયેલાં સ્વપ્નો શિવરૂપ છે, ધન્યરૂપ છે, મંગળરૂપ છે, ભારે સોહામણાં છે, એ તમે જોયેલાં સ્વપ્નો આરોગ્ય કરનારાં, તુષ્ટિ કરનારાં, દીર્ઘાયુષ્યનાં સૂચક અને કલ્યાણકારક છે. હે દેવાનુપ્રિયે! તમે મંગલ કરનારાં સ્વપ્નો દીઠાં છે. તે જેમકે; તમે જોયેલાં સ્વપ્નોથી આપણને હે દેવાનુપ્રિયે ! અર્થનો લાભ થવો જોઇએ. હે દેવાનુપ્રિયે ! ભોગનો લાભ થવો જોઈએ, પુત્રનો લાભ થવો જોઈએ એ જ રીતે સુખનો લાભ અને રાજ્યનો લાભ થવો જોઈએ. ખરેખર એમ છે કે હે દેવાનુપ્રિયે ! તમે નવ મહિના બરાબર પૂરા થયા પછી અને તે ઉપર સાડાસાત રાતદિવસ વીત્યા પછી અમારા કુલમાં ધ્વજ સમાન, અમારા કુલમાં દીવા સમાન એ જ પ્રમાણે કુલમાં પર્વત સમાન અચળ, કુલમાં મુગટ સમાન, કુલમાં તિલક સમાન, કુલની કીર્તિ કરનાર, કુલનો બરાબર નિર્વાહ કરનાર, કુલમાં સૂરજ સમાન, કુલના આધારરૂપ, કુલની વૃદ્ધિ કરનાર, કુલનો જશ વધારનાર, કુલને છાંયો આપનાર વૃક્ષસમાન અને કુલની વિશેષ વૃદ્ધિ કરનાર, એવા પુત્રને જન્મ આપશો. વળી, તે જનમનાર પુત્ર હાથેપગે સુકુમાળ, શરીરે અને પાંચે ઇંદ્રિયોથી પૂરો તથા જરાપણ ખોડ વગરનો હશે. તથા એ, શરીરનાં તમામ ઉત્તમ લક્ષણોથી એટલે હાથપગની રેખાઓ વગેરેથી અને વ્યંજનોથી એટલે તલ, મસ વગેરેથી યુક્ત હશે એના શરીરનું માન, વજન અને ઉંચાઈ એ પણ બધું બરાબર હશે તથા એ પુત્ર સર્વાંગે સુજાત, સુંદર, ચંદ્રસમાન સૌમ્યકાંતિવાળો, કાંત, પ્રિય લાગે એવો અને દર્શન કરવું ગમે એવો હશે અર્થાત્ હે દેવાનુપ્રિયે ! તમે ઉપર વર્ણવ્યા તેવા ઉત્તમ પુત્રને જનમ આપશો.

૫૪ વળી, તે પુત્ર જ્યારે પોતાનું બાળપણ પૂરું કરી ભણીગણી બરાબર ઘડાઈ-તૈયાર થઈ યૌવન અવસ્થાએ પહોંચશે ત્યારે શૂર થશે, વીર થશે, પરાક્રમી થશે, એની પાસે વિશાળ સેના તથા વાહનો વિપુલ થશે, અને તમારો એ પુત્ર રાજ્યનો ધણી એવો રાજા થશે.

માટે હે દેવાનુપ્રિયે! તમે જે મહાસ્વપ્નો દીઠાં છે તે બધાં ભારે ઉત્તમ છે એમ કહીને યાવત્ બે વાર પણ અને ત્રણ વાર પણ એમ કહીને તે સિદ્ધાર્થ રાજા, ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીની ભારે પ્રશંસા કરે છે.

૫૫ ત્યાર પછી તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી સિદ્ધાર્થ રાજા પાસેથી એ વાત સાંભળી–સમજી ભારે હરખાણી, સંતોષ પામી યાવત તેનું હૃદય પ્રફુલ્લ થઈ ગયું અને તે હાથની બન્ને હથેળીની દશે નખ ભેગા થાય એ રીતે મસ્તકમાં શિરસાવર્ત કરવા સાથે અંજલિ કરીને આ પ્રમાણે બોલી :

૫૬ હે સામી! એ એ પ્રમાણે છે, હે સામી! એ તમે કહ્યું તે પ્રમાણે છે, હે સામી! તમારું કહેણુ સાચું છે, હે સામી! તમારું વચન સંદેહ વિનાનું છે, હે સામી! હું એ તમારા કથનને વાંછું છું, હે સામી! મેં તમારા એ કથનને તમારા મુખથી નીકળતાં જ સ્વીકારી લીધું છે, હે સામી! તમારું મને ગમતું એ કથન મેં ફરી ફરીને વાંછેલ છે, જેમ તમે સ્વપ્નોના એ અર્થને બતાવો છો તેમ એ સાચા છે, એમ કરીને ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી સ્વપ્નોના અર્થને સારી રીતે સ્વીકારે છે, એ પ્રમાણે સ્વપ્નોના અર્થને સારી રીતે સ્વીકારીને સિદ્ધાર્થ રાજાની રજા લઈ તે વિવિધ પ્રકારનાં જડેલાં મણિ અને રત્નોની ભાતવાળા અદ્ભુત ભદ્રાસન ઉપરથી ઊભી થાય છે, ઊભી થઈને ધીમે ધીમે અચપલપણે, ઉતાવળ વગરની, વિલંબ કર્યા વગરની રાજહંસની જેવી ચાલથી ચાલતી એવી તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી જ્યાં પોતાનું બિછાનું છે ત્યાં આવી પહોંચે છે, ત્યાં આવી તે એમ કહેવા લાગી :

૫૭ મને આવેલાં તે ઉત્તમ પ્રધાન મંગલરૂપ મહાસ્વપ્નો, બીજાં પાપસ્વપ્નો આવી જવાને લીધે નિષ્ફળ ન બને માટે મારે જાગતું રહેવું જોઈએ એમ કરીને તે, દેવ અને ગુરુજનને લગતી પ્રશંસાપાત્ર મંગલરૂપ ધાર્મિક અને સરસ વાતો વડે પોતાનાં એ મહા–સ્વપ્નોની સાચવણ માટે જાગતી જાગતી રહેવા લાગી છે.

૫૮ ત્યાર બાદ સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય પ્રભાતના સમયમાં પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને સાદ દે છે, પોતાના કૌટુંબિક પુરુષોને સાદ દઈ તે આ પ્રમાણે બોલ્યો : હે દેવાનુપ્રિયે! આજે બહારની આપણી બેઠકને સવિશેષ રીતે જલદી સજાવવાની છે એટલે કે તેમાં સુગંધી પાણી છાંટવાનું છે, બરાબર સાફ કરીને તેને લિંપવાની છે, ત્યાં ઉત્તમ સુગંધવાળાં પાંચ પ્રકારનાં પુષ્પો વેરવાનાં છે, કાળો અગર, ઉત્તમ કિંદરુ અને તુર્કી ધૂપ સળગાવી તે આખી બેઠકને મઘમઘતી કરવાની છે તથા ઊંચે જતા સુગંધને લીધે તેને સુંદર બનાવવાની છે, જ્યાં ત્યાં સુગંધવાળાં ઉત્તમ ચૂર્ણો છાંટી તેને સુગંધ સુગંધ કરી મૂકવાની છે જાણે કે એ, કોઈ સુગંધી વસ્તુની ગોટી–ગોળી જ હોય એવી તેને સજવાની છે; આ બધું ઝટપટ કરો, કરાવો અને કરીને તથા કરાવીને ત્યાં એક મોટું સિંઘાસણ મંડાવો, સિંઘાસણ મંડાવી તમે 'મેં જે જે કહ્યું છે તે બધું કરી નાખ્યું છે' એ રીતે મારી આ આજ્ઞા મને તરત જ પાછી વાળો.

૫૯ ત્યાર પછી, સિદ્ધાર્થ રાજાએ એ પ્રમાણે હુકમ કરેલા તે કૌટુંબિક પુરુષો રાજી રાજી થતા યાવત્ હૃદયમાં ઉલ્લાસ પામતા હાથ જોડીને યાવત્ અંજલિ કરીને 'સામી ! જેવી આપની આજ્ઞા' એમ કરીને રાજાની આજ્ઞાને વિનયપૂર્વકના વચનથી સ્વીકારે છે, એ પ્રમાણે રાજાની આજ્ઞાને વિનયપૂર્વકના વચનથી સ્વીકારીને તેઓ સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયની પાસેથી બહાર નીકળે છે, બહાર નીકળી જ્યાં બહારની બેઠક છે ત્યાં આવે છે, ત્યાં આવીને તરત જ એ બેઠકને સવિશેષપણે સજાવવા મંડી પડે છે એટલે કે તે બેઠકમાં સુગંધી પાણીને છાંટવાથી માંડીને મોટું સિંહાસણ મંડાવવા સુધીની તમામ સજાવટ કરી નાખે છે અને એ બધી સજાવટ પૂરી કરીને તે કૌટુંબિક પુરુષો જ્યાં સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય છે ત્યાં આવે છે, ત્યાં આવીને દશે નખ ભેગા થાય એ રીતે બન્ને હથેળીઓને ભેળી કરી માથા ઉપર શિરસાવર્ત સાથેની અંજલિ કરી સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયની તે આજ્ઞા પાછી આપે છે એટલે હે સામી! અમે જેમ તમે ફરમાવેલું તેમ બધું કરી આવ્યા છિયે એમ કહે છે.

૬૦ પછી, વળતે દિવસે સવારના પહોરમાં જ્યારે પોયણાં કોમળપણે પાંદડીએ પાંદડીએ ખીલવા માંડયાં છે, હરણાંની આંખો કોમળપણે ધીરે ધીરે ઉઘડવા લાગી છે, ઊજળું પ્રભાત થવા આવ્યું છે, વળી, રાતા અશોકની પ્રભાના પુંજ સમાન, કેસુડાંના રંગ જેવો, પોપટની ચાંચ જેવો અને ચણોઠીના અડધા લાલરંગ જેવો લાલચોળ તથા મોટાં મોટાં જળાશયોમાં ઉગેલાં કમળોને ખિલવનાર હજાર કિરણોવાળો તેજથી ઝગહગતો દિનકર સૂર્ય ઊગી ગયો છે ત્યારે સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય બિછાનામાંથી ઊભા થાય છે.

૬૧ બિછાનામાંથી ઊભા થઇને પાવઠા ઉપર ઉતરે છે, પાવઠા ઉપરથી ઊતરીને જ્યાં વ્યાયામશાળા છે ત્યાં આવે છે, ત્યાં આવીને વ્યાયામશાળામાં પ્રવેશ કરે છે, વ્યાયામશાળામાં પ્રવેશ કરીને અનેક પ્રકારના વ્યાયામો કરવા માટે શ્રમ કરે છે, શરીરને ચોળે છે, પરસ્પર એક બીજાનાં હાથ પગ વગેરે અંગોને મરડે છે, મલ્લયુદ્ધ કરે છે અને વિવિધ પ્રકારનાં આસનો કરે છે, એ રીતે શ્રમ કરીને આખે શરીરે અને હાથ પગ ડોક છાતી વગેરે અંગે અંગે થાકી ગયેલા તે સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયને આખે શરીરે અને શરીરના અવયવે અવયવે પ્રીતિ ઉપજાવનારાં, સુંઘવા જેવાં સુગંધથી મઘમઘતાં, જઠરને તેજ કરનારાં, બળ વધારનારાં, માદક, માંસ વધારનારાં અને તમામ ઇંદ્રિયોને તથા તમામ ગાત્રોને સુખમાં તરબોળ કરે તેવાં, સોવાર અને હજારવાર પકવેલાં એવાં શતપાક સહસ્રપાક વગેરે અનેક જાતનાં ઉત્તમ સુગંધવાળાં તેલો ચોપડવામાં આવ્યાં, પછી તળાઇ ઉપર ચામડું પાથરીને તે ઉપર બેઠેલા સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયને આખે શરીરે અને અવયવે અવયવે માલિશ કરવામાં નિપુણ, હાથે પગે સંપૂર્ણપણે કોમળ તળિયાંવાળા સુંવાળા, તેલ ચોપડવામાં, તેલની માલિશ કરવામાં, માલિશ કરેલું તેલ પરસેવા વાટે બહાર કાઢી નાખવામાં જે કાંઈ શરીરને ફાયદા છે તે તમામ ફાયદાના બરાબર જાણનારા, સમયના જાણકાર, કોઈપણ કાર્યને વિના વિલંબે કરનારા, શરીરે પટ્ઠા, કુશલ, બુદ્ધિવાળા અને થાકને જિતી ગયેલા એવા પુરુષોએ હાડકાંનાં સુખ માટે, માંસનાં સુખ માટે, ચામડીનાં સુખ

માટે તથા રોમેરોમમાં સુખ થાય એ માટે એ ચારે પ્રકારની સુખકર અંગસેવા થાય તે નિમિત્તે તેલ વગેરેની માલિશ કરી અને સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયનો તમામ થાક દૂર કરી નાખ્યો. એટલે તે વ્યાયામશાળામાંથી બહાર નીકળે છે.

૬૨ વ્યાયામશાળામાંથી બહાર નીકળીને તે જ્યાં સ્નાનઘર છે ત્યાં આવે છે ત્યાં આવીને સ્નાનઘરમાં પેસે છે, સ્નાનઘરમાં પેસીને મોતીથી ભરેલા અનેક જાળિયાંને લીધે મનોહર અને ભોંતળમાં વિવિધ મણિ અને રત્નો જડેલાં છે એવા રમણીય સ્નાન-મંડપની નીચે ગોઠવવામાં આવેલા વિવિધ મણિ અને રત્નોના જડતરને લીધે ભાતવાળા બનેલા અદ્ભુત સ્નાનપીઠ ઉપર સુખે બેઠેલા સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયને ફૂલોના રસથી ભરેલાં એટલે અત્તર નાખેલાં પાણી વડે, ચંદન વગેરે નાખીને સુગંધવાળાં બનાવેલાં પાણી વડે, ઊનાં પાણી વડે, પવિત્ર તીર્થોમાંથી આણેલાં પાણી વડે અને ચોકખાં પાણી વડે કલ્યાણ-કારી ઉત્તમ રીતે સ્નાનવિધિ પ્રમાણે સ્નાન કરાવવામાં કુશળ પુરુષોએ નવરાવ્યો. તથા ત્યાં નાતી વખતે બહુપ્રકારનાં રક્ષા વગેરેનાં સેંકડો કૌતુક તેના શરીર ઉપર કરવામાં આવ્યાં એ રીતે કલ્યાણકારી ઉત્તમ પ્રકારનો સ્નાનવિધિ પૂરો થતાં રૂંછડાંવાળા, સુંવાળા સુગંધિત રાતા અંગોછા વડે તેના શરીરને લુછી નાખવામાં આવ્યું. પછી તેણે ચોકખું, ક્યાંય પણ ફાટયા તુટયા વિનાનું ઘણું કિંમતી ઉત્તમ વસ્ત્ર એટલે ધોતિયું પહેર્યું, શરીર ઉપર સરસ સુગંધિત ગોશીર્ષ ચંદનનો લેપ કર્યો, પવિત્ર માળા પહેરી તથા શરીર ઉપર કેસર મિશ્રિત સુગંધિત ચૂર્ણ છાંટયું, મણિથી જડેલાં સોનાનાં આભૂષણો પહેર્યાં એટલે અઢાર સરવાળો હાર, નવ સરો અર્ધહાર, ત્રણ સરવાળું ઠોળિયું. લટકતું ઝૂમણું અને કેડમાં કંદોરો વગેરે પહેરીને એ સુશોભિત બન્યો, વળી, તેણે ડોકમાં આવનારાં તમામ ઘરેણાં પહેર્યાં, આંગળીમાં સુંદર વીંટીઓ પહેરી, ફૂલો ભરાવીને વાળને સુશોભિત બનાવ્યા, ઉત્તમકડાં અને બાજુબંધ પહેરવાથી તેની બન્ને ભુજાઓ સજ્જડ થઇ ગઈ; એ રીતે તે, અધિકરૂપને લીધે શોભાવાળો બન્યો, કુંડળો પહેરવાથી મુખ ચમકવા લાગ્યું, મુગટ મૂકવાથી માથું દીપતું થયું, હૃદય હારથી ઢંકાયેલું હોઇ તે સવિશેષ દેખાવડું થયું, વીંટીઓ પહેરવાથી પીળી લાગતી આંગળીઓ ચમકવા લાગી, આ બધું પહેર્યા પછી તેણે લાંબા લટકતા કપડાનો ખેસ પોતાના અંગ ઉપર સરસ રીતે નાખ્યો અને છેક છેલ્લે તે સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયે નિપુણ કારીગરે બનાવેલા વિવિધ મણિ સુવર્ણ અને રત્નોથી જડેલાં વિમળ બહુમૂલાં, ચકચકતાં બનાવેલાં, મજબૂત સાંધાવાળાં ઉત્તમ પ્રકારનાં ઘણાં સુંદર વીરવલયો પહેર્યાં. વધારે વર્ણન શું કરવું? જાણે કે તે રાજા–સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય–સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ જ હોય એમ અલંકૃત અને વિભૂષિત બન્યો. આવા સિદ્ધાર્થ રાજાના માથા ઉપર છત્રધરોએ કોરંટના ફૂલોની માળાઓ લટકાવેલું છત્ર ધર્યું અને સાથે જ તે ધોળાં ઉત્તમ ચામરોથી વીંજાવા લાગ્યો, તેને જોતાં જ લોકો ‘જય જય’ એવો મંગળનાદ કરવા લાગ્યા. એ રીતે સજ્જ થયેલો, અનેક ગણનાયકો, દંડનાયકો, રાજાઓ, ઈશ્વરો–યુવરાજો, રાજાએ પ્રસન્ન થઇને જેમને પટ્ટો બંધાવેલા છે તે તલવરો–રાજસ્થાનીય પુરુષો, મડંબના માલિકો, કૌટુંબિકો,

મંત્રીઓ, મહામંત્રીઓ, ગણકો, દ્વારપાળો, અમાત્યો, ચેટો, પીઠમર્દકો—મિત્ર જેવા સેવકો, કર ભરનારા નગરના લોકો, વેપારિઆ લોકો—વાણિયાઓ, શ્રીદેવીના છાપવાળો સોનાનો પટ્ટો માથા ઉપર પહેરનારા શેઠ લોકો, મોટા મોટા સાર્થવાહ લોકો, દૂતો અને સંધિપાળોથી વીંટાયેલો જાણે કે ધોળા મહામેઘમાંથી ચંદ્ર નીકળ્યો હોય તેમ તથા ગ્રહો, દીપતાં નક્ષત્રો અને તારાઓ વચ્ચે જેમ ચંદ્ર દીસતો લાગે તેમ તે તમામ લોકોની વચ્ચે દીસતો લાગતો, ચંદ્રની પેઠે ગમી જાય એવો દેખાવડો તે રાજા સ્નાનઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો.

૬૩ સ્નાનઘરમાંથી બહાર નીકળીને જ્યાં બહારની બેઠક છે ત્યાં તે આવ્યો, ત્યાં આવીને સિંધાસણ ઉપર પૂર્વદિશામાં મુખ રહે એ રીતે બેઠો, બેસીને પોતાથી ઉત્તરપૂર્વના દિશાભાગમાં એટલે ઇશાન ખૂણામાં તેણે ધોળાં કપડાંથી ઢંકાયેલાં તથા જેમની ઉપર સરસવ વેરીને માંગલિક ઉપચાર કરવામાં આવેલ છે એવાં આઠ ભદ્રાસનો મંડાવ્યાં, એમ આઠ ભદ્રાસનો મંડાવીને પછી વળી, પોતાથી બહુ દૂર તેમ બહુ નજિક નહીં એમ વિવિધ મણિ અને રત્નોથી ભરેલો ભારે દેખાવડો મહામૂલો, ઉત્તમનગરમાં બનેલો અથવા ઉત્તમ વીંટણામાંથી બહાર નીકળેલો, પારદર્શક—આરપાર દેખાય એવા આછા કપડામાંથી નીપજાવેલો, સેંકડો ભાતવાળો, વિવિધ ચિત્રોવાળો એટલે વૃક બળદ ઘોડો પુરુષ મગર પક્ષી સાપ કિંનર વિશેષ પ્રકારનો મૃગ અષ્ટાપદ ચમરી ગાય હાથી વનલતા અને કમળવેલ વગેરેની ભાતવાળાં ચિત્રોવાળો એવો બેઠકની અંદર એક પડદો તણાવે છે, એવો પડદો તણાવીને પડદાની અંદર વિવિધ મણિ અને રત્નોથી જડેલું ભાતવાળું અદ્ભુત, તકિયો અને સુંવાળી કોમળ ગાદીવાળું, ધોળાં કપડાંથી ઢાંકેલું, ઘણું કોમળ, શરીરને સુખકારી સ્પર્શવાળું ઉત્તમ પ્રકારનું એક ભદ્રાસન ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીને બેસવા માટે મંડાવે છે.

૬૪ એવું ભદ્રાસન મંડાવીને તે સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવે છે, કૌટુંબિક પુરુષોને બોલાવીને તે આ પ્રમાણે બોલ્યોઃ હે દેવાનુપ્રિયો! તમે તરત જ જાઓ અને જેઓ અષ્ટાંગમહાનિમિત્તનાં શાસ્ત્રોના અર્થના પારગામી છે, વિવિધ શાસ્ત્રોમાં કુશળ છે તેવા સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોને એટલે સ્વપ્નોનું ફળ કહી શકે તેવા પંડિતોને બોલાવી લાવો.

૬૫ ત્યારપછી સિદ્ધાર્થ રાજાએ જેમને ઉપર કહ્યો એ પ્રમાણેનો હુકમ ફરમાવેલ છે એવા તે કૌટુંબિક પુરુષો રાજી થયા અને તેમનું હૃદય પ્રફુલ્લિત થયું તથા તેઓ બે હાથ જોડીને રાજાની આજ્ઞાને વિનયનું વચન બોલીને સ્વીકારે છે, એ પ્રમાણે રાજાની આજ્ઞાને સ્વીકારીને તેઓ સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયની પાસેથી નીકળ્યા, નીકળીને તેઓ કુંડગ્રામ નગરની વચ્ચોવચ્ચ થતા જ્યાં સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોનાં ઘરો છે ત્યાં આવે છે, ત્યાં આવીને તેઓ સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોને બોલાવે છે.

૬૬ ત્યારપછી સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયના કૌટુંબિક પુરુષોએ બોલાવેલા તે સ્વપ્નલક્ષણ-પાઠકો હર્ષવાળા થયા, તોષવાળા થયા અને યાવત્ રાજી રાજી થવાથી તેમનું હૃદય વેગવાળું

બન્યું. તે સ્વપ્નલક્ષણપાઠકો ન્હાયા, બલિકર્મ કર્યું, તેમણે અનેક કૌતુકો એટલે ટીલાંટપકાં અને મંગલકર્મો-પ્રાયશ્ચિત્તો કર્યાં.

પછી તેમણે ચોકખાં અને બહાર જવાનાં એટલે રાજસભા વગેરેમાં જવા સારુ પહેરવા જેવાં મંગલરૂપ ઉત્તમ વસ્ત્રો પહેર્યાં, વજનમાં ભારે નહીં પણ કિંમતમાં ભારે-મોઘાં ઘરેણાં પહેરીને તેઓએ શરીરને શણગાર્યું અને માથા ઉપર ધોળા સરસવ તથા ધરોને શુકન માટે મૂકીને તે સ્વપ્નલક્ષણપાઠકો પોતપોતાના ઘરોમાંથી બહાર નીકળે છે.

૬૭ બહાર નીકળીને તેઓ ક્ષત્રિયકુંડગ્રામ નામના નગરની વચ્ચોવચ્ચ થતા જ્યાં સિદ્ધાર્થ રાજાના ઉત્તમ ભવનનું પ્રવેશદ્વાર છે ત્યાં આવે છે, ત્યાં આવીને તેઓ બધા ભેગા થાય છે, તેઓ બધા ભેગા થઇ ગયા પછી જ્યાં બહારની બેઠક છે અને જ્યાં સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય છે ત્યાં તેઓ આવે છે, તેઓ ત્યાં આવીને પોતપોતાના બન્ને હાથ જોડી અંજલિ કરીને સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયને 'જય થાઓ વિજય થાઓ' એમ બોલીને વધાવે છે.

૬૮ ત્યારપછી સિદ્ધાર્થ રાજાએ તે સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોને વંદન કર્યું, તેમનાં પૂજન સત્કાર અને સંમાન કર્યાં પછી તેઓ તેમને માટે અગાઉથી ગોઠવી રાખેલાં એક એક ભદ્રાસનમાં બેસી જાય છે.

૬૯ પછી સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીને પડદામાં બેસાડે છે, બેસાડીને હાથમાં ફૂલફળ લઇને વિશેષ વિનય સાથે તે સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોને સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયે આ પ્રમાણે કહ્યું:

હે દેવાનુપ્રિયો! ખરેખર એમ છે કે આજે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી તેવા ઉત્તમ બિછાનામાં સૂતી જાગતી ઉંઘતી ઉંઘતી પડેલી હતી તે વખતે આ આ પ્રકારનાં ઉદાર-મોટાં ચૌદ મહાસ્વપ્નોને જોઇને તે જાગી ગઈ. તે જેમકે; હાથી વૃષભ વગેરેનાં સ્વપ્નો હતાં. તો હે દેવાનુપ્રિયો! એ ઉદાર ચૌદ મહાસ્વપ્નોનું હું માનું છું કે કોઈ વિશેષ પ્રકારનું કલ્યાણકારી ફળ થવું જોઇએ.

૭૦ ત્યારપછી તે સ્વપ્નલક્ષણપાઠકો સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય પાસેથી એ હકીકત સાંભળીને સમજીને રાજી રાજી થયા અને તેમનું હૃદય પણ પ્રફુલ્લ બન્યું. તેઓએ એ સ્વપ્નોને પ્રથમ તો સાધારણપણે સમજી લીધાં, પછી તેઓ તેમના વિશે વિશેષ વિચાર કરવા લાગ્યા, એમ કરીને તેઓ પરસ્પર એક બીજા એ વિશે વાતચીત કરવા લાગ્યા—એક બીજાનો મત પૂછવા જાણવા લાગ્યા. એમ કર્યા પછી તેઓ તે સ્વપ્નોનો અર્થ પામી ગયા, તે સ્વપ્નોનો અર્થ તેઓ એક બીજા પરસ્પર જાણી ગયા, એ વિશે એક બીજાએ પરસ્પર પૂછી લીધું, નિશ્ચય ઉપર આવી ગયા અને તે બધા એ સ્વપ્નો વિશે

એક મત થઈ પાકા નિર્ણય ઉપર આવી ગયા. પછી તેઓ સિદ્ધાર્થ રાજાની આગે સ્વપ્ન શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણભૂત વચનો બોલતા બોલતા સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિયને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા:

૭૧ હે દેવાનુપ્રિય! ખરેખર એમ છે કે અમારાં સ્વપ્નશાસ્ત્રમાં બેંતાળીશ સ્વપ્નો કહેલાં છે, તથા ત્રીશ મોટાં સ્વપ્નો કહેલાં છે, એમ બધાં મળીને બહોંતેર સ્વપ્નો જણાવેલાં છે. તેમાંથી હે દેવાનુપ્રિય! અરહંતની માતાઓ અને ચક્રવર્તીની માતાઓ જ્યારે અરહંત ગર્ભમાં આવેલા હોય છે અને ચક્રવર્તી ગર્ભમાં આવેલા હોય છે ત્યારે એ ત્રીશ મોટાં સ્વપ્નોમાંથી આ ચૌદ મોટાં સ્વપ્નોને જોઈને જાગી જાય છે. તે જેમકે, પહેલો હાથી અને બીજો વૃષભ વગેરે.

૭૨ વાસુદેવની માતાઓ વળી જ્યારે વાસુદેવ ગર્ભમાં આવેલ હોય છે ત્યારે એ ચૌદ મોટાં સ્વપ્નોમાંથી ગમે તે સાત મોટાં સ્વપ્નોને જોઈને જાગી જાય છે.

૭૩ વળી, બળદેવની માતાઓ જ્યારે બળદેવ ગર્ભમાં આવેલ હોય છે ત્યારે એ ચૌદ મોટાં સ્વપ્નોમાંથી ગમે તે ચાર મોટાં સ્વપ્નોને જોઈને જાગી જાય છે.

૭૪ માંડલિક રાજાની માતાઓ વળી, જ્યારે માંડલિક રાજા ગર્ભમાં આવેલ હોય છે ત્યારે એ ચૌદ મોટાં સ્વપ્નોમાંથી ગમે તે એક મહાસ્વપ્નને જોઈને જાગી જાય છે.

૭૫ હે દેવાનુપ્રિય! ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ આ એ ચૌદ મહાસ્વપ્નો જોયેલાં છે તો હે દેવાનુપ્રિય! ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ એ ઉદાર સ્વપ્નો જોયાં છે, હે દેવાનુપ્રિય! ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ યાવત્ મંગલકારક સ્વપ્નો જોયાં છે. તો જેમકે; હે દેવાનુપ્રિય! અર્થનો લાભ થવાનો, હે દેવાનુપ્રિય! ભોગનો લાભ થવાનો, હે દેવાનુપ્રિય! પુત્રનો લાભ થવાનો, હે દેવાનુપ્રિય! સુખનો લાભ થવાનો, હે દેવાનુપ્રિય! રાજ્યનો લાભ થવાનો, હે દેવાનુપ્રિય! એમ ખરેખર છે કે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી નવ માસ બરાબર પૂરા થયા પછી અને તે ઉપર સાડાસાત દિવસ વીતી ગયા પછી તમારા કુલમાં ધ્વજ સમાન, કુલમાં દીવા સમાન, કુલમાં પર્વત સમાન, કુલમાં મુગટ સમાન, કુલમાં તિલક સમાન તથા કુલની કીર્તિ વધારનાર, કુલમાં સમૃદ્ધિ લાવનાર, કુલનો જશ ફેલાવનાર, કુલના આધાર સમાન, કુલમાં વૃક્ષ સમાન અને કુલની વિશેષ વૃદ્ધિ કરનાર એવા તથા હાથે પગે સુકુમાળ, પૂરેપૂરી પાંચ ઇંદ્રિયોવાળા શરીરથી યુક્ત–જરા પણ ખોડખાંપણ વિનાના, લક્ષણ વ્યંજન અને ગુણોથી યુક્ત, માન વજન અને ઊંચાઈમાં પૂરેપૂરા, સર્વાંગસુંદર, ચંદ્ર સમાન સૌમ્ય આકારવાળા, મનોહર, જોતાં જ ગમી જાય તેવા સુંદર રૂપવાળા પુત્રને જનમ આપશે.

૭૬ વળી, તે પુત્ર પણ બાળપણ વીતાવ્યા પછી જ્યારે જાણીઆણીને પરિપક્વ જ્ઞાનવાળો થશે અને યૌવનને પામેલો હશે ત્યારે એ શૂરો વીર અને ભારે પરાક્રમી થશે,

એની પાસે વિશાળ વિસ્તારવાળાં સેના અને વાહનો હશે અને તે, ચારે સમુદ્રના છેડાથી સુશોભિત એવા આ ભૂમંડળનો ચક્રવર્તી રાજ્યપતિ રાજા થશે અથવા ત્રણલોકનો નેતા, ધર્મનો ચક્રવર્તી-ધર્મચક્ર પ્રવર્તાવનાર એવો જિન થશે. તો હે દેવાનુપ્રિય! ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ ઉદાર સ્વપ્નો જોયેલાં છે યાવત્ હે દેવાનુપ્રિય! એ સ્વપ્નો આરોગ્ય કરનારાં, તુષ્ટિ કરાવે એવાં, દીર્ઘ આયુષ્યનાં સૂચક, કલ્યાણ અને મંગળ કરનારાં એવાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ જોયેલાં છે.

૭૭ ત્યાર પછી તે સિદ્ધાર્થ રાજા તે સ્વપ્નલક્ષણપાઠકો પાસેથી સ્વપ્નોને લગતી એ વાતને સાંભળીને સમજીને રાજી રાજી થઈ ગયો, ખુબ તુષ્ટિ પામ્યો અને હર્ષને લીધે એનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. તેણે પોતાના બન્ને હાથ જોડીને તે સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોને આ પ્રમાણે કહ્યું:

૭૮ હે દેવાનુપ્રિયો! જે તમે કહેલ છે એ એમ જ છે, તે પ્રકારે જ છે, એમાં કશી વિતથતા નથી જ. હે દેવાનુપ્રિયો! અમારું એ કથન અમે ઇચ્છેલું જ હતું, સ્વીકારેલું જ હતું, તમારું એ કથન અમને ગમે એવું જ થયું છે અને અમે એને બરાબર એ રીતે કબુલ કરેલ છે, હે દેવાનુપ્રિયો! એ વાત સાચી છે જે તમોએ કહેલી છે, એમ કરીને તે, એ સ્વપ્નોને લગતી કહેલી બધી હકીકતને વિનય સાથે સારી રીતે સ્વીકારે છે, એમ સ્વીકારીને તે સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોનો તેણે ઘણો આદર સત્કાર કર્યો એટલે તેમને વિપુલ ભોજન આપ્યું.

પુષ્પો, સુગંધી ચૂર્ણો, વસ્ત્રો, માળાઓ, ઘરેણાં વગેરે આપીને તેમનો ભારે સત્કાર કર્યો, સંમાન કર્યું, એમ સત્કાર સંમાન કરીને તેણે તેમને આખી જીંદગી સુધી પહોંચે એવું ભારે પ્રીતિદાન આપ્યું, એવું જીંદગી સુધી પહોંચે એવું ભારે પ્રીતિદાન આપીને તેણે તે સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોને માનભરી વિદાય આપી.

૭૯ પછી તે સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય પોતાના સિંહાસન ઉપરથી ઊભો થાય છે; સિંહાસન ઉપરથી ઊભો થઈને જ્યાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી પડદામાં બેઠેલા છે ત્યાં આવે છે. ત્યાં આવીને તેણે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીને આ પ્રમાણે કહ્યું:

૮૦ 'હે દેવાનુપ્રિયે!' એમ કહીને સ્વપ્નશાસ્ત્રમાં બેતાળીશ સ્વપ્નો કહેલાં છે ત્યાંથી માંડીને 'માંડલિક રાજા ગર્ભમાં આવેલો હોય ત્યારે તેની માતા એ ત્રીશ મહાસ્વપ્નોમાંનું ગમે તે એક મહાસ્વપ્ન જોઇને જાગી જાય છે' ત્યાં સુધીની જે બધી હકીકત એ સ્વપ્નલક્ષણપાઠકોએ કહેલી હતી તે બધી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીને કહી સંભળાવે છે.

૮૧ વળી, હે દેવાનુપ્રિયે! તમે તો આ ચૌદ મહાસ્વપ્નો જોયેલાં છે, તો 'એ બધાં સ્વપ્નો ભારે મોટાં છે' ત્યાંથી માંડીને 'તમે ત્રણ લોકનો નાયક, ધર્મચક્રને

પ્રવર્તાવનાર એવા જિન થનાર પુત્રને જનમ આપશો' ત્યાં સુધીની તમામ હકીકત ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીને કહી બતાવે છે.

૮૨ ત્યાર પછી તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી સિદ્ધાર્થ રાજા પાસેથી એ વાતને સાંભળીને સમજીને ખુશખુશાલ થઈ ગઈ, ભારે સંતોષ પામી અને રાજીરાજી થવાથી તેનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું. પછી તે, પોતાના બન્ને હાથ જોડીને યાવત્ તે સ્વપ્નોના અર્થને સારી રીતે સ્વીકારે છે.

૮૩ સ્વપ્નોના અર્થને સારી રીતે સ્વીકારીને પછી સિદ્ધાર્થ રાજાની રજા મેળવી તેણી વિવિધ મણિ અને રત્નના જડતરને લીધે ભાતિગળ બનેલા અદ્‌ભુત ભદ્રાસન ઉપરથી ઉભી થાય છે, ઉભી થઇને ઉતાવળ વિના, ચપળતારહિતપણે, વેગ વગર, વિલંબ ન થાય એ રીતે રાજહંસ જેવી ગતિએ તેણી જ્યાં પોતાનું ભવન છે ત્યાં આવે છે, ત્યાં આવીને તેણીએ પોતાના ભવનમાં પ્રવેશ કર્યો.

૮૪ જ્યારથી માંડીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને તે જ્ઞાતકુળમાં લાવવામાં આવ્યા છે, ત્યારથી વૈશ્રમણને-કુબેરને-તાબે રહેનારા તિર્યગ્‌લોકમાં વસનારા ઘણા જૃંભક દેવો ઇંદ્રની આજ્ઞાને લીધે જે આ જુનાં પુરાણાં મહાનિધાનો મળી આવે છે તે તમામને લાવી લાવીને સિદ્ધાર્થ રાજાના ભવનમાં ઠલવવા લાગ્યા. મળી આવતાં જુનાં પુરાણાં મહાનિધાનોની-મોટા મોટા ધનભંડારોની-હકીકત આ પ્રમાણે છેઃ એ ધનભંડારોનો હાલ કોઈ ધણીધોરી રહ્યો નથી, એ ધનભંડારોમાં હવે કોઈ વધારો કરનાર રહ્યું નથી, એ ધનભંડારો જેમનાં છે તેમનાં ગોત્રોનો પણ કોઈ હવે હયાત રહ્યો જણાતો નથી તેમ તેમનાં ઘરો પણ પડી ખંડેર પાદર થઈ ગયા જેવાં છે, એ ધનભંડારોના સ્વામીઓનો ઉચ્છેદ જ થઈ ગયેલ છે, એ ધનભંડારોમાં હવે કોઈ વધારો કરનારાનો પણ ઉચ્છેદ જ થઈ ગયેલ છે અને એ ધનભંડારોના માલિકોનાં ગોત્રોનો પણ ઉચ્છેદ થઇ ગયો છે તથા તેમના ઘરોનું પણ નામનિશાન સુદ્ધાં રહ્યું જણાતું નથી એવા ધનભંડારો કયાંય ગામડાઓમાં, કયાંય અગરોમાં-ખાણોમાં, કયાંય નગરોમાં, કયાંય ખેડાઓમાં-ધૂળિયા ગઢવાળાં ગામોમાં, કયાંય નગરની હારમાં ન શોભે એવાં ગામોમાં, કયાંય જેમની આસપાસ ચારે બાજુ અઢી ગાઉમાં જ કોઇ ગામ હોય છે એવા ગામડાઓમાં-મડંબોમાં, કયાંય જ્યાં જળમાર્ગ છે અને સ્થળમાર્ગ પણ છે એવા બંદરોમાં-દ્રોણમુખોમાં, કયાંય એકલો જળમાર્ગ કે સ્થળમાર્ગ છે એવાં પાટણોમાં, કયાંય આશ્રમોમાં એટલે તીર્થસ્થાનોમાં કે તાપસના મઠોમાં, કયાંય ખળાઓમાં અને કયાંય સંનિવેશોમાં-મોટા મોટા પડાવોનાં સ્થાનોમાં દટાયેલાં હોય છે. વળી, એ ધનભંડારો કયાંય સિંગોડાના ઘાટના રસ્તાઓમાં દટાએલા જડે છે, કયાંય તરભેટાઓમાં, કયાંય ચાર રસ્તા ભેગા થાય એવા ચોકોમાં, કયાંય ચારે બાજુ ખુલ્લી હોય એવાં ચતુર્મુખ સ્થળોમાં એટલે દેવળોનાં કે છત્રીઓનાં સ્થાનોમાં, મોટા મોટા ધોરી રસ્તાઓમાં, ઉજ્જડ ગામડાઓની જગ્યાઓમાં, ઉજ્જડ નગરોની જગ્યાઓમાં,

ગામની અને નગરની ખાળોવાળી જગ્યાઓમાં, હાટો-દુકાનો-જ્યાં હોય તે જગ્યાએ, દેવળો, ચોરાઓ, પાણી પીવાની પરબો અને બાગબગીચાઓની જગ્યાઓમાં, તથા ઉજાણી કરવાની જગ્યાઓમાં, વનોમાં, વનખંડોમાં, મસાણોમાં, સૂનાં ઘરોમાં, પર્વતની ગુફાઓમાં, શાંતિઘરોમાં એટલે કે જ્યાં બેસીને શાંતિકર્મ કરવામાં આવે છે તેવાં સ્થળોમાં, પર્વતમાં કોરી કાઢેલાં લેણોમાં, સભા ભરવાની જગ્યાઓમાં અને જ્યાં ખેડુતો રહે છે એવાં ઘરોવાળી જગ્યાએ દટાયેલાં હોય છે. તે તમામ ધનભંડારોને જૃંભક દેવો તે તે જગ્યાએથી ખોળી કાઢી લાવીને સિદ્ધાર્થ રાજાના ભવનમાં ઠલવે છે—મૂકે છે.

૮૫ વળી, જે રાત્રે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જ્ઞાતકુળમાં લાવવામાં આવ્યા તે રાતથી આખું જ્ઞાતકુળ રૂપાથી વધવા માંડયું, સોનાથી વધવા માંડયું, ધનથી, ધાન્યથી, રાજ્યથી, રાષ્ટ્રથી, સેનાથી, વાહનથી, ભંડારોથી, કોઠારોથી, નગરથી, અંતઃપુરથી, જનપદથી અને જશકીર્તિથી વધવા લાગ્યું તેમ જ વિપુલ-બહોળાં ધન-ગોકુળ વગેરે, કનક, રતન, મણિ, મોતી, દક્ષિણાવર્તશંખ, રાજપટ્ટો-શિલા, પરવાળાં, રાતાં રતન-માણેક એવાં ખરેખરાં સાચુકલાં ધન વગેરે એ જ્ઞાતકુળમાં વધવા લાગ્યાં અને જ્ઞાતકુળમાં પરસ્પર પ્રીતિ આદર સત્કાર પણ ઘણો ઘણો ખુબ વધવા માંડયો.

૮૬ ત્યાર પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના માતાપિતાના મનમાં આ આ પ્રકારે વિચાર ચિંતવન અભિલાષરૂપ મનોગત સંકલ્પ આવ્યો કે, જ્યારથી અમારો આ દીકરો કૂખમાં ગર્ભપણે આવેલ છે ત્યારથી અમે હિરણ્ય-ચાંદી-થી વધિયે છિયે, સોનાથી વધિયે છિયે, એ જ રીતે ધનથી, ધાન્યથી, રાજ્યથી, રાષ્ટ્રથી, સેનાથી, વાહનોથી, ધનભંડારથી, કોઠારથી, પુરથી, અંતઃપુરથી, જનપદથી તથા જશકીર્તિથી વધિયે છિયે તથા બહોળાં ધન, કનક, રતન, મણિ, મોતી, શંખો, શિલા, પરવાળાં અને માણેક વગેરે ખરેખરું સાચું ધન અમારે ત્યાં વધવા માંડયું છે તથા અમારા આખા જ્ઞાતકુળમાં પરસ્પર એક બીજામાં પ્રીતિ ખુબ ખુબ વધી ગઈ છે અને એક બીજા તરફનો આદર સત્કાર પણ ભારે વધવા લાગ્યો છે તેથી જ્યારે અમારો આ દીકરો જનમ લેશે ત્યારે અમે આ દીકરાનું એ બધી વૃદ્ધિને મળતું આવે એવું, એના ગુણોને અનુસરતું, એના ગુણોથી ઉપજાવેલું એવું નામ વર્ધમાન (વર્ધમાન એટલે વધતો વધતો) કરીશું.

૮૭ ત્યાર પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર માતા તરફ પોતાની ભક્તિ બતાવવા માટે એટલે ગર્ભમાં પોતે હલેચલે તો માતાને દુઃખ થાય એમ સમજી માતાને પોતાના હલનચલનથી દુઃખ ન થાય તે માટે નિશ્ચલ થઈ ગયા, જરા પણ હલતા બંધ થઈ ગયા, અકંપ બની ગયા, એમણે પોતાનાં અંગો અને ઉપાંગો સંકોડી લીધાં અને એ રીતે એ, માતાની કૂખમાં પણ અત્યંત ગુપ્ત થઈને રહેવા લાગ્યા.

૮૮ ત્યાર પછી તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીના મનમાં આ આ પ્રકારનો વિચાર આવ્યો કે મારો તે ગર્ભ હરાઈ ગયો છે, મારો તે ગર્ભ મરી ગયો છે. મારો તે ગર્ભ ચુઈ ગયો

છે, અને મારો તે ગર્ભ ગળી ગયો છે. કારણ કે મારો એ ગર્ભ પહેલાં હલતો હતો હવે હલતો નથી. એમ વિચારીને તે કલુષિત વિચારવાળી ચિંતા ને શોકના દરિયામાં ડૂબી ગઈ. હથેળી ઉપર મોઢું રાખીને આર્તધ્યાનને પામેલી તે ભૂમિ ઉપર નીચી નજર કરીને ચિંતા કરવા લાગી છે. અને તે સિદ્ધાર્થ રાજાનું આખું ઘર પણ શોક છાએલું થઈ ગયું છે. એટલે કે જ્યાં પહેલાં મૃદંગો, વીણાઓ વગેરે વાદ્યો વાગતાં હતાં, લોકો સસ લેતા હતા, નાટકીયાઓ નાટક કરતા હતા, બધે વાહ વાહ થઈ રહી હતી, ત્યાં હવે બધું સૂમસામ થઈ ગયું છે, અને એ આખું ઘર ઉદાસ થઈ ગયેલું રહે છે.

૮૯ ત્યાર પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર માતાના મનમાં થયેલો આ આ પ્રકારનો વિચાર–ચિંતવન–અભિલાષારૂપ–મનોગત–સંકલ્પ–જાણીને પોતે પોતાના શરીરના એક ભાગથી કંપે છે.

૯૦ ત્યાર પછી તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી રાજી રાજી થઇ ગઇ, તુષ્ટ થઇ ગઇ અને રાજી થવાને લીધે એનું હૃદય ધડકવા લાગ્યું, એવી રાજી થયેલી તે આ પ્રમાણે બોલી ખરેખર મારો ગર્ભ હરાયો નથી, યાવત્ મારો ગર્ભ ગળ્યો પણ નથી, મારો ગર્ભ પહેલાં હલતો નહોતો તે હવે હલવા લાગ્યો છે. એમ કરીને તે ખુશ થયેલી અને સંતોષ પામેલી ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી એમ રહેવા લાગે છે.

૯૧ ત્યાર પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ગર્ભમાં રહેતાં રહેતાં જ આ જાતનો અભિગ્રહ–નિયમ સ્વીકારે છે, કે જ્યાં સુધી માતા–પિતા જીવતાં હોય ત્યાં સુધી મારે મુંડ થઇને ઘરવાસ તજીને અનગારીપણાની દીક્ષા લેવાનું ખપે નહિ.

૯૨ પછી તે ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણી નહાઈ, બલિકર્મ કર્યું, કૌતુક અને મંગલ પ્રાયશ્ચિત્તો કર્યાં. તમામ અલંકારોથી ભૂષિત થઇને તે ગર્ભને સાચવવા લાગી એટલે કે તેણીએ અતિશય ઠંડાં, અતિશય ઊનાં, અતિશય તીખાં, અતિશય કડવાં, અતિશય તુરાં, અતિશય ખાટાં, અતિશય ગળ્યાં, અતિશય ચીકણાં, અતિશય લૂખાં, અતિશય ભીનાં, અતિશય સૂકાં ભોજન, વસ્ત્ર, ગંધ અને માળાઓ તજી દીધાં અને ઋતુને યોગ્ય સુખ આપે એવાં ભોજન, વસ્ત્ર, ગંધ અને માળાઓ ધારણ કરતી તે રોગ વગરની, શોક વગરની, મોહ વગરની, ભય વગરની અને ત્રાસ વગરની બનીને રહેવા લાગી તથા તે ગર્ભ માટે જે કાંઈ હિતકર હોય તેનો પણ પરિમિત રીતે પથ્યપૂર્વક ગર્ભનું પોષણ થાય એ રીતે ઉપયોગ કરવા લાગી તથા ઉચિત સ્થળે બેસીને અને ઉચિત સમય જાણીને ગર્ભને પોષે એવો આહાર લેતી તે દોષ વગરના કોમળ એવાં બિછાનાં ને આસનો વડે એકાંતમાં સુખરૂપે મનને અનુકૂળ આવે એવી વિહારભૂમિમાં રહેવા લાગી. એને પ્રશસ્ત દોહદો થયા. તે દોહદો સંપૂર્ણ રીતે પૂરવામાં આવ્યા. એ દોહદોનું પૂરું સન્માન જાળવવામાં આવ્યું, એ દોહદોનું જરાપણ અપમાન થવા દેવામાં ન આવ્યું. એ રીતે તેનું પૂર્ણ

વાંછિત સિદ્ધ થવાથી દોહદો શમી ગયા છે. અને હવે દોહદ થતા અટકી ગયા છે એવી તે સુખે સુખે ટેકો લઇને બેસે છે, સૂવે છે, ઉભી રહે છે, આસન ઉપર બેસે છે, પથારીમાં આળોટે છે, એ રીતે તે, તે ગર્ભને સુખે સુખે ધારણ કરે છે.

૯૩ તે કાલે તે સમયે ગ્રીષ્મઋતુ ચાલતી હતી તેનો જે તે પ્રથમ માસ એટલે ચૈત્ર માસ અને તે ચૈત્ર માસનો બીજો પક્ષ એટલે ચૈત્ર માસનો શુદ્ધ પક્ષ પ્રવર્તતો હતો, તે ચૈત્ર માસના શુદ્ધ પક્ષનો તેરમો દિવસ એટલે ચૈત્ર શુ૦ દિ૦ તેરશને દિવસે બરાબર નવ મહિના તદ્દન પૂરા થયા હતા અને તે ઉપર સાડાસાત દિવસ વીતી ગયા હતા, ગ્રહો બધા ઉચ્ચ સ્થાનમાં આવેલા હતા, ચંદ્રનો પ્રથમ યોગ ચાલતો હતો, દિશાઓ બધી સૌમ્ય, અંધકાર વિનાની અને વિશુદ્ધ હતી, શુકનો બધાં જયવિજયનાં સૂચક હતાં, પવન જમણી તરફનો અનુકૂળ અને ભોંને અડીને ધીરે ધીરે વાતો હતો, મેદિની બરાબર ધાન પાકી જવા ઉપર આવવાને લીધે નીપજેલી હતી, દેશના તમામ લોકો પ્રમોદવાળા બની રમતગમતમાં ગુલતાન હતા તેવે સમયે લગભગ મધરાતના વખતે હસ્તોત્તરા નક્ષત્રનો એટલે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ આવતાં ત્રિશલા ક્ષત્રિયાણીએ આરોગ્ય આરોગ્યપૂર્વક પુત્રને જનમ આપ્યો.

૯૪ જે રાતે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જનમ્યા તે રાત, ઘણા દેવો અને દેવીઓ નીચે આવતા તથા ઉપર જતા હોવાથી ભારે ઘોંઘાટવાળી અને કોલાહલવાળી પણ હતી.

૯૫ જે રાતે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જનમ્યા તે રાતે કુબેરની આજ્ઞામાં રહેતા તિરછા લોકમાં વસતા ઘણા જૃંભક દેવોએ સિદ્ધાર્થરાજાના ભવનમાં હિરણ્યનો વરસાદ અને સુવર્ણનો વરસાદ, રત્નોનો વરસાદ અને વજ્રોનો વરસાદ, વસ્ત્રોનો વરસાદ અને ઘરેણાંનો વરસાદ, પાંદડાંનો વરસાદ અને ફૂલોનો વરસાદ, ફળોનો વરસાદ અને બીજોનો વરસાદ, માળાઓનો વરસાદ અને સુગંધોનો વરસાદ, વિવિધ રંગોનો વરસાદ અને સુગંધિત ચૂર્ણોનો વરસાદ વરસાવ્યો, વસુધારા વરસાવી એટલે ધનનો રેલમછેલ વરસાદ વરસાવ્યો.

૯૬ ત્યાર પછી તે સિદ્ધાર્થ ક્ષત્રિય, ભવનપતિ વાનવ્યંતર જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક દેવોએ તીર્થંકરનો જન્માભિષેક મહિમા કર્યા પછી, સવારના પહોરમાં નગરના રખેવાળોને બોલાવે છે, નગરના રખેવાળોને બોલાવીને તે આ પ્રમાણે બોલ્યો :

* ૯૭ તરત જ હે દેવાનુપ્રિયો! કુંડપુર નગરની જેલને સાફ કરી નાખો એટલે તમામ બંદીવાનોને છોડી મૂકી જેલને ખાલીખમ ચોકખી કરી નાખો, જેલને સાફ કર્યા પછી તોલમાપને–માપાં અને તોલાંને–વધારી દો, તોલમાપને વધાર્યા પછી કુંડપુર નગરમાં અંદર અને બહાર પાણી છંટાવો, સાફ કરાવો અને લિંપાવો–ગુંપાવો, કુંડપુર નગરના સિંગોડાના ઘાટના રસ્તાઓમાં, તરભેટાઓમાં, ચોરસ્તાઓમાં ચારે બાજુ ખુલ્લાં દેવળોમાં, ધોરી

માર્ગોમાં અને બીજા અવરજવરના રસ્તાઓમાં તમામ ઠેકાણે પાણી છંટાવો, ચોકખું કરાવો અને જ્યાં ત્યાં તમામ શેરીઓમાં તથા તમામ બજારોમાં પાણી છંટાવો, સાફસૂફ કરાવો, તે તમામ ઠેકાણે જોવા આવનારા લોકોને બેસવા માટે ઉપરાઉપર માંચડા બંધાવો, વિવિધ રંગથી સુશોભિત ધજા અને પતાકાઓ બંધાવો, આખા નગરને લિંપાવો, ધોળાવો અને સુશોભિત બનાવો, નગરનાં ઘરોની ભીંતો ઉપર ગોશીર્ષ ચંદનના, સરસ રાતા ચંદનના તથા દર્દર ચંદનના પાંચ આંગળી ઉઠેલી દેખાય એવા થાપા લગાડાવો, ઘરની અંદર ચોકમાં ચંદનના કલશ મુકાવો, બારણે બારણે ચંદનના ઘડા લટકાવેલાં સરસ તોરણો બંધાવો, જ્યાં ત્યાં શોભે એ રીતે જમીનને અડે એવી લાંબી લાંબી ગોળ માળાઓ લટકાવો, પાંચે રંગનાં સુંદર સુગંધી ફૂલોના ઢગલા કરાવો–ફૂલો વેરાવો, ફૂલોના ગુચ્છા મુકાવો, ઠેકઠેકાણે બળતા કાળો અગર ઉત્તમ કુંદરુ અને તુર્કી ધૂપની સુગંધિત વાસથી આખા નગરને મઘમઘતું કરી મેલો–ઉંચે ચડતી ધૂપની વાસથી નગર મહેકી રહે એવું કરો –સુગંધને લીધે ઉત્તમ ગંધવાળું કેમ જાણે ગંધની ગુટિકા હોય એવું મઘમઘતું બનાવો તથા ઠેકઠેકાણે નગરમાં નટો રમતા હોય, નાચનારા નાચ કરતા હોય, દોરડા ઉપર ખેલ કરનારા દોરડાના ખેલો બતાવતા હોય, મલ્લો કુસ્તી કરતા હોય, મુષ્ટિથી કુસ્તી કરનારા મૂઠિથી કુસ્તી કરતા હોય, વિદૂષકો લોકોને હસાવતા હોય, કૂદનારા પોતાની કૂદના ખેલો બતાવતા હોય, કથાપુરાણીઓ કથાઓ કરીને જનમનરંજન કરતા હોય, પાઠક લોકો સુભાષિત બોલતા હોય, રાસ લેનારાઓ રાસ લેતા હોય, ભવિષ્ય જોનારા ભવિષ્ય કહેતા હોય, મોટા વાંસડા ઉપર ખેલનારા વાંસના ખેલો કરતા હોય, મંખલોકો, હાથમાં ચિત્રના પાટિયાં રાખીને ચિત્ર બતાવતા હોય, તૂણી લોકો તૂણ નામનું વાજું વગાડતા હોય, વીણા વગાડનારાઓ વીણા વગાડતા હોય, તાલ દઈને નાટક કરનારાઓ નાટક દેખાડતા હોય, એ રીતે જનમનના રંજન માટે નગરમાં ઠેકઠેકાણે ગોઠવણ કરો અને કરાવો. ઉપર કહેલી એવી તમામ ગોઠવણ કરીને એટલે કે નગરને સુશોભિત કરવાથી માંડીને લોકરંજન કરવા સુધીની તમામ ગોઠવણ કરો અને કરાવો, એવી ગોઠવણ કરીને ને કરાવીને હજારો ચૂપો અને હજારો સાંબેલાઓને ઉંચા મૂકાવો એટલે કે ચૂપોથી ને સાંબેલાથી થતી હિંસાને અટકાવો અને એ હિંસાને અટકાવીને મારી આ આજ્ઞાને પાછી આપો એટલે કે મેં જે ઉપર કહ્યું છે તે બધું તમે કરી આવ્યા છો એમ તમે મારી પાસે આવીને જણાવો.

૯૮ ત્યાર પછી સિદ્ધાર્થ રાજાએ જેમને ઉપરનો હુકમ ફરમાવ્યો છે એવા નગરગુપ્તિકો એટલે નગરની સંભાળ લેનારાઓ રાજીરાજી થયા, સંતોષ પામ્યા અને યાવત્ ખુશ થવાને લીધે તેમના હૃદય પ્રફુલ્લ થયાં. તેઓ પોતાના બન્ને હાથ જોડીને સિદ્ધાર્થ રાજાના હુકમને વિનયપૂર્વક સ્વીકારીને તરત જ કુંડપુર નગરમાં સૌથી પહેલું જેલને ખાલી કરવાનું કામ કરે છે. અને એ કામથી માંડીને છેક છેલ્લાં સાંબેલાં ઉંચાં મૂકવાનાં કામ સુધીનાં સિદ્ધાર્થ રાજાએ ફરમાવેલાં બધાં કામો કરીને જ્યાં સિદ્ધાર્થ રાજા છે ત્યાં તે નગરગુપ્તિકો જાય છે. જઈને પોતાના બન્ને હાથ જોડીને અને માથામાં

અંજલી કરીને સિદ્ધાર્થ રાજાને એનો એ હુકમ પાછા આપે છે. એટલે કે આપે કહેલું બધું અમે કરી આવ્યા છીએ એમ જણાવે છે.

૯૯ ત્યાર પછી તે સિદ્ધાર્થ રાજા જ્યાં અખાડા છે એટલે કે જાહેર ઉત્સવ કરવાની જગ્યા છે ત્યાં આવે છે. આવીને યાવત્ પોતાના તમામ અંતઃપુર સાથે તમામ પ્રકારનાં પુષ્પો, ગંધો, વસ્ત્રો, માળાઓ અને અલંકારોથી વિભૂષિત થઇને તમામ પ્રકારનાં વાજાંઓ વગડાવીને મોટા વૈભવ સાથે, મોટી દ્યુતિ સાથે, મોટાં લશ્કર સાથે, ઘણાં વાહનો સાથે, મોટા સમુદાય સાથે અને એક સાથે વાગતાં અનેક વાજાંઓના અવાજ સાથે એટલે કે શંખ, માટીના ઢાલ, ભેરી, ઝાલર, ખરમુખી, હુડુક, ઢાલકું, મૃદંગ અને દુંદુભી વગેરે વાજાંઓના અવાજ સાથે દસ દિવસ સુધી પોતાની કુળમર્યાદા પ્રમાણે ઉત્સવ કરે છે. એ ઉત્સવ દરમ્યાન નગરમાં દાણ લેવાનું બંધ કરવામાં આવ્યું છે, કર લેવાને છોડી દેવામાં આવ્યો છે, જેને જે જોઈએ તે કિંમત વગર ગમે તે દુકાનેથી મેળવી શકે એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. ખરીદવા વેચવાનું બંધ કરવામાં આવ્યું છે. કોઇ પણ જગ્યાએ જપ્તી કરનારા રાજપુરુષોનો પ્રવેશ અટકાવી દેવામાં આવ્યો છે. રાજા તમામ લોકોનું દેવું ચૂકવી આપે છે તેથી કોઇને દેવું કરવાની જરૂર ન રહે એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. એ ઉત્સવમાં અનેક અપરિમિત પદાર્થો ભેગા કરવામાં આવ્યા છે. એવો એ ઉત્કૃષ્ટ ઉત્સવ ઉજવવામાં આવ્યો છે. તથા એ ઉત્સવ દરમ્યાન કોઇનો થોડા કે વધુ દંડ કરવામાં આવતો નથી. અને જ્યાં ત્યાં ઉત્તમ ગણિકાઓ અને નાટકીયાઓ-નો નાચ ચાલુ કરવામાં આવ્યો છે તથા જ્યાં ત્યાં અનેક તમાસા ગોઠવવામાં આવ્યા છે અને મૃદંગોને નિરંતર વગાડવામાં આવે છે. એ ઉત્સવ દરમ્યાન માળાઓને તાજી-કરમાયા વિનાની રાખવામાં આવી છે. અને નગરના તેમજ દેશના તમામ માણસોને પ્રમુદિત કરવામાં આવ્યા છે. અને તેઓ દશે દિવસ રમતગમતમાં મુલતાન રહે એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે.

૧૦૦ ત્યાર પછી તે સિદ્ધાર્થ રાજા દશ દિવસનો એ ઉત્સવ ચાલતો હતો તે દરમિયાન સેંકડો, હજારો અને લાખો યાગોને-દેવપૂજાઓને, દાયોને-દાનોને અને ભાગોને દેતો અને દેવરાવતો તથા સેંકડો, હજારો અને લાખો લંભોને-વધામણાંને સ્વીકારતો સ્વીકરાવતો એ પ્રમાણે રહે છે.

૧૦૧ ત્યાર પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનાં માતાપિતા પહેલે દિવસે કુલપરંપરા પ્રમાણે પુત્રજન્મ નિમિત્તે કરવામાં આવતું અનુષ્ઠાન કરે છે, ત્રીજે દિવસે ચંદ્ર અને સૂર્યનાં દર્શનનો ખાસ ઉત્સવ કરે છે, છઠ્ઠે દિવસે જાગરણનો ઉત્સવ એટલે રાતિજગો કરે છે, અગ્યારમો દિવસ વીતી ગયા પછી અને સુવાવડનાં તમામ કાર્યો પૂરાં થયાં પછી જ્યારે બારમો દિવસ આવી પહોંચે છે ત્યારે ઘણા બહોળા પ્રમાણમાં ભોજન, પીણાં, વિવિધ ખાવાની અને વિવિધ સ્વાદ કરવાની ચીજો તૈયાર કરાવે છે, ભોજન વગેરેને તૈયાર કરા-

વીને પોતાનાં મિત્રો, જ્ઞાતિજનો, પોતાનાં સ્વજનો અને પોતાની સાથે સંબંધ ધરાવનારા પરિવારોને તથા જ્ઞાતવંશના ક્ષત્રિયોને આમંત્રણો આપે છે–પુત્રજન્મસમારંભમાં આવવાનાં નોતરાં મોકલે છે. એમ આમંત્રણો આપીને એ બધા આવી ગયા પછી એ સૌ ન્હાયા, એ બધાએ બલિકર્મ કર્યાં, ટીલાંટપકાં અને દોષને નિવારનારાં મંગળરૂપ પ્રાયશ્ચિત્તો કર્યાં, ચોકખાં અને ઉત્સવમાં જવા યોગ્ય મંગળમય વસ્ત્રોને ઉત્તમ રીતે પહેર્યાં અને ભોજનનો સમય થતાં ભોજનમંડપમાં તેઓ બધા આવી પહોંચ્યા, ભોજન–મંડપમાં આવ્યા પછી તેઓ બધા ઉત્તમ સુખાસનમાં બેઠા અને પછી તે પોતાનાં મિત્રો જ્ઞાતિજનો પોતાનાં સ્વજનો અને પોતાની સાથે સંબંધ ધરાવનારા પરિવારો સાથે તથા જ્ઞાતવંશના ક્ષત્રિયો સાથે તે બહોળા ભોજન, પીણાં, વિવિધ ખાવાની અને વિવિધ સ્વાદ કરવાની વાનીઓનો આસ્વાદ લેતાં, વધારે સ્વાદ લેતાં, જમતાં અને એક બીજાને આપતાં રહે છે અર્થાત્ ભગવાનનાં માતાપિતા પોતાનાં પુત્રજન્મનો ઉત્સવ કરતાં આ પ્રકારનો ભોજનસમારંભ કરતાં રહે છે.

૧૦૨ જમી ભોજન કરી પરવાર્યા પછી ભગવાનનાં માતાપિતા તેઓ બધા સાથે બેઠકની જગ્યામાં આવે છે, ત્યાં આવીને તેઓ ચોકખા પાણી વડે કોગળા કરીને દાંત અને મુખને ચોકખાં કરે છે, એ પ્રમાણે પરમશુચિ થયેલા માતાપિતા ત્યાં આવેલા પોતાના મિત્રો જ્ઞાતિજનો પોતાનાં સ્વજનો તથા પોતાની સાથે સંબંધ ધરાવનારા પરિવારોને અને જ્ઞાતવંશના ક્ષત્રિયોને બહોળાં ફૂલો વસ્ત્રો, ગંધો—સુગંધી અત્તરો, માળાઓ અને આભૂષણો આપીને તે બધાંનો સત્કાર કરે છે, તે બધાંનું સન્માન કરે છે. તે બધાંનાં સત્કાર અને સન્માન કરીને તે જ મિત્રો જ્ઞાતિજનો પોતાનાં સ્વજનો અને પોતાની સાથે સંબંધ ધરાવનારા પરિવારોની તથા જ્ઞાતવંશના ક્ષત્રિયોની આગળ ભગવાનનાં માતાપિતા આ પ્રમાણે બોલ્યા:

૧૦૩ પહેલાં પણ હે દેવાનુપ્રિયો! અમારો આ દીકરો જ્યારે ગર્ભમાં આવ્યો ત્યારે અમને આ આ પ્રકારનો વિચાર ચિંતન યાવત્ મનોગત પેદા થયો હતો કે જ્યારથી માંડીને અમારો આ દીકરો કૂખમાં ગર્ભપણે આવેલ છે ત્યારથી માંડીને અમે હિરણ્યવડે વધીએ છીએ, સુવર્ણવડે ધનવડે યાવત્ સાવટાવડે તથા પ્રીતિ અને સત્કારવડે ઘણાઘણા વધવા માંડયા છીએ અને સામંતરાજાઓ અમારે વશ થયેલા છે. તેથી કરીને જ્યારે અમારો આ દીકરો જનમ લેશે ત્યારે અમે એ દીકરાનું એને અનુસરતું એના ગુણને શોભે એવું ગુણનિષ્પન્ન યથાર્થ નામ 'વર્ધમાન' એવું પાડશું તો હવે આ કુમાર 'વર્ધમાન' નામે થાઓ એટલે આ કુમારનું નામ અમે 'વર્ધમાન' એવું પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ.

૧૦૪ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કાશ્યપ ગોત્રના હતા. તેમનાં ત્રણ નામો આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છેઃ તે જેમકે—તેમનું માતાપિતાએ પાડેલું પહેલું નામ વર્ધમાન, સ્વાભાવિક સ્મરણ શક્તિને લીધે તેમનું બીજું નામ શ્રમણ એટલે સહજ સ્ફુરણ શક્તિને

લીધે તેઓએ તપ વગેરે કરીને સાધનાનો પરિશ્રમ કરેલ છે એથી તેમનું બીજું નામ શ્રમણ અને કોઇ આકસ્મિક ભય ઊભો થતાં કે ભયાનક ક્રૂર સિંહ વગેરે જંગલી જનાવરોનો ભય આવતાં એઓ તદ્દન અચલ રહેનારા છે—જરાપણ પોતાના સંકલ્પથી ડગતા નથી એવા અકંપ છે, ગમે તેવા પરીષહો એટલે ભૂખ તરશ વગેરેનાં સંકટો આવતાં તથા ઉપસર્ગો એટલે બીજાઓ તરફથી ગમે તેવાં શારીરિક સંકટો આવતાં લેશ પણ ચલિત થતા નથી, એ પરીષહોને અને ઉપસર્ગોને ક્ષમાવડે શાંતચિત્તે બરાબર સહન કરવામાં સમર્થ છે, ભિક્ષુઓની પ્રતિમાઓના પાળનારા છે, ધીમાન છે, શોક અને હર્ષ આવતાં તે બન્નેને સમભાવે સહન કરનારા છે તે તે સદ્ગુણોના ભાજન છે અને ભારે શક્તિ ધરાવનારા છે માટે દેવોએ તેમનું ત્રીજું નામ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કર્યું છે.

૧૦૫ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પિતા કાશ્યપ ગોત્રના હતા, તેમનાં ત્રણ નામો આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે : તે જેમકે; સિદ્ધાર્થ, સેજ્જંસ-શ્રેયાંસ અને જસંસ-યશસ્વી.

૧૦૬ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની માતા વાસિષ્ઠ ગોત્રનાં હતાં, તેમનાં ત્રણ નામો આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છેઃ તે જેમકે; ત્રિશલા અથવા વિદેહદિન્ના અથવા પ્રિયકારિણી.

૧૦૭ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પિતૃવ્ય એટલે કાકા સુપાસ નામે હતા, મોટા ભાઈનું નામ નંદિવર્ધન હતું, બહેનનું નામ સુદંસણા હતું અને તેમનાં પત્નીનું નામ યશોદા હતું અને એમનું ગોત્ર કૌડિન્ય હતું.

૧૦૮ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનાં દીકરી કાશ્યપ ગોત્રનાં હતાં, તેમનાં બે નામ આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે; તે જેમકે; અણોજ્જા અથવા પ્રિયદર્શના.

૧૦૯ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનાં દૌહિત્રી—દીકરીનાં દીકરી કાશ્યપગોત્રનાં હતાં. તેમનાં બે નામ આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છેઃ તે જેમકે; શેષવતી અથવા જસ્સવતી—યશસ્વતી.

૧૧૦ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર દક્ષ હતા, એમની પ્રતિજ્ઞા દક્ષ–ડહાપણ ભરેલી—હતી, એ પોતે ભારે રૂપાળા હતા, સર્વગુણસંપન્ન હતા, અને ભદ્ર તથા વિનયવાળા હતા પ્રખ્યાત હતા અથવા જ્ઞાતવંશના હતા, જ્ઞાતવંશના પુત્ર હતા અથવા જ્ઞાતવંશના રાજા સિદ્ધાર્થના પુત્ર હતા, જ્ઞાતવંશના કુળમાં ચંદ્રસમાન હતા, વિદેહ હતા એટલે એમનો દેહ બીજાઓના દેહ કરતાં બાંધામાં વિશેષ પ્રકારના જુદા બાંધાવાળો હતો, વિદેહદિન્ન એટલે વિદેહદિન્ના—ત્રિશલા માતા–ના તનય હતા, વિદેહજચ્ચ એટલે ત્રિશલા માતાના શરીરથી જન્મેલા હતા, વિદેહસૂમાલ હતા એટલે ગૃહસ્થાવાસમાં ભારે સુકોમળ હતા અને ત્રીશ વરસ સુધી ગૃહસ્થાવાસ કરીને પોતાનાં માતાપિતા દેવગત થયાં ત્યાર પછી પોતાનાં વડિલ મોટા પુરૂષોની અનુજ્ઞા મેળવીને પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂરી થતાં છતાં ફરી પણ લોકાંતિક જીતકલ્પી દેવોએ તે પ્રકારની ઈષ્ટ, મનોહર, સાંભળવી પ્રિય લાગે એવી, મનને ગમતી,

મનને ખુશ કરનારી, ઉદાર, કલ્યાણરૂપ, શિવરૂપ, ધન્યરૂપ, મંગળરૂપ, પરિમિત, મધુર અને શોભાવાળી તથા હૃદયંગમ, હૃદયને આલ્હાદ ઉપજાવનારી, ગંભીર અને પુનરુક્તિ વગરની વાણીવડે ભગવાનને નિરંતર અભિનંદન આપ્યાં અને તેમની–ભગવાનની–ખુબ સ્તુતિ કરી, એ રીતે અભિનંદન આપતા તથા તેમની ખુબ સ્તુતિ કરતા તે દેવો આ પ્રમાણે બોલ્યા: હે નંદ! તારો જય થાઓ જય થાઓ, હે ભદ્ર! તારો જય થાઓ જય થાઓ, તારું ભદ્ર થાઓ, હે ઉત્તમોત્તમ ક્ષત્રિય–હે ક્ષત્રિયનરપુંગવ! તારો જય થાઓ જય થાઓ, હે ભગવંત લોકનાથ! તું બોધ પામ, આખા જગતમાં તમામ જીવોને હિત સુખ અને નિઃશ્રેયસ કરનારું તું ધર્મતીર્થ–ધર્મચક્ર પ્રવર્તાવ, એ ધર્મચક્ર આખા જગતમાં તમામ જીવોને હિત સુખ અને નિઃશ્રેયસ કરનારું થશે એમ કહીને તે દેવો 'જય જય' એવો નાદ કરે છે.

૧૧૧ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને પહેલાં પણ એટલે માનવી ગૃહસ્થધર્મમાં આવતાં –વિવાહિત જીવનથી–પહેલાં પણ ઉત્તમ, આભોગિક, નાશ ન પામે એવું જ્ઞાનદર્શન હતું, તેથી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર તે પોતાનાં ઉત્તમ આભોગિક જ્ઞાનદર્શન દ્વારા પોતાનો નિષ્ક્રમણકાળ એટલે પ્રવ્રજ્યાસમય આવી પહોંચ્યો છે એમ જુએ છે, એ રીતે જોયા જાણ્યા પછી હિરણ્યને તજી દઈને, સુવર્ણને તજી દઈને, ધનને તજી દઈને, રાજ્યને તજી દઈને, રાષ્ટ્રને તજી દઈને; એ જ પ્રમાણે સેનાને, વાહનોને, ધનભંડારને, કોઠારને તજી દઈને, પુરને તજી દઈને, અન્તઃપુરને તજી દઈને, જનપદને તજી દઈને, બહોળાં ધન કનક રતન મણિ મોતી શંખ રાજપટ્ટ કે રાજાવર્ત પરવાળાં માણેક વગેરે સત્ત્વવાળું સારવાળું એ તમામ દ્રવ્ય વિશેષ પ્રકારે તજી દઈને, પોતે નિમેલા દેનારાઓ દ્વારા એ તમામ ધનને ખુલ્લું કરીને તે તમામને દાનરૂપે દેવાનો વિચાર કરીને અને પોતાના ગોત્રના લોકોમાં એ તમામ ધન ધાન્ય હિરણ્ય રતન વગેરેને વહેંચી આપીને હેમંત ઋતુનો જે તે પહેલો માસ અને પહેલો પક્ષ એટલે માગશરનો વ૦ દિ૦ પક્ષ આવતાં તથા તે માગશર મહિનાની વ૦ દિ૦ દશમનો દિવસ આવતાં જ્યારે છાયા પૂર્વદિશા તરફ ઢળતી હતી અને બરાબર પ્રમાણ પ્રમાણે ન ઓછી કે ન વધુ એવી પૌરુષી થવા આવી હતી તેવે સમયે સુવ્રતનામને દિવસે વિજય નામના મુહૂર્તે ભગવાન ચંદ્રપ્રભા નામની પાલખીમાં બેઠા અને તેમની પાછળ પાછળ દેવો માનવો અને અસુરોનાં મોટાં ટોળાં મારગમાં ચાલતાં હતાં તથા આગળ કેટલાક શંખ વગાડનારા હતા, કેટલાક ચક્રધારી હતા, કેટલાક હળધારી હતા એટલે ગળામાં સોનાનું હળ લટકતું રાખનારા ખાસ પ્રકારના ભાટલોકો હતા, કેટલાક મુખમંગળિયા–મુખે મીઠું બોલનારા–હતા, વર્ધમાનકો એટલે પોતાના ખભા ઉપર બીજાઓને બેસાડેલા છે એવા પણ કેટલાક હતા, કેટલાક ચારણો હતા, અને કેટલાક ઘંટ વગાડનારા ઘાંટિકો હતા. એ બધા લોકોથી વીંટળાયેલા ભગવાનને પાલખીમાં બેઠેલા જોઈને ભગવાનના કુલમહત્તરો તે તે ઇષ્ટ પ્રકારની મનોહર સાંભળવી ગમે તેવી મનગમતી મનને પ્રસાદ પમાડે તેવી ઉદાર કલ્યાણરૂપ શિવરૂપ ધન્ય મંગળમય

પરિમિત મધુર અને સોહામણી વાણીદ્વારા ભગવાનનું અભિનંદન કરતા, ભગવાનની સ્તુતિ કરતા આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યાઃ

૧૧૨ હે નંદ! તારો જય જય થાઓ, હે ભદ્ર! તારો જય જય થાઓ; તારું ભદ્ર થાઓ, નિર્દોષ એવાં જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર દ્વારા તું નહીં જિતાયેલી ઇંદ્રિયોને જિતી લેજે, જિતાયેલા શ્રમણ ધર્મને પાળજે, વિઘ્નોને જિતી લઇને હે દેવ! તું તારા સાધ્યની સિદ્ધિમાં સદા રહેજે, તપદ્વારા તું રાગ અને દ્વેષ નામના મલ્લોને હણી નાખજે, ધૈર્યનો મજબુત કચ્છ બાંધીને ઉત્તમ શુક્લધ્યાન વડે આઠ કર્મશત્રુઓને મસળી નાખજે, અપ્રમત્ત બનીને હે વીર! તું ત્રણલોકના રંગમંડપમાં વિજય પતાકાને વરજે–મેળવજે, તિમિર વગરનું ઉત્તમ કેવલ વરજ્ઞાન પામજે, જિનવરે ઉપદેશેલા સરળ માર્ગને અનુસરીને તું પરમપદરૂપ મોક્ષને મેળવજે, પરીષહોની સેનાને હણીને હે ઉત્તમ ક્ષત્રિય!–ક્ષત્રિયનર–પુંગવ! તું જય જય–જે જેકાર મેળવ. બહુ દિવસો સુધી, બહુ પક્ષો સુધી, બહુ મહિનાઓ સુધી, બહુ ઋતુઓ સુધી, બહુ અયનો સુધી અને બહુ વર્ષો સુધી પરીષહો અને ઉપસર્ગોથી નિર્ભય બનીને ભયંકર અને ભારે બીહામણા પ્રસંગોમાં ક્ષમાપ્રધાન થઇને તું વિચર અને તારા ધર્મમાં એટલે તારી સાધનામાં વિઘ્ન ન થાઓ; એમ કહીને તે લોકો ભગવાન મહાવીરનો જય જય નાદ ગજવે છે.

૧૧૩ ત્યાર પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર હજારો નેત્રો વડે જોવાતા જોવાતા, હજારો મુખોવડે પ્રશંસાતા પ્રશંસાતા, હજારો હૃદયોવડે અભિનંદનો પામતા પામતા, ભગવાનને જોઇને લોકો એવા મનોરથો કરવા લાગ્યા કે અમે આમના સેવક થઈને રહિયે તો સારું એ રીતે હજાર જાતના મનોરથો વડે વિશેષ ઇચ્છાતા ઇચ્છાતા, ભગવાનનાં કાંતિ અને રૂપગુણને જોઈને સ્ત્રીઓ 'આવો અમારો ભરતાર હોય તો કેવું સારું' એ રીતે તેમની સામે વારંવાર જોઈને મનમાં પ્રાર્થના કરવા લાગી અર્થાત્ કાંતિ અને રૂપગુણને લીધે ભગવાન એ રીતે પ્રાર્થાતા પ્રાર્થાતા અને હજારો આંગળીઓ વડે ભગવાન દેખાડાતા દેખાડાતા તથા પોતાના જમણા હાથ વડે ઘણાં હજાર નરનારીઓના હજારો પ્રણામોને ઝીલતા ઝીલતા ભગવાન એ રીતે હજારો ઘરોની હારની હાર વટાવતા વટાવતા વીણા, હાથના રાસડા, વાજાંઓ, અને ગીતોના ગાવા બજાવવાના મધુર સુંદર જય જય નાદ સાથેના અવાજ સાથે એ રીતે મંજુ મંજુ જય જય નાદનો ઘોષ સાંભળીને ભગવાન બરાબર સાવધાન બનતા બનતા પોતાનાં છત્ર ચામર વગેરેના તમામ વૈભવ સાથે તમામ ઘરેણાં–અંગે અંગે પહેરેલાં તમામ ઘરેણાંઓની કાંતિ સાથે તમામ સેના સાથે હાથી ઘોડા ઊંટ ખચ્ચર પાલખી મ્યાના વગેરે તમામ વાહનો સાથે, તમામ જન સમુદાય સાથે, તમામ આદર સાથે–તમામ ઔચિત્ય સાથે, પોતાની તમામ સંપત્તિ સાથે, તમામ શોભા સાથે, તમામ પ્રકારની ઉત્કંઠા સાથે, તમામ પ્રજા એટલે વાણિયા હરિજન ગરાસિયા બ્રાહ્મણ વગેરે અઢારે વર્ણો સાથે, તમામ નાટકો સાથે, તમામ તાલ કરનારા સાથે, બધા અંતઃપુર સાથે, ફૂલ વસ્ત્ર ગંધ માળા અને અલં-

કારની તમામ પ્રકારની શોભા સાથે તમામ વાજાંઓના અવાજના પડઘા સાથે એ રીતે મોટી ઋદ્ધિ મોટી દ્યુતિ, મોટી સેના, મોટાં વાહનો, મોટો સમુદાય અને એક સાથે વાગતાં વાજાંઓનાં નાદ સાથે એટલે શંખ માટીનો ઢોલ લાકડાનો ઢોલ ભેરિ ઝાલર ખરમુખી હુડુકક દુંદુભિ વગેરે વાજાંઓના નાદ સાથે ભગવાન કુંડપુર નગરની વચ્ચોવચ્ચ થઈને નીકળે છે, નીકળીને જ્યાં જ્ઞાતખંડ વન નામનું ઉદ્યાન છે, તેમાં જ્યાં આસોપાલવનું ઉત્તમ વૃક્ષ છે ત્યાં આવે છે.

૧૧૪ ત્યાં આવીને આસોપાલવના ઉત્તમ ઝાડની નીચે પોતાની પાલખીને ઉભી રાખે છે, એ ઝાડ નીચે પાલખીને ઉભી રાખીને પાલખી ઉપરથી પોતે નીચે ઊતરે છે, પાલખી ઉપરથી નીચે ઊતરીને પોતાની મેળે જ હાર વગેરે આભરણો ફૂલની માળાઓ અને વીંટીવેઢ વગેરે અલંકારોને ઉતારી નાખે છે, એ બધાં આભરણો માળાઓ અને અલંકારોને ઉતારી નાખીને પોતાને હાથે જ પાંચ મુષ્ટિ લોચ કરે છે એટલે ચાર મૂઠિવડે માથાના અને એક મૂઠિવડે દાઢીના વાળને ખેંચી કાઢે છે એ રીતે વાળનો લોચ કરીને પાણી વિનાના છટ્ઠ ભક્ત-બે ઉપવાસ-સાથે એટલે છ ટંક સુધી ખાનપાન તજી દઈને અર્થાત્ એ રીતે બે ઉપવાસ કરેલા ભગવાન હસ્તોત્તરા નક્ષત્રનો અર્થાત્ ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ આવતાં એક દેવદૂષ્ય લઈને પોતે એકલા જ કોઈ બીજું સાથે નહીં એ રીતે મુંડ થઈને અગારવાસ તજી દઈને અનગારિક પ્રવ્રજ્યાને સ્વીકારે છે.

૧૧૫ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર એક વરસ ઉપરાંત એક મહિના સુધી યાવત્ ચીવરધારી એટલે કપડું ધારણ કરનારા હતા અને ત્યાર પછી અચેલ એટલે કપડા વગરના થયા તથા કરપાત્રી થયા.

૧૧૬ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર દીક્ષા સ્વીકાર્યા પછી બાર વરસ કરતાં વધારે સમય સુધીના સાધનાના ગાળામાં શરીર તરફ તદ્દન ઉદાસીન રહ્યા એટલે એ ગાળામાં તેમણે શરીરની માવજત તરફ લેશ પણ લક્ષ્ય ન કર્યું અને શરીરને તજી દીધું હોય એ રીતે શરીર તરફ વર્ત્યા-સાધનાના ગાળામાં જે જે ઉપસર્ગો આવતા રહે છે જેવાકે; દિવ્ય ઉપસર્ગો માનવીકૃત ઉપસર્ગો અને તિર્યંચ યોનિકો તરફથી એટલે ક્રૂર ભયાનક પશુપક્ષીઓ તરફથી આવતા ઉપસર્ગો; અનુકૂળ ઉપસર્ગો વા પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો જે એવા કોઈ ઉપસર્ગો ઉત્પન્ન થયા તે બધાને સારી રીતે નિર્ભયપણે સહન કરે છે, લેશ પણ રોષ આણ્યા વિના ખમી રહે છે, અદીન ભાવે-કોઈની પણ ઓશિયાળની લેશ પણ અપેક્ષા રાખ્યા વિના તેજસ્વિપણે સહન કરે છે અને અડગપણે મનને નિશ્ચય રાખીને સહન કરે છે.

૧૧૭ ત્યાર પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર અનગાર થયા, ઇર્યાસમિતિ ભાષાસમિતિ એષણાસમિતિ આદાનભાંડમાત્રનિક્ષેપણાસમિતિ અને પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ એટલે પોતાના મલ મૂત્ર થૂંક બડખા લીંટ અને બીજો દેહમલ એ બધાંને નિર્જીવ શુદ્ધ સ્થળે પરઠવવા

માટે રાખવામાં આવતી કાળજી. એ રીતે પાંચ સમિતિને ધારણ કરતા ભગવાન મનને બરાબર સારી રીતે પ્રવર્તાવનારા, વચનને બરાબર સારી રીતે પ્રવર્તાવનારા અને શરીરને બરાબર સારી રીતે પ્રવર્તાવનારા થયા, મનગુપ્તિ વચનગુપ્તિ તથા કાયગુપ્તિને સાચવનારા થયા. એ રીતે ગુપ્તિવાળા અને જિતેંદ્રિય ભગવાન સર્વથા નિર્દોષપણે બ્રહ્મચર્યવિહારે વિચરનારા થયા, ક્રોધ વિનાના, અભિમાન વિનાના, છળકપટ વગરના અને લોભરહિત ભગવાન શાંત બન્યા, ઉપશાંત થયા, તેમના સર્વ સંતાપો દૂર થયા, તેઓ આસ્રવ વગરના, મમતા રહિત, પાસે કશો પણ પરિગ્રહ નહીં રાખનારા અકિંચન થયા, હવે તો એમની પાસે ગાંઠવાળીને સાચવવા જેવી એક પણ ચીજ રહી નથી એવા એ અંતરથી અને બહારથી છિન્નગ્રંથ થયા, જેમ કાંસાના વાસણમાં પાણી ચોંટતું નથી તેમ તેમનામાં કોઈ મળ ચોંટતો નથી એવા એ નિરુપલેપ થયા, જેમ શંખની ઉપર કોઇ રંગ ચડતો નથી એમ એમની ઉપર રાગદ્વેષની કશી અસર પડતી નથી એવા એ ભગવાન જીવની પેઠે અપ્રતિહત– કોઇ પ્રકારનો પ્રતિબંધ રાખ્યા વિના અસ્ખલિતપણે વિહરવા લાગ્યા, જેમ આકાશ બીજા કોઈ આધારની ઓશિયાળ રાખતું નથી તેમ ભગવાન બીજા કોઇની સહાયતાની ગરજ રાખતા નથી એવા નિરાલંબન થયા, વાયુની પેઠે પ્રતિબંધ વગરના બન્યા એટલે જેમ વાયુ એક જ સ્થળે રહેતો નથી પણ બધે રોકટોક વિના ફર્યા કરે છે તેમ ભગવાન એક જ સ્થળે બંધાઇને ન રહેતાં બધે નિરીહભાવે ફરનારા થયા, શરદઋતુના પાણીની પેઠે એમનું હૃદય નિર્મળ થયું, કમળપત્રની પેઠે નિરુપલેપ થયા એટલે પાણીમાંથી ઉગેલા કમળના પત્રને જેમ પાણીનો છાંટો ભીંજાડી શકતો નથી તેમ ભગવાનને સંસારભાવ–પ્રપંચભાવ ભીંજાડી શકતો નથી, કાચબાની પેઠે ભગવાન ગુપ્તેંદ્રિય થયા, મહાવરાહના મુખ ઉપર જેમ એક જ શિંગડું હોય છે તેમ ભગવાન એકાકી થયા, પક્ષીની પેઠે ભગવાન તદ્દન મોકળા થયા, ભારંડપક્ષીની પેઠે ભગવાન અપ્રમત્ત બન્યા, હાથીની પેઠે ભારે શૂર થયા, બળદની પેઠે પ્રબળ પરાક્રમી થયા, સિંહની પેઠે કોઇથી પણ ગાંજ્યા ન જાય એવા બન્યા, મેરુની પેઠે અડગ અકંપ સુનિશ્ચળ બન્યા, તથા ભગવાન સાગર જેવા ગંભીર, ચંદ્ર જેવી સૌમ્યતાવાળા, સૂરજ જેવા ઝળહળતા તેજવાળા, ઉત્તમ સોનાની પેઠે ચમકતી દેહ–કાંતિવાળા અને પૃથ્વીની પેઠે તમામ સ્પર્શોને સહનારા સર્વંસહ અને ઘી હોમેલા અગ્નિની પેઠે તેજથી જાજવલ્યમાન થયા.

૧૧૮ નીચેની બે ગાથાઓમાં ભગવાનને જેની જેની ઉપમા આપવામાં આવેલ છે તે તે અર્થવાળા શબ્દોનાં નામ આ પ્રમાણે ગણાવવામાં આવેલ છે:

કાંસાનું વાસણ, શંખ, જીવ, ગગન–આકાશ, વાયુ, શરદઋતુનું પાણી, કમળનું પત્ર, કાચબો, પક્ષી, મહાવરાહ અને ભારંડપક્ષી. ૧

હાથી, બળદ, સિંહ, નગરાજ મેરુ, સાગર, ચંદ્ર, સૂરજ, સોનું, પૃથ્વી અને અગ્નિ. ૨

તે ભગવંતને ક્યાંય પ્રતિબંધ નથી એટલે ભગવાનના મનને હવે કોઇ રીતે

બંધાવાપણું રહ્યું નથી. એવો તે પ્રતિબંધ-બંધાવાપણું-ચાર પ્રકારે હોય છેઃ ૧ દ્રવ્યથી, ૨ ક્ષેત્રથી, ૩ કાળથી, અને ૪ ભાવથી.

૧ દ્રવ્યથી એટલે સજીવ, નિર્જીવ તથા મિશ્ર એટલે નિર્જીવસજીવ એવા કોઈ પ્રકારના પદાર્થોમાં હવે ભગવાનને બંધાવાપણું રહ્યું નથી.

૨ ક્ષેત્રથી એટલે ગામમાં, નગરમાં, અરણ્યમાં, ખેતરમાં, ખળામાં, ઘરમાં, આંગણામાં કે આકાશમાં એવા કોઈ પણ સ્થાનમાં ભગવાનને બંધાવાપણું રહ્યું નથી.

૩ કાળથી એટલે સમય, આવલિકા, આનપ્રાણ, સ્તોક, ક્ષણ, લવ, મુહૂર્ત, અહોરાત્ર, પખવાડિયું, મહિનો, ઋતુ, અયન, વરસ કે બીજો કોઈ દીર્ઘકાળનો સંયોગ, એવા કોઈ પ્રકારના સૂક્ષ્મ કે સ્થૂલ વા નાના મોટા કાળનું બંધન રહ્યું નથી.

૪ ભાવથી એટલે ક્રોધ, અભિમાન, છળકપટ, લોભ, ભય, હાસ્ય-ઠઠ્ઠામશ્કરી, રાગ, દ્વેષ, કજીયોટંટો, આળ ચડાવવું, બીજાના દોષોને પ્રગટ કરવા-ચાડી ખાવી, બીજાની નિંદા કરવી, મનનો રાગ, મનનો ઉદ્વેગ, કપટવૃત્તિ સહિત જુઠું બોલવું અને મિથ્યાત્વના ભાવોમાં એટલે ઉપર્યુક્ત એવી કોઈ પણ વૃત્તિમાં કે વૃત્તિઓમાં ભગવાનને બંધાવાપણું છે નહીં અર્થાત્ ઉપર જણાવેલા ચારે પ્રકારના પ્રતિબંધોમાંનો કોઈ એક પણ પ્રતિબંધ ભગવાનને બાંધી શકે એમ નથી.

૧૧૯ તે ભગવાન ચોમાસાનો સમય છોડી દઈને બાકીના ઉનાળાના અને શિયાળાના આઠ માસ સુધી વિહરતા રહે છે. ગામડામાં એક જ રાત રહે છે અને નગરમાં પાંચ રાતથી વધુ રોકાતા નથી, વાંસલાના અને ચંદનના સ્પર્શમાં સમાન સંકલ્પવાળા ભગવાન ખડ કે મણિ તથા ઢેફું કે સોનું એ બધામાં સમાનવૃત્તિવાળા તથા દુઃખ સુખને એક ભાવે સહન કરનારા, આ લોક કે પરલોકમાં પ્રતિબંધ વગરના, જીવન કે મરણની આકાંક્ષા વિનાના સંસારનો પાર પામનારા અને કર્મના સંગનો નાશ કરવા સારુ ઉદ્યમવંત બનેલા-તત્પર થયેલા એ રીતે વિહાર કરે છે.

૧૨૦ એમ વિહરતાં વિહરતાં ભગવાનનો અનોપમ ઉત્તમ જ્ઞાન, અનોપમ દર્શન, અનોપમ સંજમ, અનોપમ એટલે નિર્દોષ વસતિ, અનોપમ વિહાર, અનોપમ વીર્ય, અનોપમ સરળતા, અનોપમ કોમળતા-નમ્રતા, અનોપમ અપરિગ્રહભાવ, અનોપમ ક્ષમા, અનોપમ અલોભ, અનોપમ ગુપ્તિ, અનોપમ પ્રસન્નતા વગેરે ગુણોવડે અને અનોપમ સત્ય સંજમ તપ વગેરે જે જે ગુણોના ઠીક ઠીક આચરણને લીધે નિર્વાણનો માર્ગ એટલે સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર એ રત્નત્રય વિશેષ પુષ્ટ બને છે અર્થાત્ મુક્તિફળનો લાભ તદ્દન પાસે આવતો જાય છે, તે તે તમામ ગુણો દ્વારા આત્માને ભાવિત કરતા

ભગવાન રહે છે અને એ રીતે વિહરતાં તેમનાં બાર વરસ વીતી જાય છે. અને તેરમા વરસનો વચગાળાનો ભાગ એટલે ભર ઉનાળાનો બીજો મહિનો અને તેનો ચોથો પક્ષ ચાલે છે, તે ચોથો પક્ષ એટલે વૈશાખ માસનો શુકલ પક્ષ, તે વૈશાખ માસના શુકલ પક્ષની દશમીને દિવસે જ્યારે છાયા પૂર્વ તરફ ઢળતી હતી, પાછલી પોરષી બરાબર પૂરી થઈ હતી, સુવ્રત નામનો દિવસ હતો વિજય નામનું મુહૂર્ત હતું ત્યારે ભગવાન જૂંભિક–જંભિયા–ગ્રામ નગરની બહાર ઋજુવાલિકા નદીને કાંઠે એક ખંડેર જેવા જુના ચૈત્યની બહુ દૂર નહીં તેમ બહુ પાસે નહીં એ રીતે શ્યામાક નામના ગૃહપતિના ખેતરમાં શાળના વૃક્ષની નીચે ગોદોહાસને ઊભડક બેસીને ધ્યાનમાં રહેલા હતા. ત્યાં એ રીતે ધ્યાનમાં રહેતા અને આતાપના દ્વારા તપ કરતા ભગવાને છ ટંક ભોજન અને પાણી નહીં લેવાનો છટ્ઠનો તપ કરેલો હતો, હવે બરાબર જે વખતે ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ થયેલો હતો તે વખતે એ રીતે ધ્યાનમાં મગ્ન રહેતા ભગવાન મહાવીરને અંતવગરનું, ઉત્તમોઉત્તમ, વ્યાઘાત વગરનું, આવરણ વિનાનું, સમગ્ર અને સર્વ પ્રકારે પરિપૂર્ણ એવું કેવળવર જ્ઞાન અને કેવળવર દર્શન પ્રગટ્યું.

૧૨૧ ત્યાર પછી તે ભગવાન અરહત થયા, જિન કેવળી સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી થયા, હવે ભગવાન દેવ માનવ અને અસુર સહિત લોકનાં–જગતનાં તમામ પર્યાય જાણે છે જુએ છે–આખા લોકમાં તમામ જીવોનાં આગમન ગમન સ્થિતિ ચ્યવન ઉપપાત, તેમનું મન માનસિક સંકલ્પો ખાનપાન તેમની સારી નરસી તમામ પ્રવૃત્તિઓ, તેમના ભોગવિલાસો, તેમની જે જે પ્રવૃત્તિઓ ખુલ્લી છે તે અને જે જે પ્રવૃત્તિઓ છાની છે તે તમામ પ્રવૃત્તિઓને ભગવાન જાણે છે, જુએ છે. હવે ભગવાન અરહા થયા એટલે તેમનાથી કશું રહસ્ય–છૂપું–રહી શકે એમ નથી એવા થયા, અરહસ્યના ભાગી થયા–તેમની પાસે કરોડો દેવો નિરંતર સેવા માટે રહેવાને લીધે હવે તેઓને રહસ્યમાં–એકાંતમાં રહેવાનું બનતું નથી એવા થયા, એ રીતે અરહા થયેલા ભગવાન તે તે કાળે માનસિક વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિઓમાં વર્તતા સમગ્ર લોકના તમામ જીવોના તમામ ભાવોને જાણતા જોતા વિહરતા રહે છે.

૧૨૨ તે કાળે તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે અસ્થિક ગ્રામને અવલંબીને પ્રથમ વર્ષાવાસ–ચોમાસું–કર્યું હતું અર્થાત્ ભગવાન પ્રથમ ચોમાસામાં અસ્થિક ગ્રામમાં રહ્યા હતા.

ચંપા નગરીમાં અને પૃષ્ઠ ચંપામાં ભગવાને ત્રણ ચોમાસાં કર્યાં હતાં–ભગવાન ચંપામાં અને પૃષ્ઠચંપામાં ચોમાસું રહેવા ત્રણ વાર આવ્યા હતા, વૈશાલી નગરીમાં અને વાણિયા ગામમાં ભગવાન બાર વાર ચોમાસું રહેવા આવ્યા હતા, રાજગૃહનગરમાં અને તેની બહારના નાલંદા પાડામાં ભગવાન ચૌદવાર ચોમાસું રહેવા આવ્યા હતા, મિથિલા નગરીમાં ભગવાન છ વાર ચોમાસું રહેવા આવ્યા હતા, ભદ્દિયા નગરીમાં બે વાર, આલભિકા

નગરીમાં એક વાર, સાવત્થી નગરીમાં એકવાર, પ્રણીતભૂમિમાં એટલે વજ્રભૂમિ નામના અનાર્ય દેશમાં એક વાર ભગવાન ચોમાસું રહેવા આવ્યા હતા અને તદ્દન છેલ્લું ચોમાસું રહેવા ભગવાન મધ્યમા પાવા નગરીમાં હસ્તિપાલ રાજાની મોજણી કામદારોની કચેરીવાળી જગ્યામાં આવ્યા હતા.

૧૨૩ ભગવાન જ્યારે છેલ્લું ચોમાસું રહેવા ત્યાં મધ્યમા પાવા નગરીમાં હસ્તિપાલ રાજાની મોજણી કામદારોની કચેરીવાળી જગ્યામાં આવેલા ત્યારે તે ચોમાસાની વર્ષાઋતુનો ચોથો મહિનો અને સાતમો પક્ષ ચાલતો હતો, સાતમો પક્ષ એટલે કાર્તિક માસનો વ૦ દિ૦ પક્ષ, તે કાર્તિક માસના વ૦ દિ૦ પખવાડિયાની પંદરમી તિથિ એટલે અમાસ આવી અને ભગવાનની તે છેલ્લી રાત હતી. તે રાતે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કાળધર્મને પામ્યા–દુનિયા છોડીને ચાલ્યા ગયા, ફરીવાર જનમ ન લેવો પડે એ રીતે ચાલ્યા ગયા, તેમનાં જનમ જરા મરણનાં તમામ બંધનો છેદાઇ ગયાં અર્થાત્ ભગવાન સિદ્ધ થયા, બુદ્ધ થયા, મુક્ત થયા, દુઃખોના અંતકૃત–નાશ કરનારા–થયા, પરિનિર્વાણ પામ્યા અને તેમનાં તમામ દુઃખો હીણાં થઈ ગયાં–ચાલ્યાં ગયાં.

ભગવાન જ્યારે કાળધર્મને પામ્યા ત્યારે ચંદ્ર નામનો બીજો સંવત્સર ચાલતો હતો, પ્રીતિવર્ધન નામે માસ હતો, નંદિવર્ધન નામે પખવાડિયું હતું, અગ્ગિવેસ–અગ્નિવેશ્મ–નામે તે દિવસ હતો જેનું બીજું નામ 'ઉવસમ' એમ કહેવાય છે અને દેવાણંદા નામે તે રાત્રિ હતી જેનું બીજું નામ 'નિરઇ' કહેવાય છે, એ રાતે અર્ચ નામનો લવ હતો, મુહૂર્ત નામનો પ્રાણ હતો, સિદ્ધ નામનો સ્તોક હતો, નાગ નામે કરણ હતું, સર્વાર્થસિદ્ધ નામે મુહૂર્ત હતું અને બરાબર સ્વાતિ નક્ષત્રનો યોગ આવેલો હતો. એવે સમયે ભગવાન કાળધર્મને પામ્યા, દુનિયા છોડીને ચાલ્યા ગયા અને યાવત્ તેમનાં તમામ દુઃખો તદ્દન હીણાં થઈ ગયાં–તદ્દન છેદાઈ ગયાં.

૧૨૪ જે રાતે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કાળધર્મને પામ્યા યાવત્ તેમનાં તમામ દુઃખો તદ્દન છેદાઈ ગયાં તે રાતે ઘણા દેવો અને દેવીઓ નીચે આવતાં હોવાથી અને ઉપર જતાં હોવાથી ખુબ ઉદ્દ્યોત ઉદ્દ્યોત પ્રકાશ પ્રકાશ થઇ રહ્યો હતો.

૧૨૫ જે રાત્રે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કાળધર્મને પામ્યા યાવત્ તેમનાં તમામ દુઃખો તદ્દન છેદાઇ ગયાં તે રાતે ઘણા દેવો ને દેવીઓ નીચે આવતાં હોવાથી અને ઉપર જતાં હોવાથી ભારે કોલાહલ અને ભારે ઘોંઘાટ થયો હતો.

૧૨૬ જે રાત્રે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કાળધર્મને પામ્યા યાવત્ તેમનાં તમામ દુઃખો તદ્દન છેદાઈ ગયાં તે રાત્રે તેમના પટ્ટશિષ્ય ગૌતમગોત્રના ઇન્દ્રભૂતિ અનગારનું ભગવાન મહાવીરને લગતું પ્રેમબંધન વિછિન્ન થઈ ગયું. અને તે ઇન્દ્રભૂતિ અનગારને અંત વગરનું, ઉત્તમોત્તમ એવું યાવત કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થયું.

૧૨૭ જે રાત્રે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કાળધર્મને પામ્યા યાવત તેમનાં તમામ દુઃખો તદ્દન છેદાઇ ગયાં તે રાત્રે કાશી દેશના મલ્લકીવંશના નવ ગણ રાજાઓ અને કોશલ દેશના લિચ્છવી વંશના બીજા નવ ગણ રાજાઓ એ રીતે અઢારે ગણ રાજાઓ અમાવાસ્યાને દિવસે આઠ પહોરનો પૌષધ ઉપવાસ કરીને ત્યાં રહ્યા હતા. તેઓએ એમ વિચાર્યું કે તે ભાવોદ્દ્યોત એટલે જ્ઞાનરૂપ પ્રકાશ ચાલ્યો ગયો એટલે હવે અમે દ્રવ્યોદ્દ્યોત એટલે દીવાનો પ્રકાશ કરીશું.

૧૨૮ જે રાત્રે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કાળધર્મને પામ્યા યાવત્ તેમનાં તમામ દુઃખો છેદાઇ ગયાં, તે રાત્રે ભગવાન મહાવીરના જન્મનક્ષત્ર ઉપર ક્ષુદ્ર ક્રૂર સ્વભાવનો ૨૦૦૦ વર્ષ સુધી રહેનારો એવો ભસ્મરાશિ નામનો મહાગ્રહ આવ્યો હતો.

૧૨૯ જ્યારથી તે ક્ષુદ્ર ક્રૂર સ્વભાવનો ૨૦૦૦ વર્ષ સુધી રહેનારો એવો ભસ્મરાશિ નામનો મહાગ્રહ ભગવાન મહાવીરના જન્મનક્ષત્ર પર આવ્યો હતો ત્યારથી શ્રમણ નિર્ગ્રંથો અને નિર્ગ્રંથીઓનો પૂજા સત્કાર ઉત્તરોત્તર વધતો ચાલતો નથી.

૧૩૦ જ્યારે તે ક્ષુદ્ર ક્રૂર સ્વભાવનો ભસ્મરાશિગ્રહ ભગવાનના જન્મનક્ષત્ર ઉપરથી ખસી જશે ત્યારે શ્રમણ નિર્ગ્રંથો અને નિર્ગ્રંથીઓનો પૂજા સત્કાર વધતો વધતો ચાલશે.

૧૩૧ જે રાત્રે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કાળધર્મને પામ્યા યાવત તેમનાં તમામ દુઃખો છેદાઇ ગયાં તે રાત્રે બચાવી ન શકાય એવી કુંથવા નામની જીવાત ઉત્પન્ન થઇ ગઇ, જે જીવાત સ્થિર હોય–ચાલતી ન હોય–તો છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓને આંખે જલદી જોવાય તેવી નહોતી અને જ્યારે અસ્થિર હોય એટલે કે ચાલતી હોય ત્યારે તે જીવાતને છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથ અને નિર્ગ્રંથીઓ પોતાની આંખે ઝડપથી જોઈ શકતા હતા. એવી એ જીવાતને જોઇને ઘણા નિર્ગ્રંથોએ અને નિર્ગ્રંથીઓએ અનશન સ્વીકારી લીધું હતું.

૧૩૨ પ્ર૦ હે ભગવંત! તે એમ કેમ થયું? એટલે કે એ જીવાતને જોઇને નિર્ગ્રંથો અને નિર્ગ્રંથીઓએ અનશન કર્યું એ શું સૂચવે છે?

ઉ૦ આજથી માંડીને સંયમ દુરારાધ્ય થશે એટલે કે સંયમ પાળવો ઘણો કઠણ પડશે એ હકીકતને એ અનશન સૂચવે છે.

૧૩૩ તે કાળે તે સમયે ભગવાન મહાવીરને ઇન્દ્રભૂતિ વગેરે ચૌદ હજાર ૧૪૦૦૦ શ્રમણોની ઉત્કૃષ્ટી શ્રમણ સંપદા હતી.

૧૩૪ ભગવાન મહાવીરને આર્ય ચંદના વગેરે છત્રીસ હજાર ૩૬૦૦૦ આર્યિકાઓની ઉત્કૃષ્ટી આર્યિકા સંપદા હતી.

૧૩૫ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને શંખ શતક વગેરે એકલાખ ઓગણસાઠ હજાર શ્રાવકોની ઉત્કૃષ્ટી શ્રમણોપાસક સંપદા હતી.

૧૩૬ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને સુલસા રેવતી વગેરે ત્રણ લાખ અઢાર હજાર શ્રમણોપાસિકાઓની–શ્રાવિકાઓની ઉત્કૃષ્ટી શ્રાવિકા સંપદા હતી.

૧૩૭ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને જિન નહિ છતાં જિનની જેવા સર્વાક્ષર સન્નિપાતી અને જિનની પેઠે સાચું સ્પષ્ટીકરણ કરનારા એવા ત્રણસો ચતુર્દશપૂર્વધરોની–ચૌદપૂર્વીઓની –ઉત્કૃષ્ટી સંપદા હતી.

૧૩૮ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વિશેષ પ્રકારની લબ્ધિવાળા એવા તેરસો અવધિજ્ઞાનીઓની ઉત્કૃષ્ટી સંપદા હતી.

૧૩૯ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને સંપૂર્ણ ઉત્તમ જ્ઞાન ને દર્શનને પામેલા એવા સાતસો કેવળજ્ઞાનીઓની ઉત્કૃષ્ટી સંપદા હતી.

૧૪૦ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને દેવ નહિ છતાં દેવની સમૃદ્ધિને પામેલા એવા સાતસો વૈક્રિયલબ્ધિવાળા શ્રમણોની ઉત્કૃષ્ટી સંપદા હતી.

૧૪૧ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને અઢીદ્વીપમાં અને બે સમુદ્રમાં રહેનારા, મનવાળા, પૂરી પર્યાપ્તિવાળા એવા પંચેન્દ્રિયપ્રાણીઓનાં મનના ભાવોને જાણે એવા પાંચસો વિપુલમતિ જ્ઞાની શ્રમણોની ઉત્કૃષ્ટી સંપદા હતી.

૧૪૨ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને દેવ, મનુષ્ય ને અસુરોવાળી સભાઓમાં વાદ કરતાં પરાજય ન પામે એવા ચારસો વાદીઓની એટલે શાસ્ત્રાર્થ કરનારાઓની ઉત્કૃષ્ટી સંપદા હતી.

૧૪૩ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના સાતસો શિષ્યો સિદ્ધ થયા યાવત તેમનાં સર્વદુઃખો છેદાઈ ગયાં–નિર્વાણને પામ્યા અને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની ચૌદસો શિષ્યાઓ સિદ્ધ થઈ–નિર્વાણ પામી.

૧૪૪ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને ભવિષ્યની ગતિમાં કલ્યાણ પામનારા, વર્તમાન સ્થિતિમાં કલ્યાણ અનુભવનારા અને ભવિષ્યમાં ભદ્ર પામનારા એવા આઠસો અનુત્તરૌપપાતિક મુનિઓની ઉત્કૃષ્ટી સંપદા હતી. એટલે કે એમના એવા સાતસો મુનિઓ હતા કે જે અનુત્તર વિમાનમાં જનારા હતા.

૧૪૫ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના સમયમાં મોક્ષે જનારા લોકોની બે પ્રકારની ભૂમિકા હતી. જેમકે યુગાન્તકૃતભૂમિકા અને પર્યાયાંતકૃતભૂમિકા. યુગાન્તકૃતભૂમિકા એટલે જે લોકો અનુક્રમે મુક્તિ પામે એટલે કે ગુરુ મુક્તિ પામે એ પછી એનો શિષ્ય મુક્તિ પામે પછી એનો પ્રશિષ્ય મુક્તિ પામે; એ રીતે જેઓ અનુક્રમે મુક્તિ પામ્યા કરે તેમની મોક્ષ પરત્વે યુગાન્તકૃતભૂમિકા કહેવાય. અને પર્યાયાંતકૃત ભૂમિકા એટલે ભગવાન કેવળી થયા પછી જે લોકો મુક્તિ પામે તેમની મોક્ષ પરત્વે પર્યાયાંતકૃતભૂમિકા કહેવાય. ભગવાનથી ત્રીજા પુરૂષ સુધી યુગાન્તકૃતભૂમિકા હતી એટલે કે પહેલાં ભગવાન મોક્ષે ગયા

પછી એમના કોઈ શિષ્ય મોક્ષે ગયા અને પછી એમના પ્રશિષ્ય એટલે જંબુસ્વામી મોક્ષે ગયા. આ યુગાન્તકૃતભૂમિકા જંબુસ્વામી સુધી જ ચાલી પછી બંધ પડી ગઇ. અને ભગવાનને કેવળી થયે ચાર વરસ વીત્યા પછી કોઈક મોક્ષે ગયો, એટલે કે ભગવાનને કેવળી થયા પછી ચાર વરસે મુક્તિનો માર્ગ વહેતો થયો અને તે જંબુસ્વામી સુધી વહેતો રહ્યો.

૧૪૬ તે કાળે તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ત્રીસ વરસ સુધી ગૃહવાસમાં રહીને બાર કરતાં વધારે વરસ સુધી છદ્મસ્થ એવા મુનિ પર્યાયને પામીને તે પછી ત્રીસ કરતાં કંઇક ઓછાં વરસ સુધી કેવળી પર્યાયને પામીને એકંદર કુલ બેંતાલીસ વરસ સુધી સાધુપણાનો પર્યાય પામીને એ રીતે કુલ બોંતેર વરસનું આયુષ્ય પૂરૂં કરીને અને તેમનાં વેદનીય આયુષ્ય નામ અને ગોત્રકર્મ ક્ષીણ થયાં પછી આ અવસર્પિણી કાળનો દુઃષમ સુષમ નામનો ચોથો આરો બહુ વીત્યા પછી તથા તે આરાના ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ મહિના બાકી રહ્યા પછી મધ્યમાપાપા નગરીમાં હસ્તિપાળ રાજાની મોજણી કામદારોને બેસવાની જગ્યામાં એકલા કોઈ બીજું સાથે નહિ એ રીતે છ ટંકનાં ભોજન અને પાનનો ત્યાગ કરીને એટલે કે છઠ કરીને સ્વાતિ નક્ષત્રનો યોગ થતાં વહેલી સવારે એટલે કે ચાર ઘડી રાત બાકી રહેતાં પદ્માસનમાં બેઠેલા ભગવાન કલ્યાણફળવિપાકનાં પંચાવન અધ્યયનોને અને પાપફળવિપાકનાં બીજાં પંચાવન અધ્યયનોને અને કોઇએ નહિ પૂછેલા એવા પ્રશ્નોના ખુલાસા આપનારાં છત્રીસ અધ્યયનોને કહેતાં કહેતાં કાળધર્મને પામ્યા—જગતને છોડી ગયા, ઊર્ધ્વગતિએ ગયા અને એમનાં જન્મ જરા અને મરણનાં બંધનો કપાઈ ગયાં. તેઓ સિદ્ધ થયા, બુદ્ધ થયા, મુક્ત થયા, તમામ કર્મોનો એમણે નાશ કર્યો. તમામ સંતાપો વગરના થયા અને તેમનાં તમામ દુઃખો હીણાં થઈ ગયાં એટલે નાશ પામી ગયાં.

૧૪૭ આજે તમામ દુઃખો જેમનાં નાશ થઇ ગયાં છે, એવા સિદ્ધ, બુદ્ધ યાવત શ્રમણ ભગવાન મહાવીરનું નિર્વાણ થયાંને નવસો વર્ષ વીતી ગયાં, તે ઉપરાન્ત આ હજારમા વર્ષના એંશીમા વર્ષનો વખત ચાલે છે. એટલે ભગવાન મહાવીરને નિર્વાણ પામ્યાને આજે ૯૮૦ વરસ થયાં બીજી વાચનામાં વળી કેટલાક એમ કહે છે કે નવસો વરસ ઉપરાન્ત હજારમા વર્ષના તાણુમા વર્ષનો કાળ ચાલે છે, એવો પાઠ દેખાય છે. એટલે એમને મતે મહાવીર નિર્વાણને નવસો તાણું–૯૯૩–વર્ષ થયાં કહેવાય.

પુરુષાદાનીય અરહંત પાર્શ્વ

૧૪૮ તે કાલે તે સમયે પુરુષાદાનીય પાર્શ્વ અરહંત પંચ વિશાખાવાળા હતા એટલે એમના જીવનના પાંચ પ્રસંગોમાં વિશાખા નક્ષત્ર આવેલું હતું. તે જેમકે; ૧ પાર્શ્વ અરહંત વિશાખા નક્ષત્રમાં ચવ્યા, ચવીને ગર્ભમાં આવ્યા. ૨ વિશાખા નક્ષત્રમાં જનમ પામ્યા. ૩ વિશાખા નક્ષત્રમાં મુંડ થઇને ઘરથી બહાર નીકળી તેમણે અનગારની દશાને સ્વીકારી. ૪ વિશાખા નક્ષત્રમાં તેમને અનંત, ઉત્તમોત્તમ, વ્યાઘાત વગરનું, આવરણ વગરનું, સકલ,

પ્રતિપૂર્ણ એવું ઉત્તમ કેવળજ્ઞાનદર્શન પેદા થયું અને ૫ ભગવાન પાર્શ્વ વિશાખા નક્ષત્રમાં નિર્વાણ પામ્યા.

૧૪૯ તે કાલે તે સમયે પુરુષાદાનીય પાર્શ્વ અરહંત, જે તે ગ્રીષ્મઋતુનો પ્રથમ માસ, પ્રથમ પક્ષ અને ચૈત્ર મહિનાનો વ૦ દિ૦ નો સમય આવ્યો ત્યારે તે ચૈત્ર વ૦ દિ૦ ચોથના પક્ષમાં વીશ સાગરોપમની આયુષ મર્યાદાવાળા પ્રાણત નામના કલ્પ-સ્વર્ગ-માંથી આયુષ મર્યાદા પૂરી થતાં દિવ્ય આહાર, દિવ્ય જન્મ અને દિવ્ય શરીર છૂટી જતાં તરત જ ચવીને અહીં જ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભારત વર્ષમાં વાણારસી નગરીમાં અશ્વસેન રાજાની રાણી વામાદેવીની કુક્ષિમાં રાતનો પૂર્વ ભાગ અને પાછલો ભાગ જોડાતો હતો એ સમયે-મધરાતે-વિશાખા નક્ષત્રનો યોગ થતાં ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થયા'.

૧૫૦ પુરુષાદાનીય અરિહંત પાર્શ્વ ત્રણ જ્ઞાનથી યુક્ત પણ હતા, તે જેમકે; 'હું ચવીશ' એમ તે જાણે છે, ઇત્યાદિ બધું આગળ શ્રી ભગવાન મહાવીરના પ્રકરણમાં આવેલા સ્વપ્નદર્શનના વર્ણનને લગતા તે જ પાઠ વડે કહેવું યાવત્ 'માતાએ પોતાના ઘરમાં પ્રવેશ કર્યો' યાવત્ 'માતા સુખે સુખે તે ગર્ભને ધારણ કરે છે.'

૧૫૧ તે કાલે તે સમયે જે તે હેમંત ઋતુનો બીજો માસ, ત્રીજો પક્ષ અને પોષ મહિનાનો વ૦ દિ૦ નો સમય આવ્યો ત્યારે તે પોષ વ૦ દિ૦ દશમના પક્ષે નવ માસ બરાબર પૂરા થયા પછી અને તેમની ઉપર સાડાસાત રાતદિવસ વીતી ગયા પછી રાતનો પૂર્વભાગ તથા પાછલો ભાગ જોડાતો હતો તે સમયે-મધરાતે-વિશાખા નક્ષત્રનો યોગ થતાં આરોગ્યવાળી માતાએ આરોગ્યપૂર્વક પુરુષાદાનીય અરિહંત પાર્શ્વ નામના પુત્રને જનમ આપ્યો.

અને જે રાતે પુરુષાદાનીય અરહંત પાર્શ્વ જનમ પામ્યા તે રાત ઘણા દેવો અને દેવીઓ વડે યાવત્ ઊપર ઝળહળાટવાળી અથવા ઝગારા મારતી હોય તેવી થઈ હતી અને દેવો તથા દેવીઓની આવજાને લીધે કોલાહલવાળી પણ થઇ હતી.

બાકી બધું શ્રીભગવાન મહાવીરના પ્રકરણમાં આવ્યા પ્રમાણે જ કહેવું. વિશેષમાં આ સ્થળે બધે 'પાર્શ્વ' ભગવાનનું નામ લઇને તે પાઠ વડે બધી હકીકત કહેવી યાવત્ 'તેથી કરીને કુમારનું નામ 'પાર્શ્વ' હો'

૧૫૨ પુરૂષાદાનીય અરહંત પાર્શ્વ દક્ષ હતા, દક્ષ પ્રતિજ્ઞાવાળા, ઉત્તમ રૂપવાળા, સર્વ ગુણોથી યુક્ત, ભદ્ર અને વિનયવાળા હતા. તેઓ એ રીતે ત્રીશ વરસ સુધી ઘરવાસ વચ્ચે વસ્યા, ત્યાર પછી વળી જેમનો કહેવાનો આચાર છે એવા લોકાંતિક દેવોએ આવીને તે પ્રકારની ઇષ્ટ વાણી દ્વારા યાવત્ તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું:

'હે નંદ! તારો જય થાઓ, જય થાઓ. હે ભદ્ર! તારો જય થાઓ જય થાઓ યાવત્ 'તે દેવો એ રીતે 'જયજય' શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે.'

૧૫૩ પુરુષાદાનીય અરહંત પાર્શ્વને માનવીના ગૃહસ્થધર્મથી પહેલાં પણ એટલે ભગવાન પાર્શ્વે માનવદેહે ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકાર્યો તે પહેલાં પણ ઉત્તમ આભોગિક જ્ઞાન હતું ઇત્યાદિ તે બધું શ્રીભગવાન મહાવીરની હકીકત પ્રમાણે કહેવું યાવત્ દાયિકોમાં –ભાગના હકદારોમાં–દાનને બરાબર વહેંચીને જે તે હેમંત ઋતુનો બીજો માસ, ત્રીજો પક્ષ એટલે પોષ માસનો વ૦ દિ૦ પક્ષ આવ્યો અને તે પોષ માસના વ૦ દિ૦ પક્ષની અગ્યારશનો દિવસ આવ્યો ત્યારે દિવસના પૂર્વ ભાગને સમયે એટલે દિવસને ચડતે પહોરે વિશાલા શિબિકામાં બેસીને દેવો, માનવો, અને અસુરોની મોટી સભા–મંડળી સાથે ઇત્યાદિ બધું યાવત્ શ્રીભગવાન મહાવીરની હકીકત પ્રમાણે જ કહેવું. અહીં વિશેષતા એ કે 'પાર્શ્વનાથ ભગવાન વાણારસી નગરીની વચ્ચોવચ્ચ થઇને નીકળે છે, નીકળીને જે તરફ આશ્રમપદ નામનું ઉદ્યાન છે તે તરફ અને તે ઉદ્યાનમાં જે તરફ અશોકનું ઉત્તમ વૃક્ષ છે તે તરફ સમીપે જાય છે, સમીપે જઇને અશોકના ઉત્તમ વૃક્ષની નીચે શિબિકાને ઊભી રખાવે છે, ઊભી રખાવીને શિબિકામાંથી નીચે ઊતરે છે, નીચે ઊતરીને પોતાની જ મેળે આભરણો માળાઓ અને બીજા અલંકારોને નીચે મૂકે છે, નીચે મૂકીને પોતાની જ મેળે પંચમુષ્ટિક લોચ કરે છે, લોચ કરીને પાણી વગરનો અટ્ઠમભક્ત કરવા સાથે તેમને વિશાખા નક્ષત્રનો જોગ આવતાં એક દેવદૂષ્યને લઇને બીજા ત્રણસેં પુરુષો સાથે મુંડ થઇને ઘરવાસથી નીકળીને અનગારદશાને સ્વીકારી.

૧૫૪ પુરુષાદાનીય અરહંત પાર્શ્વે હમેશાં શરીર તરફના લક્ષ્યને વોસરાવેલ હતું, શારીરીક વાસનાઓને તજી દીધેલ હતી એથી અનગાર દશામાં એમને જે કોઇ ઉપસર્ગો ઉપજે છે પછી ભલે તે ઉપસર્ગો દૈવી હોય, માનવીએ કરેલા હોય કે પશુપક્ષીઓ તરફથી થતા હોય. તે ત્રણે પ્રકારના ઉત્પન્ન થયેલા ઉપસર્ગોને એઓ નિર્ભયપણે સારી રીતે સહે છે, ક્રોધ આણ્યા વિના ખમે છે, ઉપસર્ગો તરફ તેમની સામર્થ્ય સાથેની તિતિક્ષાવૃત્તિ છે અને એઓ શરીરને બરાબર અચલ દૃઢ રાખીને એ ઉપસર્ગોને પોતા ઊપર આવવા દે છે.

૧૫૫ ત્યાર પછી તે પાર્શ્વ ભગવાન અનગાર થયા યાવત્ ઇર્યાસમિતિવાળા થયા અને તે રીતે આત્માને ભાવિત કરતાં કરતાં તેમને ત્ર્યાશી રાતદિવસ વીતી ગયાં અને જ્યારે તેઓ એ રીતે આત્માને ભાવિત કરતાં કરતાં ચોરાશીમા દિવસની વચ્ચે વર્તતા હતા ત્યારે જે તે ગ્રીષ્મઋતુનો પ્રથમ માસ, પ્રથમ પક્ષ અને ચૈત્ર માસનો વ૦ દિ૦ પક્ષ આવ્યો, તે ચૈત્ર માસની વ૦ દિ૦ ચોથના પક્ષે દિવસને ચડતે પહોરે ધાતકિના વૃક્ષની નીચે તે પાર્શ્વ અનગાર. પાણી વગરનો છટ્ઠભક્ત રાખીને રહ્યા હતા, એ સમયે ધ્યાનમાં વર્તતા તેઓ રહેતા હતા ત્યારે વિશાખા નક્ષત્રનો જોગ આવતાં તેમને અનંત, ઉત્તમોત્તમ એવું યાવત્ કેવલ ઉત્તમ જ્ઞાન તથા દર્શન ઉત્પન્ન થયું યાવત્ તેઓ જાણતા અને જોતા વિહરે છે.

૧૫૬ પુરુષાદાનીય અરહત પાસને આઠ ગણો તથા આઠ ગણધરો હતા, તે જેમકે; ૧ શુભ, ૨ અજ્જઘોસ–આર્યઘોસ, ૩ વસિષ્ઠ, ૪ બ્રહ્મચારી, ૫ સોમ, ૬ શ્રીધર, ૭ વીરભદ્ર, અને ૮ જસ.

૧૫૭ પુરુષાદાનીય અરહત પાસના સમુદાયમાં અજ્જદિણ્ણ વગેરે સોળ હજાર સાધુઓની ઉત્કૃષ્ટ શ્રમણસંપદા હતી.

પુરુષાદાનીય અરહત પાસના સમુદાયમાં પુપ્ફચૂલા વગેરે આડત્રીશ હજાર આર્યિકાઓની ઉત્કૃષ્ટ આર્યિકાસંપદા હતી.

પુરુષાદાનીય અરહત પાસના સમુદાયમાં સુનંદ વગેરે એકલાખ ચોસઠ હજાર શ્રમણોપાસકોની ઉત્કૃષ્ટ શ્રમણોપાસકસંપદા હતી.

પુરુષાદાનીય અરહત પાસના સમુદાયમાં સુનંદા વગેરે ત્રણ લાખ અને સત્યાવીશ હજાર શ્રમણોપાસિકાઓની ઉત્કૃષ્ટ શ્રમણોપાસિકાસંપદા હતી.

પુરુષાદાનીય અરહત પાસના સમુદાયમાં સાડાત્રણસેં જિન નહીં પણ જિનની જેવા તથા સર્વાક્ષરના સંયોગોને જાણનારા યાવત્ ચૌદપૂર્વીઓની સંપત હતી.

પુરુષાદાનીય અરહત પાસના સમુદાયમાં ચૌદસેં અવધિજ્ઞાનીઓની સંપત હતી.

પુરુષાદાનીય અરહત પાસના સમુદાયમાં એક હજાર કેવલજ્ઞાનીઓની સંપત હતી. અગીયારસેં વૈક્રિયલબ્ધિવાળાઓની તથા છસેં ઋજુમતિજ્ઞાનવાળાઓની સંપત હતી.

તેમના એક હજાર શ્રમણો સિદ્ધ થયા, તથા તેમની બે હજાર આર્યિકાઓ સિદ્ધ થઇ એટલે એમની એટલી સિદ્ધ થનારાઓની સંપત હતી.

તેમના સમુદાયમાં સાડાસાતસેં વિપુલમતિઓની–વિપુલમતિજ્ઞાનવાળાઓની, છસેં વાદીઓની અને બારસેં અનુત્તરૌપપાતિકોની એટલે અનુત્તરવિમાનમાં જનારાઓની સંપત હતી.

૧૫૮ પુરુષાદાનીય અરહત પાસના સમયમાં અંતકૃતોની ભૂમિ એટલે સર્વદુઃખોનો અંત કરનારાઓનું સ્થળ બે પ્રકારે હતું, તે જેમકે–એક તો યુગઅંતકૃતભૂમિ હતી અને બીજી પર્યાયઅંતકૃતભૂમિ હતી. યાવત્ અરહત પાસથી ચોથા યુગપુરુષ સુધી જુગઅંતકૃતભૂમિ હતી એટલે ચોથા પુરુષ સુધી મુક્તિમાર્ગ વહેતો–ચાલુ હતો. અરહત પાસનો કેવળી પર્યાય ત્રણ વરસનો થયો એટલે તેમને કેવળજ્ઞાન થયાં ત્રણ વરસ વીત્યાં પછી ગમે તે કોઇએ દુઃખોનો અંત કર્યો અર્થાત્ મુક્તિમાર્ગ વહેતો થયો, એ તેમની વેળાની પર્યાયાંતકૃતભૂમિ હતી.

૧૫૯ તે કાળે તે સમયે ત્રીશ વરસ સુધી ઘરવાસમાં રહીને, ત્ર્યાશી રાતદિવસ છદ્મસ્થ પર્યાયને પામીને, પૂરેપૂરાં નહીં પણ થોડાં ઓછાં શિત્તેર વરસ સુધી કેવળીપર્યાયને પામીને, પૂરેપૂરાં શિત્તેર વરસ સુધી શ્રામણ્યપર્યાયને પામીને એમ એકંદર સો વરસનું પોતાનું બધું આયુષ્ય પાળીને વેદનીયકર્મ આયુષ્યકર્મ નામકર્મ અને ગોત્રકર્મનો ક્ષય થયે આ દુષમ-

સુષમા નામની અવસર્પિણી ઘણી વીતી ગયા પછી જે તે વર્ષાઋતુનો પ્રથમ માસ બીજો પક્ષ એટલે શ્રાવણમાસનો શુકલપક્ષ આવ્યો ત્યારે તે શ્રાવણશુદ્ધની આઠમના પક્ષે સંમેતશૈલના શિખર ઊપર પોતાના સહિત ચોત્રીશમા એવા અર્થાત્ બીજા તેત્રીશ પુરુષો અને પોતે ચોત્રીશમા એવા પુરુષાદાનીય અરહત પાસ મહિના સુધી પાણી વગરના માસિકભક્તનું તપ તપ્યા. એ સમયે દિવસને ચડતે પહોરે વિશાખા નક્ષત્રનો યોગ થતાં બન્ને હાથ લાંબા રહે એ રીતે ધ્યાનમાં વર્તતા તેઓ કાલગત થયા એટલે કાળધર્મને પામ્યા. વ્યતિક્રાંત થઈ ગયા યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થઈ ગયા.

૧૬૦ કાલધર્મને પામેલા યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયેલા પુરુષાદાનીય અરહત પાસને થયાં બારસેં વરસ વીતી ગયાં અને આ તેરસોમા વરસના ત્રીશમા વરસનો સમય જાય છે.

અરહત અરિષ્ટનેમિ

૧૬૧ તે કાલે તે સમયે અરહત અરિષ્ટનેમિ પાંચ ચિત્રાવાળા હતા એટલે એમના જીવનના પાંચ પ્રસંગોમાં ચિત્રા નક્ષત્ર આવેલું હતું. તે જેમકે; અરહત અરિષ્ટનેમિ ચિત્રા નક્ષત્રમાં ચવ્યા, ચવીને ગર્ભમાં આવ્યા, ઇત્યાદિ બધી વક્તવ્યતાની માંડણી ચિત્રા નક્ષત્રના પાઠ સાથે પૂર્વ પ્રમાણે સમજવી યાવત્ તેઓ ચિત્રા નક્ષત્રમાં પરિનિર્વાણને પામ્યા.

૧૬૨ તે કાલે તે સમયે અરહત અરિષ્ટનેમિ, જે તે વર્ષાઋતુનો ચોથો માસ, સાતમો પક્ષ અને કાર્તિકમહિનાનો વ૦ દિ૦ નો સમય આવ્યો ત્યારે તે કાર્તિક વ૦ દિ૦ બારશના પક્ષમાં બત્રીશ સાગરોપમની આયુષ્ય મર્યાદાવાળા અપરાજિત નામના મહાવિમાનમાંથી તરત જ ચવીને અહીં જ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભારતવર્ષમાં સોરિયપુર નામના નગરમાં સમુદ્રવિજય રાજાની ભારજા શિવાદેવીની કુક્ષિમાં રાતનો પૂર્વભાગ અને પાછલો ભાગ ભેગો થતો હતો એ સમયે-મધરાતે ચિત્રા નક્ષત્રનો જોગ થતાં ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થયા. ઇત્યાદિ બધું આગળ શ્રીભગવાન મહાવીરના પ્રકરણમાં આવેલા સ્વપ્નદર્શન અને ધનની વૃષ્ટિ વગેરેને લગતા પાઠ સાથે તે જ રીતે અહીં કહેવું.

૧૬૩ તે કાલે તે સમયે જે તે વર્ષાઋતુનો પ્રથમ માસ, બીજો પક્ષ અને શ્રાવણમહિનાનો શુદ્ધ પક્ષ આવ્યો તે સમયે તે શ્રાવણશુદ્ધ પાંચમના પક્ષે નવ માસ બરાબર પૂરા થયા, યાવત્ મધરાતે ચિત્રા નક્ષત્રનો જોગ થતાં આરોગ્યવાળી માતાએ આરોગ્યપૂર્વક અરહત અરિષ્ટનેમિને જન્મ આપ્યો. જન્મની હકીકતમાં પિતા તરીકે 'સમુદ્રવિજય' ના પાઠ સાથે યાવત્ આ કુમારનું નામ 'અરિષ્ટનેમિ' કુમાર થાઓ ઇત્યાદિ બધું સમજવું.

૧૬૪ અરહત અરિષ્ટનેમિ દક્ષ હતા યાવત્ તેઓ ત્રણસેં વરસ સુધી કુમાર અવસ્થામાં ઘરવાસવચ્ચે વસ્યા, ત્યાર પછી વળી જેમનો કહેવાનો આચાર છે એવા

લોકાંતિક દેવોએ આવીને તેમને કહ્યું ઈત્યાદિ બધું જેમ આગળ આવી ગયું છે તેમ કહેવું યાવત્ 'ભાગના હકદારોમાં દાનને વહેંચી આપીને' ત્યાંસુધી.

જે તે વર્ષાઋતુનો પ્રથમ માસ, બીજો પક્ષ એટલે શ્રાવણનો શુદ્ધ પક્ષ આવ્યો અને તે શ્રાવણ શુદ્ધની છટ્ઠના પક્ષે દિવસને ચડતે પહોરે જેમની વાટની પાછળ પાછળ દેવો માનવો અને અસુરોની મંડળી ચાલી રહી છે એવા અરિષ્ટનેમિ ઉત્તરકુરા નામની શિબિકામાં બેસીને યાવત્ દ્વારિકા નગરીની વચ્ચોવચ્ચ થઈને નીકળે છે, નીકળીને જે તરફ રૈવતક નામનું ઉદ્યાન છે ત્યાં જ આવે છે. ત્યાં આવીને અશોકના ઉત્તમ વૃક્ષની નીચે શિબિકાને ઊભી રખાવે છે. ઊભી રખાવીને તેઓ શિબિકા–પાલખીમાંથી ઊતરે છે, ઊતરીને પોતાની મેળે જ આભરણ માળાઓ અને અલંકારોને નીચે મૂકે છે, નીચે મૂકીને પોતાની જ મેળે પંચમુષ્ટિક લોચ કરે છે, લોચ કરીને પાણી વગરનો છટ્ઠભક્ત કરવા સાથે તેમણે ચિત્રા નક્ષત્રનો જોગ આવતાં એક દેવદૂષ્ય લઈને બીજા હજાર પુરુષોની સાથે મુંડ થઈને ઘરવાસમાંથી નીકળીને અનગાર દશાને સ્વીકારી.

૧૬૫ અરહત અરિષ્ટનેમિએ ચોપન રાતદિવસ ધ્યાનમાં રહેતાં તેમણે હમેશાં શરીર તરફના લક્ષ્યને તજી દીધેલ હતું અને શારીરિક વાસનાઓને છોડી દીધેલ હતી ઈત્યાદિ બધું જેમ આગળ આવ્યું છે તેમ અહીં સમજવાનું છે યાવત્ અરહત અરિષ્ટનેમિને એ રીતે ધ્યાનમાં રહેતાં પંચાવનમો રાતદિવસ આવી પહોંચ્યો. જ્યારે તેઓ એ રીતે પંચાવનમા રાતદિવસની મધ્યમાં વર્તતા હતા ત્યારે જે તે વર્ષાઋતુનો ત્રીજો માસ, પાંચમો પક્ષ એટલે આસો માસનો વ૦ દિ૦ પક્ષ અને તે આસો વ૦ દિ૦ પન્નરમીના–અમાવાસ્યાના પક્ષે દિવસના પાછલા ભાગમાં ઉજ્જિંતશૈલ શિખર ઊપર નેતરના ઝાડની નીચે પાણી વગરના અટ્ઠમભક્તનું તેમણે તપ તપેલું હતું, બરાબર એ સમયે ચિત્રા નક્ષત્રનો યોગ આવતાં ધ્યાનમાં વર્તતા તેમને અનંત એવું યાવત્ ઉત્તમ કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થયું. હવે તેઓ સમસ્ત દ્રવ્યો અને તેમના તમામ પર્યાયોને જાણતા દેખતા વિહરે છે.

૧૬૬ અરહત અરિષ્ટનેમિને અઢાર ગણો અને અઢાર ગણધરો હતા.

અરહત અરિષ્ટનેમિના સમુદાયમાં વરદત્ત વગેરે અઢાર હજાર શ્રમણોની ઉત્કૃષ્ટ શ્રમણસંપત હતી.

અરહત અરિષ્ટનેમિના સમુદાયમાં આર્યયક્ષિણી વગેરે ચાળીશ હજાર આર્યિકાઓની ઉત્કૃષ્ટ આર્યિકાસંપત હતી.

અરહત અરિષ્ટનેમિના સમુદાયમાં નંદ વગેરે એકલાખ અને ઓગણોશિત્તેર હજાર શ્રમણોપાસકોની ઉત્કૃષ્ટ શ્રમણોપાસકસંપત હતી.

અરહત અરિષ્ટનેમિના સમુદાયમાં મહાસુવ્રતા વગેરે ત્રણલાખ અને છત્રીશ હજાર શ્રમણોપાસિકાઓની ઉત્કૃષ્ટ શ્રમણોપાસિકાસંપત હતી.

અરહત અરિષ્ટનેમિના સમુદાયમાં જિન નહીં પણ જિનની સમાન તથા સર્વ અક્ષરના સંયોગોને બરાબર જાણનારા એવા યાવત્ ચારસેં ચૌદપૂર્વીઓનીસંપત હતી.

એ જ રીતે પંદરસેં અવધિજ્ઞાનવાળાઓની, પંદરસેં કેવળજ્ઞાનવાળાઓની, પંદરસેં વૈક્રિયલબ્ધિવાળાઓની, એક હજાર વિપુલમતિજ્ઞાનવાળાઓની, આઠસેં વાદીઓની અને સોળસેં અનુત્તરૌપપાતિકોનીસંપત હતી.

તેમના શ્રમણ સમુદાયમાં પંદરસેં શ્રમણો સિદ્ધ થયા અને ત્રણ હજાર શ્રમણીઓ સિદ્ધ થઇ અર્થાત્ સિદ્ધોની તેમની એટલી સંપત હતી.

૧૬૭ અરહત અરિષ્ટનેમિના સમયમાં અંતકૃતોની એટલે નિર્વાણ પામનારાઓની ભૂમિ બે પ્રકારની હતી, તે જેમકે; યુગઅંતકૃતભૂમિ અને પર્યાયઅંતકૃતભૂમિ. યાવત્ અરહત અરિષ્ટનેમિ પછી આઠમા યુગપુરુષ સુધી નિર્વાણનો માર્ગ ચાલુ હતો–એ તેમની યુગઅંતકૃતભૂમિ હતી. અરહત અરિષ્ટનેમિને કેવળજ્ઞાન થયે બે વર્ષ વીત્યાં પછી ગમે તે કોઇએ દુઃખનો અંત કર્યો અર્થાત્ તેમને કેવળી થયે બે વર્ષ પછી નિર્વાણનો માર્ગ ચાલુ થયો.

૧૬૮ તે કાલે તે સમયે અરહત અરિષ્ટનેમિ ત્રણસેં વરસ સુધી કુમારવાસમાં રહ્યા, ચોપન રાતદિવસ છદ્મસ્થ પર્યાયમાં રહ્યા, તદ્દન પૂરાં નહીં–થોડાં ઓછાં સાતસેં વરસ સુધી કેવળિના કેવળિની દશામાં રહ્યા–એમ એકંદર તેઓ પૂરેપૂરાં સાતસેં વરસ સુધી શ્રામણ્યપર્યાયને પામીને અને સરવાળે તેઓ પોતાનું એક હજાર વરસસુધીનું સર્વ આયુષ્ય પાળીને વેદનીયકર્મ, આયુષ્યકર્મ, નામકર્મ અને ગોત્રકર્મ એ ચારે કર્મો તદ્દન ક્ષીણ થઈ ગયાં પછી અને આ દુઃષમાસુષમા નામની અવસર્પિણી ઘણી વીતી ગયા પછી જ્યારે જે તે ગ્રીષ્માઋતુનો ચોથો માસ આઠમો પક્ષ એટલે અષાડ શુ૦ દિ૦ નો પક્ષ આવ્યો ત્યારે તે અષાડશુદ્ધની આઠમના પક્ષે ઉજ્જિતશૈલ શિખર ઊપર તેમણે બીજા પાંચસેંને છત્રીશ અનગારો સાથે પાણી વગરનું માસિકભક્ત તપ તપ્યું, તે સમયે ચિત્રાનક્ષત્રનો જોગ થતાં રાતનો પૂર્વ ભાગ અને પાછલો ભાગ જોડાતો હતો તે સમયે–મધરાતે નિષદ્યામાં રહેલા અર્થાત્ બેઠાંબેઠા અરહત અરિષ્ટનેમિ કાલગત થયા યાવત્ સર્વ દુઃખોથી તદ્દન છુટા થયા.

૧૬૯ અરહત અરિષ્ટનેમિને કાલગત થયાંને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છુટાં થયાંને ચોરાશી હજાર વરસ વીતી ગયાં અને તે ઊપર પંચાશીમા હજાર વરસનાં નવસેં વરસ પણ વીતી ગયાં, હવે તે ઊપર દસમા સૈકાનો આ એંશીમા વરસનો સમય ચાલે છે અર્થાત્ અરહત અરિષ્ટનેમિને કાલગત થયાંને ચોરાશી હજાર નવસેંને એંશી વરસ વીતી ગયા.

૧૭૦ અરહત નમિને કાલગત થયાંને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને પાંચલાખ ચોરાશી હજાર નવસેં વરસ વીતી ગયાં, હવે તે ઊપર દસમા સૈકાનો આ એંશીમા વરસનો સમય ચાલે છે.

૧૭૧ અરહત મુનિસુવ્રતને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને અગીયારલાખ ચોરાશી હજાર અને નવસેં વરસ વીતી ગયાં, હવે તે ઊપર દસમા સૈકાનો આ એંશીમા વરસનો સમય ચાલે છે.

૧૭૨ અરહત મલ્લિને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને પાંસઠ લાખ ચોરાશી હજાર અને નવસેં વરસ વીતી ગયાં, હવે તે ઊપર દસમા સૈકાનો આ એંશીમા વરસનો સમય ચાલે છે.

૧૭૩ અરહત અરને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને એક હજાર ક્રોડ વરસ વીતી ગયાં, બાકી બધું શ્રીમલ્લિ વિશે જેમ કહ્યું છે તેમ જાણવું અને તે આ પ્રમાણે કહ્યું છેઃ અરહત અરના નિર્વાણગમન પછી એક હજાર ક્રોડ વરસે શ્રીમલ્લિનાથ અરહતનું નિર્વાણ અને અરહત મલ્લિના નિર્વાણ પછી પાંસઠ લાખ અને ચોરાશી હજાર વરસ વીતી ગયાં પછી તે સમયે મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા અને ત્યાર પછી નવસેં વરસ વીતી ગયાં બાદ હવે તે ઊપર આ દસમા સૈકાનો એંશીમા વરસનો સમય ચાલે છે.

એ જ પ્રમાણે આગળ ઊપર શ્રેયાંસનાથની હકીકત આવે ત્યાં સુધી દેખવું એટલે ત્યાં સુધી સમજવું.

૧૭૪ અરહત કુંથુને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને એક પલ્યોપમના ચોથા ભાગ જેટલો સમય વીતી ગયો ત્યારબાદ પાંસઠ લાખ વરસ વીત્યે ઈત્યાદિ બધું જેમ શ્રીમલ્લિ વિશે કહેલું છે તેમ જાણવું.

૧૭૫ અરહત શાંતિને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને ચાર ભાગ કમ એક પલ્યોપમ એટલે અડધું પલ્યોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો ત્યાર બાદ પાંસઠ લાખ વરસ વીત્યે ઈત્યાદિ બધું જેમ શ્રીમલ્લિ વિશે કહેલું છે તેમ જાણવું.

૧૭૬ અરહત ધર્મને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને ત્રણ સાગરોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો ત્યાર બાદ પાંસઠ લાખ વરસ વીત્યે ઇત્યાદિ બધું જેમ મલ્લિ વિશે કહેલું છે તેમ જાણવું.

૧૭૭ અરહત અનંતને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને સાત સાગરોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો ત્યાર બાદ પાંસઠ લાખ વરસ વીત્યે ઈત્યાદિ બધું જેમ મલ્લિ વિશે કહેલું છે તેમ જાણવું.

૧૭૮ અરહત વિમલને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને સોળ સાગરોપમ વીતી ગયાં અને ત્યાર બાદ પાંસઠ લાખ વરસ વીત્યે ઈત્યાદિ બધું જેમ મલ્લિ વિશે કહ્યું છે તેમ જાણવું.

૧૭૯ અરહત વાસુપૂજ્યને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને છેંતાળીશ સાગરોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો અને ત્યાર બાદ પાંસઠ લાખ વરસ વીત્યે ઈત્યાદિ બધું જેમ મલ્લિ વિશે કહ્યું છે તેમ જાણવું.

૧૮૦ અરહત શ્રેયાંસને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને એકસો સાગરોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો ત્યાર બાદ પાંસઠ લાખ વરસ વીત્યે ઈત્યાદિ બધું જેમ મલ્લિ વિશે કહ્યું છે તેમ જાણવું.

૧૮૧ અરહત શીતળને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને બેંતાળીશ હજાર ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ માસ એટલા સમયથી ઊણાં એક ક્રોડ સાગરોપમ વીતી ગયાં પછી એ સમયે મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા અને ત્યાર પછી પણ આગળ નવસેં વરસો વીતી ગયાં અને હવે તે ઉપરાંત દસમા સૈકાનો આ એંશીમા વરસનો સમય ચાલે છે.

૧૮૨ અરહત સુવિધિને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન રહિત થયાંને દસ ક્રોડ સાગરોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો અને બાકી બધું જેમ શીતળ અરહત વિશે કહ્યું છે તેમ જાણવું, તે આ પ્રમાણે છેઃ અર્થાત્ એ દસ ક્રોડ સાગરોપમમાંથી બેંતાળીશ હજાર અને ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ માસ બાદ કરતાં જે સમય આવે તે સમયે મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા અને તે પછી નવસેં વરસ વીતી ગયાં ઈત્યાદિ બધું ઊપર કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.

૧૮૩ અરહત ચંદ્રપ્રભુને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન છૂટા થયાંને એક સો ક્રોડ સાગરોપમ જેટલો સમય પસાર થઈ ગયો, બાકી બધું જેમ શીતળ અરહત વિશે કહ્યું છે તેમ જાણવું, તે આ પ્રમાણેઃ અર્થાત્ એ સો ક્રોડ સાગરોપમમાંથી બેંતાળીશ હજાર ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ માસ બાદ કરતાં જે સમય આવે છે તેસમયે મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા અને ત્યાર પછી નવસેં વરસ વીતી ગયાં ઈત્યાદિ ઊપર કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.

૧૮૪ અરહત સુપાર્શ્વને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન હીણા થયાંને એક હજાર ક્રોડ સાગરોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો, બાકી બધું જેમ શીતળ વિશે કહ્યું છે તેમ જાણવું, તે આ પ્રમાણેઃ અર્થાત્ એ એક હજાર ક્રોડ સાગરોપમમાંથી બેંતાળીશ હજાર ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ માસ બાદ કરતાં જે સમય આવે છે તે સમયે મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા ઈત્યાદિ બધું ઊપર પ્રમાણે જાણવું.

૧૮૫ અરહત પદ્મપ્રભને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન હીણા થયાંને દસ હજાર ક્રોડ સાગરોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો, બાકી બધું જેમ શીતળ વિશે કહ્યું છે તેમ જાણવું,

તે આ પ્રમાણેઃ અર્થાત્ એ દસ હજાર ક્રોડ સાગરોપમ જેટલા સમયમાંથી બેંતાળીશ હજાર ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ બાદ માસ કરતાં જે સમય આવે છે તે સમયે મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા ઈત્યાદિ બધું ઊપર પ્રમાણે જાણવું.

૧૮૬ અરહત સુમતિને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન હીણા થયાંને એક લાખ ક્રોડ સાગરોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો, બાકી બધું જેમ શીતળ વિશે કહ્યું છે તેમ જાણવું, તે આ પ્રમાણેઃ અર્થાત્ તે એક લાખ ક્રોડ સાગરોપમ જેટલા સમયમાંથી બેંતાળીશ હજાર ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ માસ બાદ કરતાં જે સમય આવે છે તે સમયે મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા ઈત્યાદિ બધું ઊપર કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.

૧૮૭ અરહત અભિનંદનને યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન હીણા થયાંને દસ લાખ ક્રોડ સાગરોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો, બાકી બધું જેમ શીતળ વિશે કહ્યું છે તેમ જાણવું, તે આ પ્રમાણેઃ અર્થાત્ તે દસ લાખ ક્રોડ સાગરોપમ જેટલા સમયમાંથી બેંતાળીશ હજાર ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ માસ બાદ કરતાં જે સમય આવે છે તે સમયે મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા ઈત્યાદિ બધું ઊપર કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.

૧૮૮ અરહત સંભવને યાવત્ સર્વદુઃખોથી હીણા થયાંને વીશ લાખ ક્રોડ સાગરોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો, બાકી બધું જેમ શીતળ વિશે કહ્યું છે તેમ જાણવું, તે આ પ્રમાણેઃ અર્થાત્ એ વીશ લાખ ક્રોડ સાગરોપમ જેટલા સમયમાંથી બેંતાળીશ હજાર ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ માસ બાદ કરતાં જે સમય આવે છે તે સમયે મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા ઈત્યાદિ બધું ઊપર કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.

૧૮૯ અરહત અજિતને યાવત્ સર્વદુઃખોથી હીણા થયાંને પચાસ લાખ ક્રોડ સાગરોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો, બાકી બધું જેમ શીતળ વિશે કહ્યું છે તેમ જાણવું, તે આ પ્રમાણેઃ અર્થાત્ એ પચાસ લાખ ક્રોડ સાગરોપમ જેટલા સમયમાંથી બેંતાળીશ હજાર ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ માસ બાદ કરતાં જે સમય આવે છે તે સમયે મહાવીર નિર્વાણ પામ્યા ઈત્યાદિ બધું ઊપર કહ્યા પ્રમાણે જાણવું.

શ્રીકૌશલિક અરહત ઋષભદેવ

૧૯૦ તે કાલે તે સમયે કૌશલિક એટલે કોશલા-અયોધ્યા-નગરીમાં થયેલા અરહત ઋષભ ચાર ઉત્તરાષાઢાવાળા અને પાંચમા અભિજિત નક્ષત્ર વાળા હતા એટલે એમના જીવનના ચાર પ્રસંગોએ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્ર આવેલું હતું અને જીવનના પાંચમા પ્રસંગે અભિજિત નક્ષત્ર આવેલ હતું. તે જેમકે; કૌશલિક અરહત ઋષભદેવ ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રમાં ચવ્યા, ચવીને ગર્ભમાં આવ્યા યાવત્ અભિજિત નક્ષત્રમાં નિર્વાણ પામ્યા.

૧૯૧ તે કાલે તે સમયે કૌશલિક અરહત ઋષભ, જે તે ગ્રીષ્મ ઋતુનો ચોથો માસ, સાતમો પક્ષ એટલે અષાડમાસનો વ૦ દિ૦ પક્ષ આવ્યો ત્યારે તે અષાડ વ૦ દિ૦

ચોથના પક્ષે તેત્રીશ સાગરોપમની આયુષ્ય મર્યાદાવાળા સર્વાર્થસિદ્ધ નામના મહાવિમાનમાંથી આયુષ્યમર્યાદા પૂરી થતાં દિવ્ય આહાર ઇત્યાદિ છૂટી જતાં યાવત્-તરત જ ચવીને અહીં જ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભારતવર્ષમાં ઇક્ષ્વાકુભૂમિમાં નાભિ કુલકરની ભારજા મરુદેવીની કુક્ષિમાં રાતનો પૂર્વભાગ અને પાછલો ભાગ જોડાતો હતો એ સમયે-મધરાતે-ઉત્તરાષાઢા નક્ષત્રનો યોગ થતાં ગર્ભપણે ઉત્પન્ન થયા.

૧૯૨ અને કૌશલિક અરહત ઋષભ ત્રણ જ્ઞાનથી યુક્ત પણ હતા, તે જેમકે; 'હું ચવીશ' એમ તે જાણે છે, ઇત્યાદિ બધું આગળ શ્રીમહાવીરના પ્રકરણમાં આવ્યું છે તેમ કહેવું યાવત્ 'માતા સ્વપ્ન જુએ છે' ત્યાંસુધી. તે સ્વપ્નો આ પ્રમાણે છે: "ગજ, વૃષભ" ઇત્યાદિ બધું અહીં તે જ પ્રમાણે કહેવું. વિશેષમાં એ કે, પ્રથમ સ્વપ્નમાં 'મુખમાં પ્રવેશ કરતા વૃષભને જુએ છે' એમ અહીં સમજવું. આ સિવાય બીજા બધા તીર્થંકરની માતાઓ પ્રથમ સ્વપ્નમાં 'મુખમાં પ્રવેશ કરતા હાથીને જુએ છે' એમ સમજવું. પછી સ્વપ્નની હકીકત ભાર્યા મરુદેવી, નાભિ કુલકરને કહે છે. અહીં સ્વપ્નોના ફળ બતાવનારા સ્વપ્નપાઠકો નથી એટલે એ સ્વપ્નોના ફળને નાભિ કુલકર પોતે જ કહે છે.

૧૯૩ તે કાલે તે સમયે જે તે ગ્રીષ્મ ઋતુનો પ્રથમ માસ, પ્રથમ પક્ષ એટલે ચૈત્ર માસનો વ૦ દિ૦ પક્ષ આવ્યો ત્યારે તે ચૈત્ર વ૦ દિ૦ આઠમના પક્ષે નવ માસ બરાબર પૂરા થયા પછી અને તે ઊપર સાડા સાત રાત દિવસ વીતી ગયા પછી યાવત્ આષાઢા નક્ષત્રનો જોગ થતાં આરોગ્યવાળી માતાએ આરોગ્યપૂર્વક કૌશલિક અરહત ઋષભ નામના પુત્રને જનમ આપ્યો.

અહીં પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે જન્મસંબંધી બધી તે જ હકીકત કહેવી, યાવત્ 'દેવો અને દેવીઓએ આવીને વસુધારાઓ વરસાવી' ત્યાંસુધી. બાકી બધું તે જ પ્રમાણે સમજવું. વિશેષમાં 'જેલખાનાં ખાલી કરાવી નાખવાં,' 'તોલ માપ વધારી દેવાં' 'દાણ લેવું છોડી દેવું' ઇત્યાદિ જે કુલમર્યાદાઓ આગળ બતાવી છે તે અહીં ન સમજવી તથા 'યૂપો ઊંચા કરાવ્યા એટલે યૂપો લેવરાવી લીધા' એ પણ અહીં ન કહેવું, એ સિવાય બધું પૂર્વ પ્રમાણે કહેવું.

૧૯૪ કૌશલિક અરહત ઋષભ, તેમનાં પાંચ નામો આ પ્રમાણે કહેવામાં આવે છે: તે જેમકે; ૧ 'ઋષભ' એ પ્રમાણે, ૨ 'પ્રથમ રાજા' એ પ્રમાણે, ૩ અથવા 'પ્રથમ ભિક્ષાચર' એ પ્રમાણે, ૪ 'પ્રથમ જિન' એ પ્રમાણે, ૫ અથવા 'પ્રથમ તીર્થંકર' એ પ્રમાણે.

૧૯૫ કૌશલિક અરહત ઋષભ દક્ષ હતા, દક્ષ પ્રતિજ્ઞાવાળા હતા, ઉત્તમરૂપવાળા, સર્વગુણોથી યુક્ત, ભદ્ર અને વિનયવાળા હતા. તેઓ એ રીતે વીશ લાખ પૂર્વ વરસ સુધી કુમારવાસમાં વસ્યા, ત્યાર પછી તેસઠ લાખ પૂર્વ વરસ સુધી રાજ્યવાસમાં વસ્યા

એટલે રાજ ચલાવ્યું અને તેસઠ લાખ પૂર્વ વરસ જેટલો સમય રાજ્યવાસમાં વસતાં તેમણે, જેમાં ગણિત મુખ્ય છે અને જેમાં શકુનરુતની એટલે પક્ષીઓના અવાજો ઉપરથી શુભઅશુભ પારખવાની કળા છેલ્લી છે એવી બહોંતેર કળાઓ, સ્ત્રીઓના ચોસઠ ગુણો અને સો શિલ્પો એ ત્રણે વાનાં પ્રજાના હિત માટે ઉપદેશ્યાં-શીખવ્યાં, એ બધું શીખવી લીધા પછી સો રાજ્યોમાં સો પુત્રોનો અભિષેક કરી દીધો. ત્યાર પછી વળી, જેમનો કહેવાનો આચાર છે એવા લોકાંતિક દેવોએ તેમની પાસે આવીને પ્રિય લાગે એવી યાવત્ વાણીવડે તેમને કહ્યું ઇત્યાદિ બધું જેમ આગળ આવેલું છે તે જ પ્રમાણે કહેવાનું છે–યાવત્ 'ભાગદારોને દાન વહેંચી આપીને' ત્યાંસુધી. પછી જે તે ગ્રીષ્મ ઋતુનો પ્રથમ માસ પ્રથમ પક્ષ એટલે ચૈત્ર માસનો વ૦ દિ૦ પક્ષ જ્યારે આવ્યો ત્યારે તે ચૈત્ર વ૦ દિ૦ આઠમના પક્ષમાં દિવસના પાછલા પહોરે જેમની વાટની પાછળ દેવો મનુષ્યો અને અસુરોની મોટી મંડળી ચાલી રહી છે એવા કૌશલિક અરહત ઋષભ સુદર્શના નામની શિબિકામાં બેસીને યાવત્ વિનીતા રાજધાની વચ્ચોવચ્ચ નીકળે છે, નીકળીને જે તરફ સિદ્ધાર્થવન નામનું ઉદ્યાન છે, જે તરફ અશોકનું ઉત્તમ ઝાડ છે તે તરફ જ આવે છે, આવીને અશોકના ઉત્તમ ઝાડની નીચે શિબિકાને ઊભી રખાવે છે ઇત્યાદિ બધું આગળ આવ્યું છે તે પ્રમાણે કહેવું યાવત્ 'પોતે જ ચાર મુષ્ટિ લોચ કરે છે' ત્યાંસુધી. તે સમયે તેમણે પાણી વગરના છટ્ઠ ભક્તનું તપ કરેલ હતું, હવે એ સમયે આષાઢા નક્ષત્રનો જોગ થતાં ઉગ્રવંશના, ભોગવંશના, રાજન્યવંશના અને ક્ષત્રિયવંશના ચાર હજાર પુરુષો સાથે તેમણે એક દેવદૂષ્ય લઈને મુંડ થઈને ઘરવાસમાંથી નીકળી અને અનગાર દશાને–ભિક્ષુદશાને સ્વીકારી.

૧૯૬ કૌશલિક અરહત ઋષભે એક હજાર વરસ સુધી હમેશાં પોતાના શરીર તરફના લક્ષ્યને તજી દીધેલ હતું, શારીરિક વાસનાઓને છોડી દીધેલ હતી એ રીતે પોતાના આત્માને ભાવિત કરતાં કરતાં તેમનાં એક હજાર વરસ વીતી ગયાં. પછી જ્યારે જે તે હેમંત ઋતુનો ચોથો માસ, સાતમો પક્ષ એટલે ફાગણ માસનો વ૦ દિ૦ પક્ષ આવ્યો ત્યારે તે ફાગણ વ૦ દિ૦ અગીયારશના પક્ષે દિવસના આગળના ભાગમાં પુરિમતાલ નગરની બહાર શકટમુખ નામના ઉદ્યાનમાં વડના ઉત્તમ ઝાડની નીચે રહીને ધ્યાન ધરતાં તેમણે પાણી વગરના અટ્ઠમનું તપ કરેલું હતું એ સમયે આષાઢા નક્ષત્રનો જોગ થતાં એ રીતે ધ્યાનમાં વર્તતા તેમને અનંત એવું ઉત્તમ કેવળજ્ઞાનદર્શન ઉત્પન્ન થયું યાવત્ હવે તેઓ બધું જાણતા વિહરે છે.

૧૯૭ કૌશલિક અરહત ઋષભને ચોરાશી ગણો અને ચોરાશી ગણધરો હતા.

કૌશલિક અરહત ઋષભના સમુદાયમાં ઋષભસેન પ્રમુખ ચોરાશી હજાર શ્રમણોની ઉત્કૃષ્ટ શ્રમણસંપત હતી.

કૌશલિક અરહત ઋષભના સમુદાયમાં બ્રાહ્મી વગેરે ત્રણ લાખ આર્યિકાઓની ઉત્કૃષ્ટ આર્યિકાસંપત હતી.

કૌશલિક અરહત ઋષભના સમુદાયમાં સિજ્જંસ પ્રમુખ ત્રણ લાખ અને પાંચ હજાર શ્રમણોપાસકોની ઉત્કૃષ્ટ શ્રમણોપાસકસંપત હતી.

કૌશલિક અરહત ઋષભના સમુદાયમાં સુભદ્રા પ્રમુખ પાંચ લાખ અને ચોપન હજાર શ્રમણોપાસિકાઓની ઉત્કૃષ્ટ સંપત હતી.

કૌશલિક અરહત ઋષભના સમુદાયમાં જિન નહીં પણ જિનની જેવા ચાર હજાર સાતસેંને પચાસ ચૌદપૂર્વધરોની ઉત્કૃષ્ટ સંપત હતી.

કૌશલિક અરહત ઋષભના સમુદાયમાં નવ હજાર અવધિજ્ઞાનિઓની ઉત્કૃષ્ટ સંપત હતી.

કૌશલિક અરહત ઋષભના સમુદાયમાં વીશ હજાર કેવળજ્ઞાનીઓની ઉત્કૃષ્ટ કેવલજ્ઞાનિસંપત હતી.

કૌશલિક અરહત ઋષભના સમુદાયમાં વીશ હજાર અને છસેં વૈક્રિયલબ્ધિવાળાઓની ઉત્કૃષ્ટ સંપત હતી.

કૌશલિક અરહત ઋષભના સમુદાયમાં અઢીદ્વીપમાં અને બે સમુદ્રમાં વસતા પર્યાપ્ત સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયોના મનોભાવને જાણનારા એવા વિપુલમતિજ્ઞાનવાળાઓની બાર હજાર છસેંને પચાસ એટલી ઉત્કૃષ્ટ સંપત હતી.

કૌશલિક અરહત ઋષભના સમુદાયમાં બાર હજાર છસેંને પચાસ વાદીઓની ઉત્કૃષ્ટ વાદિસંપત હતી.

કૌશલિક અરહત ઋષભના સમુદાયમાં તેમના વીશ હજાર અંતેવાસીઓ-શિષ્યો-સિદ્ધ થયા અને તેમની ચાળીશ હજાર આર્યિકા અંતેવાસિનીઓ સિદ્ધ થઈ.

કૌશલિક અરહત ઋષભના સમુદાયમાં બાવીશ હજાર અને નવસેં કલ્યાણ-ગતિવાળા યાવત્ ભવિષ્યમાં ભદ્ર પામનારા એવા અનુત્તરૌપપાતિકોની-અનુત્તરવિમાનમાં જનારાઓની-ઉત્કૃષ્ટ સંપત હતી.

૧૯૮ કૌશલિક અરહત ઋષભને બે પ્રકારની અંતકૃતભૂમિ હતી, તે જેમકે; યુગાંતકૃતભૂમિ અને પર્યાયાંતકૃતભૂમિ. શ્રીઋષભના નિર્વાણ પછી અસંખ્ય યુગપુરુષો સુધી મોક્ષ માર્ગ વહેતો હતો-એ તેમની યુગાંતકૃતભૂમિ. શ્રીઋષભને કેવળજ્ઞાન થતાં અંતર્મુહૂર્ત પછી મોક્ષમાર્ગ વહેતો થઈ ગયો એટલે શ્રીઋષભનો કેવળિપર્યાય અંતર્મુહૂર્તનો થતાં જ કોઈએ સર્વદુઃખોનો અંત કર્યો-નિર્વાણ મેળવ્યું-એ તેમની પર્યાયાંતકૃતભૂમિ.

૧૯૯ તે કાલે તે સમયે કૌશલિક અરહત ઋષભ વીશ લાખ પૂર્વ વરસ સુધી કુમારવાસે વસ્યા, ત્રેસઠ લાખ પૂર્વ વરસ સુધી રાજ્ય કરનાર તરીકે રાજ્યવાસે વસ્યા,

ત્ર્યાશી લાખ પૂર્વ વરસ સુધી ઘરવાસે વસ્યા, એક હજાર વરસ સુધી છદ્મસ્થ પર્યાયને પામ્યા, એક લાખ પૂર્વ વરસમાં એક હજાર પૂર્વ ઓછાં–એટલા સમય સુધી કેવલિપર્યાયને પામ્યા અને એ રીતે પૂરેપૂરાં એક લાખ પૂર્વ વરસ સુધી શ્રમણપર્યાયને પામ્યા. એ રીતે એકંદર પોતાનું ચોરાશી લાખ પૂર્વનું પૂરેપૂરું બધું આયુષ્ય પાળીને, વેદનીયકર્મ, આયુષ્યકર્મ, નામકર્મ અને ગોત્રકર્મ ક્ષીણ થતાં આ સુષમદુઃષમા નામની અવસર્પિણીનો ઘણો સમય વીતી જતાં અને હવે તે અવસર્પિણીના માત્ર ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ માસ બાકી રહેતાં બરાબર એ સમયે જે તે હેમંત ઋતુનો ત્રીજો માસ, પાંચમો પક્ષ એટલે માઘ માસનો વ૦ દિ૦ પક્ષ આવ્યો ત્યારે તે માઘ વ૦ દિ૦ તેરશના પક્ષમાં અષ્ટાપદ પર્વતના શિખર ઉપર શ્રીઋષભ અરહત બીજા ચૌદ હજાર અનગારો સાથે પાણી વગરના ચઉદસમ ભક્તનું તપ તપતાં અને એ વેળાએ અભિજિત નક્ષત્રનો જોગ થતાં દિવસના ચડતે પહોરે પર્યંકાસનમાં રહેલા કાલગત થયા યાવત્ સર્વદુઃખોથી તદ્દન હીણા થયા–નિર્વાણ પામ્યા.

૨૦૦ કૌશલિક અરહત ઋષભનું નિર્વાણ થયે યાવત્ તેમને સર્વદુઃખોથી તદ્દન હીણા થયાંને ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ માસ વીતી ગયા, ત્યાર પછી પણ બેંતાળીશ હજાર ત્રણ વરસ અને સાડા આઠ માસ કમ એવી એક કોટાકોટી સાગરોપમ જેટલો સમય વીતી ગયો, એ સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પરિનિર્વાણ પામ્યા, ત્યાર પછી પણ નવસેં વરસ પસાર થઈ ગયાં અને હવે એ દસમા સૈકાના એંશીમા વરસનો આ સમય જાય છે.

સ્થવિરોની પરંપરા

૨૦૧ તે કાલે તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના નવ ગણો અને અગીયાર ગણધરો હતા.

૨૦૨ પ્ર૦–તે કયા હેતુથી હે ભગવંત! એમ કહેવાય છે કે 'શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના નવ ગણો અને અગીયાર ગણધરો હતા?'

ઉ૦–શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના ૧ મોટા (શિષ્ય) ઇન્દ્રભૂતિ નામે ગૌતમ ગોત્રના અનગારે પાંચસેં શ્રમણોને વાચના આપેલી છે, ૨ વચલા (શિષ્ય) અગ્નિભૂતિ નામે ગૌતમ ગોત્રના અનગારે પાંચસેં શ્રમણોને વાચના આપેલી છે, ૩ નાના ગૌતમ-ગોત્રી અનગાર વાયુભૂતિએ પાંચસેં શ્રમણોને વાચના આપેલી છે, ૪ ભારદ્વાજગોત્રી સ્થવિર આર્યવ્યક્તે પાંચસેં શ્રમણોને વાચના આપેલી છે, ૫ અગ્નિવૈશાયનગોત્રી

સ્થવિર આર્ય સુધર્માએ પાંચસેં શ્રમણોને વાચના આપેલી છે, ૬ વાસિષ્ઠગોત્રી સ્થવિર મંડિતપુત્રે સાડા ત્રણસેં શ્રમણોને વાચના આપેલી છે, ૭ કાશ્યપગોત્રી સ્થવિર મોરિઅપુત્રે સાડા ત્રણસેં શ્રમણોને વાચના આપેલી છે, ૮ ગૌતમગોત્રી સ્થવિર અકંપિત અને હારિતાયનગોત્રી સ્થવિર અચલભ્રાતા—એ બન્ને સ્થવિરોએ પ્રત્યેકે ત્રણસેં ત્રણસેં શ્રમણોને વાચના આપેલી છે, ૯ કૌડિન્નગોત્રી સ્થવિર આર્ય મેઈજ્જ અને સ્થવિર પ્રભાસ—એ બન્ને સ્થવિરોએ ત્રણસેં ત્રણસેં શ્રમણોને વાચના આપેલી છે; તો તે હેતુથી હે આર્યો ! એમ કહેવાય છે કે, શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના નવ ગણો અને અગીયાર ગણધરો હતા.

૨૦૩ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના એ બધા ય અગીયારે ગણધરો દ્વાદશાંગીના જ્ઞાતા હતા, ચૌદે પૂર્વના વેત્તા હતા અને સમગ્ર ગણિપિટકના ધારક હતા. તે બધા રાજગૃહ નગરમાં એક મહિના સુધીનું પાણી વગરનું અનશન કરી કાળધર્મ પામ્યા યાવત્ સર્વદુઃખોથી રહિત થયા.

મહાવીર સિદ્ધિ ગયા પછી સ્થવિર ઈન્દ્રભૂતિ અને સ્થવિર આર્ય સુધર્મા એ બન્ને સ્થવિરો પરિનિર્વાણ પામ્યા.

૨૦૪ જેઓ આ આજકાલ શ્રમણ નિર્ગ્રંથો વિહરે છે—વિદ્યમાન છે એઓ બધા આર્ય સુધર્મા અનગારનાં સંતાનો છે એટલે એમની શિષ્યસંતાનની પરંપરાનાં છે, બાકીના બધા ગણધરો અપત્ય વિનાના એટલે શિષ્યસંતાન વિનાના વ્યુચ્છેદ પામ્યા છે.

૨૦૫ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કાશ્યપગોત્રી હતા. કાશ્યપગોત્રી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને અગ્નિવૈશાયનગોત્રી સ્થવિર આર્ય સુધર્મા નામે અંતેવાસી—શિષ્ય—હતા.

અગ્નિવૈશાયનગોત્રી સ્થવિર આર્ય સુધર્માને કાશ્યપગોત્રી સ્થવિર આર્ય જંબુ નામે અંતેવાસી હતા.

કાશ્યપગોત્રી સ્થવિર આર્ય જંબુને કાત્યાયનગોત્રી સ્થવિર આર્ય પ્રભવ નામે અંતેવાસી હતા.

કાત્યાયનગોત્રી સ્થવિર આર્ય પ્રભવને વાત્સ્યગોત્રી સ્થવિર આર્ય સિજ્જંભવ નામે અંતેવાસી હતા, આર્ય સિજ્જંભવ મનકના પિતા હતા.

મનકના પિતા અને વાત્સ્યગોત્રી સ્થવિર આર્ય સિજ્જંભવને તુંગિયાયનગોત્રી સ્થવિર જસભદ્દ નામે અંતેવાસી હતા.

૨૦૬ આર્ય જસભદ્દથી આગળની સ્થવિરાવલિ સંક્ષિપ્ત વાચના દ્વારા આ પ્રમાણે કહેલી છે: તે જેમકે;

તુંગિયાયનગોત્રી સ્થવિર આર્ય જસભદ્દને બે સ્થવિરો અંતેવાસી હતા: એક માઢરગોત્રના આર્યસંભૂતવિજય સ્થવિર અને બીજા પ્રાચીનગોત્રના આર્યભદ્રબાહુ સ્થવિર.

માઠરગોત્રી સ્થવિર આર્યસંભૂતવિજયને ગૌતમગોત્રી આર્યસ્થૂલભદ્ર નામે અંતેવાસી હતા.

ગૌતમગોત્રી સ્થવિર આર્યસ્થૂલભદ્રને બે સ્થવિરો અંતેવાસી હતા: એક એલાવચ્ચગોત્રી સ્થવિર આર્ય મહાગિરિ અને બીજા વાસિષ્ઠગોત્રી સ્થવિર આર્યસુહસ્તી.

વાસિષ્ઠગોત્રી સ્થવિર આર્યસુહસ્તિને બે સ્થવિરો અંતેવાસી હતા: એક સુસ્થિત સ્થવિર અને બીજા સુપ્પડિબુદ્ધ સ્થવિર. એ બન્ને કોડિયકાકંદક કહેવાતા અને એ બન્ને વગ્ઘાવચ્ચ ગોત્રના હતા.

કોડિયકાકંદક તરીકે પ્રખ્યાત થયેલા અને વગ્ઘાવચ્ચગોત્રી સુસ્થિત અને સુપ્પડિબુદ્ધ સ્થવિરને કૌશિકગોત્રી આર્યઇંદ્રદિન્ન નામે સ્થવિર અંતેવાસી હતા.

કૌશિકગોત્રી આર્યઇંદ્રદિન્ન સ્થવિરને ગૌતમગોત્રી સ્થવિર આર્યદિન્ન નામે અંતેવાસી હતા.

ગૌતમગોત્રી સ્થવિર આર્યદિન્નને કૌશિકગોત્રી આર્યસિંહગિરિ નામે સ્થવિર અંતેવાસી હતા, આર્યસિંહગિરિને જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયું હતું.

જાતિસ્મરણજ્ઞાનને પામેલા અને કૌશિકગોત્રી આર્યસિંહગિરિ સ્થવિરને ગૌતમ-ગોત્રી આર્યવજ્ર નામે સ્થવિર અંતેવાસી હતા.

ગૌતમગોત્રી સ્થવિર આર્યવજ્રને ઉક્કોસિયગોત્રી આર્યવજ્રસેન નામે સ્થવિર અંતેવાસી હતા.

ઉક્કોસિયગોત્રી આર્યવજ્રસેન સ્થવિરને ચાર સ્થવિરો અંતેવાસી હતા: ૧ સ્થવિર આર્ય નાઇલ, ૨ સ્થવિર આર્ય પોમિલ, ૩ સ્થવિર આર્ય જયંત અને ૪ સ્થવિર આર્ય તાપસ.

સ્થવિર આર્ય નાઇલથી આર્યનાઇલા શાખા નીકળી. સ્થવિર આર્ય પોમિલથી આર્યપોમિલા શાખા નીકળી. સ્થવિર આર્ય જયંતથી આર્યજયંતી શાખા નીકળી. સ્થવિર આર્ય તાપસથી આર્યતાપસી શાખા નીકળી.

૨૦૭ હવે વળી આર્ય જસભદ્દથી આગળની સ્થવિરાવલિ વિસ્તૃત વાચના દ્વારા આ પ્રમાણે દેખાય છે: તે જેમકે;

તુંગિયાયનગોત્રી સ્થવિર આર્ય જસભદ્દને પુત્રસમાન, આ બે પ્રખ્યાત સ્થવિરો અંતેવાસી હતા: તે જેમકે;

૧ પ્રાચીનગોત્રી આર્ય ભદ્રબાહુ સ્થવિર અને ૨ માઠરગોત્રી આર્યસંભૂત-વિજય સ્થવિર.

પ્રાચીનગોત્રી આર્ય ભદ્રબાહુ સ્થવિરને પુત્રસમાન, પ્રખ્યાત આ ચાર સ્થવિરો અંતેવાસી હતા, તે જેમકે;

૧ સ્થવિર ગોદાસ, ૨ સ્થવિર અગ્નિદત્ત, ૩ સ્થવિર યજ્ઞદત્ત, અને ૪ સ્થવિર સોમદત્ત. આ ચારે સ્થવિરો કાશ્યપગોત્રી હતા.

કાશ્યપગોત્રી સ્થવિર ગોદાસથી અહીં ગોદાસગણ નામે ગણ નીકળ્યો. તે ગણની આ ચાર શાખાઓ આ પ્રમાણે કહેવાય છેઃ તે જેમકે;

૧ તામલિત્તિયા, ૨ કોડિવરિસિયા, ૪ પંડુવદ્ધણિયા અને ૪ દાસીખખ્ખડિયા.

૨૦૮ માઠરગોત્રી સ્થવિર આર્ય સંભૂતવિજયને પુત્રસમાન, પ્રખ્યાત આ બાર સ્થવિરો અંતેવાસી હતાઃ તે જેમકે;

૧ નંદનભદ્ર, ૨ ઉપનંદનભદ્ર, તથા ૩ તિષ્યભદ્ર, ૪ જસભદ્ર, અને ૫ સ્થવિર સુમનભદ્ર, ૬ મણિભદ્ર, અને પુણ્ણભદ્ર, અને ૮ આર્યસ્થૂલભદ્ર, ૯ ઉજ્જુમતિ અને ૧૦ જંબુ નામના, અને ૧૧ દીર્ઘભદ્ર તથા ૧૨ સ્થવિર પાંડુભદ્ર.

માઠરગોત્રી સ્થવિર આર્ય સંભૂતવિજયને પુત્રીસમાન, પ્રખ્યાત એવી આ સાત અંતેવાસિનીઓ હતીઃ તે જેમકે;

૧ યક્ષા, અને ૨ યક્ષદત્તા, ૩ ભૂતા, અને તેમ જ ૪ ભૂતદત્તા, અને ૫ સેણા, ૬ વેણા, ૭ રેણા; આ સાતે સ્થૂલભદ્રની બહેનો હતી.

૨૦૯ ગૌતમગોત્રી આર્ય સ્થૂલભદ્ર સ્થવિરને પુત્રસમાન, પ્રખ્યાત આ બે સ્થવિરો અંતેવાસી હતાઃ તે જેમકે;

એક એલાવચ્ચગોત્રી સ્થવિર આર્ય મહાગિરિ, ૨ વાસિષ્ઠગોત્રી સ્થવિર આર્ય સુહસ્તી.

એલાવચ્ચગોત્રી સ્થવિર આર્ય મહાગિરિને પુત્રસમાન, પ્રખ્યાત આ આઠ સ્થવિરો અંતેવાસી હતાઃ તે જેમકે; ૧ સ્થવિર ઉત્તર, ૨ સ્થવિર બલિસ્સહ, ૩ સ્થવિર ધણડ્ઢ, ૪ સ્થવિર સિરિડ્ઢ, ૫ સ્થવિર કોડિન્ન, ૬ સ્થવિર નાગ, ૭ સ્થવિર નાગમિત્ત, ૮ ષડુલૂક કૌશકગોત્રી સ્થવિર રોહગુપ્ત.

કૌશિકગોત્રી સ્થવિર ષડુલૂક રોહગુપ્તથી ત્યાં તેરાસિયા સંપ્રદાય નીકળ્યો.

સ્થવિર ઉત્તરથી અને સ્થવિર બલિસ્સહથી ત્યાં ઉત્તરબલિસ્સહ નામે ગણ નીકળ્યો. તેની આ ચાર શાખાઓ આ પ્રમાણે કહેવાય છેઃ તે જેમકે; ૧ કોસંબિયા, ૨ સોઈત્તિયા, ૩ કોડંબાણી, ૪ ચંદનાગરી.

૨૧૦ વાસિષ્ઠગોત્રી સ્થવિર આર્યસુહસ્તિને પુત્રસમાન, પ્રખ્યાત એવા આ બાર સ્થવિરો અંતેવાસી હતા: તે જેમકે;

૧ સ્થવિર આર્ય રોહણ, ૨ અને જસભદ્દ, ૩ મેહગણી, અને ૪ કામિડ્ઢિ, ૫ સુસ્થિત, ૬ સુપ્પડિબુદ્ધ, ૭ રક્ષિત અને ૮ રોહગુપ્ત, ૯ ઈસિગુત્ત, ૧૦ સિરિગુત્ત, અને ૧૧ બંભ-ગણી તેમ ૧૨ સોમગણી. આ પ્રમાણે દસ અને બે એટલે ખરેખર બાર ગણધરો, એઓ સુહસ્તિના શિષ્ય હતા.

૨૧૧ કાશ્યપગોત્રી સ્થવિર આર્ય રોહણથી ત્યાં ઉદ્દેહગણ નામે ગણ નીકળ્યો. તેની આ ચાર શાખાઓ નીકળી અને છ કુલો નીકળ્યાં એમ કહેવાય છે.

પ્ર૦–હવે તે કઈ કઈ શાખાઓ કહેવાય છે?

ઉ૦–શાખાઓ આ પ્રમાણે કહેવાય છે: તે જેમકે; ૧ ઉદુંબરિજ્જિયા, ૨ માસપૂરિઆ, ૩ મઈપત્તિયા, ૪ પુણ્ણપત્તિયા. તે ચાર શાખાઓ કહેવાઈ.

પ્ર૦–હવે તે કયાં કયાં કુલો કહેવાય છે?

ઉ૦–કુલો આ પ્રમાણે કહેવાય છે: તે જેમકે; પહેલું નાગભૂય, અને બીજું વળી સોમભૂતિક છે, ઉલ્લગચ્છ નામનું વળી ત્રીજું, હત્થલિજ્જ નામનું તો ચોથું, પાંચમું નંદિજ્જ, છઠ્ઠું વળી પારિહાસય છે; અને ઉદ્દેહગણનાં એ છ કુલો જાણવાનાં છે.

૨૧૨ હારિયગોત્રી સ્થવિર સિરિગુત્તથી અહીં ચારણગણ નામે ગણ નીકળ્યો. તેની આ ચાર શાખાઓ નીકળી અને સાત કુલો નીકળ્યાં એમ કહેવાય છે.

પ્ર૦–હવે તે કઈ કઈ શાખાઓ?

ઉ૦–શાખાઓ આ પ્રમાણે કહેવાય છે: તે જેમકે; ૧ હારિયમાલાગારી, ૨ સંકાસીઆ, ૩ ગવેધુયા, ૪ વજ્જનાગરી. તે ચાર શાખાઓ કહેવાઈ.

પ્ર૦–હવે તે કયાં કયાં કુલો કહેવાય છે?

ઉ૦–કુલો આ પ્રમાણે કહેવાય છે: તે જેમકે; પ્રથમ અહીં વત્થલિજ્જ, બીજું વળી પીઈધમ્મિઅ છે, ત્રીજું વળી હાલિજ્જ, ચોથું પૂસમિત્તિજ્જ, પાંચમું માલિજ્જ, છઠ્ઠું વળી અજ્જવેડય છે. સાતમું કણ્હસહ, ચારણગણનાં આ સાત કુલો છે.

૨૧૩ ભારદ્વાજગોત્રી સ્થવિર ભદ્દજસથી અહીં ઉડુવાડિયગણ નામે ગણ નીકળ્યો. તેની આ ચાર શાખાઓ નીકળી અને ત્રણ કુલો નીકળ્યાં એમ કહેવાય છે.

પ્ર૦–હવે તે કઇ કઇ શાખાઓ?

ઉ૦–શાખાઓ આ પ્રમાણે કહેવાય છે. તે જેમકે; ૧ ચંપિજ્જિયા, ૨ ભદ્દિજ્જિયા, ૩ કાકંદિયા, ૪ મેહલિજ્જિયા. તે ચાર શાખાઓ કહેવાઇ.

પ્ર૦–હવે તે કયાં કયાં કુલો કહેવાય છે?

ઉ૦–કુલો આ પ્રમાણે કહેવાય છે. તે જેમકે; ૧ ભદ્દજસિય, તથા ૨ ભદ્દગુત્તિય અને ત્રીજું જસભદ્દ કુલ છે. અને ઉડુવાડિયગણનાં એ ત્રણ જ કુલો છે.

૨૧૪ કુંડિલગોત્રી કામિડ્ઢિ સ્થવિરથી અહીં વેસવાડિયગણ નામે ગણ નીકળ્યો. તેની આ ચાર શાખાઓ નીકળી અને ચાર કુલો નીકળ્યાં એમ કહેવાય છે.

પ્ર૦–હવે તે કઇ કઈ શાખાઓ?

ઉ૦–શાખાઓ આ પ્રમાણે કહેવાય છે. તે જેમકે; ૧ સાવત્થિયા, ૨ રજ્જપાલિઆ, ૩ અંતરિજ્જિયા, ૪ ખેમલિજ્જિયા તે ચાર શાખાઓ કહેવાઈ.

પ્ર૦–હવે તે કયાં કયાં કુલો કહેવાય છે?

ઉ૦–કુલો આ પ્રમાણે કહેવાય છે. તે જેમકે; ૧ ગણિય, ૨ મેહિય, ૩ કામડ્ઢિઅ અને તેમ ચોથું ઇંદપુરગ કુલ છે. એ તો વેસવાડિયગણનાં ચાર કુલો છે.

૨૧૫ વાસિટ્ઠગોત્રી અને કાકંદક એવા ઇસિગુત્ત સ્થવિરથી અહીં માણવગણ નામે ગણ નીકળ્યો. તેની આ ચાર શાખાઓ નીકળી અને ત્રણ કુલ નીકળ્યાં એમ કહેવાય છે.

પ્ર૦–હવે તે શાખાઓ કઈ કઈ?

ઉ૦–શાખાઓ આ પ્રમાણે કહેવાય છે. તે જેમકે; ૧ કાસવિજ્જિયા, ૨ ગોયમિજ્જિયા, ૩ વાસિટ્ઠિયા અને ૪ સોરટ્ઠિયા તે ચાર શાખાઓ કહેવાઇ.

પ્ર૦–હવે તે કયાં કયાં કુલો કહેવાય છે?

ઉ૦–કુલો આ પ્રમાણે કહેવાય છે. તે જેમકે; અહીં પ્રથમ ઇસિગોત્તિય કુલ, બીજું ઇસિદત્તિય કુલ જાણવું, અને ત્રીજું અભિંજસંત. માણવગણનાં ત્રણ કુલો છે.

૨૧૬ કોટિક કાકંદક કહેવાતા અને વગ્ઘાવચ્ચગોત્રી સ્થવિર સુટ્ઠિય અને સુપ્પડિબુદ્ધથી અહીં કોડિયગણ નામે ગણ નીકળ્યો. તેની આ ચાર શાખાઓ નીકળી અને ચાર કુલ નીકળ્યાં એમ કહેવાય છે.

પ્ર૦–હવે તે કઈ કઈ શાખાઓ?

ઉ૦–શાખાઓ આ પ્રમાણે કહેવાય છે. તે જેમકે; ૧ ઉચ્ચાનાગરી, ૨ વિજ્જાહરી, ૩ વઈરી અને ૪ મજ્ઝિમિલ્લા. કોટિકગણની એ ચાર શાખાઓ છે. તે શાખાઓ કહેવાઈ.

પ્ર૦–હવે તે કયાં કયાં કુલો છે?

ઉ૦–કુલો આ પ્રમાણે કહેવાય છે. તે જેમકે; અહીં પ્રથમ કુલ બંભલિજ્જ, બીજું વચ્છલિજ્જ નામે કુલ, ત્રીજું વળી વાણિજ્જ અને ચોથું પ્રશ્નવાહનકકુલ.

૨૧૭ કોટિક કાકંદક કહેવાતા અને વગ્ઘાવચ્ચગોત્રી સ્થવિર સુસ્થિત તથા સુપ્રતિબુદ્ધને આ પાંચ સ્થવિરો પુત્રસમાન પ્રખ્યાત અંતેવાસી હતા. તે જેમકે; ૧ સ્થવિર આર્યઈંદ્રદત્ત ૨ સ્થવિર પિયગંથ, ૩ સ્થવિર વિદ્યાધરગોપાલ કાશ્યપગોત્રી, ૪ સ્થવિર ઈસિદત્ત અને ૫ સ્થવિર અરહદત્ત.

સ્થવિર પિયગંથથી અહીં મધ્યમ શાખા નીકળી. કાશ્યપગોત્રી સ્થવિર વિદ્યાધર ગોપાલથી અહીં વિદ્યાધરી શાખા નીકળી.

૨૧૮ કાશ્યપગોત્રી સ્થવિર આર્યઈંદ્રદત્તને ગૌતમગોત્રી સ્થવિર અજ્જદિન્ન અંતેવાસી હતા.

ગૌતમગોત્રી સ્થવિર અજ્જદિન્નને આ બે સ્થવિરો પુત્રસમાન પ્રખ્યાત અંતેવાસી હતા. તે જેમકે; આર્યશાંતિસેણિઅ સ્થવિર માઢરગોત્રી અને જાતિસ્મરણ જ્ઞાનવાળા કૌશિકગોત્રી સ્થવિર આર્યસિંહગિરિ.

માઢરગોત્રી સ્થવિર આર્યશાંતિસેણિઅથી અહીં ઉચ્ચાનાગરી શાખા નીકળી.

૨૧૯ માઢરગોત્રી સ્થવિર આર્યશાંતિસેણિઅને આ ચાર સ્થવિરો પુત્રસમાન પ્રખ્યાત અંતેવાસી હતા. તે જેમકે; ૧ સ્થવિર આર્યસેણિઅ, ૨ સ્થવિર આર્યતાપસ, ૩ સ્થવિર આર્યકુબેર અને ૪ સ્થવિર આર્યઇસિપાલિત.

સ્થવિર અજ્જસેણિઅથી અહીં અજ્જસેણિયા શાખા નીકળી. સ્થવિર આર્યતાપસથી અહીં આર્યતાપ્રસી શાખા નીકળી. સ્થવિર આર્યકુબેરથી અહીં આર્યકુબેરી શાખા નીકળી. સ્થવિર આર્યઇસિપાલિતથી અહીં અજ્જઇસિપાલિયા શાખા નીકળી.

૨૨૦ જાતિસ્મરણજ્ઞાનવાળા કૌશિકગોત્રી આર્યસિંહગિરિ સ્થવિરને આ ચાર સ્થવિરો પુત્રસમાન પ્રખ્યાત અંતેવાસી હતા. તે જેમકે; ૧ સ્થવિર ધનગિરિ, ૨ સ્થવિર આર્યવજ્ર, ૩ સ્થવિર આર્યસમિઅ અને સ્થવિર અરહદત્ત.

સ્થવિર આર્યસમિઅથી અહીં બંભદેવીયા શાખા નીકળી.

ગૌતમગોત્રી સ્થવિર આર્યવજ્રથી અહીં આર્યવજ્રી શાખા નીકળી.

૨૨૧ ગૌતમગોત્રી સ્થવિર આર્યવજ્રને આ ત્રણ સ્થવિરો પુત્રસમાન પ્રખ્યાત અંતેવાસી હતા. તે જેમકે; ૧ સ્થવિર આર્યવજ્રસેણ, ૨ સ્થવિર આર્યપદ્મ, ૩ સ્થવિર આર્યરથ.

સ્થવિર આર્યવજ્રસેણથી અહીં આર્યનાઇલી શાખા નીકળી. સ્થવિર આર્યપદ્મથી

અહીં આર્યપદ્મા શાખા નીકળી. સ્થવિર આર્યરથથી અહીં આર્યજયંતી શાખા નીકળી.

૨૨૨ વાત્સ્યગોત્રી સ્થવિર આર્યરથને કૌશિકગોત્રી સ્થવિર આર્યપુષ્યગિરિ અંતેવાસી હતા.

કૌશિકગોત્રી સ્થવિર આર્યપુષ્યગિરિને ગૌતમગોત્રી સ્થવિર આર્યફલ્ગુમિત્ત અંતેવાસી હતા.

૨૨૩ ગૌતમગોત્રી ફલ્ગુમિત્તને, વાસિષ્ઠગોત્રી ધનગિરિને, કૌત્સ્યગોત્રી શિવભૂતિને પણ તથા કૌશિકગોત્રી દોજ્જંતકંટને વંદન કરું છું. ૧

તે બધાને મસ્તક વડે વંદન કરીને કાશ્યપગોત્રી ચિત્તને વંદન કરું છું. કાશ્યપગોત્રી નકખને અને કાશ્યપગોત્રી રકખને પણ વંદન કરું છું. ૨

ગૌતમગોત્રી આર્યનાગને અને વાસિષ્ઠગોત્રી જેહિલને તથા માઢરગોત્રી વિષ્ણુને અને ગૌતમગોત્રી કાલકને પણ વંદન કરું છું. ૩

ગૌતમગોત્રી ભભારને, અથવા અભારને, સપ્પલયને તથા ભદ્રકને વંદન કરું છું. કાશ્યપગોત્રી સ્થવિર સંઘપાલિતને નમસ્કાર કરું છું. ૪

કાશ્યપગોત્રી આર્યહસ્તિને વંદન કરું છું. એ આર્યહસ્તિ ક્ષમાના સાગર અને ધીર હતા તથા ગ્રીષ્મઋતુના પહેલા માસમાં શુકલપક્ષના દિવસોમાં કાલધર્મને પામેલા. ૫

જેમના નિષ્ક્રમણ–દીક્ષા લેવાને–સમયે દેવે વર–ઉત્તમ છત્ર ધારણ કરેલું તે સુવ્રતવાળા, શિષ્યોનીલબ્ધિથી સંપન્ન આર્યધર્મને વંદન કરું છું. ૬

કાશ્યપગોત્રી હસ્તને અને શિવસાધક ધર્મને નમસ્કાર કરું છું. કાશ્યગોત્રી સિંહને અને કાશ્યપગોત્રી ધર્મને પણ વંદન કરું છું. ૭

સૂત્રરૂપ અને તેના અર્થરૂપ રત્નોથી ભરેલા, ક્ષમાસંપન્ન દમસંપન્ન અને માર્દવગુણ-સંપન્ન કાશ્યપગોત્રી દેવર્દ્ધિક્ષમાશ્રમણને પ્રણિપાત કરું છું.

સ્થવિરાવલિ સંપૂર્ણ

સામાચારી

૨૨૪ તે કાલે તે સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી એટલે અષાઢ ચોમાસું બેઠા પછી પચાસ દિવસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહેલા છે.

'૨૨૫ પ્ર૦–હવે હે ભગવન્ ! કયા કારણથી એમ કહેવાય છે કે 'શ્રમણ ભગવાન

મહાવીર વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહેલા છે' ?

ઉ૦—કારણ કે ઘણું કરીને તે સમયે ગૃહસ્થોનાં ઘરો તેમની બધી બાજુએ સાદડીથી કે ટટ્ટીથી ઢંકાયેલાં હોય છે, ધોળાએલાં હોય છે, છાજેલાં—ચાળેલાં કે જાળ-વાળાં હોય છે, લીંપેલાં હોય છે, ચારે બાજુ વંડીથી કે વાડથી સુરક્ષિત હોય છે, ઘસીને-ખાડાખડિયા પૂરીને—સરખાં કરેલાં હોય છે, ચોકખાં સુંવાળાં કરેલાં હોય છે, સુગંધિત ધૂપોથી સુગંધી કરેલાં હોય છે, પાણી નીકળી જવા માટે નીકોવાળાં બનાવેલાં હોય છે અને બહાર ખાળોવાળાં તૈયાર થયેલાં હોય છે તથા તે ઘરો ગૃહસ્થોએ પોતાને માટે સારાં કરેલાં હોય છે, ગૃહસ્થોએ વાપરેલાં હોય છે અને પોતાને રહેવા સારુ જીવજંતુ વગરનાં બનાવેલાં હોય છે માટે તે કારણથી એમ કહેવાય છે કે 'શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહેલા છે.'

૨૨૬ જેવી રીતે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહેલા છે તેવી રીતે ગણધરો પણ વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહેલા છે.

૨૨૭ જેવી રીતે ગણધરો વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહેલા છે તેવી રીતે ગણધરોના શિષ્યો પણ વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહેલા છે.

૨૨૮ જેવી રીતે ગણધરોના શિષ્યો વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહેલા છે તેમ સ્થવિરો પણ વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહલા છે.

૨૨૯ જેમ સ્થવિરો વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહેલા છે તેમ જેઓ આ આજકાલ શ્રમણ નિર્ગ્રંથો વિહરે છે—વિદ્યમાન છે તેઓ પણ વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહે છે.

૨૩૦ જેમ જેઓ આ આજકાલ શ્રમણ નિર્ગ્રંથો વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહે છે તેમ અમારા પણ આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહે છે.

૨૩૧ જેમ અમારા આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો યાવત્ વર્ષાવાસ રહે છે તેમ અમે પણ વર્ષાઋતુનો વીશ રાત સહિત એક માસ વીતી ગયા પછી વર્ષાવાસ રહિયે છિયે.

એ સમય કરતાં વહેલું પણ વર્ષાવાસ રહેવું ખપે, તે રાતને ઉલંઘવી નો ખપે અર્થાત્ વર્ષાઋતુના વીશ રાત સહિત એક માસની છેલ્લી રાતને ઉલંઘવી નો ખપે એટલે એ છેલ્લી રાત પહેલાં જ વર્ષાવાસ કરી દેવો જોઇએ.

૨૩૨ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોને કે નિર્ગ્રંથીઓને બધી બાજુએ પાંચ ગાઉ સુધીમાં અવગ્રહને સ્વીકારીને વાસ કરવાનું ખપે, પાણીથી ભીનો થયેલો હાથ સુકાય એટલો સમય પણ અવગ્રહમાં રહેવું ખપે, અને ઘણા સમય સુધી પણ અવગ્રહમાં રહેવું ખપે. અવગ્રહથી બહાર રહેવું નો ખપે.

૨૩૩ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોને કે નિર્ગ્રંથીઓને બધી બાજુએ પાંચ ગાઉ સુધીમાં ભિક્ષાચર્યા માટે જવાનું ખપે અને પાછા ફરવાનું ખપે.

જ્યાં નદી સદાને સારુ પાણીથી ભરેલી રહે છે અને નિત્ય વહેતી રહે છે ત્યાં બધી બાજુએ પાંચ ગાઉ સુધીમાં ભિક્ષાચર્યા માટે જવાનું અને પાછા ફરવાનું તેમને નો ખપે.

એરાવતી નદી કુણાલા નગરીમાં છે, જ્યાં એક પગ પાણીમાં કરીને ચાલી શકાય અને એક પગ સ્થલમાં-પાણી બહાર-કરીને ચાલી શકાય-એ રીતે અર્થાત્ એવે સ્થળે બધી બાજુએ પાંચ ગાઉ સુધીમાં ભિક્ષાચર્યા માટે જવાનુ અને પાછા ફરવાનું ખપે. અને નદીવાળા ભાગમાં જ્યાં ઊપર કહ્યું એ રીતે ન ચાલી શકાય ત્યાં એ રીતે બધી બાજુએ પાંચ ગાઉ સુધીમાં તેમને જવાનું અને પાછા ફરવાનું નો ખપે.

૨૩૪ વર્ષાવાસ રહેલામાંના કેટલાકોને એ પ્રમાણે અગાઉથી કહી રાખેલું હોય છે 'હે ભગવંત ? તું દેજે' તો તેમને એમ દેવાનું ખપે, તેમને પોતાનું લેવાનું નો ખપે.

૨૩૫ વર્ષાવાસ રહેલામાંના કેટલાકોને એ પ્રમાણે અગાઉથી કહી રાખેલું હોય છે 'હે ભગવંત ! તું લેજે' તો તેમને એમ લેવાનું ખપે, તેમને પોતાને દેવાનું નો ખપે.

૨૩૬ વર્ષાવાસ રહેલામાંના કેટલાકોને એ પ્રમાણે અગાઉથી કહી રાખેલું હોય છે 'હે ભગવંત ! તું દેજે' 'હે ભગવંત ! તું લેજે' તો તેમને એમ દેવાનું પણ ખપે અને લેવાનું પણ ખપે.

૨૩૭ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથો કે નિર્ગ્રંથીઓ હૃષ્ટપુષ્ટ હોય, આરોગ્યવાળાં હોય, બલવાન દેહવાળાં હોય તો તેમને આ નવ રસવિકૃતિઓ વારંવાર ખાવી નો ખપે. તે જેમકે; ૧ ક્ષીર-દૂધ, ૨ દહીં, ૩ માખણ, ૪ ઘી, ૫ તેલ, ૬ ગોળ, ૭ મધ, ૮ મદ્ય-દારુ, ૯ માંસ.

૨૩૮ વર્ષાવાસ રહેલામાંના કેટલાકોને એ પ્રમાણે અગાઉથી કહી રાખેલું હોય છે 'હે ભગવંત ! માંદા માટે પ્રયોજન છે ? અને તે બોલે–પ્રયોજન છે, પછી માંદાને પૂછવું જોઇએ કે કેટલા દૂધ વગેરેનું પ્રયોજન છે ? અને દૂધ વગેરેનું પ્રમાણ માંદા પાસેથી જાણી લીધા પછી તે બોલે–આટલા પ્રમાણમાં માંદાને દૂધ વગેરેનું પ્રયોજન છે. માંદો તેને જે પ્રમાણ–માપ–કહે તે પ્રમાણે લાવવું જોઇએ અને પછી લેવા જનારો વિનંતિ કરે, અને વિનંતિ કરતો તે દૂધ વગેરેને પ્રાપ્ત કરે, હવે જ્યારે તે દૂધ વગેરે પ્રમાણસર મળી

જાય ત્યારે 'હઉં-થયું, સર્યું-બસ' એમ તેણે કહેવું જોઈએ. પછી દૂધ વગેરેને આપનારો તેને કહે કે હે ભગવંત! 'હઉં-બસ' એમ કેમ કહો છો? પછી લેનારો ભિક્ષુ કહે કે માંદાને માટે આટલાનું પ્રયોજન છે. એમ કહેતા ભિક્ષુને દૂધ વગેરેને આપનારો ગૃહસ્થ કદાચ કહે કે હે આર્ય! તું લઈ જા. પછી તું ખાજે અથવા પીજે. એ રીતે વાતચીત થઈ હોય તો તેને વધારે લેવું ખપે. તે લેવા જનારને માંદાની નિશ્રાથી એટલે માંદાને બાને વધારે લેવું નો ખપે.

૨૩૯ વર્ષાવાસ રહેલા સ્થવિરોએ તથા પ્રકારનાં કુલો કરેલાં હોય છે; જે કુલો પ્રીતિપાત્ર હોય છે, સ્થિરતાવાળાં હોય છે, વિશ્વાસપાત્ર હોય છે, સમ્મત હોય છે, બહુમત હોય છે અને અનુમતિવાળાં હોય છે, તે કુલોમાં જઈને જોઈતી વસ્તુ નહીં જોઈને તેમને એમ બોલવું નો ખપેઃ હે આયુષ્મંત! આ અથવા આ તારે ત્યાં છે?

પ્ર૦–હે ભગવંત! 'તેમને એમ બોલવું નો ખપે' એમ શા માટે કહો છો?

ઉ૦–એમ કહેવાથી શ્રદ્ધાવાળો ગૃહસ્થ તે વસ્તુને નવી ગ્રહણ કરે–ખરીદે અથવા એ વસ્તુને ચોરી પણ લાવે.

૨૪૦ વર્ષાવાસ રહેલા નિત્યભોજી ભિક્ષુને ગોચરીના સમયે આહાર સારુ અથવા પાણી સારુ ગૃહસ્થનાં કુલ તરફ એકવાર નીકળવું ખપે અથવા તે તરફ એકવાર પેસવું ખપે; પણ સરત એ કે, જો આચાર્યની સેવાનું કારણ ન હોય, ઉપાધ્યાયની સેવાનું કારણ ન હોય, તપસ્વીની કે માંદાની સેવાનું કારણ ન હોય અને જેમને દાઢીમૂછ કે બગલના વાળ નથી આવ્યા એવો નાનો ભિક્ષુ કે ભિક્ષુણી ન હોય અર્થાત્ આચાર્ય વગેરેની સેવાનું કારણ હોય તો એકથી પણ વધારે વાર ભિક્ષા માટે જવું ખપે અને ઉપર કહ્યો તેવો ભિક્ષુ નાનો હોય કે ભિક્ષુણી નાની હોય તો પણ એકથી વધારે વાર ભિક્ષા માટે નીકળવું ખપે.

૨૪૧ વર્ષાવાસ રહેલા ચતુર્થભક્ત કરનાર ભિક્ષુને સારુ આ આટલી વિશેષતા છે કે તે ઉપવાસ પછીની સવારે ગોચરી સારુ નીકળીને પ્રથમ જ વિકટક એટલે નિર્દોષ ભોજન જમીને અને નિર્દોષ પાનક પીને પછી પાત્રને ચોકખું કરીને ધોઈ કરીને ચલવી શકે તો તેણે તેટલા જ ભોજનપાન વડે તે દિવસે ચલાવી લેવું ઘટે અને તે, તે રીતે ન ચલવી શકે તો તેને ગૃહપતિના કુલ તરફ આહાર માટે કે પાણી માટે બીજી વાર પણ નીકળવું ખપે અથવા તે તરફ બીજી વાર પણ પેસવું ખપે.

૨૪૨ વર્ષાવાસ રહેલા છટ્ઠભક્ત કરનારા ભિક્ષુને ગોચરીના સમયે આહાર સારુ અથવા પાણી સારુ ગૃહસ્થના કુલ તરફ બે વાર નીકળવું ખપે અથવા તે તરફ બે વાર પેસવું ખપે.

૨૪૩ વર્ષાવાસ રહેલા અટ્ઠમભક્ત કરનારા ભિક્ષુને ગોચરીના સમયે આહાર સારુ અથવા પાણી સારુ ગૃહસ્થના કુલ તરફ ત્રણ વાર નીકળવું ખપે અથવા તે તરફ ત્રણ વાર પેસવું ખપે.

૨૪૪ વર્ષાવાસ રહેલા વિકૃષ્ટભક્ત કરનારા ભિક્ષુને આહાર સારુ અથવા પાણી સારુ ગૃહસ્થના કુલ તરફ ગમે તે સમયે પણ નીકળવું ખપે અથવા ગમે તે સમયે પણ તે તરફ પેસવું ખપે અર્થાત્ વિકૃષ્ટભક્ત કરનાર ભિક્ષુને ગોચરી માટે સર્વ સમયે છૂટ છે.

૨૪૫ વર્ષાવાસ રહેલા નિત્યભોજી ભિક્ષુને બધાં (પ્રકારનાં) પાણી લેવાં ખપે.

૨૪૬ વર્ષાવાસ રહેલા ચતુર્થભક્ત કરનારા ભિક્ષુને ત્રણ પાણી લેવાં ખપે, તે જેમકે; ઉત્સ્વેદિમ, સંસ્વેદિમ, ચાઉલોદક.

૨૪૭ વર્ષાવાસ રહેલા છટ્ઠભક્ત કરનાર ભિક્ષુને ત્રણ પાણી લેવાં ખપે, તે જેમકે; તિલોદક, અથવા તુષોદક અથવા જવોદક.

૨૪૮ વર્ષાવાસ રહેલા અટ્ઠમભક્ત કરનારા ભિક્ષુને ત્રણ પાણી લેવાં ખપે, તે જેમકે; આયામ અથવા સૌવીર અથવા શુદ્ધવિકટ.

૨૪૯ વર્ષાવાસ રહેલા વિકૃષ્ટભક્ત કરનારા ભિક્ષુને એક ઉષ્ણવિકટ પાણી લેવું ખપે, તે પણ દાણાના કણ વિનાનું, દાણાના કણ સાથેનું નહીં.

૨૫૦ વર્ષાવાસ રહેલા ભક્તપ્રત્યાખ્યાયી ભિક્ષુને એક ઉષ્ણવિકટ (પાણી) લેવું ખપે, તે પણ દાણાના કણ વિનાનું, દાણાના કણ સાથેનું નહીં તે પણ કપડાથી ગળેલું, નહીં ગળેલું નહીં, તે પણ પરિમિત–માપસર, અપરિમિત નહીં, તે પણ જોઈએ તેટલું પૂરું, ઊણું-ઓછું નહીં.

૨૫૧ વર્ષાવાસ રહેલા, ગણેલી દત્તિ પ્રમાણે આહાર લેનારા ભિક્ષુને ભોજનની પાંચ દત્તિઓ અને પાણીની પાંચ દત્તિઓ લેવી ખપે અથવા ભોજનની ચાર દત્તિઓ અને પાણીની પાંચ દત્તિઓ લઈ શકાય અથવા ભોજનની પાંચ દત્તિઓ અને પાણીની ચાર દત્તિઓ લઈ શકાય. મીઠાની કણી જેટલું પણ જો આસ્વાદન લેવાય તો તે પણ દત્તિ લીધી ગણાય. આવી દત્તિ સ્વીકાર્યા પછી તે ભિક્ષુએ તે દિવસે તે જ ભોજનથી ચલાવીને રહેવું ખપે, તે ભિક્ષુને ફરીવાર પણ ગૃહપતિના કુલ તરફ ભોજન માટે અથવા પાણી માટે નીકળવું ન ખપે અથવા ગૃહપતિના કુલમાં પેસવું ન ખપે.

૨૫૨ વર્ષાવાસ રહેલાં, નિષિદ્ધઘરનો ત્યાગ કરનારાં નિર્ગ્રંથોને કે નિર્ગ્રંથીઓને ઉપાશ્રયથી માંડી સાત ઘર સુધીમાં જ્યાં સંખડિ થતી હોય ત્યાં જવું ન ખપે. કેટલાક એમ કહે

છે કે ઉપાશ્રયથી માંડીને આગળ આવેલાં ઘરોમાં જ્યાં સંખંડિ થતી હોય ત્યાં નિષિદ્ધઘરનો ત્યાગ કરનારાં નિર્ગ્રંથો કે નિર્ગ્રંથીઓને જવું ન ખપે. કેટલાક વળી એમ કહે છે કે ઉપાશ્રયથી માંડીને પરંપરાએ આવતાં ઘરોમાં જ્યાં સંખંડિ થતી હોય ત્યાં નિષિદ્ધઘરનો ત્યાગ કરનારાં નિર્ગ્રંથોને કે નિર્ગ્રંથીઓને જવું ન ખપે.

૨૫૩ વર્ષાવાસ રહેલા કરપાત્રી ભિક્ષુને કણ માત્ર પણ સ્પર્શે થાય એ રીતે વૃષ્ટિકાય પડતો હોય અર્થાત્ ઝીણી ઓછામાં ઓછી ફરફર પડતી હોય ત્યારે ગૃહપતિના કુલ તરફ ભોજન માટે અથવા પાણી માટે નીકળવું નો ખપે તેમ તે તરફ પેસવું નો ખપે.

૨૫૪ વર્ષાવાસ રહેલા કરપાત્રી ભિક્ષુને પિંડપાત-ભિક્ષા-લઈને અઘરમાં-જ્યાં ઘર ન હોય ત્યાં-અગાસામાં રહેવું એટલે અગાસામાં રહીને ભોજન કરવું નો ખપે. અગાસામાં રહેતાં-ખાતાં કદાચ એકદમ વૃષ્ટિકાય પડે તો ખાધેલું થોડુંક ખાઈને અને બાકીનું થોડુંક લઈને-તેને હાથ વડે હાથને ઢાંકીને અને એ હાથને છાતીસાથે દાબી રાખે અથવા કાખમાં સંતાડી રાખે. આમ કર્યા પછી ગૃહસ્થોએ પોતાને સારુ બરાબર છાયેલાં ઘરો તરફ જાય, અથવા ઝાડનાં મૂળો તરફ-ઝાડની ઓથે જાય; જે હાથમાં ભોજન છે તે હાથવડે જે રીતે પાણી કે પાણીનો છાંટો અથવા ઓછામાં ઓછી ઝીણી ફરફર-ઝાકળ-ઓસ વિરાધના ન પામે તે રીતે વર્તે-રહે.

૨૫૫ વર્ષાવાસ રહેલા કરપાત્રી ભિક્ષુને જ્યારે જે કાંઈ કણમાત્ર પણ સ્પર્શ થાય એ રીતે ઓછામાં ઓછી ઝીણી ફરફર પડતી હોય ત્યારે ભોજન માટે અથવા પાણી માટે ગૃહપતિના કુલ તરફ નીકળવું નો ખપે તેમ તે તરફ પેસવું નો ખપે.

૨૫૬ વર્ષાવાસ રહેલા પાત્રધારી ભિક્ષુને અખંડધારાએ વરસાદ વરસતો હોય ત્યારે ભોજન માટે અથવા પાણી માટે ગૃહપતિના કુલ તરફ નીકળવું નો ખપે. તેમ તે તરફ પેસવું નો ખપે. ઓછો વરસાદ વરસતો હોય ત્યારે અંદર સૂતરનું કપડું અને ઊપર ઊનનું કપડું ઓઢીને ભોજન સારુ અથવા પાણી સારુ ગૃહપતિના કુલ તરફ તે ભિક્ષુને નીકળવું ખપે તેમ તે તરફ પેસવું ખપે.

૨૫૭ વર્ષાવાસ રહેલા અને ભિક્ષા લેવાની વૃત્તિથી ગૃહસ્થના કુલમાં પેઠેલાં નિર્ગ્રંથને કે નિર્ગ્રંથીને રહી રહીને-આંતરે આંતરે વરસાદ પડે ત્યારે બાગમાં (ઝાડની) નીચે જવું ખપે અથવા ઉપાશ્રયની નીચે જવું ખપે અથવા વિકટગૃહની એટલે ચોરા વગેરેની નીચે જવું ખપે અથવા ઝાડના મૂલની ઓથે જવું ખપે.

ઊપર જણાવેલી જગ્યાએ ગયા પછી ત્યાં જો તે નિર્ગ્રંથ કે નિર્ગ્રંથી પહોંચ્યા પહેલાં જ અગાઉથી તૈયાર કરેલા ચાવલઓદન મલતા હોય અને તેમના પહોંચ્યા પછી પાછળથી તૈયાર કરેલો ભિલિંગસૂપ એટલે મસૂરની દાળ કે અડદની દાળ વા તેલવાળો સૂપ મળતો હોય તો તેમને ચાવલઓદન લેવો ખપે અને ભિલિંગસૂપ લેવો નો ખપે.

ત્યાં જો તેમના પહોંચ્યા પહેલાં અગાઉથી તૈયાર થયેલો ભિલિંગસૂપ મળતો હોય અને ચાવલ–ઓદન તેમના પહોંચ્યા પછી પાછળથી તૈયાર કરેલો મળતો હોય તો તેમને ભિલિંગસૂપ લેવો ખપે, ચાવલ–ઓદન લેવો નો ખપે.

ત્યાં તેમના પહોંચ્યા પહેલાં એ બન્ને વાનાં અગાઉથી તૈયાર થયેલાં મળતાં હોય તો તેમને તે બન્ને વાનાં લેવાં ખપે.

ત્યાં તેમના પહોંચ્યા પહેલાં એ બન્ને વાનાં અગાઉથી તૈયાર થયેલાં ન મળતાં હોય અને તેમના પહોંચ્યા પછી પાછળથી તૈયાર કરેલાં મળતાં હોય તો એ રીતે તેમને તે બન્ને વાનાં લેવાં નો ખપે.

તેમાં જે તેમના પહોંચ્યા પહેલાં અગાઉથી તૈયાર થયેલું હોય તે તેમને લેવું ખપે અને તેમાં જે તેમના પહોંચ્યા પછી પાછળથી તૈયાર થયેલું હોય તે તેમને લેવું નો ખપે.

૨૫૮ વર્ષાવાસ રહેલાં અને ભિક્ષા લેવાની વૃત્તિથી ગૃહસ્થના કુલમાં પેઠેલાં નિર્ગ્રંથને કે નિર્ગ્રંથીને જ્યારે રહી રહીને આંતરે આંતરે વરસાદ વરસતો હોય ત્યારે તેને કાં તો બાગની ઓથે નીચે, કાં તો ઉપાશ્રયની ઓથે નીચે, કાં તો વિકટગૃહની નીચે, કાં તો ઝાડના મૂળની ઓથે નીચે ચાલ્યું જવું ખપે અને ત્યાં ગયા પછી પણ પહેલાં મેળવેલાં આહાર અને પાણી રાખી મૂકી વખત ગુમાવવાનું ન ખપે, ત્યાં પહોંચતાં જ વિકટકને ખાઈ પી લઈ પાત્રને ચોકખું કરીને સાફ કરીને એક જગ્યાએ સારી રીતે બાંધી કરીને સૂર્ય બાકી હોય ત્યાં જ જે તરફ ઉપાશ્રય છે તે જ તરફ જવું ખપે, પણ ત્યાં જ તે રાત ગાળવી તેમને નો ખપે.

૨૫૯ વર્ષાવાસ રહેલાં અને ભિક્ષા લેવાની વૃત્તિથી ગૃહસ્થના કુલમાં પેઠેલાં નિર્ગ્રંથને કે નિર્ગ્રંથીને જ્યારે રહી રહીને આંતરે આંતરે વરસાદ પડતો હોય ત્યારે તેને કાં તો બાગની ઓથે નીચે, કાં તો ઉપાશ્રયની ઓથે નીચે, યાવત્ ચાલ્યું જવું ખપે.

(૧) ત્યાં તે એકલા નિર્ગ્રંથને એકલી નિર્ગ્રંથીની સાથે ભેગા રહેવું નો ખપે.

(૨) ત્યાં તે એકલા નિર્ગ્રંથને બે નિર્ગ્રંથીની સાથે ભેગા રહેવું નો ખપે.

(૩) ત્યાં બે નિર્ગ્રંથોને એકલી નિર્ગ્રંથીની સાથે ભેગા રહેવું નો ખપે.

(૪) ત્યાં બે નિર્ગ્રંથોને બે નિર્ગ્રંથીઓની સાથે ભેગા રહેવું નો ખપે.

ત્યાં કોઈ પાંચમો સાક્ષી રહેવો જોઈએ, ભલે તે ક્ષુલ્લક હોય અથવા ક્ષુલ્લિકા હોય અથવા બીજાઓ તેમને જોઈ શકતા હોય—બીજાઓની નજરમાં તેઓ આવી શકતા હોય–અથવા ઘરનાં ચારે બાજુનાં બારણાં ઉઘાડાં હોય તો એ રીતે તેઓને એકલા રહેવું ખપે.

૨૬૦ વર્ષાવાસ રહેલાં અને ભિક્ષા લેવાની વૃત્તિથી ગૃહસ્થના કુલમાં પેઠેલાં નિર્ગ્રંથને જ્યારે રહી રહીને આંતરે આંતરે વરસાદ વરસતો હોય ત્યારે તેને કાં તો બાગની ઓથે નીચે કાં તો ઉપાશ્રયની ઓથે નીચે ચાલ્યા જવું ખપે. ત્યાં એકલા નિર્ગ્રંથને એકલી ઘરધણિયાણીની સાથે ભેગા રહેવું નો ખપે. અહીં પણ ભેગા નહીં રહેવા સંબંધે પૂર્વ પ્રમાણે ચાર ભાંગા સમજવા.

ત્યાં કોઇ પાંચમો પણ સ્થવિર કે સ્થવિરા હોવો જોઈએ અથવા તેઓ બીજાઓની નજરમાં દેખી શકાય તેમ રહેવાં જોઇએ અથવા ઘરનાં ચારે બાજુનાં બાર ઉઘાડાં હોવાં જોઇએ, એ રીતે તેઓને એકલા રહેવું ખપે.

૨૬૧ અને એ જ પ્રમાણે એકલી નિર્ગ્રંથી અને એકલા ગૃહસ્થના ભેગા નહીં રહેવા સંબંધે પણ ચાર ભાંગા સમજવા.

૨૬૨ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોને કે નિર્ગ્રંથીઓને બીજા કોઈએ જણાવ્યા સિવાય, બીજા કોઇને જણાવ્યા સિવાય તેને માટે અશન પાન ખાદિમ કે સ્વાદિમ લેવું નો ખપે.

પ્ર૦--હે ભગવન્! તે એમ કેમ કહો છો?

ઉ૦–બીજા કોઈએ જણાવ્યા સિવાય, બીજા કોઈને જણાવ્યા સિવાય આણેલું અશન વગેરે ઇચ્છા હોય તો બીજો ખાય, ઇચ્છા ન હોય તો બીજો ન ખાય.

૨૬૩ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોને કે નિર્ગ્રંથીઓને તેમના શરીર ઉપરથી પાણી ટપકતું હોય વા તેમનું શરીર ભીનું હોય તો અશન પાન ખાદિમ કે સ્વાદિમને ખાવું નો ખપે.

૨૬૪ પ્ર૦–હે ભગવન્! તે એમ કેમ કહો છો?

ઉ૦–શરીરના સાત ભાગ સ્નેહાયતન જણાવેલા છે એટલે શરીરના સાત ભાગ એવા છે કે જેમાં પાણી ટકી શકે છે, તે જેમકે; ૧ બન્ને હાથ, ૨ બન્ને હાથની રેખાઓ, ૩ આખા નખ, ૪ નખનાં ટેરવાં, ૫ બન્ને ભવાં, ૬ નીચેનો હોઠ એટલે દાઢી, ૭ ઊપરનો હોઠ એટલે મૂછ.

હવે તે નિર્ગ્રંથોને કે નિર્ગ્રંથીઓને એમ જણાય કે મારું શરીર પાણી વગરનું થઈ ગયું છે, મારા શરીરમાં પાણીની ભીનાશ મુદ્દલ નથી તો એ રીતે તેમને અશન પાન ખાદિમ સ્વાદિમનો આહાર કરવો ખપે.

૨૬૫ અહીં જ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોએ અથવા નિર્ગ્રંથીઓએ આ આઠ સૂક્ષ્મો જાણવાં જેવાં છે, હરકોઈ છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથે કે નિર્ગ્રંથીએ વારંવાર વારંવાર એ આઠ સૂક્ષ્મો જાણવાં જેવાં છે, જોવાં જેવાં છે અને સાવધાનતા રાખી એમની પડિલેહણા–કાળજી–કરવાની છે.

તે જેમકે; ૧ પ્રાણસૂક્ષ્મ, ૨ પનકસૂક્ષ્મ, ૩ બીજસૂક્ષ્મ, ૪ હરિતસૂક્ષ્મ, ૫ પુષ્પસૂક્ષ્મ, ૬ અંડસૂક્ષ્મ, ૭ લયનસૂક્ષ્મ, ૮ સ્નેહસૂક્ષ્મ.

૨૬૬ પ્ર૦–હવે તે પ્રાણસૂક્ષ્મ શું કહેવાય ?

ઉ૦–પ્રાણસૂક્ષ્મ એટલે ઝીણામાં ઝીણા નરી આંખે ન જોઇ શકાય તેવાં બેઈંદ્રિયવાળા વગેરે સૂક્ષ્મ પ્રાણો. પ્રાણસૂક્ષ્મના પાંચ પ્રકાર જણાવેલા છે. તે જેમકે; ૧ કાળા રંગનાં સૂક્ષ્મ પ્રાણો, ૨ નીલા રંગનાં સૂક્ષ્મ પ્રાણો, ૩ રાતા રંગનાં સૂક્ષ્મ પ્રાણો, ૪ પીળા રંગનાં સૂક્ષ્મ પ્રાણો, ૫ ધોળા રંગનાં સૂક્ષ્મ પ્રાણો. અનુદ્ધરી કુંથુઆ—કંથવા નામનું સૂક્ષ્મ પ્રાણી છે, જે સ્થિર હોય—ચાલતું ન હોય તો છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથોની કે નિર્ગ્રંથીઓની નજરમાં જલદી આવી શકતું નથી, જે સ્થિર ન હોય—ચાલતું હોય તો છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથોની કે નિર્ગ્રંથીઓની નજરમાં જલદી આવી શકે છે માટે છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથે કે નિર્ગ્રંથીએ વારંવાર વારંવાર જેને જાણવાની છે, જોવાની છે અને સાવધાનતાથી કાળજીપૂર્વક પડિલેહવાની—સંભાળવાની—છે. એ પ્રાણસૂક્ષ્મની સમજુતી થઈ ગઇ.

૨૬૭ પ્ર૦–હવે તે પનકસૂક્ષ્મ શું કહેવાય ?

ઉ૦–ઝીણામાં ઝીણી નરી આંખે ન દેખી શકાય તેવી ફૂગી એ પનકસૂક્ષ્મ. પનકસૂક્ષ્મના પાંચ પ્રકાર જણાવેલા છે, તે જેમકે; ૧ કાળી પનક, ૨ નીલી પનક, ૩ રાતી પનક, ૪ પીળી પનક, ૫ ધોળી પનક. પનક એટલે લીલફૂલ–ફૂગી–સેવાળ. વસ્તુ ઊપર જે ફૂગી ઝીણામાં ઝીણી આંખે ન દેખી શકાય તેવી વળે છે તે, વસ્તુની સાથે ભળી જતા એકસરખા રંગની હોય છે એમ જણાવેલું છે. છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથે કે નિર્ગ્રંથીએ જેને વારંવાર જાણવાની છે, જોવાની છે અને યાવત્ પડિલેહવાની છે. એ પનકસૂક્ષ્મની સમજુતી થઇ ગઇ.

૨૬૮ પ્ર૦–હવે બીજસૂક્ષ્મ શું કહેવાય ?

ઉ૦–બીજ એટલે બી. ઝીણામાં ઝીણું નરી આંખે ન દેખી શકાય તેવું બી એ બીજસૂક્ષ્મ, એ બીજસૂક્ષ્મ પાંચ પ્રકારનું જણાવેલું છે. તે જેમકે; ૧ કાળું બીજસૂક્ષ્મ, ૨ નીલું બીજસૂક્ષ્મ ૩ રાતું બીજ સૂક્ષ્મ, ૪ પીળું બીજસૂક્ષ્મ, ૫ ધોળું બીજ સૂક્ષ્મ. નાનામાં નાની કણી સમાન રંગવાળું બીજસૂક્ષ્મ જણાવેલું છે. અર્થાત્ જે રંગની અનાજની કણી હોય છે તે જ રંગનું બીજસૂક્ષ્મ હોય છે, છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથે કે નિર્ગ્રંથીએ જેને વારંવાર વારંવાર જાણવાનું છે, જોવાનું છે અને પડિલેહવાનું છે. એ બીજસૂક્ષ્મની સમજુતી થઈ ગઈ.

૨૬૯ પ્ર૦–હવે તે હરિતસૂક્ષ્મ શું કહેવાય ?

ઉ૦–હરિત એટલે તાજું નવું ઉગેલું, ઝીણામાં ઝીણું નરી આંખે ન દેખી શકાય તેવું હરિત, એ હરિતસૂક્ષ્મ. એ હરિતસૂક્ષ્મ પાંચ પ્રકારનું જણાવેલું છે. તે જેમકે; ૧ કાળું

હરિતસૂક્ષ્મ, ૨ નીલું હરિતસૂક્ષ્મ, ૩ રાતું હરિતસૂક્ષ્મ, ૪ પીળું હરિતસૂક્ષ્મ, ૫ ધોળું હરિતસૂક્ષ્મ. એ હરિતસૂક્ષ્મ જે જમીન ઊપર ઉગે છે તે જમીનનો જેવો રંગ હોય છે તેવા તદ્દન સરખા રંગવાળું હોય છે એમ જણાવેલું છે, છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથે કે નિર્ગ્રંથીએ જેને વારંવાર વારંવાર જાણવાનું હોય છે, જોવાનું હોય છે અને પડિલેહવાનું હોય છે. એ હરિસૂક્ષ્મની સમજુતી થઇ ગઇ.

૨૭૦ પ્ર૦–હવે તે પુષ્પસૂક્ષ્મ શું કહેવાય ?

ઉ૦–પુષ્પ એટલે ફૂલ, ઝીણામાં ઝીણું નરી આંખે ન દેખી શકાય તેવું ફૂલ, એ પુષ્પસૂક્ષ્મ. એ પુષ્પસૂક્ષ્મ પાંચ પ્રકારનું જણાવેલું છે, તે જેમકે; ૧ કાળું પુષ્પસૂક્ષ્મ, ૨ નીલું પુષ્પસૂક્ષ્મ, ૩ રાતું પુષ્પસૂક્ષ્મ, ૪ પીળું પુષ્પસૂક્ષ્મ, ૫ ધોળું પુષ્પસૂક્ષ્મ. એ પુષ્પસૂક્ષ્મ જે ઝાડ ઊપર ઉગે છે તે ઝાડનો જેવો રંગ હોય છે તેવા તદ્દન સરખા રંગવાળું જણાવેલું છે. છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથે કે નિર્ગ્રંથીએ જેને વારંવાર જાણવાનું છે, જોવાનું છે અને પડિલેહવાનું છે. એ પુષ્પસૂક્ષ્મની સમજુતી થઇ ગઈ.

૨૭૧ પ્ર૦–હવે તે અંડસૂક્ષ્મ શું કહેવાય ?

ઉ૦–અંડ એટલે ઈંડું. ઝીણામાં ઝીણું નરી આંખે ન દેખી શકાય તેવું ઈંડું, એ અંડસૂક્ષ્મ. અંડસૂક્ષ્મ પાંચ પ્રકારનું જણાવેલું છે, તે જેમકે; ૧ મધમાખ વગેરે ડંખ દેનાર પ્રાણીઓનાં ઈંડાં, ૨ કરોળિયાનાં ઇંડાં, ૩ કીડિઓનાં ઈંડાં, ૪ ઘરોળીનાં ઈંડાં, ૫ કાકીડાનાં ઈંડાં. છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથે કે નિર્ગ્રંથીએ એ ઇંડાં વારંવાર વારંવાર જાણવાનાં છે, જોવાનાં છે અને પડિલેહવાનાં છે. એ અંડસૂક્ષ્મની સમજુતી થઈ ગઈ.

૨૭૨ પ્ર૦–હવે તે લેણસૂક્ષ્મ શું કહેવાય ?

ઉ૦–લેણુ એટલે દર, ઝીણામાં ઝીણું નરી આંખે ન દેખી શકાય તેવું દર, એ લેણસૂક્ષ્મ. લેણસૂક્ષ્મ પાંચ પ્રકારનું જણાવેલું છે, તે જેમકે; ૧ ગદ્ધેયા વગેરે જીવોએ પોતાને રહેવા માટે જમીનમાં કોરી કાઢેલું દર–ઉત્તિંગલેણ, ૨ પાણી સૂકાઇ ગયા પછી જયાં મોટી મોટી તરાડો પડી ગઈ હોય ત્યાં જે દર થયાં હોય તે ભિંગુલેણ, ૩ બિલ–લેણ, ૪ તાલમૂલક–તાડના મૂલ જેવા ઘાટવાળું દર–નીચેથી પહોળું અને ઊપર સાંકડું એવું દર–લેણ. પાંચમું શંબૂકાવર્ત–શંખના અંદરના આંટા જેવું ભમરાનું દર. છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથે કે નિર્ગ્રંથીએ એ દરો વારંવાર વારંવાર જાણવાનાં છે, જોવાનાં છે અને પડિલેહવાનાં છે. એ લેણસૂક્ષ્મની સમજુતી થઈ ગઈ.

૨૭૩ પ્ર૦–હવે તે સ્નેહસૂક્ષ્મ શું કહેવાય ?

ઉ૦–સ્નેહ એટલે ભીનાશ, જે ભીનાશ જલદી નજરે ન ચડે એવી હોય તે સ્નેહસૂક્ષ્મ. સ્નેહસૂક્ષ્મ પાંચ પ્રકારનું જણાવેલું છે, તે જેમકે; ૧ ઓસ, ૨ હિમ—જામી

ગયેલા પાણીનું ટપકું, ૩ ધૂમસ, ૪ કરા, ૫ હરતનુ—ઘાસની ટોચ ઊપર બાઝેલાં પાણીનાં ટીપાં. છદ્મસ્થ નિર્ગ્રંથે કે નિર્ગ્રંથીએ એ પાંચે સ્નેહસૂક્ષ્મો વારંવાર વારંવાર જાણવાનાં છે, જોવાનાં છે, પડિલેહવાનાં છે. એ સ્નેહસૂક્ષ્મની સમજુતી થઈ ગઈ.

એ રીતે આઠે સૂક્ષ્મોની સમજુતી થઈ ગઇ.

૨૭૪ વર્ષાવાસ રહેલો ભિક્ષુ, આહાર માટે અથવા પાણી માટે ગૃહસ્થના કુલ ભણી નીકળવાનું ઇચ્છે અથવા તે તરફ પેસવાનું ઈચ્છે તો આચાર્યને અથવા ઉપાધ્યાયને અથવા સ્થવિરને અથવા પ્રવર્તકને, ગણિને, ગણધરને, ગણાવચ્છેદકને અથવા જે કોઇને પ્રમુખ કરીને વિહરતો હોય તેમને પૂછ્યા વિના તેને તેમ કરવાનું નો ખપે. આચાર્યને અથવા ઉપાધ્યાયને અથવા સ્થવિરને અથવા પ્રવર્તકને, ગણિને, ગણધરને, ગણાવચ્છેદકને અથવા જે કોઇને પ્રમુખ માનીને વિહરતો હોય તેમને પૂછીને તેને તેમ કરવાનું ખપે, ભિક્ષુ તેમને આ રીતે પૂછેઃ 'હે ભગવન્! તમારી સમ્મતિ પામેલો છતો હું ગૃહપતિના કુલ ભણી આહાર સારુ અથવા પાણી સારુ નીકળવા ઇચ્છું છું કે પેસવા ઇચ્છું છું,' આમ પૂછ્યા પછી જો તેઓ તેને સમ્મતિ આપે તો એ રીતે તે ભિક્ષુને ગૃહસ્થના કુલ ભણી આહાર માટે કે પાણી માટે નીકળવું અથવા પેસવું ખપે અને જો તેઓ તેને સમ્મતિ ન આપે તો ભિક્ષુને આહાર માટે અથવા પાણી માટે ગૃહસ્થના કુલ ભણી નીકળવું અથવા પેસવું નો ખપે.

પ્ર૦-હે ભગવન્! તે એમ કેમ કહો છો?

ઉ૦-સમ્મતિ આપવામાં કે ન આપવામાં આચાર્યો પ્રત્યવાયને એટલે વિઘ્નને —આફતને જાણતા હોય છે.

૨૭૫ એ જ પ્રમાણે વિહારભૂમિ તરફ જવા સારુ અથવા વિચારભૂમિ તરફ જવા સારુ અથવા બીજું જે કાંઈ પ્રયોજન પડે તે સારુ અથવા એક ગામથી બીજે ગામ જવા સારુ એ બધી પ્રવૃત્તિઓ માટે ઊપર પ્રમાણે જાણવું.

૨૭૬ વર્ષાવાસ રહેલો ભિક્ષુ કોઇપણ એક વિગયને ખાવા ઈચ્છે તો આચાર્યને અથવા ઉપાધ્યાયને અથવા સ્થવિરને અથવા પ્રવર્તકને, ગણિને, ગણધરને, ગણાવચ્છેદકને અથવા જે કોઇને પ્રમુખ ગણીને વિહરતો હોય તેમને પૂછ્યા વિના તેને તેમ કરવાનું નો ખપે. આચાર્યને અથવા ઉપાધ્યાયને અથવા સ્થવિરને અથવા પ્રવર્તકને, ગણિને, ગણધરને, ગણાવચ્છેદકને અથવા જે કોઈને પ્રમુખ માનીને વિહરતો હોય તેમને પૂછીને તેને તેમ કરવાનું ખપે. ભિક્ષુ તેમને આ રીતે પૂછે: 'હે ભગવન્! તમારી સમ્મતિ પામેલો છતો હું કોઈ પણ એક વિગયને આટલા પ્રમાણમાં અને આટલીવાર ખાવા સારુ ઈચ્છું છું.' આમ પૂછ્યા પછી જો તેઓ તેને સમ્મતિ આપે તો એ રીતે તે ભિક્ષુને કોઇપણ એક વિગય ખાવી ખપે, જો તેઓ તેને સમ્મતિ ન આપે તો તે ભિક્ષુને એ રીતે કોઈ પણ એક વિગય ખાવી નો ખપે.

પ્ર૦–હે ભગવન્! તે એમ કેમ કહો છે?

ઉ૦–એમ કરવામાં આચાર્યો પ્રત્યવાયને કે અપ્રત્યવાયને એટલે હાનિને કે લાભને જાણતા હોય છે.

૨૭૭ વર્ષાવાસ રહેલો ભિક્ષુ કોઈપણ જાતની એક ચિકિત્સા કરાવવા ઇચ્છે તો એ સંબંધે પણ બધું તે જ પૂર્વ પ્રમાણે કહેવાનું.

૨૭૮ વર્ષાવાસ રહેલો ભિક્ષુ, કોઈ એક પ્રકારના પ્રશંસાપાત્ર, કલ્યાણકારી, ઉપદ્રવોને દૂર કરનારા, જાતને ધન્ય કરનારા, મંગલના કારણ, સુશોભન અને મોટા પ્રભાવશાલી તપકર્મને સ્વીકારીને વિહરવા ઇચ્છે તો એ સંબંધે પણ બધું (પૂછવાનું) તે જ પૂર્વ પ્રમાણે કહેવાનું.

૨૭૯ વર્ષાવાસ રહેલો ભિક્ષુ, સૌથી છેલ્લી મારણાંતિક સંલેખનાનો આશ્રય લઈ તે દ્વારા શરીરને ખપાવી નાખવાની વૃત્તિથી આહારપાણીનો ત્યાગ કરી પાદપોપગત થઇ મૃત્યુનો અભિલાષ નહીં રાખતો વિહરવા ઇચ્છે અને એ સંલેખનાના હેતુથી ગૃહસ્થના કુલ ભણી નીકળવા ઇચ્છે અથવા તે તરફ પેસવા ઇચ્છે અથવા અશન પાન ખાદિમ કે સ્વાદિમનો આહાર કરવા ઇચ્છે અથવા શૌચને કે પેશાબને પરઠવવા ઇચ્છે અથવા સ્વાધ્યાય કરવા ઇચ્છે અથવા ધર્મજાગરણ સાથે જાગવા ઇચ્છે, તો એ બધી પ્રવૃત્તિ પણ આચાર્ય વગેરેને પૂછ્યા વિના તેને કરવી નો ખપે, એ તમામ પ્રવૃત્તિઓ સંબંધે પણ બધું તે જ પૂર્વપ્રમાણે કહેવું.

૨૮૦ વર્ષાવાસ રહેલો ભિક્ષુ, કપડાને અથવા પાત્રને અથવા કંબલને અથવા પગપૂંછણાને અથવા બીજી કોઈ ઉપધિને તડકામાં તપાવવા ઇચ્છે, અથવા તડકામાં વારંવાર તપાવવા ઇચ્છે તો એક જણને અથવા અનેક જણને ચોક્કસ જણાવ્યા સિવાય તેને ગૃહપતિના કુલ ભણી આહાર માટે અથવા પાણી માટે નીકળવું અથવા પેસવું નો ખપે, તથા અશન પાન ખાદિમ કે સ્વાદિમનો આહાર કરવો નો ખપે, બહાર વિહારભૂમિ તરફ અથવા વિચારભૂમિ તરફ જવું નો ખપે, અથવા સજઝાય કરવાનું નો ખપે અથવા કાઉસગ્ગ કરવાનું અથવા ધ્યાન માટે બીજા કોઈ આસનમાં ઊભા રહેવાનું નો ખપે.

અહીં કોઇ એક અથવા અનેક સાધુ પાસે રહેતા હોય અને તેઓ હાજર હોય તો તે ભિક્ષુએ તેમને–આ રીતે કહેવું ખપેઃ 'હે આર્યો! તમે માત્ર આ તરફ ઘડીકવાર ધ્યાન રાખજો જેટલામાં હું ગૃહપતિના કુલ ભણી જઈ આવું યાવત્ કાઉસગ્ગ કરી આવું, અથવા ધ્યાન માટે બીજા કોઇ આસનમાં ઊભો રહી આવું.' જો તે સાધુ કે સાધુઓ ભિક્ષુની વાતનો સ્વીકાર કરી ધ્યાન રાખવાની હા પાડે તો એ રીતે એ ભિક્ષુને ગૃહપતિના કુલ ભણી આહાર માટે અથવા પાણી માટે નીકળવું કે પેસવું ખપે યાવત્ કાઉસગ્ગ કરવાનું અથવા ધ્યાન સારુ બીજા કોઇ આસનમાં ઊભા રહેવાનું ખપે, અને જો તે સાધુ કે સાધુઓ ભિક્ષુની વાતનો સ્વીકાર નો કરે એટલે ધ્યાન રાખવાની ના પાડે તો એ રીતે એ ભિક્ષુને ગૃહપતિના કુલ ભણી આહાર માટે અથવા પાણી માટે નીકળવું કે પેસવું

નો ખપે યાવત્ કાઉસગ્ગ કરવાનું અથવા ધ્યાન સારુ બીજા કોઇ આસને ઊભા રહેવાનું નો ખપે.

૨૮૧ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોએ કે નિર્ગ્રંથીઓએ શય્યા અને આસનનો અભિગ્રહ નહીં કરનારા થઇને રહેવું નો ખપે. એમ થઇને રહેવું એ આદાન છે એટલે દોષોના ગ્રહણનું કારણ છે.

જે નિર્ગ્રંથ કે નિર્ગ્રંથી શય્યા અને આસનનો અભિગ્રહ નથી કરતાં, શય્યા કે આસન ઊંચાં–જમીનથી ઊંચાં નથી રાખતાં તથા સ્થિર નથી રાખતાં, કારણ વિના (શય્યા કે આસનને) બાંધ્યા કરે છે, માપ વગરનાં આસનો રાખે છે, આસન વગેરેને તડકો દેખાડતા નથી, પાંચસમિતિમાં સાવધાન રહેતા નથી, વારંવાર વારંવાર પડિલેહણા કરતા નથી અને પ્રમાર્જના કરવા બાબત કાળજી રાખતા નથી તેમને તે તે રીતે સંયમની આરાધના કરવી કઠણ પડે છે.

આ આદાન નથીઃ જે નિર્ગ્રંથ કે નિર્ગ્રંથી શય્યા અને આસનનો અભિગ્રહ કરતા હોય, તેમને ઊંચાં અને સ્થિર રાખતા હોય, તેમને વારંવાર પ્રયોજન વિના બાંધ્યા ન કરતા હોય, આસનો માપસર રાખતા હોય, શય્યા કે આસનોને તડકો દેખાડતા હોય, પાંચે સમિતિઓમાં સાવધાન હોય, વારંવાર વારંવાર પડિલેહણા કરતા હોય અને પ્રમાર્જના કરવા બાબત કાળજી રાખતા હોય તેમને તે તે રીતે સંયમની આરાધના કરવી સુગમ પડે છે.

૨૮૨ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોને કે નિર્ગ્રંથીઓને શૌચને સારુ અને લઘુશંકાને સારુ ત્રણ જગ્યાઓ પડિલેહવી ખપે, જે રીતે વર્ષાઋતુમાં કરવાનું હોય છે તે રીતે હેમંત અને ગ્રીષ્મઋતુમાં કરવાનું નથી હોતું.

પ્ર૦–તો હે ભગવન્! તે એમ કેમ કહેલું છે?

ઉ૦–વર્ષાઋતુમાં પ્રાણો, તૃણો, બીજો, પનકો, અને હરિતો એ બધાં ઘણે ભાગે વારંવાર થયાં કરે છે. (માટે ઊપર પ્રમાણે કહેલું છે.)

૨૮૩ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોએ કે નિર્ગ્રંથીઓએ ત્રણ પાત્રોને ગ્રહણ કરવાં ખપે, તે જેમકે; શૌચને સારુ એક પાત્ર, લઘુશંકાને સારુ બીજું પાત્ર અને કફ બડખા કે લીંટને સારુ ત્રીજું પાત્ર.

૨૮૪ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોએ કે નિર્ગ્રંથીઓએ માથા ઊપર માપમાં માત્ર ગાયના રુંવાડા જેટલા પણ વાળ હોય એ રીતે પર્યુષણા પછી તે રાતને ઊલંઘવી નો ખપે અર્થાત્ વર્ષાઋતુના વીશ રાત સહિત એક માસની છેલ્લી રાતને ગાયના રુંવાડા જેટલા પણ માથા ઉપર વાળ હોય તે રીતે ઊલંઘવી નો ખપે.

પક્ષે પક્ષે આરોપણા કરવી જોઈએ, અસ્ત્રાથી મુંડ થનારે માસે માસે મુંડ થવું જોઈએ, કાતરથી મુંડ થનારે અડધે માસે મુંડ થવું જોઈએ, લોચથી મુંડ થનારે છ માસે મુંડ થવું જોઈએ અને સ્થવિરોને વાર્ષિક લોચ કરવો ઘટે.

૨૮૫ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોને કે નિર્ગ્રંથીઓને પર્યુષણા પછી અધિકરણવાળી વાણી એટલે હિંસા અસત્ય વગેરે દોષથી દૂષિત વાણી વદવી નહિ ખપે. જે નિર્ગ્રંથ કે નિર્ગ્રંથી પર્યુષણા પછી એવી અધિકરણવાળી વાણી બોલે તેને એમ કહેવું જોઈએ કે 'હે આર્ય ! આ જાતની વાણી બોલવાનો આચાર નથી'—'તું જે બોલે છે તે અકલ્પ છે—આપણો તેવો આચાર નથી.' જે નિર્ગ્રંથ કે નિર્ગ્રંથી પર્યુષણા પછી અધિકરણવાળી વાણી બોલે તેને જૂથમાંથી બહાર કાઢી મૂકવો જોઈએ.

૨૮૬ ખરેખર અહીં વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોએ કે નિર્ગ્રંથીઓને આજે જ—પર્યુષણાને દિવસે જ—કર્કશ અને કડવો કલેશ ઉત્પન્ન થાય તો શૈક્ષ—નાના—સાધુએ રાત્નિક—વડિલ—સાધુને ખમાવવો ઘટે અને રાત્નિકે પણ શૈક્ષને ખમાવવો ઘટે.

ખમવું, ખમાવવું, ઉપશમવું અને ઉપશમાવવું. (કલહ વખતે સાધુએ) સન્મતિ રાખીને સમીચીન રીતે પરસ્પર પૂછા કરવાની વિશેષતા રાખવી જોઈએ.

જે ઉપશમ રાખે છે તેને આરાધના છે, જે ઉપશમ રાખતો નથી તેને આરાધના નથી માટે પોતે જાતે જ ઉપશમ રાખવો જોઈએ.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તે એમ કેમ કહેલું છે ?

ઉ૦—શ્રમણપણાનો સાર ઉપશમ જ છે માટે તે એમ કહેલું છે.

૨૮૭ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોએ કે નિર્ગ્રંથીઓએ ત્રણ ઉપાશ્રયને ગ્રહણ કરવાનું ખપે. તે જેમકે; ત્રણમાંના બે ઉપાશ્રયોનું વારંવાર પડિલેહણ કરવું ઘટે અને જે વપરાશમાં છે તેની પ્રમાર્જના કરવી જોઈએ.

૨૮૮ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોએ કે નિર્ગ્રંથીઓએ કોઈએક ચોક્કસ દિશાનો કે ચોક્કસ વિદિશાનો—ખૂણાનો—જ ઉદ્દેશ કરીને ભાતપાણીની ગવેષણા કરવા જવાનું ખપે.

પ્ર૦—હે ભગવન્ ! તે એમ કેમ કહેલ છે ?

ઉ૦—શ્રમણ ભગવંતો વર્ષાઋતુમાં ઘણે ભાગે વિશેષે કરીને તપમાં સારી રીતે જોડાયેલા હોય છે. તપસ્વી દૂબળો હોય છે, થાકેલો હોય છે, કદાચ તે રસ્તામાં મૂર્છા પામે અથવા પડી જાય તો જે ચોક્કસ દિશા તરફ કે ચોક્કસ વિદિશા તરફ તેઓ ગયા હોય તે તરફ શ્રમણ ભગવંતો તપસ્વીની તપાસ કરી શકે છે.

૨૮૯ વર્ષાવાસ રહેલાં નિર્ગ્રંથોને કે નિર્ગ્રંથીઓને ગ્લાન-માંદા-ના કારણને લીધે યાવત્ ચાર કે પાંચ યોજન સુધી જઈને પાછા વળવાનું ખપે. અથવા એટલી મર્યાદાની અંદર રહેવાનું પણ ખપે; પરંતુ જે કાર્ય સારુ જે દિવસે જ્યાં ગયા હોય ત્યાંનું કાર્ય પૂરું થયા પછી ત્યાંથી તુરત નીકળી જવું જોઈએ—ત્યાં રાત વીતાવવી ન ખપે અર્થાત્ રાત તો પોતાના સ્થાનમાં જ વીતાવવી ખપે.

૨૯૦. એ પ્રમાણેના આ સ્થવિરકલ્પને સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે, કલ્પના—આચારના—ધોરણ પ્રમાણે ધર્મમાર્ગને અનુસારે, જે રીતે સાચું હોય એ રીતે શરીરદ્વારા સ્પર્શીને—ક્રિયામાં મૂકીને, બરાબર પાળીને, શુદ્ધ કરીને અથવા સુશોભન રીતે દીપાવીને, તીરસુધી લઈ જઈને—જીવનના છેડા સુધી પાળીને, બીજાને સમજાવીને, બરાબર આરાધીને અને ભગવાનની આજ્ઞા પ્રમાણે અનુપાલન કરીને કેટલાક શ્રમણ નિર્ગ્રંથો તે જ ભવમાં સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે, પરિનિર્વાણ પામે છે અને સર્વદુઃખોના અંતને કરે છે. બીજા કેટલાક બીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સર્વ દુઃખોના અંતને કરે છે. બીજા કેટલાક ત્રીજા ભવમાં સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સર્વ દુઃખોના અંતને કરે છે. વળી, તે રીતે સ્થવિરકલ્પને આચરનારા સાત કે આઠ ભવથી આગળ ભમતા નથી અર્થાત્ એટલા ભવની અંદર સિદ્ધ થાય છે યાવત્ સર્વદુઃખોના અંતને કરે છે.

૨૯૧ તે કાલે તે સમયે રાજગૃહ નગરમાં ગુણશિલક ચૈત્યમાં ઘણા શ્રમણોની, ઘણી શ્રમણીઓની, ઘણા શ્રાવકોની, ઘણી શ્રાવિકાઓની; ઘણા દેવોની અને ઘણી દેવીઓની વચ્ચોવચ્ચ જ બેઠેલા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર એ પ્રમાણે કહે છે, એ પ્રમાણે ભાખે છે, એ પ્રમાણે જણાવે છે, એ પ્રમાણે પ્રરૂપણા કરે છે અને પજ્જોસવણાકપ્પ—પર્યુપશમનાનો આચાર—ક્ષમાપ્રધાન આચાર—નામના અધ્યયનને અર્થ સાથે, હેતુ સાથે, કારણ સાથે, સૂત્ર સાથે, અર્થ સાથે, સૂત્ર તથા અર્થ બન્ને સાથે અને સ્પષ્ટીકરણ—વિવેચન—સાથે વારંવાર દેખાડે છે—સમજાવે છે. એમ હું કહું છું.

પજ્જોસવણાકપ્પ (નો અનુવાદ) સમાપ્ત થયો. આઠમું અધ્યયન સમાપ્ત થયું.

અનુવાદમાં વપરાયેલા પારિભાષિક શબ્દોનો
કોશ

અટ્ઠમભક્ત–એક સાથે આઠ ટંક સુધી કોઈ પણ જાતના આહારનો એટલે ભોજનનો અને પાણીનો ત્યાગ અથવા માત્ર ભોજનનો ત્યાગ.

અનગારીપણાની–મુનિપણાની. અનગારી એટલે મુનિ.

અનુત્તરૌપપાતિક-અનુત્તર વિમાનમાં જનમ પામનારો દેવ.

અભિગ્રહ–નિયમ–નિશ્ચય.

અવગ્રહ–એક સ્થાને ચોમાસું રહ્યા પછી આજુબાજુ જવા આવવાની મર્યાદિત જગ્યાનો નિશ્ચય કરવો.

અવધિજ્ઞાન–અવધિજ્ઞાની–પરોક્ષ–ઇંદ્રિયો સામે ન હોય–એવા માત્ર રૂપી પદાર્થોનું જ્ઞાન, આવું જ્ઞાન જેને હોય તે અવધિજ્ઞાની.

અવસર્પિણી–જમીન, વૃક્ષ વગેરેનો અને મનુષ્યના પુરુષાર્થ વગેરે ગુણોનો રસકસ ઓછો થતો જાય એવો સમય–કળિયુગ.

અવસ્વાપિની–જે વિદ્યા વડે માણસ વગેરેને ગાઢ ઉંઘમાં રાખી શકાય.

અશન–ભોજન.

અષ્ટાંગમહાનિમિત્તનાં–૧ અંગના ફરકવાથી થતા લાભાલાભનું જ્ઞાન, ૨ સ્વપ્નથી થતા લાભાલાભનું જ્ઞાન, ૩ કાગડો, ઘુવડ અને ભેરવ વગેરેના સ્વરથી થતા લાભાલાભનું જ્ઞાન, ૪ થનારા ધરતીકંપ વગેરેનું જ્ઞાન, ૫ શરીરની ઉપરના તલ, મસા વગેરેના લાભાલાભનું જ્ઞાન, ૬ હાથપગની રેખાઓથી થતા લાભાલાભનું જ્ઞાન–સામુદ્રિક, ૭ ઉલ્કાપાત વગેરેના અકસ્માતોથી થતા લાભાલાભનું જ્ઞાન અને ૮ ગ્રહોના ઉદય, અસ્ત વગેરેથી થતા લાભાલાભનું જ્ઞાન. આ આઠ પ્રકારની નિમિત્ત વિદ્યાઓનું જ્ઞાન જેમાં હોય છે તે શાસ્ત્રો.

આઠ કર્મશત્રુઓ / ઘાતી કર્મ–૧ જ્ઞાનાવરણ–જેના વડે જ્ઞાન–વિશેષ બોધ–અવરાય. ૨ દર્શનાવરણ–જેના વડે દર્શન–સામાન્ય બોધ–અવરાય. ૩ મોહનીય–જેથી આત્મસ્વરૂપનું ભાન થતું અટકે–આત્મા મોહ પામે. ૪ અંતરાય–જેથી પ્રાપ્ત થયેલું પૌરુષ–પુરુષાર્થ ફોરવવામાં કે લાભ, દાન, ભોગ વગેરેમાં વિઘ્ન આવે. ૫ વેદનીય–જેથી સુખ કે દુઃખ અનુભવાય. ૬ આયુષ્ય–જેના વડે મનુષ્ય વગેરે ભવનું ધારણ થાય. ૭ નામ કર્મ–જેના વડે વિશેષ

પ્રકારની ગતિ, જાતિ વગેરેની પ્રાપ્તિ થાય. ૮ ગોત્ર–જેથી ઉચ્ચપણું કે નીચપણું પમાય. આ આઠ કર્મશત્રુઓ છે. આમાંનાં પ્રથમનાં ચાર આત્માના મૂળ સ્વરૂપનો જ ઘાત કરનારાં છે. માટે તેને 'ઘાતીકર્મ'ના નામે પણ ઓળખાવેલાં છે. બાકીનાં ચાર 'અઘાતીકર્મ' કહેવાય છે.

આદાન ભાંડ માત્ર નિક્ષેપણા સમિતિ–પોતાનાં ઉપકરણોને લેતાં અને મૂકતાં કે વાપરતાં એ જાતની સાવધાની રાખવી જેથી આજુબાજુના કોઈ પણ ચેતનને દુઃખ કે આઘાત ન થાય, પોતાનો સંયમ બરાબર સચવાય અને ઉપકરણો પણ બરાબર સચવાય.

આભોગિક–જે અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયા પછી કેવળજ્ઞાન થતાં સુધી ચાલ્યું જાય નહીં તે. આને માટે 'અધોડવધિક' શબ્દ પણ વપરાય છે.

આયામ–ઓસામણ–ભાત વગેરેનું ઓસામણ.

આયુષ્યકર્મ–(જુઓ 'આઠ કર્મ શત્રુઓ').

આરા–જેમ ગાડીનાં ચક્ર–પૈડાંને આરા લગાડેલા હોય છે તેમ કાળચક્રને પણ આરા હોય છે, આવા આરા છ હોય છેઃ ૧ સુષમસુષમા, ૨ સુષમા, ૩ સુષમદુષમા, ૪ દુષમસુષમા, ૫ દુષમા અને ૬ દુષમદુષમા. જે સમયે જમીન, વૃક્ષ વગેરેનો અને માનવોના ન્યાય, પુરુષાર્થ, ધૈર્ય, ક્ષમા વગેરે ગુણોનો રસકસ વધારેમાં વધારે હોય તે સુષમસુષમા-સુખમસુખા-કાળ. જે સમયે સુષમસુષમા કાળ કરતાં થોડી ઉણપ આવેલી હોય તે સુખમાકાળ. જે સમયે સુખમાકાળ કરતાં વધારે ઊણપ આવેલી હોય અને સુખનું પ્રધાનપણું હોવા સાથે દુઃખ પણ દેખાતું હોય તે સુષમદુષમાકાળ. જે સમયે દુઃખનું પ્રધાનપણું હોવા સાથે સુખ પણ દેખાતું હોય અને જમીન, વૃક્ષોના ગુણોનો તથા માનવોના પૂર્વોક્ત માનવોચિત ગુણોનો હ્રાસ વધુ પ્રમાણમાં જણાતો હોય તે દુષમસુષમાકાળ. જે સમયે જમીન તથા વૃક્ષોના ગુણોનો તથા પૂર્વોક્ત માનવોના ગુણોનો હ્રાસ સવિશેષ પ્રમાણમાં જણાય અને દુઃખનું જ પ્રધાનપણું દેખાય તે દુષમાકાળ. અને જે સમયે કેવળ દુઃખ જ દુઃખ જણાય અને બીજા કોઈ રસકસ કે ગુણોનો વધારેમાં વધારે પ્રમાણમાં હ્રાસ થયેલો હોય તે દુષમદુષમા કાળ. આગળના ત્રણ આરાનું નામ 'ઉત્સર્પિણી' કહેવાય છે અને પાછળના ત્રણ આરાનું નામ 'અવસર્પિણી' કહેવાય છે.

આર્તધ્યાન–મનને, ઇંદ્રિયોને, દેહને કે પરિસ્થિતિને અપ્રિય કે પ્રતિકૂળ સંયોગો આવતાં મનમાં જે ક્લેશ થાય, વિકલ્પો કે કુવિકલ્પો આવે અને તેમને દૂર કરવા માટે મનમાં જે ચિંતા થાય તે આર્તધ્યાન. આર્ત

એટલે પીડામાંથી પેદા થયેલું, ધ્યાન એટલે વિચાર.

આસ્વાદન–માત્ર ચાખી જોવું–એક કણીને પણ ચાખી જોવી.

ઈર્યાસમિતિ–ઇર્યા એટલે ચાલવું. સમિતિ એટલે સાવધાની. અર્થાત્ ચાલવામાં કે એવી બીજી કોઇ ગતિવાળી પ્રવૃત્તિ કરતાં એવી જાતની સાવધાની રાખવી જોઈએ કે જેથી કોઈ પણ આજુબાજુના ચેતન પ્રાણીને પીડા ન પહોંચે, સંયમની મર્યાદાનો ભંગ ન થાય અને પોતાની પ્રવૃત્તિ પણ બરાબર સધાય.

ઉપપાત–નરકનાં પ્રાણીઓનો નારકીમાં જનમ અને દેવગતિના પ્રાણીઓનો દેવગતિમાં જનમ.

ઉષ્ણવિકટ–ઉફાળો આવી જાય એ રીતે ગરમ કરેલું પાણી–જેમાં દાણા વગેરેની એક પણ કણી ન હોય.

ઉત્સર્પિણી–(જુઓ 'આરા').

ઉત્સ્વેદિમ–પીસેલા અનાજવાળું પાણી અથવા કોઈપણ પીસેલા અનાજવાળા હાથ વગેરે જે પાણીમાં બોળેલા હોય કે ધોયેલા હોય તે પાણી.

ઋજુમતિ–જે જ્ઞાનવડે મનવાળાં પ્રાણીઓના મનના ભાવો જાણી શકાય તેવું ઋજુમતિ મનઃપર્યાયજ્ઞાન. આ જ્ઞાન થયા પછી ચાલ્યું પણ જાય છે અને આમાં જોઈએ તેવી વિશુદ્ધિ નથી હોતી.

એષણાસમિતિ–એષણા–તપાસ કરવી. સમિતિ એટલે સાવધાની અર્થાત્ ખાવાપીવાની કે પહેરવા ઓઢવાની વા પોતાની પ્રવૃત્તિમાં ઉપયોગમાં આવે તેવી તમામ વસ્તુઓ વિશે તપાસ કરવી એટલે એવી વસ્તુઓ બનતાં કેવા કેવા પ્રકારની હિંસા, અનીતિ, જૂઠ વગેરે દૂષિત પ્રવૃત્તિઓ થાય છે વા એવી વસ્તુઓ મેળવવામાં કયા કયા ચેતન પ્રાણીઓને ભારે આઘાત થાય છે, આવી તપાસ કર્યા પછી જે વસ્તુઓની બનાવટ પાછળ ઓછામાં ઓછાં કે મુદ્દલ હિંસા વગેરે થતાં ન જણાય વા જે વસ્તુઓ મેળવતાં ઓછામાં ઓછાં હિંસા વગેરે થતાં જણાય તે વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરવો.

કાઉસગ્ગ–ઊભા ઊભા ધ્યાન કરવાનું એક પ્રકારનું આસન.

કાયગુપ્તિ–શરીરને સ્થિર રાખવું–તેના અવયવોને હલાવ્યા ન કરવા તથા પાસે રહેલા કોઈપણ ચેતન પ્રાણીને લેશ પણ પીડા ન પહોંચે એ રીતે શરીરને રાખવું કે તેના બીજા હાથ પગ વગેરે અવયવોને રાખવા અને સંયમને જરાપણ બાધા ન થાય એવું શરીરનું આસન ગોઠવવું.

કુલકર–કુલોને કરનારા–જે વખતે માનવ પ્રજામાં કુલોની–જત્થામાં રહેવાની પ્રથા ન હતી તે વખતે શરૂશરૂમાં જેઓએ કુલોમાં રહેવાની પ્રથા પાડી તેઓ કુલકર.

ક્રતુ–આ શબ્દનો વૈદિક પરિભાષામાં 'યજ્ઞ' અર્થ છે પણ જૈન પરિભાષામાં

શ્રાવકને કરવાની અમુક પ્રકારની 'તપશ્ચર્યા' અર્થ છે.

કેવલવરજ્ઞાન–જે જ્ઞાન સમસ્ત બ્રહ્માંડના જડ અને ચેતન તમામ ભાવોને જાણે, એ તમામ ભાવોના પરિણામોને પણ જાણે, ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ બધું જે વડે જણાય તેવું જ્ઞાન 'કેવલવરજ્ઞાન' જૈન પરિભાષામાં છે.

ક્ષુલ્લક–નાની ઉમરનો સાધુ.

ક્ષુલ્લિકા–નાની ઉમરની સાધ્વી.

ખાદિમ–ફળ વગેરે ખાદ્ય

ગણધર–તીર્થંકરના મુખ્ય શિષ્ય વગેરે

ગણનાયકો–ગણતંત્ર એટલે પ્રજાસત્તાક રાજ્યના નેતાઓ–પ્રધાન પુરુષો

ગણાવચ્છેદક–ગચ્છના વિકાસ માટે સાધુઓની મંડળીને બહાર લઈ જનારો અને તેને સંયમની દૃષ્ટિએ બરાબર સંભાળનારો મુનિ.

ગણી–જેમની પાસે આચાર્યો શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરે અથવા ગણ–મુનિગણ–ના વ્યવસ્થાપક આચાર્ય

ગોત્રકર્મ–(જુઓ 'આઠ કર્મશત્રુઓ')

ગોદોહાસન–ગાયને દોહતી વખતે ગોવાળ જેવું આસન કરીને બેસે તે આસન.

ગંધહસ્તી–જેની ગંધથી બીજા સાધારણ હાથીઓ ભય પામે તેવો ઉત્તમ પ્રકારનો હાથી

ચઉદસમ ભકત–એક સાથે ચૌદ ટંક સુધી કોઈપણ જાતના આહારનો અને પાણીનો ત્યાગ અથવા એકલા આહારનો ત્યાગ.

ચતુર્થભકત–એક સાથે ચાર ટંક સુધી કોઈપણ જાતના આહારનો અને પાણીનો ત્યાગ અથવા એકલા આહારનો ત્યાગ.

ચવીને–**ચ્યવન**–દેવ અને નારકના મરણને જૈન પરિભાષામાં 'ચ્યવન' કહેવાય છે અર્થાત્ 'ચવવું' એટલે દેવ કે નારકનું મરણ.

ચાઉલોદક–ચાવલનું પાણી અર્થાત્ જેમાં ચોખા ધોયા હોય તે ધોણ.

ચૌદપૂર્વી–જૈન પરંપરાનાં મૂળ–અંગ–શાસ્ત્રો બાર છે. તેમાં બારમાં શાસ્ત્રનો 'દૃષ્ટિવાદ' નામનો એક ભેદ છે. તેમાં આ ચૌદ પૂર્વો આવે છે. પૂર્વો એટલે પૂર્વનાં–પહેલાનાં–ગ્રંથો. જેને એ ચૌદપૂર્વનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હોય તે ચૌદપૂર્વી.

છએ અંગોના–વેદનાં છ અંગો છે. ૧ શિક્ષા–ઉચ્ચારણનું શાસ્ત્ર ૨ કલ્પ–કર્મકાંડનું કે આચારવ્યવહારનું શાસ્ત્ર ૩ વ્યાકરણ ૪ જ્યોતિષશાસ્ત્ર ૫ છંદશાસ્ત્ર ૬ નિરુક્ત એટલે વ્યુત્પત્તિનું શાસ્ત્ર.

ચિકિત્સા–રોગનો ઉપચાર કરવો–ઓસડ વેસડ કરવાં.

છટ્ઠભકત–એક સાથે છ ટંક સુધી કોઈપણ જાતના આહારનો અને પાણીનો ત્યાગ અથવા એકલા આહારનો ત્યાગ.

જ્ઞાન–જ્ઞાન એટલે કોઈપણ વસ્તુ અંગેનો વિશેષ પ્રકારનો બોધ.

જવોદક–જવનું પાણી અર્થાત્ જેમાં જવ ધોયા હોય તે ધોણ.

જાતિસ્મરણ જ્ઞાન–પોતાના આગલા જનમનું સ્મરણ થવું અર્થાત્ તે જનમ કે જનમોનું જ્ઞાન.

જ્યોતિષિક–સૂર્ય, ચંદ્ર, ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારા વગેરે. જૈન પરિભાષામાં એ બધા 'દેવો' કહેવાય છે.

તિલોદક–તલનું પાણી–જેમાં ચોકખા તલ ધોયા હોય તે ધોણ.

તીર્થંકર–તીર્થનો કરનાર–ધર્મચક્રને પ્રવર્તાવનાર–જુની પરંપરાઓમાં પેસી ગયેલા દોષોને નિવારવા માટે ધર્મચક્રને ચલાવનાર.

તુષોદક–ફોફાંનું પાણી–જેમાં ફોફાંવાળી શાળ કે ઢુંસાવાળો બાજરો વગેરે ધોયાં હોય તે ધોણ.

દર્શન–કોઈપણ વસ્તુને અંગેનું તદ્દન સામાન્ય જ્ઞાન એટલે શબ્દમાં ન કહી શકાય તેવો બોધ.

દંડનાયક–પ્રજામાં વ્યવસ્થા જાળવવા માટે દંડના નિયમોને પ્રવર્તાવનારા વા દંડને ફરમાવનારા.

દત્તિ–કણ જેટલા પણ આહારને કે ટીપા જેટલા પણ પાણીને એક વાર દેવું તે..

દ્વાદશાંગી–જૈન પરંપરાનાં મૂળ બાર અંગ શાસ્ત્રો–આચારાંગ વગેરે બાર ગ્રંથો.

નગરગુપ્તિકો–નગરને સાચવનારા કોટવાળો વગેરે.

નામકર્મ / **નામગોત્ર** } (જુઓ 'આઠ કર્મ શત્રુઓ')

પડિલેહણા–વાપરવાનાં ઉપકરણો–કપડાં પાત્ર વગેરેને વારંવાર જોવાં–તપાસવાં.

પર્યાપ્તિ–શરીર, ઇંદ્રિયો વગેરેની પૂરેપૂરી રચના.

પલ્યોપમ–વિશેષ પ્રકારનું સમયનું માપ –જ્યારે જણાવવાની સંખ્યા આંકડાથી જણાવી શકાય તેમ ન હોય ત્યારે તેને ઉપમા દ્વારા જણાવવી પડે છે. પલ્ય–પાલો. ઉપમ–ઉપમા.

પાલામાં જેટલું માય તે બધું ખાલી કરતાં જેટલો વખત લાગે તેટલો વખત. અહીં 'પાલો' તે સંકેતિત શબ્દ છે. ચાર ગાઉ ઊંડો, ચાર ગાઉ પહોળો અને ચાર ગાઉ લાંબો ખાડો હોય તેને અહીં 'પાલો' સમજવાનો છે. તેમાં નવા જનમેલા બાળકના બારીકમાં બારીક વાળ ભરવા અને તે એવી રીતે ભરવા કે તેમાં જરાય ખાડો કે ખાલી પોલાણ ન રહે અને એ ખાડા ઉપર મોટી સેના જેમ સડક ઉપર ચાલે છે તેમ ચાલી શકે. પછી એ ખાડામાંથી એકએક વાળ રોજ કાઢવો. એ રીતે કરતાં જેટલા વખતમાં તે ખાડો ખાલી થાય તેટલો વખત એ 'પલ્યોપમ.'

પાદપોપગત–અનશન લઈને મરણ આવતાં સુધી ગભરાયા વિના પાદપ–ઝાડ–ની પેઠે સ્થિર રહેવું.

પાન–પીવાનું–સાદું પીણું કે મધુર પીણું.

પારિષ્ઠાપનિકાસમિતિ–પારિષ્ઠાપનિકા એટલે પરઠવવું–નાખી દેવું–ફેંકી દેવું. સમિતિ–સાવધાની. અર્થાત્ નકામી ચીજોને નાખી દેવામાં સાવધાની. નકામી વસ્તુઓ કે મેલાં પાણી કે પોતાનાં મળો–લીંટ, વાળ, નખ, પેશાબ, થૂંક, બડખો, વમન-ઉલટી અને ગુ–ઝાડે જતાં જે મળ નીકળે તે મળ વગેરે. મનુષ્યે કે સાધુસાધ્વીએ એ બધા મળોને એવી જગ્યાએ એવી રીતે સાવધાનીથી નાખી દેવા કે જ્યાં કોઈપણ પ્રાણીને પીડા ન થાય, રસ્તે ચાલનારાં મનુષ્ય વગેરેને ગંદકી ન નડે, રસ્તા ઉપર રમતાં બાળકો વગેરેને દુર્ગંધ ન આવે. તે મળોને કોઈ જોઈ ન શકે એમ નાખવા. જ્યાં માણસો વગેરેની અવરજવર હોય ત્યાં ન નાખવા પણ અવરજવર વગરની એકાંત નિર્જીવ જગ્યામાં નાખવાં અને તેની ઉપર ધૂળ માટી કે રાખ વગેરે એવી રીતે નાખવાં જેથી એ મળોને લીધે કોઈને પણ તકલીફ ન થાય.

પુરુષાદાનીય–જેમનાં વાક્યોને મનુષ્યો સાંભળતાં જ સ્વીકારી લે. પુરુષ –માણસો. આદાનીય–સ્વીકારવા યોગ્ય.

પૌરુષી–જે વખતે આપણો પડછાયો પુરુષપ્રમાણ હોય તે વખત. પ્રાચીન સમયમાં આવી છાયા દ્વારા વખતનું માપ નક્કી થતું.

પ્રતિમા–શ્રાવકોએ અને સાધુઓએ પોતાનાં વ્રતો પૂરેપૂરાં પાળી લાયકાત પ્રાપ્ત કરીને આચરવાની વિશેષ પ્રકારની તપશ્ચર્યા.

પ્રવર્ત્તક-સંયમની શુદ્ધિ માટે અને અભ્યાસ વગેરે માટે પ્રેરણા કરનાર.

પ્રાયશ્ચિત્ત–દોષોનું શોધન–સ્નાન કર્યા પછી શરીરને કે બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિને વિઘ્ન ન નડે તે માટે શરીર ઉપર કે માથે વિભૂતિ વગેરે નાખવું, ટીલાં ટપકાં કરવાં કે કાળા દોરા, ધરો વગેરેને રાખવાની રીત.

ફલવિપાક–ચિત્તમાં જે સારા કે નરસા પ્રબળ સંસ્કારો પડયા હોય તે પૂરેપૂરા પાકતાં તેનાં જે સારાં કે નરસાં પરિણામો આવે તે–આવાં પરિણામ માનસિક શારીરિક વગેરે વિવિધ પ્રકારનાં હોય છે.

બલિકર્મ–ગૃહદેવનું પૂજન.

ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન–ભોજન અને પાણીનો અથવા એકલા ભોજનનો ત્યાગ.

ભવનપતિ–વિશેષ પ્રકારના દેવ–જેઓ મનુષ્ય લોકની નીચેના ભવનોમાં રહે છે.

ભાષાસમિતિ–ભાષા–બોલવું, સમિતિ–સાવધાની. બોલવામાં સાવધાની એટલે એવાં વચન બોલવાં કે જેથી કોઈને પણ જરાપણ પીડા કે અપ્રીતિ ન થાય અને બોલવામાં આવતાં વચન સત્ય, પરિમિત, પ્રયોજન પૂરતાં અને હિતકર હોવાં જોઈએ.

મડંબ–જેની આસપાસ ચારે બાજુ બબ્બે ગાઉ પછીજ ગામ આવે એવાં સ્થળ.

મનોગુપ્તિ–મનનો પૂર્ણ સંયમ–મન ઉપર સંપૂર્ણ અંકુશ–મનોનિગ્રહ.

મારણાંતિક સંલેખના–મરણ આવતાં સુધી અનશન સ્વીકારીને શરીર, ઇંદ્રિયો અને કષાયોને પાતળા કરવા.

મુણ્ડ–માથેથી વાળ કાઢી નાખેલા હોય તેવો.

મુષ્ટિલોચ–મુઠીએ મુઠીએ માથાના વાળને ખેંચી કાઢવા–લોચ કરવો.

વિગય–રસવિકૃતિઓ–વિકાર પેદા કરનારી–રસ ભરેલી વિકૃતિજનક ખાવાપીવાની વસ્તુઓ–દૂધ, દહીં, માખણ, ઘી, તેલ, ગોળ, મધ, મદ્ય અને માંસ. આ નવ વસ્તુઓ રસવિકૃતિ છે. આનું જ બીજું નામ 'વિગય' છે.

લક્ષણવાળો–બત્રીશ લક્ષણવાળો.

લોકાંતિક–વિશેષ પ્રકારના દેવો–જેઓ બ્રહ્મલોકમાં વસે છે.

વચનગુપ્તિ–બોલવાની પ્રવૃત્તિ ઉપર અંકુશ–ભાષાનિગ્રહ–મૌન જેવી પ્રવૃત્તિ.

વાદીઓની–વાદવિવાદ કરવામાં નિપુણોની.

વાનવ્યંતર–એક પ્રકારના દેવો. જેઓ ભૂતપિશાચને નામે ઓળખાય છે.

વિકટ–નિર્દોષ આહારપાણી.

વિકટગૃહ–ગામનો ચોરો–જ્યાં ભેગા થઈને ગામલોકો બેસે તે સ્થળ.

વિકૃષ્ટ ભક્ત–અટ્ઠમના તપ કરતાં વધારે તપ કરનારો.

વિગય–રસવિકૃતિઓ.

વિપુલમતિજ્ઞાનવાળો–મનના ભાવોને જાણી શકનારું જ્ઞાન. આ જ્ઞાન વિશેષ શુદ્ધ હોય છે અને ઉત્પન્ન થયા પછી કેવળજ્ઞાન થતાં સુધી નાશ નથી પામતું (જુઓ 'ઋજુમતિ'.)

વિચારભૂમિ–શૌચ વગેરે માટે જવાની પ્રવૃત્તિ.

વિહારભૂમિ–ચૈત્ય વગેરે તરફ જવાની પ્રવૃત્તિ.

વૃષ્ટિકાય–વરસાદનું કે વરસાદના ફોરાંનું પાણી.

વેદનીયકર્મ–(જુઓ 'આઠ કર્મશત્રુઓ').

વૈમાનિક–વિમાનમાં વસનારા–એક પ્રકારના દેવો.

વૈક્રિયલબ્ધિવાળા–શરીરનાં વિવિધ રૂપો કરી શકવાની શક્તિવાળા.

વૈક્રિયસમુદ્‌ઘાત–શરીરનાં વિવિધરૂપો કરવા માટે કે શરીરના પરમાણુઓને બદલવા માટે કરવામાં આવતી એક પ્રકારની ક્રિયા.

વ્યંજનવાળો–શરીર ઉપરના તલ મસા વગેરે વાળો.

શુદ્ધવિકટ–ઉકાળો આવતાં સુધી ગરમ થએલું પાણી (જુઓ 'ઉષ્ણ વિકટ')

ષષ્ટિતંત્ર–સાંખ્ય તત્ત્વજ્ઞાનનો ગ્રંથ–જેમાં ષષ્ટિ–સાઠ–તત્ત્વોનું નિરૂપણ કરેલું છે.

સાગરોપમ–અસંખ્ય પલ્યોપમ જેટલો કાળ (જુઓ 'પલ્યોપમ').

સ્થવિર–પાકટ ઉંમરનો, વિશેષ અનુભવી મુનિ.

સ્વાદિમ–સ્વાદવાળાં ખાદ્ય અથવા મુખવાસ.

સૌવીર–કાંજી.

સંખડિ–વિશેષ આરંભ સમારંભ દ્વારા જ્યાં પકવાન્ન–મીઠાઈ દૂધપાક વગેરે રંધાતું હોય તે સ્થાન–જ્યાં જમણવાર થતો હોય તે સ્થાન.

સંધિપાળ–રાજ્યો વચ્ચે સંધિ કરાવનારા રાજદૂતો.

સંસ્વેદિમ–પાંદડાં વગેરેને ખુબ ઉકાળીને તે ગરમાગમ પાંદડાં ઉપર છાંટવામાં આવતું ઠંડુ પાણી.

સ્વપ્ન લક્ષણ પાઠક–સ્વપ્નશાસ્ત્રના પંડિતો-જેઓ સ્વપ્નના ફળો કહી શકે છે.

હરિણેગમેસી–વિશેષ પ્રકારના દેવનું નામ. સંતાન પ્રાપ્તિ માટે આ દેવની આરાધના કરવાની પદ્ધતિ ઠેઠ વેદકાળમાં પણ હતી. વેદપરંપરામાં આનું નામ 'નૈગમેષી' કે 'નૈગમ' સંભળાય છે.